

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sultan YILDIRIR

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE ARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARININ
BAŞLAMASI

Danışman
Prof. Dr. İsrâfil KURTCEPHE

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2008

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sultan YILDIRIR

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE ARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARININ
BAŞLAMASI

Danışman
Prof. Dr. İsrâfil KURTCEPHE

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2008

İÇİNDEKİLER

LEVHALAR LİSTESİ	i
KISALTMALAR LİSTESİ	xxi
ÖZET	xxiv
ABSTRACT	xxvi
ÖNSÖZ	xxviii
GİRİŞ	1
ANADOLU’NUN TARİHİ, SİYASİ VE KÜLTÜREL COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ	1
I.I. Osmanlı Devleti Öncesinde Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası	1
I.II. Osmanlı Devleti Öncesinde Anadolu’da Kurulmuş Devletlere Ait Kültür Varlıkları	9
I.III. Anadolu’daki Osmanlı Kültür Mirasının Ana Hatları	26
1.BÖLÜM	29
AYDINLANMA ÇAĞINI YAŞAYAN BATI’NIN ARKEOLOJİ ALANINDA OSMANLI DEVLETİ’NE ETKİLERİ	29
1.1. Arkeoloji Biliminin Dünyadaki Yeri, Yapılan İlk Kazı Çalışmaları	29
1.2. Osmanlı Topraklarında Yabancıların Yaptıkları İlk Kazı Çalışmaları	39
1.2.1. Mısır’da Yapılan Arkeolojik Çalışmalar	40
1.2.2. Irak’ta Yapılan Çalışma ve Kazılar	42
1.2.2.1. Koyuncuk ve Khorsabad Kazıları	42
1.2.2.2. Nimrud Kazısı	45
1.2.2.3. Tello Kazısı	47
1.2.2.4. Niffer Kazısı	48
1.2.2.5. Bismaya Kazısı	49
1.2.2.6. Babil Kazısı	50
1.2.2.7. Asur Kazısı	51

1.2.2.8. Elhadra Kazısı	53
1.2.2.9. Fara Kazısı	53
1.2.2.10. Ahimer Ve Samarra Kazıları	54
1.2.3. Suriye, Lübnan Ve Ürdün'deki Kazılar	55
1.2.3.1. Tell-Cezir Ve Tell-Mütesellim Kazıları	55
1.2.3.2. Kudüs Ve Yöresindeki Kazılar	55
1.2.3.3. Nablus Çevresindeki Kazılar	56
1.2.3.4. Baalbek Kazısı	59
1.2.3.5. Mşatta Kazısı	59
1.2.4. Yabancıların Anadolu'da Yaptığı Kazılar	60
1.2.4.1. Van -Toprakkale Kazısı	60
1.2.4.2. Mirina Kazısı	60
1.2.4.3. Assos Kazısı	61
1.2.4.4. Priene Kazısı	61
1.2.4.5. Milet Kazısı	62
1.2.4.6. Nisa Kazısı	62
1.2.4.7. Didim Kazısı	63
1.2.4.8. Afrodisias Kazısı	64
1.2.4.9. Trisa Kazısı	64
1.2.4.10. Halikarnasos ve İstanköy Kazıları	64
1.2.4.11. Magnesia Kazısı	66
1.2.4.12. Tell Halaf Kazısı	67
1.2.4.13. Kyme Kazısı	68
1.2.4.14. Labissa ve Larisa Kazıları	68
1.2.4.15. Kargamış Kazıları	68
1.2.4.16. Sard (Sardes) Kazısı	69
1.2.4.17. Kültepe Kazıları	70

1.2.4.18. Gordion (Yassihöyük) Kazısı	71
1.3. Batılı Aydınların Osmanlı Aydınları Üzerindeki Etkisi	71
1.4. Osmanlı Devleti'nde Arkeoloji Bilimine Dayanak Oluşturan İlk Bilimsel ve Sanatsal Çalışmalar	75
1.5. Batı Düşünce Yapısıyla Yeniden Şekillenen Osmanlı Devleti Kurum ve Kuruluşları	82
2.BÖLÜM	87
KÂŞİF VE GEZGİNLERİN FAALİYETLERİ	87
2.1. Arkeoloji Amaç mı Araç mı? Keşif ve Kâşiflerin Siyasi Yönü	87
2.2. Keşifler ve İlk Arkeolojik Verilerin Toplanması	93
2.3. Arkeoloji Bilimiyle Uğraşan Avrupalılara Osmanlı Devleti Topraklarında Yapılmasına İzin Verilen Kazılar	94
2.4. Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda Zayıflayan Otoritesi ve Devletin İçinde Bulunduğu Siyasi Durum	96
2.5. Osmanlı Devleti Topraklarından Yurt Dışına Kaçırılan Eski Eserler	99
2.6. Sanatın Önemini Kavrayamayan Osmanlı Devlet Yöneticilerinin İzniyle Yurt Dışına Kaçırılan Eserler	113
3.BÖLÜM	119
OSMANLI DEVLETİ'NDE ARKEOLOJİ BİLİMİNİN ÖNEM KAZANMASI VE BU KONUSYA GÖSTERİLEN DUYARLILIK	119
3.1. Osmanlı Devlet Yöneticilerince Arkeoloji Biliminin Öneminin Anlaşılması	119
3.2. Bilim ve Sanattaki Gelişmeleri Takip Etmek Üzere Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi	134
3.3. 1869 Tarihli İlk Asar-ı Atika Nizamnamesi	138
3.4. Asar-ı Atika Nizamnamesinin Öncüsü kabul edilen ve II. Abdülhamit'e Sunulan Layiha	147
3.5. Eski Eserlerin Yurt Dışına Kaçırılmasını Önleyici Kanun Çıkarılması (1874 Tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi)	150

3.6. Müzecilik Çalışmaları	158
3.6.1. Osmanlı Devleti Dönemi'nde Kurulan İlk Müze “İstanbul Arkeoloji Müzesi”	166
3.6.2. Müzecilik Okulu'nun Kurulması	183
3.6.3. 1884 Tarihli Asar- Atika Nizamnamesi	187
3.7. Osmanlı Devletince Başlatılan İlk Kazı Çalışmaları	192
3.7.1. Efes Kazısı	195
3.7.2. Truva Kazısı	200
3.7.3. Bergama Kazıları	205
3.8. Batı Kültürüyle Yetişen Osmanlı Aydını Osman Hamdi Bey ve Günümüz Arkeolojisinin Temellerinin Atılması	207
3.9. Osman Hamdi Bey Dönemi'nde Yürütülen Kazılar	215
3.9.1. Nemrud Dağı Kazısı	215
3.9.2. Sayda Kazısı	217
3.9.3. Zincirli Kazıları	219
3.9.4. Lagina Kazısı	220
3.9.5. Tralles (Aydın) Kazısı	221
3.9.6. Alabanda (Araphisar) Kazısı	222
3.9.7. Rakka Kazısı	223
3.9.8. Boğazköy ve Alacahöyük Kazıları	224
3.9.9. Akalan ve Langaza Kazıları	225
3.9.10. Sakçagözü Kazısı	226
3.9.11. Sidamara Kazısı	227
3.9.12. Bozöyük Kazısı	228
3.9.13. Rodos ve Taşoz Kazıları	228
3.9.14. Yortan Kazısı	229
3.9.15. Notion Kazısı	230

3.9.16. Kadeş Kazısı	230
3.9.17. Gorikos Kazısı	230
3.9.18. Tedmür Kazısı	231
3.9.19. Irak'ta Mahmudiye (Sipara) Kazısı	231
3.10. Yürütülen Kazı Çalışmaları Sonucunda Avrupa'daki Olumlu Yankıları	232
3.11. Halil Edhem (1861–1938)	234
SONUÇ	239
KAYNAKÇA	242
EKLER	276
LEVHALAR	278
ÖZGEÇMİŞ	422

LEVHALAR LİSTESİ

- 1- **Lev.1.a;** Homeros Çağı Troyası'nda Ele Geçen Eserler ve Yayıldığı Yerler, Troia Gezi Rehberi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1992, s.22.
- 2- **Lev.2.a;** Antik Troya kentinin IX Katını gösteren kesit. Troia Gezi Rehberi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1992, s.3.
- 3- **Lev.3.a;** Mösyö Schilliman'ın çıkardığı eserleri gizlice Atina'ya kaçırmasından dolayı kendisine bir daha kazı izni verilmemesi buyurulmaktadır. BOA, DH. MKT, Dosya No: 1417, Gömlek Sıra No: 90, Belge Adedi: 1, Varak: 1, Tarih: 1304.Ş.11.
- 4- **Lev.4.a;** M.Ö. 3000–2000 yıllarına ait Horoztepe'de ele geçen çocuğunu emziren kadın heykelciği. Müze, sa: 1, Ocak-Haziran, Ankara, 1989, s.6.
- 5- **Lev.4.b;** Kargamış'tan Tanrıça Kubaba kabartması; Geç Hitit Çağı (M.Ö. 8.YY) Müze, sa: 1, Ocak-Haziran, Ankara, 1989, s.8.
- 6- **Lev.4.c;** Dövklek'te (Sivas) ele geçen Tanrı Heykelciği, Hitit İmparatorluk Çağı (M.Ö. 16–15.Yüzyıllar) Müze, sa: 1, Ocak-Haziran, Ankara, 1989, s.8.
- 7- **Lev.4.d;** İnadiktepe'de ele geçen “Hiyeros Gamos” denen Kutsal evlilik Töreni'nin (gerdek gecesi) vazo yüzeyinde konu olarak işlendiği değerli bir eserdir.
- 8- **Lev.5.a;** Üzerinde sitalize geyik motifleri olan, Frig Çağı, (M.Ö. VII. Y.Y.) Alishar'da ele geçmiştir. Dört kulplu pişmiş topraktan yapılmış küp, Raci Temizer, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara, 1975, s. 118.
- 9- **Lev.6.a;** M.Ö. IV. Yüzyıla, Lydia Zamanına ait Fethiye merkezde kayadan oyulmuş anıt mezar. Üzerindeki yazıta göre; Hermapias'ın oğlu Amynthas'ın gömü evi. Kapının sol üst köşesinde Fransız gezgini Charles Texier'in adı yazılıdır.
- 10- **Lev.6.b;** a) Lykia. Myra. Lykia Kaya gömü anıtları. M.ö. V ve IV. Yüzyıl. b) Fethiye Lykia tipi kaya gömü anıtları. M.Ö. V ve IV. Yüzyıl. Ekrem Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, (lev.77).
- 11- **Lev.7.a;** Urartu sanatı'nın eşsiz eserlerinden. Hayvan heykelcikleri ile süslü tunç kazan, Raci Temizer, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara, 1975, (lev.200) s. 125.

12- Lev.7.b; Karadeniz Ereğlisi. Tyran Başı. M.Ö. 530 civarı. Anadolu Medeniyetleri Müzesi Ankara Akurgal E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, s. 204.

13- Lev.8.a; Sidon (Sayda) lahitlerinden: “İskender Lahdi” üzerinde İskender’i savaşırken tanımlayan kabartma. Mansel A.M., Ege ve Yunan Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 426-427.

14- Lev.8.b; Halikarnas Mozolesi, (Mausoleum). Mimarları Pytheos ve Satyros’dur. İ.Ö. IV. Yüzyılın ortası. Rekonstrüksiyon. Mansel A.M., Ege ve Yunan Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 174.

15- Lev.9.a; Resmin solunda; Praksiteles’in kolunda Diyonizos çocuğunu taşıyan Hermes heykeli. Resmin sağında; Praksiteles’in Knidos için yapmış olduğu Afrodite heykeli. Mansel A.M., Ege ve Yunan Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1988, Res.252. s. 427.

16- Lev.10.a; Ayasofya Camii’nin karşıdan görünüşü. Turani.A., Dünya Sanat Tarihi, Res.466, s. 207.

17- Lev.10.b; Ayasofya Camii, İstanbul-Turkey, Ministry of Tourism and Information, Bakanlık Hrt. Gen. Müd. Matbaası- 1972.

18- Lev.11.a; Edirne Selimiye Camii; Osmanlı Dönemi olan eser 16. Yüzyıla ait. Müze, Sayı:1: Ocak-Haziran 1989, Res.22, s.16.

19- Lev.12.a; BOA, DH. İD, Tarih: 1330.B.22, Vesika Adedi: 5, Dosya No: 28–2, Vesika No: 1. Rus Asar-ı Atika Enstitüsü Hakkında Rusya Sefareti’nden Hariciye Nezareti’nden Dâhiliye Nezareti Celilesine Yazılan yazı.

20- Lev.12.b; BOA, DH. İD, Tarih: 1330.B.22, Vesika Adedi: 5, Dosya No: 28–2, Vesika No: 1. Hariciye Nezareti tarafından Dahiliye Nezaretine iletilen Rus Asar-ı Atika Enstitüsü’nün Meriç Nehri taraflarında Araştırma yapmak konusundaki Yazı.

21- Lev.12.c; BOA, DH. İD, Tarih: 1330.B.22, Vesika Adedi: 5, Dosya No: 28–2, Vesika No: 1. Rusya Sefareti’nden alınan yazıda Enstitü’nün gezisine katılacak

22- Lev.12.d; BOA, DH. İD, Tarih: 1330.B.22, Vesika Adedi: 5, Dosya No: 28–2, Vesika No: 1. Edirne’ye gönderilen yazı kaydı.

23- Lev.13.a; BOA, A.MKT.UM.,Tarihi: 1274.Z.25, Vesika Adedi: 1, Dosya No: 315, Vesika No:33. Mösyö Salzeman’ın çalışmalarında açıklık olmadığına dair Padişah’a yazılan yazı.

24- Lev.14.a; BOA, DUİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 63, Belge Adedi:1, Varak:1, Tarih: 1321.S.20, Orijinal kayıt No: 62/4–13. Koldaway’ın Kazı ruhsatının 1906 yılından itibaren 1 yıl daha uzatılmasına dair yazı.

25- Lev.14.b; BOA, DİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 57, Belge Adedi: 5, Varak: 5, Tarih: 1329.Ca.24, Orijinal Kayıt No: 62/4–7. Mösyö Koldaway’ın kazı süresinin 2 yıl süreyle uzatılmasına dair yazı.

26- Lev.14.c; BOA, DİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 57, Belge Adedi: 5, Varak: 5, Tarih: 1329.Ca.24, Orijinal Kayıt No: 62/4–7. Mösyö Koldway’ın Kazı süresinin uzatıldığına dair cevap yazısı.

27- Lev.14.d; BOA, DUİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1331.Ca.15, Orijinal kayıt No: 62/4–6. Mösyö Koldaway’ın 1909’daki Kazı süresi uzatma yazısı.

28- Lev. 14.e; BOA, DUİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1331.Ca.15, Orijinal kayıt No: 62/4–6. Mösyö Koldway’ın 1913 tarihli kazı süresinin uzatılması için talep yazısı.

29- Lev.14.f; BOA, DUİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1331.Ca.15, Orijinal kayıt No: 62/4–6. Mösyö Koldway’ın 1916 yılı kazı süresinin uzatılması yazısı.

30- Lev.15.a; BOA, DH. MKT, Dosya No: 933, Gömlek Sıra No: 40, Belge Adedi:2, Varak:3, Tarih: 1322.Z.16, Orijinal Kayıt No: 34555. Bu belgeden Koyuncukta Tomson (Thomsen?) adında bir İngiliz’in de kazı yapmış olduğunu anlıyoruz.

31- Lev.15.b; BOA, DH. MKT, Dosya No: 933, Gömlek Sıra No: 40, Belge Adedi:2, Varak:3, Tarih: 1322.Z.16, Orijinal Kayıt No: 34555. Musul Valisi Nuri Bey’in Telgrafi’nda Mösyö Thomsen’in Bağdat’a yola çıktığı haber verilmektedir.

32- Lev.16.a; BOA, İ.HUS, Dosya No: 59, Gömlek Sıra No: 1315.B/44, Belge Adedi: 1, Varak: 1, Tarih: 1315.B.15. Padişah’a sunulan Yıldız Saray-ı Hümayun-u Başkitabet Dairesi’ne Yazı. Amerika Müzesi’nin gönderdiği ve Amerika Sefareti (Elçiliği)’nin aracılık ettiği yazı.

33- Lev.17.a; BOA, HR. TO, Dosya No: 261, Gömlek Sıra No: 40, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1884.1.5, Orjinal Kayıt No: 258. İngiliz Müzesi adına eski eser kazısı yapacak olan Mösyö Rassam için izin belgesi.(1. Sayfa)

34- Lev.17.b; BOA, HR. TO, Dosya No: 261, Gömlek Sıra No: 40, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1884.1.5, Orijinal Kayıt No: 258. İngiliz Müzesi adına eski eser kazısı yapacak olan Mösyö Rassam için izin belgesi.(2. Sayfa)

35- Lev.18.a; BOA, HR.TO, Dosya No: 234, Gömlek Sıra No: 11, Belge Adedi: 2, Varak:4, Tarih: 1860.6.10, Orijinal Kayıt No: 258. Osmanlı topraklarında çıkan eserlerin madeninden yararlanmak amacıyla eserlerin yok edilmesine dair İngiltere Elçiliği aracılığıyla gönderilmiş olan bir belge yazı.

36- Lev. 18.b; BOA, HR.TO, Dosya No: 234, Gömlek Sıra No: 11, Belge Adedi: 2, Varak:4, Tarih: 1860.6.10, Orijinal Kayıt No: 258. Osmanlı topraklarında çıkan eserlerin madeninden yararlanmak amacıyla eserlerin yok edilmesine dair İngiltere Elçiliği aracılığıyla gönderilmiş olan bir belge yazının devamı. (Sayfa 2)

37- Lev.18.c; BOA, HR.TO, Dosya No: 234, Gömlek Sıra No: 11, Belge Adedi: 2, Varak:4, Tarih: 1860.6.10, Orijinal Kayıt No: 258. İngiltere Elçisi Sör Henri Bulor tarafından gönderilen yazının tercümesi. Eserlerin madeninden yararlanılması amacıyla yok edilşinin yasaklanması konusunda istem yazısı.

38- Lev.19.a; BOA, DH. MUI, 1328, S. 17, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 69–1, Vesika No: 45. Koldeway'ın Babil'de yaptığı kazının ruhsat süresinin uzatılması hakkında Padişah iradesine başvurulması konulu belge.

39- Lev.19.b; BOA, DH. MUI, 1328, S. 17, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 69–1, Vesika No: 45. Koldeway'ın Babil'de yaptığı kazının ruhsat süresinin uzatılması konusunda tezkere yazısı.

40- Lev.20.a; BOA, HR. TO, Dosya No: 264, Gömlek Sıra No: 10, Belge Adedi: 2, Varak: 4, Tarih: 1889.8.29, Orijinal Kayıt No: 258. (1.Sayfa), İngiltere Müzesi'nin İngiliz Elçiliği'nin aracısı olduğu, Bağdat ili yakınlarında kazı yapmak için izin istemi konulu yazı.

41- Lev.20.b; BOA, HR. TO, Dosya No: 264, Gömlek Sıra No: 10, Belge Adedi: 2, Varak: 4, Tarih: 1889.8.29, Orijinal Kayıt No: 258. İngiltere Müzesi'nin İngiliz Elçiliği'nin aracısı olduğu, Bağdat ili yakınlarında kazı yapmak için izin istemi konulu yazının 2. sayfası.

42- Lev.21.a; BOA, HR. TO, Dosya No: 264, Gömlek Sıra No: 10, Belge Adedi: 2, Varak: 4, Tarih: 1889.8.29, Orijinal Kayıt No: 258. İngiltere Elçiliği'nin çevirisi yapılan telgrafında Babil ve Asur Şehirleri'nin kuzeyinde 2 sene kazı yapmak için izin istemi yazısının 1. Sayfası.

43- Lev.21.b; BOA, HR. TO, Dosya No: 264, Gömlek Sıra No: 10, Belge Adedi: 2, Varak: 4, Tarih: 1889.8.29, Orijinal Kayıt No: 258. İngiltere Elçiliği'nin çevirisi yapılan telgrafında Babil ve Asur Şehirleri'nin kuzeyinde 2 sene kazı yapmak için izin istemi yazısının 2. sayfası.

44- Lev.22.a; BOA, HR. TO, Dosya No: 264, Gömlek Sıra No: 28, Belge Adedi: 1, Varak:2, Tarih: 1890.3.20, Orijinal kayıt No: 258. İngiltere Elçiliği aracılığıyla gönderilen ve Bağdat'ın güneybatı ucundaki Diir'de kazı yapmak için izin istemi belgesinin 1. Sayfası.

45- Lev.22.b; BOA, HR. TO, Dosya No: 264, Gömlek Sıra No: 28, Belge Adedi: 1, Varak:2, Tarih: 1890.3.20, Orijinal kayıt No: 258. İngiltere Elçiliği aracılığıyla gönderilen ve Bağdat'ın güneybatı ucundaki Diir'de kazı yapmak için izin istemi belgesinin 2. Sayfası.

46- Lev.23.a; BOA, HR. TO, Dosya No: 261, Gömlek Sıra No: 40, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1884.1.5, Orijinal Kayıt No: 258. İngiltere Elçiliği'nden 5 kanuni sani 1884 tarihinde bildirilen, Mösyö Rassam'ın İngiltere Müzesi adına Arap Yarımadası'nda eski eser kazısı yapması konusundaki telgraf yazısı.

47- Lev.24.a; BOA, DUİT, Dosya No: 71, Gömlek Sıra No: 6, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih. 1336.B.8, Orijinal Kayıt No: 45.2/86. İngilizler'in istilasından kurtarılan eski eserler hakkında yazı.

48- Lev.25.a; BOA, İ. HR, Belge Adedi: 4, Varak: 4, Tarih: 1325.S.24, İrade No: 20. (1310 Sonrası İradeler Hariciye), Alman Sefareti'nin, Bab-ı Ali Daire-i Hariciye-i Mektubi Kalemi'ne yazmış olduğu 7 Eylül 323 tarihli Yazı. *Profesör Dr. Frederih Sare ile Mösyö Ernest Hercefeld isimli kişilerin Urfa-Musul ve Bağdat'ta yapacakları bilim gezisinden bahsedilmektedir.*

49- Lev.25.b; BOA, İ. HR, Belge Adedi: 4, Varak: 4, Tarih: 1325. S. 24, İrade No: 20. (1310 Sonrası İradeler- Hariciye) Bab-ı Ali Daire-i Hariciye-i Mektubi Kalemi'nin Osmanlı Padişahına yazmış olduğu 12 Eylül 1323 tarihli yazıda Profesör Dr. Frederih Sare ile Mösyö Ernest Hercefeld isimli kişilerin hakkında bilgi verilmiştir.

50- Lev.25.c; BOA, İ. HR, Belge Adedi: 4, Varak: 4, Tarih: 1325.S.24, İrade No: 20. (1310 Sonrası İradeler Hariciye) Alman vatandaşı olup Berlin'de yaşayan Profesör Dr. Frederih Sare ile Mösyö Ernest Hercefeld isimli kişilerle ilgili referans içerikli yazı.

51- Lev.25.d; BOA, İ. HR, Belge Adedi: 4, Varak: 4, Tarih: 1325.S.24, İrade No: 20. (1310 Sonrası İradeler Hariciye) Padişah yetkisine sunulan istek yazısının anlatıldığı, Hariciye Nazırı'nın ilgili yazısı.

52-Lev.26.a; BOA, İ. DH.MKT, Dos. No: 1137, Gömlek Sıra No: 92, Belge Adedi: 3, Varak: 5, Tarih:1324.Zu.13, Orijinal Kayıt No: 49582. Ruben Makalister'e İngiliz Elçiliği'nin yardımıyla ruhsat izni için başvurduğuna ve gerekenlere tebliğ edilmesine dair yazı.

53- Lev.26.b; BOA, İ. DH.MKT., Dos. No: 1137, Gömlek Sıra No: 92, Belge Adedi: 3, Varak: 5, Tarih:1324.Zu.13, Orijinal Kayıt No: 49582. Ruben Makalister için Kudüs Mutasarrıflığına yazılan yazı.

54-Lev.26.c; BOA, İ. DH.MKT., Dos. No: 1137, Gömlek Sıra No: 92, Belge Adedi: 3, Varak: 5, Tarih:1324.Zu.13, Orijinal Kayıt No: 49582. Mösyö Ruben Macalister için Dâhiliye Nezareti Celilesine yazılan yazı.

55-Lev.27.a; BOA, DH. MKT, Dosya No: 1224, Gömlek Sıra No: 11, Belge: 4, Varak: 6, Tarih: 1325.Z.4, Orijinal Kayıt No: 57479. Profesör Brigordon ile Mister Pempur'un gezi yapacakları sahalara ve Yapacakları kazıya dair yazı.

56-Lev.27.b; BOA, DH. MKT, Dosya No: 1224, Gömlek Sıra No: 11, Belge: 4, Varak: 6, Tarih: 1325.Z.4, Orijinal Kayıt No: 57479. Profesör Brigordon ile Mister Pempur'un gezisi hakkında Kudüs mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti Celiles'ne yazı.

57-Lev.27.c; BOA, DH. MKT, Dosya No: 1224, Gömlek Sıra No: 11, Belge: 4, Varak: 6, Tarih: 1325.Z.4, Orijinal Kayıt No: 57479. Suriye Vilayeti Celilesine yazı.

58- Lev.27.d; BOA, DH. MKT, Dosya No: 1224, Gömlek Sıra No: 11, Belge: 4, Varak: 6, Tarih: 1325.Z.4, Orijinal Kayıt No: 57479. Yine Profesör Brigordon ile Mister Pempur'un gezisi hakkında bir yazı.

59- Lev.28.a; BOA, DUİT, Dosya No: 20, Gömlek Sıra No: 30, Belge Adedi: 3, Varak: 3, Tarih: 1335. Ş. 5, Orijinal Kayıt No: 15–1/35. Nablus'un Balata Köyü'nde Hz. Yakub'un kutsal kabrinin bulunduğu yerde, bir köy arazisindeki askeri bir kışlada bulunan, eski eserlerin hakkındaki belgeler.

60- Lev.29.a; BOA, DH. MKT, Doya No. 384, Gömlek Sıra No: 24, Belge Adedi: 2, Varak: 3, Tarih: 1312.Z.19, Orijinal Kayıt No: 24810. Bazı kişilerin Akka ve Nablus

taraflarından eski eser toplayarak Sur tarafına götürmekteyken onları takip eden kişiler ile çatıştıklarına dair belge. Bu belge ile kaçırılan eserlere dair bilgi verilmektedir.

61- Lev.29.b; BOA, DH. MKT, Doya No. 384, Gömlek Sıra No: 24, Belge Adedi: 2, Varak: 3, Tarih: 1312.Z.19, Orijinal Kayıt No: 24810. Beyrut Vilayet-i Aliyyesine yazılan Akka ve Nablus taraflarındaki kazılar ve eski eser kaçakçılığı konulu yazı.

62- Lev.30.a; BOA, AMKT. MHM, Dosya No: 763, Gömlek Sıra No: 22, Belge Adedi: 10, Varak: 27, Tarih: 1301.M.26. İngiltere Elçisi Lord Dafrin'in, Mösyö Sakri'nin kazı ruhsatı için dilekçesini bizzat takdim ettiğine dair yazı.

63- Lev.30.b; BOA, AMKT. MHM, Dosya No: 763, Gömlek Sıra No: 22, Belge Adedi: 10, Varak: 27, Tarih: 1301.M.26. İngiltere Elçisi Lord Dafrin'in, Mösyö Sakri'nin kazı ruhsatı için dilekçesi ve hakkında Hamdi Bey'in güven duymadığına dair yazısı.

64- Lev.31.a; BOA, DH. İD, Tarih: 1329.C.29, Vesika Adedi: 3, Dosya No: 28-1, Vesika No: 25. Dâhiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye Dairesi'nden, İngiliz vatandaşı Mösyö Ormord ve Mösyö Rubenson hakkında

Hariciye Nezareti 'ne bilgi verilmektedir.

65- Lev.31.b; BOA, DH. İD, Tarih: 1329.C.29, Vesika Adedi: 3, Dosya No: 28-1, Vesika No: 25. Antalya ve çevresinde eski eser sahalarını gezecek olan İngiliz heyet hakkında bilgi verilmektedir.

66- Lev.31.c; BOA, DH. İD, Tarih: 1329.C.29, Vesika Adedi: 3, Dosya No: 28-1, Vesika No: 25. Antalya ve çevresinde eski eser incelemelerinde bulunacak olan İngiliz vatandaşı Mösyö Onmerud ve Mösyö Rubenson hakkında İngiltere konsolosunun aracı olması ve kendilerinin güvenilirliği hakkında yapılan araştırmaya dair bilgi verilmektedir.

67- Lev.32.a; BOA, DH, MKT, Tarih: 1311.Za.13, Vesika Adedi: 5, Varak: 7, Dosya no: 237, Gömlek Sıra No: 61, Orijinal Kayıt No: 13628. İngiliz Patson'un, İngiltere Devleti Sefareti aracılığıyla göndermiş olduğu ilk başvuru yazısı.

68- Lev.32.b; BOA, DH, MKT, Tarih: 1311.Za.13, Vesika Adedi: 5, Varak: 7, Dosya no: 237, Gömlek Sıra No: 61, Orijinal Kayıt No: 13628.Patson'un yapacağı kazı ile ilgili olarak Muarif Nezareti'ne gönderilen yazı.

69- Lev.32.c; BOA, DH, MKT, Tarih: 1311.Za.13, Vesika Adedi: 5, Varak: 7, Dosya no: 237, Gömlek Sıra No: 61, Orijinal Kayıt No: 13628. İngiltere Devleti Vatandaşı

olan “Patson”un Bodrum civarında kazı yapmak için önce araştırma yapmak istediğine dair yazı.

70- Lev.32.d; BOA, DH, MKT, Tarih: 1311.Za.13, Vesika Adedi: 5, Varak: 7, Dosya no: 237, Gömlek Sıra No: 61, Orijinal Kayıt No: 13628. Muarif Nezareti'nin ruhsat almadan keşif yapılamayacağına dair yazısı.

71- Lev.33.a; BOA, DH. İD, Tarihi: 1329.Ş.24, Vesika Adedi: 3, Dosya No: 28–1, Vesika No: 34. Tell Halef Kazısı'nın ikinci izin belgesine dair Almanya eski eser uzmanlarından Baron Maksî Openhaym için ilettiği, Bab-ı Ali Daire-i Sadaret 'ten Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne yazılan yazıda

72- Lev.33.b; BOA, DH. İD, Tarihi: 1329.Ş.24, Vesika Adedi: 3, Dosya No: 28–1, Vesika No: 34. Diyarbakır Vilayet-i Tahrirat Kalemî'nin Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne yazılan yazıda Openhaim'in 8 kişilik grupla geldiği Diyarbakır'dan bildirilmekte emir ve ferman Padişaha bırakılmaktadır.

73- Lev.33.c; BOA, DH. İD, Tarihi: 1329.Ş.24, Vesika Adedi: 3, Dosya No: 28–1, Vesika No: 34. Dâhiliye Nezareti Muhaberat kalemî'nden Baron Maksî Openhaym'ın Tell Halef'te yaptığı kazı izin süresinin uzatılmasına dair yazı.

74- Lev.34.a; BOA, DH. MUİ, 1328-R.7, Vesika Adedi: 1, Dosya No: 86–1, Vesika No: 3. Halperti ve Savatlı Köyleri civarında eski eser kaçakçılığı yapıldığına dair yazı.

75- Lev.35.a; BOA, HR. TO, Dosya No: 548, Gömlek Sıra No: 108, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1921.7.12, Orijinal Kayıt No: 356. Sergios Sivestir Deç Çetirkin imzasıyla takdim olunan raporun tercümesidir. Orta Asya'da yapılan araştırmalardan bahsedilerek, toplanan eserlerin adları ve sayıları anlatılmaktadır.

76- Lev.35.b; BOA, HR. TO, Dosya No: 548, Gömlek Sıra No: 108, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1921.7.12, Orijinal Kayıt No: 356. Tercümenin ikinci sayfası. Eski eser araştırma konusunun önemi vurgulanmaktadır.

77- Lev.36.a; BOA, DH. MKT, Dosya No: 1249, Gömlek Sıra No: 33, Belge: 3, Varak: 5, Tarih: 1326.Re.21, Orijinal kayıt No: 59723. Hüdavendigâr Vilayet-i Celilesine, Dr. Antuvan Fon Peremer ve yardımcısı, Dr. Yozef Kaylin'in Aydın Vilayeti civarında eski eser ve tarihi kalıntılar hakkında, yüzey araştırması yapılacağını bildirilen yazı.

78- Lev.36.b; BOA, DH. MKT, Dosya No: 1249, Gömlek Sıra No: 33, Belge: 3, Varak: 5, Tarih: 1326.Re.21, Orijinal kayıt No: 59723. Dr. Antuvan Fon Peremer ve yardımcısı, Dr. Yozef Kaylin'in ilim tetkikinde bulunacakları bildirilen yazı.

79- Lev.36.c; BOA, DH. MKT, Dosya No: 1249, Gömlek Sıra No: 33, Belge: 3, Varak: 5, Tarih: 1326.Re.21, Orijinal kayıt No: 59723. Aydın Vilayet-i Aliyesi'ne Dr. Antuvan Fon Peremer ve yardımcısı, Dr. Yozef Kaylin'in ilim tetkikinde bulunacakları bildirilen yazı.

80- Lev.37.a; BOA, DH. EUM. THK, Tarih: 1328.M.4, Vesika Adedi: 2/4, Dosya No: 22, Vesika No: 24. Gökböze'deki oban Camii Şerifi'nden çalınan eserler hakkındaki yazının 1. Sayfası.

81- Lev.37.b; BOA, DH. EUM. THK, Tarih: 1328.M.4, Vesika Adedi: 2/4, Dosya No: 22, Vesika No: 24. Gökböze'deki oban Camii Şerifi'nden çalınan eserler hakkındaki yazının 2. Sayfası.

82- Lev.37.c; BOA, DH. EUM. THK, Tarih: 1328.M.4, Vesika Adedi: 2/4, Dosya No: 22, Vesika No: 24. Gökböze'deki eski eser kaçakçılığının faillerinin ortaya çıkışıyla ilgili yazının ilk sayfası.

83- Lev.37.d; BOA, DH. EUM. THK, Tarih: 1328.M.4, Vesika Adedi: 2/4, Dosya No: 22, Vesika No: 24. Polis Makamları ve Dâhiliye Nezaret-i Celilesi arasındaki Gökböze'deki oban Camii Şerifi'nden çalınan eski eserlerle ilgili failler hakkında verilen detay bilgilerin olduğu yazının ikinci sayfası.

84- Lev.38.a; BOA, DUİT, Dosya No: 62, Gömlek Sıra No: 55, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1335.S.21, Orijinal Kayıt No: 40/3-1-1. Müze yakınlarındaki lahitlerin taşınmasına katkısı olan müze personeli ve diğer kişilere madalya verilmesi hakkında yazı.

85- Lev.38.b; BOA, DUİT, Dosya No: 62, Gömlek Sıra No: 55, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1335.S.21, Orijinal Kayıt No: 40/3-1-1. Müze-i Hümayun'un Hizmetlilerine Müze civarında lahit ve Lahit kapaklarının taşınması sırasında yapmış oldukları yararlılıktan dolayı madalya verilmesine dair yazı.

86- Lev.39.a; BOA, DH, MKT, Dosya No: 929, Gömlek Sıra No: 49, Belge Adedi: 2, Varak: 3, Tarih: 1322. Za. 27, Orijinal Kayıt No: 34193. Fatsa'da Yassı Taş Kafa Gölü'nün kurutulması ve eski eserlerin koruma altına alınmasına dair Dâhiliye Nezaret-i Celilesine yazılan yazı.

87- Lev.39.b; BOA, DH, MKT, Dosya No: 929, Gömlek Sıra No: 49, Belge Adedi: 2, Varak: 3, Tarih: 1322. Za. 27, Orijinal Kayıt No: 34193. Dâhiliye Mektubi Kaleminden, Trabzon Vilayet-i Aliyesine Fatsa'da Yassı Taş Kafa Gölü'nün kurutulması ve eski eserlerin koruma altına alınmasına dair yazı.

88- Lev.40.a; BOA, HAT, (Hatt-ı Humayun), Dosya No: 943, Gömlek Sıra No: 40671-B, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1242.M.15. Osmanlı Yönetimi'nde Savaş durumunda bile tarihi eserlere ne kadar önem verildiğini gösteren belge.

89- Lev.41.a; BOA, A.MKT.N2D, Tarihi: 1266.5.24, Vesika Adedi: 1, Dosya No:5, Vesika No: 27. Para bulan vatandaşa devletin para ödemesi uygulaması. Maliye Nazırına yazılan yazı.

90- Lev.42.a; BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630. Osmanlı Hükümeti'nin çeşitli yerlerdeki eski eserlerin korunması için uyguladığı tedbirlere dair Başbakanlık evraklarından bir yazı.

91- Lev.42.b; BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630. Eski eserlerin Osmanlı Hükümetinde korunduğuna dair Menderse Harabeleriyle ilgili yazı.

92- Lev.42.c; BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630. Tarsus'da ki Menderse Harabeleri hakkında yazı.

93- Lev.42.d; BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630. Sadaret Makamı'nın Menderse harabeleri hakkındaki Başbakanlığa yazdığı yazı.

94- Lev.42.e; BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630. Maarif Nezareti'ne yazılan ve Tarsus'daki Menderse Harabeleri konulu yazı.

95- Lev.43.a; BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 465, Gömlek No: 56, Vesika Adedi: 1, Varak Adedi:1, Tarihi: 1290.Ş.9. Birisi Bursa civarında, birisi İnegöl Kazası'nda olmak üzere iki yer için Devlet Şurası Kararı ile ruhsat izni çıkarıldığını gösteren yazı.

96- Lev.44.a; BOA, Y.A.HUS. Tarih: 1313.4.6, Sadaret Maruzatı: Defter No: 807, a/2/Z, 337/31. Cabub (Bingazi)'da yaşayan Şeyh Ahmed Mehdi Essunusi'nin Sadaret'e yolladığı dilekçe yazısı.

97- Lev.44.b; BOA, Y.A.HUS. Tarih: 1313.4.6, Sadaret Maruzatı: Defter No: 807, a/2/Z, 337/31.Cabub (Bingazi)'da yaşayan Şeyh Ahmed Mehdi Essunusi'nin Sadaret'e yolladığı dilekçe üzerine kişinin şikâyetine dönük gönderilen cevap yazısı.

98- Lev.45.a; BOA, DH-KMS, Tarihi: 1332.C.6, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 21, Vesika No: 7. Dâhiliye Nezareti'nden Zor Kaymakamlığı'na yazılan yazıda Joş ve Sevinyak isimlerindeki iki Fransız'ın çalışmalarında kolaylık gösterilmesi istenmektedir.

99- Lev.45.b; BOA, DH-KMS, Tarihi: 1332.C.6, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 21, Vesika No: 7. Bab-ı Ali Hariciye Nezareti'nden, Dâhiliye Nezareti Celilesi'ne yazılan yazıda Tedmer Harabeleri'nde araştırma yapacak olan Joş ve Sevinyak isimli iki Fransız'a kolaylık gösterilmesi ve korunmaları bildirilmektedir.

100- Lev.46.a; BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630. Ermenilerce mezarlığa dönüştürülmek istenen yerdeki eski eserlerin korunmasının hükümet tarafından sağlanması konusunda yazılan yazı.

101- Lev.46.b; BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630. Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabet Celilesi'nde hazırlanan özel tezkere ile tebliğ olunan belge.

102- Lev.46.c; BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630. Ermenilerce mezarlığa dönüştürülmek istenen yerdeki eski eserlerin korunmasının hükümet tarafından sağlanması konusunda özel tezkere ile ekli belge.

103- Lev.46.d; BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630. Dâhiliye Nezareti'nin 28 Eylül 1314 tarihli olarak Başbakanlığa yazdığı Ermenilerce mezarlığa dönüştürülmek istenen yerdeki eski eserlerin korunmasına dair belge.

104- Lev.47.a; BOA, DH. MK. HPS. M, Tarih: 1339.M.11, Vesika Adedi: 1, Dosya No: 44, Vesika No: 47. Müze Komisyonu'nun toplanmasını duyuran belge.

105- Lev.48.a; BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 763, Gömlek Sıra No: 22, Belge Adedi: 10, Varak: 27, Tarih: 1301.M.26. Asar-ı Âtika Nizamnamesi'nin bir an önce basılarak yayınlanması konusu Padişahın izinlerine Hamdi Bey tarafından sunulmaktadır.

106- Lev.49.a; BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 763, Gömlek Sıra No: 22, Belge Adedi: 10, Varak: 27, Tarih: 1301.M.26.Asar-ı Atika Nizamnamesi yeniden düzenleninceye kadar kimseye ruhsat verilmemesi konusunda Devlet Şurası'nca bir Lâyiha kaleme alındığına ve Osman Hamdi bey'in Devlet Şura'sınca yapılan Layiha üzerine bu Layihanın maddelerini uyarladığına dair yazı.

107- Lev.50.a; BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 441, Gömlek No: 2, Vesika Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1285.Z.23. Muarif Nezareti'nden Müze-i Hümayun'a gönderilen yazıda Yeterliliği ve resmi izinleri olmayanların, eski eser toplamasının önlenmesi istenmektedir.

108- (Lev.51.a); BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi: 14, Dosya No: 139, Vesika No: 8. Musul Vilayeti Dahiliye Nezareti'ne İbrahim Efendi'nin dilekçe yazısı.

109- Lev.51.b; BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi: 14, Dosya No: 139, Vesika No: 8. Erbil Kazası Kaymakamı İbrahim Bey'in Asar-ı Atika Nizamnamesi gereğince bulunduğu eski eserlere karşılık 4 maaş miktarında avans istemi yazısı.

110- Lev.51.c; BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi: 14, Dosya No: 139, Vesika No: 8. Nizamname'nin 9. maddesi'nin uygulanması hakkında yazı.

111- Lev.51.d; BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi: 14, Dosya No: 139, Vesika No: 8. İbrahim Efendi'nin başvurusunun olumsuz karşılandığını gösterir belge yazı.

112- Lev.51.e; BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi: 14, Dosya No: 139, Vesika No: 8. 7 Nisan 329 tarihli cevap yazısında Define kazısı zamanı olmadığı için Köy Sancak Kaymakamı'na ihtar edilmesi istenmektedir.

113- Lev.52.a; BOA, HR. TO, Dosya No: 58, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 18, Varak: 19, Tarih: 1873.6.26,Orijinal Kayıt No: 258. Ayasuluk (İzmir-Efes)'ta 1866 yılında çıkarılan eserlere dair Müze raporlarından çıkarılan yazı.

114- Lev.52.b; BOA, HR. TO, Dosya No: 58, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 18, Varak: 19, Tarih: 1873.6.26,Orijinal Kayıt No: 258. İngiltere Müzesi'nin Ayasuluk'ta (Efes) yürüttüğü kazı sırasında çıkan eserlere dair yazı.

115- Lev.53.a; BOA, İ.HUS, Dosya No: 63, Gömlek Sıra No: 1315.Zo./75, Belge Adedi: 1, Varak: 1, Tarih: 1315.Zo.23. Bezerof'un Ayasuluk'ta Avusturyalılar'ın yürüttüğü kazıda görev süresinin uzatılmasına dair yazı.

- 116- Lev.54.a;** BOA, İ. HR, Belge Adedi: 5, Varak: 6, Tarih: 1315.Ş.3, İrade No: 2. (1310 Sonrası İradeler Hariciye). Ayasoluk'tan kaçırılan eserler hakkında üst yazı.
- 117- Lev.54.b;** BOA, İ. HR, Belge Adedi: 5, Varak: 6, Tarih: 1315.Ş.3, İrade No: 2. (1310 Sonrası İradeler Hariciye). Ayasoluk'tan kaçırılan eserlerin bildirilmesi üzerine alınan kararları gösteren yazı.
- 118- Lev.54.c;** BOA, İ. HR, Belge Adedi: 5, Varak: 6, Tarih: 1315.Ş.3, İrade No: 2. (1310 Sonrası İradeler Hariciye). Bab-ı Ali Daire-i Hariciye Mektubi Kalemî'nden hediye edilmiş olan Ayasoluktan çıkarılan asar-ı atika hakkında yazı.
- 119- Lev.54.d;** BOA, İ. HR, Belge Adedi: 5, Varak: 6, Tarih: 1315.Ş.3, İrade No: 2. (1310 Sonrası İradeler Hariciye). ve Avusturya Sefiri'nin aracılığıyla İmparatora hoş bir jest olmak üzere İzmir'den Padişah emir ve iradesi yoluyla kaybedilen eserler hakkında yazı.
- 120- Lev.54.e;** BOA, İ.HUS, Dosya No: 59, Gömlek Sıra No: 1315.B/40, Belge Adedi: 1, Varak: 1, Tarih: 1315.B.14. Padişah tarafından hediye edilen eserlerin taşınması ve dışarıya gönderilmesiyle ilgili olarak yapılması gerekenleri gösteren belge yazı.
- 121- Lev.54.f;** BOA, İ.HUS, Dosya No: 50, Gömlek Sıra No: 1314.C/6, Belge Adedi:1, Varak: 1, Tarih: 1314.C.3. Avusturyalılar tarafından yurtdışına götürülen eserlerin nakline engel olunmamasına dair yazı.
- 122- Lev.54.g;** BOA, HR. TO, Dosya No: 58, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 18, Varak: 19, Tarih: 1873.6.26,Orijinal Kayıt No: 258. Mösyö Gold tarafından yürütülen kazıda ortaya çıkarılan eserlerin dökümünü gösteren yazı.
- 123- Lev.54.h;** BOA, HR. TO, Dosya No: 58, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 18, Varak: 19, Tarih: 1873.6.26,Orijinal Kayıt No: 258. 1870 tarihinde Ayasoluk ve çevresinde Yapılan Kazıda Ele Geçen Eski Eserlerin dökümünü gösterir yazı.
- 124- (Lev.55.a);** BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Berlin Müzesi Müdürü Mösyö Human'ın Adana Vilayeti'nde Zincirli isimli yerde bulduğu 90 parça eski eserden bir kısmının kendisine verilmesine dair yazdığı istek yazısı
- 125- (Lev.55.b);** BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Sadrazam Kamil imzalı Mösyö Human'ın istek yazısının görüşüldüğü Bakanlar Kurulu Kararı'na esas teşkil eden yazı.

126- (Lev.55.c); BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Adana Zincirli Kazısı'nda ele geçen arkeolojik eserler grubundan. Üstte solda üstte kaya bloğa kabartma şeklinde yapılmış geyik, altta aslan tasviri, sağda ise hayvan başlığı olan tanrı kral (?) kabartması yer almaktadır.

127- (Lev.55.d); BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Adana Zincirli (Samal) Kazısı'nda ele geçen arkeolojik eserler grubundan. Üstte solda kaya bloğa kabartma şeklinde yapılmış karşılıklı duran iki insan kabartması, sağda ise iki eli havada tanrı kral (?) kabartması, kabartması yer almaktadır. Aramlaşmış Geç Hitit Geleneksel stili.

128- (Lev.55.e); BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Adana Zincirli (Samal) Kazısı'nda ele geçen arkeolojik eserler grubundan. Üstte solda kazılar sırasında çalışanlardan birisi , karşılıklı kaya bloğa kabartma şeklinde yapılmış karşılıklı duran iki hayvan (yavru geyik?) betimlemesi yer almaktadır. Geç Hitit stili.

129- (Lev.55.f); BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Zincirli (Samal) Geç Hitit av sahnesi ve beraberinde kazı alanı gözükmektedir.

130- (lev.55.g); BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Her iki kaya bloğunda da av sahnesi yer almaktadır. Geç Hitit, Zincirli (Samal). Sağdaki kabartma bir hayli tahrip olmuş durumdadır.

131- (lev.55.h); BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Adana Zincirli (Samal) Geç Hitit sağda iki blok halinde yürüyen kabartma aslan tasviri, arkasında soldaki blokta kabartmada Tanrı Kral (?) aksiyon halindedir. Av sahnesi.Yine blokların hemen sağ üst tarafında ise bir başka sahne göze çarpmaktadır.

132- (lev.55.ı); BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Adana Zincirli (Samal) Geç Hitit, Önde sağda iki blok halinde bir boğa tasviri, arkada başka yöne dönük elinde bir objeyi tutan bir insan tasviri yer almaktadır.

133- (Lev.55.i); BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Mösyö Humann'ın Adana Zincirli'de çıkarılan

eserler hakkında istek yazısı sonucunda görüşülen durumu gösteren (Meclis-i Vukela) günümüzdeki adıyla Bakanlar Kurulu Karar yazısı.

134- (Lev.56.a); BOA, DH. MB. HPS. M, Tarih: 1332.Ra.2, Vesika Adedi: 2, Dosya No. 10, Vesika No. 3. Rakka'da ruhsatsız olarak eski eser kazısı yapanlar hakkında yazı.Bir sonraki belgeye ekli yazı (Lev.56.b'ye ekli).

135- (Lev.56.b); BOA, DH. MB. HPS. M, Tarih: 1332.Ra.2, Vesika Adedi: 2, Dosya No. 10, Vesika No. 3. Rakka Harabelerinde ve Halep İli ile El-Cezire kıtası'nın çeşitli yerlerinde yöre halkınca ruhsatsız olarak eski eser kazısı yapıldığına dair (28 Muharrem 322 senesi; 15 kanuni evvel 329 senesi ve 21 Kanuni evvel 329 senesi).tarihlerini içeren yazı.

136- (Lev.57.a); BOA, DH. MKT, Dosya No: 1212, Gömlek Sıra No: 71, Belge Adedi:3, Varak: 5, Tarih: 1325.Z.18, Orijinal Kayıt No: 56518. Adana Sakça Gözü Kazıları konusundaki Adana Vilayet-i Celilesine ve Dâhiliye Nezareti Celilesi'ne Dahiliye Mektubi Kalemi'nin yazmış olduğu yazı.

137- (Lev.57.b); BOA, DH. MKT, Dosya No: 1212, Gömlek Sıra No: 71, Belge Adedi:3, Varak: 5, Tarih: 1325.Z.18, Orijinal Kayıt No: 56518. Adana Sakçagüzel (İslâhiye Kazası) Kazıları hakkında Adana Vilayet-i Celilesi'ne gönderilen 8 Teşrinisani 322 tarihli şifre yazı.

138- (Lev.57.c); BOA, DH. MKT, Dosya No: 1212, Gömlek Sıra No: 71, Belge Adedi:3, Varak: 5, Tarih: 1325.Z.18, Orijinal Kayıt No: 56518. Adana Sakça Gözü Kazıları hakkında Sadrazam tarafından yazılan yazı.

139- (Lev.58.a); BOA, DH. MUI, 1328.Ca.19, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 98-1, Vesika No: 39. Konya İli'nde Sidamara'da yol yapım çalışması sırasında eski eser çıkması durumunda yapılması gerekenlere dair yazı.

140- (Lev.58.b); BOA, DH. MUI, 1328.Ca.19, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 98-1, Vesika No: 39. Konya, Adana, Halep, Musul, Bağdat vilayetleriyle zor kaymakamlıklarına yazılan eski eser çıkması durumunda derhal Müze Müdürlüğü'ne haber vermeleri için emir yazısı.

141- (Lev.59.a); BOA, DH. MDI, B28Ş7, Vesika Adedi: 2, Dosya No:121, Vesika No:13. Bab-ı Ali'den Fransız Asar-ı Atika Mektebi (=Eski Eserler Okulu) üyesi Mösyö Dinaka'nın istemi nedeniyle çıkarılan tezkereden bahsedilen yazı.

142- (Lev.59.b); BOA, DH. MDİ, B28Ş7, Vesika Adedi: 2, Dosya No:121, Vesika No:13. Dahiliye Nezareti'nden Mösyö Dinaka'nınTaşoz Adası'nın Liman Bölgesi civarında Asar-ı Atika Nizamnamesi'ne uymak şartıyla Padişah izniyle kazı yapabileceği konusunda tezkere çıkarıldığını gösteren yazı.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AAN	: Asar-ı Atika Nizamnamesi
Ank.	: Ankara
Ant.	: Antlaşması
Bkz.	: Bakınız
B.A	: Başbakanlık Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.İ	: Dâhiliye İradeleri
Dr.	: Doktor
DTCF.	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
DTCFD	: Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi
EEH	: Eski Eserler Hukuku
EEK	: Eski Eserler Kanunu
EET	: Eski Eserler Tüzüğü
ICOM	: Milletler Arası Müzeler Meclisi
İ.D	: İrade-i Dâhiliye
İ.D.N	: İrade-i Dâhiliye Nazareti
İ.H.N.	: İrade-i Hariciye Nazareti
İ.H	: İrade-i Hariciye
İ.M.M	: İrade-i Meclis-i Mahsus
İmp.	: İmparatorluğu / İmparator
İ.Ş.D	: İrade-i Şurayı Devlet

k.m.	: Kilometre
m.	: Metre
Mim.	: Mimar
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
Msl.	: Mesela
Müd.	: Müdür
Mös.	: Mösyö
Nr.	: Numara
Osm.	: Osmanlı
OTAM	: Osmanlı Tarih Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi
Örn.	: Örneğin
Prof.	: Profesör
Sad.	: Sadeleştiren
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TAE.	: Türk Arkeoloji Enstitüsü
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Ün.	: Üniversitesi
v.b.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri
YKY.	: Yapı Kredi Yayınları
YTY.	: Yeni Türkiye Yayınları
Yy	: Yüzyıl

ÖZET

Çağlar boyunca çeşitli uygarlıkları üzerinde barındırmış ve dünya yüzeyinde günümüzde de yaşamlarını sürdüren pek çok ulusun, tarihin farklı zaman dilimlerinde beşiği olan Anadolu topraklarında Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemlerde yapılan ilk arkeolojik araştırmaları anlatan bu çalışmada ağırlıklı olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivleri belgeleri esas alınmıştır.

Arkeolojik anlamda Dünya'daki ilk araştırmalar Batılılarca başlatılmış olup, Rönesans aydınlanma çağını yaşayan ve Sanayi Devrimini gerçekleştiren Avrupa'da arkeolojiye duyulan ilgi ve buluntuların kendi ülkelerindeki müzelerde saklanması isteği ve bu konudaki yoğun çalışmalar, burjuvazinin kazıların finansmanını desteklemesiyle bunlar kendi hükümetlerini; hükümetler de ekonomisi çökmüş ve artık, siyasi olarak haklarını koruyamayan Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskılarını arttırarak Osmanlı toprakları üzerinde pek çok kazı faaliyetinde bulunmuşlardır. Avrupa'da 1870'lerden itibaren kazıların "devletçe" finanse edilmeye başlanarak, işin uluslararası bir yarışa dönüşmesi sağlanmıştır. Bu yarış, sömürgeci anlayışın bir eseridir. Nitekim belgelerle de kanıtladığımız gibi kazıların ve özellikle de eski eser nakliyatının büyük bir bölümüne, kazı yapan devletlerin savaş gemileri eşlik etmektedir.

Eski eserlerin ülke sınırları dışına çıkarılmasını engellemek amacıyla bir grup Osmanlı aydını zamanın gazetelerinde devlet adamlarına ve o zamanın okuyucularına uyarılarda bulunarak durumun farkına varılmasını sağlamaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti yöneticilerinin eliyle düzenlenen kanunlar göz ardı edilmiş, nitekim çok nadide eserler yurt dışına kaçırılmıştır. Almanya'ya götürülen Bergama Zeus Sunağı bunlardan birisi olup dünyanın yedi harikasından birisidir.

Osmanlı Devlet yöneticileri, saltanat yılları boyunca çeşitli zamanlarda eski eser kaçırılmasını önlemek için kanunlar yayınlamışlar ancak bu kanunlar bazen eski eser kaçırılmasına kolaylık sağlayacak kadar yetersiz olmuştur.

Çalışmamızda, eski eser kaçırılmasını önlemek amacıyla çıkarılmış olan 1869, 1874 ve 1884 kanunlarından ve kanun maddelerinden etraflı bir şekilde söz edilmiştir. Aynı zamanda hukukçu yönü de bulunan Osman Hamdi Bey'in hazırlamış olduğu 1884 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi, çıkarılan kanunlar arasında eski eserlerimizi en çok koruyan ve kollayan içeriğiyle Türk arkeoloji ve hukuk tarihinde ayrı bir yere sahiptir.

Avrupa'daki ilk meydana çıktığı dönemlerden başlayarak, Osmanlı Devleti'ndeki gelişimiyle anlatılan müzecilik çalışmalarının ne kadar zor şartlarda yürütüldüğü, ilk müzemiz

ve ilk Türk Müzecilerimiz anlatılarak, zamanın sanat eserlerinden ve sanat anlayışından kabaca bahsedilmiştir. Arkeoloji Bilimi'nin Osmanlı'da çalışılmaya başlandığı yüzyıl gözler önüne serilirken Osmanlı topraklarının çeşitli yerlerinde yürütülen kazılar, ortaya çıkarılan uygarlıklar ve eserlerden de söz edilmiştir.

Osmanlı Devletince esaslı bir şekilde ele alınan arkeoloji araştırma ve kazıları Avrupa'da da olumlu yankılar bulmuştur.

ABSTRACT

Anatolian lands inhabited various civilizations during ages and has been the main land of many nations that also sustain in the contemporary world. In this study, which explains the primary archeological excavations undertaken during the era that the Anatolian lands were under governance of the Ottoman Empire, the Prime Ministry Ottoman Archives were considered as the primary resource.

The primary archeological studies were undertaken by westerners. The interest paid in archeology by Europe, where experienced the Age of Enlightenment with Renaissance and where went through Industrial Revolution, and the willingness to keep remedies in the country's museums, led to a rise in researches. By the financial support of excavations, bourgeois society raised the pressure over their governments, and these governments raised the pressure over the Ottoman Empire, of which the economy collapsed and which could not have protected its political rights onwards. As a result of this, Europeans undertook many excavation activities in Ottoman lands. By 1870s, as the governments started to finance excavations, the task turned into an international competition. This competition is a result of colonial comprehension. Thus, as we have proved with documents, battleships of states that undertook excavations accompanied many parts of the excavations and shipment of the ancient strains.

In order to prevent carrying ancient strains out of state borders, a group of Ottoman elites posted warnings in the newspapers of the age for state officials and readers and acknowledged them about the situation.

The laws prepared by Ottoman governors were neglected and many special pieces of art were brought out of country. The Zeus Temple of Pergamon that was brought to Germany is one of the Seven Wonders of the World.

Ottoman State governors, published various laws during their reign periods in order to prevent smuggling of ancient strains, yet these laws were not as effective to prevent smuggling of ancient pieces of art.

In our study, the laws and the codes of 1869, 1874 ve 1884, which were published in order to prevent smuggling of ancient strains, were assessed in details. The Asar-i Atika Regulation of 1884, which was prepared by Mr. Osman Hamdi who also has a lawyer identity, has a special stance in history of Turkish Archeology and law, as it had the most protective content considering ancient strains in comparison with other laws.

While the museum management activities, and under which circumstances these activities were undertaken in Ottoman Empire, including the altruistic process of our first museum and altruistic activities of first Turkish museum officers, were explained since the onset of museum management in Europe and development process in Ottoman Empire, the conceptual comprehension of art of the mentioned times in terms of ancient strains was also interpreted.

While the century in which Archeology was started to be considered as a science in Ottoman was portrayed, excavations undertook in different parts of Ottoman lands, the civilizations discovered and their strains were also mentioned.

The archeological researches and excavations, which were taken seriously after Mr. Osman Hamdi was recruited in the Royal Museum Management, started to receive positive feedbacks from Europe.

ÖNSÖZ

Dünyanın çeşitli yerlerinde Arkeoloji Bilimi ile ilgili ilk araştırma ve çalışmaları Batılılar başlatmışlardır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti topraklarında da, Türk Arkeoloji Tarihi açısından ilk araştırma ve çalışmalara, Batılılar ve bu topraklarda yaşayan Gayrimüslimler öncülük etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti zamanında ise yürütülen kazı çalışmaları bir disiplin altına alınmış ve devlet denetleyici rolünü daha etkin bir şekilde sürdürerek hem bu alanda bilim adamı yetiştirmeye ve hem de değerli kazı alanlarının tahrip edilmesini önlemeye başlamıştır. Daha önce Türk topraklarında yapılan kazılara dair yabancılar eliyle yapılan yayımlar artık Arkeoloji Bilimiyle uğraşan Türkler eliyle yapılmaya başlanmıştır.

Bugüne kadar Türk Arkeoloji Tarihi üzerine bağımsız bir araştırmanın yapılmamış olması, bu konuda yürütülecek bir çalışmanın Arkeoloji ve Tarih Bilimlerine katkı sağlayacağı konusundaki düşüncemizi kuvvetlendirmiştir.

Tarih araştırmalarında genel kanı, araştırmaların bütünsel bir ele alışla incelenmesidir. Yapılan bu çalışma ile genel konular ve bunları bütünleyen alt başlıkları, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan Osmanlıca orijinal belgelerin günümüz Türkçesine çevrileri yapılarak desteklenmiş ve konunun tam anlamıyla aydınlatılması, birçoğu ilk defa kullanılan belgeler yoluyla sağlanmaya çalışılmıştır.

Araştırma boyunca çok sayıda Osmanlı belgesi günümüz Türkçesine çevrilmiş ve mükerrer olanlar çalışma içerisinde sunulmamıştır.

Çevirisi yapılan Osmanlı belgeleri arasında araştırma konumuz dışında kalanlar da bulunmaktadır. Bu belgelerde, Antalya surlarının yıkılışı gibi önemli konulara da değinilmektedir. İlerleyen dönemlerde bu konularla ilgili belgelerin Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Tarih alanlarındaki bilimsel araştırmacılarla paylaşılması düşünülmektedir.

Günümüzde olduğu gibi Osmanlı Devleti Dönemi'nde de Anadolu'nun zenginlikleri politik veya bilimsel olarak, çeşitli milletten veya devletten kâşif ya da gezgin adı verilen araştırmacıların ya da çıkar çevrelerinin odağı haline gelmiştir. Araştırmacı adıyla Osmanlı topraklarını ziyaret eden bu kişiler arasında yer alan kimi sözde araştırmacılar, Devlet aleyhinde faaliyet göstermişlerdir.

Anadolu Uygarlıklarının evrensel yönü yadsınamaz bir gerçek olarak Osmanlı Devleti'nce de bilinmiş ve Devlet politikası olarak uygarlık kalıntılarına mümkün olduğunca korunmaya çalışılmıştır. Havra, kilise ve patrikhanelerin ve gayrimüslim mezarlıklarının

korunması ve kollanması hem din duygularına gösterilen hümanistik saygının hem de evrenselliğin göstergesi olarak tezimiz içerisinde belgelerle anlatılmaktadır.

Güçlü bir tarih anlayışının olduğu Osmanlı tarih yazıcılığı, geride zengin bir tarihsel bilgi birikim bırakmıştır. Ele aldığımız her konu başlığında, Osmanlıca kaynak sıkıntısı çekmeyişimiz bunun göstergesidir.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin askeri, siyasi ve ekonomik bir çöküş süreci yaşadığı, 19. yüzyılda, bu alanlarda güçlenen ve emperyalist emeller peşinde olan “Batı”, Osmanlı Devleti'nin karşısına antik kültürlerle, arkeolojiye ve müzeciliğe karşı gittikçe artan ilgisi ve bilgi birikimi, bu alanlarda hizmet veren kurumlara, yetişmiş elemanlara ve donanımına sahip olduğuna inanan ve kültür tarihinin her türlü malzemesine sahiplenilen ve kendi ülkesinde değerlendireceğine olan anlayışıyla, bir uygarlık bekçisi olarak çıkmıştır. Kazılarda ortaya çıkarılan geçmiş dönem uygarlıklarına ait eski eser ve tarihi kalıntılar her zaman arzu edilen derecede korunamamış, çoğu zaman bu eserler ya da uygarlık katları üzerinde tahribat yapılmıştır. Truva bunlardan yalnızca bir tanesidir. Yabancı Devlet mensuplarınca, Osmanlı topraklarındaki eski eserlerin toprak üstüne çıkarılması mevcut kanunlar dikkate alınmayarak kendi ülkelerine kaçırılması veya devlet izniyle götürülmesi konularındaki belgeler oldukça fazla olup, çalışmamız içerisinde bolca yer verilmiştir.

Çalışmada temel veri olarak kullanılan Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri'nin birbirleri ile ilişkili olanları; Lev. 1, Lev. 1a, Lev.1b, Lev. 1c... şeklinde Levhalar dizininde gösterilmiştir.

Arkeoloji, sanat ve müzecilikten söz edildiği zaman Osman Hamdi Bey gibi bir şahsiyeti, konunun en tepesinde bir yere oturtmak yerinde olacaktır. Arkeoloji ve müzecilik alanındaki yapmış olduğu işler ve başarılı katkılarından dolayı Türk Arkeoloji Tarihinde her zaman en değerli yerini alacaktır. Müzecilikle ilgili yapılan ilk çalışmalar da kendiliğinden konumuz içerisinde yer almış ve bu alanda yapılan araştırma ve çalışmalarda Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden yararlanılmıştır.

Bu tez çalışması yürütülürken kronolojik tarihsel sıralama hususuna dikkat edilmeye çalışılmış, olaylar bu sıralama çerçevesinde sunularak, yararlanılan kaynaklar mutlaka dipnot olarak verilmiştir. Metin içerisinde Levha sıralamasıyla yer alan Osmanlıca belgeler, Levhalar kısmında sayı numaralarıyla birlikte gösterilmiştir.

Belgelerin günümüz Türkçesine çevirilerini yaparken farklı bir disiplinden gelmem nedeniyle oldukça zorlandım. Bu konuda daima yapıcı eleştirileriyle çalışmanın başından sonuna kadar her aşamasında beni kesintisiz destekleyen ve eşsiz katkılarını benden

esirgemeyen Tez Danışmanım Sayın Prof.Dr. İsrail KURTCEPHE başta olmak üzere, tezime yapıcı eleştirileriyle katkı sağlayan Arkeoloji Bölümü'nden Prof.Dr. Burhan VARKIVANÇ'a, Yüksek Lisans yaparken bana bilimsel araştırma yöntemleri konusunda bir çalışmada olması gereken verileri titizlikle öğreten ve bilimsel çalışmada zamanın değeri konusunu hatırlatarak önerilerini sürekli paylaşan hocalarım Sayın Doç.Dr. Salih TUNÇ'a, Doç.Dr. Haldun EROĞLU'na ve Yrd. Doç. Dr. Haluk KORTELE'e, Osmanlıca metinlerin arşivden çıkarılmasında çok büyük emeği olan Uzman Derviş Başa'ya, yol gösterici katkılarıyla çalışmamı kolaylaştıran Araştırma Görevlisi Güven DİNÇ'e, Suna İnan Kıraç Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi ve Araştırma Uygulama Merkezi Kütüphanesi çalışanlarına, Antalya'dan temin edemediğim kitapların İstanbul yayınevlerinden bulunarak getirilmesini sağlayan Miraç BALCI'ya, güzel sözleriyle beni sürekli destekleyen annem Günsel YILDIRIR'a ve kendisine ayırmam gereken zamanlar konusunda uzunca bir süre fedakârlık eden oğlum Kürşad ÖZER'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Antalya 2008

Sultan YILDIRIR

GİRİŞ

ANADOLU'NUN TARİHİ, SİYASİ VE KÜLTÜREL COĞRAFYASINA GENEL BİR BAKIŞ

I.I. Osmanlı Devleti Öncesinde Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası

Anadolu, İnsanlık tarihinin çeşitli zamanlarında özgün özellikler gösteren birçok uygarlığın beşiği olmuştur. Yarımada şeklindeki Anadolu coğrafyasında gelişen Çayönü, Hacılar ve Çatalhöyük yerleşmeleri, Yeni Taş Çağı'nın dünya yüzeyinde en eski yerleşik kültür katmanlarıdır. Özellikle Çatalhöyük M.Ö. 8 ve 7. yüzyılda bu kültürlerin önderi olan bir merkez durumundadır.

Uzun bir duraklama devrinden (M.Ö. 5500–2500) sonra Anadolu yeniden büyük uygarlıkların gelişmesine sahne olmuştur. Anadolu yerli kavim olan Hattiler, aynı çağ kültürü olan Mısır ve Mezopotamya'dan geri olmalarına rağmen, içinde buldukları çağın en önde gelen topluluklarından birisiydiler. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Sergilenen Altından Gümüşten ve Elektrondan yapılmış olan Alacahöyük, Horoztepe ve Mahmatlar'dan gelmiş olan Hatti sanat eserleri Eski çağ yaratıcılığının en güzel örnekleridir.

Anadolu Arkeolojisi incelenecek olursa Paleolitik Kültürün zaman içindeki sınırı İ.Ö. 7000 yıllarıdır. Yüzyılımızda yürütülen kazılarla Paleolitik kültürün devamı olan Neolitik Dönem (Yeni Taş Çağı) Radyo- karbon yöntemi ile İ.Ö. 6800 yıllarına kadar indirgenmektedir. Yakın Doğu'nun eski kültürlerinin birbirleriyle ilişkileri ve tarihleri hakkında yapılan bütün eski yargıların günümüz biliminin aydınlatığı ölçüde yeniden ele alınması gerekmektedir. Bu neolitik kültürün batıda Antalya bölgesinden, doğuda Mezopotamya'ya kadar uzanan bir alana yayıldığı ve bütün Anadolu'da bazı ortak özelliklere sahip olduğu yüzyılımızda yapılan kazılardan anlaşılmaktadır.

Neolitik kültür tabakaları üzerinde Kalkolitik (Taş-Bakır Çağı) kültürü gelişiyor. İ.Ö. 5500–3000 yılları arasına kabaca tarihlenen bu kültürün özelliklerini gösteren ören yerleri; Anadolu'nun çeşitli yerlerinde; Çatalhöyük, Mersin Hacılar, Orta Anadolu'da Can Hasan, Büyük Göllücek, Batı Anadolu'da Beycesultan ve İstanbul civarında Fikirtepe'de bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu'nun Kuzey Suriye ve Mezopotamya ile Batı Anadolu'nun da Balkanlarla ilişkileri vardır. Anadolu tarihin en eski çağlarından beri doğudan ve batıdan birçok kavmin istilasına maruz kalmış, pek çok medeniyete beşiklik etmiştir. Kavimlerin karışarak kaynaştığı bir bölge durumuna gelen Anadolu, sentez bir kültür coğrafyası olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'nun yeryüzü şekilleri ve bu yeryüzü

şekillerinin özellikleri (jeomorfolojisi), bu kültürlerin uygarlık oluşturmalarında ve Anadolu tarihinin meydana gelmesinde büyük rol oynamıştır.

M.Ö. 3. Binde Anadolu’da Yaşayan Kavimler **Hattiler**, **Luviler** ve **Huriler** olarak bilinmektedir¹.

Hattiler’in Orta Anadolu’da Kızılırmak (Halys) kavisi ile Toroslar arasında ve Yeşil Irmağa kadar uzanan sahada oturdukları anlaşılmıştır². Boğazköy arşivinde Hattice ve Hititçe olmak üzere çift dilde yazılmış metinler bulunmuştur. Bu metinler üzerinde çalışma yapan E.Forrer isimli Filolog tarafından öne sürülen ve diğer ilim adamlarınca da desteklenen görüş: “Bu dilin Hint Avrupa Dilleriyle müşterek bir kökten geldiğidir.” Hititli kâtipler tarafından Hititçe’ye çevrildiği için, Hattice’nin hemen çözülebileceği düşünülmüş ise de durum hiç de öyle olmamıştır. Hititler’in bu tercüme faaliyeti, daha eski Hitit zamanında başlamış, Yeni Hitit Devleti zamanında ise “**Proto Hattice**” dediğimiz Hattice konuşma dili olmaktan çoktan çıkmıştı. Bundan sonra din dili olarak kullanılmaya devam etmiştir. Örnek gösterecek olursak **kral** anlamına gelen “**tabarna**” kelimesi Hititçe’de “**Labarna**” kelimesi şekline dönüşmüştür. Bunun gibi daha birçok örnekler bulunmaktadır³.

Luviler Akdeniz Bölgesi ülkelerinde görülen henüz çözümlenememiş bir dili konuşmaktaydılar. Güney Anadolu sahil ovalarında ve Hitit yazılı kaynaklarının **Arzava** diye adlandırdıkları günümüz Antalya’sı ve çevresin de yaşamaktaydılar⁴.

Huriler, M.Ö. III. Bin yılda Mardin merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Mezopotamya’daki Musul ve Kerkük dolaylarında Huriler adıyla anılan bir topluluk oturmaktaydı. Huriler özellikle Mitoloji alanında güzel eserler vermişler ve bu konuda komşuları Hititlere, daha sonra da Fenikeliler ve Geç Hitiler’in aracılığıyla Helen dünyasına çok büyük ölçüde etkilemişlerdir. Hattuşa’da Akad, Huri ve Hitit dillerinde yazılmış tabletlerde ele geçen Gılgamesh Efsanesi ana öğeleriyle Eski Babil örneğine uygunsu da yeni bir Huri yorumu olarak daha bir üstünlük gösterir. Söz konusu metinlerden en iyi korunmuş Hititçe olanıdır.⁵ M.Ö. I. Bin yılda Doğu Anadolu’da tarih sahnesine çıkan Urartular ile M.Ö. III. Bin yılda Akkad Metinlerinden tanıdığımız Hurilerin akraba oldukları tesbit edilmiştir⁶.

¹ Memiş E., **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Çizgi Kitabevi, Konya 2001, s.31-51; Akurgal E., **Anadolu Uygarlıkları**, Net Turistik Yayınlar A.Ş.,İstanbul, 1990, s. 30-40.

² Memiş E., Aynı eser, s.37-38

³ Memiş E., **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001, s.39 ; Akurgal E., **Anadolu Uygarlıkları**, Net Turistik Yayınlar A.Ş.,İstanbul, 1990, s. 30-40.

⁴ Memiş E., Aynı Eser, s. 43-46

⁵ Akurgal E., “Anadolu Uygarlıklarının Özellikleri ve Batılı Dünya Görüşünün Oluşmasındaki Roller” , Müze, Sayı:1, Ocak-Haziran 1989, Ankara, Dönmez Ofset Müze Eserleri Turistik Yayınları s. 4-17.

⁶ Prof. Dr. Ekrem Memiş’in aynı eserinde Doğu Anadolu Bölgesi’nde yapılan arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları neticesinde ele geçirilen buluntulardan M.Ö. 6000 -5000 yılları arasına tarihlenen Neolitik Devir kültürü ile M.Ö. 5000 -3000 yılları arasına yerleştirilen Kalkolitik Devir kültürünün de Hurilere ait olduğunun

M.Ö. II. Bin yılda Anadolu'da yaşayan Kavimler: **Hititler, Gaşkalar, Palalar** ve **Luviler**'dir. Bu çağda ortaya çıkan kavimlerin en önemlileri şüphesiz günümüz Türkiye tarihi açısından **Hititler**'dir. Çünkü Hitit dilinde Hatice, Hurrice, Luwice ve Sümerce ile diğer bazı Anadolu dillerinden geçme pek çok kelimenin mevcut olması Hititler'in yüzyıllardan beri bu kavimlerle iç içe yaşamış olduğunu göstermektedir⁷. Karadeniz Bölgesinde kabileler halinde yaşayan Gaşkalar⁸ Hititlere hiçbir zaman baş eğmemişlerdir. Palalar Kastamonu dolaylarında yaşamış olup, haklarında pek bilgi bulunmamaktadır⁹. **Lukkalar** olarak adlandırılan ve Anadolu'nun Güney Batısında; doğuda Antalya Körfezi, Batı da Fethiye Körfezi arasında yaşamış olan bu kavim hakkındaki bilgileri Hitit ve Mısır orijinli yazılı metinlerle Homeros Destanları'ndan edinmekteyiz. Bu kaynaklardan edinilen bilgiler, Lukkalar'ın M.Ö. II. Bin yıldaki sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamını adeta bir tablo gibi gözler önüne sermektedir¹⁰.

Anadolu insanı Bronz ve Kalay alaşımını tarih öncesi (Yazı öncesi) çağlardan beri bilmektedir. Kalkolitik Çağ sonlarında bronzun kullanımının artması ve bir çağa adını veren Bronz kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte İ.Ö. 3000'de yaşam yerleri kalabalıklaşmıştır. Erken Bronz Çağına ait birçok merkez vardır. Tarsus Beycesultan, Truva'nın erken katları Alacahöyük ve Kayseri civarında Kültepe Höyüğü bu çağa ait önemli verilere sahiptirler. Anadolu toprağının zenginliklerinin tanınması sadece Haçlı savaşları öncesinde olmamıştır (!) İ.Ö. 1200'lerde de Anadolu toprakları, Bronz çağının en eski kültürleri arasında yer alan Batı Anadolu'da Truva (Troia = Troia) yabancı istilacıların saldırılarına ve yağmacılığına maruz kalmıştır. Politik düşünce anlayışlarının yaşama girmesi ve yazının bulunarak tarihi çağlara geçilmesiyle birlikte Anadolu insanlık tarihi, günümüze ulaşan şaheserler bırakmaya devam etmiştir.¹¹ Anadolu'nun en eski yaygın kültürü İ.Ö. 2500'den sonra Hatti Kültürüdür. Çorumun güneyinde Alacahöyük'te ele geçen ve **Güneş diski** adı verilen bronz başlıklar, birçok kazı bulgusu ve Kayseri yakınlarında Kültepe Höyüğü'nde ele geçen daha birçok kazı materyali bilgi, belge eserler, Anadolu tarihine ışık tutan şaheserler olarak Türkiye müzelerinde sergilenmektedirler.

anlaşıldığını iletmektedir. Hatta M.Ö. III. Bin yıla tarihlenen Eski Tunç Çağı Kültürü ile Kalkolitik ve Neolitik Devir kültürleri arasında hiçbir kopukluğun olmadığını tesbit edildiğini iletmektedir. Ayrıca şu gerçekte ortaya çıkmıştır ki, kesintisiz bir şekilde devam eden ve Hurlere ait olduğu kabul edilen bu kültür, Kafkasya'dan güneyde Suriye'ye; batıda Malatya, Elazığ bölgesinden doğuda Urmiye Gölüne kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. s. 47 -48.

⁷ Aynı eser, s. 54

⁸ Yoğun olarak Hitit yazılı kaynaklarından ve II. Tutalya'nın Tapınma metinlerinden öğrenmekteyiz.

⁹ Bu uygarlık mümessillerine daha sonra aynı yörede yaşayan ve Helen dilinde anlamı olmayan Papyragonlar adı verilmekle birlikte; Paphlagonia ve Paphlagonialılar tabirlerinin Pala adından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.

¹⁰ Aynı Eser, s. 71 Bu kavimlerin yaşadığı yerler ve uygarlıkları daha sonraları Likya adını almıştır. Yazılı belgelerden bu kavimlerin denizcilikte de oldukça başarılı olduklarını öğrenmekteyiz.

¹¹ Kuban D., 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 13-19.

9 kültür katı bulunan Truvanın (Hisarlık Tepesi) I. ve VII. Katları arası 41 yapı evresinin kalıntılarıyla oluşmakta, bunlara Akalıların (Antik Yunan Uygarlığı) saldırılarından sonra kurulan Yunan (Troia VIII) ve Roma (Troia IX) yapıları katılmaktadır. Bu tabakalar 20 m yüksekliğinde bir toprak yığını meydana getirmiştir¹². III. Ramses (M.Ö. 1200 -1168) Medinet Nabu Tapınağı'nın duvarlarındaki yazıtlarında “Kuzey Kavimlerinin” nin ve “Deniz Kavimleri” nin Anadolu’yu, Kıbrıs’ı yakıp yıktıklarından ve Amurru’da kamp kurmakta olduklarından bahsetmekte ve kendi ülkelerine “Mısır”a yaklaşan tehlikeyi halkına haber vermektedir¹³. Zayıflayan Hitit Büyük Krallığı ve Myken krallığı'nın gücünü yitirmesi ile birlikte Doğu Akdeniz içindeki kargaşanın Anadolu’ya yansımaları doğaldır. Önce bir depremle sonrada Aka saldırılarıyla İlion kentinin yıkılması ve tahrip edilmesi de yanan ateşi körüklemiş ve bu ateş Anadolu’nun içlerine kadar sıçramıştır.

Anadolu’nun değişik yerlerinde yürütülen kazılarla M.Ö 1180 ile 750 sıralarına değin yaklaşık 400 yılı aşkın bir dönem boyunca Anadolu’nun kuzeyden ve denizden gelen kavimlerin işgali altında kaldığı ve karanlık çağa gömüldüğü ele geçen arkeolojik verilerden anlaşılmaktadır¹⁴.

Anadolu Sanatı başlığı altında sınıflandırılan, bütün Ön Asya’ya ve Avrupa içlerine kadar yayılan Urartu Sanatı motiflerinin özgün özelliklerini taşıyan “Boğa Başı Tutmaçlı” bronz kazanlar ve kaplar yoğun olarak Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde sergilenmektedir.

Şüphesiz Homeros Çağı Troya’sı Anadolu’lu yerli halkların oturduğu Troya’dır. Ticaret ilişkileri ele geçen eserlerin nerelerde ele geçtiği; nerelere yayıldığı ve eserlerin gösterdiği özelliklere göre **(Lev.1a)** tarihe ışık tutmaktadır.¹⁵ Troya’nın I. ve VII. Katlar arası)¹⁶ **(Lev.2.a)** Şehrin 1240’da Yunanistan’dan gelen Akalıların eline geçtiği kabul ediliyor. Hitit İmparatorluğu 1200’lerde istilacı kavimlerin oluşturdukları baskı ile birlikte son bulmuştur. Batı Anadolu kıyılarına Yunanistan üzerinden gelen Dor Kavimlerinin baskısıyla göç eden Akalıların uzantısı olan İyonyalılar gelip yeni şehirler kurmaya başlamışlardır. Bu farklı etnik gruplar İ.Ö. Birinci Binin ilk yarısında Frigya (725 -675) ve Lidya Devletlerini (680 -546) kurmuşlardır. Güneybatı Anadolu’nun dağlık bölgelerinde stratejik öneme sahip yerlerde Karya (Karia) ve Likya (Lykia) halklarının kurdukları devletçikler vardır.

¹² Korfman M., Troia Gezi Rehberi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992, s. 5.

¹³ Kuzeyden ve denizden gelen kavimler hakkında çözümlenen tapınak yazıtlarında: “ Hatti, Quadi (Kizzuwatna), Kargamış, Arzawa, Alasia (Kıbrıs) yakıp yıkıldılar. Amurru yakınında karargâh kurdular, insanları öldürdüler ve bu memleketi yerle bir ettiler. Ateş saçarak Mısır’a doğru geldiler. Müttefikleri olan Philistler, Zikar, Sakalus, Danu ve Wasas ile birlikte ellerini yeryüzünün son bucağındaki memleketlere değin uzattılar.” diyerek III. Ramses yaklaşan tehlikeyi halkına haber vermektedir. Akurgal E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, s.136.

¹⁴ Aynı eser, s. 137-138

¹⁵ Korfman M., Troia Gezi Rehberi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992, s.22-23.

¹⁶ Aynı eser s.3.

Anadolu'nun Hitit öncesi halklarının, yeni göçler sonucu gelen kavimlerle karışarak ortaya koyduğu bu kültürler o sırada İyonya'da gelişen daha güçlü Grek kültürünün etkisi altında kalmakla birlikte kendilerine özgü bazı özelliklere de sahiptirler. Kalkolitik Çağ sonrası Anadolu toprakları deyim yerindeyse bölgesel krallıkların hüküm sürdüğü antik beylikler dönemi gibidir.

Hititler (M.Ö. 1660 -1190) 14. Yüzyılda o zamanın üç büyük ve güçlü ülkesinden biri, 13. yüzyılda ise dünyanın iki süper devletinden birisidir. Federatif sistemde bir imparatorluk kuran Hititler, Suriye ve Mezopotamya'ya hükmetmişlerdir.

Hint- Avrupa kökenli bir soy karakteri gösteren bu ulusun kadınları erkeklerle eşdeğerde tutulmakta ve Krallık kölelerin bile haklarını koruyan bir hukuk devleti özelliği göstermektedir. Hititler insana verdiği önem ve saygı ile günümüz uygar devletlerinin insancılık düzeyinde bulunuyorlardı. Kral birçok konuda Pankuş adı verilen soylular meclisine danışmak zorundadır.

Helenler M.Ö. 8.Yüzyılda Mezopotamya'nın iki bin yıllık zengin bilgi hazinesini Anadolu'nun güneydoğusunda yaşayan Geç Hititler aracılığıyla tanımışlardır. Kuzey batıdan gelen kavimlerin zulmünden G.Batı Anadolu'ya inen ve orada Geç Hitit Uygarlığını teşekkül ettiren Hititlerden Fenike Alfabesini¹⁷ Antakya'nın yakınındaki Al Mina'dan, Homeros ve Hesiodos'a kaynak olan mitolojiyi ve stilize olmuş figüratif Geç Hitit Sanatını Malatya, Kargamış, Zincirli ve Sakçağözü gibi Hitit'in devamı merkezlerden alarak kendi sanatlarıyla kaynaştırmışlardır. Bunların örnekleri; 8. Yüzyılda bir Hellen'in başlığı, miğferi, giysisi, etekliği ve değişik şekillerdeki kemerleri ve değişik saç biçimleri aynı Hititlerde olduğu gibidir. Bu da onların etkisini taşıdığına bir göstergesidir. Hellen figüratif ve dekoratif sanatı Geç Hitit stillerini ve ikonografisini izlemektedir.

Geç Hititle çağdaş Urartu Uygarlığı Van Gölü çevresinde¹⁸, Orta Batı Anadolu'da Frigya (Frigia) Uygarlığı ve merkezleri Gordion'da ele geçen boyalı keramik bulgularına göre en erken M.Ö. 8.yüzyıl başlarında tarih sahnesinde yer almaktadırlar¹⁹. G.Batısında Lidya (Lidia), Orta Anadolu Kapadokya (Kapadokia) bu yüzyılın uygarlık merkezlerindedir²⁰.

Güneyde adı antik dönemde çiçekler ülkesi anlamına gelen Pamfilya (Pamphilia), onun hemen kuzeyinde Psidya (Psidia) Prof.Bilge Umar, bu yöre antik şehirlerinde –ssos ad takısının bir Helen uydurması olduğunu ve aslında Anadolu'lu öz biçimindeki ad takılarının - **sa(s)** şeklinde olduğunu kantlarıyla hem İngilizce hem de Türkçe olarak açıklamaktadır²¹.

¹⁷ A, B, C... Harflerini içeren günümüzün değişikliğe uğramış, Latin Alfabesidir.

¹⁸ Akurgal E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, s. 175.

¹⁹ Uçankuş, H.T., Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia, T.C.Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2002, s. 40 -61.

²⁰ Akurgal Aynı Eser, s. 142 -143.

²¹ Umar B., Psidia, Ak Yayınları, Yayın Yılı Yok, s.14.

Güney batıda Likya (Lykia) Antalya'dan Fethiye'ye çizilen bir doğrunun güneyinde yer alan ve bugün Teke Yarımadası diye adlandırılan Likya'nın Uygarlığın tarih sahnesine çıkışı aslında sanıldığı gibi M.Ö. 8. yy'ın sonları değildir. Hitit Yazılı kaynaklarında bahsedildiği şekliyle isminin Lugga, Luggu ya da Rwka'nın bu dönemini yansıtmak üzere arkeolojik veriler henüz yetersizdir. Tlos'da ele geçen II. Bin baltası bölgenin kesintisiz iskân edildiğinin bir delili olsa gerektir²². Likya'nın K.Batısında Karya (Karia) bulunmaktadır. Karia'nın tarihi konusunda antik çağ yazarları ortak bir görüşe varamamakla birlikte Homeros'un İliada'sında Karyalılar, İlionluların (Troyalıların) yandaşı olarak gözükmektedir. Homeros "Barbar sözlü" Kayralılar derken aslında Kariyalılar'ın farklı ve kendilerine özgü bir dil kullandığını ifade etmiş olabilir ve bu milletin yaşadıkları bölgeler İlyada'da Miletos, Mykale Dağı çevresi olarak gösterilir. Tarihçi Herodot da Kariyalıların Miletos, Myus ve Priene civarında yaşadıklarından ve ortak bir dil kullandıklarından bahsetmektedir. Antik tarih yazınında Kariyalılarla sürekli birlikte görülen Lelegler tıpkı Pelesglar gibi Batı Anadolu'nun ve Karya'nın antik halklarından olup, duvar işçilik örnekleri günümüze kadar gelmiştir²³.

Karadenizin G.Batısında Paflagonya (Paflagonia) ve onun hemen batısında Bitinya (Bitinia) bulunmaktadır²⁴.

Yukarıda saydığımız uygarlıklardan Urartular (M.Ö. 860 -580), Frygler (M.Ö. 750 - 300) ve Lykialılar (M.Ö. 700 -300) o zamanki dünyanın en özgün uygarlıklarını geliştirdiler²⁵. Bu üç kültürün günümüze ulaşmış ve müzelerimizde sergilenen eserleri, seyrine doyum olmayan bir hayranlık uyandırmaktadırlar. Urartu ve Fryg (Frig) uygarlıkları madeni eserler, dokuma ve tekstil, mobilyacılık ve müzik konularında batı dünyasını büyük ölçüde etkilemişlerdir. Ayrıca Friglerin mobilyacılıkta ulaşmış olduğu sanat düzeyini; süslemede ve teknik ustalıkta ki seviyesini günümüz mobilyacılığı seri üretim yapmakla birlikte halen yakalamış değildir. Frig ahşap şaheserleri Anadolu Medeniyetleri müzesinde hava geçirmeyen cam bölmeler vasıtasıyla korunmakta; uzman kişilerin bilgili ve deneyimli elleriyle çok kolay zarar görebilecek nadide eserlerin konservasyonu titizlikle yapılmaktadır.

Bu günkü Batı uygarlığının temellerini atan, doğa olaylarının nedenlerini araştırmaya yönelik antik dönemin uygar batı Anadolu'su Kariyalı Heaxamyes'in oğlu Thales M.Ö. 585 tarihinde güneş tutulması gibi bir doğa olayını önceden haber vererek tarihteki ilk örneğin bu yüce topraklardan çıkması şerefini dünyaya bahşetmiştir.

²² Bayburtluoğlu C., Lykia, Ankara, 1975, s. 5 -11.

²³ Been G, Karia, İstanbul, 1987, s. 9-24.

²⁴ Akurgal E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, s.572-573 ; "Anadolu'da Tarih Öncesi Medeniyetlere Ait Medeniyet Merkezleri" Altın Tarih Atlası, Genişletilmiş Yeni Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2002, s.7.

²⁵ Akurgal aynı eser, s.XIII-XIV.

Bu coğrafyanın zenginliklerinden haberdar olan ve söz konusu zenginliklerden faydalanmak ve bölgede hegomanya kurmak isteyen Perslerin işgali süresince (M.Ö. 545 - 333) Anadolu, önderlik durumunu yitirmiş ancak Helenistik Dönem boyunca (M.Ö. 333–30) o zamanki dünyanın başlıca kültür merkezlerini barındırmıştır. Bergama, Milet, Meander Magnesiası, Priene, Efes ve Teos gibi merkezler, yeryüzünün en bayındır kentleri olarak tanınmakta ve bilinmektedir. Dönemin Anadolu mimarlığı Roma yapı sanatını büyük ölçüde etkilemiştir.

Roma Çağı (M.Ö. 30- M.S. 395) Anadolu'su dünyanın en bayındır ülkelerindedir. Dönemin Batı Anadolu kentleri her yönden Roma'ya eşdeğer refah ve uygarlık düzeyi göstermektedir²⁶. Anadolu'da ulaşım ilk kez Roma Çağı'nda bakımlı ve sağlam yollar ve Taşköprülerle sağlanmıştır. Kentlerde su kemerleri ile getirtilen akarsular güzel çeşmelerden bollukla akmaktadır. Her kentte mermerden yapılmış gymnasionlar, stadyonlar, tiyatrolar, belediye ve agora binaları, hamamlar, kütüphaneler, konforlu evler, gölgelikli sütunlu yollar ve büyük meydanlar mevcuttu. Anadolu'daki bu antik kentlerden belli bir kısmı hala ayakta durmakta ve bu dönem Anadolu'sunun görkemli tarihi için turistlere rehberlik etmektedir.

Bizans Sanatı M.S. 4 ve 5. Yüzyılda Hellen ve Roma kültürünün yeni bir yorumu olarak Anadolu'da doğmuş ve Konstantinopolis'de gelişmiştir.

Romalılar, işgal ettikleri toprakları anavatanından ayrı tutmuş ve bu topraklar üzerinde yaşayan halka mülkiyet hakkı tanımamıştır. Ancak anavatan toprakları mülk olarak verilmiş, fethedilen toprakların üzerindeki halktan “tributum capitis” adı altındaki baş vergisini toplamışlardır. Bu vergi daha sonraları Bizans Dönemi'nde de değişmemiştir. Bizans'ta buna bir vergi daha eklenmiştir. Bunun da adı “jugatio” yani toprak vergisidir.²⁷

Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde, bir başbuğun yönetimi altında Anadolu'ya ilk sefer 1015–1018 yılları arasında olup, bu seferi Çağrı Bey yönetmiştir. Anadolu'ya giren Türkler büyük kayıplar vererek çekilmek zorunda aldılar. Arkasından Tuğrul Bey'in düzenlediği ilk ve sürekli fetihlerle Türkler gelip Anadolu'ya yerleşmeye başladılar. 26 Ağustos 1071'te Türkler, Malazgirt Zaferi ile Anadolu'ya kesin olarak yerleşmişlerdir. Malazgirt zaferinden sonra kısa sürede Anadolu'nun etnik yapısı değişti. Anadolu Toprakları üzerinde kurulan Anadolu Selçuklu Devleti en parlak dönemini yaşarken Kirman, Suriye ve Irak Selçuklu Devletleri yıkılmış ve bu bölgelerdeki Türkmenlerin bir kısmı Anadolu'ya gelmişlerdir. Hemen arkasından Moğol İmparatorluğu'nun istilasından batıya doğru ilerleyen ve daha önce yaşadıkları bölgelerin yerli halkları olan Türk Boyları kalabalık kitleler halinde Anadolu'ya gelerek yerleşmişlerdir. Bu kalabalık kitleyi kaldıramayan Anadolu ekonomik

²⁶ Akurgal aynı eser, s. XIV.

²⁷ Ercan Y., Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslümler, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s.17

yapısı kısa sürede bozuldu ve Anadolu Selçuklu devleti yıkılmıştır. 1243'teki Köseadağ yenilgisi ile Anadolu coğrafyasında yaşayan halklar, Moğol Egemenliği altında ve Anadolu Selçuklu Beylikleri Dönemi adını verdiğimiz bir tarihi geçiş döneminin içerisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.²⁸ Anadolu'da İlhanlı Egemenliği kurulunca Doğu ve Orta Anadolu'daki Türkler kıyılara ve Batı Anadolu'ya doğru yayılmıştır. Böylelikle bu tarihi yarımada parçasının kıyı bölgeleri daha çok Türk kimliği kazanmıştır. 1308 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Türkiye tarihinde “**Anadolu Beylikleri Dönemi**” başlamıştır.²⁹ Anadolu'da yaşayan Rum halk her fırsatta ayaklanmakta ve yağma hareketlerine girişmekteydi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Müslüman olsun olmasın, bütün halka eşit davranması bu gibi olayların zamanla azalmasına yol açmıştır³⁰.

Anadolu'da yaşayan yerli halkın azınlık durumuna düşmesinin tek nedeni Türklerin Anadolu'ya göç etmeleri değildir. Zaman içerisinde bu halklar Batılı Tarihçilerin ifade ettikleri gibi yok edilmemişler, İstanbul ve Balkanlara doğru çekilmişlerdir³¹.

Selçuklu Uygarlığı (1071 -1299) sağlam ve bakımlı yolları, su kemerleri, taş köprüleri, kervansarayları, camileri, medreseleri, , kütüphaneleri, rasathaneleri ve sarayları ile Avrupa dâhil Ortaçağ dünyasının en ileri uygarlık düzeyindeki temsilcilerinden biri idi. Haçlı Seferlerinde Anadolu'ya gelen Avrupalılar Selçuklulardan birçok konuda etkilendiler. Hala ayakta duran göz alıcı güzellikteki bu eserlere bütün yabancılar ilgi ve hayranlık duymaktadırlar.

Selçuklulardan sonra Anadolu'da dağılan ve Beyliklere ayrılan Türkleri bir çatı altında toplayan **Osmanlılar (1299 -1923)**³² hükümlerliği 600 yılı aşan bir imparatorluk kurmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu saltanatı, tarihin bu yarım asrı aşan safhalarında Doğu Avrupa'ya ve Balkanlara egemen olmuştur. Osmanlı Devleti'ni, Anadolu Selçuklu Devleti'nin üzerine saltanat değişikliği yoluyla kurulan bir Türk Devleti olarak görülmelidir.³³ Osmanlılar Selçukluların yüksek düzeydeki kültür ve sanat çalışmalarını geliştirmişler, çini, minyatür, mücevhercilik, ağaç kakmacılığı, kumaşçılık, işlemecilik, halıcılık ve özellikle mimarlık alanlarında essiz güzellikte sanat eserleri meydana getirmişlerdir. Sultan Ahmed Camii, İstanbul Arkeoloji Müzesi, yabancıların görmeyi arzu ettiği yapılar arasında yer almaktadır. Yabancılar, “Muhteşem Süleyman Sergisi” ve Osmanlı Sanatı'ndan seçme parçaların yer aldığı nadide eserleri ve daha birçok eserleri yakından görebilmek için

²⁸ Ercan Y., Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslümler, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 25-28.

²⁹ Turan O., Selçuklular Tarihi, S.12; Uzunçarşılı İ.H., Osmanlı Tarihi, c. I, s.43,54,58,65.

³⁰ Turan O., Cihan hakimiyeti, c. II, s. 145 vd.

³¹ Ercan Y., Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslümler, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 25-28.

³² Akurgal E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, s. 229-230.

³³ Atik K., Lütü Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2001, s. 77-94.

birbirleriyle yarışmaktadırlar. Gayrimüslim (Müslüman olmayan) Rumlar, mimarlık mesleğinde en çok başarıyı göstermişler ancak Türk Mimarlarının düzeyine erişememiş ve Türk Mimarlarının yaptıkları değerde eserler meydana getirememişlerdir³⁴. Osmanlı Kültür ve Medeniyeti'nin padişahlarından Kanuni Sultan Süleyman'ın yaşamış olduğu dönem ve yüksek Türk kültürünü yansıtan bu sergiler aslında yabancılara Türklerin hiç de barbar bir millet olmadığını göstergesi olarak, dünyaya kendini göstermiştir. Organizasyonu daha fazla olması gereken bu sergilerin, olağanüstü güvenlik şartları ile hazırlanması bir zorunluluk arz etmektedir.

I.II. Osmanlı Devleti Öncesinde Anadolu'da Kurulmuş Devletlere Ait Kültür Varlıkları

İnsanoğlunun dünya yüzeyinde göçebe yaşamı bıraktıktan sonra üretici ve yaratıcı bir varlık olarak yerleşik düzene geçerek uygarlık yaratmaya başlamıştır. Dünyanın en eski yerleşmeleri Anadolu yarımadasında gelişen **Çayönü, Hacılar ve Çatalhöyük** yerleşmeleri, Ürdün'deki **Jericho** iskân yeri Yeni Taş Çağı'nın en eski yerleşik uygarlıklarıdır. Bu merkezlerden Çatalhöyük ise en parlak uygarlık merkezidir. Ürettiği malzemeyi biriktirip ticaret yapmaya başlayan İnsanoğlu evlerini ve tapınak odalarını renkli duvar resimleriyle süslemeye başlamış ve güzel sanatların ilk şaheserlerinin örnekleri buralarda günümüzden 8000 yıl önce yaratılmaya başlanmıştır. Çatalhöyük evlerinin genel görünüşünü ve Günümüzde de volkanik özelliğini koruyan Hasan Dağı'nın patlama anını tasvir eden tablo dünya sanat tarihinin ilk manzara denemesi olarak Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir³⁵.

Anadolu'da adını bildiğimiz en eski uygarlık **Hattiler** (M.Ö. 3000 -2000) uzun bir duraklama devrinden sonra (M.Ö. 5000- 3000) Mezopotamya ve Mısır'ın gerisinde olmakla birlikte çağlarının en önde gelen topluluklarından biri idiler. Ankara Anadolu medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen altından, gümüşten ve elektrondan (altın-gümüş karışımı), bronzdan ve keramikten yapılmış Alacahöyük, Horoztepe, Mahmatlar'dan gelmiş olan Hatti sanat eserleri (M.Ö. 2000 -1900) British Museum'da sergilenmekte olan "Ur Hazinesi"'nden sonra Bronz Çağı'nın en güzel yaratılarıdır³⁶. Boğazköy arşivlerinde Hattice veyahut Hattice ve Hititçe olmak üzere çift dilde yazılmış metinler bulunmuştur³⁷. Eski Hitit Devleti zamanında da dinsel bir dil olarak kullanılmaya devam eden Hatticenin, Hititlerin arasında zaman içerisinde

³⁴ Ercan Y., Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslümler, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 227.

³⁵ Akurgal E., "Anadolu Uygarlıklarının Özellikleri ve Batılı Dünya Görüşünün Oluşmasındaki Rollerini" Müze, Sayı:1, Ocak-Haziran 1989, Ankara, Dönmez Ofset Müze Eserleri Turistik Yayınları s. 4-17.

³⁶ Aynı eser. s. 5.

³⁷ Memiş E., Eskiçağ Türkiye Tarihi, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001, s.38. Bu tabletleri ilk olarak H.G.Güterbock, KUB XXVIII, 1935'te toplamıştır. Daha sonra bulunanları da yine aynı filolog, KBO XIV, 1963'te yayınlamıştır. H. Otten ise KBO XXI'de 35 adet Hattice tablet yayınlamıştır. Son olarak Berman, KUB XLVIII, 1974'te Berlin Arşivi'nde bulunan daha önce neşredilmemiş tabletleri yayınlamıştır.

tamamen erimiş olduğunu, Hititler zamanında başlayan tercüme faaliyetlerinden anlamaktayız. Çağımız bilim adamları tarafından bu tercüme işleri devam ettirilmektedir. Hattiler'in M.Ö. 2. Bin yılbaşlarında Anadolu'yu istila eden Hititlerden daha üstün bir uygarlık seviyesine sahip olduklarını dillerindeki kültür kelimelerinin Hititler de de kullanılmasından anlamaktayız. Bu yazılı metinlerden anlaşıldığına göre Hattiler meteor demirini tanımakta ve bu sağlam madenden bazı aletler yaptıkları anlaşılmaktadır. Tanrı-kral için saray inşası anlatılan bir metinde : *“Gel, demirden mızrakları bronzdan çekici al”* diyerek seslenilmektedir. Hattiler maden işleme sanatında çok ileriye gitmişlerdir. Günümüze erişen eserler bunun kanıtlarıdır. Alacahöyük mezarlarında bulunan bronzdan kurslar üzerine takılı halkalı müzik aletleri, sistrum ve çaplalar; Hatti kültürünün müziğe verdiği önemi göstermesi bakımından önemli buluntulardır³⁸. Horoztepe, Kültepe ve Acemhöyükte de hatti kültürünün izlerine yoğun şekilde rastlanmaktadır. Magna mater (Büyük Ana) kültü Anadolu'da Hatti döneminde Roma uygarlığı'na kadar yaşamını devam ettirmiştir³⁹.

Anadolu'yu Balkanlardan gelen istilacı ve yağmacı saldırılara karşı koruyan ve Homeros'un destanlarına konu olan 9 arkeolojik kültür katına sahip olan **Troya** şehrinin tahrip edilmesi, Batılılar tarafından ders olarak okutulması sebebiyle Batı kültürü tarafından çok iyi bilinmektedir. İ.Ö.9.yüzyılda Anadolu'ya bir Ozan olan “Homeros”un İlyadası'nda bahsedilen Troya şehrinin Kralı Priamos'un hazineleri, Yunanlı eski eser avcısı Schilliman tarafından sadece ve sadece “Priamos'un Hazinesi”ni bulmak amacıyla kültür katlarında yapılan tahribat sonucunda bahtsız Anadolu Kral'ın olduğu varsayılan hazineler ele geçirilerek, Yunanlı karısının eteklerinde, Yunanistan'a kaçırılmıştır. “Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabet Celilesi'nden yazılan ve Mutasarrıflığa Padişah cevabını bildiren bir arşiv belgesinde *“Mösyö Schilliman'ın çıkardığı eserleri gizlice Atina'ya kaçırmasından dolayı kendisine bir daha kazı izni verilmemesini buyurmaktadır”*⁴⁰. **(Lev. 3.a.)**

Batılılar'ın Troyayı ve Batı Anadolu'yu görmek istemesinin altında bu destansı öyküyü bilmelerinden dolayı Troya'yı görme isteği; zenginliği ile nam yapmış Frigya Kralı Midas'ın yaşadığı yerler, Lydia Kralı Kroizos'un Herodot Tarihi'nde anlatılan⁴¹ ve Delphoi Orakline sunmak üzere hazırladığı hazineler Batılılar üzerinde merak uyandırmaktadır. Hristiyanlar, St. Jean'ın ve Meryem Ana'nın Efes'te ki Bazilikalarını, Noel Baba'nın Demre'deki kilisesini, İstanbul'daki Ayasofya'yı, Trabzon'daki Sümele Manastırını, Orta Anadolu'daki Binbir Kiliseyi, ziyaret etmeyi arzularken Thales, Anaximenes, Anaximandros, Herakleitos gibi filozofların ve Mimnermos, Anakreon gibi ozanların yaşadıkları Ege

³⁸ Aynı eser. s.39-40.

³⁹ Memiş E., Eskiçağ Türkiye Tarihi, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001, s.41.

⁴⁰ BOA, DH. MKT, Dosya No: 1417, Gömlek Sıra No: 90, Belge Adedi: 1, Varak: 1, Tarih: 1304.Ş.11.

⁴¹ Herodotos, Herodot Tarihi, Türkçe Çev: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s.18-24.

kıyılarımızı tanımak mutluluğuna erişmek isterler⁴². Eski Çağ'ın ilk Hukuk ve insancıl devleti **Hitit Hükümranlığı** (M.Ö.1660 -1190) yaşamış olduğu çağda, Mısır'la birlikte dünyanın iki süper devletinden birisidir. Hind-Avrupa kökenli bu ulus, kadınları erkeklerle eşdeğerde tutan ve kölelerin bile haklarını koruyan bir hukuk devleti olarak o zamanın dünyasında eşsiz durumdadır⁴³. Babadan oğula miras yoluyla geçen yönetim erki söz konusu olmakla birlikte Kral birçok sorunu “Pankuş” adı verilen soylular meclisine götürerek ortak kararlarla çözmektedir. Çağındaki barbar kavimlerle kıyaslandığında günümüz hümanist dünya görüşünde bir devlet yönetimini (M.Ö. 1660–1190) tarihlerinde yaşamış ve yaşatmışlardır.

Hattilerden etkilenen Hititler, ayrıca Huri ve Mezopotamya kültürlerinden de esinlenerek, kendine has özellikleri olan özgün bir uygarlık geliştirmişlerdir. Boğazköy kazılarında günışığına çıkarılan tabletlerin okunması sonucu çok fazla miktarda bilgi Hitit Uygarlığı tarihini aydınlatmanın penceresini açmıştır. Hititler özellikle özgün bir Mimarlık geliştirerek yakın doğunun ikinci bindeki en güçlü kent duvarları ile en görkemli tapınaklarını inşa etmişler ve Anadolu'da yaygın olarak ele geçen ilginç bir figüratif sanat anlayışı ile eserler vermişlerdir. Hatti sanatının eseri olan ve Horoztepe'de ele geçen çocuğunu emziren kadını tasvir eden ve M.Ö 3. Bin sonlarındaki eser (**Lev.4.a**), Kargamış'taki Tanrıça Kubaba Kabartması (**Lev.4.b**), Eski Hitit karakteristik özelliklerini taşıyan ve Dövrlekte ele geçen Tanrı heykelciği (**Lev.4.c**) gibi eserler, keman biçimli idoller, Ord. Prof. Ekrem Akurgal'ın da belirttiği gibi kutsal evlilik törenini (Hiyeros Gamos) yansıtan vazo sırtları Remzi Oğuz Arık, kazı yaptığı Bitik'te 3 ayrı tabaka tesbit etmiştir. Ele geçtiği yer adıyla anılan “Bitik Vazosu”, M.Ö. 18 yy'a tarihlenen kabartmalı süslemelerden oluşan “İnandık Vazosu” (**Lev. 4.d**) önceleri seramiklerde konu anlatımı görülmezken Hitit Çağı'nda bir takım olaylar, vazo yüzeylerini süslemektedir. Özellikle dinsel törenler kabın içerisine doğru kanallarla sunu yapılması ve bu işlerin müzikle yapılması söz konusudur. Bunu tasvirlerden ve elimize geçen yazılı metinlerden anlamaktayız. Hitit sanatının temelinde, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın etkileri olan bir Anadolu sanatı yatmaktadır. Pişmiş topraktan son derece iyi perdahlanmış kırmızı astarlı, bir çift boğa figürü; Huri ve Şerri, Anadolu Arkeolojisi'nde en erken tanınan boğa başı Tokat Boğası diye adlandırılan eserdir. Damga ve silindir şekilli Kral mühürleri de önemli buluntular arasındadır. Hitit Kültürü konusunda birçok bilgiye mezarlıklardan ele geçen bilgi belge ve bulgular vasıtasıyla ulaşmaktayız. Hititlerin en ünlü kutsal alanı Yazılıkaya'daki açık hava tapınağının A ve B odalarındaki Tanrı, Tanrıça, Tanrılar ve Krallara ait kabartmalardır. Bu iki odada da tasvirler belli bir amaca göre yapılmışlardır. Bu sahneler Hitit sanatının en klasik ve olgunlaşmış dönemini ifade ederler. Yanında su kaynağı

⁴² Akurgal E., “Anadolu Uygarlıklarının Özellikleri ve Batılı Dünya Görüşünün Oluşmasındaki Roller” Müze, Sayı:1, Ocak-Haziran 1989, Ankara, Dönmez Ofset Müze Eserleri Turistik Yayınları s. 4-17.

⁴³ Aynı eser, s. 7.

olması ve önünde mimari yapı kalıntılarının olması buranın daha önceden de kutsal alan olarak kullanıldığının kanıtları olarak, Hitit Sanatı ile ilgilenen tüm Hititolog bilim çalışanlarınca da kabul görürler.

Geç Hitit çağı'na tarihlenen sivilize eserler de Hitit kabartma sanatının izlediği süreci göstermesi bakımından önemli ve izlenmeye değerdir.

Helenleri etkileyen uygarlıklar olarak bilinen Geç Hitit (M.Ö. 1200 -700), Urartu (M.Ö. 860 -580) ve Frig Uygarlıkları (M.Ö. 750–300), Troya'nın gördüğü yağma ve istila sonucunda bu istilacı hareketten olumsuz yönde etkilenmişler ve Doğu ve Güney Doğu'ya doğru çekilerek uygarlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Helenler M.Ö. 8. Yüzyılda Mezopotamya'nın 2000 yıllık zengin bilgi birikimini, Anadolu'nun G.Doğusunda yaşayan Geç Hitit Beylikleri aracılığıyla tanımışlar ve muhtemelen Fenike Alfabesini de Antakya'nın yakınında kurdukları Al Mina'dan almış olmalıdırlar⁴⁴.Çünkü Helenlerin uygarlık geçmişinde Lineer A ve Lineer B dışında herhangi bir yazı dili daha yoktur. Helen figüratif ve dekoratif sanatı 8. ve 7. yüzyıllarda geç Hitit sivilizasyonunu izlemektedir.

Frigler, (M.Ö. 1200 -700) Asurlular'ın Muşkiler olarak bahsettiği kavimdirler. M.Ö. 1200 tarihlerinde Balkanlar üzerinden Anadolu'ya gelmişlerdir. Ancak siyasal bir topluluk olarak ilk kez M.Ö. 750'den itibaren ortaya çıkmışlardır. Frigler kendilerine has bir seramik türü üretmiş ve kullanmışlardır. Bu seramiklerin tümüne birden günümüz literatüründe “*Orta Anadolu Demir Çağı Keramiği*” adı verilmektedir. Bu keramiklerin en belirgin özelliği madeni kapları taklit eden bir forma sahip olmalarıdır. Frig'in doğusunda devetüyü renkli zemin üzerine mat siyah ya da kırmızı üzerine siyah boyalı, “Alişar IV” Keramiği denen çok renkli keramik buluntularına rastlanmıştır. Büyük bir çoğunluğu stilize geyik motifleriyle süslenmişlerdir. **(Lev.5.a)** Batı da ise genellikle, Tunç Çağı'ndan beri kullanılan, gri ya da kırmızı tek renkli başka bir keramik türü kullanılmıştır. Bu koyu gri ve siyah astarlı, parlak açkılı tek renkli Keramik Midas, Gordion, Ankara ve yöresinde çoğunluktadır.⁴⁵Bunların proto tipine ilk olarak Troya VII b2 'de rastlanmıştır. Batı'da Afyon'dan doğuda Kızılırmak yayı içlerine ve Sivas'a kadar uzanan alanı politik egemenlikleri altına almışlar ve yıkılan Hitit şehirlerinin üzerlerine kendi şehirlerini kurmuşlardır. Birçok Frig şehrinin varlığına rağmen yalnız iki tanesinin adını bilmekteyiz. Başkent Gordion ve Eski Ankara Gordion'daki günümüze kalan anıtsal kapı en etkili sanat eserlerinden birini oluşturmaktadır. Gordion sarayları megaron tipinde olup, taş, kerpiç ve ağaçla inşa edilmiştir⁴⁶. M.Ö. 695'te Kafkaslar üstünden gelen Kimmer istilasınca yıkılan Gordion Devleti. M.Ö. 650 yıllarında merkezleri

⁴⁴ Akurgal E., “Anadolu Uygarlıklarının Özellikleri ve Batılı Dünya Görüşünün Oluşmasındaki Roller” Müze, Sayı:1, Ocak-Haziran 1989, Ankara, Dönmez Ofset Müze Eserleri Turistik Yayınları s. 4-17.

⁴⁵ Uçankuş H.T., Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia, Ankara, 2002, s. 40.

⁴⁶ Temizer R. Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara, 1975, s.120 -123.

Sardes olan Lidler'in hâkimiyeti altına girmişlerdir. Herodot tarihinde Kral Midas'ın efsaneye göre bu felaket sırasında boğa kanı içerek intihar ettiği anlatılmaktadır.

Frigler kültür düzeyi yüksek bir topluluktur. M.Ö. 8.7.,ve 6., yüzyılda yazı, Frig kralının tekelinde olmayıp, bütün kentlerde bollukla kullanılıyordu⁴⁷. Eskişehir ve Afyon yöresinde hala çok iyi korunmuş bir halde ayakta duran Frig Kaya tapınakları ve gömüleri eski çağın en gösterişli sanat eserleri arasında yer almaktadırlar.

Gordion şehri çevresinde Frig krallarına, beylerine, büyüklerine ait, Tümülüs denilen, yığma toprak mezarların sayısı 100'e yaklaşmaktadır. Kimmerler zamanında yapıldığı anlaşılan tümülüs mezarların bazılarında bozkır kavminin alışkanlıklarına uygun olarak, at iskeletlerine de rastlanmaktadır. Ankara civarında da bu Tümülüslere rastlanmış olup, bunların büyük bir bölümü incelenmiştir. Frigler maden işçiliğinde usta idiler. Bunu bu Tümülüs mezarlarda ele geçen ve kalıba dökülerek yapılmış arkeolojik eser ve bulgulardan anlamaktayız. Kazanların ağız kenarlarındaki kulp yerlerinde insan ve boğa başı şeklindeki kabartmaları bolca Frig eserlerinde görmekteyiz. Frigler maden işçiliğinde olduğu kadar ağaç işçiliği ve mobilyacılıkta da çok ileri gitmişlerdir. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinin en nadide eserleri arasında yer alan bu ağaç yapımı eserler eşsiz güzellik ve estetikleriyle izleyenleri büyülemektedirler. Ankara'da bulunan geç Hitit Frig kabartmaları da iki gruptadır. "ortostat" biçiminde olan bu aslan, boğa, at, sfenks ve grifon kabartmaları bir dönemler Ankara'daki bir Frig sarayını veya tapınağını süslemektedir. Bunlarda geç Hitit ve Geç Asur sanatının büyük etkisi vardır. Diğer grupta ise Friglerin baş tanrıçası Anadolu tanrıça Kybele'ye (Kubala) ait büyük boy kabartmalardır. Çoğalmayı temsil eden bu ana tanrıça çok eski yerli bir tanrıça olan Kubaba'nın büyük özelliklerine sahiptir. Elinde tuttuğu kuş ve kaplarda ve başlığında ve elbiselerindeki özellikler ve iki yanındaki müzik aleti çalanlarda Batı Anadolu unsurlar rahatlıkla izlenebilmektedir.⁴⁸

Lid egemenliğinden sonra doğudan gelen Perslerin egemenliği çağı söz konudur. Frig tapınaklarının üçgen biçimindeki alınlıklarının da Batı Anadolu gelenek ve göreneklerine göre, pişmiş toprak levhalarla süslediği görülmektedir.

Lydia Karia ve Lykia Uygarlıklarının (M.Ö. 700 -300) her üçünün de günümüze ulaşan arkeolojik kalıntıları benzerlikler göstermektedir.

Demirçığ uygarlıkları olan bu üç uygarlık Lydia ve Lykia Hind Avrupa dil ailesinden olmakla birlikte her iki topluluğun lehçelerinde Hitit öncesi kavimlere ait öğeler yaşamaktadır. Lydia ve Lykia alfabeleri Helenlerinkine çok benzerken, Karialıların alfabeti henüz çözülmemele birlikte bu iki uygarlıktan çok farklı değildir. Herodotos Girit Efsanesine

⁴⁷ Akurgal E., "Anadolu Uygarlıklarının Özellikleri ve Batılı Dünya Görüşünün Oluşmasındaki Roller" Müze, Sayı:1, Ocak-Haziran 1989, Ankara, Dönmez Ofset Müze Eserleri Turistik Yayınları s. 4-17.

⁴⁸ Temizer R., Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara, 1975, s. 118-119.

göre Karialılara Lelegler dendiğini ve onların Minos krallığı döneminde (M.Ö. 1500'ler) adalarda yaşadıklarını yazmaktadır. Ancak bu görüşe Karialılar karşı gelerek, kendilerini Anadolulu kabul etmekte ve Lydialılar ve Mysialılarla akraba olduklarını söylemektedirler. Her üç uygarlığın günümüze gelen arkeolojik kalıntıları büyük ölçüde Helen etkileri sergilemektedir. Paranın M.Ö. 6. Yüzyılda Lidyalılar tarafından ilk defa kullanıldığı bilinmektedir. İçlerinde özgünlüğünü en iyi koruyan topluluk ise Lykialılardır. Söz konusu uygarlığın kayalara oyulmuş anıtları Antik Anadolu'nun en ilginç sanat kalıntıları arasında yer alır⁴⁹. **(Lev.6.a) ve (Lev.6.b)**

Urartu Devleti (M.Ö. 1200–700) Doğu Anadolu'da I. Bin yılın ilk çeyreğinde o zamanki Ön Asya dünyasının en kudretli devletlerinden biri idi. M.Ö. 1000 yıllarında dış tehlikelere karşı, kuvvetlenmeyi nomad kavimlerini birleştirip bir devlet kurmayı başaran Urartular, Batı İran'da Urmiye gölünden, batıda Sivas dolaylarına, kuzeyde Aras vadisine, hatta Trabzon'a Güneyde Halep'e kadar geniş bir ülkeyi egemenlikleri altına almışlardı. At yetiştiricilikte ileri, süvarileri çok iyi olan Urartular, savaşçı aynı zamanda tarımcı bir kavimdir. Dilleri ne Hind-Avrupalı, ne de Sami dillerindedir. M.Ö. II. Bin yılda aynı bölgede yaşamış olan Hurrilerin akrabasıdır. Feodal bir yönetim sistemi kurmuşlardır. 9 ve 8. yüzyılda tarihlerinin en parlak devrini yaşayan Urartular, bir ara K. Suriye ve Mezopotamya'nın bir bölümünü ellerine geçirerek Akdeniz'e çıkmışlardır. Fakat geç Asur devleti güçlenince onlara yenilmiş ve yeniden kendi sınırları içine çekilmişlerdir. Bölgenin bayındırlaşmasında büyük başarı elde etmişlerdir. Sarp zapt edilmez kayalık tepeleri, sağlam kalelerle ve surlarla donatmışlardır. Doruklarına tapınaklar, saraylar ve resmi depolar inşa etmişlerdir. Urartular özellikle iki sanat kolunda mimarlık ve maden işçiliğinde ustaydılar.⁵⁰

Urartu Sanatı büyük ölçüde Asur ve Geç Hitit örneklerinden etkilenmiş olmasına rağmen güzel sanat eserleri üretmekte, onları Hellas ve Etrüsk merkezlerine ihraç etmekteydi. O çağda Urartu maden eşyası batıda moda olmuş ve böylece insan ve hayvan heykelcikleri ile süslü tunç kazanlar **(Lev. 7.a)** İtalya'ya kadar ve Frig şehirlerine yoğun olarak ihraç edilmiştir. Asur çivi yazısını kullanan Urartular yazılarını ya kendi dilleriyle veya Asurca yazdıkları gibi Hitit resim yazısına benzeyen bir çeşit hiyeroglif de kullanmışlardır.

Urartu ülkesinin varlıkları hakkında en çok bilgiyi bu uygarlığı yok etmeleriyle ögünen Asurlular'ın yazılı metinlerinden öğrenmekteyiz. Devletlerinin merkezi Tuşpa günümüzdeki adıyla Van'dır. (Van'ın kale ve çevresi civarındır.) her şeyin hakimi olarak görülen baş tanrı Haldi için tapınaklar inşa edilmiş, kendisine her gün boğa ve koyun kurban edilmiştir. Urartular ele geçirdikleri yerlerde Asurluların sertlik ve insafsızlığını

⁴⁹ Akurgal E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, s.195.

⁵⁰ Temizer R., Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara, 1975, s. 120 -123.

uygulamışlardır. Bu nedenle düşmanlarının sayısını gün geçtikçe arttırmışlardır. Bir yandan iç ayaklanmalar diğer yandan Asur saldırıları ve son olarak İskit-Med akınları sonucu devlet ortadan kalkmış ve dilleri, ölü diller arasına karışmıştır.⁵¹ Yaklaşık otuz yıl önce Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin yürüttüğü kazı çalışmaları sonucunda; Erzincan ovasındaki Altıntepe'de Ağrı'nın Patnos İlçe merkezinde, Van Toprakkale Adilcevaz'da Muş'un Kayalıderesi'nde yapılan kazılarla Urartu eserleri bakımından dünyanın en zengin müzelerinden birisi haline gelmiştir.

Anadolu'da Pers Egemenliği Dönemi (M.Ö. 545 -333) Anadolu Pers Kralı Kyros'un M.Ö 546 tarihinde Lydia Krallığı'nın güzelliklerine göz dikmesi ve bu krallığı yıkması ile Büyük İskender'in M.Ö.333 tarihinden, İskenderun yakınındaki İasos'ta Pers hükümdarı Dara'yı yenmesine kadar ki, 200 yılı aşan bir zaman süresinde İran Egemenliğine sahne olmuştur.⁵²

Pers Egemenliği sırasında Lykia'da Xanthos'ta ve Lmyra'da gelişen yüksek nitelikli mimarlık ve heykeltıraşlık eserleri, gösterdikleri yapılaş özellikleri nedeniyle özünde Helen eserleridir. Ancak bazı farklı tasvir özellikleri de bu eserlerde göze çarpmaktadır. Bunlar; taht üzerinde oturmak, güneşlik kullanmak, at üstünde avlanmak, anıtsal mezar diktirmek, tiara taşımak gibi adetler Hellenler'e yabancı olup, İran etkisinin işaretlerini taşırlar. **(Lev.7.b)**

Anadolu'da Hellenistik Dönem (M.Ö.300 -30) İskender'in Hellespont'u (Çanakkale Boğazı) geçerek 334 yılında Anadolu'ya girmesinden sonra Helen Uygarlığı Asya ve Avrupa'ya değin yayılmıştır. İskender **(Lev.8.a)** Şark kültürüne saygı göstererek, Doğu-Batı arasında bir birleşme eğilimi yaratmıştır. Bu boyutuyla Anadolu Hellenistik Çağ sanatına da önderlik etmiştir. Hellenistik Dönem dünya literatüründe M.Ö. 333 -30 arası kabul edilmekle birlikte Anadolu'ya etkileri ve Anadolu Helen Sanatı dönemi olarak M.Ö. 300-30 arasına tarihlenmektedir. Gerçek Helen Krallığının temsilcileri ve koruyucuları Anadolu'da Aiolia ve İonia'da egemen olan Bergama Krallığı ve Bithynia Krallıklarıdır. Hellen Dünyası, Rodos, Bergama ve Efes gibi o dönem için nüfusu yüksek başkentlerin de önderliğinde Hellenistik Dönem boyunca ekonomik bir atılım göstererek, canlı bir ticaret geliştirmişlerdir. Hatta zengin kütüphanesi ile Bergama, bu tarihsel dilimin büyük ilim ve eğitim merkezlerinden birisi olmuştur.

Anadolu'da Hellenistik Döneme tarihlendirilen kültür varlıkları çok fazla yer kaplamakta ve dünya da eşi benzeri görülmeyen harikalar sıfatlarıyla adlandırılmaktadırlar. Bunlar arasında tezin ilerleyen bölümlerinde, arşiv belgeleriyle kaçak kazılarından da bahsedeceğimiz kalıntılar ve müzelerimizde sergilenen eski eserler; Efes'te yeni Artemis

⁵¹ Temizer R., a.g.e s. 120 -123.

⁵² Akurgal E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, s. 204.

Tapınağı (M.Ö. 330)'nda Arkaik çağdaki yangından sonra, eski plan yeni yapıda aynen uygulanmıştır. Didyma'da ki Apollon Tapınağı ise M.Ö. 310'da yapımına başlanmakla birlikte M.Ö. 540'da inşa edilen Arkaik tapınak ile hemen hemen aynıdır. Anadolu'daki eski görkemli yapılar, Hellen mimarisinin gelişmesine engel olmuştur. Bu yüzden Anadolu'ya özgü bir tapınak mimarisi gözlemlenmektedir. "Dar opisthodomos" kullanımı tapınak mimarisinde gözlemlenmek mümkün olmakla birlikte kullanıcısı olarak da Pytheos'un planının tek uygulayıcısı olan Mimar Hermogenes yapıları Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gelişim göstererek inşa edilmiştir. Tapınak mimarisinde Pseudodipteros (yalancı çift sıra sütun) Hermogenes'in tapınak planlarında uygulayarak elde ettiği ve daha sonraki Roma çağı Tapınak mimarisini de etkileyen en büyük başarısı olmuştur. Hermogenes'in en çok üzerinde durduğu konu ışık gölge oyunları ve karşıdan bakıldığında kişilerin üzerinde uyandıracığı etkidir. Bu dönemin mimarları yapılarının ağırlığını azaltmayı ve mümkün olan en büyük hafifliği sağlamayı amaç edinmişlerdir. Köşe palmetlerinin (çiçek yaprağı bezemeleri) kendi sınırlarından taşarak yumurta dizisi üzerine uzanmaları, Helenistik Dönemin Barok ve taşkın karakteristiği olarak dünya sanat tarihçileri tarafından nitelenmektedir. Helenistik mimarideki ileriye dönük gerçek anlamdaki gelişmeler Anadolu'da M.Ö. 2. yüzyıl içinde meydana gelmiştir.⁵³

Helenistik Dönemin en büyük özelliklerinden birisi de mimarinin dinsel öğelerden arınmış olmasıdır.

Efes geç dönem Artemis Tapınağı, Helenistik Bergama Zeus Sunağı, (Berlin Müzesi'nde) Didyma'da Apollon Tapınağı, 5. yüzyıl sonlarından kalan Xanthos'taki Nereidler Abidesi, 4. yüzyıl ortalarından Halikarnassos'taki (Bodrum) Maussolleion, **(Lev.8 b)** Efesteki Kütüphane'nin görkemli cephesi, Milet agorasının girişi, sayısız tiyatro sahneleri ve çeşmeler, Troas'taki Chryse'de (Gülpınar) Apollon Smintheus Tapınağı ve Magnesia'da ki Artemis Tapınağı, Milet Bouleterion'u, (Hellen Senato Yapısı) gibi dünyaca tanınan bilinen mimari eserler, Anadolu'nun Helenistik Dönem kültür varlıkları olarak tüm dünyada en üstlerdeki yerlerini korumaktadırlar. Bunun yanında ele geçen heykeltıraşlık eserleri de saymakla bitmez. Dünya'nın yedi harikasından biri olarak Bergama Zeus sunağı'na ait heykeltıraşlık eserleri Berlin'de sergilenmektedir. Söz konusu dönemde heykeltıraşlık çalışmalarında Anadolu'da en önde gelen merkez de yine Bergama olup, hatta burada bir heykeltıraşlık okulu olduğunu tarihi yazıtlar bize iletmektedir. Bergama'nın altın çağı diye tabir olunan bu çağ II. Eumenes'in krallık dönemine denk gelmektedir. Sofizmin etkisi altında sofuluğun azaldığı bu dönemde mermer işçiliğinde pek ileri bir beceri sergilemiş olan Praksiteles, genç tanrıları insanlaştırmış ve bu heykeltıraşlık yaratılarını bir iş yapmakta

⁵³ Akurgal E., Anadolu Uygurulukları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, s. 205-218.

oldukları bir anda tasvir etmiştir.⁵⁴ (**Lev.9.a**) Knidos şehri için yapmış olduğu tarihi yazıtlar yoluyla bilinen Aphrodite Heykeli ise tanrıça soyunduktan sonra ve hamama girmek üzere iken tasvir edilmektedir. Karyalı olduğu anlaşılan, uzun süre Atina’da yaşadığı ve çalıştığı bilinen Briyaksis isimindeki heykeltraş, anıtsal tanrı ve hükümdar heykelleriyle yine bu çağda ün kazanmıştır.

Helenistik heykel sanatında önceleri, insan figürleri tek tek anlatılırken⁵⁵ daha sonraları sahnelerle ve barok denilen abartılı üslubla anlatılmaya başlanmıştır.

İskender’in beklenmedik bir zamanda kendisine halef bırakmadan ölmesi, hasis komutanların Makedonya idaresine geçen toprakları satraplıklara bölerek yönetmelerini sağlamıştır. Bu yönetim de Anadolu için Antigonos Büyük Frigya’nın, Leonnatos Marmara Bölgesi Frigyası’nın, Lisimahos Trakya’nın başına geçmişlerdir.⁵⁶

Roma Çağı (M.Ö 30-M.S. 395) M.S. I. ve II. yüzyıllarda Anadolu kentleri o dönem uygarlıklarının en zengin ve en önemli sanat merkezleri arasında yer almaktadırlar. Bu kentlerin birçoğu tamamen kazılmış olup, birçoğunun da araştırmaları sürmektedir. Helenistik dönem yaratıları daha çok andezit ve mermerden yapılırken artık Roma çağı ile birlikte mermer daha yoğun olarak kullanılmıştır. Tuğla ve harç yapı malzemesi olarak ilk kez bu dönemde kullanılmıştır. Binaların dış yüzleri ise mermer levhalarla süslenmiştir. Geniş binaların yapımında beşik kemer ve tonozlar binayı ayakta tutmaya yarayan yapı elemanları olarak mimari tarzlar arasına bu çağla birlikte katılmışlardır. Bu yapılar daha önceleri yüksek bir yerde ya da bir yükselti üzerine inşa ediliyorlardı. Anadolu’daki tiyatro mimarisinde ise yamaçlara dayanmayı yeğ tutmaya devam etmişlerdir.

Roma Mimarisinde kullanılan biçimler arasında yer alan “çember planlı mezar yapıları” Batılı kaynaklarda Miken kökenine bağlanmaktadır. Oysa Hunların mezarlarının daha Avrupa’ya gelmeden önceden çember planlı ve taş kubbeli olduğu⁵⁷ bu alanlar üzerine çalışan uzmanlarca bilinmektedir. Etrüsklerin bu yapı tarzını Ön Asya’dan getirirken birlikte getirdikleri yine batılı kaynaklarda belirtilmekte birlikte bu durum çelişki yaratmaktadır. Ancak gerçek olan şudur ki Romalılar çağlarının en büyük kubbelerini yapmışlardır.

Roma sanatında heykeller üzerine elbise olarak giydirilen peplos artık Roma sanatıyla vücut uzuvlarını gizlememekte ve yer yer ima etmektedir.⁵⁸

M.Ö. 80 yıllarında Romalı mimarlar termal ısıtma sistemini bularak bunları yapılarda uygulamışlardır. Anadolu’dan örnek gösterecek olursak; Efes’teki Vedius Gymnasion’u, Milet’teki Faustina Hamamı ve Side’de müze olarak kullanılan termal hamam en gözde

⁵⁴ Mansel A.M., Ege ve Yunan Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 426-427.

⁵⁵ Turani A., Dünya Sanat Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 177.

⁵⁶ Mansel A.M., Ege ve Yunan Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 459.

⁵⁷ Mansel.A.M., Ege ve Yunan Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 194.

⁵⁸ Turani A., Dünya Sanat Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 198.

örnekler arasında yer alırlar. Taş köprüler ile su kemerlerini de (Aquadükt) belirtmek gerekir. Su kemerleri özellikle Roma mimarisinin buluşudur. Kütüphane cepheleri, çeşmeler ve sahne gerisindeki duvarlar bu dönemde çok süslüdür. Antalya, Patara ve Perge'nin Kent kapıları da Helenistik kemerlerden geliştirilmiş yapılardır. Girintili çıkıntılı cephe mimarisi tamamen Roma'ya özgü mimari bir anlayışla gerçeklik kazanmışlardır. Tektonik öğelerin çeşitlendirilmeleri yine bu çağdadır.⁵⁹

Bizans Uygarlığı (M.S. 395 -1453) Greklerin tanrı anlayışı Helenistik Dönem'de gücünü yitirmeye başlamış ve filozofların mutlak gerçeği ve doğruyu arayan düşünce karakteriyle birlikte tek tanrı anlayışı hâkim olmaya başlamıştır.⁶⁰ Konstantin'in devlet merkezini Doğu ve Batı'nın birleştiği Bizans'a (İstanbul) getirmesi, (İ.S. 330) doğu kaynaklı bu dinin işlenebilmesine olanak sağlamıştır. Konstantin'in ölümünden sonra oğlu Theodosius, Roma'nın ikiye ayrılmasıyla kendi payına düşen doğu Roma'yı bugünkü İstanbul'a taşımış⁶¹ ve Konstantin'in şehri anlamına gelen Konstantinopolis adını vererek, Bizans'ı teşekkül ettirmiştir. Batı Roma İmparatorluğu'ndaki antik mirasın eserleri Büyük Göçler sırasında yakılıp yıkılmış ancak Doğu Roma (Bizans) askeri uygulamalarda olduğu gibi sanat faaliyetleri için de antik mirası benimsemişler fakat bu yapıları kendi gereksinimlerine göre geliştirmişlerdir.

Bizans, Grek kültürünün sahibi olmakla beraber, yeni dininin amaçlarını ve dünya görüşünü işleyen bir eğitim sistemi ve dolayısıyla sanatına yönelmiştir. İmparator Konstantin daha önce üzerinde Athena tapınağının bulunduğu bir yere kendi sarayını yaptırmıştır. Bu saraya "kutsal hikmet" anlamına gelen "Hagia Sofia" adı verilmiştir. Yapı III. Theodosius tarafından yeniden inşa ettirilmiş ve daha sonra M.S. 532 -537 tarihlerinde Jüstinyen tarafından yıktırılan bu yapının yerine bugünkü Ayasofya inşa ettirilmiştir. Birçok felaketler atlatan kilise Osmanlılar dönemindeki onarımlar, ilave ve yeniliklerle günümüze dek ulaşmıştır. Bizans Sanatı Doğu ve Batı mimarisinin ve diğer sanat unsurlarının karışık kaynaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Ayasofya'yı yapan mimarların daha önce İran'daki bir binayı yapmakla meşgul oldukları tarihi belgeler vasıtasıyla bilinmektedir. Ayasofya'nın (**Lev.10.a**) mimarları Trallesli (Aydın) Anthemios ve Miletli İsidor'dur. Kubbeli bazilika Bizans mimarisinin bir buluşudur. Tuğla mimarisi tarihte ilk kez Mezopotamya'da görülmektedir. Burada kullanılan tuğla mimarisinin de Mezopotamya geleneğinden alındığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Yapıda 107 sütun vardır. Bu sütunlar Efes'teki Artemis Tapınağı ile Baalbek'teki büyük tapınaktan buraya getirilmişlerdir. Bu da Doğu -Batı kaynaşmasının Ayasofya (**Lev.10.b**)' da sembolleştiğinin göstergesi olmuştur.

⁵⁹ Akurgal E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, s. 220-223.

⁶⁰ Turani A., Dünya Sanat Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 205.

⁶¹ Age, s. 205.

1453'e kadarki zaman diliminde ise bu yapı tarzı zayıflamış ve mesafeler kısalarak, kubbeler küçülmüştür. Bunun yerine de haç planlı kubbeli yapı tipi ortaya çıkmıştır.

Mozaik sanatının Mısır ve Mezopotamya'da kullanıldığı bilinmesine rağmen batılı kaynaklarda Hellen ve Bizans sanatının bir ögesi imiş gibi gösterilmeye çalışılması Sanat tarihçisi Adnan Turanî tarafından "duygusal tarafgirlik" olarak adlandırılmaktadır. Ancak daha önceki çağlarda zeminde yer alan mozağin duvarlara aktarılışı İ.S. I. yüzyılda Bizans sanat eserlerinde kendini göstermektedir.⁶²

Bizans sanatı plastik sanatlarda usta çırak ilişkisi geleneklerini devam ettirmesine rağmen bir gelişim gösterememiştir. Yüzyıllar boyu süren savaş ve salgın hastalıkları gibi toplumsal sorunlar, plastik sanat yaratılarının süslediği yapı geleneğini unutturmuştur.⁶³

Selçuklu Uygarlığı (M.S. 1071 -1300) Anadolu coğrafyasının tamamını tarihte tümüyle iskân eden ilk millet Türkler olmuşlardır.⁶⁴ Her ne sebeple olduğu günümüzde de malumumuz olan Anadolu zenginlikleri önce İran ve daha sonra Romalıları kendine çekmiş ve Anadolu'nun tümünü ellerine geçirmişlerdir. Ancak bu uygarlıklar ülkeye yerleşmeyerek sadece politik uygarlıkları altında bulundurmuşlardır.

Sürekli akınlarla ve göçlerle Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler, Malazgirt Savaşı'ndan sonra on yıl gibi kısa bir zaman aralığında Ege Denizine kadar ilerlemişlerdir⁶⁵. Balkanlar'daki Şamanist ve Hristiyan Peçenek, Kuman ve Uz'larla ilişkiler kurmuşlardır.⁶⁶ Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i yenerek kazandığı zafer sonrasında Türkler, kesin olarak Anadolu'ya yerleşmişlerdir⁶⁷. Daha sonraları Osmanlı hoşgörüsü adı verilen ılımlı hümanist yaklaşımla Hind-Avrupa kökenli olan Avrupa halklarının sevgisini kazanmışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin gücü ve başarısı Haçlı Savaşları'nın istilacı akınlarıyla sarsılmıştır. Daha sonra Selçuklular eskisinden daha güçlü unsurları olan egemenlik yönetimlerini yeniden kurmuşlardır. Hemen Hemen Tüm Anadolu'da türk siyasal birliği sağlanmıştır. Bu esnada Haçlılar ve Haçlılar'ın kurmuş olduğu devletlerle olan mücadele devam etmiş ve Doğuda varlıklarını sürdüren büyük Türk Devletleri birer birer yıkılınca nüfus yoğunluğu çok fazla olan Türkmenler Anadolu'ya gelerek bu coğrafyanın ekonomisinin kaldıramayacağı ölçüde Anadolu'yu Türkleştirmişlerdir. Müslümanlığı kabul eden etmeyen bütün milletler 900 yıl gibi neredeyse bir asra yakın zamanda içerisinde Anadolu Türkiye'sinde yaşamışlardır. İslam Rönesansı adı verilen ve

⁶² Turani A., Dünya Sanat Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 208-209.

⁶³ Turani A., Dünya Sanat Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 206

⁶⁴ Akurgal E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, s. 227.

⁶⁵ Yinanç M. H., Türkiye Tarihi, s.108; Turan O., Seçuklular Tarihi, s.197.

⁶⁶ Turan O., Seçuklular Zamanında Türkiye, s. 1-37, 87-94.

⁶⁷ Ercan Y., Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 126.; Yinanç M. H., Türkiye Tarihi, s.74.

uygarlıkta uygar Batı düşüncesinin oluşmasında öncülük eden akımdan sonra yüksek kültür, sanat ve hümanistik anlayışıyla Selçuklu sanatı Anadolu'da özgün eserlerini vermiştir.

13. yüzyılda Mevlana Celalettin-i Rumi, değeri günümüzde daha çok takdir edilen hümanistik bir anlayışın temsilciliğini Anadolu'da üstlenmiş bulunmaktaydı. Hemen her Selçuklu kentinde bulunan hastanelerde tıp, rasathanelerde ise astronomi konusunda çalışmalar yapılmaktaydı. Selçuklu Dönemi Anadolu'sunda gezen seyyahlar, ruh hastalarının müzikle tedavi edilmekte olduğundan bahsetmektedirler. Bu da insana verilen değer bir göstergesi olsa gerektir. Türk ve Müslüman unsurlarla birlikte Hristiyan ve Musevi varlık her daim Anadolu nüfusu içerisinde yerini korumuş ve Türk hoşgörüsünden en büyük ölçüde yararlanmışlardır.

Naziler Almanya'da Yahudiler'e, Amerikalılar dediğimiz kozmopolit kültür birleşimleri günümüzde Amerika Kıtası adını verdiğimiz toprak bütünlüğü üzerinde yaşayan yerli halklara, aynı hoşgörüyü gösterememişlerdir.

Türkler milli özelliklerini koruyarak daima kendi ruhlarını aksettirmekle birlikte ele geçirdikleri yerlerdeki mahalli sanatı, bütün güçleriyle yüceltmişlerdir. Türklerin maden ve nesiç sanatı sektörlerinde meydana getirdikleri süsleme ve dekorlar günümüzde şaheser kabul edilmektedirler. İslam Dininin yasakladığı Batı, Doğu ve Güney Asya İslam Sanatının oluşmasında en çok hizmet edenler Türkler olmuştur.⁶⁸ Türk sanat eserlerinin orijinalitesini inkâr etmek isteyen Batı'ya karşı Mehmet Ağaoğlu⁶⁹ Osmanlılar'daki düz büyük kubbeli bina tipinin, Selçuklular'ın medrese tipinden doğduğunu ve buna göre "Fatih Camii'nin bugünkü şekliyle Selçuklu-Osmanlı müşterek sanatının bir ürünü olduğunu rasyonel ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde açıklamaktadır.⁷⁰ Avrupalılar sanatlarının doğuşunu ve teşekkülünü, Mısır ve Eski Doğu Medeniyetleri "Girit" ve "Mykenai" sanatlarına dayandırarak, onu takip eden zamanda "Yunan" ve "Roma" Sanatı ve nihayet Orta Çağ Avrupa Sanatı ve "Rönesans"tan itibaren başlayan yeni bir sanat ile açıklamaktadırlar. Bizans, Slav-Ortodoks ve İslam Sanatını ise bu tezin dışında tutmaktadırlar⁷¹.

Türk Sanatında daha ilk yurtlarında mevcut olan kübik matematik prensibinin, , Türk Devletlerinin sonraki gelişen evrelerinde daima üstünlük sağlamış bir sanat üslubudur. Sümerlerin Türk ırkından oldukları hakkındaki izlenimler bunların özellikle kübik tabiat şekillerini sanatlarında yoğun bir şekilde kullanmalarından dolayı kuvvetle muhtemeldir.⁷²

⁶⁸ Josef Strzygowski – Heiinrich Glück ve Fuat Köprülü, **Eski Türk Sanatı ve Avrupaya Etkisi**, I. Baskı, Çev: A.Cemal Köprülü İş Bank. Kültür Yayınları: 152, TTK Basımevi Ankara, 1974, s. 154

⁶⁹ Orientalischhe Literaturzeitung, 1926, No. 10, süt. 858 v.dd.

⁷⁰ "Belvedere" Dergisinde: Fatih Camii ve Mimarı, Viyana, 1926, No. 46, s. 83 v. d.

⁷¹ Aynı eser, s.171

⁷² Aynı Eser, s.174

“Nemrut” dağındaki “**Antichos Kommajene**” ‘nin dikkat çekici mezarı Orta Asya eski Türk adetlerini yalnız genel planı ile değil, belki her şeyden önce Hellenizmi yenik düşüren⁷³ oturur durumdaki heykellerin kübikliği nedeniyle de Türklerin buralara 1071 tarihlerinden çok önce de gelmiş olduklarının bir delili olarak günümüze ulaşmıştır. “Sümer Hitit ve Part” sanatlarının Türk sanatından oluşmuş olabileceği henüz araştırılmamış bir konudur. Ne var ki 6. yüzyıldan bu yana “Yakın Doğu”daki Türk istilası ve Türk Devlet teşkilatı dolayısıyla meydana gelen olayların her defa tekrar etmesi ve daha önceleri de benzer olayların yaşanması aynı kavime: “Türk Kavmine” ait oluşu hakkında bir sonuç çıkarmamıza neden olmaktadır. Her zaman tekerrür eden Doğu Tarihi Kanunu’nu ve bu kanuna göre göçebe milletler diye tanımlanan Samiler İranlılar ve Türkler, kendilerinin olan milli unsurları da beraberlerinde getirmişler, zengin kültür alanlarına girmişler ve orada eski ve yabancı kültür malzemelerini bularak onları kendi öz milli ruhları ile yoğurmuşlardır. Eğer tarih dışındaki kavimlerin yüzyıllarca kendi geleneklerine bağlı kaldıkları düşünülecek olursa, bunların tarih sahasına her yeni çıkışlarında sanat hususunda da daima aynı özelliklerde görünmelerinin sebebi de daha iyi anlaşılmaktadır. Bu kavimler çeşitli tarihi devirleri bir noktadan diğerine uzanan bir zincirin birbirleriyle ilgili halkaları olarak değil, tersine tarihin çeşitli zamanlarında kendine has görünüşler meydana getiren kökün dalları halinde görünmektedirler. Fuat Köprülü’nün de söylediği gibi Şark kavimlerinin sanatları hakkında ihtisas yapan ve 1917’de yayınladığı **Altay –İran ve Muhacereti Akvam** adlı eserinde, Türk sanatı’nın tarihi, özellikleri ve yaratıcılığının önem ve değeri hakkında üstün bir eser ortaya koymuş olan Profesör **Strzygowski**’ye Türk milleti olarak teşekkür borçlu bulunmaktayız. Söz konusu eseri zamanın Müze Müdürü “**Halil Edhem**” Bey Tarih Encümeni Mecmuası’ndaki ufak bir bibliyografi makalesiyle çağdaşlarına haber vermiştir.⁷⁴ Orhon’da keşfolunan Abidevi mezarların da şahitlik ettikleri gibi Türkler Çin sınırlarından Yakın Doğu’ya doğru uzanıyor ve ilerleyişleri Bizans sınırlarına kadar genişlemiş bulunuyordu. Dünyada hiçbir millet Çin’den Avrupa’ya kadarki geniş bir sahada bütün dünya kültürlerini hâkimiyeti altına almak şerefine nail olmamıştır. Bu kültürün kudreti yüksek bir asalete dayanmakla birlikte, Türk milleti ilerlediği yerlerdeki yabancı unsurlarla birlikte daima asli ve göçebe topraklardan, yeni milli kuvvetlerle takviye edilmesinden dolayı, her zaman cihana hükmeden devletler kurmayı başarmışlardır.⁷⁵ Tarihlerinde hiçbir dönem esaret altında kalmayarak, kurdukları imparatorluklarla yarattıkları sanatlar daima milli topraklarından gıdalanmış olup, asla yabancı kültürlerin bir mahsulü olmamıştır. Ancak Türkler gittikleri

⁷³ Helenler günümüz sanatlarının Antik Yunan ve Roma’dan bir silsile halinde meydana geldiğini savunmaktadırlar. Bu eserler ise bu tezi çürütmektedir.

⁷⁴ Aynı Eser, s. 183 -184

⁷⁵ Josef Strzygowski – Heiinrich Glück ve Fuat Köprülü, **Eski Türk Sanatı ve Avrupaya Etkisi**, I. Baskı, Çev: A.Cemal Köprülü İş Bank. Kültür Yayınları: 152, TTK Basımevi Ankara, 1974, s.178–179

yerlerde oluşturdukları sanat eserlerini milli sanatlarını asilleştirmek gayesiyle faydalanmışlardır. Türk Sanat eserlerinde tek tip bir sanat eseri görüntüsü hiçbir zaman söz konusu olmaz. Çünkü Büyük Türk Sanatı'nın gelişmesi, yabancı unsurları kendi öz ruhuyla yoğuran bir anlayışla açıklanmakta ve günümüze ulaşan Türk Sanat Eserleri büyük bir irki birlik ürünü olduklarını şaheserleriyle kanıtlamaktadırlar.

Plastik etkiler, bir milletin mimarisinde, genellikle bu mimarinin karakterlerini tayin eden en önemli unsurları teşkil eder. Çoğu zaman devrin yapı tekniği bu metodları kullanan halkın zevklerine ve estetik duygularına da boyun eğer, aynı yapı metodunu, aynı yapı tekniğini kullanmış olan başka milletlerin plastik şekillerinden önemli şekilde ayırır.⁷⁶ Bu etkiler bu sanatın devirlerine ve ayrı devre ait abidelerin türüne göre de değişir. Bunun sonucu olarak görüyoruz ki, Türk mimarisi dini ya da sivil abidelerinde oldukça farklı bir takım plastik etkiler göstermektedir. Dini abidelerinde, esas itibariyle, bir kümbet ve kubbe mimarisi olan bu mimari, sivil binalarda bir düz yüzeyler mimarisi haline gelmektedir. Eldeki birçok delillere göre, kesiti tam bir sivri kemer teşkil eden sivri yumurta şeklindeki bu kubbeler, Asya'dan ve İran'dan gelmez. Oradaki eski binaları taklit ederek yapılmıştır. Kubbeler ilk önce, Asya'da yapı sanatında en ileri gitmiş olan milletlerde ortaya çıktı. Sümerler bu kubbeleri ustaca kullandılar. İranlılar, özellikle Sasaniler kubbe yapma tekniğini mükemmelleştirmeyi başardılar. Bu suretle kubbe Asya mimarisinin esaslı unsuru haline geldi. Kümbet yapma sanatı Anadolu'dan Yunanistan'a ve Etrurya'ya geçti. Bizans ise kubbeyi hemen hemen tüm yapılarda kullanan bir ülke oldu. Bu mimari üslubu komşu bütün ülkelere yayılarak etkilemiş; bu mimari tarzından Roma'da etkilenerek, büyük alanları küçük malzeme ile örtmek imkânını veren bu yapı tarzını kullanmıştır. Osmanlı mimarları, kubbeyi kendilerinden önce kubbe yapanlardan daha büyük bir ustalıklarla kullanmışlardır. Bu unsurla harikulade plastik bir eserlerini meydana getirmesini bilmişlerdir. Türklerin yaptıkları kümbet ve kubbeler hem teknik hem de estetik bakımından Bizans'lıların yaptıklarından çok daha üstündür⁷⁷.

Selçuklular, Roma Çağı Anadolu'sunda da olduğu gibi fiziki coğrafya yapısından kaynaklı farklı iklim koşullarının oluşturduğu bölgeleri birbirine bağlayan bakımlı yollar ve taş köprülerle günümüzde bile sağlamlığı tartışmasız kabul edilen imar yapılarını gerçekleştirmişlerdir. Selçuklular Arap ve İran Medeniyetinden etkilenmekle birlikte kendilerine has özgün bir sanat meydana getirmişlerdir⁷⁸.

⁷⁶ Arseven, C.E., Türk Sanatı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984 s. 183.

⁷⁷ Aynı eser, s. 184.

⁷⁸ Akurgal E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, s. 228.

Türbeler, Türk çadırının taş yapılara dönüştürülmüş anıtsal bir yorumudur⁷⁹. Selçuklular kendi yaratıları olan kervansaraylarda olduğu gibi camii, türbe ve medrese yapılarında da Anadolu'nun iklimine uygun yeni hacimler ve mekânlar kazandırmışlardır. İran kökenli anıtsal giriş kapılarının mimarlık süslemeleri, Türk Sanatı'nın süslemecilikteki en cazip yaratılarından birisidir. Gerek bu anıtsal giriş kapıları gerekse onların süslemelerinde kullanılan bezek türleri özgün Anadolu sanatı unsurudurlar. Kuzey Avrupalıların Haçlı seferleri sırasında Anadolu'da gördükleri tuğlalarla inşa edilmiş Gotik⁸⁰ mimarlık yapıları Selçuklu kökenli olup, Haçlı Seferleri sonucunda Kuzey Avrupa ve Avrupa'da moda olmuştur.

Çinicilik, maden- ağaç işçiliği, eğri yontma tekniği alanında özgün karakterdeki Selçuklu yaratıları günümüzde de güzelliklerini tüm dünya'ya göstermektedirler. Konya, Kayseri, Niğde, Sivas, Divrik, Amasya, Urfa ve Malatya gibi kentlerde muhteşem Selçuklu yapıları izleyenleri büyülemektedir⁸¹.

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan yivli minareler de Selçuklu sanatının bilinen mimarlık eserlerindedir.

Osmanlı Uygarlığı (1299 – 1923) Osmanlı Devleti tarihi yazarken antik dönem ve yakın dönem tarihlerini inceleyen Osmanlı tarihçilerinden İbn-i Kemal (Kemalpaşazade) ve Lütfi Paşa, Osmanlı Hanedanlığı ile Anadolu Selçuklu Devleti arasında bir saltanat değişiminin olduğunu ve Osmanlı'yı Anadolu Selçuklu Devleti'nin devamı olarak bildirmektedirler⁸². Lütfi Paşa; Ertuğrul'un Anadolu'ya geldiğinde Sultan Alaaddin'in ona yaylak ve kışlak verdiğini, bütün Selçuklu Sultanlarının Ertuğrul ve Osman'ı himaye ettiklerini, Selçuklu'nun Osmanlılar'a yol gösterici olduğunu iletmektedir⁸³.

Osmanlılar dini ve sivil abidelerin yapımında birçok plan tipleri kullanmışlardır. Bu planların düzeni çoğu zaman devre ve üsluba göre değişmekte ve binanın tümüne apayrı plastik bir etki kazandırmaktadır. Camilerin planları incelenecek olursa birçok plan tipiyle karşılaşılır. Camilerin önünde çoğu zaman iç Asya'daki sayvanları andıran ve giriş yerini oluşturan bir revak bulunur. Bu kısım sütunlara dayanan bir takım kemerlerle meydana getirilmiştir. Her kemer gözlü küçük bir kubbe ile örtülüdür. Büyük camilerde kemerleri

⁷⁹ Akurgal E., "Anadolu Uygarlıklarının Özellikleri ve Batılı Dünya Görüşünün Oluşmasındaki Roller" Müze, Dönmez Ofset Müze Eserleri Turistik Yayınları, Sayı:1, Ocak-Haziran 1989, Ankara, s. 14.

⁸⁰ Avrupa'da Ortaçağ sanatı'nda bir üslup devresi olup, Batılılar Antikitenin altın çağını barbar bir ortaçağ'ın takip etmiş olduğunu düşündükleri ve bunun temsilcisi olarak "Got" kavimlerini gördükleri için bu sanata Gotik Sanatı adını vermişlerdir. Gotik mimari eserlerde binalar, parçalardan meydana gelmeyip bir bütün olarak ele alınmıştır. Yuvarlak kemer yerine sivri kemer ortaya çıkmıştır. Tonozlar kaburgalar üzerinde ve çapraz olarak kurulmuştur. Turani A., Sanat Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 47.

⁸¹ Akurgal E., age. s. 28.

⁸² Atik K., Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2001, s.78-79.

⁸³ Atik K., age. s. 77.

üstünde bir denge unsuru teşkil eden ve bir piramit yapacak şekilde üst üste konmuş tabakalar meydana getiren yarım kubbeler, istinat ayakları, küçük kubbeler eklenir. Süleymaniye Camii'nde bu etki açıkça görülmektedir. Bu camii'nin tümü büyük bir üçgen içine çizilmiş gibi görünür. Bu hem denge zorunluluğuna hem de estetik zorunluluğa uygun düşmektedir. Minarelerin teşkil ettikleri dikey çizgiler üçgenin meyilli çizgilerinin meylini ve düşüşünü takip eden gözü durdurarak, gözü yukarılara doğru kaldırıp, böylelikle seyircide yükselme duygusu uyandıran bir dua sembolü teşkil eder. Asıl piramit kitlesine gelince, ezeli istikrar ve ebedilik izlenimi uyandıran bir görüntü oluşturmaktadır.

Sivil mimaride ise görüntü saçakları yukarı kaldırılmış bir göçebe çadırı görüntüsünde olup, Orta Asya Türk Kültürünü çağrıştırmaktadır⁸⁴.

Osmanlı Kültür sanat hayatında yerini alan ve çok işlevli merkezler olan imaretlerin yapılması vakıfların desteklemesiyle, kentlere kamu hizmetleri ve pazarlar sağlayarak gelişmelerinde önemli bir rol oynamıştır. İmaret, Osmanlılar'ın Bursa, Edirne ve başka büyük kentleri kurarken benimsedikleri, eski bir Ortadoğu kurumudur. İnsanların din ve hayır duygusu yardımıyla kurulan imaretler; camii, medrese, hastane, misafirhane, suyolları, yol, köprü, hayrat ve bunların bakımları için gelir getiren, han çarşısı kervansaray, hamam, değirmen, boyahane, mezbaha ya da aşevi gibi kurumlardan oluşmaktaydı. İmaretler tüm Osm. kentlerinin son zamanlara kadar ayrılmaz bir parçası olarak Anadolu'da ve Balkanlar'da niteliklerini koruyan kuruluşlar olmuşlardır⁸⁵.

Mukaddes Roma Germen İmparatorunun elçisi Busbecq, 1555'te bir at arabasıyla geldiği İstanbul'da kaldığı Kervansaray'ı tarif ederken; *"içlerinde kalınacak daireler var. Herkes kabul ediliyor; Hristiyan, Yahudi, zengin, yoksul, herkese açık bu odalar. Dairemde kendimi bir prens sarayındaymış gibi rahat hissettim"*. Diyerek; Osmanlı hümanist kültürünün timsali olan kervansarayların mimari işlevini çok güzel bir şekilde ifade etmiştir.

Osmanlılar, anayollar boyunca kuyu, çeşme, mescit ve ufak misafirhaneler gibi hanlardan daha gösterişsiz ancak toplum hizmeti veren yapılar da inşa etmişlerdir⁸⁶.

Saray, köşk, konak, işhanı gibi mimarlık yapıları da yine Osmanlı Devleti zamanının en cazip yapıları arasında yerlerini alırlar.

Türk medeniyetine kazandırdığı ölmez abidevi eserlerle anılacak olan Mimar Sinan, Dünya sanatında adı en önlerde yer alan Osm. şahsiyetlerindedir. Devşirme olarak saraya alınan ve Osm. Saltanatı'nın eğitim almasına imkân sağladığı Anadolu Türkmen çocuklarından olan Koca Sinan, yarattığı eşiz eserlerle günümüzde dahi adından söz

⁸⁴ Aynı eser, s. 185.

⁸⁵ İnalçık H., Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300 -1600) Çev: Ruşen Sezer, YKY, İstanbul, 2003, s. 148.

⁸⁶ Age, s.154.

ettirmektedir. Osm. Padişahlarıyla seferlere çıkarak tecrübesini arttıran büyük mimar, sayılamayacak kadar çok eser vermiştir.

Sekiz senede bitirilen Süleymaniye Camii, Haliç'in üzerinde dört yüz bin altınla inşa edilen Sultan Selim Camii, Şehzade Camii, su kemerleri, medreseler, türbeler bıraktığı şaheserlerdendir⁸⁷. Kendi eserleri arasında en çok hoşlanarak inşa ettiği eseri ise Selimiye Camii'dir. Çünkü minaresi günümüzde dahi çok üstün sanatsal vasıfları olan eşsiz bir sanat eseridir. Ayasofya'nın altı katı yüksekliğinde ve dört katı genişliğinde olup, Müslümanların yaptıkları eserleri küçümsemeye cüret edenlere de bir mimarlık ve sanat dersi vermiştir. **(Lev.11.a)** Tahtakale'de yapılan Rüstem Paşa Camii'nin çini ve süslemeleri bir mücevher değerindedir. Mimar Sinan'ın dehası İstanbul ufuklarının çizgilerini bile değiştirmiştir⁸⁸.

18. ve 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı mimarisi Avrupa'nın etkisinde kalmıştır. Osmanlı Baroku denen mimarinin 19. yüzyılda Ermeni ve İsviçreli iki aile tarafından İstanbul'da uygulandığı görülmektedir. Balyanlar yaklaşık yüzyılda Dolmabahçe Sarayı'ndan Nuruosmaniye Camii'ne Beylerbeyi sarayına kadar İstanbul'da bulunan onlarca binayı yapmışlardır. 1730'lardan beri faal olan bu aile, İstanbul'un Beyazıd Kulesi, Bendler, Çırağan Sarayı gibi yapılarıyla şehre damgasını vurmuşlardır. Yaptıkları eserler ampir, barok, rokoko'nun izlerini taşımakla beraber 19. yüzyılın özgün Osmanlı mimarisi sayılmaktadır. İstanbul'da yapı inşa etmeye ya da tamirata (restorasyon) ilk olarak Ayasofya ile başlayan Fossati ailesi, Ayasofya Camii mozaiklerinin baskılarını Sultan Abdülmecid'in yardımlarıyla yapmışlardır. Neorönesans üslubla çalışan Fossatiler'in yaptıkları binalar arasında 1830' larda yanan ve yapımı aynı tarihlerde başlayıp 1849'larda bitirilen Rus Sefarethanesi de yer almaktadır. Darülfunun (şimdilerde Adliye) ve İran Elçiliği binaları da yine bu aileye yaptırılmışlardır.⁸⁹

15. yüzyılda Yunan Heykelleri getirilmekte, G. Bellini gibi ressamalar faaliyet göstermiştir. 16. yüzyıldan sonra şeyhülislamın hukuki ve siyasi rolleri artmıştır. 17. ve 18. yüzyılların mistisizmi ise neredeyse minyatürü bile reddetmektedir. Çünkü bu yüzyıllarda Osmanlı teşkilat yapısındaki çözülmenin nedenleri başka yerlerde aranmaktadır⁹⁰. 19. yüzyılda 19. yüzyıl, hem Osmanlı Devleti'nin yenileşme yolunda kendisine model sunan Batı'ya yönelmesine, hem de Batı'nın Oryantalizm adı altında karşımıza çıkan Doğu ilgisine tanıklık etmiştir. 18. yüzyılda doğmakla birlikte 19. yüzyılda yoğunluk kazanan bu ilgi,

⁸⁷ Refik A., Âlimler ve Sanatkârlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 16-17.

⁸⁸ Age, s. 20 -21.

⁸⁹ Ortaylı İ., İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yayınları, 1999, İstanbul, s. 254 -255.

⁹⁰ Ortaylı İ., Batılılaşma Yolunda, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 139.

Doğu'nun sadece kültür ve geleneklerine değil, gelişmekte olan arkeoloji ve müzecilikle birlikte tarihi zenginliğine ve bunun somut göstergeleri olan tarihi kalıntılara da yönelmiştir⁹¹.

I.III. Anadolu'daki Osmanlı Kültür Mirasının Ana Hatları

Dünya yüzeyinde hiçbir kara parçası Anadolu toprakları kadar iskân edilmemiş ve hiçbir kara parçasında Anadolu topraklarında olduğu kadar uygarlık yeşermemiş ve devletler kurulmamıştır. Ülkemiz coğrafyasının değerini bilmemiz ona göre hareket etmemiz gerekmektedir.

M.Ö. 2500–2000 tarihleri arasında büyük bir uygarlık yaratmış olan Hattiler ve Hind Avrupa üzerinden gelerek bu uygarlığa son veren ve bu uygarlıktan büyük ölçüde etkilenen Hititler Anadolu'nun en eski halkları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bununla ilgili olarak şunu söyleyebiliriz; Yüzyıllardır bu topraklar üzerinde yaşayanların çocukları olan bizler damarlarımızda Anadolu kanı taşımaktayız.

Ülkemizde yapılan X. Uluslararası Klasik Arkeoloji Kongresi'nde 8. yüzyılda Hitit, Urartu ve Frif Uygarlıkları zamanında Anadolu'nun doğu ile birlikte Yunan dünyasına büyük bir etkide bulunmuş olduğu yeni delillerle bir daha ortaya konmuştur. M.Ö. 6.yüzyılda İon Uygarlığı altın çağını yaşamıştır. Antik dönemin önde şehirlerinde ki bunlar; Efes, Milet, Didim, Foça, Bayraklı⁹², Erythrai⁹³, (Asur yazılı kaynaklarında bahsedilen ve Lykia Krallığı'nın merkezi) Sardes⁹⁴ gibi yerlerdir. Dünyaca ünlü mimar, heykeltıraş, filozof, matematikçi ve astronomların yetiştiği bu dönem ürünleri, Batı'nın Aydınlanma Çağı dediğimiz Rönesans'ta Batı Okulları'nda okutulularak düşünce bilimleri ve müspet bilimler alanında tüm Dünya'ya hizmet etmişlerdir.

Yabancı arkeolog ve kazılar da günümüz Türkiye'si'nin topraklarındaki güzellikleri meydana çıkararak; insanlığın görmesi ve tanınması için hummalı bir çalışma içerisinde bilime hizmet etmektedirler. Amerikalılar, İtalyanlar'ın yardımıyla freskleri restore etmişler, Fransızlar, antik kaynaklarda da sözü edilen 3 dilli bir kitabeyi (Xanthos'da)⁹⁵ (Aram, Lykia ve Hellen dillerinde yazılmış olan) gün ışığına çıkartarak insanlığa ve Arkeoloji Bilimi'ne yadsınamayacak değerde katkıda bulunmuşlardır.

Karia, Lykia ve Efes'te ortaya çıkarılan mimarlık buluntuları, Anadolu'nun Klasik Çağ'da (M.Ö. 5 ve 4. YY) dünyanın en ileri sanat merkezlerini kendi coğrafyasında ağırladığını kanıtlamıştır. Helenistik Dönem'in İskender sonrasına denk gelen 300 yıllık

⁹¹ Kundakçı G.E., "19. yüzyılda Anadolu Arkeolojisi'ne ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım, XIII. TTK Kongresi, Ankara, 1999, Sunulan Bildiriler, s. 1083.

⁹² Eki İzmir.

⁹³ İzmir'in Çeşme İlçesi'nin İldırı Köyü'dür.

⁹⁴ İzmir Uşak karayolu üzerinde Salihli'dir.

⁹⁵ Antalya'nın Kaş ilçesinin Kınık Köyü'dür.

evrelerinde de⁹⁶ mimarlık ve heykeltıraşlık bakımından Roma ile başarılı bir rekabet içerisinde olduğunu ele geçen eserler ve antik kaynaklar bize kanıtlamaktadır.

Bizans Sanatı Anadolu’da gelişerek meydana gelmiştir.

Selçuklu ve Osmanlı Dönemi’nde de en çok başarı gösterilen alan mimarlık olmuştur. Türk mimarlarının yarattığı anıtsal yapılar, camiiler, medreseler, hastaneler, hamamlar, köprüler, çeşmeler, eşsiz güzellikteki yalılar konaklar ve ahşap giriş kapıları bile seyredenleri büyüleyen büyük evler mimarlık tarihimizde seçkin bir yere sahiptirler. Günümüz Türk mimarları da çeşitli ülkelerde inşa etmekte oldukları kule, gökdelen ve ticaret merkezleri ile tarihteki yerlerini almaktadırlar.

Anadolu Uygarlıklarının evrensel yönü yadsınamaz bir gerçek olarak Osmanlı Devleti’nce de bilinmiş ve Devlet politikası olarak uygarlık kalıntılarına mümkün olduğunca hasar verilmemiştir. Havra, kilise ve patrikhanelerin korunması ve kollanması hem din duygularına gösterilen hümanistik saygının hem de evrenselliğin göstergesidirler. Fatih gibi büyük Türk Padişahları yüksek eğitim almış Osmanlı Sultanları olarak Doğu’nun ve Batı’nın kucaklaşmasına olanak sağlamışlardır. Osmanlı’dan önce var olup da Osmanlı Devri’nde restore edilen birçok yapı olduğunu hepimiz bilmekteyiz. Bunlardan biri tüm dünya’nın bildiği ve tanıdığı Ayasofya’dır.

Fransız Devrimi elbette belli gruplara, bu arada özellikle burjuvaziye özgürlük sağlamıştır. Ancak “ancient regime”in yıkılmasıyla terörizmin ve jokobenizmin ortaya çıktığını, Devrim’le birlikte ortaya çıkan milli devletlerin, emperyalist güdülerini tetiklediğini unutmamamız gerekir⁹⁷. Bu emperyalist güdülerle Batılı seyyahlar ve kaçakçılar Osmanlı topraklarındaki eski eserleri ve kalıntılarını talan edebilmişlerdir.

Doğu uygarlık tarihinde çok güçlü bir tarih birikimi ve geleneği bulunmaktadır. Tarihi Doğu-İslam uygarlıklarının mirasçısı olan Osmanlılar’da tarih yazıcılığı, mevcut tarih geleneğinin⁹⁸ üzerinde kendine has özellikler gösteren zengin ve başarılı örneklerin verildiği yüksek bir düzeye ulaşmıştır⁹⁹. Güçlü bir tarih anlayışının olduğu Osmanlı tarih yazıcılığı geride zengin bir tarih birikimi bırakmıştır. Toplum olarak bu evrensel tarihi kara parçasının ve tarih anlayışının mirasçılarımız. Her ne kadar Batılılarca Padişahların tarih yazdırması nedeniyle “Saray Tarihçiliği” olarak adlandırılrsa da çok geniş bir perspektifle tarih bilimi yapılabilmektedir. Batılılar’ın Osmanlı kaynaklarında kendi tarihlerini aramaları bunun delili

⁹⁶ Satraplıklarla idare edilen dönemdir.

⁹⁷ Çiğdem A., “Sosyoloji, Tarih ve Özgürleşim”, Tarih ve Sosyoloji Semineri, Ed.Fak.Basımevi, İstanbul, 1991, s. 36.

⁹⁸ Göktürk kitabeleri mevcut bir “Türk Tarih Geleneği” olduğunu kanıtlamakta ve kitabelerde; Göktürk Ulusu’nun yaşadığı iklimsel, coğrafik ve stratejik zorluklardan bahsedilmektedir.

⁹⁹ Coşkun İ., “Batı İdeolojilerinin Türk Tarih Anlayışına Yansımaları Üzerine”, Tarih ve Sosyoloji Semineri, Ed.Fak.Basımevi, İstanbul, 1991, s. 43.

olsa gerektir. Çünkü arşivleri ziyaret edenlerin sayısına bakıldığında Türklerden çok yabancılar ilk sırayı almaktadır.

Doğunun sözcüsü ve Batı'ya açılan kapısı olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin günümüz yöneticileri, tarihi medeniyetlerin gelişip yayıldığı, stratejik değeri yüksek ve kıymetli tarihi buluntulara sahip ülkemizi birçok bilim çalışanına kapılarını açarak arkeoloji bilimine hizmet etmektedir. Şüphesizdir ki, tarihi değerlerimizi korumak ve kaybetmemek için bu işin sıkı bir gözetim ve denetim altında yapılmasının sağlanmasına dikkat edilmelidir.

Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği yerlerde tutunabilmek ve elde tutmak için uyguladığı toprak siyasetini, Emperyalist beyinler yüzyılımızda “toprak mülkiyeti” gibi hassas konularda çehresini değiştirerek uygulamaya geçirmişlerdir.

Çok yüksek bir tarihsel mirasın sahipleri olarak, ülke bütünlüğümüzün ve değerlerimizin kıymetini bilerek, Atatürk Devri'nde ulaştığımız barışçıl ve güçlü devlet imajımıza sahip çıkmalı ve yaşadığımız yüzyılda ülkemizi geriye götürecek kararlara tepki vermeyi ve savaş yanlısı ideolojileri benimsememeyi, modern Türk insanı olarak ilke edinmeliyiz.

1. BÖLÜM

AYDINLANMA ÇAĞINI YAŞAYAN BATI'NIN ARKEOLOJİ ALANINDA OSMANLI DEVLETİ'NE ETKİLERİ

1.1. Arkeoloji Biliminin Dünyadaki Yeri, Yapılan İlk Kazı Çalışmaları

Arkeoloji, Arkhaios (eski) ve Logos (bilim), kelimeleri birleştirilirse¹⁰⁰ "Eskinin Bilimi" olarak tanımlanabilir. Halikarnassos'lu (Bodrum) Dionysos, Roma tarihini anlatan eserine "Romaike Archeologia" adını vererek "Arkeoloji" deyimini ilk kullanan kişi olmuştur. Bu bilim dalı en eski zamanlardan beri, değişik coğrafyadaki toplumların yaşam biçimlerini görünen kalıntılarıyla inceleyip şekillendirir, kısaca insanın incelendiği dönemdeki sosyo kültürel ve beşeri ilişkilerini kısacası insanın ürettiği her şeyi ve insan elinden çıkan her türlü eseri inceler. Bir başka deyişle **Arkeoloji**: İnsanın antropolojik olarak ortaya çıktığı ilk andan itibaren, onun yaşam kavgası, inanç ve sanat adına ürettiği tüm somut değerleri arayıp bulan ve bu buluntuları; malzemesine, teknolojisine ve sanatsal özelliklerine göre kronolojik bir sınıflandırmaya tabi tutarak belgeleyen ve bu belgeleri yorumlayarak insanlığın yaşam evrelerini aydınlatmaya çalışan bir bilim dalıdır.

Arkeoloji bizi bugünkü teknoloji ve kültür seviyesine ulaştıran bilimsel katkılarıyla atalarımızın emeğini metodolojik ve sistematik olarak inceleyen bir laboratuvarıdır. Arkeolojik bulgular; eski uygarlıkların ait oldukları toplumların teknolojik, sosyo-ekonomik, dinsel (teolojik) ve ticari ilişkilerinin zaman ve mekân içindeki değişken devamlılığının tanıkları olarak günümüz modern düşününe de hizmet etmektedirler. Bu nedenle eski eserler sanatsal özellikleri veya diğer bir deyimle estetik güzellikleri için değil birer tarihi belge oldukları için korunurlar.

Bugün müze depolarında milyonlarca eser birer tarihi belge olarak özenle korunmaktadır¹⁰¹. Bunların kendi içindeki ve dışındaki bulgularla analiz ve senteze tabii tutulması sonuçlarının çağdaş toplum veya kültürler ile ilişkisini ortaya konması arkeolojinin amacıdır. Bütün bunlar yapılırken ön yargılardan soyutlanmış ve geniş bir perspektif ile çalışmamız gerekir.

Veriler daima yeniden değerlendirilmelere ve yorumlamalara açık olmalıdırlar. Arkeolojik bulgularla insan yaşamının sürekliliğini kavramamız, yaşam felsefemizi daha anlamlı yapar.

Arkeoloji bir bilim dalı olarak 18 yy.da Winckelmann (1717 -1768) ile başlatılır. Winckelmann, M.S. 79 yılında Vezüv yanardağının külleri ve lavları altında kalan Pompei ve

¹⁰⁰ Hasol D., Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, YEM Yayınları, İstanbul, 1990, s. 47.

¹⁰¹ Tırpan A., İdol Dergisi, http://www.arkeologlardernegi.org/arkeoloji_nedir.html

Herculaneum kentleri kazılarında bulunan eserleri yayınlamak arkeoloji ve sanat tarihinin babası olma ünvanını kazanmıştır¹⁰². 19 yy. da eski kültürlerin yağmalanmasıyla paralel olarak yürütölmeye başlanan ve bir kısmı halen devam eden arkeolojik kazıların sonuçlarının yayınlanması ile arkeoloji önem kazanmıştır. Bu arada okunmaya başlanan Ön Asya-Mezopotamya ve Mısır halklarının çivi ve hiyeroglif yazıtları da çözümlenince birçok yeni ve üstün medeniyetin "Sümer, Babil, Akad, Pers, Hitit, Mısır" tanınması o güne kadar bir mucize olarak tanıtılan Hellen kültürü ve onun devamı kabul edilen Roma kültürlerinin mucizeliğini ortadan kaldırmıştır. Paleolitik çağ kültürlerinin bulunması "Fransa'da Somme vadisi İngiltere'de Devon mağaraları Türkiye'de Karain, İspanya'da Altamira mağaraları, İndus uygarlığı" vb. İnsanın atalarına olan merakını, bir nebze olsun gidermiştir. Bazı Taş Devri kültürlerinin çok geniş bölgelere yayıldığı bilinmektedir. Örneğin; Şel-Aşöl (Chelles- Acheul) veya el baltası kültürü bütün Afrika'da, Güney Batı Avrupa'nın büyük bir kısmında ve Yakındoğu ile Hindistan'ın bazı kesimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Böyle geniş bir alana yayılmış bir kültürün, rastlanıldığı değişik coğrafi bölgelerde özel bölgesel gelişmeler göstereceği de doğal karşılanmalıdır¹⁰³. Bu merkezler insanlığın kökeni ile ilgili sorulara yanıt bulmakta ve ele geçen her kültür katının zamansal olarak geçirdiği kültür evriminin karşılaştırılmasıyla tanımlanmakta ve insanlığın katettiği yol yorumlanabilmektedir.

Sanayi devriminin felsefesi ve alt yapısını oluşturan sosyal bilimciler tamamen bu verilere dayanarak hedefler gösterdiler. Ülke yöneticileri insanlık tarihi deneyimlerini öğrenmenin geleceği şekillendirmek olduğunu görerek yeni politikalar geliştirdiler. Bu birikimleri hızlı eğitim programları içine aldılar. Ülkelerinin geleceğini emanet edecekleri kuşakları önce antik çağ kültürleri öğretisiyle donattılar. Arkeoloji enstitülerini hızla çoğaltarak dünyanın her yöresinde gelişmiş olan kültürlerin oluşturduğu yaşam biçimi, din, dil, ırk ve etnik köken farklılıklarını öğrenerek bunları kısa ve uzun vadeli dış politikalarını belirlemekte veri tabanı olarak kullandılar. Batılı sömürgeciler, ideolojik ihtiyaçlarına göre tarihi şekillendirmeye ve güncelleştirmeye başlamışlardır. Devrin politik çıkarlarına hizmet verecek ısmarlama bilim yapanlar türedi. Gerekli gördükleri yerde tarihi verilere politik çıkarlara uygun profiller çizerek birçok ülkeyi böldüler ve sömürgeleştirdiler.

İngiliz arkeolog Lawrence bugün Suriye sınırında ikiye bölünmüş Kargamış antik kentinde kazı yaparken bu araştırmalar sayesinde yakından tanıdığı Arapları Osmanlılara karşı kışkırtarak bu toprakları Osmanlı topraklarından kolayca ayırmıştır. Bağlaştığımız Almanlar Yahudi düşmanlığı nedeniyle Hellenizme sarılmışlardır. M.Ö. 146 yılında tarih

¹⁰² Paksoy, İ., G., Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Sempozyum Kitabı,. "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler" , Yay. Haz: Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 201–221.

¹⁰³ Leakey, L.S.B., İnsanın Ataları, Çev: Güven Arsebuk, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.45.

sahnesinden silinmiş tarih boyunca bir devlet olamamış bir ulusu; Troya, Tyrins, Mykenai (Schlimann), Rodos (Biliotti), Olympia (Kurtius), Semendirek (Conze), Knossos (Evans) da yapılan arkeolojik çalışmalarla ön plana çıkarmışlardır¹⁰⁴.

Arkeolojiye ilgi, ilk olarak Rönesans ile başlatılabilir. Rönesans'tan başlayarak eski Yunan ve Roma uygarlıklarına olan ilgi, zamanla bu uygarlıkların elle tutulur nitelikteki sanat eserlerine ve mimarisine de yansımıştır. 18. yüzyılda Fransız Devrimi'ni izleyen yıllarda, özellikle bazı Avrupa ülkelerinde yeni kurulan veya eskiden kurulmuş olup da bu dönemde geliştirilen ulusal müzelerin “eskiyi yansıtan eserlerle” donatılması düşüncesi, eski Yunan ve Roma uygarlıklarına karşı duyulan ilginin, artmasına neden olmuştur. Bu aşamada, eski eserlerden özellikle heykeltraşlık örneklerine ve sikkelere karşı büyük bir ilgi uyanmış ve bu tür örnekler toplanılarak müzelerde sergilenmeye başlanmıştır.

18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın ilk yarısında, Avrupa'da, eski eserlerle ilgilenen kişilerin ana amaçlarının bağlı buldukları kurumları eski ve kıymetli eserlerle donatmak olduğu kuşkusuzdur, Örneğin; 19. yüzyılın ilk yarısında İngiliz ve Fransızların Yakındoğu'da gerçekleştirdikleri kazılar, müzelerine eski ve kıymetli görsel eserler sağlamak amacına yönelikti.

Genelde serüven arayanların uğraşı verdiği fakat hümanistik bir yaklaşımın egemen olduğu bu çağda, eski Yunan ve Roma arkeolojisine dolaylı bir şekilde bağlı olan ve bunların bir uzantısı niteliğindeki Tevrat arkeolojisinin de önem kazandığı bilinmektedir. Bu dönemde özellikle Mezopotamya ve Filistin yörelerinde yapılan kazıların çoğunun ardında, dolaylı da olsa, Tekvin (insanlığın yaradılışı ile ilgili dinsel teori) düşüncesi yatmaktadır.

Gene 19. yüzyılda, bazı Avrupa ülkelerinde kendi ataları ve kökenleri konusunun önem kazandığı görülmüştür. Çağın genel tutumuna bağlı olarak, İngiltere'de Briton'lar, Fransa'da Gal'ler, Almanya'da eski Germen budunları incelenirken bu atalara ait arkeolojik kalıntılar da araştırılmaya başlanmıştır¹⁰⁵.

19. yüzyıl Historisizm çağıdır. Avrupa'da arkeolojiye duyulan ilgi ve buluntuların kendi ülkelerindeki müzelerde saklanması konusundaki yoğun çalışmalar, önceleri aristokrasiye karşı tarihi olmayan burjuvazinin kendine bir tarih ve toplumsal saygınlık kazanması isteği şeklinde ortaya çıkmıştır. Kazıların finansmanını destekleyenler arasında büyük sermaye sahipleri görülmektedir. Bunlar kendi hükümetlerini, hükümetler de Osm. İmparatorluğu'nu etkilemektedirler¹⁰⁶. 1870'lerden itibaren kazıların “devletçe” finanse edilmeye başlaması, işin uluslararası bir yarışa dönmesine neden olmuştur. Bu yarış,

¹⁰⁴ Tırpan A., İdol Dergisi, http://www.arkeologlardernegi.org/arkeoloji_nedir.html

¹⁰⁵ Arsebuk G., “Dünden Bugüne Arkeoloji” Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yayımları, İstanbul, c. 1, s. 66.; Leakey, L.S.B., İnsanın Ataları, Çev: Güven Arsebuk, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.63.

¹⁰⁶ Bammer, Antom, *Architektur als Erinnerung*, Viyana, 1977, s. 82.

sömürgeci anlayışın bir türü niteliğindedir. Nitekim kazıların ve özellikle de eski eser nakliyatının büyük bir bölümüne, kazı yapan devletlerin savaş gemileri eşlik etmektedir¹⁰⁷.

XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca, “virtuoso” veya “aficionado” denen koleksiyoncular İtalya, İspanya, Fransa, Büyük Britanya, Hollanda ve Avusturya’ya yayılan milletlerarası bir kuruluş meydana getirdiler. Sayıları hayli kabarık olan bu koleksiyoncular arasında iki tip koleksiyoncu göze çarpar: Kıta Avrupası krallık koleksiyoncusu ve İngiltere bilimsel koleksiyonerleri. İngiltere’de, 1649’da Charle I’in idam edilmesiyle krallık koleksiyonculuğu büyük ölçüde son buldu. Bu özel koleksiyonları belirtmek için çeşitli adlar kullanıldı. Bu adlardan akla gelen ilk ikisi müze ve galeridir. Koleksiyonlardan bazıları sanata, bazıları da tabiat incelemelerine ayrılmıştı. Zaman zaman süsleme sanatlarıyla teknoloji birarada görülüyor, kimi zaman da tabiat ve insan emeğiyle ilgili her konudan örnekler biraraya toplanıyordu. Bu koleksiyonlarda ortak yön olarak, koleksiyoncuların ellerindeki nesnelere doymak bilmezcesine çoğaltmak isteği dikkati çekmekteydi.

Zamanla toplanan nesnelere sahibinin başlıca merakını ortaya koymağa ballamıştır. Romalı askerlerin Yunanistan’da yağma ettikleri heykelcikler, kıymetli madeni eşyalar ve çeşitli sanat eserleri, koleksiyoncuları evlerini süslemeye yöneltti. Yüzyıllar sonra, öteki ülkelerden gelen asker fatihlerin etkisiyle zafer ve güç belirten şeyler biriktirmeye başlandı. Hükümdarların zenginliği ve kudretini belirten, hazine dairesindeki değerli eşyalar, ziyaretçileri büyülemekteydi. Altından ve gümüşten yapılmış çok zarif küçük gemiler ve figürler zor durumlarda para yerine geçiyor ve savaş masrafları bunlarla ödeniyordu. Sanayi-öncesi devirde, eşine az rastlanan değerli eşyalarla sanat eserlerini barındıran hazine daireleri bu nesnelere sergilemekten çok, onları bir araya toplamak ve saklamak amacıyla kurulmuştu.

Koleksiyonlar kimi zaman sahiplerinin hayat felsefesini yansıtıyordu. Yunan ve Roma arkeolojisiyle ilgili birçok Avrupa koleksiyonu, yüzyıllardan beri yunan güzellik anlayışına ve yunan değer ölçülerine duyulan ilginin ve Roma İmparatorluğu’nun büyüklüğüne karşı duyulan hayranlığın belirtisi olmuştur. XVI., XVII. ve XVIII. yy.’lardaki Öbür Özel koleksiyonlar merak ve öğrenme isteğinden doğmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’ da doğa bilimlerine giderek verilmeye başlanan önem, sonuçta arkeolojiye de yansımış ve sorunların ele alınışında bazı köklü değişiklikler olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak da Rönesans’tan beri süregelen tarihsel arkeolojinin yanında bir bilim dalı olarak antropolojinin de önemi anlaşılmış, çekirdek halinde de olsa, antropolojik arkeoloji, yani insanın maddeden önemli olduğunu kabul eden türden bir yaklaşım, oluşmaya başlamıştır. Yine bu dönemde, jeolojinin giderek bağımsız bir bilim dalı

¹⁰⁷ Akın, N., “Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine” Osman Hamdi Bey ve Dönemi, (Yayına Haz: Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayını, Sempozyum 17-18 Aralık 1992, İstanbul 1993, s. 234.

olmaya başlamasıyla, dünyanın oluşumu sorununa da eskiden olduğu gibi teolojik yönden değil, doğa bilimleri açısından bakılmaya başlanmıştır.

Paleontolojik veriler değerlendirilmeye başlanmış, bu arada insanın da gerçekten çok eskilerden beri varolan bir canlı türü olduğu giderek kabul edilmiş ve böylece tarih öncesi Çağlar biliminin (prehistorya) de temelleri atılmıştır. Bu çalışmalara dair belgeler, Osmanlı yazılı kaynaklarında oldukça boldur.

“Meriç Nehri’nin güney taraflarında Tarih Öncesi ve Tarihi Devirlere ait araştırma yapmak için Rusya Asar-ı Atika Enstitüsü’nün izin isteği”¹⁰⁸ yazısı ve buna ilişkin diğer yazılar örnek gösterilebilir.

Hariciye Nezareti’nden Dâhiliye Nezareti’ne yazılan 9 Şubat 327 tarihli yazıda:¹⁰⁹ “18 yıldan beri Osmanlı Devleti’nin yandaşlığıyla önemli görevler başarmaya muvaffak olan Rus İlm-i Asar-ı Atika Enstitüsü’nde tarih öncesi zamanlara ait olmak üzere bir şube oluşturulduğu ve bu şubenin oluşmasındaki gayenin Taş Devri ve bilinmeyen devirlere ait medeniyetleri incelemek olduğu iletilmektedir”.

Osmanlı sınırları içinde bulunan ayrıca şimdiye kadar ciddi olarak araştırılmamış eski eser kalıntılarının incelenmesi ve söz konusu medeniyet merkezlerinin üzerinde yer aldığı nehir yollarından sayılan Meriç Nehri güney taraflarında Enstitü Müdüriyeti’nce 327 senesinin ikinci yarısında inceleme ve araştırma yapmayı istemektedirler. Rusya Sefareti’nden ise araştırma ve kazı izni için Osmanlı Devleti’nden yardım istenmekte ve söz konusu işin, yerel memurlar tarafından yardım edilmesi ve gerekenlere duyurulması için ruhsat izni için onay yazılı olarak istenmektedir. **(Lev.12.a)**

Hariciye Nezareti tarafından Dâhiliye Nezareti’ne iletilen yazıda ise “Rus Asar-ı Atika Enstitüsü’nün amacından bahsedilmekte ve kendilerine yardım edilmesi ve kolaylık gösterilmesine dair isteklerinin uygun bulunduğu ve gereğinin yapılması” Edirne Vilayeti’ne gönderilen yazı **(Lev.12.b)** ile bildirilmektedir.

Rusya Sefareti’nden alınan yazıda Edirne’ye yapılacak seyahatin ve araştırmaların tarihi olarak temmuz başları ve Ağustos ayları gösterilmiştir. Ayrıca “Enstitü Müdürü Mösyö Uspeneski tarafından organizasyonun yapılacağı ve seyahata, Petersburg Üniversitesi öğretim üyesi Mösyö Vasic ile fotoğrafçı ve ressam Mösyö Kluge isimli kişilerin katılacağı” 19 Haziran 328 tarihli yazı ile Dâhiliye Nezaret-i Celilesi’ne bildirilmiştir. **(Lev.12.c)**

Dâhiliye Nezaret-i Celilesi de Edirne Vilayeti’ne aynı içerikli bilgileri iletmektedir. **(Lev.12.d)**

¹⁰⁹ BOA, DH. İD, Tarih: 1330.B.22, Vesika Adedi: 5, Dosya No: 28–2, Vesika No: 1.

1609'da, o zamanlar İspanya kralı olan, Joseph Bonaparte, Madrid'deki Prado müzesinin halk müzesi olacağını, Fransız gözlemcisi Louis Viardot bir yazısında, 'Viyana'daki Belvedere Sarayı müzesinin öbür müzelerin tersine çok düzenli olduğunu yazmıştır. 1630'da Berlin'de, Altes museum'un müze olmak amacıyla inşa edilen bir binada açılması, müzelerin gelişmesi yolunda önemli bir adım olmuştur. Amerika'daki ilk müzeler. Amerika'da ilk halk müzesi, bağımsızlığın ilanından üç yıl önce, 1773'te Güney Carolina'daki Charleston'da açıldı. 1785'te Philadelphia müzesi denen bir müze daha açıldı. 1790'da New York'ta kurulan Tammany Society müzesi her ülkeden her çeşit eşyanın kabul edileceğini bildirdi.

Birçok özel koleksiyoncu ve bilim adamının arasında bir tanesinin ismi incelemekte olduğumuz ilim dalı ile ilgisi bakımından önemlidir. Ünlü İngiliz hekim ve tabiat bilimcisi **Sir Hans Sloane**'da (1660 -1753) kendi bilimsel çalışmalarıyla ilgili bitkilerin bir koleksiyonunu yaptı. Fakat onun araştırma merakı kendi alanının çok daha ötesine vardı. 1713'te, listesini çıkardığı nesnelere arasında, elyazması ve basılmış kitaplar, aletler, resimler, değerli madenlerden yapılmış küçük gemiler, paralar, madalyalar ve eski gelenekleri canlandıran resimler vardı. Bu bilim adamının koleksiyonları, sergilemekten çok, saklama amacına göre düzenlenmiştir. Toplamış olduğu eşyanın çokluğu, onlara herhangi bir düzen vermeğe engel olmaktadır. Sloane'un özel müzesine genellikle halk da kabul edilmemektedir¹¹⁰.

Eski eserler ve buldukları çevrelerin, tarihi süreç içinde yıpranarak unutulmaya yüz tutan, önemli eserlerimizin yeniden işlevlendirilerek değerlendirilmesi¹¹¹ yoluyla ancak gelecek nesillere doğru aktarımı mümkün kılınacaktır.

XVIII. yy.da eğitim görenlerin sayısı gitgide artınca, birçok özel koleksiyon halk müzelerine taşındı. Sir Hans Sloane'un geniş koleksiyonunun İngiliz hükümeti tarafından 1759'da satın alınmasıyla birlikte **Londra'da British Museum** açılmıştır.

1793'te, Fransız Devrimi sırasında Cumhuriyetçi hükümet, kralların özel koleksiyonlarının yer aldığı Paris'teki Louvre'un bir halk müzesi haline getirileceğini bildirmiştir.

Batı'da antik çağ uygarlıklarına ve bu çağa ait kültür kalıntılarına eğilim 15. ve 16. yüzyıllara kadar uzanmaktadır¹¹². Ancak bu dönemde bilimsel arkeoloji ve müzecilikten söz etmek mümkün değildir¹¹³.

¹¹⁰ Meydan Larouse, "Müze", c. 9, s. 181 -183.

¹¹¹ Özalp, H.-Bozdayı, M., "Cumhuriyet Devrinde Eski Eserlerimizin Değerlendirilmesi", Türkler, c. 18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 361, (Yayın kurulu Bşk. Yusuf Halaçoğlu) Venedik Tüzüğü 5. madde. Anıtların korunmasının sağlanması için mevcut yapıların güncelleştirme işlevsellik kazandırılmasını görmektedir. (restorasyon, rekonstrüksiyon v.b.)

¹¹² Colin Renfrew & Paul Bahn, Archaeology, London, 1991, s. 18

1793'te, Fransız Devrimi sırasında Cumhuriyetçi hükümet, kralların özel koleksiyonlarının yer aldığı Paris'teki Louvre'un bir halk müzesi haline getirileceğini bildirmiştir.

Rönesans hümanistlerinin antik çağ sanat yapıtlarına yönelmeleri, eski eser toplamaları, soyluların bu alanda yapılan çalışmalara parasal destek vermeleri arkeoloji alanındaki ilk kıpırdanmalar olmakla birlikte, özel koleksiyonculuk anlayışı ile sınırlıdır. Arkeolojinin, antik kültürleri dolaysız yoldan tanımaya olanak sağlayan bir bilim dalı olarak gelişmesi ise 18. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Bu tarihte gerçekleştirilen Herculaneum ve Pompei kazıları ile bu kazılarda çıkan malzemeyi inceleyen **Winckelmann**'ın yayınları¹¹⁴, eskiçağ tarihini aydınlatmada gereken yolu gösteren, dolayısıyla arkeoloji merakını körükleyen ve gözleri antik uygarlıkların izlerini taşıyan topraklara yönelten önemli gelişmelerdir. Eskiçağa ve arkeolojiye karşı gelişen bu ilgi, Fransız devrimini izleyen yıllarda, eski eser koleksiyonculuğunun yerini alan ulusal müzeciliğin yaygınlaşması ile daha da artmıştır. Fransız aydınlanmacı düşünürlerin, krallığa ait koleksiyonların halka açılmasına ilişkin gösterdikleri çabalar, **Louvre Sarayı**'nın 27 Temmuz 1793 tarihli bir kararname ile müze olarak düzenlenmesiyle sonuçlanmıştır ki¹¹⁵, bu olay bilimsel müzecilik açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren gelişmekte olan müzelere antik eser kazandırma düşüncesi, Oryantalizmin de verdiği bir hızla ön plana çıkmıştır. **Napoleon Bonaparte**'ın, Mısır Seferi sırasında (1798) beraberinde getirdiği bir grup oryantalistin keşfettiği tarihi hazineleri Fransa'ya taşıma çabaları¹¹⁶, bunun bir göstergesi olmuştur.

1799'da, Massachusetts'de Salem şehrinde açılan Doğu Hindistan Denizcilik müzesi (bugün Peabody müzesi), çevrenin gemi kaptanlarına dünyanın çeşitli yerleriyle ilgili bilgi vermek amacını güdüyordu.

1830'larda jeoloji ve biyolojiye duyulan ilgi 1843'te New York'ta, 1845'te Vermont'ta ve 1848'de Alabama'da devlet müzelerinin kurulmasına önayak oldu. Mali meseleler, bu müzelerin birçoğunun kapanmasına yol açtı.

XX. yüzyılda müzeler, Almanya'da 1900 -1920 arasında 179 müze kuruldu, XIX. yüzyılın son 20 yılında 15 yeni müze kurulduğu göz önüne getirilirse, bu sayının hayli arttığı ortaya çıkar. Diğer ülkelerde de buna benzer artışlar oldu. Mesela, 1953'te ABD.'de müzelerin donatımı için ayrılması gereken sermayenin 7 milyarı bulacağı hesaplandı.

¹¹³ Kundakçı, G.E., XIII. TTK Kongresi, "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım, Ankara, (4-8 Ekim 1999 Kongresine Sunulan Bildiriler) c. III, II. Kısım, s. 1083 -1094.

¹¹⁴ J.J. Winckelmann, Herculaneum buluntuları üzerine yazdığı Açık Mektuplar ve ana yapıtı olan İlkçağ Sanat Tarihi ile arkeoloji tarihine adını yazdıran bir bilim adamı olarak kabul edilmektedir. Bkz. C. W. Ceram, Tannırlar Mezarlar ve Bilginler, çev. Hayrullah Örs, İstanbul 1982, s. 21-25

¹¹⁵ İlber Ortaylı, "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", I. Osman Hamdi bey Kongresi; Bildiriler (2 Ekim 1990), Yay. Haz: Zeynep Rona, İstanbul, 1992, s. 126.

¹¹⁶ M. Cezar, Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi, c. 2, İstanbul, 1995, s.284, 288-289.

XX. yüzyılda müzelere karşı gittikçe artan ilgi sonucunda, 1926'da Milletlerarası Müzeler dairesi, 1946'da Milletlerarası Müzeler Meclisi'nin (I.C.O.M.) kurulması gelişmeleri izlendi. I.C.O.M. 1956'da bir milletlerarası müze kampanyası açtı. Bu kampanyaya Milletlerarası Müzeler Haftası'nda 61 ülke katılmıştır¹¹⁷.

Antik kültürlerle ve eski eserlere Rönesans'tan beri süregelen ilgi, 19. yüzyılda Tevrat arkeolojisinin, ata-köken konusunun ve doğa bilimlerinin önem kazanması ile daha da körüklenmiştir¹¹⁸. Bunun doğal sonucu olarak hız kazanan arkeolojik çalışmaların devletlerce desteklenmeye başlanması, antik kültürlerle sahne olmuş topraklarda çekişmeli bir yarışa beraberinde getirmiştir. Eskiçağ tarihine damgasını vurmuş olan kültürlerin izlerini kesintisiz olarak sunan Anadolu ise bu yarışta önemli bir Laboratuvar olmuştur. Anadolu, kültür ve gelenekleri ile Avrupalı oryantalistlerin sanat çalışmalarına konu olurken, tarihsel zenginliği ile de arkeoloji bilimine uygulama alanı olmuş; eskiçağ tarihi alanında bilimsel çalışmalara önemli veriler sunmuş; değerli hazineleri ile de Avrupa müzelerini süslemiştir¹¹⁹.

Günümüzde müzeler, yurt içi ve milletlerarası gezici sergiler düzenleyerek çalışma alanlarını genişletmişlerdir¹²⁰.

Müzelerin kurulmasındaki amaç¹²¹ tarihi eserlerin korunmasıdır. Müzeciliğin estetik ödevi, zevki geliştirmek ve sanat eserlerinin artmasına yardımcı bulunmaktır; bu bilimsel ödevin yüklemiş olduğu sorumlulukla, Tarih ve bilim araştırmalarına yardım etmek için müzeleri teşkilatlandırmak gerekmektedir. Müzeleri gittikçe çoğalan kitlelere açmak zorunluluğundan ötürü, kataloglar hazırlamak ve şaheserlerin birbirlerinden ayrı salonlarda gösterilmeye başlanmasıyla¹²² müzecilikte bir aşama daha kaydedilmiştir.

Sanat eserlerinin korunması ve düzenli bir şekilde sergilenmesi çalışmaları, ancak XVIII. yy.da başlamıştır. Fransa'da Comte D'Angivillier'in çalışmaları sonucunda Louvre'un Büyük galerisindeki kral koleksiyonları halka gösterilmiştir. Napolyon müzesinin müdürlüğünü yapan Vivant Denon'dan itibaren müzecilik çalışmaları bütün Avrupa'ya yayılmış, XIX. yy. sonunda Almanya'da düzenli müzeler kurulmuştur. 1903'te Kaiser Friedrich Museum'u açan Berlin Müzeleri Müdürü Wilhem Von Bode, müzeciliğin bilimsel esaslarını ortaya koymuştur. 1903'te Boston Müzesi'nin yeni bölümü açılırken müzecilik artık teknik nitelikler kazanmıştır.

¹¹⁷ Cezar age, Aynı eser.

¹¹⁸ Güven Arsebük, "Dünden Bugüne Arkeoloji", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 66.

¹¹⁹ Kundakçı, G.E., aynı eser, s.1084.

¹²⁰ Atasoy, S., "Çağdaş Müzecilik Anlayışı ve Türk Müzeciliği", Anons Plastik Sanatlar Dergisi, Say:41-42, 1994, s. 38-39.

¹²¹ Osmanlı Devleti zamanında arkeoloji müzelerinin kurulması ileride etraflıca incelenecektir.

¹²² Uçankuş, T., Bir İnsanlık ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji, I. Baskı, TTK, 2000

Birinci Dünya savaşından sonra birçok ülkede müzecilik çalışmaları milletlerarası bir planla yürütülmeğe başlanmış, İkinci Dünya savaşıdan sonra bu işbirliği devam etmiştir. 1947'de Buffalo Bilimler müzesinin (A.B.D.) girişimiyle Milletlerarası Müzeler Derneği kurulmuştur¹²³.

Eğer eski insanların zaman süreci içinde oluşturdukları tüm ürünler günümüze eksiksiz ulaşabilseydiler, arkeoloji bilimi bu kadar emek sarf etmek zorunda kalmazdı. Geçmişin cevaplarını bulmak kuşkusuz çok daha kolay olurdu. Ancak, arkeolojik belgeler hiçbir zaman eksiksiz değildir, aksine bölük pürçüktürler. Bunun doğal sonucu olarak da, eldeki verilerden yola çıkılarak ulaşılan sonuçlar da bütünüyle kesin değildir. Ayrıca, ele geçen arkeolojik belgelerin hem nicelik ve hem nitelikleri farklıdır. Değinen bu nesnel değişkenlere ek olarak, sorunun insani bir yönünün olduğu da unutulmamalıdır. Sorunun insan yönündeyse bu konuyla ilgilenen kişiler gelmektedir. Başlangıç evrelerinden bu yana, arkeoloji, gerçek bilim adamlarıyla birlikte, soruna iyi niyet veya bir art düşünceyle yaklaşan, güzel sanatlara düşkün amatörlerin, serüven ile şöhret peşinde koşanların, çeşitli düzeylerdeki define avcılarının, antikacıların ve sıfatları her ne olursa olsun olayları kişisel yararlarına alet eden çıkarıcıların çeşitli yönlerden ilgisini çekmiştir¹²⁴. Gerçek bilim adamları dışında, yukarıda değinen kişilerin çok küçük bir azınlığının soruna olumlu sayılabilecek katkılarda bulunmasına karşın, bunların büyük bir çoğunluğu engelleyici, olayları saptırıcı, belgeleri yok edici olmuş ve düzeltilmeleri olanaksız zararlara yol açmıştır. Bu tür köklü zararların günümüzde ve evrensel nitelikte de devam etmekte olduğu bir gerçektir. Bir de günümüzde buna terörizmin tarihi eserlere verdiği tahribat eklendiğinde insanlık adına olan kayıp daha da artmaktadır.

Arkeolojinin ayrılmaz bir parçası olan kazılar laboratuvar malzemesini oluştururlar. Zamana karşı dayanıklı olup, günümüze ulaşabilen her tür malzemedan yararlanılmakta, bu tanıma uygun belgelerin saptanıp, incelenmesi büyük önem taşımaktadır. En eski çağlardan itibaren insanlar yaşadıkları yerleri şu veya bu şekilde değiştirip, çevrelerine kendilerinden birtakım değerler kattıklarından, böyle yerlerin saptanması arkeologlar için çok önemlidir. İnsanın geçmişini yansıtan belgeler ve değişik nitelikteki yerleşim yerleri, belirli ilkeler çerçevesinde yürütülen yüzey araştırmaları ve yetkililerce yönetilen kazılar yardımıyla, aydınlığa kavuşturulmaktadır.

¹²³ Meydan Larouse, Aynı eser.

¹²⁴ Tırpan A., İdol Dergisi, http://www.arkeologlardernegi.org/arkeoloji_nedir.html

Geçmiş ortak kültür mirası olarak gören, tüm ayrıntılarıyla bugüne nasıl geldiğini gösterecek bir bilgi birikimi olarak algılanan ve bunun kanıtlarını da ileriki kuşaklara aktarmayı görev bilen anlayıştır¹²⁵.

Arkeolojik nitelikli buluntu yerleri çeşitlidir. Bunlara örnek olarak mağara ve kaya sığınakları, açık hava yerleşmeleri, köyler, kasabalar, kentler, mezarlık ve mezar anıtları, askeri, dinsel ve kamusal yapılar, çeşitli anıtlar ve başka ören yerleri sayılmaktadır. Arkeolojik anlamdaki ören yerlerinde yapılan kazılar bunların ait oldukları çağlara, kültürlere ve bunları oluşturan kişilere ait bilgiler verebilir. Ayrıca, bu ören yerlerinin yakın ve uzak çevreleriyle olan ilişkilerinin anlaşılmasına da yarayabilecek veriler, kazılarla sağlanabilir. Elde edilen bilgiler bir yandan buluntu yerinin özelliklerine, öte yandan da araştırmayı yürüten kişi veya ekiplerin sorunlara yaklaşımlarına, bilgi düzeylerine, uyguladıkları yöntemlere, dikkatlerine, dünya görüşleri ile yorum güçleri, kazılarında uyguladıkları teknik aletlerin nitelikli olması gibi çeşitli değişkenlere de bağlıdır.

Kazı yoluyla elde edilecek her türlü bilgi ayrı bir önem taşır. Amaç eski insanların genel yaşayışına ışık tutabilmek olduğuna göre arkeologlar tek veya nadide eserin peşinde değildirler. Arkeologlar genelde, herkesin günlük yaşamlarında kullandıkları türdeki bulgularla ilgilidirler.

Her kazı, ne kadar bilimsel olursa olsun, bir tür tahribattır. Kazı sırasında önemsenmeyen, fark edilmeyen, ilgilenilmeyen her belge bir daha yerine konamayacak eksikliklere, bilgi boşluklarına ve veri kayıplarına yol açar. Bu nedenle de, çağdaş arkeolojik kazılarda (önemsiz birer ayrıntı gibi görünseler bile) her tür saptama ve belgeleme işlemine büyük önem verilmektedir. Farklı bilgi türleri ve çeşitli verilerin değerlendirilmesi her geçen gün yeni yeni anlamlar kazanmakta, özellikle doğa bilimleri çerçevesinde gerçekleştirilen yeni yöntemler arkeolojiye aktarılmakta, sonuç olarak da dün için değersiz olabilen öğeler bugün için büyük önem kazanmaktadır.

Arkeolojik kazı çalışmasının bilincinde olanların dışında gelişigüzel yapılan kazılarda pek çok belgenin yitirildiği, kültürel geçmişi yansıtan bilgilerin yerine konması olanaksız bir şekilde yok edildiği ve böylece faydadan çok zarar verildiği de bir gerçektir.

1881'de İstanbul'da Asar-ı Atika Müze-i Hümayunu'nun kuruluşu tarihin yardımcı dallarıyla uğraşılmasına hız kazandırmıştır¹²⁶.

20. yüzyılın sonunda Osmanlı tarihi ve yardımcı bilimleri hakkında son senelerde, Osmanlı tarihi araştırmalarıyla ilgilenen bilim adamlarının ve mercilerin dikkatlerini, özellikle

¹²⁵ Özdoğan, Mehmet, "Arkeolojide Çağdaşlaşma ve Türk Arkeolojisini Bekleyen Tehlikeler", Osman Hamdi Bey ve Dönemi, (Yayına Haz: Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayını, Sempozyum 17-18 Aralık 1992, İstanbul 1993, s. 198.

¹²⁶ Kuran, E., Türkiye Günlüğü, "Tanzimat Devri Osmanlı Tarih Yazıcılığı, çev: Seyfettin Yılmaz, sayı :42, Eylül - Ekim 1996, s. 116; Lewis, Bernard -P.M.Holt, Londra 1962, s. 422 - 429.

klasik ilkçağ ve batılı Ortaçağ uzmanlarınıninkilerle karşılaştırıldığında, bu çalışma alanındaki araç gereçlerin yöntembiliminin ve yöntemlerinin, halen sürmekte olan engelleri ve pürüzleri dikkati çekmektedir. Mühürler bilimi, ölçüler bilimi ve yer adları bilimi gibi temel yardımcı bilimler hala Osmanlı Tarihi ile ilgilenen bilim adamları için henüz detaylı olarak araştırılmamış alanlardır. Jean- Luuis Bacoue-Grammont'un bildirisinde de haber verdiği gibi Osmanlı mezarları ve mezar yazıtları ile ilgili araştırmalar, bu olağanüstü zengin ve çok yönlü araştırma alanında ilk adımları oluşturmaktadırlar¹²⁷.

XVI. yy'da Osmanlı'da dinden bağımsız yönetimin grup biyografisinin (prosopographie) araştırması programı, 1992'de Uluslararası Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Araştırmaları Komitesi'nin¹²⁸ himayesinde başlatılmış ve sonra Türk Tarih Kurumu (TTK) 'nun ve İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün¹²⁹ sağladıkları maddi desteklerle sürdürülmüştür. Grammont'un girişim koordinasyonunu, Prof. Halil İnalçık'ın bilimsel yönetimini üstlendiği çalışma; 13'ü Türkiye'den olmak üzere bütün ülkelerden toplam 24 uzman tarafından yürütülmektedir. Öngörülen tamamlanma süresinin yarısına ulaşılmıştır.

Bu programda görüş ve çalışma alanı genişletildiğinde; Ortaçağ ve ilkçağ bilimcilerinin uzun zamandan beri donatılmış oldukları olağanüstü metod ve araç gereçlere göre Osmanlı tarihinde "Yardımcı Bilimler" in şaşkırtıcı derecedeki geri kalmışlığı apaçık ortaya çıkmıştır.

1.2. Osmanlı Topraklarında Yabancıların Yaptıkları İlk Kazı Çalışmaları

Aydınlanma çağı ile beraber Avrupalı ve Amerikalı hatta Rus arkeologlarda Eski Çağ Uygarlıklarına karşı bir merak uyanmıştır. Doğu'nun mistisizmine ve zenginliklerine gittikçe artan ilgi sonucunda kâşif ve gezginlerin kazı yapmaya elverişli yerler hakkında önemli bilgiler vermişlerdir. Bu bilgilerden yola çıkan arkeologlar, bağlı oldukları enstitülerin aracılığıyla ve bu enstitülerin bağlı olduğu ülke elçiliklerinin sağladıkları referanslarla kazı yapmaya uygun alanı tesbit etmek için Osmanlı Devleti'nden aldıkları izinlerle önce keşifler (Survey) düzenlemişler ardından bazen izinli bazen izinsiz kazı faaliyetlerine başlamışlardır. Osmanlı topraklarında gezi yapan bu kimselerin bir kısmı, Anadolu'nun yaşayan şehirleri, halkı coğrafyası ve diğer konularda bilgi toplamışlar, bazıları da özellikle tarihi eserlerle ilgilenmişlerdir. Bu kişiler bu yerler hakkında bilgi toplamışlar, derledikleri bilgilerle birlikte

¹²⁷ Grammont, J.L.B., XIII. TTK., Kongresi "20. Yüzyılın Sonunda Osmanlı Tarihi ve Yardımcı Bilimleri Hakkında Düşünceler", 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, c.III, III. Kısım, Ankara, 2002, s. 2083.

¹²⁸ İlk temelleri 1990 yılında "Artour du dossier Kasım et de quelques problemes de prosopographie Ottamane. Etudes turco-safavides, XVIII", XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 5-6 Eylül 1990, Kongreye sunulan bildiriler, III-Ankara, 1994, sayfa 847-863'te ortaya konulmaktadır.

¹²⁹ Burada çalışma, Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün "Histoire et sciencesauxiliaires de l'histoire ottomane" programı çerçevesinde yer almaktadır.

gözlemledikleri yerleri tasvir ve tesbit etmişlerdir. Bazan ülkeleri adına ajanlık da yapan bu şahıslar Osmanlı toprakları içinde kalan savunması zorlu yerler hakkında da askeri bilgi toplamaktan geri kalmamışlar, bir hayli çaba sarf etmişlerdir. Osmanlı'nın gözü açık kumandanlarından bir tanesinin Rodos Adası'nda faaliyet gösteren bu şahıslardan birisi hakkındaki izlenimlerinden (**Lev.13.a**) anlamaktayız. 25 Ağustos 274 senesinde yazılan bir yazıdan “*Rodos Adası'nda bazı eski eserlerin resmini almak ve çizmek için İstanbul'a gelmiş olan Fransa Devleti vatandaşı Mösyö Salzeman hakkında çalışmalarında açıklık olmadığına dair Padişaha bilgi verildiğini ve Rodos'taki Binbaşı İzzet Efendi tarafından da bu çalışmaların takip edildiği ve biraz zorluk gösterildiği iletilmektedir. Bu konuya dair karar vermesi Padişah'tan beklenmektedir*”¹³⁰. Oysa İzzet Efendi ne kadar vatansever bir davranış sergilemektedir. Bu durumu Padişaha iletenler ya bunun farkında olmayıp, stratejik bilgi ve yetenekten yoksundurlar ya da işlerine öyle gelmektedir. Eski eser çizimi için gelen şahsın, askeri lojistikle ilgili belge ve bilgi toplamaya niçin çalıştığı? Sorusunun cevabı aslında daha sonra Osmanlı Toprakları Sevr masasında paylaşılmaya çalışılırken acı bir şekilde anlamını bulacaktır.

Osmanlı Topraklarında yaptıkları çalışmalar sonucunda arkeolojik konularda bilgi verenler arasında **Charles Texier, Layard, V. Guinet, A.D. Mordman ve G. Perrot**'u anmak yerinde olur.

Eski tarihi kitaplarda bahsi geçen yerler ve anlatılanlarla birlikte, Türkiye'yi dolaşmış ve gördüklerini kaydetmiş kişilerin bıraktıkları eserler, arkeolojik kazı yapacak olanların başvuru kaynakları olmuş ve bazen de herhangi bir yerde ve herhangi bir şekilde tesadüfen rastlanılan eserler, toprak altından kazı yapmak yoluyla gün yüzüne çıkarılmışlardır.

1.2.1. Mısır'da Yapılan Arkeolojik Çalışmalar

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında aslında ilk arkeolojik araştırmalar, Mısır'da başlamıştır. Napoleon Bonaparte 1798'de Mısır'ı ele geçirmek üzere karaya çıktığı zaman beraberinde Fransız ordusundan başka yüz yetmiş beş kişilik bir bilgin ve sanatçı topluluğu da götürmüştür. Bunlar arasında çeşitli bilim dallarından birçok bilim adamı bulunmaktadır. Bu bilim adamlarının sayıları verilecek olursa; 21 matematikçi, 3 kozmografya bilgini, 15 tabiat bilimci ve maden mühendisi, 17 sivil mühendis, 15 coğrafyacı, 4 mimar, 3 inşaat mühendisliği öğrencisi, 8 ressam, 1 heykeltıraş, 10 makine ustası, 3 barut ustası, 10 yazar ve kâtip, 15 konsolos ve tercüman, 9 sağlık subayı, 9 sağlık memuru, 22 matbaacı, 2 müzisyen bulunmaktaydı. Bu bilim adamlarıyla birlikte Gaspard Monge (1746–1818), Claude Louis Berthollet (1748–1822), J.B.J. Fourier (1768-1830), Denon, Champollion, Conte. Saint-Hilaire

¹³⁰ BOA, A.MKT.UM., Tarihi: 1274.Z.25, Vesika Adedi: 1, Dosya No: 315, Vesika No:33.

gibi ünlü kişiler de bulunmaktadır¹³¹. Bilginler topluluğu Mısır'ı çeşitli yönleriyle incelemeye başladıkları sıralarda, **Dominique Vivant Denon** (1747–1825) da (Birinci İmparatorluk zamanında Fransa'da müzeler genel müdürlüğü yapmış gravürücü - ressam) buranın tarihi ve arkeolojik eserlerine ait birçok resim yapmıştır. Oryantalistler derhal incelemelerine başlamışlar, bir sürü hiyerogiifli parçalar, papirüsler, heykeller, lahidler ve diğer şeyler toplanmıştır. Toplanan arkeolojik malzeme arasında “Rosette'in üç dilli taşı” diye ün salan perdahlı bir bazalt stel de bulunmaktadır. Üzerindeki yazılar yunanca, demotik ve hiyeroğlitten ibaret olan bu taş hiyeroğliflerin manasını çözmek, daha doğrusu hiyeroğlif yazısını okumak için çalışanların çok işine yaramıştır. Ünlü **Champollion** (1790 -1832) bu taş sayesinde Mısır hiyeroğliflerinin sırrını çözebilmiştir.

Fransızlar, Mısır'da ele geçirdikleri arkeolojik' malzemeyi memleketlerine taşımak için oldukça yoğun olarak çalışmışlardır. Paris'in Concord meydanını süsleyen Dikilitaş bu arada Mısır'dan götürülmüştür. Topladıklarının hepsini götürmeye fırsat bulamadan İngiliz amirali Nelson, Mısır'a çıkarma yapmıştır. Yenilgiye uğrayan Fransızlar, 1801 de Mısır'da ele geçirdikleri tarihi ganimetleri İngilizlere teslim etmişlerdir. Böylece oldukça fazla miktarda Eski Mısır eserini **British Museum**'a yerleştirilmiştir.

Napoleon'un Mısır'ı ele geçirip Osm. İmp.'nun bu zengin toprağına sahip olmaya çalıştığı yıllar, arkeoloji ilminin iyice şekillendiği ve ilk defa hayli önem arzeden kazılara geçildiği yıllardır. Nitekim Napoleon'un kızkardeşinin harekete geçirmesiyle, yeni bir şekilde ve bir defa daha Pompei kazısına girilmiş ve bilhassa Mısır'ın eski tarihi. Üzerinde ki karanlıkların kaldırılabilmesi için tarihçi, arkeolog ve filologlar faaliyete koyulmuşlardır. Batılı araştırmacıların Mısır üzerine dikkatlerini çevirmeleri sonucunda Mısır'ın birçok eski eseri Fransa ve İngiltereye akmaya başlamıştır. Önce toprak üstünde bulunan ve şahıslardan derlenen malzemeler toplanmış, onun arkasından arkeolojik kazılar faslı başlamıştır. Bu işte İngiliz, Fransız, İtalyan ve Alman asıllı kimseler çalışmakla beraber, Mısır eserlerinin Dünya müzelerine taşınması bakımından İngilizler birinci sırayı almışlardır.

Champollion'un hiyeroğlifleri okumasından sonra “Ejiptoloji” büyük keşiflerle müthiş bir gelişme kaydetmiştir. Bu gelişmenin meydana gelmesinde şüphesiz çeşitli milletlere mensup kimselerin emekleri mevcuttur. Ejiptolojinin ondokuzuncu yüzyıldaki gelişmesinde önemli payları bulunan kimseler için bir yazar¹³² “*İtalyan Belzoni toplayıcı, Alman Lepsius düzenleyici, Fransız Mariette koruyucu, İngiliz Petrie ölçücü ve açıklayıcıdır*” demiştir¹³³.

1815 -1820 yılları arasında Mısır'da bulunup, birçok eski eser toplayan, aynı zamanda tahripkâr usullerle kıral mezarlarını açan J. B. Belzoni'nin bulduğu şeyler daha ziyade

¹³¹ Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.232.

¹³² Ceram C.W., Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler, s.127.

¹³³ Meydan Larouse, “Müze”, c. 9, s. 181 -183.

İngilizlerin eline geçti. Louvre Müzesi için papirüsler satın almak üzere 1850 yılında Mısır'a gitmiş olan **Fransız Auguste Edouard Mariette (1821 -1881)** ise, eski eserlerin Batılılar tarafından nasıl yağma edildiğini görerek bundan büyük üzüntü duymuştur. En nihayet bu üzüntü onu Mısır adına eski eserlerin koruyuculuğu işini üstlenmeye götürmüş ve Mısır'a gelişinden sekiz sene sonra Bulak'ta "Mısır Müzesi"nin kurulması işini gerçekleştirmiştir.

Mısır 1882 senesine kadar Osmanlı toprağı sayılmakla beraber, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valisi oluşundan itibaren "İstanbul'un sözü" Mısır'da pek geçmez olmuş ve bu bakımdan, Mısır'daki arkeolojik kazılara ait işlemler aslında fiilen yerinde halledilmiştir. Fransız Mariette tarafından Mısır Müzesi'nin kurulması ise, Mısır eserlerinin, İstanbul müzesine gönderilerek korunmasına engel teşkil etmiştir.

On dokuzuncu yüzyılda Mısır, arkeolojik faaliyetlere büyük ölçüde sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi olarak zayıflaması ve ülkenin yukarıda anlatılan durumu bakımından, buradaki arkeolojik çalışmalar konu dışında tutulmuştur.

1.2.2. Irak'ta Yapılan Çalışma ve Kazılar

Osm. İmp. Toprakları arasında Mısır'dan sonra en eski arkeolojik kazıların yapıldığı ikinci yer Irak'tır.

Dünyanın en eski medeniyet merkezlerinden biri olan Mezopotamya'nın tarihine karşı ondokuzuncu yüzyılda Batılılar üzerinde derin bir ilgi uyanmış ve özellikle bu ilgi sonucunda buralarda uzun süren kazılar yapılmıştır. Irak'taki kazıların en önemlilerinin meydana geldiği eski çağ şehirleri: Ninova, Assur, Kiş, Lagaş, Nippur, Purzişdagan, Sippar, Şuruppak, Umma ve Uruk'tur.

1.2.2.1. Koyuncuk ve Khorsabad¹³⁴ Kazıları

Irak'taki kazılara ilk olarak kuzeyde Musul yakınında eski **Ninova (Ninua-Ninive)** şehrinin bulunduğu yerlerde başlanmıştır. Ondokuzuncu yüzyılda Batılılar, çok yoğun şekilde Mısır, Irak ve nihayet Anadolu'da kazılara girişmişlerdir. Bunların bazıları resmi makamlardan izin bile almadan, etrafa paralar dökerek veya bir takım entrikalar çevirerek işe koyulmaktaydılar. İstanbul'dan hayli uzakta olan Irak topraklarındaki kazıların bir kısmı bu şekilde başlamıştır. İzinsiz işe başlanan kazılar konusunda Koyuncuk ve Khorsabad kazıları özellikle dikkati çekmektedir. Koyuncak'taki ilk kazı **Paul Emile Botta** tarafından 1802 - 1870 yılları arasında gerçekleştirilmiştir.

Asıl mesleği hekimlik olan Botta, Mısır'da bulunmuş, Arabistan'da geziler yapmış, arapça öğrenmiş bir diplomat olup 1840 yılında Musul'a kançılar (elçi) tayin edilmiştir. 1842 de *Koyuncuk*'ta kazıya başlanmıştır. Kazı bir sene devam etmiş ancak pek verimli olmamıştır.

¹³⁴ İslam Ansiklopedisi, "Koyuncuk", 6. C., MEB, İstanbul, 1977, s. 881-885.

Ertesi sene Koyuncuk'tan on kilometre mesafedeki *Khorsabad*'da kazıya izinsiz olarak girişilmiştir. Kazıdan olağanüstü verim elde edildiğini görünce, bu defa izin de almıştır. Böylelikle kazı 1843 den 1846 ya kadar devam etmiştir. Asur tarihini aydınlatan pek çok malzeme burada ortaya çıkmıştır. Khorsabad kazı alanı, eski Ninova şehrinin kenarında bir yazlık saray bölgesi idi.

Khorsabad kazısında elde edilen eserlerin bir kısmı yıllarca Basra'ya taşınırken bir sal devrilmiş ve yüzyıllarca toprak altında bekledikten sonra gün ışığına kavuşan eserler Dicle'nin sularına gömülmüştür¹³⁵. Buna rağmen Khorsabad eserleri Paris'te Louvre müzesinin salonlarını süslemektedir. Khorsabad ve Koyuncuk kazılarında alınan sonuçlar Batılıların dikkatini Irak toprakları üzerine fazlasıyla çekmişti. Tabiatıyla Batılılar sadece kazı yapıp buldukları tarihi eserleri müzelerine taşımakla kalmayıp, bu eserleri bilimsel olarak da değerlendirmekten geri kalmamışlardır. Kazı sonuçlarına dair ilmi yayınlar yapılmaktaydı. Nitekim Botta'nın kazılarından elde edilen eserleri ilmi yönden değerlendirmek üzere dokuz ilim adamından meydana gelen bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonda Fransız arkeologlarından Bournouf ve İngiliz Layard gibi şöhretler de bulunmuştur.

Arkeolojik kazı sonuçlarına dair kitaplar yayınlandıkça, Batılı arkeologlar ve eski eser meraklıları, bir başka deyişle “eski eser ganimetçileri” adeta birbirleriyle yarış edencesine Osm. Topraklarında bir şeyler bulmaya koşmuşlardır. Bunlardan bazıları kazmış, bazıları hem kazıp hem toplamış, bazıları da sadece toplamıştır. Böylece Türk idaresi altındaki topraklarda bulunan tarihi eserler Avrupa müzelerine sürekli olarak akmıştır. **Mariette** adındaki bir Fransız'ın Mısır'daki tarihi ganimet toplayıcılığı görevini Irak'ta yine bir Fransız olan **Victor Place** adlı bir konsolos devir alarak sürdürmüştür. Mariette'in bir süre sonra Mısır adına insafa gelmesine karşılık, Victor Place bu konuda oldukça acımasız olmuş ve söz konusu kazılardan ele geçirilen ve bölgeden toplanılan eserleri, bir daha ait oldukları topraklara dönmek üzere bu ülkeden söküp götürmüştür.

Fransız Botta'nın pek başarılı olamadığı Koyuncuk'ta, kısa bir müddet sonra İngiliz **Layard**¹³⁶ yeniden kazıya girişmiştir. İngiltere'nin **İstanbul sefiri Straford Canning**¹³⁷ 'den teşvik ve para yardımı gören Layard¹³⁸ 1845 -1847 arasında *Nimrud* ve *Koyuncuk* kazılarını yapmıştır. Layard, Nimrud'daki kazılarında umulmadık şekilde olağanüstü sonuçlar elde

¹³⁵ Bu antik eserler sulara gömülen ilk tarihi eserlerdir. Bu olaydan daha sonraları 14 Nisan 1912 gecesi Atlantik Okyanusu sularına gömülen Ünlü dev gemi Titanic gemisi, Newfoundland açıklarında battığında gemide o yıllardaki gazetelerin yazdığı ve bazı yapıtlarda da belirtildiği üzere; İranlı bilge ozan Ömer Hayyam'ın el yazması ve tek örneği “Rubaiyat” ı bulunmaktadır. Maalouf, A., Semerkant, Çev: Esin Talu Çelikkan, YKY, İstanbul, 1988. s. 9.

¹³⁶ Layard, H., *Autobiography and Letters*, Londra, 1930, c. II, s. 83-85; Berkes, N., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay.Haz: Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul, 2002, s. 248.

¹³⁷ B., Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul, I. Baskı, 2002, s.248.

¹³⁸ Ş, Abdurrahman, *Tarih Musahabeleri*, Sadeleştiren: Enver Koray, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1985, I. Baskı, s.

etmiştir. Onun için 1849 da Koyuncuk kazılarına cesaretle el atmıştır. Koyuncuk'u ikinci defa kazmak üzere Irak'a gelirken resmi yönden Britanya Sefareti atışesi olarak görünmektedir¹³⁹. Bu kazı British Museum'un para yardımı ile yürütülüyordu. Layard¹⁴⁰, eski **Ninova** şehrinin en büyük saraylarından birini bulmuştur. Layard'ın kazısında birçok kabartmalar, heykeller, sırlı tuğlalardan muhteşem duvarlar ve yazılar bulunmuştur. Asur-Babil kültür tarihine ışık tutan zengin tablet koleksiyonundan oluşan Ninova kitaplığı da Layard'ın kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Nimrud'da kazısındaki şanssızlığı, Ninova ile ters dönmüş, burada birçok kıymetli eser toprak üstüne çıkarılmıştır.

Layard bu başarılarından sonra İngiltere'ye dönmüş ve siyasetçi olarak yeni bir yaşama başlamıştır. Bakanlık ve elçiliklerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin en buhranlı devri olan 1877 tarihinde İngiltere'nin İstanbul elçiliği görevini aynı kişi üstlenmiştir. Layard bu dönemde İngiltere aracılığı ile yapılan kazılara olağanüstü destek vermiştir. Buna ilişkin olarak aşağıdaki belgeler tarihsel olarak listelenmiştir.

Babil Kazısı'nın Ruhsat izni süresinin uzatılmasına dair talep,¹⁴¹ Babil Şehri'nde kazı yapan Mösyö Koldway'nin ruhsatname süresinin 1906 yılından itibaren 1 yıl daha uzatılmasına ilışkindir. **(Lev.14.a)** daha sonra "*Babil Kazısı'nın Ruhsat İzni süresinin uzatılmasına dair*" diğeri bir yazı, Mösyö Koldaway'nin kazı süresinin 2 yıl süreyle uzatılmasına dair başvuru yazısı¹⁴², **(Lev.14.b)** ve aynı konulu olarak uzatıldığına dair cevap yazısı. **(Lev.14.c.)** Mösyö Koldway'nin 1909'daki kazı süresi uzatma yazısı **(Lev.14.d)** aynı kişiye ait 1913 tarihli kazı süresinin uzatılması için talep yazısı¹⁴³ **(Lev.14.e)** ve 1916 kazı süresinin uzatılması yazısı **(Lev.14.f)** görülmektedir.

Layard'dan sonra Koyuncuk kazılarını onun yardımcısı olan Hormuzd Rassam yönetti. Hormuzd'un bulduğu pek çok şey arasında, ünlü "**Gılgamış Destanı**"nı dünyaya tanıtan yazılı metinlerin bir kısmı da yer almaktadır. Bu arada British Museum asistanlarından George Smith de Irak'a koşup gitti ve Gılgamış metninin geri kalan kısmını bulmak da ona nasip olmuştur. Tabii daha önce Fransızların yaptığı gibi İngilizler de buldukları her şeyi kendi memleketlerine taşımaktan geri kalmamışlardır.

Hamdi Bey gibi bir değer, Türk müzesinin başına geçtiği zaman **Khorsabad**, **Koyuncuk** ve **Nimrud**, batıda ise **Olimpia** kazıları çoktan sona ermiştir. 1878 senesinden beri Almanlar tarafından Bergama'da yapılan kazılar parlak sonuçlar vermeye başlamış, Avrupa'nın çeşitli

¹³⁹ Işıksal, T., Midhat Paşa Hakkında İngiliz Elçisi Layar'ın Düşündükleri, Belgelerle Türk Tarihi No: 2, s.40.

¹⁴⁰ Layar, H., Autobiography and Letters, (Londra, 1930), cilt II, s. 83-85.

¹⁴¹ BOA, DÜİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 63, Belge Adedi:1, Varak:1, Tarih: 1321.S.20, Orijinal kayıt No: 62/4-13.

¹⁴² BOA, DİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 57, Belge Adedi: 5, Varak: 5, Tarih: 1329.Ca.24, Orijinal Kayıt No: 62/4-7.

¹⁴³ BOA, DÜİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1331.Ca.15, Orijinal kayıt No: 62/4-6.

milletleri birbirleriyle yarış edercesine Irak, Suriye, Filistin ve Anadolu'da kazılara devam etmişlerdir. Bu yarış sırasında yepyeni kazı alanları ele alındığı gibi eski kazı yerlerine de tekrar göz atılmıştır. İşte bu süreçte; 1878 ile 1882 arasında Koyuncuk ve Nimrud'da, 1890 da Koyuncuk'ta, **(Lev.15.a) ve (Lev.15.b)** *Musul Valisi Nuri Bey telgrafla Mösyö Tomson'un Bağdat'a yola çıktığını haber vermektedir*¹⁴⁴. *Dâhiliye Mektubi Kalemi 8 Şubat 1320 tarihinde Musul'un Koyuncuk Tepesi'nde Asar-ı Atika Hafriyatı'na izinli olan Mösyö Tomson'un müddetini doldurarak Bağdat'a yola çıktığının halka bilgi için haber verilmesi beyanı yer almaktadır.* 1902 den 1905'e kadar yine Koyuncuk'ta kazma ve küreklerin işleyişine şahit olunmuştur. Bu kazıları İngiltere adına British Museum çalışanları yürütmüşlerdir. 1890 kazısının başında **Budge**, 1902 -1905 kazısının başında ise **William King** bulunmuştur.

Koyuncuk' taki son kazılar **Osman Hamdi Bey**'in müze müdürlüğü zamanına rastlamıştır. Hamdi Bey'in, Koyuncuk kazısını özellikle 1903 senesinde takip ettiği, müzede mevcut bu kazı ile ilgili yazışma belgelerinden anlaşılmaktadır¹⁴⁵ İstanbul Arkeoloji Müzesinde bu kazıdan getirilmiş bir takım eserler ve bazı kabartmalar mevcuttur. Koyuncuk kazısını idare eden L. W. King'in kazı sonucunda çıkarılan bazı eserleri yeniden toprağa gömdüğü öğrenilmiş, müze idaresince King'den bunları neden toprağa gömdüğü sorulunca, eserlerin önemsizliğinden dolayı böyle yapıldığına dair acayip bir cevapla karşılaşmıştır¹⁴⁶!

Amerika Müze Memuru vasıtasıyla Bağdat Vilayetinde ruhsatlı kazıda toprak üstüne çıkarılan eserlerden çift olanlarının Amerika Müzeleri için birer adedinin verilmesi konusunda Amerika Müzesi'nin gönderdiği ve Amerikan elçiliği'nin aracı olduğu konuda 28 Teşrihnisani 1312 tarihli irade-i Padişah buyruğuna başvuru yazısı¹⁴⁷ **(Lev.16.a.)** bilgilerinize sunulmaktadır.

1.2.2.2.Nimrud Kazısı

Nimrud kazısını, geçen yüzyılda, bir gezgin, arkeolog ve diplomat olarak büyük şöhret sağlamış bulunan Henry Layard (1817 -1894) yapmıştır. Layard, İngiltere'de yerleşmiş bir Fransız ailesinden gelmektedir.

Şunu belirtmekte yarar vardır ki, Layard'ın kazı yaptığı Nimrud ile Hamdi Bey'in kazı yaptığı Nemrud ve sonuç olarak Van gölünün batısındaki Nemrud da başka başka yerlerdir. Söz konusu edilen Nimrud kazı alanı, Osmanlı topraklarındaki en eski kazı yerlerindedir.

¹⁴⁴ BOA, DH. MKT, Dosya No: 933, Gömlek Sıra No: 40, Belge Adedi:2, Varak:3, Tarih: 1322.Z.16, Orijinal Kayıt No: 34555. Bu belgeden Koyuncukta Tomson (Thomsen?) adında bir İngiliz'in de kazı yapmış olduğunu anhyoruz.

¹⁴⁵ İslam Ansiklopedisi, Koyuncuk maddesinde bu konuda oldukça zengin bilgiler yer almaktadır.

¹⁴⁶ Madem değersizdi. Bu eserleri yeniden toprak altına gömmek için, niçin emek ve çaba sarf edildi ki?

¹⁴⁷ BOA, İ.HUS, Dosya No: 59, Gömlek Sıra No: 1315.B/44, Belge Adedi: 1, Varak: 1, Tarih: 1315.B.15.

Nimrud tepesi, Musul'un güney doğusunda, Büyük Zap vadisi suyunun Dicle ile birleştiği yerin yakınındadır. **Nimrud**, Asurluların. **Kalhu** adını verdikleri şehrin harabelerinin bulunduğu yerdir. H. Layard kendisi gibi doğu ülkelerinde gezmeyi seven bir arkadaşı ile birlikte 1839 sonbaharı ve 1840 kışında Anadolu, Suriye ve Irak'ı dolaşmış, 1840 Nisanında Musul'a gitmiştir. Orada Ninova harabelerini ve etraftaki tepeleri bütün dikkatiyle dolaşmış incelemiştir, oradan da İstanbul'a gelmiştir. Layard, İngiliz elçisi Sir Straford Canning'le tanışarak kendisine her fırsatta Musul'daki esrarlı tepelerden bahsetmiş ve en sonunda kazı için elçinin maddi ve manevi desteğini sağlamıştır.

Layard Nimrud Tepesi'ndeki kazısına 1845 de başlamıştır. Söz konusu kazıda şans çok iyi gitmiş ve işe başlamasından yirmi dört saat sonra, iki Asur sarayının duvarını bulmuştur. Saray duvarlarını, taban firizleri ve yazılı levhaların bulunuşu takip etmiş, kazı devam ettikçe olaganüstü bir kanatlı aslan heykeline rastlanmıştır. Bundan sonra da daha on üç tane kanatlı aslan ve boğa heykellerini bulup topraktan çıkarmışlar, İnsan başlı ve kanatlı aslan ve boğa heykellerinin çoğunluğu muhteşem eserler olarak nitelendirilmektedirler. Birçok kabartmalar, sırlı tuğlalar, seramikler, tabletler, Asur saraylarının harabelerinden gün ışığına çıkarılmışlardır. Layard Nimrud'da kazı yaparken Musul halkının olduğu kadar buradaki idarecilerin de tarihi eserlerin anlam ve değerine dair hemen hemen hiç bir fikirleri yoktur. Halk daha çok Layard'a bir altın arayıcısı gözüyle bakmıştır. Heykeller çıktıkça Layard'ın heyecan ve özen göstermesini görenler şaşırılmış, bunu kendilerine göre türlü şekilde yorumlamışlardır. Bu nedenle Layard'ın kazısı oldukça maceralı geçmiştir.

Layard büyük bir hızla kazılarına devam ederken bir yandan da çıkarmış olduğu eserleri Londra'ya aktarabilmeyi hesap edebilmiştir. Nihayet eserlerin bir kısmını, hayli zorlu şartlar altında sallara yükleterek, Dicle üzerinden Basra'ya, oradan da Afrika'nın güneyini dolaşan vapurla İngiltere'ye göndermiştir. Böylece Nimrud'da ilk partide üç sene devam eden kazıda çıkan eserlerin çoğunu British Museum'a yollamıştır. Ayrıca gezileri ve bilhassa arkeolojik kazılarına ait yayınladığı eseriyle büyük bir şöhret sağlamıştır. **(Lev.17.a) ve (Lev.17.b)**

İngiltere Elçiliği'nin aracı olduğu daha başka kazılar da söz konusudur. Bu yazışmalara ilişkin belgeler, Osmanlı Arşivi'nde oldukça boldur.

İngiltere Elçiliği'nden 5 kanuni sani 1884 tarihinde bildirilen telgraf yazısı¹⁴⁸ ile (1/264 ve 1/265) "Arap Yarımadası'nda, İngiliz Müzesi adına eski eser kazısı yapacak olan Mösyö Rassam için izin belgesi" talep edilmiştir.

¹⁴⁸ BOA, HR. TO, Dosya No: 261, Gömlek Sıra No: 40, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1884.1.5, Orjinal Kayıt No: 258

8 zilhicce 1295 tarihli istisnai suretteki ferman Padişah Hazretleri Lord Dafrin'in rica etmesiyle kabul edilmiş ve Hacı Ali Beyefendi vasıtasıyla Sefaret baş tercümanına tebliğ etmişlerdir. Hariciye Nazırı Arif Paşa bu işle ilgili olarak Padişah huzuruna çıktığı zaman Padişah, kendi buyruğunun Elçiye tebliğini Paşa'ya ferman buyurmuştur. **(Lev.17.a) ve (Lev.17.b)**

Osmanlı topraklarında çıkan eserlerin madeninden yararlanmak amacıyla eserlerin yok oluşuna neden olan devlet görevlilerinin vermiş olduğu yanlış emirlerin bu işin uzmanları tarafından öğrenilmesi üzerine İngiltere Elçiliği aracılığıyla gönderilmiş olan bir belge¹⁴⁹

10 Haziran 1860 tarihiyle İngiltere Elçisi Sör Henri Bulor tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazılı belgenin tercümesinde:

“Bundan birkaç sene önce Mösyö Layard'ın Nimrud isimli yerde çok fazla miktardaki eski eseri keşfettiği kazısında, İngiltere Devleti'nin teşvikiyle Bab-ı Âli'den buyrulan ve fazlasıyla takdir edilen yardım ve teşviklerinin hatırlanıldığından şüphe etmediğim daha sonra Van taraflarında keşf edilen bazı eski eserlerin korunması hususunu Devlet-i Ali'den yardım istemekte tereddüt etmem. Eski eserlerin başlıcaları tunçtan yapılmış olmak üzere adeta boğanın ¾ katı büyüklüğünde ve insan başı şeklinde bir boğa ve bir büyük kartal ve iki adet yılan eserden ibaret olduğu halde, kanunca belgelendirilen kıymetleri Devletin il valisi paşa, belki bilmemesi nedeniyle madeninden istifade edilmek üzere galiba bazıları eritilmiş olduğundan, bu şekilde önemli eski eserin yok edilmesinin yasaklanması konusunda vali hazretlerine gereken emirlerin bir an önce gönderilmesi için yardımlarınızı saygılarımla arz etmekteyim”. **(Lev.18.a.) (Lev.18.b.) ve (Lev.18.c.)**

1852 senesinde Nimrud kazısına¹⁵⁰ **H. C. Ravlinson** idaresinde devam edilmiş, 1853'de kazının idaresi Hormuzd Rassam 'a bırakılmıştır. Rassam, Nimrud'da son kazıyı 1878 de yaptı ve bu kazı fazla verimli olmadığından Nimrud'da bir daha kazı yapılabilmesi için aradan 70 yıllık bir zaman geçmesi gerekmiştir. Nimrud kazılarından elde edilen eserlere ait en zengin koleksiyon British Museum'dadır. Bunu biraz geriden Bombay ve Paris Louvre müzeleri, bunları da İstanbul Arkeoloji Müzesi, Berlin, Zürich Arkeoloji Enstitüleri, son olarak da Bağdat ve Musul müzeleri takip etmektedir.

1.2.2.3. Tello Kazısı

Nimrud tepesi ile Khorsabad ve Koyuncuk'tan sonra güney Irak'ta kazılara girişilmesi oldukça uzun bir zaman almıştır. Güneyde kazılara geçilmesine kumlar arasında bir Sumer heykelinin bulunması sebep olmuştur. Güney Irak'taki kazı yerleri arasında eski **Lagaş Şehri**

¹⁴⁹ BOA, HR.TO, Dosya No: 234, Gömlek Sıra No: 11, Belge Adedi: 2, Varak:4, Tarih: 1860.6.10, Orijinal Kayıt No: 258

¹⁵⁰ İslam Ansiklopedisi, “Nimrud”, MEB, 9. C. İstanbul, 1964, s. 286 -292.

'nin ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Kazılar yapıldığı sırada kazı alanında **Tello** adlı bir köy bulunduğundan, Lagaş sitesi yerindeki kazı arkeoloji literatürüne daha ziyade Tello kazısı diye geçmiştir.

Tello kazısı Fransız **Ernest de Sarsec** tarafından yapılmıştır. Sarsec de, Paul-Emile Botta gibi esas mesleği arkeologluk olmayan bir kimse idi. Sarsec'i de Botta gibi kazılara sevkeden şey Mezopotamya'nın harabe ve hüyüklerine karşı duyduğu merakın yanında memleketine tarihi eserlerden bir şeyler götürebilme arzusu da bulunmaktadır.

Sarsec'in yaptığı kazı 1877 den 1881'e kadar dört sene sürmüştür, bulunan eserler arasında **Sumer Kralı Gudea**'nın sert diyoritten yapılmış heykeli de bulunmuştur. Gudea'nın heykeli ve diğer kıymetli buluntular doğal olarak acele olarak Louvre müzesinin yolunu tutmuştur!

Tello'da daha sonra 1894, 1898 ve 1900 yıllarında kazılar yapılmış¹⁵¹, yine aynı kazı bölgesinde 1903 ve 1904 yıllarında da Gros tarafından kazılara devam edilmiştir. Tello Kazısı'ndan İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne de oldukça fazla eski eser getirilmiştir. Bu konuda özellikle tabletlerin anılması yerinde olur. Tello kazılarında 40 bin tablet ele geçmiştir. O tarihlerde Arkeoloji müzemizdeki tablet koleksiyonunun 70 000 olduğu göz önünde bulundurulursa Tello Kazıları'ndan getirilen tabletlerin istatistiksel önemi daha iyi anlaşılmış olur.

Türk gazeteleri o yıllarda, kazılar, müze ve hatta arkeolojik kazılarda çıkan eserler gibi konulara ilgi göstermiş ve bu konularda yazılar yayınlamışlardır. Bu nedenle bir gazetede Tello kazısı ve eserleri hakkında uzun bir yazı yayınlanmıştır¹⁵². Bu yazıda: Paristeki "**Academie des Inscriptions et Belles Letes**" üyelerinden Vogue'nin Fransa'nın Bağdat konsolosu Sarsec tarafından Tello'da bulunmuş olan tablet ve kitabeler hakkında ileri sürdüğü fikirler anlatıldıktan sonra, 5. Renach 'ın da. Paris'teki bu akademiye iki kitabe gönderdiği, bu değerli kitabelerden birinin "**Cyme**"de bulunmuş olduğu ve **Dimosten Baltacı Bey** tarafından Reinach'a verildiği, diğerini de Reinach'ın bizzat kendisinin 1880'de Amorgos adasında ele geçirdiği kaydedilmiş, ayrıca kitabelerde neler yazılı olduğuna dair de bilgi verilmiştir¹⁵³.

1.2.2.4. Niffer Kazısı

Irak'taki kazı yerlerinden birisi de eski **Nippur** şehrinin bulunduğu yerdeki **Niffer** hüyüküdür. Bu nedenle kazıya, Niffer kazısı denmiştir. Niffer'de 1888 ile 1900 yılları

¹⁵¹ İslam Ansiklopedisi, "Niffer", MEB, 9. C., İstanbul, 1964, s. 243-246.

¹⁵² Nasuhi, E., Türk Arkeoloji Dergisi, VII-2, 1954, s. 23.

¹⁵³ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.237.

arasında beş defa kazı yapılmıştır¹⁵⁴. Kazılar önceleri **Amerika'nın Pennsylvania Üniversitesi** adına **John P. Peters** idaresinde cereyan etmiş, 1893 -1896 ve 1898 -1900 yıllarındaki uzun süreli kazılar ise; **Robert Francis Harper, H. Huprecht, Haynes** ve **S. Fischer**'den meydana gelen ilim topluluğu tarafından yönetilmiştir. Bu önemli Sumer şehrinde yapılan kazı sonucunda müzemize 17 binden fazla tablet gelmiş bunun üç misline yakın tablet de Amerika'nın Philadelphia Üniversite müzesine götürülmüştür. Niffer kazısından elde edilen şeyler doğal olarak sadece tabletlerden ibaret değildir. Tabletlerden söz açılmışken, kısaca Irak köylülerinden elde edilen tabletler konusunu da anmakta yarar vardır. Eski Sumer şehirlerinden **Purzişdagan**'ın bulunduğu yerdeki **Drehem** hüyüğünde ve eski **Umma** şehrinin bulunduğu alandaki **Co-ha** hüyüğünde köylüler çukurlar kazarak birçok tablet ele geçirmiş ve bunları satmaya başlamışlardır. 1883 yılında Asar-ı Atika Nizamnamesi çıkınca resmi makamlar derhal faaliyete geçmişler ve nihayet tabletlerin bir kısmı satın alınma bir kısmı da ele geçen tabletlere el koyma yoluyla ve hükümet makamlarının da aracılığıyla, İstanbul Müzesi'ne gönderilmiştir. O yıllarda bu iki Sumer şehrinin çevresinden müzeye gelen yazıt sayısı beş bin kadardır.

1.2.2.5. Bismaya Kazısı

Irak kazı alanları arasında önem taşıyanlardan birisi de eski **Adab** şehrinin bulunduğu **Bismaya**'daki kazılardır. Bismaya kazısına, 1904 te Chicago Üniversitesi adına **E. J. Banks**'in' idaresinde başlanmış, kazı 1905 ortalarına kadar devam etmiştir. Bismaya kazısını Amerikalılar yapmış ancak bu kazıda müze adına bir kazı komiseri Osmanlı Devleti adına hazır bulundurulmuştur. Müzenin komiseri Ali Haydar (Sumerkan) Bey'dir.

Bismaya kazısında, E. J. Banks'in art niyeti meydana çıktığından işten uzaklaştırılmış ve onun yerine kazıya Chicago Üniversitesi profesörlerinden R, F. Harper devam etmiştir¹⁵⁵. E. J. Banks'in idaresinde kazılara devam edildiği sırada cereyan etmiş olan bir olaya dair vereceğimiz kısa bilgi; ruhsatla kazı yapan yabancıların dahi tarihi eser kaçakçılığı konusunda nelere tenezzül ettiklerini göstermesi bakımından oldukça ilginçtir.

1904 teki kazı sırasında, yeryüzünde kime ait olduğu bilinen ve en eski heykel olan, Adab Kralı **Lugaldalu**'nun heykeli bulunmuştur. Aynı yılın mayıs ayında havalarda fazla sıcak gitmesi nedeniyle kazılara bir süre ara verilmiştir. O vakte kadar bulunan eserler kazı alanındaki bir odaya kilitlenmiş ve başına da bekçiler bırakılmıştır. Eylül ayında kazılara devam edilmek üzere kazı alanına dönülünce, depo duvarının arka taraftan delinerek heykelin ve daha bazı eserlerin çalındığı anlaşılmıştır. Bu durum buranın hükümet yetkilileri tarafından

¹⁵⁴ Servet-i Fünun Dergisi, Sayı: 676, s.411, daha fazla bilgi için; İslam Ansiklopedisi ve Niffer Maddesine bakmak faydalı olacaktır.

¹⁵⁵ Türk Arkeoloji Dergisi, VII-2, 1957,s.38; Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 238.

İstanbul'a bildirilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, bu eserlerin E. J. Banks'ın hizmetçisi ile Bağdat Amerikan Konsolos Vekili'nin karısı tarafından çalındığı anlaşılmıştır. Bu işi el altından düzenleyenler, hızlı bir şekilde Amerika'ya kaçırmayı da planlamışlar ve ona göre hareket etmişlerdir. Fakat sürdürülen sıkı takibat sonucunda çalınan eserlerin bir kısmı İran'ın bir sahil şehrinde, bir kısmı da Kütülammare'de ele geçirilmiştir. Çalınan eserler, Bağdat'tan hareketle, Basra'dan aktarma suretiyle geçen bir İngiliz vapuru ile İran'ın bir sahil şehrine taşınmıştı. E. J. Banks'ın ailesi, tam o sırada, tarihi eserleri İran sahil şehrine getiren bu vapurla Amerika'ya hareket etmek üzereydi. Olayın gerçek yüzü ortaya çıkınca arkeolog Banks ve hırsızlığa yardımcı olanlar, kıyafet değiştirerek kaçmışlardır.

E. J. Banks hakkında yukarıda anlatılan olay nedeniyle Osman Hamdi Bey'in, tarihi eserleri elde etme ve Türk Müzeleri'ne kazandırma uğruna gösterdiği cesur davranışını da anmak yerinde olur.

Kazı yerindeki hükümet komiseri Haydar Bey'in günü gününe gönderdiği raporlardan bu durumu öğrenen Hamdi Bey, Amerikanın İstanbul sefiri **Leichsmon** 'u müzeye davet ederek olayı kendisine anlatmış ve bir yandan sefiri, mahcup duruma düşürürken diğer yandan da heykelin geri gönderilmesi konusunda kendisinden destek sözü almıştır.

1.2.2.6. Babil Kazısı¹⁵⁶

Irak'taki birbirinden önemli kazılar arasında **Babil** kazısı da bulunmaktadır. Bu kazının başında, geçen yüzyıl sonlarında ünü günümüze ulaşan Alman arkeolog **Robert Koldewey** bulunmuştur.

Asur ve Sümer şehirlerinde daha önce kazılar yapıldığı ve buralarda çıkan malzemedan Babilliler'e dair oldukça fazla bilgi de elde edilmiş olmakla birlikte, Koldewey, kazı alanının Babil'e ait olduğunu bilerek işe başlamıştır. Koldewey 1887 de Babilonya'da **Surgul** ve **El Hibba**'da, daha sonra da Suriye'de, güney İtalya ve Sicilya'da, 1894'te tekrar Suriye'de¹⁵⁷, kazılar yaptığından, arkeolojik kazılarda olduğu kadar Arap ülkeleri hakkında da geniş bilgi sahibi olmuştur. Koldewey Babil'deki kazıya 1898 de başlamıştır. Eski Babil şehrinin olaganüstü büyüklükteki surlarını, birçok binasını, saraylarını ve efsanevi üne sahip asma bahçelerini, ayrıca dillere destan Babil Kulesinin temellerini ve bunlara ait çeşitli kalıntıları ortaya çıkarmıştır. Koldewey'in Babil'deki kazı faaliyeti on beş yıldan fazla sürmüş, geçen bu sürede yaz kış demeden büyük bir özveriyle çalışmıştır. **(Lev.19.a)** ve **(Lev.19.b)**

¹⁵⁶ Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 238.

¹⁵⁷ Ceram, C.W., Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler, s.310.

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden Bağdat Vilayeti Vekâlet-i Behiyesi'ne yazılan 11 Şubat 325 tarihli yazılan yazıda Koldeway'ın Babil'de yaptığı kazının ruhsat süresinin uzatılması konulu Belgede¹⁵⁸ *“Eski Eser Uzmanı Dr. “Koldeway” tarafından Babilde yapılmakta olan ve Alman Sefaretince yardımında bulunulan kazının ruhsat süresi, 1915 Haziranı'nın 3. günü son bulacağından Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin 18. maddesi gereğince süresinin bir sene daha uzatılması konusunda Maarif Nezaret-i Celilesi'nden gönderilen haber üzerine Padişah iradesine başvurulması için yazı üzerine Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Tahrirat Kalemi; Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne kazı süresinin uzatılmasıyla ilgili, Padişah izni verilmesi”* konusundaki tezkereyi göndermiştir.

Babil kazısında toprak üstüne çıkarılan taş eserlerle, pismiş topraktan yapılmış küçük heykellerin çok az bir kısmı İstanbul müzesine getirilmiştir. Bu eserlerin bir kısmı yerinde bırakılmış, bir kısmı da Berlin'e taşınmıştır. Berlin'e götürülen sırlı tuğlalar birleştirilmek suretiyle, Babil'deki İştâr Kapısı olarak adlandırılan bina yapısı, Berlin Müzesi'nde gösterim için muhteşem bir şekilde yeniden ortaya konulmuştur.

Mezopotamya yürütülen ilk kazılarla ilgili olarak şunu da belirtmeliyiz ki, Osmanlı idaresindeki Irak topraklarında kazılar yapıldığı sırada bir Fransız arkeoloji heyeti de İran toprakları içinde kalan **Sus** şehrinde kazılar yapmaktadır. 1897 de başlayan **Sus** kazılarının başında **Jacques de Morgan** bulunmaktadır.

Bağdat Şehri çevresinde eski eser araştırması için İngiltere Elçiliği Aracılığıyla kazı izni istemine dair tercüme yazısında¹⁵⁹ *“Bağdat Vilayeti dolaylarında eski eser kazısı yapmak için İngiltere Müzesi'nden ruhsat talebine dair 12 Ağustos 1400'de Hariciye Nezareti'ne yazılan ve 19 Ağustos 1889 tarihiyle İngiltere Sefareti'nden bildirilen yazılı belgenin tercümesinde de Mösyö Bodej isimli kişi için eski eser araştırması ve kazısı yapmak için izin belgesi istenmektedir. Ancak yazıda araştırma yapılacak yer isimleri bildirilmeyerek araştırma sahası geniş (!) tutulmuştur”.* (Lev.20.a) ve (Lev.20.b.)

1.2.2.7. Asur Kazısı

Yukarı Mezopotamya'daki eski şehir yerlerinin en önemlilerinden birisi de **Asur**'dur. Eski Asur şehrinin bulunduğu yer **Kal'a't-üş-Şarkat (Kal' ai – Şakrat)** diye anıldığından, bazı kimseler, Asur kazısından Kal'at-üş-Şarkat kazısı diye bahsetmektedirler. Asur harabelerinde esaslı şekilde kazılar Koyuncuk, Khorsabad, Tello, Nimrud kazılarından daha sonra yapılmıştır. Gerçi Layard ve H. Rassam Asur'da arkeolojik araştırmalarda

¹⁵⁸ BOA, DH. MUI, 1328, S. 17, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 69-1, Vesika No: 45.

¹⁵⁹ BOA, HR. TO, Dosya No: 264, Gömlek Sıra No: 10, Belge Adedi: 2, Varak: 4, Tarih: 1889.8.29, Orijinal Kayıt No: 258.

bulunmuşlarsa da ¹⁶⁰, bunlar daha çok büyük çaptaki eserlere önem verdiklerinden, Layard'ın 1845 -1847, Rassam'ın da 1872 -1878 arasındaki araştırmaları pek sistematik özellikte sayılamazlar. **(Lev.21.a.)** ve **(Lev.21.b.)** İngiltere Elçiliği tarafından gönderilen ve çevirisi yapılan telgrafta, “*Bâbil ve Asur şehirlerinin kuzeyinde 2 senelik ruhsat izni istemi*” söz konusudur. Kazı ruhsatını elde etmek amacıyla Bâb-ı Ali'ye başvururlar. “*Adı geçen yerlerdeki inceleme ve araştırmayı İngiltere Müzesi Müdürü Mösyö Ernest A. Valis Bojer'i görevlendirmiş olduklarından ruhsat izninin adı geçen kişi üzerine çıkarılmasını arz etmektedirler. İnceleme için izin verilmesini istedikleri yerler için hazırlayıp düzenledikleri 2 haritayı başvuru belgesine ekli olarak sunmaktadırlar. Adı geçen yerlerde söz konusu kişiler yüzey araştırması yapmadıkça mükemmel kazıların olanaksız olduğunu, bunun için kazının uygun olacağı yerleri tayin etmek için, adını açıkladıkları birçok yerde araştırma yapmayı ancak yapılacak kazının 1 veya 2 yerde olması gerektiği düşüncelerini ifade etmektedirler. Ayrıca müdürler, müze memurlarının birkaç yerde birden kazı yapmayacağını bildirerek, mükemmel bir kazı için uygun yer bulunduğu zaman Bab-ı Ali'de ilgili makama sondaj yapılan yerin altında yürütülecek araştırmaya dair sathı gösteren ayrıntılı bir harita gönderecektir. Kazı ruhsatının elde edilmesi sırasında ödenen verginin miktarı çok yüksek olmadığı takdirde yasaya uygun şekilde İngiltere Elçiliği tarafından ödeneceği iletilmiştir*¹⁶¹.”

İngiltere Elçiliği aracılığıyla kazı ruhsatı izni verilmesi konulu 30 Mart 1890 tarihinde gönderilen bir başka belgeden¹⁶² anlaşıldığı üzere:

“*İngiltere Müzesi memurlarının başvuru dilekçelerinin gönderilmesiyle birlikte Ernest Valis Bojer adına Kazı ruhsatı izni verilmesi için kendisini vekil tayin eylemişlerdir. İstanbul Hükümeti'nin 21 Şubat 1884 tarihli kanununa dayanarak Bağdat'ın güney batısında ve yaklaşık olarak 1 günlük uzaklıkta bulunan Diir'de eski eser keşf edilerek gönderilmesi için 2 yıllığına kazı ruhsatı verilmesi*” konusunda talepte bulunmuşlardır. **(Lev.22.a)** ve **(Lev.22.b)**

İngiltere Elçiliği'nden 5 kanuni sani 1884 tarihinde bildirilen telgraf yazısı¹⁶³ ile **(Lev.23.a)** “*Arap Yarımadasında, İngiliz Müzesi adına eski eser kazısı yapacak olan Mösyö Rassam için izin belgesi*” talep edilmiştir.

8 zilhicce 1295 tarihli istisnai suretteki ferman, Padişah Hazretleri Lord Dafrin'in rica etmesiyle kabul edilmiş ve Hacı Ali Beyefendi vasıtasıyla Sefaret baş tercümanına tebliğ

¹⁶⁰ Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 238.

¹⁶¹ BOA, HR. TO, Dosya No: 264, Gömlek Sıra No: 10, Belge Adedi: 2, Varak: 4, Tarih: 1889.8.29, Orijinal Kayıt No: 258.

¹⁶² BOA, HR. TO, Dosya No: 264, Gömlek Sıra No: 28, Belge Adedi: 1, Varak:2, Tarih: 1890.3.20, Orijinal kayıt No: 258.

¹⁶³ BOA, HR. TO, Dosya No: 261, Gömlek Sıra No: 40, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1884.1.5, Orjinal Kayıt No: 258

edilmiştir. Hariciye Nazırı Arif Paşa bu işle ilgili olarak Padişah huzuruna çıktığı zaman Padişah, kendi buyruğunun Elçiyeye tebliğini Paşa'ya ferman buyurmuştur.

Diğerlerine nazaran gecikmiş kabul edilmesi gereken eski Asur şehri kazısı, esaslı bir şekilde 1902 yılında başlamıştır. Asur'daki kazı 1914 yılına kadar sürmüştür. Alman Doğu Kurumu tarafından yürütülen Asur kazısının başında önce Berlin Üniversitesi profesörlerinden **Messersehim** onu takiben de daha uzun müddet **W. Andrae** bulunmuştur. **(Lev.24.a)** Babil Harabelerinden İngilizler'in İstilasından önce Kurtarılarak İstanbul'a gönderilen eski eserler hakkında Muarif ve Umumiye Nezaret-i Kalem-i Mahsus'undan çıkan ve Nazır vekili tarafından yazılan yazıda¹⁶⁴:

“Babil Harabelerinden 26 sanduk ve 4 heykelden oluşan eski eserlerin İngiliz istilasından hemen önce kaldırmaya muvaffak olan ve “Gasse” civarında esir düşen Doktor “Konrad Proyoser” ile Gasse’de adı geçen eserleri teslim ederek oradan gizlice ve zor şartlar altında Cerablus’a ve oradan da demiryolu ile İstanbul’a ve hatta Müze-i Hümayun’a kadar nakil eden Yıldırım Ordusu’ndan “Yüzbaşı Doktor Valter Anderre”nin çok büyük hizmetleri geçmiş olduğundan adı geçenlerden Doktor Anderre’nin III. Rütbeden Osmanî ve Mösyö Proyoser’in de IV. Mecidi Nişani Alileriyle onurlandırılmaları” Müze-i Hümayunlar Müdürüyet-i Umumiyesi’nden bildirilen tezkere ile Padişah’dan talep edilmiştir.

W. Andrae, söz konusu yerde yürütülen kazılar ve bulunan eserler hakkında dört büyük ciltlik eser de yayınlamış ve kazılarda çıkarılan eserleri ilim dünyasına tanıtmıştır. Asur'da bulunan heykeller, kitabeler, tabletler ve diğer bulguların büyük kısmı İstanbul'a getirilmiş bir kısmı da Almanlar'a verilmiştir. Almanlara verilen eserlerin taşınması sırasında I. Dünya Savaşı çıkmıştır. Eserleri götüren gemi, Lizbon'a sığınmak zorunda kalmış, bundan faydalanan Portekiz Devleti de eserlere el koymuşlardır.

1.2.2.8. Elhadra Kazısı

Musul yakınında Asur eserleri çıkarılan yerlerden birisi de **Elhadra**'dır. Elhadra kazı alanı, Musul'un doğusunda vaktiyle hazineye ait bir arazi parçası olan **Şora** adı verilen yer yakınlarındadır. Elhadra'da 1902 yılında Fransızlar kazı yapmış ve bu kazı çok uzun sürmemiştir. Elhadra kazısında ele geçen Asur ve Yunan devrine ait bir miktar malzeme, müzeye nakledilmiştir.

1.2.2.9. Fara Kazısı

Irak'taki bir diğer kazı da **Fara** ve **Ebulhatab**'da yapılmıştır. Fara, eski Divaniye sancağının Simaya ilçesinde olup eski adı **Şuruppak**'tır. Fara ve Ebulhatab isimli yerde 1902

¹⁶⁴ BOA, DUİT, Dosya No: 71, Gömlek Sıra No: 6, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih. 1336.B.8, Orijinal Kayıt No: 45.2/86.

yılında, Berlin müzesi müdürlerinden Prof. Deitzsch tarafından yapılan kazıda pişmiş topraktan yapılmış eserler ve tabletler bulunmuş ve bunların hepsi müzeye getirilmiştir.

1.2.2.10. Ahimer Ve Samarra Kazıları

Irak ve diğer Osmanlı imparatorluğu topraklarında Hamdi Bey'in ölümünden sonra da kazılara devam edilmiştir. Irak kazılarına değinmişken, Hamdi Bey'in ölümünden kısa bir süre sonra yapılan iki kazıya daha işaret etmek yerinde olacaktır. Bu kazılar **Ahimer** ve **Samarra**'da¹⁶⁵ gerçekleştirilmiştir.

Kazının birisi Bağdat'ın yakınındaki **Hille**'nin Ahimer mevkiinde Fransız arkeologu **Genouillac** tarafından yapılmış ve 1911 Ocak ayından 1912 Nisan ayına kadar sürdürülmüştür. **Ahimer** kazısında Babilliler'e ait tabletler ve diğer eserler bulunmuş ve bunlar İstanbul müzesine gönderilmiştir.

Samarra¹⁶⁶ kazısının sonuçları özellikle Türk ve İslam sanatı tarihi yönünden önem taşımaktadır. Samarra Bağdat şehri yakınlarında olup, bir süre Abbasi halifeleri tarafından merkez olarak kullanılmıştır. Samarra kazısını, İslam ve Türk sanatına dair, kıymetli eserleri bulunan Alman Profesörü **Sarre** yapmıştır. Prof. Sarre'in kazısı 8 Ocak 1911 den 17 Haziran 1913'e kadar sürmüştür. Samarra kazısında meydana çıkarılan İslami Devre ait eserler İstanbul'a sevk edilmek üzere 100 adet sandığa yerleştirilmiş, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle İstanbul'a yollanamayarak yerinde bırakılmıştır. Savaş içerisinde Bağdat'a giren İngilizler, bu eserleri alıp, Londra'ya götürmüşlerdir. Bu kazıdan İstanbul'a ancak birkaç parça duvar süslemesi getirilebilmiştir.

Osmanlı topraklarında yapılacak eski eser araştırmalarına dair aşağıdaki belgelerde,¹⁶⁷ ilk olarak Alman Sefareti'nin, Bab-ı Ali Daire-i Hariciye-i Mektubi Kalemi'ne yazmış olduğu 7 Eylül 1323 tarihli (**Lev.25.a**) yazıda:

“Alman vatandaşı olup Berlin’de yaşayan Profesör Dr. Frederih Sare ile Mösyö Ernest Hercefeld isimli kişilerin gelecek ayın başlarında Halep’ten hareket ederek Urfa, Diralzor, Musul ve Bağdat taraflarında bir bilim seyahati yapacakları iletilmektedir. Bu seyahatlaeri sırasında oralardaki eski eserlerin çizim ve fotoğraflarını alarak araştırmada bulunacakları ve haklarında gereken kolaylığın gösterilmesi konusunda” ki referans içerikli yazı yazılmıştır.

Bab-ı Ali Daire-i Hariciye-i Mektubi Kalemi'nin Osmanlı Padişahı'na yazmış olduğu 12 Eylül 1323 tarihli yazıda ise (**Lev.25.b**) adı geçen konuya dair bilgi verilmiştir. Gelen yazı

¹⁶⁵ Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 239; Herzfel, E., Samarra, Berlin, 1907; Viollet, H., Fouillesa Samarra en Mesopotamie, un Palais Musulman du IX erae siecle, Paris, 1911; Akurgal, E., İslam Sanatında Türklerin Rolü (Ank.Ün.D.T.C.F.D. c. II, Sa. 4, Mayıs - Haziran 1944). Herzfeld, E., Der Wandschmuck der Bauten von Samarra, Berlin 1923.

¹⁶⁶ İslam Ansiklopedisi, “Samarra”, 10. C., MEB, İstanbul, 1980, s. 144-147.

¹⁶⁷ BOA, İ. HR, Belge Adedi: 4, Varak: 4, Tarih: 1325.S.24, İrade No: 20. (1310 Sonrası İradeler Hariciye)

ilgi olarak sunularak, konuya karar vermenin Padişah yetkisinde olduğu vurgulanmıştır. (Lev.25.c) araştırmacılar hakkındaki yazılardan bahsedilmiştir.

Bu konu da son olarak 17 Eylül 323 tarihli yazıda da **Divan-ı Hümayun**'dan çıkan bir yazıda adı geçen şahısların adı geçen yerlerde araştırma yapacaklarına dair izin yazısı görülmektedir. (Lev.25.d)

1.2.3. Suriye, Lübnan Ve Ürdün'deki Kazılar

Hamdi Bey'in sağlığında Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil bulunan Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün topraklarındaki bazı eski şehir ve höyüklerde kazılar yapılmıştır. Aşağıda Bu kazılara dair kısaca bilgi verilecektir.

1.2.3.1. Tell-Cezir Ve Tell-Mütesellim Kazıları

Yafa'da Ebu Şuşa yakınındaki **Tell Cezir (Tell -el - Cezir)** harabelerinde İngiliz **Macalister** tarafından 1899 ile 1909 yılları arasında kazılar yapılmış¹⁶⁸ ve İsrail devrine ait bazı eserler bulunmuştur. Tell-Cezir kazısında ele geçen eserler İstanbul Müzesi'ne getirilmiştir.

İngiltere Asar-ı Atika Cemiyeti adına Filistin'de kazı yapmak için önceden birçok defa ruhsatname almış olan müşir (Mareşal) Ruben Makalister'e, Sefaretin de yardımlarıyla "*Ebu Şuşe Köyü'nde eski eser kazısı için kayıtlar ve şartlar sağlanmakla kazı yapılmasına 2 sene müddetle izin verilmesi konusunda Padişah iradesi şayan buyrulurak, gerekenlere tebliğ edildiği*" iletilmektedir¹⁶⁹. (Lev.26.a)

Dâhiliye Nezareti Celilesi'ne 12 Kanunievvel 322 senesinde. (Lev.26.b) ve Dâhiliye Mektubi Kalemi'ne 12 Zilkade 322 senesinde Kudüs Mutasarrıflığı'na verilen araştırma izni yazısında, yine aynı konudan bahsedilmektedir. (Lev.26.c)

Eski Beyrut vilayetinin Cebin kazası sınırları içinde kalan **Tell – Mütesellim** ve **Hirbet 'ül - Leccan**'da Alman **Schumacher** tarafından 1903 Şubat ayı ile 1904 Kasım ayı arasında geçen sürede yapılan kazılarda İsrail ile Romalılar Devri'ne ait bir takım eserler meydana çıkarılmıştır. Bu kazılarda bulunan kazı materyali İstanbul Müzesi'ne taşınmıştır.

1.2.3.2. Kudüs Ve Yöresindeki Kazılar

Asar-ı Atika Nizamnamesi maddelerine göre alınan izin ile Kudüs'te de kazılar yapılmıştır. İngiliz arkeoloğu **Frederic Bliss** önce 1891 -1893 yıllarında¹⁷⁰ daha sonra da 1894 den 1900 tarihine kadar Kudüs kazılarını yönetmiştir. İngiliz arkeoloğunun ilk kazısı Kudüs şehri içinde, ikincisi ise daha ziyade Kudüs'ü çevreleyen surlar ile şehrin çevresinde

¹⁶⁸ Macalister, R.A.S., The Excavation of Gezer 1902-1905 and 1907-1909, London, 1911, II, 1912.

¹⁶⁹ BOA, İ. DH.MKT., Dos. No: 1137, Gömlek Sıra No: 92, Belge Adedi: 3, Varak: 5, Tarih:1324.Zu.13, Orijinal Kayıt No: 49582.

¹⁷⁰ Serfet-i Fünun Dergisi, Sa. 676, 25 Mart 1320, s.410.

gerçekleştirilmiştir. Bu kazılarda İsrail, Babil, Roma ve Yunan devirlerine ait cam ve seramik eşyalar, paralar, resimli levhalar ve daha bazı arkeolojik malzeme elde edilmiştir. Ferederic Bliss'in, Kudüs kazılarında şehri çevreleyen eski surların temellerini ve bir takım bina kalıntılarını meydana çıkarmış ve böylece Kudüs'ün eski topografyasını tespitte çalışmıştır¹⁷¹. Kudüs kazılarında meydana çıkan eserlerin taşınabilir durumda olanlarından 382 parça eser İstanbul müzesine getirilmiş, ikinci derecede olanları da Kudüs müzesine bırakılmıştır.

Kudüs şehri içinde ve şehri çevreleyen surlar kısmında yapılan kazıdan başka Kudüs-**Hayfa** demiryolu üzerinde bulunan **Ayn-ı Şems** adı verilen yerde de arkeolojik kazıların yapıldığı görülmüştür. Hamdi Bey'in ölümünden sonraya rastlayan ve 1911- 1912 yıllarında gerçekleştirilen bu kazıları Kudüs'te olduğu gibi, yine bir İngiliz yönetmiştir. **Mackenzi** tarafından yönetilen Ayn-ı Şems kazısında bulunan pişmiş topraktan ve camdan çeşitli eserler Kudüs müzesine konulmuştur.

Kudüs yöresindeki kazı yerlerinden birisi de Eriha'dır. Lut gölü kenarında bulunan ve eski adı Jeriho olan Eriha'da Prof. E. Selin tarafından 1907 -1911 tarihleri arasında kazılar yapılmıştır. **(Lev.27.a), (Lev.27.b), (Lev.27.c) ve (Lev.27.d)** 'de yer alan belgelerde *"Profesör Brigordon ile Mister Pempur'un Eski Eser ilmi hakkında bazı tarihi yayın yapmak gayesiyle gelecek şubat ayı içinde Suriye ve Halep vilayetleriyle Kutsal Kudüs-ü Sancağı dâhilinde bulunan görmeye değer yerleri ziyaret etmek ve tarihi önemi olan eski eserlerin ve eski binaların fotoğraflarını almak isteğinde bulduklarından, yolculukları sırasında karşı bulunulmaması ve yardım gösterilmesi için adı geçen 2 vilayete yazı yazılması, yapılacak yardıma dair Sefaretten istemi yapılan yazı suretinin gönderildiğine dair Hariciye Nezaret-i Celilesi'nden istenen ve verilen irade-i seniye'nin gereğinin yerine getirileceğinin beyanıyla"* tezkere 18 Kanunievvel 323 senesinde gönderilmiştir. Bir diğer belgede *"Kudüs-ü Şerif Mutasarrıflığı Tahrirat Kalemi Dâhiliye Nezaret-i Celilesine ve Suriye Vilayet-i Celilesine ve Halep Vilayet-i Behiyesine Maarif Nezaret-i Celilesinin 24 Kanuni Evvel 323'te yazmış olduğu yazıla; saygı değer İngiliz vatandaşı Profesör Brigordon adlı kişiye adı geçen vilayetler dâhilinde yapacağı eski eser ziyaretleri sırasında gerekli kolaylığın gösterilmesi"*¹⁷² hakkındadır.

1.2.3.3. Nablus Çevresindeki Kazılar

Hamdi Bey'in müze müdürlüğü zamanında Kudüs, Nablus ve Beyrut çevresinde oldukça fazla arkeolojik kazı yapılmıştır: **Nablus**¹⁷³ bu gün Ürdün toprakları içinde

¹⁷¹ Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 241.

¹⁷² BOA, DH. MKT, Dosya No: 1224, Gömlek Sıra No: 11, Belge: 4, Varak: 6, Tarih: 1325.Z.4, Orijinal Kayıt No: 57479.

¹⁷³ İslam Ansiklopedisi, "Nablus", 9. C., MEB, İstanbul, 1964, s. 13-15.

bulunmaktadır. Hamdi Bey hayattayken burası Beyrut vilayetine bağlı bir sancak merkezi olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunmaktadır. Nablus sancağı dâhilinde kalan yerler arasında **Tell-Tanek**, **Sabastiya** ve **Balata** isimli yerlerde kazılar yapılmıştır. Nablus'ta Balata Köyü'nde Hz. Yakub'un kutsal kabrinin bulunduğu yer, bir askeri kışla da bulunan, eski eserlerin bulunduğu köy arazisi hakkındaki belgelerde; Dâhiliye Nezaret-i Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nin Padişah'a 2 Teşrinievvel 326 tarihinde yazdığı yazıda¹⁷⁴ **(Lev.28.a)** *"Hz. Yakup aleyhisselam'ın Nablus civarındaki Balata Köyü'nde bulunan mübarek kabirlerinin bulunduğu askeri kışla ile birçok eski eserin bulunduğu köy arazisi çok düşük bir fiyata Kudüs Rum Manastırı'na satılarak Hazine Hukuku'nun zarara uğratıldığı söylenmektedir. Ayrıca her sene Kudüs'e gelen yabancı milletlerin ziyaret ettiği yer olan adı geçen yerin Manastır tarafından Kilise adı altında bazı önemli binalar inşa ettirilmekte olduğu Nablus Hanedanı'ndan Salih'in altı mühür imzasıyla takdim edilen "ihbarname"'nin bildirilmesi üzerine Beyrut Vilayeti'nden durum sorulmuştur. Yakub aleyhisselamın çevresindeki Eski kilisede yeni temelleri üzerine inşa edilmekte olan kiliseden başka bina yaptırılmamasına dair adı geçenlere cevaben yazılı belgenin bildirilmesi"* Padişah tarafından istenilmektedir.

Nezaret-i Muarif-i Umumiye'den Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne yazılan yazıda¹⁷⁵ **(Lev.29.a)** Bazı kişilerin Akka ve Nablus taraflarından eski eser toplayarak Sur tarafına götürmekteyken onları takip eden kişiler ile çatıştıkları haber alınarak kişilerle birlikte eski eserler yakalanmıştır. Eserlerin bir kısmının kaçırılmış olduğu rivayet edilse de, kişiler adliyeye sevk edilmiş ve gerçeğin ortaya çıkarılacağına dair Beyrut Vilayet-i Adliyesi'nden Nezaret-i Celilesi'ne yazılan 28 Mart 311 tarihli ve 25 numaralı yazılı belge Müze-i Hümayun Müdüriyeti'ne havale edilmiştir. Kenara yazılmış olan yazıda beyan edilen Beyrut'ta Ressam Sabuncu Corci ve Sayda'da Derüklü ve Sur'da İskender Ferah isimli 3 kişi tarafından bölge halkı ikna edilerek onlardan alınmıştır. Beyrut'tan söz konusu eski eserlerden en önemli ve en kıymetli olanları muntazam rüsümat idareleri olmayan Sayda ve Sur'dan Avrupa'ya gizlice kaçırılmakta olduğu haber alındığından ve suçluların o yöre halkından oldukları adı geçen yerel hükümet yetkilileri tarafından bilinmektedir. Sürekli gözetimde bulundurulmaları ve eski eserleri saklamalarına meydan verilmemesi ve Avrupa'ya kaçırmak istedikleri eski eserlerin toplanmasıyla Müze-i Hümayun'a gönderilmesi konusunda gereken yerlere duyurulması hakkında Padişaha daha önce bilgi verilmiştir. Yalnız bu sefer eski eserlerin Nablus taraflarından Sur Kasabası'na götürülürken yakalanmaları ve Sur'da adı geçen İskender Ferah'ın bulunmasından ileri geldiğini gösterdiğinden İskender Ferah ile diğer

¹⁷⁴ BOA, DH. İD, Dosya No: 43-1, Vesika No: 3, Belge Adedi: 3, Tarih: 1328. Za.6.

¹⁷⁵ BOA, DH. MKT, Doya No. 384, Gömlek Sıra No: 24, Belge Adedi: 2, Varak: 3, Tarih: 1312.Z.19, Orijinal Kayıt No: 24810.

antikacı Corci ve Derüklü'nün hareketlerinde serbest bırakılmaları bir yandan Müze-i Hümayun hukuğunu ihlal etmekte, diğer yandan benzer olayların meydana gelebileceğini akla getirmektedir. Asar-ı Atika Nizamnamesi hükümlerinin Vilayet-i Müşairün İleyha tarafından tamamıyla uygulanması ve adı geçen eserlerin mahkemece inceleme ve araştırmaya gerek yoksa hemen, gerek varsa da inceleme ve araştırma biter bitmez Müze-i Hümayun'a gönderilmesi istenmiştir.

Beyrut Vilayet-i Aliyesine 21 Mayıs 311 tarihli (**Lev.29.b**) yazı ile aynı konulu yazı tebliğ olarak yazılmıştır. Yalnız bu yazının içeriğinde biraz ayrıntı farkı olmakla birlikte *“lahit gibi taşınması güç olanların hükümete götürülüp, diğerleri yukarıda adı geçen şahıslar tarafından Sayda ve Sur'a götürülmekte”* denilmektedir.

Sayda ve **Sur**'da Yapılacak Kazı'ya Dair (**Lev.30.a**) ve (**Lev.30.b**)'de Müze-i Hümayun'dan Muarif Nezaret-i Celilesi'ne yazılan yazıda *“İngiltere Elçisi Lord Dafrin'in referans belgesiyle birlikte Müze-i Hümayun'a gelerek Suriye Vilayeti'nde Sayda ile Sur şehri arasında keşfettiği bir yerde ileride yayınlanacak olan Eski Eserler Nizamnamesi'ne tamamen uymak koşuluyla kazı yapmak istediğinde olan Yunan devleti Vatandaşı Mösyö Sakri, kendi ülkesi makamlarına yazmış olduğu yukarıda bahsedilen konuya dair dilekçeyi takdim etmiş, bahsedilen dilekçe, Maarif Nezareti Celilesi'ne ek olarak gönderilirken adı geçen kişinin, elçilikçe tavsiye edilmesine rağmen kendisi tarafından henüz açıklanmamış bir düzenlemeye (Asar- Atika Nizamnamesi)¹⁷⁶ uyacağını iletmesi nedeniyle kişinin kendisine güven oluşmadığı bildirilmiştir. Söz konusu başvuru değerlendirilmek üzere müsaade iznine Padişah'ın karar vermesi için”* Muarif Nezaret-i Celilesi'ne gönderilmiştir¹⁷⁷.

Tell Tanek kazısı Avusturyalı Prof. **E. Selin** tarafından yönetilmiştir. 1901 -1904 yılları arasında aralıklı olarak yürütülen arkeolojik kazılar sonucunda İsrail, Mısır ve Babil devrine ait toprak eşya ve kitabeler bulunmuş ve bunlar İstanbul'a getirilmiştir.

Prof. Selin'in bu çevrede yönettiği diğer bir arkeolojik kazı yeri de **Balata'dır**. Burası, Nablus şehrinin yakınlarında bulunan bir köydür. Balata kazısı 1912- 1913 yıllarında yapılmıştır. E. Selim'in arkeolojik kazıları sayesinde bir takım tarihi bilgiler elde edildiği gibi kazı alanlarının eski topografyaları da aydınlığa kavuşmuştur¹⁷⁸.

Eski Nablus sancağı sınırları içinde kalan yerlerden olan **Sabastiya** şehri harabelerinde yapılan kazıyı Amerika'nın Harvard Üniversitesi adına **Reisner** yönetmiştir. Eski adı Sebaste

¹⁷⁶ Dilekçe'nin başvurusu yapıldığı tarihte Asar-ı Atika Nizamnamesi, hazırlama aşamasında olup, henüz yayınlanmamıştır.

¹⁷⁷ BOA, AMKT. MHM, Dosya No: 763, Gömlek Sıra No: 22, Belge Adedi: 10, Varak: 27, Tarih: 1301.M.26.

¹⁷⁸ Klein, S., Zeitschrift des Deutschen Palästinavereins, XXXV, s. 38 aynı dergi XXXIII cild s. 98 ve s.175.

olan Sabastiya'daki kazı 24 Nisan 1908 de başlayarak yedi ay sürmüş ve burada meydana çıkarılan eserlerin tamamı İstanbul müzesine getirilmiştir.¹⁷⁹

1.2.3.4. Baalbek Kazısı

Zamanımızda Lübnan Cumhuriyeti sınırları içinde kalmış olan **Baalbek** şehri, Şam-Humus demiryolunun geçtiği topraklar üzerindedir. Suriye, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkıncaya kadar **Baalbek**¹⁸⁰, Şam vilayetine bağlı bir ilçe merkezi olmuştur. Burası muazzam Jüpiter ve Baküs tapınakları ile ünlü bir yerdir. Jüpiter tapınağı İslam devrinde kale olarak kullanılmıştır.

Baalbek'te arkeolojik kazı yapılmasına Alman imparatoru II. Wilhelm'in Suriye ve Filistin'e yaptığı bir gezi sebep olmuştur. Alman imparatorunun arzusu üzerine girişilen bu kazının sonucu ise Türk müzesi için hiç de hayırlı olmamıştır. Çünkü kazıda elde edilen eserlerin bir kısmı İstanbul müzesine getirilmekle beraber bir kısmı da Alman imparatoruna hediye edilmiştir.

Baalbek kazısını 1900 ve 1905 yılları arasında **Puchstein** ve **Schulz** yönetmiştir. Puchstein 1902, 1903 ve 1905 de kazı sonuçlarını yayınlamıştır¹⁸¹. Böylece Baalbek ilim âlemi kadar Doğu'ya gezi yapan insanların da ilgisini üzerine çekmiştir. Türk idaresi son olarak 1918 yılında Baalbek'teki Jüpiter tapınağı ile meşgul olmuş ve buranın tamir işini üstlenmiştir¹⁸².

1.2.3.5. Mşatta¹⁸³ Kazısı

Mşatta, Şam'ın 200 km. kadar güneyinde ve Lut gölünün kuzey ucunun 40 km. kadar doğusunda olup Ürdün sınırları içinde bulunmaktadır. Mşatta kazısı yerine Mşatta sarayının sökülüp götürülmesi deyiminin kullanılması daha doğru ve yerinde olacaktır.

Mşatta sarayı 1872'de **H. B. Tristram** tarafından ilk defa keşfedilmiş, bundan sonra arkeolog ve sanat tarihçileri Mşatta'ya ilgi göstermeye başlamışlardır. Bu ilgi 1902 yılında Mşatta'ya bir Alman arkeoloji heyetinin inceleme için gitmesi sonucunu getirmiştir. Padişah iradesine dayanan müsadeye göre, Alman heyeti burada kazı değil de esas itibariyle incelemeler yapacaktı. Bu heyetin başında **Schulz** bulunuyordu. Heyet başkanı Schulz ve ayrıca **Strzygowski** Mşatta'daki incelemelerinin sonucunu 1904 yılında yayınladıkları sırada, bazı Alman arkeologlarında da Mşatta sarayının önemli kısımlarını Almanya'ya naklettirme

¹⁷⁹ Mendel, G., Catalogue des Sculptures Gregues, Romaines et Byzantines, c. III, s. 608; Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 249.

¹⁸⁰ İslam Ansiklopedisi, "Baalbek", 2. C., MEB, İstanbul, 1979, s. 161-163.

¹⁸¹ Puchstein, Erster undzweiter Jahresbericht über die Ausgrabungen in Balbek, Berlin 1902 ve 1903. Puchstein, Führer durch die Ruinen Baalbek, Berlin, 1905.

¹⁸² Yeni Türk sa.65; Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 249.

¹⁸³ İslam Ansiklopedisi, "Mşatta", 8. C., MEB, İstanbul, 1979, s. 432-435.

fikri doğmuştur. Bu fikir imparator II. Wilhem'e ulaştırılınca konuya yoğun ilgi göstererek bunun için hemen dostu sultan II. Abdülhamid'e başvurmuştur. Sultan Abdülhamid ise, birçok kez örneği görüldüğü üzere, Alman dostluğunu ve dost hükümdarın hatıranı kendi ülkesinin tarih ve kültür değerlerine tercih ettiğinden, Mşatta sarayının Almanya'ya nakline izin verdi. Böylece İkinci Abdülhamid'in onayı ile İkinci Wilhelm'e hediye edilen Mşatta sarayının en önemli yerleri sökülerek Berlin'e taşınmıştır.

1.2.4. Yabancıların Anadolu'da Yaptığı Kazılar

1.2.4.1. Van -Toprakkale Kazısı

Van bölgesindeki eski eserler ve çivi yazılı tabletler XIX yüzyılın başlarından itibaren Batılı bazı kimselerin dikkatini çekmiştir. 1828 de **F. E. Schulz** Van'daki bu kitabeler üzerinde bazı çalışmalar yapmış, daha sonra 1839 da **Charles Texier** ve 1845 de **Layard** Van'ı ziyaret etmiştir. Batılı araştırmacıların verdikleri bilgilere de dayanarak Van'da 1879 - 1880 de İngilizler 1898 -1899 da ise Almanlar Eski Çağ Tarihçilerinden **Lehmarrn - Haupt** yönetiminde Van'ın bugünkü Toprakkale ilçesinde sondajlar ve kazılar yapmışlardır¹⁸⁴. **Urartu** tarihi ve uygarlığı bu kazılarda ele geçen bilgiler ve eserler sayesinde aydınlanmaya başlamıştır. 1879 -1880 tarihinde İngilizler'in yaptığı kazıda meydana çıkan eserlerin çoğu British Museum'a götürülmüş, az bir kısmı da 1903 te İstanbul müzesine getirilmiştir.

I. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce ve savaş yıllarında Ruslar da burada kazılar yapmışlardır¹⁸⁵. İngiliz, Alman ve Rusların savaş yıllarındaki yapmış oldukları kazılar uzun süreli olmadığı için kazılarda elde edilen bilgilerin de kayda değer bulunmadığı sonradan anlaşılmıştır.

1.2.4.2. Mirina Kazısı

Çandarlı körfezinin güney kıyısında **Aliğa çiftliği** yakınındaki **Mirina**'da **Salomon Reinach** ile **Pottier** tarafından 1881 yılında, hükümetten izin alınarak bir kazı yapılmıştır¹⁸⁶. Bu kazıda pişmiş topraktan heykeller bulunmuş¹⁸⁷, çıkarılan eserlerin büyük bir kısmı İstanbul'a getirilmiştir. Diğer kısmı ise Fransızlara verilmiştir.

Yaşadığımız yüzyıl içinde 1981 yılından itibaren Kazısı Türk ekip tarafından yürütülen Kyme'de Ankara Ün. Öğretim Üyesi Prof.Dr. Vedat İDİL kazı çalışmalarını sürdürmüş, günümüzde Profesör S. Lagona tarafından kazılar devam ettirilmiştir¹⁸⁸.

¹⁸⁴ Belleten, c. XXIV, Sa. 96, 1960, s.716. Anatolia, VI, 1961/1962, s. 245-248.

¹⁸⁵ Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi, IV, 1959, s. 69 -71.

¹⁸⁶ Servet-i Fünun No: 676, Belleten Sa. 63, s. 384, 391.

¹⁸⁷ Cezar aynı eser, s. 254., Pottier, E., et Reinach, S., La Necropole de Myrina, recherches archeologiques executees au nom et au frais de l'Ecole Francaise d'Athenes par E. Pottier, S. Reinach, A. Veyries, Tome I. Paris 1897.

¹⁸⁸ Akurgal, E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş.,İstanbul, 1990, s. 361.

1.2.4.3. Assos Kazısı

Edremit körfezinin kuzeyindeki Kaz dağlarında (eski İda) kıyıda 200 m. yükselen bir tepe üzerindedir¹⁸⁹. Bugün Behram köyü kıyısında (Behram Kale) bulunan **Assos** kalıntılarında Amerikalılar tarafından 1881 -1884 yıllarında arkeolojik kazılar yapılmıştır. **Fr. H. Bacon** ve **J. T. Clark** idaresinde gerçekleştirilen bu kazılarda meydana çıkarılan eserler arasında özellikle Atena Tapınağı'na ait kabartmalar,¹⁹⁰ önem taşımaktadır. Bu rölieflerin bir kısmı Amerika müzelerine taşınmıştır¹⁹¹. Assos'ta kazılara 1982 yılında İstanbul Üniversitesi'nden **Prof. Dr. Ümit SERDAROĞLU** tarafından yeniden başlanmıştır¹⁹².

1.2.4.4. Priene Kazısı

Ondokuzuncu yüzyılın son yılları ile yirminci yüzyılın başlarında eski İyonya'nın önemli şehir alanlarında çok sayıda kazı yapılmıştır. İşte bu arada arkeolojik kazı yapılan yerlerden birisi de antik **Priene** şehridir. Bu şehir (Prien), Aydın'ın Söke ilçesinin sınırları içerisinde kalmaktadır. Sisam Adası ile kucaklaşacakmış gibi uzanan yarımadanın güney kıyısına çok yakın bir yerde bulunmaktadır. Priene, İyonyalılar devrinde deniz kıyısında iken, daha sonraları Menderes nehrinin sürüklediği alüvyonlar, o yöreyi doldurmuş ve Mile gibi Priene de denizden gerilerde kalmıştır. Oysa Eski Çağ yazınında Milet ile Priene arasında kayıkların işlediğine dair anlatılar günümüze ulaşmıştır.

Priene şehrinde arkeolojik ilk kazıyı 1868 de **Humann** yapmıştır¹⁹³. Fakat burada asıl önemli kazılar 1895 -1899 yıllarında **Th. Wiegand** yönetiminde gerçekleştirilmiştir¹⁹⁴. Yirminci yüzyıl başlarının en büyük arkeoloğu olan Wiegand arkeolojik kazıları sonucunda eski Priene şehrini tamamen meydana çıkarmıştır. Şehri çevreleyen surlar, tapınak, tiyatro, cimnazyum, agora ve belediye binası gün ışığına çıkarılırken M.Ö. III. Yüzyıla ait birçok heykeltraşlık eserleri ile toprak heykelcilikler de ele geçmiştir. Bunların bir kısmı hükümetin izniyle Almanlara verilmiş, büyük bir kısmı ise İstanbul müzesine getirilmiştir. Priene eserlerinin bir kısmı da sonradan İzmir müzesi kurulurken İzmir'e gönderilmiştir. Priene, Milet ve Efes eski şehircilik¹⁹⁵ hakkında esaslı fikirler verecek pek ilginç yerlerdir. Bunların muntazam planlı halleri, güzel binaları kadar kaldırım döşeli yolları ve kanalizasyon şebekeleri de hayret verici bir korunmuşlukla incelenmeye değer haldedir.

¹⁸⁹ Akarca, A., Şehir ve Savunması, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1987, s. 88-89.

¹⁹⁰ Servet-i Fünun No: 676. Belleten, Sa. 86, Nisan 1958, s. 224.

¹⁹¹ Yeni Türk, Mayıs 1938, s. 65.

¹⁹² Akurgal, Aynı Eser, s. 323 -327.

¹⁹³ Akurgal aynı eser, s. 428.

¹⁹⁴ Belleten, Sa. 63, Temmuz 1952, s. 408.

¹⁹⁵ Akarca, A., Şehir ve Savunması, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1987, s. 36, 43, 48.

1.2.4.5. Milet Kazısı

Antik İyon uygarlığı'nın en büyük limanı olan **Milet (Miletos)**, şimdiki Aydın ilinin Söke ilçesinde Büyük Menderes'in denize döküldüğü alanın yakınındaki Balat köyünün bulunduğu yerdedir. Menderes'in sürüklediği alüvyonlar yüzünden bu gün denizden yedi sekiz kilometre geride kalmıştır. Milet'in iç limanı olan Bafi ise zamanımızın Bafa gölü haline gelmiştir. Burada kazıya ilk defa Berlin müzesi müdürlerinden **Schoene**, onu takiben de kazı ruhsatı alarak, 1896 da **Th. Wiegand** başlamıştır¹⁹⁶. Wiegand'ın kazısı kısa kısa aralarla 1913 yılı sonlarına kadar devam etmiştir¹⁹⁷.

Milet'te uzun süren arkeolojik çalışmalar sonucunda şehrin tiyatrosu, koşu yeri, Roma İmparatoriçelerinden Faustin adına yapılan büyük bir hamam, belediye binası, agora, tapınaklar, tersane ve daha birçok eser meydana çıkarılmıştır¹⁹⁸. Kazıda ele geçen eserlerin bir kısmı Sultan Abdülhamid'in emir ve izni ile Almanlara hediye edilmiş, büyük bir kısmı da İstanbul'a getirilmiştir. Milet'te bulunan eserler bakımından Faustina hamamının orkestra salonunu süsleyen müzisyen heykelleri sanat değerleri bakımından oldukça kıymetli eserlerdir¹⁹⁹. Milet ile Didim'i birbirine bağlayan 15 km. uzunluğundaki antik mermer yol da ayrıca dikkate değer kalıntılardandır.

I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine İstanbul'a taşınamayarak Milet ve Akköy depolarında saklanan eserler ile Türk devrine ait mezar taşları 1925'te İzmir müzesi kurulunca adı geçen müzede sergilenmek üzere getirilmişlerdir. Milet'in bulunduğu yerdeki Balat, Mentеше Oğulları'na merkezlik yapmasından dolayı, burada Türk devrine ait önemli eserler de bulunmaktadır. Özellikle Türk sanat tarihinde oldukça önemli bir yeri olan **İlyas Bey Camii**, özenle yapılmış ustalıkla mermer işçiliğine sahip olup, nadide eserler arasında yer almaktadır²⁰⁰.

1.2.4.6. Nisa Kazısı

Aydın demiryolu üzerinde ve Aydın - Nazilli arasındaki Sultanhisar istasyonu yöresinde büyük bir şehir harabesi olan Nisa (Nysa) kenti hakkında ilk yazılı bilgiler, Antik yazar Strabon tarafından verilmektedir. M.S. 21'de ölen Helenli coğrafyacı, bu kentte öğrenim gördüğünü ve kendisinin gençlik yıllarında Nysa'da Aristodemos'un öğrencisi olduğundan ünlü antik yazını "Coğrafya" adlı eserinde söz etmektedir. Buradaki ilk kazı 1909 yılında Alman arkeoloğu **Baron Diest**'in başkanlığında yürütülmüştür. Diest, kazı ile birlikte özellikle kalıntıların bir haritasını yapma işine önem vermiştir.

¹⁹⁶ Akurgal, aynı eser, s. 445.

¹⁹⁷ Wace, A.J.B., Recent excavation in Asia Minor, Miletus (J. Hell. S. XXIII. 1903) s. 351-355.

¹⁹⁸ Ausgrabungen in Milet und Didyma Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Archäologischer Anzeiger 1911, s. 419.

¹⁹⁹ Cezar, aynı eser, s. 256; Yeni Türk, Temmuz 1938, sa.67.

²⁰⁰ Akurgal, aynı eser, s. 455.

İstiklal Savaşı'nda ki Yunan işgali sırasında Yunan arkeologları burada çalışarak Nisa şehrinin belediye binasını meydana çıkarmışlardır.

Nisa'da bulunmuş heykel, kitabe ve diğer şeyler İzmir müzesine konulmuştur²⁰¹.

1.2.4.7. Didim Kazısı

Ege bölgesindeki önemli kazı yerlerinden birisi de Milet'in güneyinde ve denizden 4 km. içeride kalan **Didim** antik şehridir. Söke'nin Akköy bucağına bağlı ve bucağa 15 km. uzaklıkta bulunan Yenihisar (**Yeniköy**) köyündeki Apollon Tapınağı'nda başlanan ilk kazı 1895, 1896 yıllarında Fransız **Hascoulier** yönetiminde gerçekleştirilmiştir. Yenihisar'ın eski adı **Yoran** olduğundan, bazı eserlerde buradaki kazıdan "**Yoran kazısı**" diye bahsedilmektedir. Hascoulier Apollon Tapınağı'nın bir kısmını meydana çıkarmıştır. **Hascoulier**'nin kazısı sonunda bazı eserler İstanbul'a getirilmiş, bir hayli mimari parçalar da Paris'te Louvre müzesine götürülmüştür.

Hascoulier'nin yarım bıraktığı Didim (Didyma) kazısı 1904 de tekrar başlamış ve aralıklı olarak 1913 yılına kadar devam etmiştir. İkinci kazı iznini alan Th. Wiegand'dır. Wiegand 1909'dan itibaren devamlı olarak özellikle Apollon Tapınağı üzerinde çalışmış ve tapınağı bütün ihtişamıyla ortaya çıkarmıştır²⁰². Büyük cephesi 117, küçük cephesi 55 metrelik bir alan kaplayan tapınak gerçekten de muhteşem bir eserdir. 124 adet sütunu bulunan Apollon tapınağında, kullanılan mermer ve kesme taşlar adalardan getirilmiştir. Tapınak mermer döşeli bir yolla ve bu yolun kenarında oturan rahip heykelleriyle (Brankhid Heykelleri) ve yatar vaziyetteki aslan heykelleriyle süslenmiş olarak Milet şehrine bağlanmaktadır²⁰³.

Antik Çağ yazarlarından Pausanias, Didyma'daki Apollon Kutsal yerinin ilk İon yerleşmesinden daha eski olduğunu söylemektedir. Böylece Helenlerin Anadolu'nun daha birçok yerinde olduğu gibi burada da yerli bir kült yerine, kendi kült heykellerini koymuş olduklarını görmekteyiz. Alman Erwin Bielefeld'in de belirttiği üzere; Didyma Apollon Tapınağı'nda M.Ö. 500 tarihlerinde kült heykeli olarak tapınak içerisinde yer alan ve elinde bir geyik tutan Apollon Philesios heykel tipi, Hitit Anadolu geleneği ile ilişkilidir.

Didim'deki Apollon Tapınağı'nda 1924 ve 1925 yıllarında da kazılar yapılmıştır. Buradaki mermer mimari parçaların bir kısmı İzmir Müzesine taşınmış, bir kısmı da Güzel Sanatlar Akademisi'ne verilen mulâjlara karşılık, Bakanlar Kurulu kararı ile Berlin müzesine verilmiştir.

²⁰¹ Aziz, A., İzmir Müzesi Rehberi, 1927, İzmir, 1932; Cezar, aynı eser, s. 256.

²⁰² Cezar, aynı eser, s. 256.

²⁰³ Akurgal, E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, s. 456-462.

Priene, Milet ve Didim gibi üç önemli yerde kazılar yapan ünlü arkeolog Wiegand'ın kazıları kadar, kazılara dair yayınladığı eserler de büyük değer taşımaktadır. Yirminci yüzyılın tanınmış arkeologlarından Alman **Martin Schede** 1910- 1913 senelerinde Didim (Didyma) kazılarında asistan olarak bulunmuştur.

1.2.4.8. Afrodisias²⁰⁴ Kazısı

İzmir Kasaba (Turgutlu) demiryolu şirketinin müdürü olan **P. Gaudin** tarafından 1904 -1905 yıllarında Karacasu'nun Geyre köyünde bulunan ve Nazilli'nin güney doğusunda kalan eski Afrodisias (Aphrodisias) kentinde ilk kazılar gerçekleştirilmiştir. Gaudin, Afrodisias'ta belirli bir yeri kazmamış, antik kalıntıların çeşitli yerlerinde arkeolojik kazılar yapmıştır. Afrodisias'ta 1913 yılında ikinci defa arkeolojik çalışmalar olmuş ve bu seferki kazı, Fransızların Atina'daki Arkeoloji Okulu adına **Boulanger** ve mimar **Replat** tarafından idare edilmiştir. Her iki kazı sonucunda bir takım heykeller, mimari parçalar, mermer firizler çıkarılmıştır. Boulanger'nin kazısı sırasında meydana çıkan Roma imparatoru Hadrianus zamanına ait büyük bir hamam, oldukça önemli bir eser olarak kabul edilmektedir. Aphrodisias kazılarında bulunan eserlerin birçoğu, mimari parçalar ve heykeller, İstanbul'a getirilmiş, ikinci kazıdan çıkan eser ve buluntuların önemli bir kısmı İzmir müzesi kurulurken merhum Aziz Ogan tarafından İzmir'e taşınmıştır. Afrodisias'ta 1937 yılında bir kazı daha yapılmış ve İtalyanlar tarafından idare edilen son kazıda Roma İmp. Hadrianus Dönemi'ne ait bir hamam ve hamama ait parçalar korunaklı bir şekilde gün ışığına çıkarılmıştır.

1.2.4.9. Trisa Kazısı

Eski çağda Likya diye anılan Antalya körfezinin batısında kalan alanda bulunan Trisa'da 1881 ve 1882 yıllarında **Prof. Bendorf** 'un yönetiminde bir kazı yapılmıştır²⁰⁵. Bu kazıda Viyana Üniversitesi profesörlerinden Bendorf ile birlikte arkeoloji mimari Niemann da hazır bulunmuştur.

Trisa kazısında M. Ö. Beşinci yüzyıla ait bir mezar anıtı ile birlikte seramik vazolar, heykeller, mermer ve tunç eserler bulunmuştur. Bu eserlerin yarısından fazlası II. Abdülhamid'in izniyle Avusturyalılara verilmiş, bir kısmı da İstanbul'a getirilmiştir.

1.2.4.10. Halikarnasos ve İstanköy Kazıları

Eski Çağ'da Anadolu'nun Ege ve Akdeniz kıyılarında birçok antik şehir kurulmuştur. Bu şehirlerin bulunduğu yerler ve isimleri Yunan ve Roma tarihlerinde, edebi eserlerde ve mitolojide geçtiği için Batılı arkeologlar bu şehir isimleri üzerinde durmuşlar ve eski şehir

²⁰⁴ Aynı eser, 467-471.

²⁰⁵ Reinach, S., Musee des antiquites a Vienne, le Mausolee de Trysa, Gazette des Beaux-Arts 3, per. VIII 1892, s. 291-311, 411-458.

yerlerinde kazılar yapmaya çalışmışlardır. Muğla ili toprakları ile bu il kıyılarına yakın adalar da işte bu konuyla ilintili olarak arkeologların dikkatini çeken yerlerdendir.

Arkeolojik kazı yapılan yerlerden birisi de Muğla ili sınırları içinde bulunan Halikarnasos antik kentidir. Bugünkü adı Bodrum olan Halikarnasos'da 1890 yılında İngilizler tarafından bir kazı yapılmıştır.

Bodrum'un karşısındaki **İstanköy (Kos)** adasında, kasabaya bir kaç kilometre mesafede bulunan harabede Alman profesörü **Herzog** tarafından 1904 yılında bir kazı yapılmıştır. Kazıda meydana çıkarılan eserlerin bir kısmı İstanbul müzesine getirilmiş, 345 parçalık arkeolojik eser de İstanköy'de kurulacak olan müzeye ayrılmıştır²⁰⁶.

Muğla ili ve çevresindeki kazıların bir kısmı O. Hamdi Bey'in ölümünden sonraki zamana rastlamaktadır. Sonraları Muğla'nın Datça yarımadasının ucundaki Knidos kalıntılarında, Amerikalı Profesör **Scheur** tarafından 1911 de, Marmaris ilçesi sınırları içinde bulunan **Lorima** civarında 1912 yılında yine aynı kişi tarafından kazı yapılmıştır. Muğla ili ile Ege adaları çevresine arkeologların dikkatleri çevrildiği sıralarda, arkeolojik kazı yapılmak istenen yerler sadece bu kıyılar ve adalar değildir. Ayrıca Aydın, Antalya, Isparta, Bodrum ve Denizli yöreleri de arkeologların araştırma alanlarına dâhildir. Nitekim **H. B. Omerod** ve **Woodward** adlı arkeologlar 1909 -1910 yıllarında Isparta, Burdur, Denizli ve Antalya ili topraklarında arkeolojik araştırma gezileri yapmışlar, daha sonra Omerod 1911 yılında Isparta'nın 15 kiometre kuzey batısındaki **Senirce** köyünde kısa süreli bir kazıda bulunarak bir takım çanak çömlek meydana çıkarmıştır²⁰⁷.

Osmanlı Hükümetinin sınırları içinde haber alma teşkilatının çok iyi işlediğini gösteren İngiltere Vatandaşı Mösyö Onmord ile Atina İngiliz Asar-ı Atika Müzesi üyelerinden Mösyö Rubenson'un Antalya'daki araştırmalarında kolaylık gösterilmesi hususundaki belgeler dikkat çekicidir²⁰⁸. **(Lev.31.a), (Lev.31.b) ve (Lev.31.c)** 26 Cemaziyel Evvel 329 tarihinde (11 Haziran 327 senesi) Hariciye Nazırı adına Müsteşar'ın onayladığı Bab-ı Ali Nezaret-i Umur-u Hariciye Umur-u Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi Devair Vilayat Kalemî'nin Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne yazdığı yazıda "İngiltere vatandaşı olan Mösyö Onmerud ve Mösyö Rubenson'un Antalya'da araştırma yapacakları, İngiltere Konsolosu tarafından Antalya kaymakamına söylenmiştir. Yine de haklarında referans olmadığı anlaşıldığından Konya Vilayeti'nin Nezaret-i Aciziye gönderilen 17 Mayıs 327 tarihli telgrafi üzerine gerekli açıklama hemen İngiltere Sefaretince yapılmış ve kişiler hakkında olumlu bilgiler ifade edilmiştir. İngiltere sefaretinden gönderilen telgraf ekli olarak iletilmekle birlikte il yöneticilerine ona göre tebligat edilmesi" istenmektedir.

²⁰⁶ Yeni Türk, Haziran 1938, s. 66.

²⁰⁷ Özgüç, T., Ön Tarihte Isparta Ovası Kültürü ve Yeni Buluntular, D.T.C.F.D., c. II, sa. 3, 1944, s.407.

²⁰⁸ BOA, DH. İD, Tarih: 1329.C.29, Vesika Adedi: 3, Dosya No: 28-1, Vesika No: 25.

İngiltere vatandaşı olan ve “**Patson**” adındaki öğretmenin Bodrum Kazası’nda eski eser bulunabilecek yerlerde yüzey araştırması yapmayı istemesine dair, Osmanlı Arşiv Belgeleri araştırmacılara ışık tutmaktadır. Bu belgelerden bazıları aynı konulu olmaları ve Bakanlıklar arası yazışmaları içermesi nedeniyle hepsi tezimize alınmamıştır. İngiliz Patson’un, İngiltere Devleti Sefareti aracılığıyla göndermiş olduğu ilk başvuru yazısı²⁰⁹ (**lev.32.a**) ve aynı kazı işiyle ilgili olarak Muarif Nezareti’ne gönderilen yazı (**Lev.32.b**) ve Hariciye Nezareti Celilesi’ne gönderilen yazıda (**Lev.32.c**) İngiltere Devleti Vatandaşı olan “Patson” Bodrum’da eski eser kazısı yapmak niyetinde olmakla birlikte ileride resmi ruhsat çıkartması için önce kazı yapmaya değer yerleri araştırması ve kendisine tavsiyename verilmesi iltimasına dair İngiltere Sefaretinden verilen yazılı belgenin gönderilmesiyle gereği hakkında 1 Mayıs 310 tarih ve 89 numaralı tezkere Muarif Nezaret-i Celilesi ile haberleşerek, cevaben alınan 17 Mayıs 310 tarih ve 22 numaralı tezkerede asar-ı atika kazısı yapmak isteyenlerin kazı yapacakları yerlerde ruhsat olmadan keşif yapmaları yasal olmadığı gerekçesiyle adı geçen kişinin dilekçesinin kabul edilemeyeceği ve usule ve yasalara uygun olarak ruhsat talep ettiği zaman gereğinin yapılacağı ifade edilmiştir.

Muarif Nezareti’nden, Dâhiliye Nezaret-i Celilesi’ne yazılan 18 Mayıs 310 tarihli yazıda ruhsat almadan keşif yapılamayacağına dair hüküm yer almıştır. (**Lev.32.d**)

1.2.4.11. Magnesia²¹⁰ Kazısı

Aydın demiryolu üzerinde ve Aydın’ın 37 kilometre batısında bulunan ve **Menderes Magnesia’sı**²¹¹ diye de anılan Magnesia (Tekinköy) antik şehrinde 1892’de Almanlar tarafından bir kazı yapılmıştır²¹². Kazı Berlin müzesi müdürlerinden **Carl Humann** tarafından yönetilmiştir. Bu kazıda eski Magnesia şehrinin çarşı ve pazarı, tiyatrosu ve Artemis tapınağı meydana çıkarılmış, ayrıca bir takım heykeller de bulunmuştur. Artemis tapınağının firizleri 1893’de İstanbul’a getirilmiştir. Magnesia kazısında çıkan M. Ö. ikinci yüzyıla ait mermer heykeller ve burada elde edilen diğer şeylerin bir kısmı Almanlara verilmiş, bir kısmı İstanbul müzesine getirilmiş bir kısmı da İzmir idadisine (lise dengi okul) gönderilmiştir. İdadideki eserler daha sonra İzmir müzesine getirilmiştir. Magnezya Kazısını günümüzde Ankara Üniversitesi Klasik Arkeoloji Öğretim Üyesi hocam, Prof.Dr. Orhan Bingöl yönetmekte olup, naçizane ben de 1994 yılında Klasik Arkeoloji son sınıf öğrencisi iken yaz dönemi staj sürecimde kazı ekibiyle beraber çalışmışım.

²⁰⁹ BOA, DH, MKT, Tarih: 1311.Za.13, Vesika Adedi: 5, Varak: 7, Dosyano: 237, Gömlek Sıra No: 61, Orijinal Kayıt No: 13628.

²¹⁰ Akurgal, E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, s. 422-428.

²¹¹ Akarca, A., Şehir ve Savunması, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1987, s. 45.

²¹² Servet-i Fünun No: 676, s. 411.

1.2.4.12. Tell Halaf Kazısı

Asıl mesleği diplomasi olan Max Freiherr von Oppenheim adındaki Alman kuzey Arabistan, Irak ve Suriye’de coğrafi ve arkeolojik geziler yaptığı sırada, 1899 yılında **Tell Halaf (Tel Halef) Höyüğü**’nü keşfetmiştir²¹³. Güney sınırımızdaki Re sülayn kasabası’nın 2 kilometre güneyinde Suriye topraklarında bulunan Tell Halaf’ta 1907 yılında ruhatname olarak kazıya başlamıştır. Oppenheim ikinci kez ve daha esaslı şekilde 1911- 1913 yıllarında kazıya devam etmiştir. Tell Halaf kazısında çeşitli keramikler, toprak ve taş heykeller, mühürler ve saire çıkmıştır. Buranın boyalı ve nakışlı keramikleri de önemlidir. Tell Halef Kazısı’nın ikinci izin belgesine dair Almanya eski eser uzmanlarından Baron Maks Openhaym için ilettiği, Bab-ı Ali Daire-i Sadaret ‘ten Dahiliye Nezaret-i Celilesi’ne yazılan yazıda²¹⁴ **(Lev.33.a)** *“Diyarbakır ili dahilinde Mardin’in güney taraflarında, Peygamber’in kutsal yerinin yakınındaki “Tell Halef” ismindeki yerde ekli olan irade-i Seniye (Padişah izni) ile 2 sene süreyle kazı yapma izni olan Baron Maks Openhaym’a verilen ruhsatın süresinin dolmasını bildirmesi üzerine Asar-ı Atika Nizamnamesi’nin 19. maddesi gereğince; önceki ruhsatnamenin iptaliyle 1911 yılının mayıs ayından itibaren geçerli olmak üzere yeniden ruhsat verilmesi konusunda Muarif Nezaret-i Celilesi’nin bildirmesi ve Padişahımızın uygun görmesi üzerine kendisine yeni ruhsat verilmesi”* buyrulmuştur. Nezaret-i Müşairünileyha’ya (Bakanlık müsteşarı) ruhsat için izin yazısı gönderildiği açıklanmaktadır. (20 Teşrinievvel 320 yılı. Sadrazam adına Müsteşar imzasıyla)

Diyarbakır Vilayet-i Tahrirat Kalemî’nin Dâhiliye Nezaret-i Celilesi’ne yazdığı bir diğer yazıda da aynı konudan bahsedilmekle birlikte ayrıntı olarak *“Openhaym’ın yanında 7 - 8 kişilik bir grubu olduğu ve 6 gün önce Mardin’e geldiği ve Katırcı Ahescek Hanında misafir olarak ikamet ettiği”* Mutasarrıflıktan bildirildiği üzere 6 Ağustos 327 tarihli yazı ile iletmekte, emir ve ferman Padişaha bırakılmaktadır. **(Lev.33.b)**

Dâhiliye Nezareti’nin adı geçen kişinin Tell Halef’te yaptığı kazı süresinin, 2 yıl daha uzatıldığı konusuna ilişkin Diyarbakır iline gönderilen yazılı belge **(Lev.33.c)** arşivlerimizde saklanmaktadır.

Hükümet kazı komiseri olarak kazıda hazır bulunan Ahmed Dürri adındaki kişinin acemiliğinden faydalanan Oppenheim, 24 sandığa doldurduğu arkeolojik eşyaları Almanya’ya götürmek üzere İskenderun’a sevk etmiştir. O sırada Halep valisi bulunan Hüseyin Kazım Bey (Büyük Türk Lügatı adlı eserin yazarı) bu eserlerin yurt dışına çıkarılmasını önlemek istemiş,²¹⁵ fakat o sırada Balkan Savaşı yenilgisinin acı günleri yaşanmakta olduğundan ve Alman hükümetinin araya girip Osmanlı hükümetini tehdit eder bir tavır takınması yüzünden,

²¹³ Belleten, No: 31, s. 461.

²¹⁴ BOA, DH. İD, Tarihi: 1329.Ş.24, Vesika Adedi: 3, Dosya No: 28-1, Vesika No: 34.

²¹⁵ Resimli Tarih Mecmuası, No: 30, Haziran 1952.

Hüseyin Kazım Bey uğraşlarından olumlu bir sonuç alamamıştır. Osmanlı Devleti, ülkenin bu kadar sıkıntılı zamanlarında bile, eski eserleri koruma bilincine ulaşmış, devlet adamlarını yetiştirmiş büyük bir medeniyettir.

1.2.4.13. Kyme Kazısı

Menemen yakınındaki **Kyme**'de ilk kazıyı 1881 de **S. Renach** yaptı. Burada daha sonraları da kazılara devam edilmiş ve kazılardan birini Çekoslavaklar yönetmiştir. **Dimosten Baltacı Bey** de Kyme'de kazı yapanlardandır²¹⁶. Cumhuriyet devrinde de aynı yerde kazı ve sondaj çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kyme'ye yakın olan **Foça** da arkeolojik kazı yapılan yerlerden birisidir. Daha sonraları Fransız **Felix Sartiaux** 1913 yılında Foça'da altı ay kadar sondaj çalışmalarında bulunmuş, 1914'te de kendisinin önderliğinde burada kısa bir süre arkeolojik kazı yapılmıştır.

1.2.4.14. Labissa ve Larisa Kazıları

İsim bakımından birbirine çok benzeyen bu eski iki şehirden **Labissa**, İzmit körfezindeki Dil İskelesi yöresinde, **Larisa (Buruncuk)** İzmir ilçelerinden Menemen yakınlarındadır. Labissa'daki kazı, **Th. Wiegand** tarafından 1905 -1906 yıllarında yapılmıştır. Wiegand'ın Labissa kazısı, önemli bir sonuç vermemiştir.

Larisa kazısı ise, Almanyadaki Kassel şehri müzesi müdürü **Dr. Boehlau** tarafından 1901 yılında yapılmıştır²¹⁷. Bu kazıda M. Ö. yedinci yüzyıla ait olan Larisa şehrinin eski surları, tuğla ve mermerden mimari parçalar, bir takım kabartmalar bulunmuş²¹⁸ ve bunlar İstanbul müzesine getirilmiştir.

Boehlau'nun ilk kazısından sonra burada 1902 ve 1907 yıllarında da kazılar tekrarlanmış ve bunları İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü idare etmiştir. Boehlau 1932 - 1933 yıllarında Larisa'da bir daha kazı yapmış ve bulunan şeyler tamamen İstanbul müzesine getirilmiştir.

1.2.4.15. Kargamış Kazıları

Eski çağın en önemli şehirlerinden birisi olan Kargamış, Bağdat demiryolunun Türkiye sınırlarından çıkış noktasındaki alanda, bugünkü **Cerablus**'un bulunduğu yerdedir. **Kargamış kazısı**, Hitit tarihini aydınlatan arkeolojik kazıların en önemlilerinden birisidir. İngiltere'nin Halep konsolosu **Skene** 1876 yılında Cerablus'taki harabelerde Hitit hiyeroglif yazılı kitabeler bulunca, British Museum burada kazı yapmaya karar vermiştir²¹⁹. İlk kazı aynı

²¹⁶ Anatolia, I., 1956, s. 32-42.

²¹⁷ Ogan, A., 1932 Larisa Hafriyatından Alınan Neticeler, Yeni Türk, sa. 15. Boehlau, J., Larisa Hafriyatı hakkında Rapor, Türk Arkeologya ve Etnografya Dergisi, sa: 1, 1933.; Şenyürek M., Larisa Civarında Höyücek'te Yapılan Sondaj, Belleten sa: 55.

²¹⁸ Schefold, K., -Boehlau, J., Larisa am Heros, Berlin, 1940.

²¹⁹ Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, c. XVI, sa.34. Eylül – Aralık 1958, s. 69.

yıl içinde **G. Smith** tarafından yapılmış, fakat asıl önemli kazı faaliyeti, **P. Henderson** idaresinde 1878- 1881 yıllarında yapılmıştır. Bu kazıda elde edilen verim, daha sonra Kargamış kazılarını devam ettirme ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Böylece **D. G. Hogarth**, **R. C. Thomson** ve **T. E. Laurence**'dan meydana gelen arkeoloji ekibi 1908 de Kargamış'ı kazmaya devam etmiş, bundan sonra **Woolley**'in başında bulunduğu heyet yine aynı alanda 1911- 1914 yıllarında kazılar yapmış, daha sonra da **Woolley** 1920 -1927 arasında Kargamış'ta arkeolojik çalışmalarını sürdürmüştür.

Hamdi Bey'in müze müdürlüğüne getirilmesinden önceki yıllarda bile Türk basını müzecilik ve eski eserler konusuna büyük ilgi göstermişlerdir. Bu ilginin eseri olarak yabancıların yaptığı kazılara dair gazetelerde çeşitli yazılar yayınlanmıştır. Bunun en güzel örneklerinden birini Kargamış kazıları sayesinde öğrenmiştir. Zamanın gazete okuyan aydın halkı 1880 yılındaki bir gazete haberinde²²⁰:

“Taymis muhabirinin Fırat sahilinde Asar-ı kadime taharriyatı için devam etmekte olan hafriyata dair yazmış olduğu malûmattır” başlığı altında, Kargamış kazıları ve Hitit tarihine dair, büyük boyda olan gazetenin iki sayfasını tamamen kaplayan ve yürütülmekte olan kazıların anlatıldığı görülmektedir.²²¹ Kargamış kazılarında bina kalıntıları, büyük taşlar üzerinde Hitit hiyeroglif yazısı bulunan çok fazla sayıda kitabe, taşlar üzerinde kabartmalar, çivi yazılı bir tablet, seramikler ve çeşitli eşyalar bulunmuştur²²². Buralarda ele geçen eserlerin Geç Hitit özelliği gösterdiğine dair çeşitli kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır²²³.

1.2.4.16. Sard (Sardes) Kazısı

Lidyalıların merkezi olan **Sard** şehrinde Amerika'nın Princeton Üniversitesi adına çalışan bir ekip 1909 -1914 tarihleri arasında kazılar yapılmıştır. Sard kazısını **Howard Crosby Butler** idare etmiştir²²⁴. Kazılarda 1000'i aşkın mezar ve tanrıça Artemis adına yapılmış olan tapınak kazılmıştır. Bu kazılar ve **Artemis Tapınağı**'ndan açığa çıkarılan eserler, bugün Amerika'da **Metropolitan Museum**'da sergilenmektedir²²⁵.

Sard kazısının önemli bir kısmı O. Hamdi Bey'in ölümünden sonraki döneme rastlamaktadır. Bu kazı çok başarılı sonuçlar vermiş ve birçok eser açığa çıkarılmıştır. Bunların bir kısmı İstanbul Müzesi'ne gönderilmiş, bir kısmı da kazı alanında inşa edilen bir

²²⁰ Vakıf, No: 1748, 24 Ramazan 1297- 30 Ağustos 1880.

²²¹ Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 263.

²²² Hogarth, Thomson ve Laurence'ın kazısı ile Woolley'in I. Dünya Savaşı'ndan önceki kazısında ele geçen çok önemli Hitit eserlerinin bir kısmı sekiz sandık içinde İstanbul'a getirilebilmiştir. Savaş nedeniyle taşınamayıp yerinde bırakılan ağır eşya daha sonra 1929 ve 1930 yıllarında Adana'ya, oradan da Ankara'ya götürülmüştür.

²²³ Akurgal, E., The Birth of Grek Art (Orient und Okzident) s. 79-99; Naumann, R., Architektur Kleinasiens 1971 (Türkçe çevirisi: Beral Marda, Eski Anadolu Mimarlığı, Ankara TTK 1975).

²²⁴ Anotolia, Revue Annuelle d'Archologie, IV, 1959, s. 55.

²²⁵ Akurgal aynı eser, s. 377 -383.

depoya konulmuştur. Depoda saklanan Sard eserleri 1918 de ülkenin savaş durumunda olması ve eserlerin güvenliği nedeniyle İzmir'e taşınmıştır. Yunan işgali sırasında Amerikalılar 1922 Mart ayından haziran ayına kadar Sard antik şehrinde hiçbir yerden izin almadan kazıya girişmişler ve bir miktar eser daha bulmuşlardır. Türk Büyük Taarruzu başladığı sırada Amerikalılar, Sard eserlerinin tahribe uğrayacağını bahane ederek, bu eserleri 56 sandığa yerleştirerek Amerika'ya yollamışlardır. O sırada müze müdürü bulunan Halil Edhem Bey Sard eserleri konusunun üzerine düşmüş ve eserlerden bazılarının Türkiye'ye geri getirilmesini sağlamıştır. "Halil Edhem Hatıra Kitabı II."nda Amerikaya götürülmüş Sard eserleri ve müze müdürü Halil Edhem'in bunların yeniden Türkiye'ye getirilmesini sağlamak için sarfettiği gayretlere dair, Arif Müfid Mansel tarafından kaleme alınmış uzun bir yazı bulunmaktadır²²⁶.

1.2.4.17. Kültepe Kazıları

Kayseri'nin 22 k.m. kuzey doğusunda bulunan **Kültepe-Kaniş** Orta Anadolu'daki en önemli kazı yerlerindedir²²⁷. Daha çok Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen Kültepe kazıları sonucunda, Kızılırmak güneyindeki eski Tunç Devri medeniyeti hakkında oldukça önemli bilgiler edinilmesi mümkün olmuştur.

Kültepe Höyüğü M.Ö. 4. Binden (Kalkolitik Çağ) başlayarak Roma Çağı sonuna kadar yerleşim görmüştür²²⁸. Burada ilk kazıyı küçük çapta olmak üzere 1890 yılında **Chantre** yapmıştır. Kültepe'de çıkan eserler arasında su mermerinden (alabaster) yapılmış idol ve heykelciklerin Anadolu arkeolojisinde özel bir yeri vardır. Kültepe'nin alabaster idol ve heykelciliklerini bilim dünyasına 1894'te Alman araştırmacı bilim adamı **Herman** tanıtmıştır²²⁹.

Kültepe'de 1906 yılında da kazı yapılmış, daha önceki kazı gibi bunun sonuçları da yayınlanınca ilim âleminin Kültepe kazı sonuçlarına dair bilgisi artarak devam etmiştir. Kültepe eserleri hakkında bir hayli yayın yapılmıştır. 1948 yılından bu yana burada yürütülen sistemli kazılar Türk Tarih Kurumu ile Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından **Prof. Dr. Tahsin Özgüç** ile başlamış olup, buradaki kazı faaliyeti de halen devam etmektedir. Buranın I. Derecedeki Tarihsel önemi Anadolu'nun en eski yazılı kaynaklarının burada bulunmuş olmasından ileri gelmektedir. Burada ele geçen kil tabletler, antik Asur lehçesinde ve çivi yazısı ile yazılmıştır. Anadolu M.Ö. II. Binin başlarında, tarihteki en verimli dönemlerinden birisini yaşamıştır. Mezopotamya'nın kuzey bölgesinde yerleşmiş bulunan Asurlular, Anadolu'da "**Karum**" adını verdikleri büyük ticaret kolonileri

²²⁶ Cezar aynı eser, s. 263.

²²⁷ Belleten, No: 48, Kasım 1948, s. 855; Anatolia, IV, 1959, s. 43.

²²⁸ Akurgal aynı eser, s. 532-535.

²²⁹ Belleten, No: 81, Ocak 1957, s. 61.

kurmuşlardır. Karum (Kanesh) diğer yerleri de denetimi altında bulunduran merkez olmuştur. Kültepe’de eski Asurca yazılmış metinler konuları itibariyle dört gruba ayrılmaktadır. **1-İş dökümanları, 2- İş şartlarının tartışıldığı mektuplar, 3- Hukuki dökümanlar, 4- Siyasi kurumlarla onların temsilcileri arasındaki idari koordinasyonu sağlayan dökümanlar.** Burada ele geçen tabletlerde gayrimenkul alım satımı ve ticaret geliştikçe ihtiyaçtan doğan finansman usulleriyle ilgili antik çağa ait bilgiler bulunmaktadır²³⁰. Prof.Dr. Tahsin Özgüç’ün Kültepe eserleri hakkındaki hükmü şöyledir. *“Kültepe kazıları, orta Anadolu boyalı seramiğinin menşe problemine, alabaster idollerin devri konusuna, megaron tipindeki mabedin varlığına ve özellikle, eski tunç devrinde de monümantal (aşırı derecede büyük) binaların inşa edildiği hususuna çok önemli ışıklar tutmuştur.”*Yapılan kazılar sonucunda Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nı aydınlatan höyükte, surlar içinde kalan büyük saraylar meydana çıkarılmıştır. Daha sonraki tarihi çağlarda yerleşim yeri bir daha ilk zamanki görkemini elde edememiş, Helenistik ve Roma Çağı’nda ise yerleşim, tekrar iskân edilmesinden dolayı, oldukça büyük hasar görmüştür.

1.2.4.18. Gordion (Yassihöyük) Kazısı

Yirminci yüzyılın ilk yılları Anadolu’nun çeşitli yerlerinde çok fazla sayıda arkeolojik kazı yapılmıştır. Bu kazılardan birisi de 1900 yılında Frik Krallığı’nın başkenti olan Gordion’da yapılmıştır²³¹. **Gustav** ve **A. Körte** adındaki iki arkeolog, 1900 yılında yaz sezonunda 4 ay kadar buradaki kazı çalışmasını sürdürmüşlerdir. Gordion’daki bu ilk kazı, şehrin Akropol ve Nekropolünde olmak üzere iki alanda gerçekleştirilmiştir. Keramik, tunç, kemik, taş ve tahtadan yapılmış birçok eser bulunmuştur²³². Ele geçen eserlerin birçoğu İstanbul’a getirilmiş, bir kısmı da kazıyı yapanlara verilmiştir. Cumhuriyet devrinde Gordion’da daha geniş çerçevede kazılar yapılmıştır.

1949’dan itibaren Pensilvanya Üniversitesi Museum’dan Rodney S.Young yönetiminde yakın zamana kadar çalışmalar yürütülmüştür. Gordion’da günümüzdeki çalışmalar Keith De Vries tarafından sürdürülmektedir. Yapılan kazılar bu şehrin tarihinin M.Ö. 8. yy ortalarından daha geriye gitmediğini göstermiştir²³³.

1.3. Batılı Aydınların Osmanlı Aydınları Üzerindeki Etkisi

Osmanlı - Türk toplumunun kendi bünyesine dayalı ve kendine özgü kültürel varlığında, dış etkilerin yeni bir takım izler meydana getirmeye başlaması on sekizinci yüzyılın başlarına rastlar. Bu etkiler; bilindiği gibi Batı’dan gelmektedir. On sekizinci

²³⁰ Gül, Ş. (Sümerolog) “Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde Bulunan Kültepe Tabletlerinden Örnekler”, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1989 Yıllığı, 1990, Ankara, s. 51-59.

²³¹ Ankara Ün. DTCF Dergisi, c. XVII, 1-2, Mart-Haziran 1959, s. 1-57.

²³² Özgüç, T., Anadolu’da Arkeoloji Araştırmaları, Belleten, sa. 40, s. 557.

²³³ Akurgal, aynı eser, s. 505 -508.

yüzyılın başlarında Türkiye'ye Batı'dan matbaa girmiştir. Gerçi matbaanın kurucusu **İbrahim Müteferrika** bu işe girişirken devlet tarafından görevlendirilmemiştir. Devlet otoritesinin onun üzerine kanat gerdiği de bir gerçektir. Bu durumda, bir yenilik hareketi olan matbaa Türkiye'de yaşatılmak istenirken onun arkasında devlet otoritesi kendini hissettirmiştir. "**Lale Devri**" diye adlandırılan bu devirde zevk ve eğlence dolu bir hayat sürdürülmüş ve bu dünya görüşü çerçevesinde bir takım köşkler ve bahçeler meydana getirilmiştir. O zamana kadar, dini ve sosyal mahiyetli yapılar dışında kalan yapılar, genellikle maddi ihtiyaçların gereği olarak inşa edilmiştir. Bu dönemle birlikte dini ve sosyal mahiyetli yapılardan ayrı olarak bir de köşkler, kasırlar ve bahçeler yapılmaya başlanmıştır. Devrin şairi Nedim "dünyadan kâm almak" tan bahsederek Lale Devri'nin yaşantısını böylece eskisinden farklı bir görüşle dile getirmiştir²³⁴.

Osmanlı İmparatorluğu, yayıldığı geniş coğrafi alanlardan çeşitli etkiler almakla beraber, imparatorluk devrinde, kökü esas itibariyle Türk ve İslam kaynaklarına dayanan bir Osmanlılık nizamı ve bu nizam içinde yuğrulan bir Osmanlı - Türk medeniyeti meydana gelmişti. İmparatorluğun hayatına hükmeden tarihi oluşum, her toplum gibi Osmanlı toplumunu da kendi şartları ve bağlı bulunduğu kültür dairesi içinde hem şekillendirmiş, hem de kader çizgisini çizmiştir. Bu kader çizgisi, on altıncı yüzyılın sonlarına kadar yukarı doğru bir yön göstermiş ondan sonra aşağı doğru bir seyir takip etmeye başlamıştır.

İşte bu kader çizgisinin aşağı yönde ilerlemekte olduğunun, Osmanlı Devleti'ni yönetenler tarafından iyice fark edilmesi ve devletin kendi kültür olanaklarına bağlı kalınarak alınan bazı tedbirlere rağmen bunun durdurulamaması üzerinedir ki; gözler Osmanlı Devleti'nden daha ileri, daha ileri oldukları için de daha güçlü bulunan Batılı devletlere çevrilmiştir. Osmanlı yöneticilerinin, imparatorluğun yıkılışını önlemek ve ona yeniden güç kazandırmak amacı ile Batı'nın bilgi ve tekniğinden faydalanmak üzere çalışmalar başlatmışlardır. Batı örneklerine göre memlekette işler yapmak istemeleri ve nihayet bu yolda bir takım hareketlere girişmeleri, Osmanlı Devleti'nin siyasi hayat ve idari örgütlerinde olduğu kadar, toplumsal ve kültürel varlığında da yavaş yavaş değişmelere yol açmıştır. Bu değişmeler, önce belli belirsiz, yavaş ve aksak yürümüş, zamanla daha belirli hale gelmiş, yukarıda ki yönetici kadronun müdahalelerinin güçlenmesi ve şümül alanını genişletmesi oranında ise gittikçe yoğunluk kazanarak, Türk toplumunun Batı Kültür dairesine yönelişi ve nihayet bu daireye adım atış sonucunu vermiştir. Batı'ya yönelişle ilgili ilk adımlar "**Batılılaşma Hareketleri**" şeklinde adlandırılmıştır²³⁵.

²³⁴ Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayımları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 2.

²³⁵ Cezar M., Aynı eser, s.1.

Osmanlı Devleti 18. yüzyılda henüz Lale Devri'nde iken İstanbul'a gelen elçiler beraberlerinde âlimler, edebiyatçılar, ressamlar getirmeye başlamışlardır. Açılan bu çağır zamanla daha da genişleyerek devam etmiştir. Batılılar Türkiye'nin tarihini, devlet örgütlerini, toplumsal durumunu incelemiş, bu incelemeler sonucunda da çeşitli süreli yayınlarda yazılar ve ayrıca kitaplar yayınlamışlardır. Elçilerin beraberinde veya ayrıca gelen ressamlar, kalem ve fırçalarıyla Türkiye'nin yapılarını, kıyafetlerini ve yaşayışlarını resmetmişlerdir²³⁶.

Batı etkisi, derinlemesine dikkatli bir şekilde incelenirse, bunun Lale Devri'nden biraz daha geriye götürülmesi bile mümkündür. Çünkü Osmanlı tarihlerinin sayfaları arasında bunun işareti sayılabacak bazı derleme bilgilere rastlanabilmektedir.

Osmanlı'da dış etkinin önce süslemelerde görüldüğü ve mimariyi ilgilendiren kısımlardan daha önce kumaş süslemelerinde izler bıraktığı anlaşılmıştır. Çünkü 1697 yılında İran şahına Türkiye'den gönderilen hediyeler²³⁷ arasında “yeni moda Avrupa çiçekli zerbestinden 4 top kumaş, en iyi cinsten Avrupa dibasından 12 elbiselik kumaş”ın bulunması bunun işareti sayılmaktadır. Bu da bize bu yıllarda Türk kumaşlarında Avrupa motiflerinin kullanılmaya başlanmış olduğunu gösterir.

Lale Devri'nde başlamış olan çağdaşlaşma akımı III. Selim zamanında kısa sürede elde edilebilecek sonuçlarını da vermeye başlamıştır²³⁸.

Tanzimat edebiyatı Avrupa edebiyatından çeviriyle başlamıştır. Bu, romanı, hikâyeyi, şiiri ve giderek tarihçiliğe ait eserleri kapsamıştır. Eleştiriye ve Avrupa düşüncesinin örnek olabilecek ciddi edebiyat tarihine ait araştırmaları, çeviri listesinin dışında kalmıştır. Bu dışlama bugün de sürüp gitmektedir. Tanzimat aydını Avrupa ve dünya tarihiyle ilgilenmeye başlaması, Tanzimat adamının bulunduğu zamanı ve mekânı saptama bilincinin ürünüdür. Bu dönemde Avrupa tarihine ait bazı deneme ve çeviri eserler basılmaya başlanmıştır. 1854'te (H. 1270) muhtemelen, tercüme odası memurlarından biri olan Sahak Ebro Büyük Petro Tarihi'ni kaleme almıştır. Klasik Osmanlı döneminde de zaman zaman Avrupa tarihine ait kısa çeviri ve risaleler kaleme alınmış veya Peçevi'nin yaptığı gibi Avrupa tarihine atıflarda bulunulmuştu. Ama 19. yüzyılda Avrupa tarihine olan ilgi, Osmanlı toplumunun konumunu ve geleceğini anlamak isteğiyle başlamıştı. Hatta yöneticiler, bazı Avrupalı yazarlara, Türk tarihine ilişkin yorumlarından dolayı mükâfat da vermekte idiler.²³⁹ Bunun dışında, Avrupa toplumunun düzenini ve gelişimini öğrenmek ve Osmanlı'yla karşılaştırmasını yapmak gibi bir tarihçi düşünceye de ulaşılmıştır. Örneğin Cevdet Paşa, Ortaçağ Avrupa tarihinden söz

²³⁶ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 7

²³⁷ Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa, Nusretname, c. 1, Fasikül 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 344.

²³⁸ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 1978, s.101.

²³⁹ Başb. Osm. Arş. İrad-Har Nr. 2893, sene 1266 “Fransa'nın Viyanadaki sefirinin yeğeni Mösyö Bumon'un kaleme aldığı dört ciltlik Avrupa tarihine dair basılı yayınlar”.

ederken feodaliteyi tahlil etmekte ve onu Osmanlı tımar rejimiyle karşılaştırmaktadır.²⁴⁰ Ona göre feodalite zulme dayanan ve Roma köleci düzeninin sadece hafifletilmiş bir biçimidir. Cevdet Paşa, Avrupa tarihi üzerinde edindiği bilgileri, Osmanlı toplumunun yapısını ve geleceğini saptamak açısından değerlendirmelere tabi tutmaktadır. Tanzimat dönemi boyunca diğer aydınlar tarafından da izlenen bu yöntemin, örneğin amatör bir yazar olmakla beraber Mustafa Celaleddin Paşa tarafından “les Turcs anciens et modernes”de Türk ırkının Avrupa ve dünya tarihindeki orijinal rolünü saptamak gibi ideolojik bir niteliğe büründüğünü de belirtmek gerekir. Ancak, Tanzimat adamının tarihe bakışındaki bu önemli değişimin ve düşünsel gelişimin Avrupa ve dünya tarihini ana kaynaklardan öğrenme ve bilimsel bir araştırma yöntemine ulaştığını söylemek mümkün değildir.

Osmanlı Devleti’nde batılılaşma hareketi toplumun kendisinden gelmeyip yukarıdaki yönetici kadronun müdahale ve zorlamalarıyla yürütülmeye çalışılmış öte yandan batılılaşmak istenirken her şeyden önce devleti yıkılmaktan kurtarma amaç edinilmiştir. Onun içindir ki; kültür ve sanat alanındaki değişmelerin, bir kısmının temelinde, kültürel bir değişmeyi hedef tutan bir çalışma değil de, devletin hayatiyetiyle birinci derecede ilgili bir askeri ıslahat veya buna benzer bir problemin yattığı, fakat böyle problemlerin bazılarının sanat ve kültür değişikliği konusunda etki ve role sahip bulunduğu bilinmektedir.

Osmanlı aydını, Batı’nın bilgi, teknik ve örgütlerinden faydalanmak arzusu gösterirken, Osmanlı Devleti’nin zayıflığını gören Batılılar, karşılıklı ilişkilerin de artması sonucunda Osmanlı Toprakları’nda kendilerinin faaliyetleri için uygun ortam bulmuşlar ve bu topraklarda kendi menfaatleri için ekonomik, siyasi, askeri, çıkar sağlamak yolunu tutmuşlardır.

Böylece Türkiye gün geçtikçe Batı’nın sömürü düzenine, sömürünün yanı başında ayrıca imparatorluğu parçalama çalışmalarına maruz kalıyordu. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren Batı’nın Osmanlı imparatorluğu’na karşı niyet ve politikası bu esaslar üzerine oturduğu ve yıldan yıla daha da kuvvet ve açıklık gösterdiği halde, Osmanlı İmparatorluğu’nun kader ibresi “Batı’nın niyetlerinin iyi olmamasına rağmen Batılılardan faydalanmaya çalışma ve nihayet Batı Kültür Dairesine girme zorunluluğu’na işaret etmiştir. Çünkü “*Batılılara karşı koyabilmek için Batılılaşmak*” ’dan başka çıkar yol kalmamıştır²⁴¹.

Tanzimat adamı tarihe bakışında ve bilgi edinmede belirli bir kültürel eşleşmeyi kavradığı gibi, yaşadığı dünyayı bir ölçüde kendi dilinin ve dininin boyutları dışında da anlamak ve öğrenmek aşamasına ulaşmıştır. Kaydedilen bu aşama Eskiçağ Tarihine ve Arkeolojiye uyanan ilgi dolayısıyla anlaşılmaktadır.

²⁴⁰ Cevdet, Tarih, c. I. s. 12, bkz. Ümit Meriç, Cevdet Paşa’nın Cemiyet ve Devlet Görüşü, İstanbul, 1975, s. 59.

²⁴¹ Cezar, M., Aynı eser.

1.4. Osmanlı Devleti'nde Arkeoloji Bilimine Dayanak Oluşturan İlk Bilimsel ve Sanatsal Çalışmalar

Ülkemiz, tarihöncesi çağların en eski evrelerinden böyle çeşitli kültürel kalıntıların ve daha sonraki dönemlere ait değişik uygarlıkların izlerine kesintisiz bir şekilde rastlanan, kültürel evrim ile arkeolojik sıra düzenin anlamlı bir çerçeve içinde izlenebildiği ender yerlerden biridir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde Tanzimat sadece bürokratik reformlar silsilesinden ibaret bir dönem olmayıp aynı zamanda düşüncede ve hayat tarzında meydana gelen bir değişme demektir. Bu dönemde artık Osmanlı tarihini bütün Osmanlı milletleri ve onların aydınları birlikte yapmaktadırlar. Planlanmış bu beraberlik dışında, ayaklanma ve ulusçuluk gibi oluşumlarla birlikte gelişen bir başka tarih yapma süreci daha vardır.

Tanzimat dönemine kadar inceleme ve kritik gibi en temel koşulları esas almayan bir bilim ve dini görüşlerin sınırladığı bir sanat anlayışı geliştiren²⁴² bu dönemde, antik kültür kalıntılarının değerinin farkında olan küçük bir topluluğun varlığı söz konusu olsa bile, bunları korumaya ve bilimsel anlamda değerlendirmeye yönelik bir kesimden söz etmek oldukça zordur.

Taraftarlar ve karşıtlar Batı'yı yaşatmakta ve tartışmaktadır. Ayrıca bu mesele sadece Müslümanlar için varid değildi. İmparatorluğun gayrimüslimleri de Batı'yı yaşamak konusunda olumlu veya olumsuz tavır almaktaydı. Çünkü Batı etkisi, var olan benimsenmiş cemaat kurumlarını, kiliseyi, ruhbanı, inancı ve ananeyi sarsmaktaydı. Protestanlık Osmanlı ülkesinin Hıristiyanları arasında sadece birkaç misyonerin kurduğu kilise, okul ve bu mezhebe giren bazı Hıristiyanların sebep olduğu hadiseler zinciri olarak kalmamakta; bütün bir zihniyet, hayat tarzı ve davranış değişikliğine neden olmaktaydı. Bu sarsıntıya en eski Hıristiyan toplulukları nasıl karşı duracaktı. Tıpkı Müslüman yurttaşları ve hemşehrileri gibi, Batı'yı tanıyıp benimseyerek, laikleşerek, ortak coğrafya ve tarihlerinin mirasına sahip çıkarak; aile yapısını, kadının konumunu, adet ve geleneği nasıl korumalıydı. Cevap Osmanlılık oldu. Okumuşların ortak direnişi Osmanlılık adına oldu ve Batı'nın karşısında ve dışında kalarak, Batı'yı benimseme tutumunun adı böyle konmuştur²⁴³.

Bu nedenle Osman Hamdi'nin çağdaşlarını bu dönemin ve bu kültürel çevrenin içinde değerlendirmek gerekir. Aslında Polonya asıllı Mustafa Celaleddin Paşa (Borzecki) ile Fransız kültürüne bağlılık gösteren Osman Hamdi Bey veya Türkçü Ziya Paşa gibileri yer yer

²⁴² Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c. 5 (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri, 1789–1856), Ankara, 1988, s. 181–183.

²⁴³ Osman Hamdi Bey Kongresi Bildirileri, 2–5 Ekim 1990, İstanbul 1992, s.123–131; İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; “Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek”, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 124.

Osmanlılıktan çok Türklüğü, bazen isim, bazen de o kültür ve edebiyatı anarak vurgulamış olsalar da 19. Yüzyıl Türkçülüğünü, II. Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'yle karşılaştırmak mümkün değildir. Bu boyut önemlidir ve 19. yüzyıl Osmanlılığında Avrupalı öğeler kadar (ki bunlar ekseriye 20. yüzyıl aydınından daha büyük bir iştahla ve fazla tartışmadan alınmış görünüyor) Şark da hâkimdir. (Bugün Osman Hamdi gibi, tablolarında Şark hattatlarını tuvale aksettirecek bir ressam daha yoktur en azından). Aslında 19. yüzyıl Batıcılığında Avrupalılık sorunu bir bakıma 20. yüzyılda olduğu kadar büyük bir sorunsal olmamıştır. Örneğin Azerbaycan, Kazan gibi Rusya çevre vilayetlerinin aydınları arasında da Rus medeniyeti ve onun menşei olan Avrupa, çok saygıyla ve çekinmeksizin kabul edilmiştir. Aslında Osman Hamdi'nin içine doğduğu 19. yüzyıl Osmanlı cemiyeti, Batı'yı tanıma ve benimseme mücadelesindedir; fakat aynı zamanda mensubu olduğu Şark medeniyetini de geçmiş asırlara göre daha yoğun, daha titiz ve daha metodik bir biçimde incelemektedir. Farsça hiçbir asırda 19. yüzyılda olduğu kadar sevilip edebiyatı incelenmemiştir. Arapça ve ardındaki edebiyatla da bu asırda daha yoğun ve ustaca ilgilenilmiştir.

Gerçi Batı dillerine ve felsefeye ilgi, 18. yüzyıl Osmanlı okumuşlarının her dil ve dinden grupları arasında yaygınlık kazanmıştı. Örneğin bu yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'da Eflak beyzadesi Dimitri Cantimir, Fenerli beyzadelere Padova'da tahsil gören Mavrokordato Kardeşler, Nefriyoğlu gibi kibar bir Türk, hep birlikte Aristoteles üzerine tefsirler yapan, Latince ve Yunanca bilen kültür grubunu oluşturuyordu. Öte yandan aslen Macar olan İbrahim Müteferrika'nın yanında ilginç bir kişi vardı. Eski Galata kadısı olan ve Yanyalı Hoca olarak da bilinen Mehmed Esad Efendi, bildiği Rumca'nın yanı sıra Latinceyi de öğrenmiş bir ilmiye mensubuydu. 18. yüzyılın bu gelişmeleri 19. yüzyılda artık kurumlaşmış anlamda bir aydın (intelligentsia) zümrenin varlığını hazırlamıştı ve Tanzimat reformlarını sadece idarede değil hayatın her safhasında götürecekti grup buydu. Okullara kadar resim dersleri ve Osmanlı hayatında Batılı anlamda ressamlar ortaya çıkmıştı. Bu yeni oluşumun başını asker ressamlar çekiyordu. 3 Cemaziyyevvel 1275 (9 Aralık 1858) tarihli bir irade Üsküdar ve Beşiktaş rüşdiyelerine Mülazım Necib ve Mülazım Salim efendilerin, iki yüz ellişer kuruş maaşla resim hocalıklarına tayinini emretmekteydi²⁴⁴. Bu benzeri tayinlerden sadece birisidir. Bu yıllarda İstanbul ve taşra mekteplerine Mekteb-i Harbiye çıkışlı resim öğretmenleri tayin ediliyordu. Osmanlı, hüsn-ü hattla resim sanatını bir arada öğreniyordu. Aynı yıllarda ünlü ressam Ayvazovski'ye, Sultan Abdülmecid'e takdim ettiği tablolar

²⁴⁴ Başbakanlık Arşivi (BA), I.D., 27764, 3CA 1275 (Aralık 1858); Tülin Ertan Çoruhlu, "Askeri Okullarda ilk Resim Dersleri ve Asker Ressamlarımız", Askeri Tarih Bülteni, Şubat 1990/28, s.39 vd.; İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 125.

nedeniyle dördüncü rütbeden bir nişan verilmişti.²⁴⁵ Ancak Ayvazovski Osmanlı sarayı tarafından taltif edilen ressamın en ünlüsü olmakla beraber tek değildi. Osmanlı başkentine ve saraya Ferenc Liszt ve başka birçok virtüöz gelmekte, Muzıka-yı Hümayun, ülkeyi Batı müziğine açmakta ve Muzıka-yı Hümayun komutanı Ethem Paşa ‘Frenk’ usulü notayla Osmanlı musikisinin en geniş koleksiyonunu derlemekteydi. Eski eserleri korumaya ve anlamaya yönelik bir faaliyet ve genelde yeni bir anlayış vardı. Ayasofya’nın tamiri esnasında Fossati kardeşler mozaik ve freskleri ortaya çıkartmış ve resmetmişlerdir. Bu pahalı baskıyı Fossatiler Rus çarına sunmak istemiş ama çar gerekli parayı vermek istemediği için, Sultan Abdülmecid’in cömert yardımlarıyla basılan bu fresk ve mozaikler, ona ithaf edilerek uygarlığa sunulmuştur.²⁴⁶ 3 Şubat 1856’da Sultanahmet Meydanı’ndaki obeliks (Dikilitaş) ile Pers Savaşları sonunda Platea zaferi üzerine Yunan şehirlerinin Delphoi’deki Apollon Sunağı’na adadıkları trophaei’nin bir ayağı olan burmadireğin (Yılanlı Sütun) etrafının parmaklıkla çevrilmesi için irade çıkar. Bu dönemde kentsel alandaki eski eserlerin korunması, zaman ve uygarlık sınıflaması tanımadan sürüp gitmektedir. Bunlar, Osmanlı’nın 600 yıllık hayatındaki ilk örnekler değildir, ama 19. yüzyılda bu alanda bir yoğunlaşma görülür. Bir yanda ordudaki subay ressamın faaliyet gösterdiği İstanbul’da, öbür yandan kadın ve erkeklerin mesire yerlerinde edepli davranmaları için sık sık iradeler, yasaklar çıkar²⁴⁷, vapurlarda haremlik selamlık usulüne dikkat edilmesi istenirdi. Osmanlı, 400 yıldır yönettiği Yemen’de ‘kat’ denen ve çiğnenen bir bitkinin ne olduğunu o sıralarda tahkik etmeye başlar. Bir irade ile Ekim 1854’te “Yemen ahalisinin tenavül eyledikleri kat tesmiye edilen nebatın numunesinin irsal olunduğundan” söz ediliyor. Osmanlı artık vatan coğrafyasını öğrenmeye başlamıştır. Öte yandan devlet, tiyatroların inşasını ve coğrafyasını öğrenmeye ve desteklemeye başlamıştır. Mart 1867’de Tepebaşı’nda bir tiyatro inşası için 3 000 m²’lik bir arazi satın alınması için irade çıkar. Naum Tiyatrosu piyango ile desteklenmekte ve daha 1851’de Beyrut’ta meclis-i ticaret azası Maron Nakkaş’ın açtığı tiyatroya (ki Arapça eserler temsil edecekti) ruhsat verilmektedir.²⁴⁸ İmparatorluk Batılılaşıyor, Batı’ya ilgi artıyor ama Doğu’nun edebiyat ve tarihi de gene Batı’dan gelen bir esintiyle daha yoğun ve bilimsel olarak inceleniyordu. İbni Haldun tercümesini Ahmet Cevdet

²⁴⁵ BA, I.H., No: 7991-12CD 1274 (Ocak 1858); İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; “Osman Hamdi’nin Önündeki Gelenek”, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 125.

²⁴⁶ BA, I.H., No: 4813-16 Safer 1269 (Kasım 1852). Aya Sofia Constantinople as Recently Restored by Order of H. M. The Sultan Abdul Mejid adıyla basılan kitaplardan 20 adedinin 178,5 sterline alınması hakkında irade. İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; “Osman Hamdi’nin Önündeki Gelenek”, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 126.

²⁴⁷ BA, I.D., No: 830, 1268 (Mayıs 1852) tarihli Mesirelerde Edeb ile geşd-ü güzar edilmesi”; aynı tasnif, No: 5212-27 Safer 1261 (Mart 1845) tarihli “Vapurlarda kadın erkek yerlerine dikkat edilmesi”, Irad-Dah., No: 19680 20 Muhç 1271 (Ekim 1854) tarihli “Kat denilen nebat hakkında”. ; İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; “Osman Hamdi’nin Önündeki Gelenek”, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 126.

²⁴⁸ BA, I.D., No: 45223-14 RA 1289 (Mayıs 1872); I.M.V., No:5976 : 12 1266 (Ağustos 1856). İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; “Osman Hamdi’nin Önündeki Gelenek”, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 126.

Paşa tamamlıyor; onun kaleme aldığı tarih de artık vakanüvislik geleneği sona eriyor ve Osmanlı modern tarih yazıcılığına adım atıyordu. Ancak Mütercim Asım'ın 18. yüzyıl sonunda çevirdiği Firuzabadi'nin ünlü Arapça lügati Kamusü'l -Muhit, el- Okaynüsü'l -Basit fi'l Tercemeti'l -Kamusi'l -Mühit başlığıyla baskıya veriliyor. Babiâli Tercüme Odası'ndan sahhak Ebro'nun Batı iktisadından ve tarihinden yaptığı tercüme ve derlemeler yanında İstanbullular İranlılardan çok Hafız Şerhitelif ediyorlardı. İstanbul'un her yerinde kadınlara dahi şerbet ve çay içinde gizlice kanyak ve rom karıştırıp satan "punççi"²⁴⁹ dükkânları türediği gibi şekerlemeciliği teşvik için Francesko Vallaury'nin dükkânına "şekerlemeci-i şehriyari" serlevhasının (=tabela) asılmasına izin verilmiştir²⁵⁰. Viyana'nın imparatorluk şekerlemecisi Demmel gibi İstanbul'da daha niceleri taltif edilecektir. Osman Hamdi Bey'in doğduğu yıllarda Osmanlı'da asar-ı atıkaya karşı olan ilgi de birden artmış ve resmileşmiştir. Toplama ve envanter tespit çalışmaları da bu tarihlerde başlar. Resim, müzik ve arkeoloji derken Osman Hamdi'nin çalışmalarını yürüteceği ortam kendi kendisine oluşmaktadır.

Varolan her ilim şubesi kendi tarihini bilmek zorundadır. Bu realite, arkeoloji ilmi için de geçerlidir ve Türk arkeolojisi de biraz daha yakın asırlarla ilgilenmek ve Osmanlı-Türk toplumunda antik dünyaya duyulan ilginin tarihini bilmek durumundadır. Böyle bir ilgilenme ve bilgilenmenin, bilim adamının çalıştığı ve entelektüel hesaplaşma içinde bulunduğu zamanı ve mekânı, yani hâlihazır ve geçmişteki çevresini tanımak için kaçınılmaz olduğu da açıktır.

Ülkemizde çeşitli uygarlıklara ait görsel kalıntıların bolluğu daha 16. yüzyıldan itibaren gezginlerin dikkatini çekmiş ve 18. yüzyılda da eski eserlerle ilgilenen kişilerce Anadolu'nun önemi vurgulanmıştır. Örneğin, 1764 yılında Society of Dilettanti'nin parasal desteğiyle ülkemizdeki eski Yunan ve Roma uygarlıklarını saptamak amacıyla araştırma gezileri düzenlenmiştir. Buna rağmen, ülkemizin gerçek anlamdaki arkeolojik değerinin anlaşılmasıyla bu konudaki yoğun çalışmalar 19. yüzyıla rastlar.

19. yüzyılın ilk yarısından yaklaşık Cumhuriyet dönemine kadar, Batılılarca ülkemizde gerçekleştirilen önemli araştırma ve kazıların bazıları şunlardır: 1827 yılında Alman bilgini Schulz, Doğu Anadolu yöresindeki yazıtları incelemek amacıyla bölgede bir araştırma yapmıştır. Sonraları Hitit'lerin başkenti Hattuşaş olduğu anlaşılan Boğazkale (Boğazköy) Charles Texier tarafından 1834'de bulunmuştur. W. Hamilton, 1835'te Alaca Höyük'ün önemli ve eski bir yerleşim yeri olduğu konusunda dikkatleri çekmiştir²⁵¹.

²⁴⁹ BA, I.M.V., No: 4582, 22 Safer 1266 (Ocak 1850). İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 127.

²⁵⁰ BA, I.H., No: 8463, 17 M. 1275 (Ağustos 1858). İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 127.

²⁵¹ Arsebük, G., Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, "Dünden Bugüne Arkeoloji", c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 66- 75.

Yirmi sekizinci Çelebi Mehmed Efendi, kalabalık bir heyetin başında 1720 yılında Paris'e gitmiştir. Fransa'da gördüklerini özellikle o ülkenin yapılarına, eşyalarına bilgi durumuna dair bazı şeyler öğrenip bunları İstanbul'a bildirmiş olması istenmiş olmalı ki; Türk Elçisi'nin Fransa'nın bu yönü ile fazlaca ilgilendiği ve gördüklerini kaleme aldığı bilinmektedir. Bu yazıları okuyanlar arasında Üçüncü Ahmed ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'da bulunmaktadır. Paris'in Saray, köşk ve başka başka bina türleri, ayrıca bahçelerini anlatan bu yazılar yüzünden dikkatler Batı'ya çekilmiştir. Söz konusu yazılardan 22 sayfalık bir bölümün zamanın vak'anüvis tarihine²⁵² aynen konulmuş olması, o yıllarda bu konuya karşı gösterilen ilginin derecesini de açıkça ortaya koymuştur.

Yirmi sekiz Çelebi Mehmed Efendi, Versay ve Fontainebleu saray ve bahçelerinin resimlerini de getirmiştir²⁵³. Onun yazıları, İstanbul'a dönüşünde anlattığı şeyler, yalnızca saray çevresini değil, onların istekleriyle binaları aynen kimseleri de etkilemiş olsa gerektir. Zaten o yıllarda padişah bir fermanla Kâğıthane'de geniş bir araziye köşkler, bahçeler yaparak burasının imarı şartıyla saray mensuplarına vermiştir. Bu sayede Kâğıthane vadisinde kısa zamanda zarif ahşap köşkler bahçelerle donanmış ayrıca yapılan köşkların sayısı 170'i bulmuştur²⁵⁴.

Yirmi sekiz Çelebi Mehmed Efendi Fransa'da gördüklerini kaleme almak suretiyle bir sefaretname meydana getirmişve bu yazılar, "**Paris Sefaretnamesi**" adı ile 1737 de İbrahim Müteferrika matbaasında basılmıştır. Bu sayede Fransa hakkında yalnızca yüksek makam sahipleri değil o yıllarda bu kitabı okuyan herkes sahibi olmuştur. Paris Sefaretnamesi'nde²⁵⁵ Paris'in eğlence ve sanat hayatına dair de bilgiler yer almaktadır.

Tanzimat toplumunun aydını; devlet adamları, yazarları ve bu toplumun seçkin kişileri, tiyatrodan gazeteye, mimariden filolojiye ve doğa bilimine kadar her konuya el atma ve düzenleme çabası içerisinde çok güzel işler başarmışlardır. İlk roman yazarı olan **Semseddin Sami**, ilk sözlükleri ve ansiklopediyi de ortaya koymuştur. **Sadrazam Ali Paşa**, Güllü Agop'un Osmanlı tiyatrosunu devletin finanse etmesini gerekli görmüş ve bazı temsilleri de teşvik için izlemiştir. **A. Vefik Paşa**, tiyatro çevirmenliğinden sözlükçülüğe kadar her alana el atmıştı. Gerçekte Tanzimat aydını tipi, bizim toplumumuzda kendi kendisini yetiştiren, eleştiren ve yeni ufuklar aramaya başlayan insanın ilk örneğidir.²⁵⁶ Avrupa kültürüne açılma çabasındaki bir toplumda bunlar doğal ve faydalı eğilimlerdir. Ancak 19. yüzyıla kadar Türk toplumunun Batı kültürüne olan yabancılığı kendisini özellikle tarihçilikte, iktisatta ve toplumbilimde göstermektedir. Bilinen ilk iktisat kitabı 1830'larda

²⁵² Raşid, Tarih, c. 5, s. 330.

²⁵³ Tarih Vesikaları, no: 15, s. 194.

²⁵⁴ Küçükçelebi-zade Asım, Tarih, s. 42.

²⁵⁵ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesi, İstanbul, 1306, s. 63.

²⁵⁶ İlber Ortaylı, "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı", İletişim Yayınları, 1999, İstanbul, s.244

düzenlenen bir elyazması olup, 1850'lerde bazı risaleler bunu izlemiştir. Ancak iktisat bilgisi de tıpkı Avrupa tarihi gibi tercüme odası mensuplarının aktarmacı derlemelerinden oluşmaktaydı.²⁵⁷ Yüzyılın ikinci yarısında **Ahmed Midhat Efendi**, **Ohannes Sakızlı** gibi iktisadi düşünceye daha yorumcu yaklaşımlar da görülmüştür. Tanzimat dönemi Osmanlı toplumunda bilgi birikimi, araştırmayı örgütlenme ve kurumlaştırma çabası ile sınırlı kalmıştır. **Mart 1864'te Cemiyeti İlmiyye-yi Osmaniye** ilk kütüphaneyi açana kadar başkentte ve taşra şehirlerinde kütüphane, yazmaların yığıldığı vakıf depoları gibi işlem görmüştür. Bununla beraber **Maarif Nazırı Münif Efendi (Paşa)** Kütüphaneleri düzenleme işine girişen ilk kişidir. Devlet arşivinden yararlanılmaya ve bazı kütüphanelerin ilkel de olsa katalogları hazırlanmaya başlanmıştır. Yüzyılın sonunda referans kitaplığı ve derleme kütüphane kurumu fikir ve girişim olarak Osmanlı aydınları arasında yerleşmiştir. Tanzimat Türkiye tarihinde devrim değil, devrim hazırlayıcı sonuçlar doğuran bir harekettir. Bu dönem aydın grubu aslında devletin maaşlı kadrolarını oluşturan memurlardır. Arkalarında uzun bir siyasi düşün ve örgütlenme geleneği de yoktur.

Osmanlı Devleti bir çöküş süreci yaşadığı 19. yüzyılda, askeri, siyasi, ekonomik alanda güçlenen ve emperyalizm peşinde olan Batı'nın bir diğer yüzü ile karşılaşmıştır. Antik kültürlerle, arkeolojiye ve müzeciliğe karşı gittikçe artan ilgi ve bilgi birikimi ile birlikte, bu alanlarda hizmet veren kurumlara, yetişmiş elemanlara ve donanıma sahip olan Batı, Osmanlı Devleti'nin karşısına kültür tarihinin her türlü malzemesine sahiplenecek ve bunları değerlendirecek bir uygarlık beklisi²⁵⁸ olma iddiası ile de çıkmıştır. Bu bağlamda Batı'nın, Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu toprakların tarihi zenginliğine yaklaşımı temelde iki amaçlıdır. Bunlardan ilki, gelişmekte olan müzeciliğin verdiği bir hızla ve adeta yağmacı bir tutumla Avrupa müzelerine eser kazandırmak; ikincisi ise arkeoloji aracılığıyla antik kültürlerle ışık tutmak ve bunları yayın yolu ile bilim dünyasına sunmaktır²⁵⁹.

Batı hızla bu alanda ilerlerken 27 Temmuz 1793 tarihli bir kararname ile Louvre Sarayı, "Museum de la Republique" olarak düzenlenmiş ve halka açılmıştır. Aslında bu olay, müzeciliğin yaygınlaşmasında başlangıç noktasıdır.²⁶⁰

19. yüzyılda Osmanlı toplumu ve aydınları eski eserlerden anlamayan bir toplum olarak nitelendirilir. Bu yaygın fakat doğruluğu şüpheli kanıya göre, eski dünyanın kalıntısı eserler güya "taş parçası" olarak nitelendirilmiştir. Bu iddia, daha çok, eski eserleri, mavi gök

²⁵⁷ İktisat bilimi ile ilgili bilinen en eski yazma, 1830'lara ait olup mütercimi belli değildir. Daha çok genel kavramlar ve Malthus konuları üzerinde durmaktadır. Ortaylı, "Osmanlılarda İlk Telif İktisat Elyazması", Sayı 46/1, 1983.

²⁵⁸ Güven Arsebük, aynı eser, s. 126.

²⁵⁹ Kundakçı, G.E., XIII. TTK Kongresi, "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım, Ankara, (4-8 Ekim 1999 Kongresine Sunulan Bildiriler) c. III, II. Kısım, s. 1083 -1094.

²⁶⁰ İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 128.

kubbenin ve Akdeniz güneşinin altından kaldırıp Londra, Paris ve Berlin'in soğuk müzelerine yığmak isteyenlerin tekrarladığı bir söz olmakla birlikte, bizim aramızda da yaygın bir inançtır. Oysaki bütün dünyada halkın geniş kesimi tarih boyu, eski eserleri, hele gündelik yaşamına ve kullanımına yabancı olan tarihsel kalıntıları, pek öyle bağına basmamıştır. Çin Seddi, asırlardır, ev yapmak isteyen civardaki köylülerin yağmasına uğramıştır. Mısır piramitleri mezar hızsızlarının elinden çok çekmiştir. Antik heykellerin, ilk Hıristiyanlar ya kafasını koparmış yahut bazılarının üzerine haç kazıyarak vaftiz (!) etmişlerdir. Kale yapımı ve tamiratta kullanılan kitabeler her yerde görülür. Daha birkaç yıl önce Paris'teki Place des Vosges yapsatçı müteahhitlerin elinden zor kurtarılmıştır. Eski esere saygı, refah ve eğitimle gelişir ve ancak son çağın bir eğilimidir. Her memlekette eski eseri değerlendiren ve bunun için didinenler, aslında, kitap meraklıları örneğinde olduğu gibi, vardı ve aydın zümre içinde olduğu kadar, devleti yönetenler arasında da eski eserden anlayan ve saygı gösterenlere rastlanmaktaydı. Örneğin, Aydın vilayeti salnamesinde (yıllık), Efes ve Bergama'nın nasıl gezilmesi gerektiği sayfa sayfa anlatılmıştır. Bu mükemmel arkeolojik gezi rehberini hazırlayan ve hazırlatan Osmanlı bürokratlarının Efes ve Bergama'ya 'taş yığını' diye bakmadığı açıktır. Çünkü bazı tespitlerin vilayetteki memurlar tarafından yapıldığı görülür. Örneğin Bodrum Kalesi hakkındaki müşahede, çizilen resim ve krokiler bunu gösterir ve doğrusu günümüzde yazılan rehber kitaplarda gözden kaçan bazı noktalar bu eski metinlerde yer almaktadır²⁶¹.

Hicri 1308 (Miladi 1890) tarihli vilayet salnamesinin tam 80 sahifesi bazı plan ve krokilerle İzmir ve Ege'nin önemli bütün harabeleri için yazılmış ilginç bir rehber olarak düzenlenmiştir. Bu rehber hiç de baştan savma olmayıp titizce ve dikkatlice hazırlanmıştır. Vilayet yıllığında bu kadar iyi tanıtılan Bergama Zeus Sunağı, Almanlara "taş yığını" diye, gönül rahatlığıyla nasıl bırakılabilirdi ki? Bu olayın arkasında büyük olasılıkla Alman kayzerine duyulan siyasi borcun ve o sıralarda yapılmakta olan demiryollarının etkisi vardı. Kuşkusuz böyle olaylara rastlanıyordu. Örneğin büyük devletlerin hükümdar ailelerinden Türkiye'yi gezen prenslere veya o sırada ilişkilerin iyi olduğu bir devletin İstanbul'daki sefirlerinden gördüğüne imrenenlere politika gereği bazı şeyler hediye ediliyordu. Ama bu hediyeler biinçsizce değil, ciğerden koparır gibi veriliyordu. Temmuz 1845'te Rus grandüklerinden Konstantin Türkiye'ye gelmiş, İstanbul ve Çanakkale'yi gezmiş ve Pirkar denen köyde bir cami avlusundaki eski bir kitabeyi beğenmişti. Yunanca olan bu kitabe musalla taşı olarak kullanılıyordu. Yazışmalardan sonra taş kendisine hediye edildi. Yine III. Selim devrinde, İngiltere elçisi Nuruosmaniye Camii avlusunda bir lahit kapağı beğenmiş,

²⁶¹ Aydın Vilayetine Mahsus Salname H. 1308, s. 800–885. İonya, Aiolia, Lydia, Frigya ve Karia tarihlerinden bahseder.

ancak böyle bir hediyein dedikodu ve hoşnutsuzluk yaratacağından korkulduğu için kapak, önce saraya getirilmiş, oradan da kendisine gizlice verilmiştir²⁶².

Osmanlı ülkeleri, birkaç binyıldır uygarlığın en zengin merkezlerini oluşturmuş olan Anadolu, Suriye-Filistin gibi bölgeleri kapsıyor, imparatorluğun doğal zenginlikleri kadar, tarihi zenginlikleri de Batı Avrupa koleksiyoncuları ve müzelerinin iştahını kabartıyordu. 19. yüzyıl Batı Avrupa'sının bu alandaki iddia ve talebi bugünkünden daha fazla, daha ısrarlı ve pervasızdı. Bu da akla, “ülkedeki eski eserler acaba yeterince korunabiliyor ve değerleri anlaşılabilir mi?” Sorularını getiriyordu. Birinci soruyu evet diye cevaplamak zor, ama ikincisine de hayır demek yanlış. Batı Avrupa, 18. ve 19. yüzyıllarda, kendini, kültür tarihinin her türlü malzemesini değerlendirecek ve sahiplenecek; uygarlığın bekçisi bir dünya olarak nitelemiştir. Aslında Avrupa kültür çevresi (Kulturkreis), eski eserlerin değer kazanması konusunda bilgi birikiminin bulunduğu bir dünyadır. Ayrıca bu ilgi ve bilgi sadece kendi Hıristiyan kültür çevresinin kalıplarıyla sınırlı bulunmamaktadır. Devletlerin ve varlıklı sınıfların bütçelerinde, eski eserleri koruyacak, meydana çıkartacak bol miktarda para bulunmaktadır. Eski eserlerin tanınması, eğitim kadar önemli görülmüş ve sadece belirli bir kesimin uğraşısı olmaktan çıkarılmak istenmiştir.

Batı'nın Anadolu'nun arkeolojik değerlerine sahiplenme konusunda sergilediği tutum, kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin eskiçağ tarihine ve bu çağdan gelen kültür kalıntlarına yaklaşımı ile ilgilidir. Ancak bu alanlara eğilimi belirleyen, bir devlet ve toplumun kültür, bilim ve sanat alanında gelişmişliği ve bunun da bir ön koşulu olan refah ve eğitim düzeyidir. Oysa yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti, ekonomik ve siyasi gücü gittikçe azalan, ayakta kalma mücadelesi veren ve eğitimde geri kalmış bir devlet görünümündedir.

1.5. Batı Düşünce Yapısıyla Yeniden Şekillenen Osmanlı Devleti Kurum ve Kuruluşları

Batılı bir kimsenin bilgisinden faydalanma hareketine ilk defa **Birinci Mahmud (1730–1754)** zamanında rastlanır. Kendisine görev verilen Batı asıllı kimse ise, Osmanlı tarihinde **Humbaracı Ahmed Paşa** diye anılan **Comte de Bonneval**'dir. Fransız krallarının akrabalarından olan Bonneval bir müddet Fransız ordusunda hizmet etmiş, Fransa kiralı ile arası açılınca Avusturya hizmetine geçerek Avusturya ordusunda yıllarca çalışmış sonra onlarla da bozuşunca 1729 da Türkiye'ye sığınmıştı²⁶³. Türkiye'de İslamiyet'i kabul ederek Ahmed adını alan De Bonneval'den Humbaracıları eğitip yetiştirmede faydalanılmaya

²⁶² BA, I.H., No: 1478; Turgut Işıksal, “Eski Eserlerimizin Yağmalanmasına Ait Örnekler” Belgelerle Türk Tarihi, sayı: 4, s.27-31.; İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; “Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek”, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 129.

²⁶³ Arif, M., Humbaracı Baş Ahmed Paşa, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı: 18,19, 20, yıl: 1328–1329.

çalışılmıştır²⁶⁴. Eskiden beri mevcut olan tımarlı humbaracılar dışında “ulufeli humbaracılar birliği kurularak De Bonneval bunların başına geçirilmiştir.

Türk ordusunun teknik yönden ıslahına ve Avrupa usullerine göre eğitilmesine ve tehezine dair iki tane rapor da sunmuş olan De Bonneval, Humbaracı askerlerini yetiştirmenin dışında, bir de modern matematik dersi vermiştir. Matematik dersleri 1734 te Üsküdar Toptaşı’nda kurulan “**Hendesehane**”de gösterilmiştir²⁶⁵. Avrupalıların Corps Mathmaticiens diye kaydettikleri ve o zamanın Bimarhanesi (Hasta hane =Hastane)’sinde faaliyete geçen Hendesehane²⁶⁶ modern bilimlerin ders olarak okutulduğu bir kurum olması bakımından tarihimizde önemli bir yeri vardır. Bu matematik okulunda Comte de Bonneval’den sonra onun evlatlığı **Süleyman** da, bir müddet ders vermiştir.

Üçüncü Mustafa ve Üçüncü Selim zamanlarındaki mühendishaneler için bir çekirdek teşkil etmiş gibi görünen Üsküdar Hendesehanesi’nin ömrü ne yazık ki pek uzun olmamıştır. Bu okul ve yeni humbaracılar, yeniçerilerin işine gelmemekteydi. Öte yandan medrese softaları da müsbet ilimler okutulan Hendesehane ’nin aleyhtarı idiler. Bu yüzden özellikle yeniçerilerden çekinen devlet erkânı, bunların bir gaile çıkaracağından korktuklarından, hendesehanenin faaliyeti durduruldu. Humbaracı ocağı efradı ve hendesehane öğrencileri dağıtıldı.

Osmanlılarda yenilik hareketlerine girişilmesi hayli eski olmakla beraber, cehalet, taassup ve kör düşünce yüzünden, parça parça yapılan şeyler kolay kolay kök tutamamıştır. Çünkü mutaassıp düşüncenin sahibi bazan bizzat hükümdarın kendisi bile olmaktadır. Nitekim Birinci Mahmud’dan sonraki padişah, **Üçüncü Osman (1754- 1757)** “kâfir elinden çıkmıştır”. Diyerek, sarayda birikmiş tablo, vazo, mobilya gibi kaynağı Batı olan bazı eşyayı parçalatacak kadar bir gericilik örneği sergilemiştir²⁶⁷.

Uyanıkça bir kişilik gösteren **Üçüncü Mustafa (1757–1774)** zamanında bazı yenilik hareketlerinde bulunulmuştur. Bunlar ordu ve ordunun yenileştirilmesini amaç edinen öğretimle ilgilidir.

Şair olarak da ünlenen sadrazam **Koca Ragıp Paşa** 1173’te (1759/1760) Humbaracı Ahmed Paşa’nın evlatlığı Süleyman’dan ders görmüş olan humbaracılarından sağ kalanları ve onların bazılarının evlatlarını toplattırıştır. Bu öğrencilere Sütluçe yakınında Karaağaç’ta bir evde gizlice matematik ve geometri dersi verdirtmiştir²⁶⁸. Müspet ilimler öğrenilmesini ve

²⁶⁴Berkes, N., Türkiye’de Çağdaşlaşma, YKY, İstanbul, 2004, s.64-65.; Cavit Baysun, “Ahmet Paşa (Bonneval,Humbaracı Başı)” İslam Ansiklopedisi, c.I, s.199.

²⁶⁵ Tarih-i Suphi –Sami-Şakir, varak 58, Ata, Tarih, c. I, s. 158.

²⁶⁶ Mirad-ı Mühendishane-i Berr-i Hümayun, s. 6.

²⁶⁷ Karal, E.Z., Tarih Notları, s. 29.

²⁶⁸ Adivar, A., Osmanlı Türklerinde İlim, s. 183.

ordunun yenileşmesini isteyen bir sadrazamın yeniçerilerden çekinerek gizli iş görmesi elbette acı olduğu kadar esef edilecek duygularla okunacak bir tarih olayıdır.

Daha sonra Haliç'te tersane civarında bir **Hendese Odası** açılmıştır. Burada bir hoca bir kalfa ve on iki öğrenci ile işe başlanmıştır. 1773 yılında kurulduğu kabul edilen **Mühendishane-i Bahr-i Hümayun**'un başlangıcının işte bu hendese odası olması gerekir. Sonra yine haliç'te Tersane civarında yeniden bir Hendesehane yaptırılmış ve okul oraya taşınmıştır²⁶⁹. Deniz Mühendishanesi yani Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'un yeniden yapılandırılarak daha düzenli hale getirilmesi ise, Birinci Abdülhamit Devri'nde **Halil Hamit Paşa**'nın sadrazamlığının sürdüğü 1784 yıllarına rastlamaktadır. Sonunda bir ıslahat ekibi kurulmuş, ekibin başına da kendisinin güvendiği kişilerden birisi getirilmiştir. Islahat ekibinin başına geçirilen kişi ve padişahın kendisi ıslahat yolunda gerekirse canlarını feda edinceye kadar çalışacaklarına dair yemin etmişlerdir²⁷⁰.

Birinci Abdülhamid'den sonra padişah olan **Üçüncü Selim (1789- 1807)** in Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahat yani düzeltme hareketlerine girişmiş ve bu ıslahata "**Nizam-ı Cedid**" adı verilmiştir. Bu uyanık ve açık fikirli Osmanlı padişahı Avrupa'nın ilerilik ve üstünlüğüne inandığından, daha şehzadeliği zamanında Avrupa'yı iyice tanımak istemiş ve İshak Bey²⁷¹ adında birini Paris'e yollayarak Fransız Kralı XVI Louis ile ilişki kurup mektuplaşmıştır.

Osmanlı tahtına oturunca ıslahata ait düşüncelerini uygulama imkânına kavuşan Üçüncü Selim, bu konuda hazırlıklı ve planlı hareket ihtiyacı duyarak yapılacak şeyleri önem derecesine göre ele alabilmek ve özellikle bunları devlet ve memleketin malı haline getirebilmek için, devlet adamlarından ıslahat hakkındaki düşüncelerini kendisine bildirmelerini istemiştir (1792). Padişahın isteği üzerine 22 kişi ıslahata ait düşüncelerini bir rapor halinde bildirdiler. Padişaha rapor sunanlar arasında Türk devlet adamlarından başka iki tane de Osmanlı hizmetinde bulunan Avrupalı şahsiyet bulunmaktadır. Üçüncü Selim'le artık Osmanlı Devleti'nde, daha önce yapılanlardan farklı olarak hükümdarın liderliğinde şuurlu bir düzenleme ve yenileşme devresine girmiştir. Doğal olarak örnek alınan yer yine "**Batı**"dır.

Halil Hamit Paşa'nın giriştiği yenilik hareketi, Fransızların işine geldiğinden Fransız Hükümeti bunu geniş çapta desteklemiş ve bol bol teknik eleman göndermiştir. Fakat Fransızların teknik elemanlarından faydalanılması uzun sürmemiştir. Önce, Birinci Abdülhamid'in yerine yenilikçi bir düşünceye sahip olan Şehzade Selim'i padişah yapmak

²⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Halil Hamit Paşa, Türkiyat Mecmuası, c.v.s. 233.

²⁷⁰ Karal, E.Z., Osmanlı Tarihi, c. V, s. 66.

²⁷¹ İshak Bey Paris'teyken; kral sarayından birisi ona Fransızca öğretmekle görevlendirilmişti. Lisan öğretmeni, Fransızcaya çalışmayan İshak Bey'de resim yapma istidadı görmüş ve onu o tarafa yöneltmek istemişse de, İshak Bey buna da boş vermiş ve Paris'ten serbest ve çekici hayatı içinde sefahata dalmıştı. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı), Selim III'ün velihaht iken Fransa Kralı Lui XVI ile muharebeleri, Belleten, sayı: 5-6, sa. 204.)

isteyen Halil Hamit Paşa sadrazamlıktan azledilip (Mayıs 1785) beş on gün sonra da idam olunmuştur. Onun arkasından Osmanlı devletinin yenileşme hareketleriyle kuvvet kazanmasını istemeyen Rusya ve Avusturya'nın Fransa'ya yaptığı baskı üzerine Fransa devleti baskılara yenik düşerek Fransız uzmanlarını geriye çağırmıştır. Böylece Fransız personelin bazıları 1787 kışında, çoğu 1788 de son grubu da 1789 yılının Eylül ayında İstanbul'u terk etmişlerdir.

Türkiye'de Batı etkisi ilk olarak sanatta görülmeye başlanmıştır²⁷². Yirmi sekizinci Mehmed Efendi Paris'e gittiği zaman, Fransa'da **Rokoko Sanatı** canlı devrini yaşamaktadır. Bu bakımdan, Batı'nın Türk sanatına da etkide bulunuşunun başlangıcına inilirken, Türk sanatında barok izler aranır. Bunun için de Üçüncü Ahmed devrine kadar gerilere gidilmeye çalışılır²⁷³.

Osmanlı tarihinde bir devrin kapanıp yeni bir devrin başlamasına neden olan meşhur **Patrona Halil İsyanı** sonucunda Kâğıthane'deki binalar harebeye çevrildiği için, Kâğıthane'deki yapıların sanat yönünden taşıdığı özelliklere dair bu gün için bir şey söyleyebilecek durumda bulunmamaktayız.

Bu devrin bazı yapılarında göze çarpan farklılık aslında daha çok dekorasyon alanında gözlemlenir. Dekorasyonda çiçek hâkimiyeti dikkati çeker. Çiçeğe fazlaca yer verilmesi ise, elbette devrin çiçek ve bahçe merakı ile bağlılık göstermiştir.

Avrupa ile ilişkilerin artmaya başlamasının ve batılı bazı kimselerden faydalanılmaya çalışılmasının bunda büyük bir payı olmalıdır. Bilindiği üzere, barok ve rokoko Batı'da gelişen mimari üsluplardır. Bunların Türkiye'de görülmesi, yabancı üslupların Türk sanatını etkilemesi olarak değerlendirilmiştir²⁷⁴. On sekizinci yüzyıl Osmanlı sanatında barok ve rokoko, ağırlığını daha çok dekorasyon alanında ortaya koymuştur. Mimariye akantus yaprakları, deniz kabuğu motifleri, kartuşlar, kıvrımlar girmiş, böylece cami, saray, köşk, çeşme, sebil ve mezar taşları bu dekorasyonun istilasına uğramıştı. Barok ve rokoko dekorasyona yer verilmesiyle Osmanlı klasik mimarisinin dekorasyonu nerdeyse ortadan kalkar duruma gelmiştir. Doğal olarak, bu arada mimari formların bazı yönleri eskisinden farklı bir biçimde yapılmaya başlanmış, böylece klasik mimarinin karakteristik özelliklerinin bazı tarafları değişiklik geçirmiştir. Böylece sivri kemerler, mukarnaslı (=kubbeli) ve istelaktitli veya baklavalı sütun başlıklarının ve düz çizgilerin yerini batılı biçimler almıştır²⁷⁵.

Barok sanat, cami planlarında önemli bir değişiklik meydana getirmemiştir. Ancak **Simon Kalfa** tarafından yapılan Nuruosmaniye Camii (19 Ocak 1749 – 5 Aralık 1755

²⁷² Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 2.

²⁷³ Kuban, D., Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, s. 22-27.

²⁷⁴ Cezar, M., Aynı eser.

²⁷⁵ Kuban, D., Türkiye Sanatı Tarihi, s. 243.

arasında inşa edilmiştir) on sekizinci yüzyılda yapılan camiler arasında en fazla barok izler taşıyan bir karakter sergilemektedir.

On sekizinci yüzyılın en güçlü mimarı olan **Mehmed Tahir Ağa**'nın yaptığı Laleli Camii, Zeynep Sultan Camii, Üsküdar'da Ayazma Camii, yeni Fatih Camii, Beylerbeyi Camii ile başka mimarların eserlerinden Şebsafa Camii, Üsküdar'da Selimiye Camii, Eyüp Camii gibi eserler Barok Devrin camileri olarak kabul edilmektedir. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında yapılmış bir takım kütüphane ve külliye yapılarında da yine barok izler görülür. Türk Rokoko dekorasyonunun en güzel örnekleri ise Topkapı Sarayı'nın bazı yapılarında izlenebilmektedir. Barok ve rokoko dekorasyonunun zenginliği, bazı eserlerde de fazlaca ağırlığı, aslında camiler dışında kalan yapılarda çeşme ve sebillerde de göze çarpmaktadır.

Öte yandan, on sekizinci yüzyılın barok eserleri, Avrupa barok ve rokokosunun bir kopyası olmayıp Türk barok ve rokokosu diye tanımlanacak bir manzara sergilemektedirler. Tam bir kopya yerine, Türk barok ve rokokosundan bahsettirecek mimari eserlerin ortaya konabilmiş olmasının sebebini, Osmanlı toplumu ve mimari örgütünün bu yüzyıldaki durumuna bağlamak gerektiği sanat tarihçilerince önerilmektedir. Çünkü bu yüzyılda devlet örgütlerinin hepsinde olduğu gibi bina inşasıyla ilgili örgüt de eski şeklini olduğu gibi korumakta ve Hassa Mimarları Ocağı'nda mimarların yetiştirilmesi işi sürdürülebilmektedir. Kısacası bu yüzyılda çeşitli alanlardaki bozulmalara rağmen hassa mimarları örgütü, Türk mimari geleneği, eski gücünde olmasa da yine de bir varlık halinde kendisini hissettirir halde bulunmaktadır. Onun içindir ki, Batı'dan gelen etkiler Osmanlı toplum görüşü ve sanat atmosferine dalarak bu toplumun mimari geleneğine ve bedii yönüne bir dereceye kadar uymak zorunda kalmış, böylece Osmanlı - Türk sanatçıları dış etkileri, henüz yaşama gücünü yitirmemiş olan mimari geleneğin potasına daldırıp çıkardıktan sonra eserlerinde kullanmışlardır. Kısaca ifade etmek gerekirse bu devir sanatı Batı Rokokosu olmayıp, Türklere özgü bir Rokoko Sanatı şeklinde binalarda ve diğer yapılarda yansımalarını bulmuştur²⁷⁶.

²⁷⁶ Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 6.

2. BÖLÜM

KÂŞIF VE GEZGİNLERİN FAALİYETLERİ

2.1. Arkeoloji Amaç mı Araç mı? Keşif ve Kâşiflerin Siyasi Yönü

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafyanın pek çok eski uygarlığın bulunduğu coğrafya olması, avantajlar yanında dezavantajları beraberinde getirmiştir.

Ülkemizde çeşitli uygarlıklara ait görsel kalıntıların bolluğu daha 16. yüzyıldan itibaren gezginlerin dikkatini çekmiş ve 18. yüzyılda da eski eserlerle ilgilenen kişilerce Anadolu'nun önemi vurgulanmıştır. Örneğin, 1764 yılında Society of Dilettanti'nin parasal desteğiyle ülkemizdeki eski Yunan ve Roma uygarlıklarını saptamak amacıyla araştırma gezileri düzenlenmiştir. Buna rağmen, ülkemizin gerçek anlamdaki arkeolojik değerinin anlaşılmasıyla bu konudaki yoğun çalışmalar 19. yüzyıla rastlar.

19. yüzyılın ilk yarısından yaklaşık Cumhuriyet dönemine kadar, Batılılarca ülkemizde gerçekleştirilen önemli araştırma ve kazıların bazıları şunlardır: 1827 yılında Alman bilgini Schulz, Doğu Anadolu yöresindeki yazıtları incelemek amacıyla bölgede bir araştırma yapmıştır. Sonraları Hitit'lerin başkenti Hattuşaş olduğu anlaşılan Boğazkale (Boğazköy) Charles Texier tarafından 1834'de bulunmuştur. W. Hamilton, 1835'te Alaca Höyük'ün önemli ve eski bir yerleşim yeri olduğu konusunda dikkatleri çekmiştir²⁷⁷.

19. yy.'da Avrupalı arkeologların Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerinde araştırma ve kazı faaliyetlerinde buldukları bilinmektedir.²⁷⁸ Başta Almanlar olmak üzere İngiliz, Fransız ve Efes şehrini kazan Avusturyalı bilim adamlarının bu çalışmalarının Anadolu'nun geçmişini gün ışığına çıkarmadaki rolü inkâr edilmemekle beraber, günümüze kadar devam eden sorunlara da kaynaklık ettiği başka bir gerçektir. Anadolu'daki arkeolojik araştırmalarda da kökenleri arama güdüsü rol oynamakla²⁷⁹ birlikte bunun suistimal edildiği de göz ardı edilmemelidir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, arkeolojinin önde gelen otoritelerinin de belirttiği gibi, II. Dünya Savaşı öncesine kadar Türkiye'deki yabancı arkeologların büyük bir kısmı Dışişleri'nin adamı²⁸⁰ olarak görev yapmak suretiyle bilimi ülkelerinin menfaatleri için kullanmışlardır.

²⁷⁷ Arsebük, G., Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, "Dünden Bugüne Arkeoloji", c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 66- 75.

²⁷⁸ Çelebi, M., "Antalya Bölgesinde İtalyan Arkeoloji Heyetleri", Adalya, No: X / 2007, s.387-402.

²⁷⁹ Bezmen, C., "Turizmde Arkeolojinin Görünümleri: Hacılar, Hocalar ve Diğerleri", Cogito 28, Yaz 2001, s.108.

²⁸⁰ Özdoğan, M., G. Pulhan ile yaptığı röportajda, yabancı arkeologların aynı zamanda istihbarat teşkilatlarının üyesi olmaları konusunda şunları söylemiştir: "O zaman da bunun bir mantığı var. Çünkü araziye çıkıp köylerde dolaşabilmenin başka haklı gerekçesi yok. Ancak arkeoloji ve sanat tarihi araştırması için gidiliyor. Özellikle İngilizler casusluk, bilgi toplama, Osmanlıya karşı provakasyon amacıyla vs. ve aynı zamanda o zamanki dünyada yerleşik olan bir anlayışla kendi ülkelerinin müzelerine eski eser toplama misyonları var. Tabi bunu 19.

Osmanlı Devleti topraklarında araştırmalar yapan yabancı arkeologların istihbarat teşkilatlarıyla ilişkisi bir yana, devlet aleyhinde de faaliyette de bulunmuşlardır. 1890'larda İngilizlerin Suriye'de arkeolojik inceleme adına dolaşıp Nusayri ve Dürzileri hediyeler dağıtarak kendi yanlarına çekme çabaları ve Van'da Ermenilerle ilgilenmeleri ve yine aynı dönemde Almanların Doğu Anadolu'da eski eserleri incelemekten ziyade bölgenin coğrafi, dini, etnik ve demografik yapısıyla ilgilendikleri bilinmektedir. Arkeolojik araştırma izni alanların bunu suiistimal etmesi üzerine Osmanlı Devleti önlemler almaya bařladı²⁸¹. 1897'de çıkarılan bir kararname ile arkeolojik inceleme yapacak olanların uzmanlıklarını belgelemeleri ve Dâhiliye Nezareti'nden de tavsiye mektubu almaları mecbur tutuluyordu²⁸².

Devleti yönetenlerin kimi zaman sergiledikleri aymazlık, bilinçsizlik, arkeolojik araştırmalara izin vermemekle o ülkelerin dostluğunun kaybedileceği, kazanılmayacağı düşüncesi ve iyi niyetin suiistimal edilmesi gibi daha sayılabilecek pek çok sebep, Anadolu'nun eşi bulunmaz tarihi zenginliğinin yurt dışına kaçıırılması gibi bir sonucu da doğurmuřtur²⁸³.

Osmanlı Devleti'nin bu çabalarının istenilen sonucu vermediği bilinmektedir. Çünkü Türk yetkililerin iyi niyetlerinin suiistimali devam etmiş ve pek çok tarihi eser, Türkiye dışına çıkarılmıştır.

20. Yüzyılın başlarında da Batılılar, 19. Yüzyıldaki tutumlarını sürmeye devam etmişlerdir. Örnek verecek olursak; Trablusgarb Savaşını kazanan İtalya, kendisine yeni hedef olarak Anadolu topraklarını seçmiştir. İtalya Dışışleri Bakanı Antonino di Sangiuliano, Kral'a ve Başbakan Giovanni Giolitti'ye 21 Ocak 1913'te sunduğu bir memorandumda, İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı izleyeceği yeni politikanın temellerini tespit etmiştir. Dışışleri Bakanı'na göre; *“Türkiye gelecekte gireceği muhtemel bir krizde Avrupa'daki topraklarını kaybedecektir. İtalya'nın menfaati statünün korunmasındadır. şayet Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ve paylaşılması gündeme gelirse İtalya da söz sahibi olmalıdır.”*²⁸⁴ Bu memorandumu ertesi gün İstanbul'daki büyükelçileri Camillo Garroni'ye telgrafla bildiren Di Sangiuliano, İstanbul Büyükelçisi'ne 16 şubat'ta gönderdiği mektupta hedeflerini; *“Anadolu'ya nüfuz etmek için konsolosluklar ve okullar açmak, gemi seferleri düzenlemek,*

yy mantığı içinde düşünmek lazım. Batı'daki arkeolojinin gelişim dinamiği de bu zamana tarihleniyor” ; G. Pulhan, “Mehmet Özdoğan ile Arkeoloji-İdeoloji-Devlet İlişkileri Üzerine”, Cogito, Satı: 28 Yaz 2001, s. 138

²⁸¹ Çelebi, M., Adalya N: X, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, “Antalya Bölgesi'nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri, 2007, s. 387-402.

²⁸² A. Karaca “Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Bilinci”, CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslar arası Komitesi XIV Sempozyumu Bildirileri (18-22 Eylül 2000, Çeşme) Ankara TTK Yayını 2004, s.388.

²⁸³ Çelebi, M., Adalya N: X, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, “Antalya Bölgesi'nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri, 2007, s. 387-402.

²⁸⁴ R. A. Webster, L'imperialismo industriale Italiano, 1908-1915. M. Chiabrando (İtalyanca çev.) 1974, s. 455; M. Petricoli, L'Italia in Asia Minore, equilibrio Mediterraneo e ambizioni Imperialiste all vigiliadella prima guerra mondiale 1983, 15, s.451-452.

arkeoloji heyetleri göndermek, ekonomik girişimlerde bulunmak ve çeşitli imtiyazlar almak”²⁸⁵ olarak belirtmiştir.

Yukarıda sözü edilen düşüncenin uygulamaya konulmasıyla Roma Milli Müze Müdürü Roberto Paribeni’yi Antalya bölgesine göndermişlerdir.

Paribeni 10 Nisan 1913’de Türkiye’ye geldi ve 18, 22 Nisan ve 1 Mayıs 1913’te İstanbul’daki Garroni’ye gönderdiği mektuplarda ilk izlenimlerini de anlatmıştır. Bunlarda; Antalya denizindeki balık bolluğundan, zengin ormanlarından ve su kaynaklarından, deniz yolları ulaşımını gerçekleştirecek deniz şirketlerinin kurulmasına kadar pek çok öneride bulunmuştur. Bu ilk seyahatinde Paribeni, imtiyaz almak için sondaj çalışmalarında bulunmuştur. Side, Aspendos ve yakındaki diğer antik yerlerde kazı yapma izni almaya çalışmıştır. Osmanlı Hükümeti, imtiyaz istenen yer kendi idaresinde olduğu gerekçesiyle İtalya’ya imtiyaz vermeye yanaşmamıştır. Ancak İtalyanların yoğun ısrarları üzerine Paribeni’ye, Osmanlı Müzeleri adına görev yapmak şartıyla Aspendos’ta kazı yapma izni verilmiştir. Ancak bu Roma için yeterince memnuniyet verici bir gelişme değildir²⁸⁶. Fakat Paribeni ve İtalya hükümeti bir kazı imtiyazı alma konusundaki ısrarlarını sonraki dönemde de sürdürmüşlerdir.

İtalyanların bu girişimin ne anlama geldiğini geçmiş tecrübelerden iyi bilen Osmanlı Hükümeti, etkili bir karşı önlem alamasa da, yine de gelişmeleri yönlendirmeye çalışmıştır. Dâhiliye Nazırı namına Müsteşar imzasıyla 02.06.1913’de Hariciye Nezareti’ne aşağıdaki yazı gönderilmiştir:

“Devletlü efendim hazretleri; *Antalya ve civarında bulunan asar-ı atika hakkında tetkikatta bulunmak üzere Roma Müzehanesi Müdürü Mösyö Roberto Paribeni’nin Antalya’ya gelerek İngiliz konsolosu tarafından hükümet-i mahaliyeye suret-i hususiyede tavsiye edildiği ve İtalya vapur kumpanyası tarafından bir aydan beri Rodos ve Antalya ve Mersin arasında haftada bir defa vapur işletilmeye başlandığı ve İtalya Hükümeti’nin Antalya’da bir konsolosluk ihdası teşebbüsünde bulunduğu ihbar kılınarak tezahürat-ı vakıa hükümet-i müşarinileyhin havali-i mezkurede tesis-i nüfuz etmek fikrinde olduğunu ihsası etmekte bulunduğu*

*Konya vilayetinden bildirilmekte...”*²⁸⁷

Belgeden de anlaşıldığı gibi, Osmanlı Devleti yöneticileri de, arkeolojik araştırmaların basit bilimsel inceleme olmayıp, İtalya’nın bölgeye nüfuz etmek için kullandığı araçlardan birisi olduğunun farkındadırlar.

²⁸⁵ Petricioli, age. s. 64

²⁸⁶ M. Petricioli, “Le missioni archeologiche Italiane nei paesi del Meditarreneo: Uno strumento alternativo di politica internazionale”, *L’archeologia Italiana nel Mediterraneo fino alla seconda guerra Mondiale*, (Anti del convegno del 4-5 Novembre, Catania), a cura di Vincenzo la Rosa, Catania, 1986, s. 18-19.

²⁸⁷ BOA-HR-SYS., D. 79/4, G.11.

Osmanlı Hükümeti'nin endişelerinde haklı olduğu, Paribeni'nin incelemelerinden hemen sonra 31 Mayıs 1913'de başlayan Agostini Ferrante'nin, bölgeyi benimseyen ve İtalya'nın niyetlerini gösteren davranışlarıyla da görülmüştür. Antalya kelimesinin aslı olarak İtalya'yı gösteren ve Antalya yerine İtalya diyen Ferrante²⁸⁸, Antalya kalesinden bir iki taş sökülse derhal olay yerine gitmekte ve "Bu eserler Romalıların yani İtalyanların asarıdır. Bunları hiç kimse tahrip edemez"²⁸⁹ diyerek müdahale etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Anadolu'da yapılan arkeolojik araştırmalar ve bu amaçla yapılan çalışmaların İtalyanlar bakımından birkaç pratik sonucu olmuştur. Kendilerinin de ifade ettiği gibi, İtalyan yayılcılığının öncüleri olarak görev yapan arkeoloji heyetlerinin görünüşteki amacı "İnceleme" olmakla birlikte asıl amaçları, bölgenin tabii kaynaklarının keşfedilmesidir. Devlet adına bu görevi yaptıkları, ilgili makamlara sundukları raporlarla görülen Paribeni ve inceleme çalışmaları yapan diğer heyetler, İtalyan kamuoyunun ilgisinin Anadolu'ya çevrilmesini ve bölge hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamışlardır.

Eski eserlerin yurt dışına kaçırıldığına dair devletin haberi olduğu ve bu durum karşısında alınması lazım gelen tedbirlere dair arşiv belgeleri dikkat çekicidir. (Lev. 34.a)

Osmanlı hudutları dâhilinde bazı yerlerde bulunan veya gizlice kazısı yapılarak Yurt dışına kaçırılan haberinin alınmasından sonra Kıymetli tarihsel niteliğe sahip olan bu eski eserlerin çok az bir kıymetle elden çıkması uygun olmayacağından tüm memurların dikkatli olmaları için gereken kişilere haber verilerek duyurulmasının gerekliliği beyan edilmektedir. Bu durumda bu duyuruya binaen cevapların gönderilmesi istenmektedir.²⁹⁰

Aydın vilayetine bir kaç ay önce **Halperti** ve **Savathlı** Köyleri civarında toprak üstüne çıkarılan çok fazla miktarda eski eserin yabancı memleketlere götürüldüğünün gazete haberiyle öğrenildiği haber verilmektedir. Kıymetli tarihi değere sahip bulunan eski eserlerin çok az bir miktar karşılığında satılmasının mümkün olamayacağından, bu durumun yasaklanması ve tekrar meydana gelmesi durumuna karşı memurların daha dikkatli olmalarının duyurulması istenmektedir.

Tahkikat Nedeniyle Sonucun Bildirilmesi,

Gazze Kazası hudutlarında anahtarıcılar tarlalarını kazarken buldukları eski eserleri Hükümete haber vermeden dışarıya kaçırdıklarının öğrenildiği haber verilmiştir. Bu işi yapanların Mısır'a sattıkları ve bu eserlerin çok kıymetli olduğu Yeni Gazete'de çıkan haberle görüldüğünden ve bunların kıymetinin altında bir değerle satılmasının mümkün

²⁸⁸ R.D. Korok, "18 Ay İtalyan İşgali Altında Antalya ve Havalisinden Notlar" Yeni Sabah, 11 Mart 1941, s.2.

²⁸⁹ M. Ş. A. İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali, c.I, 1937, s. 24 -25.

²⁹⁰ BOA, DH. MUİ, 1328-R.7, Vesika Adedi: 1, Dosya No: 86-1, Vesika No: 3.

olamayacağından tüm memurların dikkatli olmaları ve gereken kişilere duyurulması için gönderilen yazı ve bu halin önlenmesi için Padişah'ın gereğini yapacağı bildirilmektedir.

Günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nin bugün hala bu dönemde yurt dışına götürülen tarihi eserleri geri getirmek için çaba göstermesi bu suistimalin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir. Avrupa devletlerinin Anadolu'da arkeolojik incelemelerde bulunmalarında İtalya diğer ülkelerden sonra etkili olmuştur. Daha önceki dönemlerde arkeoloji ile ilgisi olmayan Giovanni Battista Belzoni (1778–1823) Mısır'a geldi. İtalyan asıllı bu kişi, bir mezar soyguncusu olarak nitelendirilmektedir. 1817'de içinde firavun I. Seti'nin mezarının da bulunduğu Theb'deki mezarlıkta kazılarda bulunmuştur. Belzoni, İngilizler adına çalışmış, bulduğu eserleri gemiyle British Museum'a yollamıştır²⁹¹.

19. yüzyılda Anadolu'da arkeolojik çalışma yapmış bir araştırmacının günlüğü²⁹², Batı'nın eski eser avcılığı derecesine varan tutumuna ilişkin ilginç veriler sunmaktadır. Söz konusu günlük, 1865 yılında İngiltere Hükümeti'nin desteği ile British Museum tarafından Halikarnassos'da kazı yapmak üzere görevlendirilmiş olan A. Biliotti'ye aittir. Biliotti'nin amacı, Mausoleuma ait heykel ve kabartmaları bulmak ve bunları İngilizlere kazandırmaktır.²⁹³ Biliotti, böyle bir amaca hizmet eden ne ilk, ne de son kişidir. Kendisinden önce Londra'ya çok sayıda eski eser götüren Canning ve Newton gibi öncüleri vardır.

İngiltere, Biliotti'den çok daha önce, 1844 yılında Halikarnassos'a el uzatmış ve Osmanlı Devleti'nin zor günlerinde siyasi gücünü bir baskı aracı olarak kullanarak, Mausoleuma ait kalıntıları British Museum'a kazandırmıştır. Bu olayda en büyük başarı elçi Sir Stradford Canning'e aittir. Canning bu başarısını, karısına büyük bit coşku ile yazdığı 30 Ocak 1846 tarihli mektubunda, “...*Bodrum mermerleri yüzünden çıkan güçlükleri, sonunda alt ettim. Yunan Sanatı 'nın en üstün çağında en iyi heykeltraşların elinden çıkma, Herodotos'un sözünü ettiği, paha biçilmez değerde on üç mermer blok. Ya kırılı verir lerse? Hayırlısı ile bir İngiltere'ye ulaşırsalar! Ya yolda kırılırlarsa diye ödüm kopuyor. Düşün bir kere, bütün masraflar ben dendi. Sonradan Sultan bütün masrafları son meteliğe kadar ödeyeceğini söylemez mi! Hiç şaşma, benim Artemisia Londra'ya ulaşınca, yeni hububat kanunları filan hep unutulacak, herkes onlardan bahse başlayacak. Üç yıldır hep bu günleri görmek için didindim. Layard Mezopotamya'da gayet önemli şeyler buluyor. . . .Fransızlar kıskançlıktan çıldıracaklar....*” Şeklinde kullandığı ifadelerle dile getirmiştir.²⁹⁴ Söz konusu

²⁹¹ S. Özkan “Osmanlı devleti'nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri”, Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı 1999, s.451.

²⁹² Poul Pedersen, The Mausolleion At Halikarnasos: Reportsof the Danish Archeological Expedition to Bodrum, vol. 3: 1 (text and Appendices: The Mausolleion Terrace and Accessory Structures), Jutland Archaeological Society Publications, 1991, s. 117–156.

²⁹³ 1865 yılında Halikarnassos'da gün ışığına çıkarılarak British Museum'a kazandırılan arkeolojik bulguların bir kısmını liste halinde gösteren 18 Temmuz tarihli ve Alfred Biliotti imzalı belge için bkz. Ek.

²⁹⁴ Stanley Lane Poole, Lord Stradford Canning'in Türkiye Anıları, çev: Can Yücel, Ankara, 1988, s. 96.

mektup, 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa devletlerinin, Anadolu topraklarında yatan paha biçilmez değerdeki tarihi eserleri elde etme konusunda Osmanlı Devleti'nin zayıflığından nasıl yararlandıklarını, siyasi güçlerinin arkasına sığınıp büyük bir özgüvenle birbirleri ile yarışarcasına antik çağ kalıntılarını nasıl el uzattıklarını göstermesi açısından anlamlıdır.

Mausoleum'dan geriye kalan parçaları almak üzere British Museum adına Halikarnassos'a gönderilen Biliotti de pek farklı yaklaşmamıştır. 1 Mart -2 Eylül 1865 tarihleri arasında yapılan çalışmalara ilişkin notlar içeren günlükten özetle şunlar anlaşılmaktadır. Biliotti, kazı yapacağı alanlarda bulunan evleri sahiplerinden satın almış, bu evleri bir iki gün içinde boşalttırmış, 7 penny karşılığında çalışan ve aralarında Türklerin de yer aldığı 18 kişilik bir ekiple Bodrum'da kazıya başlamıştır (1 Mart 1865). Eğitim düzeyi düşük ve dünyadan habersiz köylü, evini-barkını ihtiyacı olan para karşılığında kolayca terk etmiş, ona göre hiçbir anlamı ve önemi olmayan taş parçalarını Batıdan uzanan bir ele teslim etmiştir. Üstelik geçim kaynağı olan incir ağaçları ile kaplı arazisinin gördüğü zarardan büyük rahatsızlık duymasına rağmen (18 Mart 1865), genellikle sessiz kalmıştır. Bu durum Biliotti'nin işini kolaylaştırmış, istediği alanda kazı yapması için cesaretlendirmiştir. Hatta ender de olsa köylüden gelen tepki ve tehdidi bile göz ardı edebilmiştir. Sonuçta tepki veren, sadece ürününün göreceği zararın bedelini isteyen, üstelik buna hakkı bile olmadığı düşünülen basit bir köylüdür. Örneğin İliksiz Ali adlı bir şahsın, arazisinde kazı yapılmasına izin vermediğini ve bunun için direndiğini yazan Biliotti, bitişik araziden tünel açarak çalışmasını nasıl sürdürdüğünü anlatmakta (1-3 Ağustos 1865); arazisine verdiği tahribattan dolayı bu kişinin 3000 penny istediğine değindikten sonra, tabii ki vermiyorum. Eğer kazmaya devam edersem bizi ateşe vereceğini söylüyor. Fakat bu tehditleri hiç önemsemiyorum ve çalışmalarımı sürdürüyorum diyebilmektedir (4-5 Ağustos 1865).

Notlarında, Mehmed Ali adlı bir şahsın bahçe duvarında kullanılmış Roma dönemine ait mermer bir kabartmayı alıkoyduğundan (10 Nisan 1865), Bargylia'da yaptığı çalışmalar esnasında bulunduğu heykel parçalarını Bodrum'a taşıdığından ve bunları Mausoleum'da bulunanlar ile birlikte British Museum'a götüreceğinden (1 Haziran 1865) bahseden Biliotti'nin, herhangi bir şahsın arazisinde bulunan antik kalıntıları almakta zorlandığında, bölgenin üst düzey yöneticilerini devreye sokarak onlardan yardım aldığı da görülmektedir. Örneğin, "...Ömer'in meselesini Salih Bey aracılığı ile halletmeyi başardım. Bodrum 'un yeni yöneticisi her ne kadar Ömer'le görüşmek istediye de ona ulaşamadı. Salih Bey mermeri benim için almayı üstlendi. Ömer'in arazisinde bana eşlik etti ve duvardan bütün mermerleri almama yardımcı oldu..." Şeklinde kaleme alınan not (31 Ağustos 1865) bu durumun bir göstergesidir.

Aslında ilk defa tezimizde kullandığımız orijinal metinler içerisinde de **Frederic** ismiyle yer alan **Frederic William Hasluck** isimli bir İngiliz antikacı, tarihçi ve arkeolog seyyah'ın hayatından kısa bir pasaj, Türkiye topraklarına gelen seyyahların çok da masum olmadıklarının delili olsa gerektir. Bu kişi hakkında hayatının anlatıldığı eserde yaptığı işler ve eserlerinden bahsedildikten sonra “*Ortadoğu dilleri uzmanı olarak Atina’dakii İngiliz büyükelçiliği istihbarat bölümünde görev aldı*”. Cümlesinin yer alması bize bu kâşiflerin hiç de masum maksatlarla Osmanlı Topraklarına girmediğini kanıtlamaktadır²⁹⁵.

Günümüz Türkiye için konuşacak olursak, aslında Türkiye topraklarına masum maksatla girmiş olsalar bile bu tür çalışmacıların ülke zararına olabilecek ve ulusal güvenliğimizi tehdit edecek bilgileri de taşıyabilecekleri için bu kişilerin yürüttüğü faaliyetlerin çok yakından izlenmesi gerekir.

2.2. Keşifler ve İlk Arkeolojik Verilerin Toplanması

Adını, Eski Yunan döneminde alan ve başlangıcından itibaren ismine uygun bir şekilde uzun süre “yerin tasviri” olarak kabul edilen coğrafya bilimi, bugünkü anlamını nispeten yakın bir dönemde, XIX. yüzyılda kazanmıştır. Bugün, “insan ile doğal ortamı, etkileşimleriyle birlikte dağılışı, karşılaştırma ve nedensellik ilkelerini kullanarak araştırıp sonuçlarını sentez şeklinde veren²⁹⁶ bir bilim” şeklinde tanımlanan coğrafya, zamanla gelişerek birçok kola ayrılmıştır. Bu kollardan biri olan tarihi coğrafya²⁹⁷, “geçmişten günümüze veya geçmişte bir zaman diliminde dünyanın tamamının veya bir parçasının çağdaş coğrafya ilke ve yöntemlerine uygun olarak yapılan coğrafyası²⁹⁸ veya kısaca “geçmişin coğrafyası”²⁹⁹ şeklinde tanımlanmaktadır.

Ülkemizde çeşitli uygarlıklara ait görsel kalıntıların bolluğu daha 16. yüzyıldan itibaren gezginlerin dikkatini çekmiş ve 18. yüzyılda da eski eserlerle ilgilenen kişilerce Anadolu'nun önemi vurgulanmıştır. Örneğin, 1764 yılında Society of Dilettanti'nin parasal desteğiyle ülkemizdeki eski Yunan ve Roma uygarlıklarını saptamak amacıyla araştırma gezileri düzenlenmiştir. Buna rağmen, ülkemizin gerçek anlamdaki arkeolojik değerinin anlaşılmasıyla bu konudaki yoğun çalışmalar 19. yüzyıla rastlar³⁰⁰.

Biga yarımadasının güneybatı köşesinde, Çanakkale ili sınırları içinde Gülpınar Köyü'nde yer alan Apollon Smintheus Kutsal Alanı ve Tapınağı, 18. yüzyılın sonlarında

²⁹⁵ http://tr.wikipedia.org/wiki/Frederick_William_Hasluck 'dan alındı

²⁹⁶ Elibüyük, M., 1995, Matematik Coğrafya, s.23. Ayrıca coğrafyanın tanımı ve en son yapılan sistematığı hakkında fazla bilgi için de bu esere bakınız.

²⁹⁷ Tarihi Coğrafya hakkında fazla bilgi için bakınız R. A. Butlin, 1993, Historical Geography ve J. B. Mitchell, 1975, Historical Geography, s. 12.

²⁹⁸ Elibüyük, M., 1990. Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak. Mufassal Defterler, s. 12 ve aynı yazarın, Matematik Coğrafya, s. 46.

²⁹⁹ J. B. Mitchell, 1975, a.g.e., s. 12.

³⁰⁰ Meydan Larouse, “Müzecilik”, c. 9, s. 180–182.

Avrupalı gezginlerin Anadolu'ya yaptıkları geziler sırasında keşfedilir. Ancak, tapınağın kesin tanımının yapılması 19. yüzyılın ortalarına rastlar. Tapınaktaki ilk arkeolojik kazılar 1866 yılında İngiliz bilim adamı R. P. Pullan tarafından yapılır.

Orta Asya Türkleri'nin yaşadığı bölgelerdeki incelemelerin Osmanlı Devleti zamanında Osmanlı'nın merkezinde yaşayan Gayrimüslümlerce başlatıldığına dair elimize geçen iki sayfalık bir belge³⁰¹ oldukça önemli bilgiler vermektedir. **(Lev.35.a) ve (Lev.35.b)**

Süleymaniye Müdürü Faik'in gönderdiği Bab-ı Âli Mütercimliği'nden çevirisi yapılan yazıda Haydarpaşa'da Çarşı Sokağı'nda 24 numaralı dairede yaşayan Mustafa Selim, Asar-ı Atika Enstitüsü üyelerinden ve eski eser uzman bilim adamlarından Sergios Sivestır Deç Çetirkin imzasıyla takdim olunan raporun tercümesidir:

“Çok fazla sayıda bilim adamından oluşan bir heyetin, Orta Asya ve Kutup sahalarına gönderilen heyetlerine katılarak, 1907 -1909 senesine kadar Orta Asya'da Kâşif Miralay Kaponelof ile beraber kâşif ve gezginlerin şehri eski Erze'de çalışmalarına devam ettim. Mongol (Moğol) sahası Kalhas, Targut, Alaşan, Ordos ve Sevinsak; Çin İmparatorluğu'nun Kan-Suis, Kuku-Nur, dağlar silsilesi ile Mişa (Metişa), Cahar ve Amdos'tan havani Hunları menbalarına kadar ilk kâşif olarak Kuku-Nur Hökülü Havzası ile Göi-Savatas çevrelerini inceledim. Gobi çölünün kumları altında gömülmüş olan Karahaçor şehri hakkında incelemelerde bulundum ve bulunmaktayım.1909–1910 yılı Coğrafya Cemiyeti tarafından yayımlanan eserlerde de gereken açıklama yapılmıştır. Heyet aşağıda bahsedilen eski koleksiyonları toplamıştır. Bu yerlere ait toplam 60 000 eser toplanmıştır. Bu eserler arasında 15 000 adetlik ağaçtan yapılmış eser, 2 000 adet mühür ile birlikte bu yerlerde yaşayan 3 000 adet hayvan örneği toplayarak ve Heyetin mali giderlerini her ne şekilde olursa olsun çözümlenerek, ilk teşebbüsümüzü gerçekleştirdik.” Bu araştırmaların yapılmasının gerekliliği, 13 Temmuz 1337'de gelen ve çevirisi yapılarak, 14 Temmuz 1337'de Sadrazamlık Makamı'na sunulan yazıda ifade edilmektedir.

2.3. Arkeoloji Bilimiyle Uğraşan Avrupalılara Osmanlı Devleti Topraklarında Yapılmasına İzin Verilen Kazılar

Hiç şüphesiz ki bizim kültür hayatımızda en önemli meselelerden biri Türkiye'nin Asar-ı atika yani eski eserler ve harabeler konusundaki zenginliğidir. Şunun üzerinde önemle durmalıyız; Türkiye yeryüzünde yoğunluğu itibariyle eski eserler barındıran en zengin ülkelerden biridir. Bugün herhalde Çin'de yapılan kazılar inanılmayacak zenginlikleri ortaya çıkarıyor. İtalya ve Mısır için de aynı şey söz konusudur. Türkiye ise eski eserlerin yoğunluğu

³⁰¹ BOA, HR. TO, Dosya No: 548, Gömlek Sıra No: 108, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1921.7.12, Orijinal Kayıt No: 356.

yanında bu zengin ülkelerin içinde bilhassa renkliliği bakımından birinci ülke gelir; yani aşağı yukarı M.Ö. 8000'lere uzanan Neolitik, Cilalı Taş devri dediğimiz medeniyet safhasında Türkiye topraklarında yerleşmeler oluşmuştur, Bunların en önemlisinin Çatalhöyük olduğu ve bu kazının bütün herkesin çok ilgisini çektiğini biliyoruz. Özellikle Ankara'daki Anadolu Medeniyetleri Müzesi de buradan çıkan zenginlikleri barındıran korumasını sağlayan³⁰² ve teşhir eden önemli bir merkezdir. Türkiye asıl Bronz devrinden itibaren ve yazının kullanılmaya başladığı M.Ö. 2000'den sonra hem tarihi malzeme, hem arkeolojik malzeme olarak büyük bir zenginliği bünyesinde barındırmaktadır. Bu zenginliklerde renk çok önemlidir. Birbirine zıtlık teşkil edecek derecede renkler barındıran medeniyetler bu topraklarda yaşamışlardır. Yunan klasik çağının, Hellenizm'in ve Roma çağının getirdiği zenginlikler ortada ve batılı; sanayi gelişimini tamamlamış, dünyanın gözlerini bu güzelliklere çevirmesine neden olmaktadır.

C.T. Newton 1857'de Bodrum'daki Mausoleum'da kazılar yapmış, buluntuları British Museum'a taşımıştır. H. Schliemann, 1870 yılında önce kendi başına ve sonra çeşitli aralıklarla olmak üzere 1893'e kadar W. Dörpfeld ile birlikte Truva kazılarını gerçekleştirmiştir. 1866'da R. Popplewell-Pullan, Priene'de, 1872-1873 yıllarında O. Rayet ile A.Thomas, Didima'da çalışmışlardır. 1878 -1886 yılları arasında K.Humann ile A. Conze Bergama'da çalışmış ve buradaki anıtsal tapınağı Berlin müzelerine taşımışlardır. 1899'da T. Wiegand Milet'te kazılar yapmıştır. 1895 yılından itibaren Avusturyalılar Efes'de yoğun çalışmalara girişmişlerdir. Doğu ve Orta Anadolu'daki çalışmalar da gene 19. yüzyılda başlamıştır. Örneğin, 1879 yılında British Museum adına H. Rassam Van'da (Toprakkale) kazı yapmıştır. Van'daki bu çalışmaları 1898 yılında Alman araştırmacıları W. Belck ile C.F. Lehmann- Haupt sürdürmüşlerdir. Aynı yerdeki araştırmaları daha sonraları, 1916 yılında, Rus'lar N. Marr ve J. Orbeli başkanlığındaki bir ekiple sürdürmüşlerdir. 1899'da, Doğu Anadolu'nun önemli tarih öncesi yerleşim yerlerinden biri olan Tilkitepe, W.Belck tarafından bir tümülüs sanılarak kazılmıştır. Bu arada gene British Museum adına 1878 ve 1881 yıllarında Kargamış kazılmış, 1882-1894 yıllarında Berlin Müzeleri ve Deutsche Orient Gesellschaft adına C.Humann, F. von Luschan ve R. Koldewey, Zincirli'de çalışmışlardır. 1889 yılında Polatlı dolayındaki bir ören yerinin eski Gordium olabileceği ileri sürülmüş, bunu sınamak amacıyla Alman uyruklu Gustav ve Alfred Koerte kardeşler 1901 yılında burada kazıya başlamışlardır. 1894 yılında E. Chantre, 1907 -1912 yılları arasında H.Winckler

³⁰² Özellikle ahşap eserler için çok fazla gayret sarf eden müze yetkilileri bu alanda araştırmalar yaparak ahşap eserleri zaman içerisinde havası alınmış cam alan içerisinde saklamaya ve sergilemeye başlamışlardır.

Boğazkale (Boğazköy'de) kazı yapmışlardır. 1911'den itibaren Amerikalı araştırmacılar da Sard'ta çalışmaya başlamışlardır³⁰³.

Anadolu'daki arkeolojik çalışmalara filolojik açıdan katılan L. Messerschmidt 1900 yılına kadar ele geçen Hitit tabletlerini derleyerek Corpus Inscriptionum Hettiticarum adı altında yayımlamıştır. 1907 -1912 yıllarında J. Garstang Sakçagözü'nde çalışmış, 1911'de Kargamış yeniden, fakat bu kez R.Campbell Thompson, D.G. Hogarth ve C.L.Woolley tarafından oluşturulan bir ekiple kazılmıştır. 1915 yılında Çek bilgini B.Hrozny, Hitit gramerinin ana ilkelerini içeren bir kitap yayımlamış, aynı kişi 1925 yılında Kültepe'yi kazmış ve o zamanki adıyla "Kapadokya tabletlerinden" oluşan büyük bir buluntu elde etmiştir.

Aydın Vilayeti civarında eski eser ve tarihi kalıntılar hakkında, yüzey araştırması yapılacağı, Hüdavendigâr (Aydın) Vilayeti Celilesi'ne yazılan 8 Nisan 324 tarihli yazıdan³⁰⁴ da anlaşılacağı üzere devletin kazılardan haberi olmaktadır. **(Lev.36.a), (lev.36.b)** ve **(Lev.36.c)** Dr. Antuvan Fon Peremer ve yardımcısı, Dr. Yozef Kaylin'in ilim tetkikinde bulunacakları daha önce de 29 Teşrin Evvel 314 tarihli tebligat yazısı ile bildirilmiştir. Bu kişilerin yapacakları araştırma sırasında dikkat edilerek, marazlı (yasal olmayan) iş yaptıkları görülürse şifre ile bilgi verilmesi emredilmektedir.

2.4. Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda Zayıflayan Otoritesi ve Devletin İçinde Bulunduğu Siyasi Durum

Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda üzerindeki siyasi baskılar nedeniyle bazı değerlerini kaybetmeyi göze almasının altında birçok sebep vardır. Bunların başında ekonomik sebepler gelmektedir. Hızla gelişen Avrupa'nın karşısında gerileyen ekonomik ve kültür hayatını bir avuç aydının kurtarması da mümkün olamamıştır.

1830'larda Avrupalı devletler özellikle İngiltere, endüstri devrimini başarmış olduğundan yeni şartlarda Doğu Akdeniz pazarlarında kendine yer edinmek için harekete geçerek, Osmanlı devleti ile 1838 Ticaret antlaşmasını imzalama işini başarmıştır. Bu ticaret antlaşması bütün kapitülasyon imtiyazlarını onaylamakla kalmamış; ithal mallar üzerine % 3, ihraç malları üzerine % 9 gümrük vergisi koyulmuş, bu % 9'luk oran iç ticaret üzerinde toplanmış çeşitli vergilerin zararını karşılama niteliğini taşımaktadır. Bu sayede Osmanlı hükümetinin gümrük siyasetindeki hürriyetini gerçekleştirebileceği açık kapılardan biri kapanmıştır. Üstüne üstlük İngiliz vatandaşları imparatorluk içinde serbestçe dolaşmaya başlamışlardır. Dolaşımlarına getirilen eski sınırlamaları ve tekelleri çiğnemişler; iç ticarete

³⁰³ Arsebük, G., Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, "Dünden Bugüne Arkeoloji", c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 66- 75.

³⁰⁴ BOA, DH. MKT, Dosya No: 1249, Gömlek Sıra No: 33, Belge: 3, Varak: 5, Tarih: 1326.Re.21, Orijinal kayıt No: 59723

en avantajlı Osmanlı vatandaşları sıfatına erişmişlerdir. Bu antlaşmayı diğerleri izlemiş ve kapitülasyonlara sahip bir sürü devlet ortaya çıkmıştır³⁰⁵. Osmanlı ülkesi tamamen bir açık pazar haline getirilerek, yerli endüstri çökertilmiştir³⁰⁶.

Osmanlı İmparatorluğunun iktisadi bakımdan çöküşünde **1838 Balta Limanı Antlaşması**'nin etkileri tartışmasız kabul edilse de ne ticaret ve ekonomiye ne kadar zarar verdiğini belirlemek güçtür. Prof. Tengirşenk, devletin sınaî, ticari ve mali yönlerden harap olmasını bu antlaşmaya bağlarken, devletin başına bela olan **Duyun-ı Umumiye**'nin de bunun ürünü olduğunu ifade etmiştir. Bu düşünceler Avcıoğlu tarafından da kabul edilmiştir.³⁰⁷

Başlangıçta olabildiğince belirli, amacı açık ve çok masumane olan kapitülasyonlar bu şekilde kalmayıp iki ayrı istikamette gelişmiş; devletin ve milletin başına bela olacak hale gelmiştir.

1835'ten itibaren verilen ayrıcalık ve muafiyetlerle özellikle vergi alanındaki muafiyetle, memlekete her milletten ve her sınıftan yabancı akını başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin içerisine düştüğü çok yönlü çözümlü ve bunalımlı durumun yok edilmesi için yönetici kadronun, özellikle askeri ve mali alanda sürekli ıslahat hareketlerine giriştikleri bilinmektedir.³⁰⁸

Önceleri yalnızca Fransız ticaret adamlarına tanınan ayrıcalık izinlerinden, diğer ülkeler de gemilerine Fransız bayrağı çekerek yararlanmaktayken, daha sonraları Osmanlı ile siyasi ilişkileri olan diğer devletler de başka başka ayrıcalık elde etmişlerdir.

Osmanlı Devletinin en kudretli ve kuvvetli zamanında Batılı Devletlere bir lütuf olarak bahşedilen kapitülasyonlar, XVII. Asrın başlarında coğrafya keşifleriyle Avrupa'nın zenginleşmesi, iktisadi olarak kalkınmasına karşın Osmanlı İmparatorluğu'nda mali, iktisadi, askeri, sosyal ve politik alanlardaki zayıflık üzerine, lütuf olarak verilen hakların, devletin başına bela olacak hale gelmesine neden olmuştur³⁰⁹.

Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu zararlar, devletin zayıf düşmesi ve çeşitli devletlere verilen çeşitli ayrıcalıkların kaldırılmasının imkânsız haline geldiği zaman anlaşılabilmiştir. Öyle ki, bunların bağımsız bir devletin hâkimiyet haklarına zarar veren ve teklifi kabul edilemeyecek şekilde, siyasi baskılarla kötüye kullanılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin ekonomik hayatını yok edici bir hale geldiği görülmüştür.

³⁰⁵ Kapitülasyon alan bu devletler hk. Geniş bilgi Noraobunghanin III. Ciltte.; OTAM, Dergisi, Zekeriya Türkmen, "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış", Sayı: 6, Ankara, 1995, s.337.

³⁰⁶ Ömer Celal Saiç, Otoman Industrial Policy, in Ch. Issawi(ed) The Economic History of the Middle East London and Chigago 1966, s. 46-60.

³⁰⁷ Y. Tengirşenk, "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti" Tanzimat I, İstanbul 1940, S.319; Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni I, İstanbul 1971, s.7.

³⁰⁸ OTAM, , Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri, Sayı: 7, Ankara, 1996, s. 319.

³⁰⁹ OTAM, Dergisi, Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", Sayı: 6, Ankara, 1995, s.10.

Başlangıçta belirli sınırları olan, amacı açık ve çok masumane olan bu ayrıcalıklar 1740'da sınırları genişletilmiş olarak değişmez hale getirilmiştir. 1838'de imzalanan Ticaret Andlaşması Osmanlı Devleti'nin ticari ve ekonomik hayatının en büyük darbeyi yemesine neden olmuştur.

Devlet bu imtiyazlardan kurtulabilmek için uzun yıllar mücadeleler vermiştir. 1914'de tek taraflı olarak vazgeçilen kapitülasyonlardan Lozan Antlaşması'nda yapılan ikili antlaşmalarla kurtulmak en sonunda mümkün olabilmıştır.³¹⁰

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Layard'ın da, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'nin talimatı üzerine, 27 Ağustos 1878'de, bir Islahat Raporu hazırlayıp Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu anlaşılmaktadır. Layard bu raporunda, Mezopotamya'nın zenginliklerinden söz ettikten sonra, buraya yapılacak bir demiryolu sayesinde, bu zenginliklerin daha da artacağına değinmekte ve “...Demiryolları, Osmanlı Devleti'nin Anadolu kıtasında bir şah-damarı gibidir. Bunlar bir takım kuvvetlerle Akdeniz'in doğu ve kuzey-doğu sahilleri ile bağlanır. Karadan Hindistan'a dahi öyle bir yol açılır ki, bu yolun önemi, İngilizler kadar Türkleri de alakadar eder”³¹¹ demektedir. Böyle bir yolu, İngiltere'de yapabilecek sermayedarların da bulunduğu dikkat çeken Layard, Anadolu, Suriye ve Arabistan Vilayetlerini birbirine bağlayacak bu yol sayesinde, kolay ve hızlı bir ulaşım aracına sahip olunmakla kalınmayacağını, demiryolu sayesinde bölgenin birçok ticarete kapılarını açacağını, ürünlerin değer kazanacağını belirtmektedir. Bu durumun ise, “Her sınıf halk arasında” alış-verişin yaygınlaşmasına neden olacağı ve buralardaki “Vahşi kabileler” arasına, “medeni ve nüfuzlu” insanların davet edilerek, yerleştirilebileceği savunulmuştur³¹²

Sultan II. Abdülhamit'in, Layard'a önerilerinin birbirinin ardı sıra, uygulanmaya konulacağını belirtmesine karşın, böyle bir demiryolu ayrıcalığının İngiltere'ye verilmesine taraftar olamayacağı anılarından anlaşılmaktadır.³¹³ Çünkü Sultan'a göre; Fransa gibi İngiltere'nin gözü de Doğu'dadır. İngilizler, sürekli olarak Halife ile Müslümanlar arasında “nifak” çıkarmak amacındadırlar³¹⁴. Oysa Arşiv belgeleri göstermektedir ki Elçi Layard Eski eser kaçakçılığı yapanlara da destek vererek Anadolu'nun zenginliklerinin Batı Avrupa'ya akmasında elçilik yaptığı dönemde başrolü oynamaktadır.

Arkeoloji araştırma bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde araştırma ve inceleme yapmak bahanesiyle seyahat etmek ve araştırma yapmak izni isteyen seyyah

³¹⁰ OTAM, Dergisi, Zekeriya Türkmen, “Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış”, Sayı: 6, Ankara, 1995, s. 340-341.

³¹¹ Aktepe, M., “Osmanlı İmparatorluğu'nun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Henry Layard'ın II. Abdülhamid'e Verdiği Rapor”, BTTD, Cilt: IV, Sayı: 22, Temmuz, 1969.

³¹² OTAM, Dergisi, Mustafa Albayrak, “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı”, Sayı: 6, Ankara, 1995, s.10.

³¹³ Abdülhamit'in Hatıra Defteri, Hazırlayan: İsmet Bozdağ, İstanbul, 1985, s. 61.

³¹⁴ Osmanoğlu, A., Babam Sultan Abdülhamid, (Hatıralarım), İstanbul, 1986, s. 55.

adındaki yabancılar türemiş, Osmanlı topraklarındaki antik eserler ve mimari yapıtlar Avrupa müzelerine taşınmıştır. Bir kısım Osmanlı aydını bu yağmanın farkındadır.

2.5. Osmanlı Devleti Topraklarından Yurt Dışına Kaçırılan Eski Eserler

Günümüzde ülke arkeolojisinin sorunlarının tümüyle çözümlendiği kuşkusuz söylenemez. Örneğin, kökeni 19. yüzyıla inen ve koleksiyonculuk düşüncesinden kaynaklanan ve gelecek insanına karşı işlenen tarihi suçun ve sorumsuz bir anlayışın, eski eser peşinde koşma tutkusunun henüz bütünüyle yok edilemediği bir gerçektir. Koleksiyonculuk tutkusunu ülkemiz için bugün de geçerli olan eski eser kaçakçılığı sorunuyla birlikte düşünmek gerekmektedir. Günümüzde arkeolojiyi sadece kıymetli eser olarak algılamak ve olayları bu açıdan değerlendirmek, gerek ülke ve gerekse dünya kültür tarihi bakımından büyük bir kayıptır. Çağdaş arkeolojinin evrensel yaklaşımı verilerin saptanması, değerlendirilmesi ve tüm bulguların ışığında olayların yorumlanması doğrudur³¹⁵.

Çeşitli nedenlerle doğal çerçevesinden kopartılan ve böylece arkeolojik bakımdan da geçmişe ait bilgi verme ve kanıt değerini kaybeden eserler, bilimsel değerini yitirmekte ve sonuçta vitrinlerde sergilenen bir buluntu eşya olmaktan ileri gitmemektedir. Günümüz arkeolojisi eserlerden değil, bu eserlerin ardında yatan ve onları oluşturan insandan kaynaklanmaktadır. Böylece, çağdaş yaklaşımda eserin kendisinden çok o belgenin buluntu yerinden, durumundan, koşullarından, kısacası söz konusu nesnenin çevresiyle olan yapısal ilişkilerinden elde edilen bilgiler büyük önem taşımaktadır³¹⁶.

Aslında tarihi eser soygunculuğu eski Mısır Devri'nden beri var olan bir gerçekliktir. Hitit, Asurlular ve İranlılar savaşta yendikleri milletlerin eserlerini bir zafer nişanesi olarak götürmüşlerdir. Tarihin en acımasız ve insafsız eski eser soygunculuğunu ise Romalılar yapmışlardır. M.Ö. I. yüzyılın Birinci yarısında dikdatör Sula ve onun arkasından da daha birçok Roma İmparatoru Anadolu ve Yunan yarımadalarından çok sayıda eseri Romaya götürmüşlerdir. Bu eserlerin Roma'ya taşınması işi zor kullanarak gerçekleştirilmiştir.

International Herald Tribune'de Souren Melikian; *Christie's Müzayedesi* gibi bir merkezde dahi Şark eserlerinin ne kadar dağıntık olduğunu ve mesela Firdevsi'nin dizelerini içeren Nişabur'dan bazı kâselerin nasıl parça parça gittiğini anlatır³¹⁷.

17. asırda Mısır medeniyeti hakkındaki bilgiler; bırakın Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesini bütün dünyada bile çok az bilinmektedir. Çünkü o zaman Mısır'da önemli kazılar henüz yapılmamıştır. Bu eserlerin bilimsel tespiti ve asıl önemlisi Mısır hiyeroglifi dediğimiz beşeriyetin ünlü edebi zenginliğinin çözümü de söz konusu değildi, Hepimizin

³¹⁵ Arsebük, G., Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, "Dünden Bugüne Arkeoloji", İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.73.

³¹⁶ Arsebük, G., Aynı eser. s.73

³¹⁷ Ortaylı, İ., Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek, "Asar-ı Atika", Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s.166.

bildiği gibi Mısır'ın ilmi olarak kaydedilmesi, fotoğraf olmamasına rağmen son derece büyük gravürlerle ve gravürcü heyetlerle oraya giden General Bonaparte'a aittir.

Osmanlı Devleti'nin birçok Mutasarrıflık ve sancağında kaçak olarak yürütülen kazılar, Osmanlı Devletince yayınlanan eski eserler ile ilgili genelge gereğince, bu yerlerde el konularak İstanbul'a gönderilmeye başlanmıştır.

1847 yılının aralık ayında Kudüs Mutasarrıflığı'nın Gazze sancağında **Aşkalon** adı verilen yerde bulunan, üç bin yıllık (yanlış bir tarihlendirme olduğu bilinmekte) bir sfenksden ekli rapor ve çizimle Babiâli'yi haberdar etmiştir³¹⁸. Toplanan eski eserler St. İrne Kilisesi'nde kurulan müzeye nakledilmiştir. Osmanlı müzeciliğinin ilk adımları böylece atılmıştır. Ahmet Vefik Bey (Paşa) ve Safvet Paşa'nın maarif nazırlıkları zamanında, vilayetlerde eski eser toplama faaliyeti daha da hızlanmıştır. Trablusgarp Valisi Ali Rıza Paşa, Selanik Valisi Sabri Paşa, Girit'te Mutasarrıf Kostaki Adossides Paşa, Konya Valisi Abdurrahman Paşa eski eser toplayanlar arasında en önde gelenlerdendir. Bir yandan da müzelerin ilk katalogları hazırlanmaya başlanmıştır.³¹⁹ Eski eser merakı sanıldığından daha geniş bir çevreye yayılmış, daha ileride Yunan muharebesi komutanlarından Gazi Edhem Paşa savaş ganimeti olarak Müze-yi Hümayun'a bazı değerli parçalar getirmiştir.

1880 yılının Ağustos ayında İstanbul'un bugünkü bildiğimiz Topkapı semtinde bilinen Arkeoloji Müzesi (Müze-i Hümayun) açılmıştır. Osmanlı arkeologları kısa zamanda nümizmatikten epigrafiye kadar ilgili dallarda uzmanlar çıkarmışlardır. Kataloglardan bazılarını hazırlamışlardır. Sayda'da bulunan lahitler ve bu konudaki raporuyla Osman Hamdi Bey'in şahsında Osmanlı arkeolojisi uluslararası bilim dünyasına ve yayın hayatına da girmiştir. Osmanlı aydını, arkeoloji ve müzecilik alanında imkânların ötesinde başarı göstermiş ve Tanzimat'ın başından beri önemli adımlar atılmıştır, Bu gelişme eski toplumdaki sanat ve kültür anlayışına bir tepkiyi de içermektedir. Osmanlı arkeologları Mezopotamya, Suriye, Lübnan'da yaptıkları kazılarla İstanbul'a, bugün için dünyanın en zengin müzelerinden ikisini (Arkeoloji ve Eski Şark Eserleri) hediye etmişlerdir. Cumhuriyet döneminde de bu alanda zengin bir deneyim ve bilgi birikimi bırakmışlar, 19. yüzyıl arkeolojisi Türkiye'de sadece bir bilim olarak değil, hem Batı'nın eser yağmacılığına direnen, hem de kültür değişiminin öncülüğünü yapan bir düşünce ve tutum olarak doğmuş ve gelişmiştir.

Mülga Maarif Nezareti Arşivi'nde eski eserlerin kaçırılması ile ilgili pek çok belge vardır. Bir fikir vermiş olmak için bunlardan birkaçını ele alacağız. Bunlardan bir tanesi Maarif Nezaretinden Babiâli'ye yazılan bir yazıdır. Yazıda şöyle denilmektedir.

³¹⁸ Başb. Osm. Arş. İrad-Dah, Na: 8060 ve 8207.

³¹⁹ Eyice, S., "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c. VI, s. 1596–1603.

“Aydın Vilayetinde Ayasluğ’da kazı yapan İngilizlerin birhayli değerli eşya ve eski eseri gemiye yükletip Londra’ya götürmüş olduklarından bundan böyle bunların bulacakları eski eserlerin dışarıya çıkarılmasına ve götürülmesine engel olunması için kendisinin özel olarak oraya gönderilmesi lüzumunu gösteren müze müdürü Dr. Dethier tarafından verilen yazı Meclis-i Maarif’e havale edilmiş, gerçekten bahsedilen İngilizler adı geçen yerde uzun zamandan beri kazı ve araştırma yapmakla meşgul olup elde ettikleri eşyanın ikili olanlarından birini Müzehane-i Amire için vermeleri gerektiği halde bazan hiçbir şey vermeyerek ve bazan da pek az şey vererek geri kalanını ülkelerine götürmekte ve göndermekte oldukları ve geçende dahi içinde makbul ve değerli eserler olarak bulmuş oldukları iletilen bir mabedin (tapınak) asli heyeti üzere bırakılması hakkında makam-ı aciziden vaki olan arz ve iş’ar üzerine Makam-ı Sami-i Cenab-ı Vekâlet penahilerinden bu vilayete emir buyurulmuş ve bu vilayetten dahi gereğinin yapılmasına teşebbüs edilmekle bu işe komiser Nihat dahi memur edilmiş iken bahsi geçen İngilizler mabedin içinden çıkan eserlerden olmak üzere sandıklara koydukları ve yerleştirmiş oldukları eşyanın ikili olanlarından birini vermek şöyle dursun muayenesine dahi muvafakat etmeyerek gemiye yükleyip Londra’ya gönderdikleri ve nihayet Saltanat-ı Seniye Sefareti aracılığı ile orada muayene yapılmak üzere bir tane defterini verip zikri geçen mabedin sütunlarını bile götürmek için çatısını, duvarlarını yıkıp öyle mühim bir binayı mahveylediklerini adı geçenin İstanbul’a gelerek bildirmesi üzerine kazı ve araştırmanın geçici olarak durdurulması ve Londra’ya gönderilen eşyadan sonra ne kadar antika bulunmuş ise bu bapta bir netice ve karar verilinceye değin hükümetin nezareti altında bulundurulması ve zikri geçen defterde yazılı eşya Londrada gemiden çıkarılan eşya ile tatbik olunup şayet fazlası çıkacak olursa o gibilerin dahi zaptı için keyfiyetin zikri geçen İngilizler tarafından müze için bırakılan bir adet taşın da buraya gönderilmesinin bahsi geçen vilayete bildirilmesi ve bunlara verilmiş olan ferman-ı âli örneğinin dahi gönderilmesi hususları kararlaştırılarak keyfiyet 3 Sefer 89 tarihinde makam-ı aciziden makam-ı muallöy-ı hazret-i vekaletpenahilerine cevap olarak arz olunmuş olduğu halde bugüne dek cevab-ı âlisi çıkmamış ve bahsi geçen İngilizler ise fırsatı kaçırmayarak gece gündüz kazıya devam ile ele geçirebildiklerini Londra’ya kaldırıp götürmekte olduklarına ve millet ve vatanın sanayi ve maarifte gelişmesine büyük yardımı olan eski eserlerin yabancılar elinde yağma edilmesi ne derecelerde esef yaratan hallerden idiği aşikâr olduğuna, bununla beraber Memalik-i Şahanede (Osmanlı Devleti) meydana çıkan eski eserlerin bulunduğu yere gidip muayene ve tarih ve sanatça alan kadir ve kıymetini araştırarak keyfiyeti nezaret-i aciziye bildirmek adı geçen müdürün memuriyeti dâhilinde bulunduğu göre bahsi geçen İngilizlerin orada araştırmakta ve çıkarmakta oldukları eski eserlerin ne gibi şeyler olduğu ve kadir ve kıymetinin derecesini araştırıp tayin ile buraya

bilgi vermek üzere adı geçenin zikri geçen yere gönderilmesiyle memuriyet suretini havi vilayete bir adet emirname-i sam-i cenab-ı vekaletpenahilerinin yazılması ve adı geçen müdüre verilmek için nezaret-i aciziye gönderilmesi ve bir de İngilizlerin son defa bulmuş oldukları eşyanın verilecek karara kadar harice çıkarılmasına izin verilmemesinin dahi zikri geçen emirname-i samiye konulması...’’³²⁰ .

Batı’da arkeoloji ilminin geliştiği ve büyük bilginlerin yetiştiği 18. ve 19. yüzyıllarda İngiliz, Fransız, Alman ve diğer yabancı arkeoloji enstitüleri, ülkelerinin güç, önem ve saygınlıklarına bağlı olarak önemli tarihi sitlerde kazılar, araştırmalar yapmak için Osmanlı sultanlarından izinler koparmaktadırlar, her ne kadar görünürdeki amaç antik çağ tarih ve arkeolojisini aydınlatmak, bunları bilim âlemine değerli yayınlarla tanıtmak idiysen de bunun altında yatan gerçek emel, kazılardan çıkarılacak değerli ve güzel yapıtları ülkelerinin büyük müzelerine kazandırmaktır³²¹ .

Bu sıralarda zaten savaşlar, ekonomik güçlükler gibi büyük sorunlarla karşı karşıya bulunan, yani ölüm kalım savaşı veren çöküntü içindeki Osmanlı İmp.’nun kendisi için lüks sayılabilecek böyle kültür işlerine sarf edecek ne zamanı ne parası ne de elemanı vardı. Hatta bazı sultanların arkeolojik kazılar yapacak bilim kurumlarına “Taş çıkarsa sizin, altın çıkarsa benim” şeklindeki koşullarla çok sudan izinler verdikleri bilinmektedir. Bu devir tarihi eserlerin gizli kaçırılmaları devri değil, adeta resmen yağmalanmaları devri olarak tanımlanmaktadır. Böylece bugün Louvre (Paris), British Museum (Londra), Pergamon Museum (Doğu Berlin), Kunsthistorisches Museum (Viyana) gibi dünyanın en zengin ve en ünlü müzelerinin içeriklerinin büyük bir kısmını oluşturan sanat yapıtları bu yağmalama devrine aittirler.³²² Diğer ülkelerde, özellikle Amerika’ da bulunan birçok müze ise 20. yüzyılın ilk ve ikinci yarısında kurulmuş olup, içeriklerinin çoğunluğunu Türkiye ve Ortadoğu ülkelerinden çeşitli yollardan kaçırılan arkeolojik eserler oluşturmaktadır.

Eski eserlerin resmen yağmalanma devri, Osman Hamdi Bey’in Türkiye’ye Avrupa’ya örnek alan müzeciliği getirmesiyle tamamen kapanmıştır denebilirse de, eski eser kaçakçılığının çok çeşitli yöntemlerle hala devam etmekte olduğu yadsınamayacak bir gerçektir. Zira çağımızda Avrupa ve Amerika’nın çeşitli müzayede salonlarında satışa çıkarılan, taşınmaları ve kaçırılmaları kolay, antik eserlerin kökenleri aktion (satış) kataloglarında açıkça belirtilmektedir. Bu kataloglar iyice taranacak olursa, satışa sunulan bu eserlerin çoğunluğunu özellikle Anadolu kökenlilerin oluşturduğu açıkça görülebilir.

³²⁰ Su K., Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi, İstanbul 1965, s. 38, Belge: 3.

³²¹ Ebcioğlu, İ., Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, “Türkiye’den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.76-84.

³²² Ebcioğlu, İ., “Türkiye’den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c.I, s.76.

İstanbul'da çıkan yabancı dildeki gazeteler de, bu eski eser soygunları konusunda önemli uyarılarda bulunmaktadırlar. Örneğin ilk yasal düzenleme olan Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin çıkmasından iki yıl önce, 24 Nisan 1872 tarihli La Turquie gazetesi, İzmir'de yayımlanan L'Impartial'dan alıntı yaparak, Efes'teki kazıların son hızla sürdürüldüğünü, çok sayıda antik parça çıktığını ve bunların da ne yazık ki bu topraklara ait oldukları halde yabancı müzeleri süslediklerini vurgulanmaktadır³²³.

Eski eser kaçakçılığının sürdüğü 19. yüzyılda İstanbul'un merkezinde günümüzdeki hırsızlık olaylarının benzerlerinin olduğunu ve günümüzde benzerleri bulunan çetecilik faaliyetlerinin de bulunduğunu³²⁴ aşağıda sunulan arşiv belgeleri ile öğrendik.

Polis Makamları ve Dâhiliye Nezaret-i Celilesi arasındaki Yazışmalardan öğrenmekteyiz. **(Lev.37.a)** ve **(Lev.37.b)** Gökböze'deki Çoban Camii Şerifi'nden çalınan ve eski eser olan fenerlerin fotoğrafları gerekli mevkilere ulaştırılarak tahkikat sürmekte iken hırsızlık hakkındaki araştırmanın sürdüğü sırada, çalınan eski eserlerin ve diğer eşyaların akıbetinin bildirilmesi istendiğinden söz konusu suçu işleyen kişiler hakkındaki açıklama Polis Müdüriyetince bildirilmektedir. Bu suçu işleyen kişiler teşhis edilmiş ve çoğu yakalanmış olmakla birlikte birisinin izi sürülmektedir. Çalınan eski eserler ve diğer eşyalara dair yurt dışına çıkarıldığına ait bir haber ulaşmadığı bildirilerek izi sürülen bu kişi tarafından bilgi alınabileceği ve bu hırsızlık olayının sonuçlandırılabilmesi iletilmektedir.

Eski eser hırsızlığı işinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinden ve İstanbul'un Merkezi'nden Ermeni ve Musevi isimlerine rastlamaktayız. Açıklamalı verilen tarif üzerine bu isimler ve kısaca olay gelişimi şöyledir: Ekinli Mehmet adında sabıkalı bir hırsızın bağlantı da olduğu ve işleyeceği hırsızlık suçu hakkında halka açık hapishanede yatmakta olan Hacı Hasan adında bir kişiye işleyecekleri hırsızlık suçu hakkında bilgi vermiştir. Olayın araştırılması üzerine adı geçen kişinin işlenen suçu doğruladığı bilgiler dâhilindedir. Daha önce mücevhencilik yapmaktayken olay zamanında hiçbir işle uğraşmayan Gedik Paşa'da Boyacı Sokağı'nda 12 Numaralı Piro adındaki bir kadının evinde yaşayan Keyferun Timurciyan'ın çağrılmasıyla, Ekinli Mehmet ile Kayınbiraderi Şükrü ve Orta Köy ile Beşiktaş arasında ikamet eden 25–26 yaşlarında Zayıfça Bekir isminde birisiyle ismini bilemediği diğer bir kişinin toplam 4 kişi olarak bu hırsızlık suçunu işlediği anlaşılmıştır. Çarşy-ı Kebir'de (Kapalı Çarşı) antikacı Püskülyan Omanyak'ın eski eserleri gösterdiğini, Omanyak ile Mercan Yokuşu'nda İmameli Hanı'nda kalan Avusturya vatandaşı olan Antikacı Musevi Vital ve Kapalı çarşı'da muhallebici dükkânının karşısında dükkânı bulunan Rus vatandaşı

323 Akın, N., "Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", Osman Hamdi Bey ve Dönemi, (Yayına Haz: Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayını, Sempozyum 17–18 Aralık 1992, İstanbul 1993, s. 233–234.

324 BOA, DH. EUM. THK, Tarih: 1328.M.4, Vesika Adedi: 2/4, Dosya No: 22, Vesika No: 24.

Antikacı Püskülyan Korakin'e sattıklarını ve hatta adı geçen Camii'den çalınan kandilleri Vital'in Beyoğlu'ndaki evine götürdüklerini açıklamıştır. Söz konusu kandillerin fiyatı konusunda Ekinli Mehmet ve yardımcısının Omanyak ile anlaşamadıklarını ve kavga ettiklerini öğrenmekteyiz. Birçok Camii, Kilise ve Köşk'ten çalınan eski eser ve diğer eşyaların zanlısı olarak bu kişilerin arandığını, Ekinli Mehmet, yardımcısı ve kayınbiraderi Şükrü ve Bekir isimdeki bu kişilerin, adı geçen suçların birinci dereceden faileri olduğu, yapılan polis araştırma ve incelemesi sonucunda ortaya çıkmıştır. **(Lev.37.c)** Diğer adı geçenlerin de fiili olarak bu eserlerin mübaayasına cüret ederek fiili olarak suç işlemiş olduklarına kanaat getirildiği ancak eski eserlerin dışarıya çıkarılmadığı ve ele de geçirilemediği öğrenilmekte olup olayla ilgili zabıtaca takibinin yapıldığı iletilmektedir. **(Lev.37.d)**

2 Kanuni Sani 325 tarihli yazı ile Dâhiliye Nezareti'ne olay hakkında özet bilgi verilmektedir.

Genellikle 19. yüzyılda resmi müsaadelerle yurdumuzdan Avrupa'nın yukarıda adı geçen büyük müzelerine götürülen eserlerin en önemlilerinin isim ve türlerini kısaca şöyle özetleyebiliriz.

Louvre'a Götürülen Eserler: Helenistik devrin ünlü Mim. Hermogenes tarafından Magnesia ad Meandrum'da inşa edilmiş olan (İ.Ö. II. yüzyılın I. yahut II. yarısı) Artemis Leukophryene Tapınağı'nın frizine ait kabartma levhaları üzerinde; Amazonlar savaşının tasvir edildiği bu frize ait kırk bir levha ile diğer bazı mimari ve kabartma parçaları C.H. Texier'in 1842 yılı sonlarında burada yaptığı kazıdan elde edilmişlerdir. Louvre 'un başyapıtlarından birisi olan Milo Venüsü (İ.Ö. 120 -90) ise, Melos Adası'nın (bir Ege adası) henüz Osmanlılar'a ait olduğu 1820 yılında bulunmuş, o zamanın İzmir ve İstanbul'daki Fransız konsoloslukları arcılığıyla Louvre'a kazandırılmıştır; Geç Hitit devrine ait (İ Ö. 8. yüzyıl) Maraş sitelleri de bu müzenin Eski Doğu Sanatı Bölümü'nde yer alan değerli eserlerdendir³²⁵.

British Museum'da Bulunan Anadolu Kökenli Eserler: İngiliz arkeologları 19. yüzyılda Batı Anadolu'nun çok önemli bir kaç tarihi sitinde (Xanthos-Kaş'ın Kınık köyü, Halikarnassos-Bodrum, Ephesos-Selçuk) arkeolojik kazılar yapmışlar, kazılarda buldukları bazı kıymetli eserleri de British Museum'a taşımışlardır.

C. Fellows'un 1842 yılında bir harp gemisiyle -yetmişsekiz sandık içinde- Londra'ya götürdüğü eserler şunlardır: Bir Lycia şehri Xanthos'un Helenistik Roma Devri akropolündeki paye şeklindeki mezar anıtlarının en eskisi olan (İ. Ö. 560 -550) Aslanlı

³²⁵ Ebcioğlu, İ., "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c.I, s. 76.

Mezar'ın (Bu isim mezara üzerinde sola doğru uzanmış bir aslandan ötürü verilmiştir). Mezar odası ile kabartmaları içeren üst kısmı (Bu anıtın kabartmaları, bir boğayı altına alan aslan, çocuklarıyla oynayan bir dişi aslan, aslanlarla mücadele eden bir Heros, savaşçılar, süvariler ve tahta oturmuş bir figürden oluşmaktadır), Arkaik-Klasik devir nekropolü olarak kullanılmış olan akropolün kuzeyindeki düzlükte yer alan, yine paye şeklindeki bir mezar olan Harpiller Anıtı'na (İ. Ö. 500 – 470) ait, Doğu Grek üslubundaki kabartmalar (Bu kabartmalar anıtın üst kısmında bulunan ölüler odasının dıştan dört bir cephesini kaplamaktadırlar.)³²⁶

Klasik devirde (İ. Ö. 470 – 450) Likya akropolü üzerindeki ikisi Likya bölgesi ahşap ev, üçüncüsü paye tipinde kült yahut mezar anıtları olmaları olası üç yapıya ait bazı frizler ile alınlık blok taşları. Şimdi izleri bile kalmamış olan bu yapılardan birincisinin (G yapısı) uzun yüzlerinin iç ve dış duvarlarıyla arka cephesini süsleyen friz blokları. Dış yüzlere ait bloklar üzerinde uzun bir savaşçılar alayı [Savaş arabası üzerinde prens (Dynast), süvariler, mızraklı askerler], iç taraftakinde ölü yemeği frizi bulunmaktadır; ikinci yapının (H) fasadına ait alınlık blokları üzerinde karşılıklı oturmuş Sphinx'ler ve aslanlar yer almaktadırlar. Henüz toprak üzerinde kaidesi görülebilen üçüncü yapıya (F) ait bir alınlık üzerindeyse, ortadaki bir İonik sütunun iki tarafında karşılıklı oturan iki erkek figürü ile sütunun İonik başlığı üzerinde cepheden bir Siren figürü yer almıştır.

Yine bu Yapıya ait bir kaide frizi üzerindeyse horoz ve tavuk figürleri bulunmaktadır. Likya akropolünün kuzeyindeki küçük düzlükte (Roma Agorası) bulunan yazıtlı paye şeklindeki mezar anıtının ölüler (Mezar) odasının dört bir cephesini kaplayan bazı kabartma parçaları ile yine bu anıta ait ünlü Likya yazıtının bir kısmı da bugün British Museum'da bulunmaktadır.

Aynı zamanda bir zafer anıtı olan bu paye şeklindeki mezar İ.Ö. 5. yüzyılın sonunda hüküm süren (İ.Ö. 429 – 410) Kherei adlı bir Likya prensine (Dynast) aittir. Xanthos'tan British Museum'a götürülen diğer bazı önemli eserleri de "Nereidler Anıtı"na ait bazı kabartma, heykel ve mimari parçalar oluştururlar: İ. Ö. 430 – 400 yılları arasında yüksek bir kaide üzerinde bir İon tapınağı şeklinde inşa edilmiş olan bu yapı bir Likya prensinin mezar anıtıdır; anıta, sütunları arasında yer alan Nereid heykellerinden dolayı bu ad verilmiştir.

British Museum'da ayrıca Xanthos' tan gelme İ.Ö. 370 civarında tarihlenebilen Payave Lahti olarak literatüre geçmiş güzel bir lahtin kapak ve teknesine ait kabartma parçaları da bulunmaktadır. Fellows'un tahtın tamamını Londra'ya götürmesi mümkün olmadığı için sadece kabartmalar kesilip alınmış, fakat bu da doğal olarak lahtin diğer kısımlarının tahrip olmasına neden olmuştur. Londra' daki parçalar üzerinde, lahtin

³²⁶ Ebcioğlu, İ., "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c.I, s. 76-80.

teknesinin uzun yüzlerinden birinde bir savaş sahnesi, diğer uzun yüzünde Pers kıyafetindeki satrapın Grek kıyafetli (giyimli) misafirleri huzuruna kabul sahnesi; kapağın her iki uzun yüzündeysen birer Quadriga'nın Prensi (Dynast'ı) öteki dünyaya taşımaları; kapak mahyasının yüzlerindeyse av sahneleri, kapağın dar yüzünün kabartma sivri kemeri altında Dynast (prens) ve karısı yer almaktadırlar. Xanthos'tan British Museum'a götürülen eserler arasında İ. Ö. 4 yüzyıla ait Merehi Lahdi olarak adlandırılan diğer bir lahdin gayet süslü kapağı da zikredilmelidir. Bu kapakta da, uzun yüzlerde Quadrigalar; mahya yüzeylerinde ziyafet ve savaş sahneleri; dar yüzlerin, sivri kemerleri altında Spinxler ve ölmüş olan çiftler (lahtin sahipleri) yer alırlar.

İngiliz arkeologlar tarafından Miletos'tan British Museum'a götürülen eserler:

Miletos'la Didyma arasındaki kutsal yolda bulunmuş olan İ. Ö. 6. yüzyıla ait, on adet giyimli oturan kadın ve erkek heykelleri ile üzerinde ithaf kitabesi bulunan bir arkaik aslan heykeli, Priene'den Londra'ya götürülen eserler, mermerden kolosal bir kadın başı, gayet güzel bir portre erkek heykeli, Knidos'dan Demeter Heykeli (İ. Ö. 4. yüzyılın ilk yarısı), Ephesos'dan Londra'ya götürülen eserler, bazı arkaik devir kadın başları ve dünyanın yedi harikasından birisi olan Artemision'un (İ. Ö. 356'dan sonra inşa edilmiş) ön tarafında bulunan sütunların gövdelerinin kabartmalı alt kısımlarından bazı parçalarla bazı mimari bloklardan oluşmaktadırlar.

Bunları, 1863-1874 yılları arasında burada kazılar yapan İngiliz mühendisi J.T. Wood, British Museum'a taşımıştır. D.H. Hogarth ise 1904 -1905 yıllarında Artemision'un deposunda bir araştırma yapmış, bulduğu bazı kıymetli eşyaların bir kısmını (elekton sikkeler, fildişi heykelcikler vs.) Londra'ya götürmüştür³²⁷.

İngilizler tarafından Anadolu'dan Londra'ya götürülen en mühim eserlerin bazılarınıysa özellikle Halikarnassos kökenli olanlar oluştururlar: Karia satrapı Mausolos İ. Ö. 353 yılında ölünce yerine geçen karısı Artemisia II, kocasının anısına ithafen çok muhteşem bir anıtkabir inşa ettirmiştir; anıtın, yapımında zamanın en ünlü heykeltıraşları olan Skopas, Timotheos, Bryaxis ve Leochares görev aldılar. Bu heykeltıraşların frizleri kaide ve cellanın etrafını çevrelemekteydiler.

Sir Charles Newton 1857'de Mausoleum'un kalıntılarında kazı ve araştırmalar yapmış başyapıt sayılan frizlerin bazı bloklarıyla anıtın tepesini süsleyen Mausolos ve Artemisia'nın heykellerini British Museum'a götürmüştür.

Doğu Berlin (Pergamon Museum) Müzesi'nde Bulunan Anadolu Kökenli Eserler:

Zincirli şehrinin giriş kapısının orthostatlarının (kabartmalı taş levhalar) hemen hemen yarısı,

³²⁷ Ebcioğlu, İ., "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c.I, s. 76-80.

Doğu Berlin Müzesi'nde (İ.Ö, 1200–800 yıllarına ait) bulunmaktadır (bunlar arasında, üzerinde mızraklı ve kalkanlı bir tanrı tasviri bulunan orthostat kabartması özellikle dikkate değer). Sakçagözü şehrinin kapısına ait üzerlerinde bir savaş arabasında aslanla savaşan okçuların tasvir edildikleri üç orthostat levhası, sayıları yedibin civarında olan çivi yazılı pişmiş toprak tabletler, ayrıca Schliemann'ın kazısında bulunmuş olup İkinci Dünya Savaşı sırasında kaybolan Truva eserleri de Berlin Müzesi'nde bulunuyorlardı. Hiç şüphesiz Doğu Berlin'deki Pergamon Müzesi'nin asıl içeriğini Pergamon Zeus Altarı ile Telephos Frizi oluştururlar. İ. S. 10. Yüzyılın sonunda Pergamon burcu üzerinde oturan Bizanslılar düşmanlarının yaptıkları saldırılardan korunmak için kalelerini tamir etmek, sağlamlaştırmak gereksinimini duymuşlar, bunun için de yakınlarında bulunan sunağın kendilerine bu iş için bol bol, en iyi taş malzemesini sağlayacağını görmüşlerdi. Nitekim 1860 yılında Alman mühendis Carl Humann, Bizanslılar tarafından tamir edilmiş olan bir duvar kalıntısı içinde, sunağa ait bazı yüksek kabartma parçalarını görünce, öneminden ötürü durumu derhal Berlin Müzesi direktörü Alexander Conze'ye bildirmiş, o da Humann'ı sunak sahasında hemen bir kapsamlı kazı yapmaya memur etmiştir. Ancak 1878'de başlayabilen kazılarla sunak tamamen meydana çıkarılmış ve bu gibi işlerle görevli Türk makamlarının müsaadesiyle mevcut bütün mimari parçalar Berlin' e taşınmışlardır. Yirmi yıldan fazla bir zamanda irili ufaklı binlerce parça bir araya getirilerek tüm sunak her şeyiyle orijinaline çok yakın bir hale getirilmiş, eski müzede bir müddet teşhir edildikten sonra, 1902'den 1908'e kadar da sırf bu sunak için inşa edilmiş olan Pergamon Museum'da sanatseverlerin ziyaretine sunulmuştur. Fakat bu binayı da böyle bir başyapıt için uygun görmeyen Theodor Wiegand, sunağı, 1930 yılında Alman müzelerinin yüzüncü kuruluş yıldönümünde yeni bir müze binasına kavuşturmuş ve bu büyük eser burada yeni bir şekilde -eski hatalar biraz düzeltilerek- teşhire arz edilmiştir.

Hellenistik devir sanatının başyapıtlarından birisi olan bu sunak, İ Ö 180 -159 yılları arasında Evmenes II tarafından, Keltler'in, Pergamon ve Batı Anadolu sahil şehirlerine yaptıkları sürekli saldırıların başarı ve zaferle savuşturulmalarının anısına ithafen inşa edilmiştir. Sunağın büyük frizinde tasvir edilen Gigantlar (Tanrılar savaşıyla) Bergama krallarının Keltler'e karşı kültürü savunuşu sembolize edilmektedir. Pergamon akropolünün güneyinde Athena tapınağının alt tarafında ayrı bir teras üzerinde yer alan bu sunak İ. S 2. yüzyılın II. yarısında yaşamış olan Roma'lı yazar Lucius Ampelius'a göre eski çağda dünyanın harika eserleri arasında sayılıyordu. Sunağın iç duvarlarını süsleyen diğer bir frizde ise, sonradan Pergamon krallarının cediti olarak kabul edilen Truva Savaşı sırasında bu bölgeye hükmeden Telephos'un efsanevi tarihi tasvir edilmiştir. Pergamon Müzesi'nin önemli eserlerinden bir diğeri de gene Evmenes II (İ. Ö. 197 -159) zamanına ait bir Propylon'dur

(monumental giriş kapısı). Bu kapının, kazılardan elde edilen mimari parçaları da Berlin'e götürülmüş ve burada gayet güzel bir şekilde restore edilmiştir.

Pergamon burcundaki Athena kutsal alanı içinde yer alan kütüphane binasında bulunarak Berlin'e götürülmüş olan Athena Promachos heykelini de Pergamon Müzesi'nin değerli eserleri arasında saymak gerekir.³²⁸ Bu heykel, ünlü heykeltıraş Phidias'ın Atina Akropolü'ndeki Athena tapınağı için yaptığı fildişinden ünlü kült heykelinin bir Hellenistik devir kopyasıdır. Almanlar'ın Pergamon Müzesi'ne taşıdıkları diğer önemli bir Roma devri eserine de burada sadece ismiyle de olsa değinmeden geçmek olası değil.

Bu, Pergamon Müzesi'nde bulunan Zeus Sunağı ile Propylon Yapısından sonra, Alman arkeologlarının büyük mimari eserleri restore etmekteki ustalık ve başarılarına tanıklık eden üçüncü büyük anıt olan Miletos'un Güney Agora Kapısı'dır (İ. S. II. yüzyıl).

Viyana'daki Kunsthistorisches Museum'da Bulunan Eserler: Bu önemli müzede yer alan eserler bir Lycia şehri olan Trysa (Kaş ilçesine bağlı Demre Bucağı'nın Gölbaşı mevki) 'daki büyük bir Heroon'un kabartmalarıdır. İ. Ö. 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen bu Heroon, Lycia'nın tapınak cepheli kaya mezarları, paye şeklindeki mezar anıtları, ahşap ev şeklindeki lahitleri arasında kendine özgü şekli ve yapısıyla eşsiz bir yere sahiptir. Bu anıt 1841 senesinde ilk defa bir Gymnazium öğretmeni olan J.A. Schonborn tarafından keşfedildikten kırk sene sonra Viyana Üniversitesi klasik arkeoloji profesörü Otto Bendorf tarafından tekrar keşfedilip bir sene sonra da anıtın bütün kabartmaları güzel bir Lycia lahti ile birlikte Viyana'ya taşınmışlardır. 600 figürlü bu kabartma dekorasyon, Yunan mitolojisinden bazı tasvirlerle birlikte Grek kılığında bazı yerli efsanelere ait tasvirleri de içermektedir. Xnthos 'un ünlü Nereidler Anıtı'yla birlikte Trysa Heroon'u Lycia'daki Grek sanatının en önemli yapıtlarından sayılmaktadır. Viyana'daki Kunsthistorisches Museum 'da Heroon'un güzel ve enteresan kabartmalarından başka, Ephesos kökenli birkaç plastik eser daha vardır. Bunlar Roma İmparatoru Lucius Verus'un Parthlılar karşısında elde ettiği zaferin (İ. S 166–167) anısına ithafen dikilmiş bir anıtı süsleyen oldukça büyük kabartma levhalardır. Büyük bir sunak şeklinde olduğu zannedilen bu anıtın bugün Ephesos'da yeri bile belli değildir. Eski devirlere ait anıtların malzemelerini kendi yapılarında tekrar kullanan Bizanslılar, bu levhaları yangın geçiren, iç salonu tamamen harap olduğu için molozlarla doldurulan Celsus kitaplığının ön kısmında (açık merdivenin bulunduğu kısımda) inşa ettikleri bir havuzun kuretler caddesine bakan cephesine yerleştirmişlerdi. Ayrıca Viyana Müzesi'nde yine Celsus kitaplığından birkaç büyük Roma devri kadın heykeli de vardır. Bunlar kitaplığın iki katlı fasadındaki nişleri süslemekteydiler. Kaidelerindeki yazıtlara göre bu heykeller kitaplığın

³²⁸ Ebcioğlu, İ., "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c.I, s. 78.

kurucusu Consul (İ. S. 92) T.I. Celsus Polemaeanus'un faziletlerini personifiye³²⁹ ediyorlardı. Bugün Avusturyalı arkeologlar tarafından gayet güzel bir şekilde restore edilmiş ve Ephesos harabelerine ayrı bir anlam ve güzellik getirmiş olan bu kitaplığın nişlerine bu personifikasyon heykellerinin alçı kopyaları konulmuş bulunuyor.³³⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi müsaadeleriyle Avrupa'nın büyük müzelerine götürülmüş olan Anadolu kökenli eserlerin bu kısa tanımlamasından sonra, son birkaç 10 yıl içinde çeşitli yol ve yöntemlerle yurdumuzdan gizlice kaçırılan bazı eserlere de kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Londra Üniversitesi öğretim üyelerinden J. Mellaart Anadolu'da bulunarak Batı ülkelerinden birisine -hangisi olduğunu kendisi de bilmiyor- kaçırılmış olan çok önemli bir defineyi (Dorak) yayınlamıştır. Arkeoloji âleminde büyük ilgi uyandırmış olan bu definenin akıbeti hakkında bilgi sahibi değiliz. 1976 yılında Münih'de Prehistorya Müzesi (Prehistorik eserler devlet koleksiyonu) tarafından Urartu sanatına ait bir sergi açılmıştır. Burada sergilenenlerin çoğunu, bizzat Münih koleksiyonunun içeriğini oluşturduğu izlenmiştir. Bu eserler tabii buraya ve dünyanın diğer müzelerine, ödenen yüksek ücretlerin cazibesine kapılarak gelmişlerdir. Asurlular'ın çok kuvvetli sanatçı rakipleri olan Urartular çok deneyimli toprak sulama ve metal işleme uzmanlarıydılar.

Ülkeleri olan Doğu Anadolu'da çok az resmi kazı yapıldığından (ilk kazı 1940'dan sonra başlıyor) yöre sakinleri çok yüksek fiyatlar ödenen Urartu eserlerini bulmak için bu bölgedeki tüm Urartu yerleşim yerlerini de delik deşik etmekten geri kalmamışlardır. Anadolu'da her gün tesadüfen eski eserler bulunmakla beraber, gözden uzak tarihi sitlerde, eski eser kaçakçılarının aracı adamlarının teşvik ve tahrikleriyle, köylülerimiz tarafından gizli kazılar da yapılmakta ve küçük, taşınabilecek objeler büyük merkezlerdeki kaçakçı başları vasıtasıyla Batı'ya kaçırılmaktadırlar. Fakat maalesef Batı'ya kaçırılmaları kolay küçük buluntular uğruna büyük tarihi sit kalıntıları yani tüm mimari kalıntılar yok edilmektedirler.

Örneğin Burdur'un Bucak ilçesindeki tarihi Cremna ve Fethiye'deki Kadyanda (Üzümlü) ve Burdur'un Gölhisar ilçesine bağlı İhecik köyündeki Bubon şehirleri kalıntıları, yok edilme derecesinde tahrip edilmişlerdir. Bubon'daki gizli kazılarda bulunan Sebasteion'un gayet kıymetli eserleri Amerika ve Danimarka'nın (bu arada Kopenhagen'e gayet kıymetli bronzdan bir Septimus Severius başı kaçırılmıştır) yolunu tutmuşlardır. Bu gibi tahriplere pek çok örnek vermek mümkündür. 1962 yılında, Kumluca'daki tarihi Corydalla şehrinde tesadüfen İ. S. 6. yüzyılın 3. çeyreğine ait gümüş eserlerden oluşan bir Bizans

³²⁹ "Şahıslandırma", bu şahıslandırılan faziletler; Sophia (bilgelik), Arete (erkeklik ve cesaret), Ennoia (iyi karakter) ve Epistime (Eğitim)'dir.

³³⁰ Ebcioğlu, İ., "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c.I, s. 79.

definesi bulunmuş ve gizli yollardan Amerika'ya kaçırılarak oradaki Bizans Sanatı Enstitüsü'ne (Dumbarton Oaks) satılmıştır. Bu buluntudan sonra bu gibi şeylerin çok para getirdiğini gören yöre sakinleri civarlarında bulunan tarihi şehir kalıntılarını daha fazla kurcalar olmuşlardır. The American Numismatic Society'nin 1973 yılında yayımladığı "An Inventory of Grek Coin Hoards" (Grek Sikke Definelerinin Bir Envanteri) adlı kitabına göre, Anadolu'nun muhtelif yörelerinde bulunmuş sayıları 250'yi bulan, kıymetli sikkelerden oluşan çeşitli definelerin dünyanın muhtelif müze ve koleksiyonlarında buldukları anlaşılıyor. Sayıları on binleri kat kat aşan bu kıymetli sikkelerin hepsi de son 30-40 yıl içinde dışarıya kaçırılmışlardır. Sayılan eserler, kaçırılan eserlerin bilinenlerinin sadece küçük bir bölümünü oluşturuyorlar, ya bilinmeyenler? Öyle görülüyor ki gizli eski eser kaçakçılığı hala olanca hız ve etkinliği ile devam etmektedir.³³¹

Uluslararası boyutlara ulaşan eski eser kaçakçılığının önlenmesi için girişilen iyi niyetli çabaların şimdilik yetersiz kaldığı görülmektedir. Uluslararası boyuttaki bir olayda, uluslararası bir savaşıma girmek zorunludur. Çünkü eski eser kaçakçılığı sınır tanımamakta özellikle sosyal evrimini ve kültürel gelişimini tamamlayamamış ülkelerin topraklarında daha yoğun şekilde yaşanmaktadır.

UNESCO çerçevesinde Ülkemizin yürüttüğü bu tür girişimler henüz evrensel bir sonuca ulaşmamıştır. Arkeolojiyle 150 yıldır doğrudan doğruya ilgilenen bir ülke olmamıza karşın, günümüzde bile bu konuyu kapsayan etkin bir politikanın varlığından söz etmek güçtür. Farklı siyasi iktidarlar soruna farklı yönlerden bakmakta, olayları değişik yaklaşımlarla değerlendirmekte ve böylece uzun dönem için geçerli bir birlik ve uyum sağlanamamaktadır.

Türk Tarih Kurumu ve üniversitelerimiz gibi bilimsel, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü gibi idari kuruluşlarımızın yurt arkeolojisine çeşitli yönlerden geniş kapsamlı katkılarının olduğu gerçektir. Ancak, yönlendirici kültür politikası eksikliği nedeniyle, yurt çapında gerçekleştirilen çeşitli çalışmalar sürekli olamamakta, çoğu zaman kişisel çabalar yetersiz kalmaktadır³³².

Ülkemizde bulunan arkeolojik değerler, devletin malıdır. Ancak, bu devlet malını korumak ve ona sahip çıkmakla yükümlü kuruluşlar, yasa gereği kendilerine verilmiş ve zorunlu olarak yapmaları gereken bu görevi yavaşlatıcı ve hatta aksatıcı nitelikteki engellerle karşı karşıya bulunmaktadırlar. Bu engellerin en önemlileri, kuşkusuz, mali veya idari olanlarıdır. Bazı durumlarda mevzuat, anında yapılması gereken işlerin ve alınması gereken

³³¹ Ebcioğlu, İ., "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c.I, s. 80.

³³² Arsebük, G., "Dünden Bugüne Arkeoloji", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c.I, Çağaloğlu İstanbul, 1983, s.74

önlemleri belirli bir sınırlandırmakta ve ertelemektedir. Türkiye’de, arkeolojik nitelikte, bölgesel içerikli ve acilen yapılması gereken işler vardır. Olaylara acil olarak müdahale edilemediğinden, pek çok arkeolojik belgenin süratle ve sorumsuzca yok edilmesinin önüne geçilememektedir.

Yurdumuzdaki arkeolojik kalıntıların eksiksiz bir dökümü henüz yapılmış değildir. Bu nedenle, ülkemizde daha nelerin kaybolduğu ve nelerin yitirilmekte olduğu da saptanamamaktadır.

Yeterli ve yetişkin personel sağlanması ayrı bir sorundur. Bir meslek dalı olarak arkeoloji, çeşitli özveriler gerektirir. Meslek bilinci yüksek, işin niteliğine yönelik ülkenin arkeolojik sorun ve koşullarını kavramış, iyi eğitilmiş uzmanların yetiştirilmesi zorunludur; bu görev de kuşkusuz üniversitelere düşmektedir.

Arkeoloji, sadece eski kalıntıları gün ışığına çıkarmak değildir. Arkeolojik ve kültürel mirasımızı yansıtan kalıntıların arasında bilimsel ve nesnel seçimler yaparak, bunların arasında önemli olanların aslına uygun onarım ve rekonstrüksiyonlarını (=yeniden kurulumlarını) gerçekleştirmek, böylece gelecek kuşaklara eski eser türündeki belgelerin korunarak ulaşması ve aktarılması için ülkemizin hem Devlet politikası hem de toplumsal kültür politikası içerisine alınması alınması gereken önemli bir bilim dalıdır.

Geçmiş arkeolojik veri kaybı nedeniyle silinen bir milletin gelecek nesillerinden söz etmek de imkânsız hale gelmektedir.

Ülkemizdeki arkeolojik kalıntıların bilimsel, kültürel, turistik ve benzeri değerleri konusunda, çağdaş kamu iletişim araçlarından da faydalanılarak, kamunun ve insanımızın bilinçlendirilmesinde yarar vardır. Yasa hükümlerinden çekinerek eski eserlerin korunmasını zorunluluk kabul eden bir kamuoyundansa, eski eserlerin gerçek önemini kavramış, bunları korumak ve yaşatmanın kendi toplumsal çıkarlarına sağlayacağı katkıların farkındalığında olan ve bu konuda üzerine düşen sorumluluk düzeyine kavramış bir kamuoyu arasındaki fark oldukça büyüktür. Böyle düşünen bir toplum, eski eserleri en güçlü emniyet kuvvetlerinden daha fazla korur. Korumanın, yitirmeden saklamanın, tahrip etmeden daha yararlı bir iş olduğu bilincine varıldığında, sorunların büyük ölçüde çözümleneceğinden kuşku duyulmamalıdır³³³.

Araştırma ve anlatımımız boyunca Eski Eserler Tüzüğü yapılmaya kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki müzelik eserlerin nasıl yağma edildiğini, nasıl kaçırıldığını gösteren birçok örnek bulunmaktadır. Bu tür kaçakçılığın acı bir örneğini de Schliemann vermiştir. Truva kazısını yapan Schliemann, burada bulduğu kıymetli eserlerin hemen hepsini

³³³ Akurgal, Ekrem, “Osman Hamdi’den Günümüze Değın Eski Eserler Sorunumuz”, 1. Osman Hamdi Bey Kongresi: Bildiriler (2–5 Ekim 1990), yay. Haz. Zeynep Rona, İstanbul, 1992, s. 31.

yurt dışına götürmüştür. Bu eserlerin Osmanlı hükümeti payına düşenlerini kurtarmak için devletçe harcanan gayret hiçbir sonuç vermemiştir. Mülga Maarif Nezareti dosya ve defterlerinde bu kaçakçılığın Atina'ya kadar ulaşan davası ile ilgili birçok belge bulunmaktadır. Kaçakçılık suçunun yanında birde kazı alanındaki kültür katlarında yaptığı tahribat Arkeoloji alanında çalışan bütün bilim adamlarınca yoğun bir şekilde kabul edilmektedir³³⁴.

Bugün Schliemann'ın hırsız olup olmadığı konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Kendisinin Truva'da ele geçirdiği "Priamos'un Hazinesi"ni Atina'ya kaçırmayı birçokları tarafından normal bir davranış olarak kabul edilebilir. Eserlerin kaybedilmesi suçunu Osmanlı Devletinin bu konudaki kanunlarının yetersizliğinde bulanlar da vardır. Bizce bu, açık bir hırsızlık örneğidir. Schliemann'a aldığı hafriyat izni, çıkan eserlerin bölüşülmesi esasına göre verilmiştir. Ne yazıkki o, bu kıymetli hazineleri bulunca kendinden geçmiş, ele geçirdiklerinin hepsini Atina'ya kaçırmıştır³³⁵.

Karısı Yunanlı olan Schliemann, Miken'de Agamemnon ve arkadaşlarına ait olduğu söylenen mezarları bulduğu zaman Yunan kralına, "*Zat-ı haşmetanelerine, Klytamnestra ve sevgilisi Aigisthos tarafından yemekte öldürülen Agomemnon, Kassandra, Eurymedon ve arkadaşlarının olduğunu, geleneğin bildirdiği mezarları bulduğumu en büyük sevinçle haber veririm*" şeklinde telgraf çekmiştir³³⁶. Truva'daki bulduklarını Osmanlı İmparatorluğuna haber vermeyip gizlice Atina'ya kaçırmayı için sebep acaba nedir? Her halde kanunların yetersizliği değildir. Çünkü bu tarihte ilk Eski Eserler Tüzüğü (EET) çıkarılmış, Schliemann bu tüzüğe göre Osmanlı Devletiyle taahhüde girişmiştir. Bu durumda eserlerin bulunışundan, Osmanlı Devletine haber vermeye ve bulduklarının bir kısmını anlaşma gereğince Osmanlı müzesine devretmeye kanunen zorunludur.

Güzel Sanatlar hakkında Önemli Bilgileri Kapsayan ve Padişah II. Abdülhamid'e sunulan Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin Öncüsü Olan Layiha³³⁷,da

Osmanlı ülkesinin her yerinde gerek şahıslardan, gerekse cami, medrese ve türbelerden çalınan çiniler antikacılar birer mecediye altınına satılmışlardır. Şimdi ise³³⁸ tanesi iki Osmanlı lirasına satılmaktadır. Zeyrek Yokuşu'ndaki Çinili Hamam'ın bütün çinileri Evkaf Nezareti (=Vakıflar Bakanlığı) tarafından verilen izin ile tanesi otuz kuruşa Luvidlik isimli antikacıya satılmıştır. Sözü edilen kişi bunların hepsini Paris'e taşımış ve tanesi yirmi dört franka satmıştır. Dört beş yıl önce bazı cami ve türbelerin onarılması işi için

³³⁴ Homeros, İlyada, Çev: Erhat, A.-A.Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 1988, s. 20-21.

³³⁵ Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.250-251.

³³⁶ Tanrılar, Mezarlar, Bilginler; C.W.Ceram, çeviren: Hayrullah Örs, s. 44.

³³⁷ BOA, Yıldız, No:2022.

³³⁸ Layihanın yazıldığı tarihlerde; 1884-1885 yılları olmalıdır.

bir Batılı'nın görevlendirildiği, bu kişinin de tamir bahanesiyle eski çinileri sökerek yerlerine Paris'ten getirttiği bozuk çinileri koydurduğu bilinmektedir³³⁹.

İlk Türk müzesinin kurucusu Osman Hamdi Bey'in Arkeoloji Müzesi müdürlüğü görevini aldıktan bir müddet sonra Maarif Nezaretine eski eser kaçakçılığı konusunda yazmış olduğu bir yazı bu gerçeği bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır³⁴⁰. Bu yazı aynı zamanda On dokuzuncu yüzyılda ülke yöneticilerinin bilgisizliğini, eski eserlere karşı gösterilen ilginin azlığını ortaya koyan bir belgedir. İbretle okunması gereken bu yazıdan bir parça aşağıdadır:

“.. Şu kısa önsözden kasıt, Bağdat, Musul vilayetleri içinde 1842 tarihinden beri türlü yerlerde defalarca büyük kazılar yapılmış ve eski eser namına her ne varsa kayıtsızlığımızdan faydalanılarak yabancılar tarafından yağma edilmiştir. Bundan birkaç yıl önce Hille dolaylarında Burculbirs ve Cümçümah ve Deylem ve Ebuhabbo ismi verilen yerlerde İngilizlerin yaptıkları kazılara gelince, özel memur tarafından gönderilen defterden anlaşılacağı veçhile meydana çıkan büyük ve küçük her çeşit eserlerin sayısı beş bin beş yüz otuz altı parçaya varmakta olup bundan Müze-i Hümayun hissesine altı yüz yirmi üç parça antika düşmüştür ki bunlar da ufaktefek ve kırık dökük önemsiz şeylerden ibaret olduğundan teşhire değer görülmemiştir³⁴¹. Halbuki bu son kazı ve oradan çıkan eserler hakkında yayınlanan kitapların okunmasından ve kitaplardaki birçok resimlerin muayenesinden Londra'ya giden eşyanın ne kadar nefis ve ne derece mühim eserler oldukları malum olur. İşte arz edildiği üzere değer biçilmez nice nice nefis esya bedava elimizden çıkıp yabancıların eline geçmiş olduktan başka bu kadar keşiflerden meydana gelen mühim fen ve tarih bilgisinden de nasipsiz ve mahrum kalmakta olduğumuz esefle görülüyor. Hâlbuki bu keşifler hakkında İngiliz ve Fransız ve Almanyalılar tarafından birçok makbul kitaplar yazılmış olduğu ve bu kitaplardaki bilgiler dahi doğrudan doğruya Memalik-i Mahrusa'nın büyük parçalarından birinin tarihi durumuna ait bulunduğu halde kütüphanelerimizde bunlardan hiçbirisi mevcut olmadığından asrın edipleri Serseri Yahudi ve Şeytan Yedigârları gibi manasız birtakım romanlar tercümesiyle meşgul olmaktadır”³⁴².

2.6. Sanatın Önemini Kavrayamayan Osmanlı Devlet Yöneticilerinin İzniyle Yurt Dışına Kaçırılan Eserler

³³⁹ Özkaya, Y., OTAM, “II. Abdülhamid'e Güzel Sanatlar Hakkında Sunulan Layiha”, Ankara, 1993, c. 4, s. 650.

³⁴⁰ Su, K., “Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi”, Fono Matbaası, ICOM Yayınları, İstanbul, 1965, s. 19-20.

³⁴¹ Su, K., “Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi”, Fono Matbaası, ICOM Yayınları, İstanbul, 1965, s. 18-20.

³⁴² Mülga Maarif Nezareti Arşivi, 3 Mart 1301 (1885) tarihli belge.

Avrupalılar'ın eski eserleri yurt dışına kolayca kaçırmalarını anlayabilmek ve anlatabilmek için Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartlardan biraz bahsetmek gerekir.

Osmanlı Devleti her alanda zayıf duruma düşmüş cephelerdeki yenilgilerden kaynaklanan savaş borçlarından dolayı artık hızla gelişen Batı sanayisi ve ekonomisi nedeniyle baş edemez olmuştur. Avrupa Devletleri'nin ıslahat istekleri, onların talepleri üzerine alınan kararlarla Tanzimat ve Islahat Fermanları yayınlanmış sonrasında Avrupa Devletleri isteklerinin sonu gelmemiştir. Oysa bu taleplerin olduğu dönemde Osmanlı Devleti içindeki gayr-i müslimlerin durumları ülke ticaretini ellerinde olmasından dolayı Müslüman halktan çok daha iyi durumdadır. Buna rağmen Avrupa Devletleri siyasi baskıyı arttırmış ve eşitsiz bir şekilde gayrimüslimler lehine isteklerine devam etmişlerdir. Hatta bu yüzden Namık Kemal şunu söyler: “Memur olmak bize ne fayda sağladı? Biz sıkıntılar içindeyken Hristiyanlar sanat ve ticaretle uğraşıp Avrupa seviyesine geldiler.”³⁴³

Gayr-i müslimler o kadar iyi durumda idiler ki, devletin işlerine bile karışır olmuşlardı. Karıştıkları, müdahale ettikleri işlerde başarılı bile olmuşlardır. Müdahalede buldukları işler, öyle küçük memuriyetler filan da değildir. Hatta Ziya Paşa böyle bir müdahale için şunu söyler:

*“Bir tercümanın Saray-ı Hümayun’a gidip birkaç söz söylemesi ile bir Sadrazam ‘ın azledildiği ve diğerinin ifadesi ile aherinin Hariciye Nezareti ‘ne tayin olunduğu defaet ile vuku buldu. Bir tercüman Hariciye Nazırı ‘nın yazı tepsisi üzerinden kalemi alıp Nazır ‘ın eline vererek istediği kelimeyi yazdığı ve bir sefir Sadrazam ‘la görüşmek için Bab-ı Ali’ye gelerek Sadarete mahsus olan sandalyenin üzerine kurulup oturduğu ve sadrazam olan zatın karşısındaki misafir sandalyesinde ecnebi gibi büzülüp durduğu nice kere görüldü.”*³⁴⁴

Gayr-i müslimlerin böyle avantajlı durumda olmaları, Avrupa müdahalelerini engellememiştir. Avrupa devletleri dışarıdan, gayr-i müslimler içeriden Devlet-i Aliyye'nin işlerine müdahaleye devam etmişler, devlet düzeninin aksamasına neden olmuşlardır³⁴⁵.

Abdülaziz'in Saltanat'ı zamanında, Rusya'nın körüklediği Osmanlı İmparatorluğu'nun devlete karşı ayaklanmaları bastırmasına dair, Avrupa kamuoyunda oluşturulan yanlış ve olumsuz imaj, Rusya ve Osmanlı Devletini bir savaşın eşiğine getirmiştir. Tarihimizde bunun gibi daha birçok örneği bulunmaktadır.

³⁴³ Eryılmaz, B., a.g.e. s. 143.

³⁴⁴ Yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere parçalanmakta olan Osmanlı Devleti üzerine baskılarını arttıran Avrupalılar, Anadolu topraklarının öz malı olan eski eserleri ülkelerine götürmekte çok fazla zorlanmamışlardır.

³⁴⁵ Ebubekir Sofuoğlu, Islahatlar ve I. Meşrutiyet, Bilimevi Basın Yayın Ltd. Şti., İstanbul, 2004, s. 154.

Avrupa devletlerinin eski eser talepleri, siyasi nedenlerden ötürü reddedilmiyordu. 2 Receb 1272’de (Şubat 1856) Avusturya’nın İstanbul’daki büyükelçisi Baron Prokesch’e temsilcisi olduğu ülke tarafsız kaldığı için o da bu mükâfatı hak eden bir diplomat olmuştu. Kendisine verilen sikkeler şunlardır:

Bu gibi ihsanlarda bir mübadele veya değişim zihniyeti de yoktu. Yine aynı savaş yıllarında Prusya elçisine de Şevval 1270’te (Temmuz 1854) İzmir’de bulunan üç antika hediye edilmiş, Ramazan 1298 (Ağustos 1880) tarihli bir irade ile “Bergama (Aydın vilayeti dâhil) ‘da eda edilen hafriyattan ihraç olunan bazı asarın Berlin müzesine itası...” emredilmiştir. İradeler tasnifi katalogunda kayıtlı iradenin metni arşivde olmadığı için³⁴⁶ hangi eserlerin verildiğini bilemiyoruz. Bergama kazısı ile ilgili efsaneler müzeciler arasında kuşaktan kuşağa geçmiştir. Güya Almanların almak istediği sunağı vermemek için, vali, İzmir’den bir garnizon yollamış, ama sonunda irade-i seniyye ile Almanlar sunağı almış. İskender Lahdi için de Osman Hamdi Bey’in, “Kayzere bu lahdi içinde cesedimle hediye edersiniz,” dediği anlatılır.

Yabancı devletlere peşkeş çekilen asar-ı atikadan bir grubu da Mausoleum’un parçalarıyla Haçlılar’ın inşa ettiği Bodrum Kalesi’ndeki bazı antik parçaları oluşturur. Mösyö Kanin (Canning)³⁴⁷ Bodrum Kalesi’nde bulunan bazı musavver taşları, yerlerine diğerlerini koydurmak şartıyla talep ediyor ve bunların ihracına, müsaade ediliyordu³⁴⁸. Oysa bundan 10 yıl sonra, yani Şubat 1857’de aynı kalenin duvarlarındaki “asar-ı atikadan mermer bir arslan başının, mahallinden ihracı halinde asla mazarrat teşkil etmeyeceği misullu, mahalli doldurularak Tophane müşiri devletlû paşa hazretlerinin bir kıta tezkiresinden ve buna binaen müzeyeye naklinden” söz ediliyor ve emir veriliyor³⁴⁹. Sözü geçen Tophane Müşiri Fethi Ahmed Paşa’dır. Haziran 1858’de Lahey sefiri Karaca Bey “haşmetlû Flemenk kralı hazretlerinin meskukat koleksiyonu için mevcut eski ve yeni Osmanlı sikkelerinin gönderilmesinden memnun olacağım” diye yazıyordu. Ama aynı yıllarda Sisam kaymakamı Kife Bey “Anadolu’nun mahall-i münsabesinde bazı asar-ı atikanın keşf ve taharrisiyle bulunacak şeylerin Dersaadet’e nakli için bir yüzbin guruş tahsis edilirse, Avrupa’nın meşhur müzeleri gibi bir müzenin doğacağından” söz ediyor³⁵⁰. Aslında olay açıktır.

³⁴⁶ BA, I.D., No: 67046, Y Ramazan 1298 (Ağustos 1881) kaydı var, irade zuhur etmedi. İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; “Osman Hamdi’nin Önündeki Gelenek”, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 130.

³⁴⁷ İngiltere Büyükelçisi

³⁴⁸ BA, I.H., No: 1478, 2 Muh. 1262 (1 Ocak 1846); İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; “Osman Hamdi’nin Önündeki Gelenek”, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 130.

³⁴⁹ BA, I.D., No: 24347, 8 C 1273 (Şubat 1857); İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; “Osman Hamdi’nin Önündeki Gelenek”, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 130.

³⁵⁰ BA, I.D., No: 24654, 18 B 1273 (Mart 1857). İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; “Osman Hamdi’nin Önündeki Gelenek”, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 130.

Günümüzde Türk gençlerine ve halka göstermek için Avrupa müzelerinden sergi tertipletip Türkiye'ye getirmek için çırpınanlar yanında, dışarıya gezi sergileri yollayanlar ve klasik arkeoloji dalında ün yapan, hayatını verenlerle bu kazılara ayrılan tahsisatı tenkit edenler varsa, o gün de bu gibi eserlerin peşine düşenler veya onları diplomatik ilişkiler için gözden çıkaranlar vardı. Kazı izinleri de bu yıllarda verilmeye başlanmıştı fakat bunlar daha çok define arayanlarla yapılan anlaşma gibisinden izinlerdi. İngiltere devlet-i fahimesinin Midilli'deki konsolos vekili Mister Noto'nun bazı asar-ı atika ve kadime taharrisi için Bodrum havalisinde yapacağı kazı için aldığı iznin bir yıl daha uzatılması gibi bir irade (28 Cemaziyelevvel 1274/Ocak 1858) çıkan eserlerden tek örnek olanların saltanat-ı seniyye müzesi için zabtolunmasını, iki ve daha ziyade olanların birinin saltanat-ı seniyye müzesine diğerinin hafire verilmesini şart koşuyor³⁵¹. Aynı müzeye (Aya İrini Kilisesi) Selanik valisi Yusuf Paşa'nın gönderdiği mermer sanduka (lahit) gibisinden eserler gelmekteydi³⁵². Ne üzücüdür ki; Musul'da Fransızlara verilen kazı ruhsatı üzerine³⁵³ onların ihraç ettikleri asar-ı atikanın raporları da geliyordu. Ancak bu kazı raporlarının ne denli sağlıklı olduğu su götürmez bir gerçektir.

Daha sonra sözedilecek olan İlk Eski Eserler Tüzüğü'nün (1874) eski eser kaçakçılığında yetersiz kalması üzerine Asar-ı Atika Nizamnamesi diye bildiğimiz ve günümüzde **Eski Eserler Kanunu** olarak adlandırdığımız eski eser kaçakçılığının yasaklanması ve eski eserlerin korunması konularını kapsayan kanunun çıkarılmasından sonra bile, 19. Yüzyıldan gelen bazı kötü alışkanlıkların yüzyılımızda da sürdüğü görülmekte; bu konuda günümüz devlet yöneticilerinin bilinçsiz ve duyarsız tutumları ne yazık ki devam etmektedir.

Bu tüzüğün en önemli yanı, yasal olarak hiçbir eserin memleket dışına çıkarılmasına izin vermemesi olmuştur. Osman Hamdi Bey, yabancı araştırmacıların tekelinde olan kazıları denetim altına almış, eserlerin yurt dışına götürülmesini önlemeye çalıştığı gibi, izinsiz kazıları suç saymış ve onları cezai müeyyide altına almıştır.

Böylece Anadolu uygarlığını yansıtan eski eserlerin yurt dışına götürülmeleri, bir dereceye kadar da olsa önlenmiştir. Bir dereceye kadar, çünkü Osman Hamdi gibi cesur ve vatansever müze müdürlerine rağmen, imparatorluğun siyasal güçlüklerle dolu günlerinde Avrupa'daki kral ve imparatorlarla ilişkilerin bozulması istenmiyor olmalıydı ki, özellikle eski eserler konusunda eskiden olduğu gibi yine pek hassas davranılmadığı bir gerçektir.

³⁵¹ BA, I.H., No: 8335, 28 CA 1274 (Ocak 1858). İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*; "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 131.

³⁵² BA, I.D., No: 16351, 2 RA 1269 (Aralık 1852). İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*; "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 131.

³⁵³ BA, I.H., No: 5148, 12 R 1270 (Ocak 1854). İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*; "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 131.

1888’de Carl Humann ve ekibine Zincirli’de kazı yapma olanağı ve çıkan eserlerin Berlin’e götürülme izni, yine 1889 Bağdat demiryolu projesini üstlenen Almanlara Boğazköy’de kazı yapma fırsatının tanınması bu konuda bilinen bazı örneklerdir.

Bu tür uygulamalarda görülen eksikliklerin çeşitli nedenleri arasında, ilk aşamada II. Meşrutiyet öncesine özgü genel tutum ve buna bağlı olarak kapitülasyonlar ile dış baskılar gösterilebilir. Padişahın hoş görüsü ve sefirlerin manevralarıyla “Asari Atika Nizamnamesi” adeta rafa kaldırılır, çıkan eserlerin bir bölümü bu kez armağan olarak verilir, hatta armağanların seçimi elçilere bırakılmıştır³⁵⁴.

Ama her şeye rağmen Osman Hamdi Bey dönemi geçmişe göre farklıdır. O, edindiği kültürel ve sanatsal birikimin de desteği ile sadece müzelik eserlerde değil, arkeolojik kazılar, mevzuat, taşınmazların korunması gibi daha birçok konuda kalıcı ve kuramsallaşmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur.

Osman Hamdi Bey’in 1910 yılında ölümüyle Müze-i Hümayun’un müdürlüğüne Osman Hamdi’nin kardeşi Halil Edhem Eldem (1910–1931) getirilmiş ve bu görevde yirmi iki yıl kalmıştır. Kendisinin üstün yeteneği, geniş kültürü; müzecilikte, tarihçilikte, Türk-İslam kitabelerinin derlenip yayınlanmasında üstün başarı sağlamıştır. Bu dönemde de bilimsel çalışmalara ağırlık verilmiş, yeni kataloglar hazırlanmış ve bu tür çalışmaları emekliye ayrıldığı döneme kadar sürdürmüştür³⁵⁵.

Osmanlı’nın erken dönemlerinde, eski çağlardan kalmış eserlerin yok olmamaları için depolarda saklandıkları bilinmektedir. Bazı Osmanlı padişahları eski eserlerle yakından ilgilenmişler, rastlantı sonucu da olsa ele geçenlerin bir araya getirilmelerini istemişlerdir. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet Bizans dönemine ait bazı lahitlerin, sütun başlıklarının, döşeme taşlarının ve mimari parçaların Topkapı Sarayı iç avlusunda toplanmasını emretmiştir³⁵⁶. Fakat bunun yanı sıra oğlu II. Beyazıt, başta babasının portresi olmak üzere bazı eski eserleri saraydan attırmıştır. Sultan Abdülmecid, keza gezilerde gördüğü eski eserleri İstanbul’a göndererek korunmalarını istemiştir. Görülüyor ki, kültür konularında sultanların ilgisi farklı farklı olmuştur.

Tanzimat Dönemi’nde (1839’dan itibaren) Osmanlı Devleti’nin, Batı’nın etkisiyle eski eser tespit ve toplama çalışmalarına başladığını görüyoruz. Ancak bu konularda ilgilenen

³⁵⁴ Genellikle 19. yüzyılda resmi müsaadelerle yurdumuzdan Avrupa’nın çeşitli müzelerine götürülen eserlerin en önemlilerinin isim ve türleri için bkz. İsmet Ebcioğlu, “Türkiye’den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1. cilt, s.76 vd.; Sabahattin Türkoğlu, Efes’in Öyküsü, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992, s.140; C.W.Ceram, Tanrıların Vatanı Anadolu, 1979, İstanbul, s.20-40.

³⁵⁵ Özgüç, T., “Atatürk ve Arkeoloji”, Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Semineri, Seminere Sunulan Bildiriler, TTK., Ankara, 1975, s.108-118.

³⁵⁶ Tezcan, H., Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi, İstanbul, 1989, s.25 1–387; Erdem Yücel, Türkiye’de Müzecilik, İstanbul, 1999, 30.

kişilerin azlığı ve etkinliklerinin sınırlı olması, dönemin siyasal ortamının karışıklığı ve ekonomik güçlükler nedeniyle Osmanlı Devleti, kendisi için lüks sayılabilecek böyle eski eser konularıyla uğraşmak istememiştir. Bu işlerin yabancıların işi olduğu düşüncesi hiçbir zaman akıllardan çıkarılmamıştır.

Osman Hamdi Bey'in 1884 Nizamnamesi, en geniş anlatımını 1906 tarihli tüzükte bulmuştur³⁵⁷. Fakat zamanla şartlar çok değiştiğinden bu da ihtiyaca cevap veremez hale gelmiştir³⁵⁸. Buna rağmen memleketimizde eski eserlere gösterilen ilginin yetersizliği nedeniyle eski eser kaçakçılığı ne yazık ki, 1973 yılına kadar bu tüzükle önlenmeye çalışılmıştır. Bunun başlıca nedeni olarak, herhalde kültür politikalarımızın zayıflığı gösterilebilir³⁵⁹.

³⁵⁷ Karaduman, H., "Eski Eser Yasalarında Özel Müzeler Koleksiyonculuk Ticaret ve Müzayedeler", Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu 111 Bildirileri (24–26 Eylül 1996-İstanbul), Ankara Genelkurmay Basımevi, 1997, s. 4–15.

³⁵⁸ Oğün, B., Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı, Turizm ve Arkeolojik Kazılar", 50 Yıl Konferansları, A.U. DTCF Yayını, Ankara, 1976, s.2.

³⁵⁹

3. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE ARKEOLOJİ BİLİMİNİN ÖNEM KAZANMASI VE BU KONUYA GÖSTERİLEN DUYARLILIK

3.1. Osmanlı Devlet Yöneticilerince Arkeoloji Biliminin Öneminin Anlaşılması

Osmanlıların eski eserleri korumak ve yaşatmak konusunda, erken tarihlere kadar (Fatih Sultan Mehmet Dönemi) uzanan bir geleneği olduğu görülür. Özellikle kitap ve yazıya karşı duyulan saygının da etkisiyle, her türlü yazılı metnin titizlikle saklandığı, korunduğu Osmanlılarda, dini yapıların, köprü, su yolu, çeşme, han, hamam ve kervansaray gibi kamu yararına olan yapıların genellikle vakıflar kanalıyla korunduğu ve yaşatıldığı bilinmektedir³⁶⁰.

Bugün Anadolu'nun birçok yerinde, geçmiş çağlara ve uygarlıklara ait bazı kalıntıların, çeşitli mimari eserlerde ikinci kez kullanıldığını, eski bir mabet veya kilisenin restore edilerek ve hemen yanına yapılan bir minare ile camiye çevrilerek günümüze kadar ayakta kaldığını görmek mümkündür. 18. yüzyılın sonlarına kadar uzanan arşiv kayıtlarından, çeşitli kültür varlıklarının ve eski eserlerin korunması hususunda Osmanlı yönetiminin duyarlı davrandığı anlaşılmaktadır³⁶¹.

Bu arada 19. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu ülkelerinde tam bir eski eser talanı başlamıştır. Soygun giderek büyük boyutlara ulaşıyor, bu alanda süper devletler birbirleriyle yarışıyorlardı. Osmanlı devlet yöneticileri, yabancı elçilerin aracı oldukları araştırmacıların bazı isteklerine yardımcı olmakta ve gerekli izni kolayca vermektedirler³⁶².

19. yüzyılda, Osmanlılarda merkezi otoritenin güçlendiği bir süreçte, yabancıların kültürel varlıkları talan etmesine, pek çok eski eserin yurt dışına çıkarılmasına, çoğu kez seyirci kalınması, üst yönetimin siyasi ve idari reform çabalarında Batı'nın desteğine muhtaç olmasıyla açıklanabilir.

Tanzimat döneminde, bir yandan yabancı arkeologlara verilen kazı ruhsatlarıyla çok sayıda tarihi eserin yurt dışına çıkarılmasına göz yumulurken, öte yandan Fethi Ahmet Paşa, Safvet Paşa, Ahmet Vefik Paşa gibi aydın bürokratların eski eserlere sahip çıkma çabalarına rastlanır. Örneğin Batı kültürüne aşina bir devlet adamı olan Tophane-i Amire müşiri Ahmet Fethi Paşa, 1846 tarihinde Topkapı Sarayı birinci avlusunda bulunan Aya İrini kilisesinin restorasyonu ile ilgilenmiş, çeşitli eski silahları buraya toplamak suretiyle bir koleksiyon

³⁶⁰ Mardan E., "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser ve Onarım Üzerine Gözlemler", Belleten, TTK, sayı 195, 1986, s. 503-546.

³⁶¹ Paksoy İ. G., "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devletinin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", Osman Hamdi Bey ve Dönemi- 17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 201-221; Emre Madran, "Osmanlı Devleti'nde 'Eski Eser' ve Onarım' Üzerine Gözlemler" Belleten, TTK, sayı 195, 1986, s. 503-546.

³⁶² Yıldırım, R.,-Martal, A., XIII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, "Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı", TTK Basımevi, Ankara, 2002, s.1095.

oluşturmuş, böylece Türk müzeciliğinin temellerini atmıştır. Çeşitli vilayetlerden gönderilen eski eserlerle, anılan yerde, eski silahlarla birlikte “Asarı Atika”dan oluşan bir müze kurulduğu anlaşılmaktadır³⁶³.

1881’de İstanbul’da Asar-ı Atika Müze-i Hümayunu’nun kuruluşu tarihin yardımcı dallarıyla uğraşılmasına hız kazandırmıştır. İsmail Galip (1847–1895), Mehmet Mübarek ve Ahmed Tevhid Ulusoy (1868- 1940), İslam ve Türk Sikke Kataloglarını hazırlamışlardır. Meskûkât-ı (kadime-i) İslamiyye Kataloğu (6. cilt, İstanbul, H?1309–22) yayımlanmıştır. Müze-i Hümayun’u kurşun mühürler kataloğu da Halil Edhem Eldem (1861- 1938) tarafından yayınlanmıştır. (Kurşun mühür Kataloğu, Arab ve Acem, Bizans ve Osmanlı Kurşun Mühürlerine Mahsus, İstanbul, H.1321)³⁶⁴.

Bazı taşra yöneticilerinin daha sonraları bu konuyu önemsemeleri ve duyarlı davranmaları nedeniyle bu müzeye, çeşitli eserler gönderilmekle birlikte, merkez yönetiminin aynı duyarlılığı gösterdiği ne yazıkki söylenemez. Çünkü bu arada yabancılara verilen kazı izinleriyle pek çok eserin yurt dışına çıkarılmasına göz yumulmuştur.

İngiliz elçi Stradford Canning 1846’da Sultan Abdülmecid’den bir fermanla izin alarak, Bodrum’daki Mausoleum’u Britis Museum’a taşınması bu konuda ki pek çok örnekten ancak biridir. İngilizler daha sonra Efes’e gözlerini dikmişler, 1863’te Wood başkanlığında, Efes’te kazı yapmak için Sultan Abdülaziz’den izin almışlar, çıkan eserlerin tamamını Londra’ya göndermişlerdir³⁶⁵.

Başbakanlık arşivinden edindiğimiz 1854 tarihine ait bir belgeden anladığımıza göre de bu işlerin ülkemizde ne kadar hayret verici bir rahatlıkla yapılmış olduğunu görüyoruz. İzmir’in Halkapınar semtinde kurulan kâğıt fabrikasının yol düzenleme çalışmaları sırasında bir İslam tarlasında üç adet mezar sandukası (lahit) bulunmuş ve İzmir’deki Prusya konsolosu bu sandukaları tarla sahibinden 500 kuruşa satın almış; durum yetkililer tarafından soruşturulduğunda konsolos, Prusya kral tarafından kendisine bu şekilde emir ve yetki verildiğini belirtmiştir. Bu durum İzmir valisi tarafından merkeze bildirildiğinde, bu gibi “asar-ı atika”nın devlete ait olmasıyla başkasına satılmasının uygun olmadığı, ancak “celbi arzu olunan böyle bir iki sanduka değil, pek kıymetli şeyler olsa bile saltanat-ı seniyyenin diriğ (esirgeme) buyurmayacağı bedihi (belli) idüğü” ve “bazı erbabının ifadesine göre bu

³⁶³ Semavi Eyice, ‘Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu’, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 6, ss.1596–1603; Ög. Kd. Yzb. Sadık Tekeli, “Askeri Müze ve Geçirdiği Evrimler”, II. Müzecilik Sempozyumu Bildiriler (19–23 Eylül 1994 Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Harbiye-İstanbul) 1995, s. 25-27.

³⁶⁴ Kuran, E., Türkiye Günlüğü, “Tanzimat Devri Osmanlı Tarih Yazıcılığı, Çev: Seyfettin Yılmaz, sayı :42, Eylül – Ekim 1996, s. 116; Lewis, Bernard –P.M.Holt, Londra 1962, s. 422 – 429.

³⁶⁵ Türkoğlu, S., Efes’in Öyküsü, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992, s.117 vd. Mehmet Önder, “Anadolu’da Eski Eser Kaçakçılığı ve Kültür Soygunu”, Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, 1990, sa: 17, s. 481–494.

sandukalar öyle asar-ı kadime-i Yunaniyeden pek nadir ve kıymetli şey olmayub Romalıların evailinde veyahud Yunanilerin sonralarında yapılmış şeyler olması...” Biçimindeki ifadelerin ardından bu gibi eski eserler hakkında benzerlerine verilen izin gereğince bir defalık konsolosa da izin verilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir³⁶⁶.

Yunan Savaşı sırasında, Dömeke meydan muharebesinin galip komutanı Gazi Ethem Paşa Yunanistan'dan bazı eserler getirmişti. Bunların bazıları bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndedir. Eski Şark Eserleri Müzesi de dünyanın en eski çiviyazısı arşivine sahiptir. Osmanlı eski eserler iradesinin düzenleyip yürüttüğü kazılarda elde edilen zengin koleksiyonlar bu müzeleri doldurur. Eski eser düşkünlüğü, sanıldığı gibi Osman Hamdi Bey ile başlamış değildir. Osözü edilen geleneğin yetiştirdiği büyük bir Türk müzecisidir. Daha Tanzimat döneminin başlarında bu konuda saygın bir örgütlenme ve faaliyet vardır ama bu faaliyet, parasızlık ve imkânsızlık yüzünden gelişmemiştir. Anlaşıldığı üzere, daha 1840'larda bütün vilayetlerdeki yöneticilere, bölgelerindeki eski eserleri arayıp belirlemeleri ve değerlilerini İstanbul'a göndermeleri veya mahallinde müze kurmaları bildirilmiştir. (Bu dönemde müzenin adı müzehane olarak geçiyor.) O yıllarda uzak yakın her sancakta bu gibi aramaların başladığı anlaşılıyor. Aralık 1847'de Kudüs mutasarrıfı, Gazze sancağında Askalan denilen yerde, yapılan kazı araştırmaları sonucu bir sfenks kabartması bulunduğunu yazmaktadır. Uzmanlara incelettiği bu somaki mermer eser, 3600 senelik (!) olmalıymış. 19 kabartmanın tasviri hazırlattırılan bir raporla birlikte Babîli'ye gönderilmiştir. Bu eserin bir yıl içinde İstanbul'a getirtildiği izleyen yazışmalardan anlaşılıyor. Ekim 1847'de, Adana mal müdürü Ahmed Ata Bey topladığı sikke, seramik gibi antik parçaların dökümünü yaparak İstanbul'a göndermiştir. Ahmed Ata Bey “mehasin-i asar-ı asriyye cenab-ı mülükneye ilaveten, saye-yi şevketvayeyi hazret-i mülükne de tahsis olunmuş olan”, yani kısacası devrin güzel eserleri arasında, padişah tarafından kurulan müzeye konmak üzere takdim ediyor bu buluntuları³⁶⁷. 16. yüzyılın şık ve Avrupa modasına düşkün, İtalya'yı Osmanlı sarayına taşıyan ve kendisi de muhtemelen İtalyan asıllı olan Kanuni'nin ünlü sadrazamı, önce Makbul, sonra Maktul lakabıyla anılan İbrahim Paşa Budin'den getirttiği üç güzeller heykelini Sultanahmet Meydanı'ndaki konağının (İbrahim Paşa Sarayı) önüne diktirmişti. Şair Figani'nin hicvine ve ahalinin gulgulesine sebep olan bu heykeller neden sonra ortadan kaldırıldı. Osmanlı tarihinde zaman zaman antik dünyaya karşı böyle amatör ilgiler duyan kişiler görülmüştür. Ama 19. yüzyılda artık giderek profesyonelleşen bir ilgiden ve bu ilgiyi götüren, yayan bir zümreden söz etmek mümkündür. Osmanlı aydını, dış dünyaya ve kendi

³⁶⁶ Başbakanlık Arşivi, İrade-Hariciye, 5457, 20 L, 1270.

³⁶⁷ BA, I.D., No: 2807, 27 L 1263 (Ekim 1847). Raporda nahif bir üslupla sfenks'in ne olduğu, Oidipus Tragedyası'ndan örneklerle nakledilmektedir. İdareciler bu alanda ilgili ve bilgili olmasalar bile eski eser arama, bulma ve gönderme emrinin Babîli'den geldiği anlaşılmaktadır.; İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; “Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek”, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 131.

toplumunun dışında, tarihe ilgi duymaya, kısacası zamanda ve mekânda harekete, daha doğrusu emeklemeye başlamıştı. Bu emekleme dönemi bugün hâlâ hızlı bir koşuya dönüşmüş değil, onun için Tanzimat'ın aydın geleneğini pek küçümseyebilecek bir durumda değiliz. Bu yıllarda Osmanlı idaresi sağda solda, vilayetlerde ve çevrelerinde bulunan antik sikkelerin üçte bir kadarını bulana veriyor, gerisini kendi alıyordu. Diğer yandan defîne aramak isteyen yerli ve yabancılara bu şartla izin veriliyordu³⁶⁸. Bu nedenle 1880'de çıkartılan 36 maddelik “Suphi Paşa Nizamnamesi'nin esası böyle oluşmuş gibidir. Asar-ı atika mevzuatını bundan sonra Osman Hamdi Bey ıslah edecektir. Vilayetlerde bazı valilerin bu konuda gayret gösterdiği ve eski eser topladığı görülür. Aynı yıllarda müze Çinili Köşk'e taşınmış, daha sonra Osman Hamdi Bey döneminde de Vallaury'nin planını çizdiği bugünkü büyük imparatorluk müzesine geçilmiştir.

1879'da İstanbul'a dönen Vallaury'nin adı ilk kez Elifba Sanat kulübü'nün 1880 yılı sergisinde sergilediği proje çalışmaları ile duyulmuş, muhtemelen bu sergi sırasında tanıştığı Osman Hamdi Bey'in aracılığı ile ilk binası olan Neo-Rönesans üsluplu Sanayi-i Nefise (1882) binasını tasarlayıp gerçekleştirmiştir. Vallaury'nin bu tarihten başlayarak 1909 yılına kadar devam eden meslek yaşamı, tümü II. Abdülhamid'in saltanat döneminde ve yine tümü İstanbul'da yapılmış çoğunluğu anıtsal örnekler olan yapıları ile Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'ndeki hocalığından oluşur. II. Meşrutiyet'in ilanı ve Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından Vallaury, Sanayi-i Nefise'deki görevinden ayrılmış ve istifaya zorlanmıştır. En görkemli yapıları olan Osmanlı Bankası ile Arkeoloji Müzesi binaları, belki ancak Beaux-Arts eğiliminin verebileceği bir yetkinlikle tasarlanmışlardır. Abdülmecid Efendi için tasarladığı köşk, bunun en güzel örneklerinden biridir. Beaux-Arts disiplininin gevşediği çalışmaları belki ancak Hidayet. Camii (1887) ve Afif Paşa Yalısı (1901) gibi Oryantalist eğilimli tasarım anlayışlarına yöneldiği örneklerde gözlenmektedir. D'Aronco ve Vallaury'nin bilinen en iyi ortak yapıları Tıbbiye-i Şahane binasıdır.

19 Eylül 1890 tarihli Sabah Gazetesi “*Amasra'da halen eczacılık yapan refetli Ahmet Refik Efendi'nin elde etmiş olduğu 16 parça eski eserin tertip olunan resimlerinin bi'lvasıta Müze-i Hümayun müdürü atufetli Hamdi beyefendi hazretlerine arzedildiği ve Ahmet Refik efendinin bu babdaki gayret ve hizmetinin takdir edilip, şayan-ı mükâfat bulunduğu*”nu yazmaktadır³⁶⁹. Osman Hamdi Bey'in merkezinde bulunduğu kültür dairesi halkalar halinde uzak Anadolu ve Rumeli kentlerine ve her yaştan Osmanlılara doğru yayılmakta, onları etkisi

³⁶⁸ BA, I.D., No: 8060 ve No: 8207. İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; “Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek”, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 132.

³⁶⁹ BA, I.M.V., No:8023, 13 CA 1268 (Mart 1852), Siverek Samsat'ta Göşoğlu Mehmed'in hanesinden zuhur eden meskukât; aynı tasnif, No: 6220, Midilli ceziresi'nde Butre köyünde çıkan gümüş sikkeler, Rusya'da İspanoni'nin defîne taharrisine izin; BA, I.M.V., No: 5255, Recep 1267 (Mayıs 1851). İlber Ortaylı, Batılılaşma Yolunda; “Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek”, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 132.

altına almaktadır. İmparatorluğun 19. yüzyılında bu aydınlar yeni bir dünyayı kurmak isteyen kuşağı oluşturmaktadırlar.

Dönemin Osmanlı yönetiminin eski esere bakışını ve anlayışını yansıtmaları açısından oldukça önem taşıyan yukarıda tercümesi verilen belgeden Sayın Abdullah Martal şu sonuçları çıkarmıştır³⁷⁰:

“1- Bir mülk sahibi mülkünde bulunan bir tarihi eseri kendi malı gibi görmekte ve bunu dilediğine satabilmektedir.

2- Yabancı bir diplomat bulunan bir eski eseri hiç kimseye sormadan veya danışmadan rahatça satın alabilmektedir.

3- Bu durum en üst mülki amir konumunda bulunan valinin yetkisini aşmakta ve vali durumu merkeze sorma gereğini duymaktadır.

4- Merkez, bulunan eserin değerini keyfi bir biçimde takdir etmektedir.

5- Merkez, bu tür işlemleri her ne kadar usule aykırı görse de, yine de izin verebilmektedir”.

1867’den sonraki merkezi yönetimi güçlendirmek, yürütme ve yargıya işlerlik kazandırmak amacıyla vilayetler yeniden düzenlendiğinde, çeşitli valiliklerden merkeze raporlar gönderilir. Bu raporlarda, “asar-ı nafianın tesis ve tezayüdü” konusunda, tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi, kara ve demiryolu ulaşımının sağlanması, bataklıkların kurutulması, eğitime önem verilmesi ve okullar açılması gibi çeşitli görüş ve düşünceler dile getirilir³⁷¹. Ancak, bu tür lahiyaların hiçbirinde “asar-ı atika” konusuna yer verilmediği gibi bazı vilayet raporlarından, eski eserlerin korunma düşüncesinin, hiç bulunmadığı da anlaşılmaktadır.

Örneğin, İzmir Valisi Hekim İsmail Paşa’nın 1896 tarihli raporunda İzmir’de çarşı içinde kalan Atik (Eski) Ok Kalesi’nin yıkılarak taşları ve arsasının satılmasından söz edilmektedir³⁷².

1869–1872 tarihlerine ilişkin bazı belgelerden de, yabancılara kolaylıkla kazı ruhsatı verildiği anlaşılmaktadır. İzmir’den Aydın’a kadar olan sahilde antika araştırmak isteğinde bulunan Milosiş’e³⁷³, öte yandan Kale-i Sultaniye (Çanakkale) civarında Hisarlık denilen yerde eski eser aramak için kazıya başlayan bir Amerikalı’ya verilen ruhsatlar³⁷⁴, Bergama’da Almanlara verilen kazı izni, bu konudaki örneklerden bir kaçıdır.

³⁷⁰ Yıldırım, R.,-Martal, A., XIII. Türk Tarih Kongresi , 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, “Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı”, TTK Basımevi, Ankara, 2002, s.1097.

³⁷¹ Başbakanlık Arşivi, İrade-Meclis-i Mahsus, 3970.

³⁷² Başbakanlık Arşivi, İrade-Şurayı Devlet, 614,21, Za, 1285.

³⁷³ Başbakanlık Arşivi, İrade-Hariciye,14795.

³⁷⁴ Başbakanlık Arşivi, İrade-Hariciye, 14863,1288.

Bergama Zeus Sunağı ile ilgili olarak bu alanda yazılmış hemen hemen tüm yazılarda da sözedildiği üzere 1869'da Carl Human adlı bir Alman yol mühendisi Bergama'da kazılar yapar ve Zeus Sunağı'nın kalıntılarını ortaya çıkarır. Arşiv belgelerine göre, Alman veliahdının ricası ve girişimleriyle çıkarılan eserlerin 2/3'ü Almanlara verilir. Ne yazık ki devlete ayrılan 1/3 pay da 1881'de İzmir Alman konsolosluğunun yirmi bin frank teklifiyle yine Almanlara bırakılır³⁷⁵.

Bununla birlikte, bu tarihlerden itibaren Avrupa'da hızla gelişen müzecilik ve arkeoloji çalışmalarının da etkisiyle, Osmanlı Devletinde eski eserler konusuna daha çok ilgi gösterilmeye başlandığı gözlenmektedir. Safvet Paşa'nın Maarif Nazırlığı sırasında (1868–1871) Fethi Paşa'nın Aya İrini Kilisesi'nde kurduğu küçük müzenin, “Müze-i Hümayun” adını alması ve müdürlüğüne de Galatasaray Sultanisi muallimlerinden **Edward Goold** adlı bir İngilizin getirilmesi bu süreçtedir³⁷⁶.

Safvet Paşa'nın desteklediği bu kişinin gayretleriyle valilere bir genelge gönderilir. Bu genelgede eski eserlerin neler olduğu, değerleri anlatılır ve bunların devlete ait oldukları ifade edilerek, müzeye konmak üzere İstanbul'a yollanmaları istenir. Gerçi bu tür uygulamalara 1840'larda geçilmiştir. Merkezden gönderilen talimat gereğince bulunan eserler sancak merkezinde bir depoda saklanırdı. Bu depolara müze demek mümkün olmasa da, idarecilerin böyle eski eser toplayıp, depoladığı ve merkeze bildirdikleri ya da gönderdikleri bilinmektedir³⁷⁷. Böylece genelgeler sonucu Osmanlı Devletine ait topraklardan gönderilen eski eserler bu müzede toplanmış, toplanan eserlerle, anılan müzenin koleksiyonunun giderek zenginleştiği anlaşılmıştır³⁷⁸.

Ahmet Vefik Paşa'nın Maarif Nazırlığı (1872) döneminde ise, Müze-i Hümayun'un başına, Osmanlı Devleti içinde ortaya çıkan eski eserlerin incelenmesi, değerlendirilmesi ve rapor edilmesi konusunda tek yetkili olarak Alman Dr. A. P. Dethier getirilmiştir. Dethier'in müdürlüğü zamanında, amatör bir arkeolog olan Heinrich Schliemann adlı bir Alman'ın Truva'da yaptığı kazılar sonucu bulunduğu ve Yunanistan'a götürdüğü eserlerin geri alınmasına çalışılmıştır (1873). Bunun sonucunda Osmanlı hükümeti yeni bir müzenin kurulmasında

³⁷⁵ Akın, N., “Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine”, Osman Hamdi Bey ve Dönemi, .17-18Arahk 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1993, s.236; Mehmet Önder, “Anadolu'da Eski Eser Kaçakçılığı ve Kültür Soygunu”, Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, 1990, sayı 17, s.489.

³⁷⁶ Yücel, E., Türkiye'de Müzecilik, İstanbul, 1999, s.34; Semavi Eyice, “Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, cilt 6, s.1599.

³⁷⁷ Ortaylı, İ., “Tanzimatta Vilayetlerde Eski Eser Taraması”, Tarihi Eserler ve Müzecilik Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 6, İletişim Yayınları, 1985,s. 1599–1600.

³⁷⁸ Yıldırım, R.,-Martal, A., XIII. Türk Tarih Kongresi , 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, “Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı”, TTK Basımevi, Ankara, 2002, s.1095.

harcamak üzere aldığı yüklü bir tazminat karşılığında bu eserlerdeki haklarından vazgeçmiştir³⁷⁹.

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yabancılara araştırma ve kazı yapma izni 19. yüzyılın ilk yarısından beri verilmektedir³⁸⁰. Diplomatik desteğe sahip pek çok eski eser meraklısı ya da amatör arkeolog, kazılarda buldukları eski eserleri yurt dışına götürebilmektedir. Gerçi bu durum izine bağlanmıştır; ancak bu uygulamalarda kesin kurallar bulunmadığından eserlerin yurt dışına götürülmeleri önlenememiştir. Zayıflamış olan Osmanlı Devleti'nde tarihi eser kaçakçılığı ile uğraşacak devlet adamı bulunmamaktadır.

Müze-i Hümayun'a eski eserlerin getirilmesi ve ortaya çıkarılması sırasında yararlılık gösterenlerin ödüllendirilmeleri konusunda arşivlerimizde kıymetli belgeler bulunmaktadır.

Muarif –i Umumiye Nezaret-i'nden yazılan yazılarda ³⁸¹ **(Lev.38.a) ve (Lev.38.b)** Müze civarında ortaya çıkarılan tertibatta, Askeri Müze'den taşınan çok büyük ve çok ağır lahitlerin, Topkapı Sarayı'nın orta kapısı içerisindeki Çınar Ağacı altında yapılan kazıda lahitlerin kapaklarının ve diğer bazı eski eserlerin ortaya çıkartılmasında çok büyük hizmet ve yararlılıkları görülen Müze-i Hümayun Hademe Müdürü Ali ve Baş Hademe Hacı Ahmed Efendi'lerle Ahz-ı Asker (Askere Alma) Şubesi'nden ve Ahmed Bey Köyü'nden Hüzeyinoğlu Halim Çavuş ve Kara Hisar Ahz-ı Asker Şubesi'nden Bolvadin'in Yenice Mahallesi'nden Mustafaoğlu Süleyman Çavuş ve Akşehir Ahz-ı Asker Şubesi'nden Duhancı (Tütüncü) Hüseyin Damatoğullarından Hacı İbrahimoglu Mehmed ve Tersane-i Amire'de müstahdem ustabaşılardan Almanya'lı Komer ve işçilerden Almanya'lı Feranç Biraed ve Kerhardonç ve İstefan Binyanda isimlerinde 9 kişinin gümüş sanayii madalyalarıyla onurlandırılarak ödüllendirilmeleri Müze-i Hümayunlar Müdürüyet-i Umumiyesi'nden gönderilen tezkere ile bu konuda düzenlenen irade-i Seniyye Layihası ekli olarak takdim kılınmış, 30 Teşrin Sani 336 tarihli ve Muarif-i Umumiye Nazırı imzalı yazı ile emir ve ferman Padişah'a bırakılmıştır.

Arşivlerimizde rastladığımız ve aslında Osmanlı Hükümeti'nin tarihi eserlere ne kadar hassasiyet gösterdiğinin delili olan belgelerde: Fatsa'da Yassı Taş Kafa Gölü'nün kurutulması ve eski eserlerin koruma altına alınmasına dair³⁸², Dâhiliye Nezareti'ne **(Lev. 39.a)** yazılan yazıya cevaben, Dâhiliye Mektubi Kalemi'nin Trabzon Vilayet-i Aliyesi'ne **(Lev.39.b)** 2 Zilkade 323 tarihli yazısında, Deniz sahiline 1,5 saat uzaklıkta ve Fatsa'ya bağlı

³⁷⁹ Esin, U., "19. Yüzyılda Heinrich Schliemann'ın Troya Kazıları ve Osmanlılarla İlişkileri", Osman Hamdi Bey ve Dönemi 17-18Aralık 1992, İstanbul, 1993, ss.179-191.

³⁸⁰ 19. yüzyılın ilk yarısından yaklaşık Cumhuriyet dönemine kadar, Batıların ülkemizde gerçekleştirdiği önemli araştırma ve kazıların listesi için bkz. Güven Arsebük, "Dünden Bugüne Arkeoloji", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1. cilt, s. 68-69.

³⁸¹ BOA, DUİT, Dosya No: 62, Gömlek Sıra No: 55, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1335.S.21, Orijinal Kayıt No: 40/3-1-1.

³⁸² BOA, DH, MKT, Dosya No: 929, Gömlek Sıra No: 49, Belge Adedi: 2, Varak: 3, Tarih: 1322. Za. 27, Orijinal Kayıt No: 34193.

Yassı Taş Köyü'nün içinde Kafa Gölü tabir olunan ve ortasında 2 kulaç su içinde asar-ı atika'dan bir bina bulunduğu, söylenmekte olan gölün, kasaba ahalisinden bazı kimselerin istifade etmek niyetiyle gölün kurutulması için kuyuculuk hakkında bilgi ve yeteneği olan Kara Kadızade Hacı Ahmed Efendi'nin iş başına getirilmesi için ayaklanmış ve ve nihayet 2 aya kadar resmi açılışı yapılmak üzere 15 kulaç kadar bir mesafe kalmış olduğundan, engellenip engellenmeyeceği, adı geçen yerin Liman reisinin toplu haldeki yazılı belgelerdeki Liman Başkanlığından sorulması konusu adı geçen yerin Hükümet'e ait bir alan olduğundan, buna müdahale edilmemesi, cevaben yazıldığı, Bahriye Nezaret-i Celilesi'nden 17 kanun-i Evvel Sene 320 tarihli Tezkere-i Aliye'de emir buyurularak, sureti yazılı olarak, oradaki gerçekleşen işlemlere göre gereğinin yapılması için gönderilmesi emir buyurulmaktadır.

1869–1872 yılları arasında bir tüzük hazırlanmışsa da yürürlüğe konmamıştır³⁸³.

Yabancıların kazıları ve bulunan eserlerin kolayca yurt dışına çıkarılmalarıyla ilgili olaylar eski eserlerle ilgili yasal bir düzenlemenin gerekliliğini açıkça ortaya koymuştur. Böylece 1869'da gündeme gelen düzenlemeden daha geniş kapsamlı bir "Asari Atika Nizamnamesi" 1874'te hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur³⁸⁴.

27 Mart 1874 (20 Safer 1291) tarihli "Asari Atika Nizamnamesi" toplam 36 maddeden oluşmuştur. Bu nizamnamenin aşağıda yer alan maddeleri, dönemin bakış açısını yansıtmaları açısından ilginç olup, benzer maddeler atlanarak aşağıda sunulmaktadır³⁸⁵:

1. md.- Eskiden kalan her türlü yapılmış eşya eski eserden sayılır.
- 2.md.- Eski eserler, meskûkât ve diğer eşyalar olmak üzere ikiye ayrılır.
- 3.md.- Kazıda bulunacak şeylerin 1/3'ü kazıyı yapanın, 1/3'ü devletin, 1/3'ü mülk sahibinindir. Keşfedilmeyen her tür eski eser nerede olursa olsun devletindir. Kendi mülkünde eski eser bulan 2/3'ne sahiptir.
- 4.md.- Kazı izni için, doğrudan veya yerel yetkililer aracılığıyla Maarif Nezareti'ne başvurulur.
- 7.md.- Resmi ruhsat olmadıkça ve arazi sahibi izin vermedikçe kazı yapılamaz. Bu yasağa aykırı davrananların bulacakları eserlere el konur ve yüzlük altından beş altına kadar nakdi ceza veya 3 gün ile 1 haftaya kadar hapis cezası verilir.
- 9.md.- Ruhsat alanların kazı işlemlerini nizama uygun yaptıkları İstanbul'da Zaptiye Nezareti ve vilayetlerde yerel hükümet yetkililerince denetlenir.
11. md.- Eski eser veya define arama ruhsatı en fazla iki yıl için geçerlidir.

³⁸³ Paksoy, İ.G., "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", Osman Hamdi Bey ve Dönemi, 17–18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 207.

³⁸⁴ Karaduman, H., "Eski Eser Yasalarında Özel Müzeler, Koleksiyonculuk Ticaret ve Müzayedeler", Kuruluşun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III Bildirileri (24–26 Eylül 1996-İstanbul) Ankara, 1997, s. 4–15.

³⁸⁵ Yıldırım, R.,-Martal, A., XIII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, "Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı", TTK Basımevi, Ankara, 2002, s.1095.

13.md.- Araştırma ruhsatı bir köy veya kasaba sınırını aşamaz ve ruhsat isteyen, yerini, sınırını ve gerektiğinde haritasını göstermek zorundadır.

18.md.- Ruhsat sahibi ruhsatını başkasına devredemez ve satamaz.

19.md.- Bir kişiye aynı anda iki arama ruhsatı verilemez.

34.md.-Gümrükten kaçırılırken yakalanan eserlerin tamamı müsadere olunur.

36.md.- Mezatta satılan eski eserlerden % 5 vergi alınır. Bunlar, ruhsat harcı, nakit cezalar, müsadere gibi gelirlerle birlikte müze sandığına ait olur.

Bazı eksik ve sakıncalarına rağmen hiç yoktan iyi sayılan bu nizamname ile arkeolojik kazılarla ilgili konular, belirli esaslara bağlanıyor, buna karşın yabancılara, buldukları eserleri ülkelerine götürmeleri için zorluk çıkaracağına kolaylık sağlıyordu. Nizamnameye göre, kazılarda çıkan eserlerin 1/3'ü kazıyı yapana, 1/3'ü arazi sahibine verilmesi gerekiyordu. Onlar paylarını arttırabilmek ve daha rahat çalışabilmek için 1867 tarihinde çıkartılan yabancılara mülk edinme hakkı verilen yasanın sağladığı kolaylıkla, kazı yaptıkları araziye satın alıyorlardı³⁸⁶.

Bu nizamnamenin yayımlanmasından sonra İstanbul'daki müzeye gelen eserlerdeki artış üzerine, Maarif Nazırı Cevdet Paşa, müzenin genişletilmesini ve halka açılmasını istemiştir. Hatta yeni bir binaya ihtiyaç duyulmuş, bu arada Çinili Köşk'ün müze yapılmasına karar verilmiş, bunun üzerine de bu köşk bünyesinde (çinilerinde büyük tahribata yol açacak şekilde) değişiklikler yapılarak, müze haline getirilmiştir. Böylece Aya İrini' deki müze, 1875'te Çinili Köşk'e taşınmıştır.

Yabancıların Anadolu'da yapacakları kazıların 1840'larda Maarif Nezareti'nin iznine bağlanması³⁸⁷ 1846 yılında Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa'nın önderliğinde Aya İrini kilisesinde antika eşya toplanmaya başlanması³⁸⁸ Anadolu arkeolojisi ve müzecilik açısından önemli adımlardır. 1856 yılında Sultanahmet Meydanı'ndaki Obelisk (dikilitaş) ile Yılanlı Sütunun koruma altına alınması için çıkan irade³⁸⁹ antik eserlerin korunması yolunda gelişen ilginin bir başka önemli göstergesidir.

Osmanlı Devleti'nin eski eserleri korumaya yönelik bir anlayışla müzeciliğin temellerini attığı bu dönemde bile, Batılı araştırmacıların antik kültür kalıntılarına kolaylıkla

³⁸⁶ Türkoğlu, S., Efes'in Öyküsü'nde, bugün Selçuk'ta Otto Benndorfa ait arazi davaları hala devam etmektedir diye yazmaktadır. S. Türkoğlu, Efesin Öyküsü, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. 1992, s. 134.

³⁸⁷ İlk Kazı izninin verilmesine ilişkin olarak Kamil Su'nun saptadığı tarih 1840'tır. Bkz. Kamil Su, Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi, İstanbul 1965, s. 8. Buna karşılık İsmail Günay Paksoy, kazı izninin ilk kez 1844 yılında Ayasuluğ'da J. T. Wood'a verildiğini öne sürmektedir. Bkz. İsmail Günay Paksoy, "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", Osman Hamdi Bey ve Dönemi, yay. Haz. Zeynep Rona, İstanbul, 1993, s. 206,210, dip not 24; BA iradeler, Hariciye, 1189.

³⁸⁸ Ogan, A., "Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıldönümü", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, No. 61-62, İstanbul, 1947, s. 3.

³⁸⁹ Ortaylı, İ., s. 125.

sahiplenebilecekleri inancı taşıdıkları ve bunu da yağmacı bir tutum sergileyerek başardıkları görülmektedir.

Bu dönem, az sayıda aydının çabaları ile arkeolojik değerlerin korunmasına yönelik adımların henüz atıldığı bir dönemdir. Osmanlı Devleti'ndeki bu hareketlenme Biliotti'nin, *"...geçen cuma Mandalya körfezine gittim. İki Türk savaş teknesinin Constantinople için buradan antik taş götürdükleri haberini almıştım. Toplanan eserler arasında antik döneme ait ilginç bir kalıntı bulma umudundaydım. . . . Savaş teknesinin kaptanı Selim Bey'e ekibinin bulmuş olduğu üzeri yazılı mermer blokları alıp alamayacağımı sordum. Fakat Selim Bey bunun doğru olmayacağını, bulunmuş olan taşların Constantinople'a rapor edildiğini söyledi. Buradan antik bir yerleşim olan Iassos'a geçtim. Türkler burada da kazılar yapmış. Fakat görünürde bir şey yok. Türklerin burada kayda değer bir şey bulduklarını sanmıyorum..."* şeklindeki ifadelerinden (2 Mayıs 1865) anlaşılmaktadır.

Ne var ki, antik kültür kalıntılarının korunmasına yönelik atılan bu adımlar basit bir müzecilik anlayışı ile sınırlı kalmış; Bodrum yöneticisi Salih Bey örneğinde de görüldüğü gibi, yerel yönetimlere sağlam bir biçimde uzanamamıştır. Bu tarihte Osmanlı Devleti, resmi tüzüklerle eski eser kaybını önlemeye ve arkeolojik yıkımı durdurmaya dayalı bir kültür politikasından henüz yoksundur. Hatta Osmanlı yönetiminde söz sahibi olanların, Batı'nın Anadolu kültür değerlerine karşı sömürgeci tutumu karşısında, dönemin siyasi koşullarına bağlı olarak sessiz kaldıkları da görülmektedir. Bu gün Avrupa müzelerinde sergilenen Anadolu topraklarına ait eserlerin önemli bir bölümü, devletlerarası ilişkilerin çıkar hesabına dayandığı bir dönemde, devleti ayakta tutma çabasında olan Osmanlı yöneticilerinin izni ile yitirilmiştir³⁹⁰. Ancak yüzyılın son çeyreğinde, Batı'nın karşısına kültür mirasının değerini bilen ve onu koruyan bir devlet olarak çıkma gereğine inanmış aydınlar tarafından ki bunların başında Osman Hamdi Bey gelmektedir. Eski eser kaybını önlemeye yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Müzeciliğin kurumlaşması ve arkeolojik eserlere ilişkin tüzükler bu konudaki en önemli gelişmelerdir.

İstanbul'da bir müze kurulmasını ilerlemekte olan memleketin bir emeli olarak gören Münif Paşa'nın, gelip geçmiş kavimlerin medeniyet derecelerini ve bunların kademe kademe ilerlemelerini gösteren müzelerin, tarih ilmi ve sanat yönünden pek çok faydalar sağladığını vurgulaması, Anadolu'nun eskiçağ tarihine ve bu bilim dalının ayrılmaz parçaları olan arkeoloji ve müzeciliğe verilmeye başlanan önemin kanıtıdır. Daha önceleri Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin değerinin pek bilinmediğini ifade eden Münif Paşa konuşmasını,

³⁹⁰ Ebcioğlu, İ., "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 76.

“...Halen Avrupa ve Amerika müzelerinde mevcut eski eserlerin Çoğu, memleketimiz eski eser mahsullerindedir. Şimdiye kadar Avrupalılar, memleketimizin eski eserlerini türlü yollardan alıp zaptetmeye devam etmekte ve bunu da, bizde buna meyil ve rağbet görülmemesinden dolayı yapmakta idiler şeklinde sürdürmektedir. Yaptığı konuşmada, Müze-i Hümayun’un kurulmasını Osmanlı Devletinde eski eserleri korumaya yönelik gelişen bir anlayışa örnek olarak göstererek, Avrupalıların hakkımızdaki fikir ve davranışlarını değiştirmeleri konusunda bir umuda yer vermektedir. Bu konuya dair yapmış olduğu bir konuşmasında: “*Osmanlı ülkesinin her tarafı, vaktiyle buralarda oturan medeni milletlere ait çeşitli eski eser ile dolu olduğundan, eğer vaktiyle himmet olunmuş olsaydı, dünyada en mükemmel müze İstanbul’da olurdu*”. Sözleriyle bir yerinmeyi dile getirmektedir. “*Geçmiş kuşakların bu değerli eserlerinden istifadeye ve buna karşılık biz de gelecek kuşaklara böyle armağanlar bırakmaya muktedir olacak hale gelmeye çalışmalıyız...*” ifadesiyle de bu konudaki kararlılığını göstererek herkesi böyle bir görev üstlenmeye davet etmektedir.

Aslında Osmanlı Devleti ne kadar zayıflamış da olsa topraklarında yüzyıllardır barındırdığı değerlere karşı o kadar da duyarsız değildir. Bunun kanıtı olan bir belgede: Aydın Vilayeti civarında eski eser ve tarihi kalıntılar hakkında yüzey araştırması yapılacağına Hüdavendigâr (Aydın) Vilayeti Celilesine 8 Nisan 324 Tarihli olarak yazılmasıyla birlikte³⁹¹ Dr. Antuvan Fon Peremer ve yardımcısı, Dr. Yozef Kaylin’in ilim tetkikinde bulunacakları daha önce de 29 Teşrin Evvel 314 tarihli tebligat yazısı ile bildirilmiştir. Bu kişilerin yapacakları araştırma sırasında dikkat edilerek, marazlı (yasal olmayan) iş yaptıkları görülürse şifre ile bilgi verilmesi emredilmektedir. Bu bilgilerin belgeleri daha önce tezimiz içinde lev.36.a, Lev.36.b ve Lev.36.c’de gösterilmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında arkeolojik eserlerin değerini ve müzeciliğin önemini daha da kavramış görünen Osmanlı Devleti, bunun örneğini sadece Müze-i Hümayun’un kurulması ile değil, Asar-ı Atika Nizamnameleri ile de sergilemiştir. Ne var ki bu tüzükler eski eserleri koruma konusunda gelişmekte olan bir anlayışın önemli ve resmi kanıtları olsa da, Osmanlı Devletinin uygulama konusunda ne derece başarılı olduğu her zaman tartışmaya açık kalmıştır. Örneğin 1869 yılında, arkeolojik eserlerin ülke dışına çıkışını yasaklayan ve korunmasını öngören bir anafikir üzerine, Şura-yı Devlet’çe oluşturulan ilk tüzük örneği, her nedense sümen altı edilmiştir³⁹². 1874 yılında çıkarılan tüzük ise, eski eserler konusunda ileri

³⁹¹ BOA, DH. MKT, Dosya No: 1249, Gömlek Sıra No: 33, Belge: 3, Varak: 5, Tarih: 1326.Re.21, Orijinal kayıt No: 59723

³⁹² Eski eserlerin korunmasına yönelik 1869 yılında kaleme alınan bu ilk resmi tüzük örneğinde kaydedilen bazı önemli noktalar şunlardır: Osmanlı ülkesinde bulunan eski eserler, diğer ülkelerde bulunanlardan çoktur ve Avrupa müzeleri çoklukla buralardan götürülmüş eserlerle süslü ve doludur. Bu gibi eserlerin korunması için bir müze binası kurulmalıdır. Eski eser bulunabilecek yerlerde hükümet tarafından keşif ve araştırma yaptırılmak üzere yıllık 3.000.000.- kuruş tahsisat ayrılmalıdır. Eski eserlerin toprak altından çıkarılanların bunları ülkelere taşımaları yasaklanmalıdır. Toprak altından çıkacak eski eserlerin yerlerinden sökülmesi ve kırılması yasaktır ve

bir adım olarak görülse de, maddi kültür kaybını engellememiştir³⁹³. Üstelik Maarif Nezaretinin izni ile yürütülen kazılarda çıkan eserlerin 1/3'ünü Osmanlı devletine, 1/3'ünü arazi sahibine, kalan 1/3'ünü ise kazı yapana ait kılan maddeleri ile³⁹⁴, bu kalıntıların Batılılar tarafından ülke dışına çıkarılmasına olanak sağlamış, diğer bir deyişle tarihi eser kaybını bir anlamda onaylamıştır. Bu tüzüğün yürürlüğe girmesinden sonra, Miletos kazılarında elde edilen 64 heykelden 32'sinin Louvre Müzesini zenginleştirmek üzere Paris'e gönderilmesi bu durumun önemli bir örneğidir³⁹⁵. Tüzük gereğince arazi sahibine ayrılan pay, çoğu zaman küçük bir çıkar karşılığında elde edilebilmiştir³⁹⁶ Osmanlı Devleti'nin payına düşenler ise kimi zaman para karşılığında yabancılara satılmış³⁹⁷, kimi zaman da, 1878'de bulunan ve bu gün Berlin Pergamon Müzesi'ni süsleyen Zeus Altarı gibi, Osmanlı yetkilileri tarafından sunulmuştur³⁹⁸. Zeus Altarı'nın Almanlara bırakılmasında, Kayzer'e duyulan siyasal borcun ve o dönemde yapılmakta olan demiryollarının etkisi olduğu düşünülmektedir³⁹⁹. Bu bağlamda dikkat çeken bir başka nokta da, 1873 yılında Troya'da bulunduğu Priamos hazinesine kendi malı gibi sahiplenen Schliemann'ın, tekrar kazı izni alabilmiş olmasıdır. Bulduğu eserlerin tümünü kendine saklayarak, bu eserleri bilim adına kurtardığı ve bundan dolayı tüm uygar dünyanın kendisini alkışlayacağı gibi ifadeler kullanan Schliemann'ın⁴⁰⁰, eskiçağ tarihi bilimine ve eski eserlere duyduğu saygının derecesi, Hisarlık'taki evinin inşasında antik taşlar kullanmış olmasından⁴⁰¹ anlaşılmaktadır. Schliemann gibi bu konuda sabıkalı bir kişinin, 1874 Eski Eserler Tüzüğü'nün yürürlüğe girmesinden sonra, 50.000 Frank karşılığında tekrar kazı izni koparmış olması⁴⁰² ilgi çekicidir.

Müze-i Hümayun'dan Efdalattin Bey Efendi Hazretlerine Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin yeniden düzenlenmesi için oluşturulan komisyonun 28. Salı günü sabah saat:10'da Müze-i Hümayun'da toplanması kararlaştırılmış olduğundan istenen saat ve tarihte orada bulunulması 25 Eylül 326 tarihli yazı ile istenilmektedir.

cezalandırılır. Bu konuda yürütme Maarif Nezareti'nindir. İsmail Günay Paksoy, "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Yay. Haz: Zeynep Rona, İstanbul, 1993, s. 207- 208, s. 221, Belge 10: BA İradeler ŞD, 547, 22 Ramazan 1285 (7 Ocak 1869).

³⁹³ Ogan, A., s. 8.

³⁹⁴ Su, K., s. 21: Cezar, 143.

³⁹⁵ Akın, N., s. 234–235, La Turguie, 16 Aralık 1875.

³⁹⁶ Akurgal, E., "Osman Hamdi'den Günümüze Değın Eski Eserler Sorunumuz", 1. Osman Hamdi Bey Kongresi: Bildiriler (2–5 Ekim 1990), yay. Haz. Zeynep Rona, İstanbul, 1992, s. 31.

³⁹⁷ Orneğin La Turquie gazetesinin 6 Eylül 1879 baskısında, Osmanlı Devleti ile Prusya Krallığı arasındaki bir anlaşma uyarınca Osmanlılara düşen payın para karşılığında satın alınacağı bildirilmektedir; bkz. Nur Akın, s. 235.

³⁹⁸ Ebcioğlu, I., s. 78.

³⁹⁹ Ortaylı, I., a.g.e. s. 127.

⁴⁰⁰ Esin, U., "19. Yüzyıl Sonlarında Heinrich Schliemann'ın Troya Kazıları ve Osmanlılarla İlişkileri", Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Yay. Haz. Zeynep Rona, İstanbul, 1993, s. 185–186.

⁴⁰¹ Akın, N., ur s. 235, La Turguie, 11 Temmuz 1874.

⁴⁰² Esin, U., s. 186–187.

Eski eserlerin ülke dışına çıkışını kesinlikle yasaklayan ve bir takım aksaklıkları gideren yeni bir tüzüğün yürürlüğe girmesi ise ancak 1884 yılında gerçekleşebilmiştir. Bu tüzükle, bilimsellikten uzak ve sorumsuzca devam etmekte olan arkeolojik yıkımı durdurabilmek ve her önüne gelenin kazı yapmasına engel olabilmek için kazı çalışmaları ruhsata bağlanmış; Osmanlı topraklarında yatan tarihi kültür hazinesinin sadece Osmanlı Devleti'ne ait olduğu belirtilmiş; tarihi eserlerin ülke dışına taşınmasına son verilmek istenmiştir⁴⁰³. Bu tüzüğün hazırlanmasında ve yürürlüğe girmesinde, Tanzimat sonrası kültür, sanat ve bilim alanında birden fazla etkinliğe önderlik eden arkeolog, müzeci ve ressam Osman Hamdi Bey'in rolü büyüktür.

Osmanlı yönetiminin savaş durumunda bile tarihi eserlere ne derece önem verdiği dair arşivlerimizde yer alan belgeler bulunmaktadır. (Lev.40.a)

“Fransa Devleti'nin Dersaadette olan büyük elçisi tarafından “Dincer Meral Cezal” eliyle ulaşılmış olan parasına yüce makamınıza yazılıp, yine “cezası bilinerek gönderilmiş olan cevabın müsveddesidir.15...(?)...342 (1926)”⁴⁰⁴

“Atina Kalesi çok eski bir bina ve okul olup nice eski eser kalıntıları olduğundan muharebe sebebiyle harap olmaması konusunda tarafımızdan korunmasına ve buraya dostça davranılmasından hoşlandıkları için dostça davranacak kişilerin tayin olunması ve bu kişilerin dostça iletişimlerini üzerine eski eserlerin bir çeşit harap olmamasına ihtimam gösterilmekte ve dikkat edilmektedir. Altmış yıldan beri bol ilim ortaya koyan, isyanları da çok olan Rum Milleti'nin haklarında Osmanlı İmparatorluğu'nun bilgileri iletilmektedir. Hükümet yönetimi tarafından bilinen; bu kadar lütufları ve lisanı bilmeyerek harap etmiş ve memuriyetin gereği; gerek Atina'da bulunanların, gerekse diğerlerine dikkat edilmesi, devletin şimdi fakirlerin üzerine merhamet ve şefkatleri gerektiğinden bu kadar suç işlemlerine bakılmadan bir yandan faydalı diğer yandan zararlı bir iş olup, istek üzerine affedilmektedirler. Ancak hali belli olan bu Rumlar akıllı ve şuurlu olmayıp, hem kendilerinin hem de çok değerleri eserlerin harabına sebep oldular. Her ne hal is dostane hatırları için eski eser kalıntılarının her şartta korunması için gerekenlere tembih ve uyarı yapılmış olduğu beyanıyla dostane hatırlı sözleriyle daima paraya yakın oldukları bilinerek yazılmıştır”.

24 Mayıs 266 senesi Maliye Nazırı Hazretlerine yazılan bir yazıda dikkat çeken taraf, **“para bulan vatandaşa devletin para ödemesi”** uygulamasıdır.⁴⁰⁵ Bu da zamana göre oldukça ileri bir uygulamadır. **(Lev.41.a)**

⁴⁰³ Memaliki Osmaniye'de mevcut ve mekşuf ve bundan böyle hafriyat ile zahire çıkarılacak ve deniz ve göl ve nehir ve çay ve derelerde zuhur edecek olan her nevi sarı atika kâmilen devlete aittir. ..Memaliki Osmaniye 'de zuhur eden asarı atikanın diyarı ecnebiye nakil ve ihracı katiyen memnudur. Bkz. Güven Arsebük, s. 70-71.

⁴⁰⁴ BOA, HAT, (Hatt-ı Humayun), Dosya No: 943, Gömlek Sıra No: 40671-B, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1242.M.15.

⁴⁰⁵ BOA, A.MKT.N2D, Tarihi: 1266.5.24, Vesika Adedi: 1, Dosya No:5, Vesika No: 27.

“Kırk Kilise ahalisinden (Kırklareli) Mehmed’in arsasında bulmuş olduğu derin bir suyun altında bulunduğu 30 adet altın, üç adet resimli eski sikkenin Darphanece belirlenen bedelin, gönderim ücretinin de devlet tarafından bulan kişiye ödenmek üzere gönderildiğine dair Edirne Meclisi’ne cevaben yazılan mazbata yazısı ve pusulasından öğrenmekteyiz. Adı geçen pusula daha sonra gelerek Maliye Nezaret-i Celilesine gönderilmiştir”. Bu da bize Osmanlı Devleti’nin üzerindeki baskılara rağmen, artık arkeolojik değerlerine sahip çıkar bir duruma geldiğini göstermektedir.

Osmanlı Hükümeti’nin çeşitli yerlerdeki eski eserlerin korunması için uyguladığı tedbirlere dair Sadaret Evrakları⁴⁰⁶ arasında bulunan bilgi ve belgeler bize Osmanlı’nın Gayrimüslimlere karşı ne kadar hoşgörülü davrandığını kanıtlamaktadır.

Dâhiliye ve Muarif Nezaret-i Celilesi’nin bildirdiği 3 Ağustos 314 tarihli belgede **(Lev.42.a)** Adana Vilayeti’nden iletilen ve Ermenilerce mezarlığa dönüştürülmek istenen yerdeki eski eserlerin korunmasının hükümet tarafından sağlanması konusunda Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabet Celilesi’nde hazırlanan özel tezkere ile tebliğ olunan belge.

Adana Vilayeti Mektubi Kalemî Dâhiliye Nezareti Celilesi Canib-i Halisine yazılan yazıda **(Lev.42.b)** “Menderse Harabeleri”nde bulunan pek çok eski eserin **(Lev.42.c)** ve **(Lev.42.d)** ve eski bir kalenin varlığı ve buranın Ermenilerce ele geçirilmek istenmesi sırasında yerel hükümetçe önlendiği ve yasaklandığı, bu durumun ihbar edildiği ve eserlerin zarar görmelerinin önlendiği iletilmektedir. **(Lev.42.e)**

Ayrıca bu belge bir şeyi daha gözler önüne sermektedir. O da Osmanlı Hükümeti’nin eski eserlerin korunması ve zarar görmemesi için daha önceden Ermeniler’e ait olan kabristanların kalmasına ve yeni vefatlar için satın alınan bir başka kabristanlık yerine defnedilmesinin sağlanmasına çalışıldığını, Osmanlı İmparatorluğu’nun azınlıklara olan hoşgörüsünün bir kanıtı olarak bize bu belge çok açıklayıcı bir şekilde göstermektedir.

Bursa civarlarında bir yıllığına eski eser çıkarmak için ruhsat izni istemi ve tezkere çıkarılması konusunda ki belgeden⁴⁰⁷. Kazı izinlerinin devlet şurası kararlarıyla da çıkartılabildiğini görmekteyiz. Biri Bursada Âşıklar Dergâhı civarındaki eski tarlada, ikincisi İnegöl Kazasına 1 saatlik mesafedeki Tepedağı ile Yassıdağ tepelerini çevreleyen yarım saatlik yakın mesafelerdedir. Ruhsat izni için Abdurrahman Efendi ve Kilerci Salih Ağa başvurmuşlar ve bunun üzerine **Devlet Şurası Kararı** ile ruhsat izni çıkarılmıştır. **(Lev.43.a)** Aşağıda bilgilerinize sunduğumuz arşiv belgeleri, **Osmanlı Devleti’nin eski eser araştırması yapan yabancıları koruduğunu ve desteklediğini göstermektedir. Belge (Lev.44.a) ve (Lev.44.b)**

⁴⁰⁶ BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630.

⁴⁰⁷ BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 465, Gömlek No: 56, Vesika Adedi: 1, Varak Adedi:1, Tarihi: 1290.Ş.9.

Cabub (Bingazi)'da yaşayan Şeyh Ahmed Mehdi Essunusi'nin Sadaret'e yolladığı dilekçe üzerine kişinin şikâyetine dönük gönderilen cevap yazısında⁴⁰⁸ “Eski eser araştırmasında bulunmak amacıyla Dâhiliye Nezaretinin 6 Kanuni Sani, Sene 309 tarihli yazılı izin belgesiyle, Londra Coğrafya Cemiyeti üyelerinden Metropolit Belond'un kendi beraberinde getirdiği kişilerle Derne taraflarında Beşare isimli yere ulaştıklarında eski eserler bulunan yerlere gittiği ve havanın kapalı ve yağmurlu olması sebebiyle bir gece orada kalıp ertesi gün yollarına devam etmek üzere oradaki zaviyeye müracaat ettikleri, daha önceden ayrılmış olan odanın verilmemesi üzerine yanında bulunan bir odaya zorla girmek istemeleri üzerine, odanın hademesi tarafından karşı gelindiği, bu sırada bazı uygunsuz hareketin meydana gelmesiyle bu keyfi hareketlerle ilgili olarak Metropolit Belond'un şikâyeti üzerine zaviye halkından olayla ilgili bilgi alındığı ve şeyh ile müridleri hakkında aşağılayıcı hiçbir olayın meydana gelmediği” dilekçe yazısına cevap olarak iletilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin araştırmacılara verdiği değeri gösteren diğer iki belgede ve araştırmacıların çalışmasına engel olunmaması, korunmaları ve kolaylık gösterilmesi istenmektedir.

Bab-ı Ali Hariciye Nezareti Umur-u Siyasiye Müdüriyeti Umumiyesi'nden Dâhiliye Nezaret-i Celilesine (**Lev.45.b**) yazılan yazılar ile “Hükümet tarafından ruhsat izni verilen Akka Körfezi ve sahilinde kazı yaparak araştıran eski eser uzmanlarından Joş ve Sevinyak isimli Fransız rahipleri bu sefer de Zor sancağı civarında Tedmer (?) Harabelerini ve oraya ait eski eserleri araştırmaya Fransa Muarif-i Umumiye Nezaretince görevlendirilmişlerdir. Eski eser ve kitabe ve levhaları araştırarak meydana çıkarmalarına ve bunların kalıplarını almalarına ve fotoğraflarını çekmelerine izin verilmesi; sancak içinde gezi ve dolaşımları ve de kaldıkları müddetçe kendilerinin himaye edilerek korunmalar”ı konusunda Zor Kaymakamlığı'na hitaben (**Lev.45.a**) gereken tavsiyenin hazırlanarak emredilmesi, Fransa Sefareti'nden yazılı olarak arz edilmiştir.⁴⁰⁹ Hariciye Nazırı adına müsteşarın yazdığı yazıda 16 Nisan 1330 tarihi vardır. Dâhiliye Nezaretinden Zor Kaymakamlığı'na yazılan yazıda ise bir önceki belgedeki konu özet olarak sunulmuş ve adı geçen kişiler hakkında acil olarak kolaylık gösterilmesinin uygun bulunduğu bildirilmiştir.

Osmanlı Hükümeti'nin çeşitli yerlerdeki eski eserlerin korunması için uyguladığı tedbirlere dair Sadaret Evrakları⁴¹⁰ yoğun olarak elimize geçmiştir.

Dâhiliye ve Muarif Nezaret-i Celilesi'nin bildirdiği 3 Ağustos 314 tarihli belgede (**Lev.46.a**) Adana Vilayeti'nden iletilen ve Ermenilerce mezarlığa dönüştürülmek istenen

⁴⁰⁸ BOA, Y.A.HUS. Tarih: 1313.4.6, Sadaret Maruzatı: Defter No: 807, a/2/Z, 337/31.

⁴⁰⁹ BOA, DH-KMS, Tarihi: 1332.C.6, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 21, Vesika No: 7.

⁴¹⁰ BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630.

yerdeki eski eserlerin korunmasının hükümet tarafından sağlanması konusunda Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabet Celilesi'nde hazırlanan özel tezkere ile tebliğ olunan belge. **(Lev.46.b)** **(Lev.46.c)** yine Dâhiliye Nezareti'nin 28 Eylül 1314 tarihli olarak Başbakanlığa yazdığı yazılar **(Lev.46.d)** hükümetin eski eserlerin korunması için uyguladığı tedbirleri açıkça kanıtlamaktadır.

Adana Vilayeti Mektubi Kalemi Dâhiliye Nezareti Celilesi Canib-i Halisine yazılan yazıda "Menderse Harabeleri"nde bulunan pek çok eski eserin ve eski bir kalenin varlığı ve buranın Ermenilerce ele geçirilmek istenmesi sırasında yerel hükümetçe önlendiği ve yasaklandığı, bu durumun ihbar edildiği ve eserlerin zarar görmelerinin önlendiği iletilmektedir.

Ayrıca bu belge bir şeyi daha kanıtlamaktadır. O da Osmanlı Hükümeti'nin eski eserlerin korunması ve zarar görmemesi için daha önceden Ermeniler'e ait olan kabristanların kalmasına ve yeni vefatlar için satın alınan bir başka kabristanlık yerine defnedilmesinin sağlanmasına çalışıldığını, bize, Osmanlı İmparatorluğu'nun azınlıklara karşı ne kadar hoşgörülü olduğunu ve Osmanlı kültürünün niçin evrensel bir özellik taşıdığının kanıtlarını sunmaktadır.

3.2. Bilim ve Sanattaki Gelişmeleri Takip Etmek Üzere Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi

Kurulduğu günden itibaren gelişen, güçlenen, kendine özgü bir medeniyet ve kültür meydana getiren Osmanlı Devleti, geleneksel düzenin bozulduğu XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren ıslahat hareketlerine ihtiyaç duymuştur. II. Osman, IV. Murad ve özellikle Köprülüler döneminde gerçekleştirilen yenileşmeler daha ziyade eski örgütleri yeniden diriltme şeklinde cereyan etmiş, nadir de olsa bazı düzeltilmeler görülmekle, çöküşe doğru gidiş durdurulmakla birlikte, devletin ilerlemesi mümkün olamamıştır⁴¹¹. Rönesans devrinden itibaren her sahada ilerlemeler kaydeden Avrupa ve onun vücuda getirdiği medeniyet karşısında zayıf duruma düşen Osmanlı Devleti, 1699 Karlofça Anlaşmasından sonra artık Avrupa devletlerinin çıkarları doğrultusunda zaman zaman ittifak yapılan, zaman zaman da dışlanan bir konuma girmiştir. Bu andan itibaren Avrupa'yı yakalamak, devletin ihtişamlı dönemini yeniden canlandırmak arzusuyla gözler Batı'ya çevrilmiş ve yapılan bütün yenilik hareketleri Batı'dan ayrı olarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Lale Devri'nde ilk Batılı unsurlar girmeye başlamıştır. 1727'de ilk Türk matbaasının kuruluşu, 1. Mahmud devrinde Claude Alexandre Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa) 'in Müslümanlığı kabul edip, Osmanlı hizmetine girerek Humbaracı Ocağı'nı kurması, 111. Mustafa döneminde Baron de Tott'un

⁴¹¹ Eren, A.C., "Tanzimat", İ.A, M.E.B., İstanbul 1979, s. 710-712; Paul Imbert, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri, Çev: Adnan Cemgil, Havas Yayınları, İstanbul Kasım 1981, s.14.

Osmanlı ordusundan 600 neferi Kâğıthane’de Avrupa usulüne göre talim ettirmesi, 1773’de Osmanlı deniz subayı ihtiyacını karşılamak üzere Mühendishane-i Bahri-i Hümayun adlı okulun faaliyete geçmesi, III. Selim devrinde 1793’te Nizam-ı Cedid Ocağı’nın kurulması ve bu ocağın da subay ihtiyacını karşılamak için 1794 te Mühendishane-i Berri’-i Hümayün adında bir okul açılması gibi olaylar Batı örnekli yapılan ıslahat hareketleridir⁴¹².

Yaklaşık olarak 200 yıl önce başlayan Batılılaşma 3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile hızlanınca, Türk toplumunun siyasi, sosyal ve kültürel yapısında köklü değişiklikler yaşanmıştır.

Yenileşme hareketleri, Osmanlı Devleti bünyesinde 18. Yüzyıldan itibaren başlamış, Yeniçeri Ocağı’nın 1826 yılında ortadan kaldırılmasıyla hız kazanmıştır. “Batılılaşma” 1839 Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile de devletin resmi politikası haline gelmiştir. Toplumumuzun içinde bulunduğu bugünkü durum, hataları ve sevapları ile Tanzimat’ın şekillendirdiği eğitim sistemi içinde yetişenlerin ürünüdür. Bu sebeple Avrupa’ya, özellikle Fransa’ya öğrenci gönderilmesi de Tanzimat döneminin yenileşme hareketleri içinde “Eğitim Tarihi” çerçevesinde değerlendirilmesi gereken konulardandır. Zira Atatürk’ün muasır medeniyetler seviyesine ulaşma ülküsünün kökleri bu döneme kadar uzanmaktadır. Türk toplumunda Batılılaşma çabaları eğitimle başlamış ve sürmüştür. Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti’nin temelleri de eğitim üzerine atılmıştır. Çağdaş Türkiye’nin kurulması için eğitim alanında aşılacak merhalelerin bilinmesi eğitim tarihimiz bakımından büyük önem taşımaktadır.

Batılılaşma çabaları içerisinde atılan adımlardan biri de Avrupa’ya öğrenci gönderilmesidir. Fransa’nın kültür alanında XIX. Yüzyılda Osmanlıların en etkilendiği ülke olduğu da bilinen gerçeklerdendir⁴¹³.

XIX. yüzyıl başlarında Mısır’ın acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere Mehmed Ali Paşa’nın ihtiyaç duyulan sahalarda Avrupa’dan teknisyenler ve uzmanlar getirttiği bilinmektedir.

Mehmed Ali Paşa, 1826 Mart’ında İskenderiye’ye gelerek oradan Toulon’a dönmeden evvel piramitleri ziyaret amacıyla Mısıra geçen Fransız donanması kumandanı Robillard ile görüştüktan sonra, onun etkisi ile kalburüstü ailelere mensup beşi Mısırlı, çoğunluğu İstanbul doğumlu bir kısmı Müslüman, bir kısmı Ermeni kırk dört öğrenciyi aynı yılın Nisanında

⁴¹² Berkes, N., Türkiye’de Çağdaşlaşma, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 41–45, 50–57, 66–68; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi V, TTK, Yayını, Ankara 1978, s.58; Batı örnekli açılan okullar hakkında bkz. Karal, aynı eser, s. 159–162; Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, 5. Cilt, İstanbul 1977; Faik Reşit Unat, Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, MEB. Basımevi, Ankara 1964.

⁴¹³ Çavdar, T., Osmanlılar’ın Yarı Sömürge Oluşu, İstanbul 1970, s.85; İlber Ortaylı et Tekin Akıllıoğlu, “Le Tanzimat et le modele français: mimesisme ou adaptation?”, L’Empire Ottoman, La Republique de Turquie et la France, VariaTurcica III, İstanbul 1986, s. 197–208.

Paris'e göndermiştir⁴¹⁴. Bu öğrenciler orada 1826'da açılan ve 1835'e kadar faaliyet gösteren Ecole Egyptienne'e devam etmişlerdir⁴¹⁵. Okulun mevcudu 1833'te toplam 115 öğrencidir⁴¹⁶. Dönüşlerinde bu öğrenciler yüksek görevlere getirilmişlerdir. II. Mahmud'un Batılılaşma yolunda yaptığı önemli icraatlarından biri Avrupa'ya askeri tahsil için öğrenci göndermesidir⁴¹⁷.

II. Mahmud'un seraskeri, kaptan-ı deryası ve sadrazamı Hüsrev Paşa'nın himayesinde⁴¹⁸ Daire-i Seniyye'de eğitim gören, tahsil masrafları devletçe karşılanan Hüseyin, Ahmed, Abdülatif ve Edhem'dir. Bu öğrencilerin Fransa'ya gönderilişleri hakkında kaynaklar çeşitli tarihler vermektedirler. 14 Cumadelüla 1332/10 Nisan 1914 tarihli İkdam gazetesinde "Avrupa'ya tahsil için giden ilk talebe-i Osmaniye" başlığıyla birlikte basılan resimlerinin altındaki açıklamada bu öğrencilerin 1827'de gönderildikleri kaydedilmektedir⁴¹⁹. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise bunların gönderiliş tarihini 1829 olarak vermektedir⁴²⁰. Arşiv belgelerine göre, 14 Aralık 1830'da, bu dört öğrenciye Fransa'ya kadar yol masrafları olarak 10.000 Frank harcırah verilmiştir⁴²¹. Bu dört Osmanlı genci Paris'e geldiklerinde Institut Barbet (Saint Jacques, No: 9) isimli leyli mektebe (yatılı okula) girmişler ve orada Fransızca eğitimi görmüşlerdir⁴²². Edhem, Institut Barbet'den mezun olduktan sonra 1835-36 (H. 1251)'da Ecole des Mines'e girmiş, 1839-40 (H. 1255)'da sınıfın birincisi olarak diploma almıştır. Avrupa'nın muhtelif yerlerinde seyahat etmiş ve 12 Temmuz 1838'de diğer üç arkadaşıyla birlikte 23 yaşında İstanbul'a dönmüştür. Miralay rütbesiyle önce Dar-ı Şüra-yı Askeri'de görevlendirilmiştir. Bu zat II. Abdülhamid zamanında sadrazamlık yapmış olan önemli Türk siyaset ve ilim adamlarından Edhem Paşa'dır⁴²³.

Fransa'ya ilim öğrenimi için Öğrenci gönderildiği gibi, kalifiye işçiler yetiştirmek üzere de torna, döküm, süsleme sanatı, gravür, modelcilik, demircilik, marangozluk, saraçlık, makine, terzilik gibi sanat dallarında çıraklar yollanmıştır. Bu husus Osmanlıların sadece kültür değil, aynı zamanda sanayi sahasında da Fransa'dan etkilendiğini göstermektedir.

⁴¹⁴ AMAE, Paris "Correspondance consulaire, le Caire", XXVI, 4 Nisan 1826, s.282; Anuar Louca, aynı eser, s.3.

⁴¹⁵ Louca, aynı eser, s. 3, 40.

⁴¹⁶ Louca aynı eser, s. 46.

⁴¹⁷ Theophile Lavellee, *Historie de la Turquie*, II Paris, 1859, s. 351; A. Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Osmanlı Hakkında yeni Notlar". *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 943.

⁴¹⁸ Wanda, *Souvenirs sur la Turquie (1820-1870)*, Paris 1884, s. 9.

⁴¹⁹ Aynı Resim için Bkz: Cavit Baysun, "Mustafa Reşit Paşa", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 736-737; Unat, aynı eser, s.201; Cezar aynı eser, s. 136.

⁴²⁰ Uzunçarşılı, İ.H., "İbrahim Edhem Paşa ve Halil Edhem Eldem (1861-1938)", *Halil Edhem Hatıra Kitabı*, II, Ankara, 1948, s. 67

⁴²¹ BOA. CH. 6708.

⁴²² PTBA. 10/6; İnal, aynı eser, IV. Cüz, s. 602.

⁴²³ BOA. Sicil-i Ahval 2/218, İH. 149, CAs. 29175, CH. 6708, CM.2521; İnal aynı eser, IV. cüz, s. 630-635, Cezar, aynı eser, s. 134-140; İbrahim Hakkı Akyol, "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji", *Tanzimat I*, s. 554; "Ethem Pacha", *La Grande Encyclopedie*, V. 15, s. 556; "Edhem, Ethem ou Adham Pacha", *Grande Larousse*, Cild:4, s. 363.

Öğrencileri askeri ve sivil vazifelere yetiştirmek ve Erkan-ı Harb subaylarına, mühendislere, yönetici devlet adamlarına sahip olmak gayesiyle Ekim 1857'de Paris'te açılan Mekteb-i Osmaniden yapılan masraflar oranında arzu edilen netice alınamamış ve okul, 1864'te kapatılmıştır. Daha sonraki yıllarda Fransa'daki öğrencilere yapılan masrafların 200.000 Frank'a yaklaşması karşılığında beklenenin de elde edilememesi, az masrafla daha çok sayıda öğrenci yetiştirmek maksadı ile İstanbul'da Batılı anlamda yeni bir okul kurulması düşüncesini yaratmış, böylece 1 Eylül 1868'de Galatasaray Lisesi açılmıştır. Böylece 1875'te o yıla kadar Avrupa'ya gönderilmiş olan bütün Öğrencilerin geri çağırılmasıyla elde kalan tahsisat İstanbul'da yeni kurulacak okullara ayrılmıştır.

Fransa'da tahsil görenlerden bir kısım iyi yetişmiş öğrenciler memlekete dönüşlerinde önemli vazifelere getirilmişler ve bazı sahalarda öncü olmuşlardır. Bunlardan şair, edip ve gazeteci İbrahim Şinasi Türk fikir hayatı ve edebiyatı alanında yenilik hareketlerinin en ileri gelen isimlerinden biridir. Ferik Mazhar Paşa'nın teşrih, Mirliya Nuri Kenan ve Fevzi Paşa'ların dâhili hastalıklar, Şakir Paşa'nın fizyoloji, Miralay İbrahim Yusuf (Şevki) Bey'in sinir hastalıkları ve daha birçok doktorun çeşitli sahalarda kuruculuk derecesinde ilmi hizmetleri vardır. Plastik sanatların memleketimize girişinde de Fransa'ya gönderilen Öğrencilerin yeri büyüktür. Ferik ressam İbrahim Efendi, Hüsnü Yusuf, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurucusu ve ilk müze müdürümüz Osman Hamdi, 1874'te ilk resim sergisini Darülfünun binasında açarak bu sanatın halk tabakalarına yayılmasını sağlayan Şeker Ahmed Paşa gibi ressamlar resim sanatında Batı tekniğinin memleketimizdeki ilk temsilcileridirler. Fransa'da tahsil gören öğrencilerden Edhem Paşa, Mehmed Emin Paşa, Ahmed Vefik Paşa gibi sadrazamlığa, Münir Paşa gibi vezirliğe, Aleksandr Mavroyani gibi sefirliğe yükselebilenler vardır. Miralay Raşid, İsmail Hakkı Paşa, Hüseyin Hüsnü Paşa Ecole d'Etat-Major'dan mezun olan ve Türk ordusunda hizmet gören ilk kurmay subaylarıdır. Cemal, Salim, Mustafa, Hamdi, Süleyman, İbrahim, Halil, Bogos, Sarandi gibi birçok öğrenci Fransa dönüşlerinde çeşitli mekteplerde hocalık yapmışlar, Mehmed Rıfat, Ahmed Şükrü, İsmail Hakkı, Takvor Hamamciyan gibi hukukçular çeşitli mahkemelerde vazife görmüşlerdir. Avrupa'da tahsil yapan öğrencilerin Osmanlı Devleti'nin yüksek kademelerinde görev alması şüphesiz devletin iç ve dış siyasetine Batılı zihniyetin nüfuz etmesini kolaylaştırmıştır.

Osmanlı Hükümeti bu konuda tebaası arasında milliyet veya din ayırımı yapmamış, Türk, Ermeni, Rum ve Bulgar asıllı öğrencileri çeşitli bilim alanlarında yetiştirmek üzere Fransa'ya göndermiştir. 1839–1876 yılları arasında gönderilen öğrencilerden 171 (%71)'i

Müslim, 73 (%29)'ü gayri Müslim'dir. En fazla öğrenci 1856 Islahat Fermanı sonrası gönderilmiştir.⁴²⁴

3.3. 1869 Tarihli İlk Asar-ı Atika Nizamnamesi

İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin 1874 tarihinde yayınlanan nizamname olduğu uzun yıllar kabul görmüştür. Ancak 1969 yılında Ahmet MUMCU, bir makalesinde 1869 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesine de yer vermiş ve o zamana kadar bilinen görüşün yanlışlığını ortaya çıkartmıştır⁴²⁵. Bu makaleden önce bazı yayınlarda 1869 tarihli nizamnameden dolayı olarak bahsedilmişse de, bunun farkına varılamamıştır.⁴²⁶ Örneğin 1965 yılında bir bölümü yayınlanan 15 Şevval 1285 tarihli bir belgede, Maarif Nezareti'ne “ etraflı bir nizamname layikası yapılarak Bab-ı Aliye verilmesi” talimatı vardır; başka bir belgede de 1874 tarihli nizamnameden “nizam-ı cedid”, 1869 tarihli nizamnameden de “ 1285 senesinde mevki-i icraya vaz'olunan nizamname olarak söz edilmiştir.⁴²⁷ 4 Şevval 1285 tarihli belge, mükemmel bir müzenin kurulması hususunda çıkarılan irade olarak, özet çevirisi yapıp, 1969 yılında Mumcu'nun makalesinde tanıtılmıştır⁴²⁸.

1 Şubat 1284/13.11.1869 tarihinde ilk Asar-ı Atika Nizamnamemiz yapılmıştır⁴²⁹.

Doç.Dr. Ahmet Mumcu'nun ilk kez 1969'da ortaya koyduğu belgelerin adresini Hüseyin Karaduman vererek, Konuya ilişkin belgeleri; “Osmanlı Arşivi'nin İrade-i Şura-yı Devlet tasnifine kayıtlı, 547 numaralı 8 adet vesika ile Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi tasnifinde bulunan 433 numaralı bir vesikadan ve 13.2.1869 tarihli Takvim-i Vakayi gazetesinde yer alan 1869 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nden oluşmaktadır” diye ifade etmektedir.

Ruzname-i Ceride-i Havadis gazetesinin 17.1.1865 tarihli nüshasında yer alan bir haberde; değerli eski eserlerin yurt dışına götürüldüğü ve yabancı müzelerin bu eserlerle süslendiğini belirterek, meydana çıkacak her türlü eski eserin alınıp toplanması ve İstanbul'a yollanmasına dair bir Padişah emri olsa, bu arada İstanbul'da büyük bir müze inşa edilse, yakın zamanda bu müzenin nadir eserlerle ağzına kadar dolacağı, Avrupa müzelerinin ayarına geleceği, hatta onları geçeceği ve bu çerçevede eski eserlerin yurt dışına çıkarılmaması

⁴²⁴ Şişman, A., “Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839–1876)”, TTK Basımevi 2004, s.1–87, 146;

⁴²⁵ Mumcu, A., “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XXVI, s. 3–4, Ankara 1969, s. 66, 69.

⁴²⁶ Karaduman, H., “Belgelerle İlk Rürk Asar-ı Atika Nizamnamesi(10 Belge ile birlikte), TTK Dergisi, Belgeler, Cilt: XXV, 2004, Sayı: 29, Ankara, S. 75.

⁴²⁷ Su, K., Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi, İstanbul 1965, s. 37, 51.

⁴²⁸ Kocabaş, R., “Müzecilik Hareketi ve İlk Müze Okulunun Açılışı”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S. 21, İstanbul 1969, s. 75–76.

⁴²⁹ Bundan sonra çıkartılan 26 Mart 1290/7IV.1874 tarihli Nizamname, hemen bütün yazarlarca ilk düzenleme olarak kabul edilir. Msl. Bk. BEKİR BEHLÜL: Mufassal Kamus-i Hukuk, “Mizan ül Hukuk”, yıl I, sayı 13,15 Kânunusani 1324/28.1.1909 s. 141. Aynı hataya Arık da düşmüştür. Bk.: s. 2. Sözüünü ettiğimiz ilk nizamname için bk. :Takvim-i Vakayi, Tertib-i Evvel, Nr. 2053, 1 Şubat 1284 – 1 Zilkade 1285.

yönteminin kabul edilmesinin faydalı olacağı ifade edilmiştir⁴³⁰. Bu çerçevede Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından bütün valilere bir genelge gönderdiği, bölgelerindeki eski eserlere dikkatleri çekilecek, bunların yollarda kırılmayacak şekilde ambalaj edilmesi ve müzeye gönderilmesinin istendiği bilinmektedir⁴³¹. Aslında 1869 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin ortaya çıkışını da gazetelere yansıyan bu gibi sorunlara çare arayan aydın ve bürokratların itici gücüne bağlamak gerekecektir. 1869 tarihli nizamnamenin yayınlandığı 13.2.1869 tarihinden önceki yasal düzenlemelere bir göz atmakta yarar vardır.

Ruzname-i Ceride-i Havadis gazetesinin 17.1.1865 tarihli nüshasında yer alan bir haberde; değerli eski eserlerin yurt dışına götürüldüğü ve yabancı müzelerin bu eserlerle süslendiğini belirterek, meydana çıkacak her türlü eski eserin alınıp toplanması ve İstanbul'a yollanmasına dair bir Padişah emri olsa, bu arada İstanbul'da büyük bir müze inşa edilse, yakın zamanda bu müzenin nadir eserlerle ağzına kadar dolacağı, Avrupa müzelerinin ayarına geleceği, hatta onları geçeceği ve bu çerçevede eski eserlerin yurt dışına çıkarılmaması yönteminin kabul edilmesinin faydalı olacağı ifade edilmiştir⁴³². Bu çerçevede Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından bütün valilere bir genelge gönderdiği, bölgelerindeki eski eserlere dikkatleri çekilecek, bunların yollarda kırılmayacak şekilde ambalaj edilmesi ve müzeye gönderilmesinin istendiği bilinmektedir⁴³³. Aslında 1869 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin ortaya çıkışını da gazetelere yansıyan bu gibi sorunlara çare arayan aydın ve bürokratların itici gücüne bağlamak gerekecektir. 1869 tarihli nizamnamenin yayınlandığı 13.2.1869 tarihinden önceki yasal düzenlemelere bir göz atmakta yarar vardır.

13.2.1869 Tarihinden Önceki Yasal Düzenlemeler şu şekildedir: 1869 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nden önce, eski eserlerin hukuki durumları fıkıf esaslarına göre düzenlenmiştir. Fıkıf hükümleri, kaçak kazıları ve eski eser kaçakçılığını önleyecek hususlara yer vermemiştir.

28 Zilhicce 1274 (8.8.1858) Tarihli Ceza Kanunnamesi'nin 133. maddesi hayrat-ı şerife ve tezyinat-ı belediyeden olan ebniye ve asar-ı mevzuayı hedm ve tahrip veyahut bazı mahallerini kırıp rahnedar edenlere, zararı tazmin ettirdikten sonra, bir aydan bir seneye kadar hapis, bir mecdiye altından on mecdiye altına kadar para cezası gerektirmektedir⁴³⁴. Bu

⁴³⁰ Ruzname-i Ceride-i Havadis, No: 81, 19 Şaban 1281, s. 322–323. Ayrıca bk. Mustafa Cezar, Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi, İstanbul 1971, s. 226.

⁴³¹ Ogan, A., Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü, İstanbul 1947, s. 4. Saffet (Safvet) Paşa, 1868–1871 tarihleri arasında Maarif Nazırlığı yapmıştır. Bk. Osmanlılar Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul 1999, s. 485.

⁴³² Ruzname-i Ceride-i Havadis, No: 81, 19 Şaban 1281, s. 322–323. Ayrıca bk. Mustafa Cezar, Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi, İstanbul 1971, s. 226.

⁴³³ Ogan, A., Türk Müzeciliğinin 100 üncü yıldönümü, İstanbul 1947, s. 4. Saffet (Safvet) Paşa, 1868–1871 tarihleri arasında Maarif Nazırlığı yapmıştır. Bk. Osmanlılar Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul 1999, s. 485.

⁴³⁴ Düstur, C. 1, Matbaa-i Amire, 1282, s. 432.

hüküm sadece kutsal ve anıtsal yapılara girişilecek tecavüzleri cezalandırmaktadır⁴³⁵. Bu emirnamelerde yer alan hükümler, 1869 yılına kadar da kullanılmış olmalıdır.

Sadaret Mektubi mühimme Kalemî tasnifinde kayıtlı 15 Şevval 1285 (29.1.1869) tarihli bir yazıdan, konuya ilişkin olarak, Maarif ve Maliye Nezaretleri ile Aydın valiliği'ne gerekli talimatların yazıldığı anlaşılmaktadır (Karaduman'ın makalesinde; Belge: 8, buraya alınmadı).

Bu ilk Nizamnameye kadar eski eserlerin hukuki durumları tamamen Fıkıf esaslarına göre değerlendirilmiştir⁴³⁶.

Fıkıf hükümlerine göre taşınmaz eski eserler ya vakıflara, ya özel kişilere ya da Devlete (miri mallar) aittir. Mevad (boş) arazide bulunan taşınmaz mallardan da, o arazi ihya (canlandırma ve güçlendirme) yoluyla iktisab edilmemişse (kazanılmamışsa) herkes faydalanabilir. Bu hallerde eski eserler için oldukça elverişsiz bir durum ortaya çıkmaktadır: Taşınmaz eski eser Devlete ya da özel kişilere ait olursa, onların bu mallar üzerinde her türlü tasarruf hakları vardır. Örneğin: Özel bir kimse, çok değerli antik bir ören yerini, kırıp dökebilir. Zarar verebilir anlamı doğmaktadır. Söz konusu kanun hükümlerine göre; Mevad (boş) arazi üzerinde ve kimseye ait olmayan taşınmaz eski eserler rahatça sökülüp bozulabilmekte ve sökülebilmektedir. Ancak vakıf mallar kısmen iyi durumdadır. İslam vakıflarına ait binaların bakımı, korunması, vakfın elindeki maddi olanakların devamı süresince garantiye alınmış gözükmektedir. Böylece pek çok medrese, imarethane vs. karakterlerini bazen oldukça kaybetmekle birlikte günümüze kadar gelebilmişlerdir. Bu bakımdan dini yapılar diğer yapılara oranla daha iyi durumdadırlar.

Fıkıhın taşınır mallar hakkındaki hükümleri de, yukarıda belirtildiği gibi ancak sahibi bulunmayan nesnelere hakkındadır.⁴³⁷

a) Üstü kelime-i şahadet ya da İslam için tanınmış başka bir işaretle süslü ise bu eşyalar lukata hükmündedir. Lukata hükümlerine göre, eşyayı bulan, "sahibinin âdem-i talebine zan hâsil oluncaya"⁴³⁸ kadar durumu ilan eder. Sonuç çıkmazsa bakılır, eşyayı bulan yoksul ise kendisi alır. Zengin ise, ya fakirlere ya da Beytülmal'a verir.

b) Üzerine İslamdan başka dinlere ait işaretler ya da İslam olmayan hükümdarların adları kazanmış eşyaların ise, beşte biri Beytülmal'a alınır. Geriye kalanı, arazi, fethedildiği zaman İmamül müslimin (Padişah) tarafından kime tahsis edilmişse (ayrılmışsa) ona veya

⁴³⁵ Mumcu, A., a.g.m., s. 68.

⁴³⁶ Bk.: Arazi Kanunname-i Hümayunu (23 Şevval 1274/ 6.VI.1858) Madde 107: Son cümle : "Bilcümle arazide bulunup malik ve sahibi belli olmayan meskukat-ı atike ve cedide ve defain-i mütenevviyanın ahkamı külübü fıkhiyyede tahsil olunmuştur".

⁴³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: ALİ HAYDAR : Şerh-i Cedid-i Kavanin ül – Arazi, İstanbul 1321, s. 460 – 462. ATIF, Arazi Kanun-i Hümayunu Şerhi (İstanbul) 1319. s. 343 – 345.

⁴³⁸ Talep edilen nesnenin herhangi bir şekilde sahibi çıkana kadar

hayatta bulunan mirasçılara verilir. Mirasçı da yoksa eşyanın hepsi Beytülmalâ kalır. Eğer arazi kimseye tahsis edilmemişse ve miri de değilse eşyanın beşte biri alındıktan sonra geri kalan bölümü onu bulana verilir. Ancak yabancı bir ülke uyruğundan bulan kimseler bu hakka sahip değildir. Ancak yabancı birisi Sultan izni ile define arıyorsa, kendisine şart edilen hisse verilir.

c) Bulunan eşyanın yukarıdaki hangi kategoriye girdiği anlaşılıyorsa, bu takdirde (b) bendindeki hükümler uygulanır.

d) 28 Zilhicce 1274/9.VIII.1858 tarihli Ceza Kanunnamesi 133. cü Maddesinde “Hayrat-ı şerife (sevap kazanmak için yapılmış olan) ve tezyinat-ı belleden olan ebniye ve asar-ı mevzuayı hedm ve tahrib ya da bazı yerlerini kırıp rahnedar”⁴³⁹ edenleri cezalandırmıştır. Bu hüküm sadece kutsal ve anıtsal yapılara girişilecek tecavüzleri cezalandırmaktadır. Buna rağmen, 1869 yılına kadar Osmanlı mevzuatına EEH ile doğrudan doğruya ilgili olarak giren tek hüküm bu madde olmaktadır⁴⁴⁰.

Böylece 1847 yılında ilkel de olsa müzecilik hareketi başlarken, eski eserleri korumak ve yurt dışına kaçırılmaktan kurtarmak için Osmanlı Devlet yöneticilerinin elinde bu konuda mevcut hükümler bulunmamaktadır. Bu yüzden, yukarıda belirtilen fıkıh hükümleri⁴⁴¹ pek ilkel de olsa Türk EEH’nun temelini teşkil etmiştir. Kısa fakat ilginç olan bu fıkıh hükümlerinin önsözünde kısaca şöyle denilmektedir : “Antikaların tarihi ehemmiyetleri vardır. O yüzden eshab-ı maarif nezdinde pek kıymettardılar⁴⁴². Böyle antikalar her devlette hususi müzelerde saklanır. Memalik-i Osmaniyede ise her yerde mebzulen asar-ı atika mevcuttur ve bazen pek makbul ve muteber olanlarına rastlanmaktadır. Bunları İstanbul’da tesis olunan müzeye koymak lazımdır. Şimdiye kadar, ancak bir antika çift olarak bulunursa, bir adedi Devlette terk ediliyor ve antika taharisine yalnız bu şartla izin veriliyordu. Ancak ikili antika pek nadir zuhur ediyor, ayrıca bunların bir kısmı da tahrip oluyor. Bu usulün maksada muvafık olmadığı aşikârdır. Bu yüzden de Müzehane matluba uygun bir seviyeye gelemedi. Müzahanenin iyi bir seviyeye gelebilmesi için antika taharrisi hususunun daha iyi kaidelere bağlanması zaruri olmuştur. Bu hususta bir Nizamname hazırlanması ve lüzumlu masrafları karşılamak üzere Maarif Nezareti bütçesine tahsisat konulması babında irade-i seniye sadır olmuştur”⁴⁴³.

Kazı yapanlar ki bunlar genellikle yabancılardır. Aynı eserden ancak iki tane bulunursa birini devlete vereceklerdir. Bu sakat sistemin müzeyi de ne kadar yoksul bıraktığı

⁴³⁹ Sevap kazanmak için yapılmış ve düzenlenmiş olan kutsal yerlerdeki eşya ve eski eserleri yok etmek, kırıp dökmek ya da bazı yerlerini kırarak zarara uğratmak.

⁴⁴⁰ Mumcu, A., “Eski eserler Hukuku ve Türkiye”, Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XXVI, Sayı: 3–4, 1969, s. 45–78.

⁴⁴¹ Bk. Not 25.

⁴⁴² Antikaların tarihi önemleri olup, taşıdıkları milli değerler nedeniyle çok kıymetlidirler.

⁴⁴³ Mumcu, A., “Eski eserler Hukuku ve Türkiye”, Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XXVI, Sayı: 3–4, 1969, s. 45–78.

itiraf edilmektedir. Nizamname ile konulan yeni sistem acaba gerekli yenilikleri getirdi mi? Yedi maddelik kısa Nizamnamenin hükümleri bu bakımdan tahlil edilmelidir. 1. Madde, bundan böyle Osmanlı topraklarında antika aramak isteyenlerin Maarif Nezareti'nden izin almalarını şart koşturmuştur. 2. Madde'de, “*Devletçe mahzur görülmeyip de kendilerine mezuniyet ifa olunanların*” buldukları antikalara yurt dışına çıkaramayacaklarını, ancak yurt içinde istediklerine satmaya yetkili buldukları belirtilmiş ve hükümete satın alma konusunda sufa hakkı tanınmıştır. 3. Maddede, birisinin mülkünde bulunan eski eserlerin, mülk sahibinin malı olduğu belirtilmiştir. 4. Madde, 2. Maddedeki yasağa garip bir istisna koyarak “*her nevi atik meskûkâtın harice gönderilmesi sureti ittihaz olunacak memnuniyetten müstesna tutulacaktır*”. Denmektedir. 5. Madde hükmüne göre antika aramak için verilecek izin yalnız yeraltında bulunan eşyayı çıkarmak için geçerlidir. Yoksa arazinin üstünde bulunan eserlerden ve onların müçtemilatından (toplamından) olan şeylerden bir şeyler kopartmak, almak kesin olarak yasaktır. Buna cesaret edenler “kanunen tedib” (cezalandırma) olunacaktır. 6. Maddeye göre yabancı bir Devlet resmen antika taharrisi (kazı) için başvurursa, buna yalnız padişah izin verecektir. Son maddede, bir yerde antika bulunduğunu bilip de bunu kanıtlayabileceklere, bu antikalara çıkartmak için gerekli ücret ve masrafların verileceği belirtilmektedir. Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu hükümler doğal olarak eski eserleri yeterli düzeyde koruyamamakta ve yetersiz kalmaktadır. Çünkü Nizamname yalnız kazılar yoluyla bulunacak eski eserler için geçerlidir. Bulunan eski eserler özel kişilerin mülkiyetinde kalmaktadır. Devletin yalnız sufa hakkı vardır. Eski eserlerin ihracı yasaktır, ancak meskûkât (sikkeler) bundan istisna edilmiştir. Taşınmaz eski eserlerin 5. Maddedeki yetersiz hükümden başka hiçbir şekilde konusu edilmemektedir. Son maddedeki teşvik hükmü amaca elverişli değildir, çünkü mükâfattan bahsedilmemektedir. Taşınır ya da taşınmaz olsun eski eserlerin tümünü kapsayan bir hukuki rejim kurulmamış; koruma tedbirleri öngörülmemiştir.

1869 tarihli bu Nizamname uygulanmaya başlandıktan birkaç yıl sonra 1872'de Ahmet Vefik Paşa (1823–1891) Maarif nazırı oldu. Kültürlü ve vatansever bu devlet adamı derhal Müze işine el attı ve Alman Dethier'i müdür atadı. Silik fakat dürüst⁴⁴⁴ olduğu söylenen bu müdür zamanında yeni Maarif Nazırı, büyük meskûkât uzmanı, bilgin Abdülatif Suphi Paşa'nın (1818–1886) da himmetiyle müze, Çinili Köşke nakledildi. Ayrıca bir Güzel Sanatlar Okulu da bu müze içinde açıldı. Nihayet 1869 tarihli Nizamnamenin yetersizliği anlaşıldığı için 26 Mart 1290/7 Nisan 1874 tarihinde ikinci bir “Asar-ı Atika Nizamnamesi” yapıldı⁴⁴⁵. Bu Nizamname, 1869 tarihli orana daha düzgün ve kapsamlıdır. Otuz altı

⁴⁴⁴ ARIK, 2.

⁴⁴⁵ Bk. I, Tertip. Cild 3, s. 426 – 431,

maddeden oluşan Nizamname ilk iki maddesinde eski eserin tanımını yapılmaktadır. Bu tanımlamaya göre: “Eski devirlerden kalmış insan eliyle yapılmış her türlü eşyaya “asar-ı atikadandır” denilmektedir⁴⁴⁶ .

Esas, “gayri mekşuf (keşfedilmeyen) asar-ı atika nerde bulunursa bulunsun devlete aittir” prensibidir. Ancak izin alarak, usulüne uygun bir şekilde eski eser bulanlar, bulduklarının üçte birini almağa hak kazanırlar. Diğer üçte bir, eski eserlerin çıktığı arazinin sahibine, son üçte bir ise devlete kalır. Eski eseri bulan aynı zamanda arazinin sahibiyse, o zaman üçte iki alır. Bu bölüştürme işinin nasıl olacağı da belirtilmiştir: Bölüştürmenin değer bakımından mı yoksa aynen mi yapılacağına hükümet karar verir. (M. 3 ve 4). Eski eserlerin bulunduğu yerin Devlet otoriteleri bu bölüştürmenin nasıl yapılacağına karar veremezler ise “telgrafla” Maarif Nezaretinden talimat alacaklardır. (M. 28). Ayrımı kabul olmayan eski eserin değerini tesbit için hükümet ve eski eseri bulan tarafından birer muhammin (ekspert = uzman) tayin edilir. Bu ikisi anlaşamaz ise hakem olarak hükümet tarafından üçüncü bir uzman daha görevlendirilir ve onun kararı kesindir. (M. 29), Ancak bütün bu mekanizmanın işlemesi, kazı için Maarif Nezaretinden izin alınmasına ve kazı yapılacak arazinin sahibinin razı edilmesine bağlıdır. Buna aykırı hareket edenlerin bulacakları eski eserler “ kâmilen” (eksiksiz olarak) alıkonur. Ayrıca para veya hapis cezası bu kişilere uygulanır ve arazi sahibi de zarara uğradığını iddia ederse, bu zarar tazmin ettirilir.(M.7). Sahipsiz ya da kimsenin “tetimme-i sükna”⁴⁴⁷ sında⁴⁴⁷ bulunmayan arazilerde devlet kazı yapmak isterse, başkalarına ruhsat verilemez (M. 23). Devlet kişiler elindeki yerlerde de kazı yapabilir, ancak vaki olacak (meydana gelebilecek) hasar tazmin ettirilmek gerektir. (M. 24). Kazı izni alabilmek için önemli şekil şartları gerekli kılınmış ve belirli harçları ödemek zorunlu tutulmuştur. (M. 8–22)⁴⁴⁸ Bunların bir bölümü son Nizamnameye kadar intikal ettirilmiştir. Özellikle ruhsatnamenin alınması, zamanında kazıya başlanması hakkındaki hükümler bugün de EEK’da mevcuttur. Yalnız gözetim işi biraz esnek tutulmuş, kazıcıların yanına devamlı bir gözetici vermek ancak “hükümetçe nezaret-i mütemadiye icrası müşkül olacak derecede mamureden baid” olan yerlere hasredilmiştir⁴⁴⁹. (M. 21). Gerek usulüne uygun kazı sonucunda, gerekse tesadüfen eski eser bulanların yanlarında görevli memur yoksa en geç on gün içinde mahalli Devlet otoritelerine bu olayı haber vermek yükümleri vardır. Aksi halde, bulunan eski eserlerin Devlete ait payının dörtte biri değerine eşit parsa (pay) cezası verilir. (M. 25) Nizamnamenin 31–34. maddeleri eski eserlerin satışı, ihracı ve ithaliyle ilgili her

⁴⁴⁶ Mumcu, A., “Eski eserler Hukuku ve Türkiye”, Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XXVI, Sayı: 3–4, 1969, s. 45–78.

⁴⁴⁷ Huk. “Köylerde kasabalarda ev yapmak için boş bırakılan arazi”.

⁴⁴⁸ Kazı ruhsatnamesi alınabilmesi için gerekli harçları belirten 10. madde 24 Kânunuevvel 1296/5.1.1881 tarihinde tadil edilerek harç tarifesi daha ayrıntılı bir şekilde getirilmiştir. Bk.: Düstur, I. Tertib Zeyl 1, (Birinci Tabi), s. 73, (İkinci Tabi, s. 65).

⁴⁴⁹ Uzak ve hükümetçe sürekli gözetimi zor olacak yerler için görevlendirilmiştir.

şeyden önce dışarıdan Osmanlı ülkesine girecek eski eserlerin her türlü gümrük resminden (vergi) muafiyeti belirtilmiştir. İç gümrüklerde eski eserler için bahis konusu değildir. (M. 31). Muhtemelen, kazı yapanlara kalan eski eserler ihraç edilebilirler. Çünkü 32. Maddedeki ihraç işlemine uyruk eski eserler yalnız bunlar olabilir. Bunların ihracı içinde resmi izin gerektir. Ama Müze Yönetimi bunlar içinden bazılarını elde etmek isterse “ *değer ve kıymetinin tediyesi ile sahibi ırza olunarak*” satın alabilir. (M. 32) İhracına izin verilenler gümrüğe uyruktur. (m. 33). İzinsiz ihraç olunan eski eserlerin gümrükten kaçırıldığı görülürse hepsi müsadere olunur. (toplamlır) (M. 34). Faslın başlığında eski eserlerin satışı ile ilgili ibarenin karşılığı, altındaki hükümlerde yoktur. Ancak, kişilerin elindeki eski eserlerin yurt içinde satışı mümkün olsa gerektir⁴⁵⁰.

Taşınmaz eski eserlere dair konular Nizamname'nin yalnız bir maddesinde geçmektedir. 6. maddeye göre “*Asar-ı sabiteden sahipli yerlerde bulunan ve mükemmel olan bazı maabid ve ebniye-i sairinin muhafazası için hükümetden mahalline icabına göre memur dahi tayin olunacaktır*”. Bu Madde hükmü her bakımdan eleştiriye açıksa da, yine de taşınmaz eski eserlerin korunması gerekliliğinin, Devletçe kabul edildiğini ilk defa göstermesi bakımından önemli bir aşamadır.

Nizamname son hükümlerinde, yukarıda da sözünü ettiğimiz Ceza Kanununun 133. Maddesinin yürürlükte olduğunu (M. 35). Nizamnameye göre toplanacak bütün para cezaları, harç, resim v.s. gibi paraların “*Müze Sandığına*” ait olacağını (M. 36) hükme bağlamıştır.

Sait Paşa 1295/1878'de Adliye Vezaretinde bulunduğu sırada yazıp takdim etmiş olduğu layihada: Hukuk ve Sanayi-i Nefise mekteplerinin ve müzelerle kütüphanelerin açılmasını” tavsiye etmiştir.⁴⁵¹ Yurttan eski eser kaçırılmasının da pek yaygın olduğu bu sıralarda 1881 yılında Müze müdürü Dr. Dethier'in ölümü ve bu göreve Osman Hamdi Bey'in (1842–1910) getirilmesi Türk Arkeolojisi, Sanat Tarihi ve EEH alanlarında bir dönüm noktası olmuştur. Bugünkü Türk EEH'nun kurucusu Osman Hamdi Bey'dir ve İstanbul Arkeoloji Müzesini mütevazı bir durumdan alıp, Dünyanın en önemli müzelerinden birisi haline getiren, Modern Türk Müzeciliğini de kuran O'dur. Osman Hamdi Bey, 1874 tarihli nizamnamenin de yetersiz olduğunu görmüş ve göreve başlamasından kısa bir süre sonra 9 Şubat 1299/21.II.1884 tarihli yeni Nizamnameyi hazırlatarak yürürlüğe koydurtmuştur.⁴⁵² Bu Nizamname ile Türk EEH'nun bugüne kadar süren ana temeli atılmıştır. Bu da, eski eserlerin mülkiyetinin kayıtsız-şartsız Devlete ait olması prensibidir⁴⁵³.

⁴⁵⁰ Mumcu, A., “Eski eserler Hukuku ve Türkiye”, Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XXVI, Sayı: 3–4, 1969, s. 45–78.

⁴⁵¹ Sait Paşanın Hatırası Cilt I, s. 393'ten naklen ERGİN, Osman Nuri, Türkiye Maarif Tarihi, Cilt III, (İstanbul 1943), s. 998.

⁴⁵² Bk.: Düstur, I. Tertip, Zeyl 4, s. 89-97.

⁴⁵³ Mumcu, age.

1874 tarihli Nizamnamedekinden çok daha geniş hükümler ile cemaatler ve kişiler elindeki arazide bulunan bu tür malların asla yıkılıp kaldırılamayacağı, bunların “*vaziyet-i asliyelerinden ipka için hükümetin tedbir*” aldığı (M. 4), eski yapılar üzerinde her türlü değişiklik v.s.’nin kesin olarak yasaklandığı (M. 5) belirtiliyor. Taşınmaz eski eserlerin tahripten korunması için, ilk önce bunların bulunduğu arazi sahibini, o konuda ikna etmelidir. Aksi halde arazi kamulaştırılır. (M. 6). 8. Maddede önemli bir prensip getirilerek, Yurt dışına eski eser ihracı tamamen ve istisnasız olarak yasaklanmıştır. Bu Nizamname ile eski eser arama şartları daha da ağırlaştırılmıştır. İçinde devletçe kazı yapılacak arazinin sahibi buna razı olmazsa, kamulaştırmaya başvurulur. (M. 6). Kazı için ruhsatname alınması önemli şekil şartlarına tabidir. (M. 9–27).⁴⁵⁴ Ayrıca eski Nizamnamenin tersine, kazı sonunda bulunan bütün eserler Devlete ait olur. Kazı yapanların ikramiye ve benzeri ödüller almak konusunda hiçbir hakları yoktur. Tek istisna, sahipli bir arazide, inşaat esnasında tesadüfen çıkacak eski eserler konusundadır. Bu durumda eski eserlerin yarısı arazinin malikine (sahibine) verilir. Ancak bu paylaşırmanın nasıl yapılacağı; hangi eserlerin kime ait olacağı konusunda Devlete tam bir hürriyet verilmiştir. Ayrıca malike kalan eserler üzerinde de Devletin Şufa hakkı vardır. (M. 14). Bu hükmün konuluş sebebi, ruhsatsız, tesadüfen yapılan ve inşaat gibi, eski eser aramakla ilgisi olmayan kazılarda çıkacak değerli eşyaların ziyanına engel olmaktır.

1 Mayıs 1305/ 13.05.1889 tarihinde Müze-i Hümayun Nizamnamesi isdar olunmuştur.⁴⁵⁵ Beş fasıl içinde 43 maddelik nizamname, Müzenin nasıl yönetileceğini hükme bağlamakta, müzede çalışacak uzmanlardan hademelere kadar bütün personelin görevlerini birer birer ve titizlikle saymaktadır. Müze-i Hümayun, ayrıca, Maarif Nezaretine bağlı olarak Asar-ı Atika nizamnamesini uygulamakta (M. 8) görevlendirilmiş ve bu görevler 1. Maddede tekrar sayılmış, ayrıca eski eserlerin bakımı ve korunması hakkında da önemli hükümler sevk edilmiş, Vilayet müzelerinin de kurulması hususu ilk defa öngörülmüştür. (M. 14). Müze-i hümayun Nizamnamesi ile Türk Eski Eserler Örgütü de kurulmuş oluyordu. İstanbul müzesi seksiyonları, kitaplıkları ile (M. 2) bu örgütün en üstündedir. Müze-i Hümayun Müdürü de örgütün en büyük amiri durumundadır. Böylece Türk EEH’nun kurulup gelişmesi yolunda önemli bir adım daha atılmıştır. Nitekim artık XX. Yüzyılın başında 1902’de ikinci Müzemiz Konya’da 1904’te ise üçüncüsü Bursa’da açılmıştır.⁴⁵⁶ Bu faaliyet ileride daha da genişleyecektir.⁴⁵⁷ Nihayet Nisan 1322/23.04.1906 tarihinde bugünde yürürlükte olan son

⁴⁵⁴ Kazı ruhsatı için gerekli şartları sayan 17. Madde 3 Teşrin-i Evvel 1320/16.x.1904 tarihli kanunla, değiştirilerek daha açığa kavuşturulmuştur. Bk.: SABAH Gazetesi Nr. 5470, 26 Kanun-u evvel 1320, s. 1. (Kars.:SERGİS Karakoç, Tahşiyeli Kavanin, Cild II, İstanbul 1341, s. 1390, not 7).

⁴⁵⁵ Bk.: Sergiz KARAKOÇ II, s. 605 – 612.

⁴⁵⁶ ARIK, 22–23.

⁴⁵⁷ 1948 yılına kadar, Türk müzeleri ile ilgili bütün yazıların mükemmel bir bibliyografyası için bk.: MANSEL, Arif Müfid: Türkiyenin Arkeolojisi, Epigrafı ve Tarihi Coğrafyası için Bibliyografya, Ankara 1948, s. 530 vd.

Asar-ı Atika nizamnamesi (AAN) çıkarılmıştır. AAN'nin açıklama ve eleştirmesi, daha ileride yapılacaktır.

1913'de Türk – İslam eserlerini kapsayan, “Evkaf-ı İslamiye Müzesi” kurularak kendi sanat eserlerimiz de koruma altına alınmaya başlanmıştır⁴⁵⁸. Taşınmaz eski eserlerin AAN'de ayrıntılı olarak gösterilmeyen koruma esasları, 17 Temmuz 1328/28.07.1912 tarihli “Muhafaza-i ağabeydat Nizamnamesi” ile güya genişletilmiştir. Bu da 1936 yılı başlarına kadar yürürlükte kaldığı için incelenmesi gerekli bir düzenlemedir.⁴⁵⁹ Nizamnamenin 1. maddesinde AAN'i teyid ederek “ bilumum kadim kaleler, burçlar ve kasaba surları” ile “ hangi devre ait olursa olsun kâffe-i emakin ve asar”ın eski eserlerden sayıldığını belirtiyor. Bu sayılan şeyler “hiçbir suret ve hiç kimse tarafından” tahrib edilemez, aksi halde AAN M. 8'e göre ceza tertip olunur. (M. 2). Ancak 1. Maddede gösterilen yapıların tamamen veya kısmen yıkılmasına “idare” tarafından “lüzum-u kati” görülebilir. Bu takdirde içlerinde müze memurlarının da bulunduğu bir komisyon kurulur (M. 3). Bu komisyon gerekli incelemeleri yapar, yıkım sebebini gerekçeli olarak tesbit eder. Yapının üzerindeki nakış ve yazıların kendilerini söker veya fotoğraflarını, bu mümkün değilse kopyalarını çıkartır, planlarını yapar ve böylece hazırlanacak dosyayı Maarif Nezaretine yollar. Nezaret Müze-i Hümayun Umum Müdürlüğü'nün de görüşlerini alır. Yıkılacak yapı “fevkalade-i mahsusaya” (olağanüstü özelliklere) sahipse Müze İdaresi tekrar yerinde araştırma ve inceleme yapar. Bütün bu işlemler bitmeden yapı yıkılırsa bunu yapanlar sorumlu olurlar. (M. 4). Nizamname bu kesin şarta bir istisna koyarak yıkılacak yapının “mail-i indihamı” dolayısı ile “civardaki emlak yakın bir tehlikeye maruz” kaldığı için 3. ve 4. maddelerdeki işlemlerin yapılması imkânı yoksa yalnız nakış ve yazıların çıkartılması ya da fotoğraflarının alınmasından sonra yıkımın yapılabileceğini belirtmektedir. (M. 5). Yıkılan yapılardan çıkartılan nakış v.s. Vilayet müzelerine veya gerekirse İstanbul Müzesine konur.(M.6).

Muhafaza-i Ağabeydat Nizamnamesinde taşınmaz eski eserlerin korunması hakkında minimum bir prensip vardır. Esas amaç AAN. 'deki eksik hükümler dolayısı ile özellikle de taşrada sık sık yıktırılan anıtsal yapıların, bundan böyle usulüne uygun olarak ve hiç olmazsa uzun süren bir izin alınma işleminden sonra ortadan kaldırılmalarını sağlamak olmalıdır. Böylece hiç değilse uzmanlarca hazırlanan rapordan ve gene onlar tarafından anıtın üzerinden çıkartılan ya da kopya edilen süs, kitabe v.s.'nin kurtarılmasından sonra yıkılacaktır⁴⁶⁰.

⁴⁵⁸ SERYA, A., Evkaf-ı İslamiye Müzesi, İslam Mecmuası, Yıl IV, Sayı 56, 1334 (1918), s. 1112 – 1116.

⁴⁵⁹ Bk.: Sicilli Kavanin, Cild 16, s. 341.

⁴⁶⁰ Antalya Kalesi'nin yıktırılmaya çalışılması ve bu konuya dair hükümet makamları arasında bir dizi yazışma yapılması da bu Nizamname'nin koruyucu taraflarını göstermektedir. Bu konu daha sonra ayrıca ele alınacaktır.

Muhafaza-i Abidat Nizamnamesinin uygulanmasında da Encümen büyük ölçüde söz sahibidir⁴⁶¹.

1909 yılında Topkapı Sarayının bir Müze haline getirilmesi için önemli çalışmalar yapılmış ve hazırlanan raporlar ancak ileride, Cumhuriyet devrinde gerçekleştirilebilmiştir⁴⁶².

25 Haziran 1335/25.VI.1917 tarihinde kurulan Asar-ı Nakşiye Müzesi⁴⁶³ ile resim sanatının da bir ölçüde müzecilik içine girmesi sağlanmış, kurulan bir Asar-ı Nakşiye Tetkik Encümenine müzeye kabul edilecek eserleri seçme yetkisi verilmiş, müzedeki eserlerin hiçbir şekilde dışarıya çıkarılmamaları hükme bağlanmıştır. Bu müze de bugünkü Resim ve Heykel Müzesinin temeli olmuştur.

Osman Hamdi Bey'in ölümünden sonra Müze-i Hümayun Umum Müdürü olan Halil Edhem Bey (1861–1938) büyük bir fedakârlıkla mücadele etmiştir. Halil Edhem Eldem, ümitsizliklerle dolu bir zamanda bile (Kurtuluş Savaşı Yılları) “İstanbul Asar-ı Atika Muhibleri” Cemiyetini kurmuş, ⁴⁶⁴ müzeyi geliştirmiş, Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümenini kurup yönetmiş, yurt dışına kaçırılan eski eserlerin usta bir dedektif titizliği ile peşine düşmüş ve bunların bir bölümünü de kurtarmayı başarmıştır.⁴⁶⁵

1997 yılında ise, genel bir çerçevede Osmanlı Devleti'nin asar-ı atika nizamnameleri tanıtılırken, ilk kez bu nizamnamenin çevirisi yayınlanmış ve ayrıca 4 Şevval 1285 tarihli belgede hazırlanması kabul edilen nizamname ile 1869 tarihli nizamnamenin ilişkisi kurulabilmiştir ⁴⁶⁶. 1999 yılında da bu nizamnamenin yalnızca maddelerinin sadeleştirilip yayınlandığını görmekteyiz⁴⁶⁷.

3.4. Asar-ı Atika Nizamnamesinin Öncüsü kabul edilen ve II. Abdülhamit'e Sunulan Layiha

Güzel Sanatlar hakkında önemli bilgileri kapsayan ve padişah II. Abdülhamid'e sunulan Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin öncüsü olan Layiha⁴⁶⁸, da; II. Abdülhamid'den önce Padişah Abdülaziz zamanında yapılan işlerden bahsedilmektedir. Varak 5'te adı geçen Suphi Paşa'nın 1881'de II. Abdülhamid'in Ticaret Nazırı (=bakanı) olduğu bilinmektedir. Risalede,

⁴⁶¹ Kunter, H. Baki, Üstad Halil Edhem – Ay-. Eser. S. 111 vd.'da Nizamname uygulamasında Sinan Paşa ve Ebulfazl camilerinin Yıkımı dolayısıyla Encümenin ne kadar titiz hareket ettiğini anlatır.

⁴⁶² Bk.Ogan, s. 91..Ayrıca bk. : Meclis-i Vükela Kararı ile müteşekkil Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümen-i Daimisi- Topkapı Saray-ı Hümayununun Tamirâtı münasebeti ile Encümenin hükümet-i Seniyenin Nazar-ı Dikkatine Arz Eylediği Rapor Suretidir.. 10 Teşrin-i Evvel 1333, Darülhilafetüliye 1337.

⁴⁶³ Bk. Sicilli Kavanin, Cilt 16, s. 784.

⁴⁶⁴ Ogan, 94 – 95. Cemiyetin Kuruluş Tarihi: 12 Şubat 1326/27.II1911.

⁴⁶⁵ Msl., Efes kazısı esnasında kaçırılan eserlerin bir bölümünü geri getirtmeyi başarmıştır. Yanıkoğlu, 63... Ayrıca bk.: Mansel, Halil Edhem ve Sard Eserleri, “Halil Edhem Hatıra Kitabı” Cilt II. S. 1-12.

⁴⁶⁶ Halit Ç., “Osmanlı Devletinde Asar-ı Atika nizamnameleri”, Vakıflar Dergisi, S. XXVI, Ankara 1997, s. 394–395–392.

⁴⁶⁷ Gerçek, F., Türk Müzeciliği, Ankara 1999, s. 165–266.

⁴⁶⁸ BOA, Yıldız, No:2022.

Osmanlılar'da Güzel Sanat dalları sıralanmakta; ilk zamanlarda güzel sanatların yüksek seviyede olduğu, nasıl geliştikleri, nasıl bozulmaya uğradıkları ve bu sanatların yeniden eski hallerine kavuşabilmesi ve ilerleme kaydedebilmeleri için neler yapılması gerektiği oldukça ayrıntılı olarak anlatılmaktadır⁴⁶⁹.

Kim tarafından yazıldığı bilinmeyen layiha'da yazara göre; Osmanlılarda Sanayi-i Nefise “Mimarlık, hattatlık, hakkaklık, çinicilik, sedef-kârı oymacılık, mücellidlik” gibi sanat dallarından oluşmakta, bunların dışındakiler de “Sanayi-i Adliye”den kabul edilmektedir.

Layihâ'nın, Asar-ı Atika Nizamnamesi'ne öncü olduğunun söylenme nedeni; 1887'de kurulan Beyazıt Kütüphanesi'nin 3 yıl öncesinden bahsedilmesindedir. Bu nedenle makalenin yazarı tarafından layihanın 1884 ile 1885 tarihlerinde yazılmış olabileceği söylenmektedir.

Mimarideki bozulmalara ve nedenlerine detaylı olarak değinilmektedir. Kalfaların okullardan çıkmaması, eski usullerin örnek alınmaması gibi nedenler ileri sürülmüştür. Ortaçağda Avrupa'da mimarlığa ait okullar yokken, söz konusu okulların açılarak mimarlığın gelişmesi sağlanmıştır. Risalenin yazarına göre; Osmanlılarda mimarlık sanatı geriye gitmeye başlamıştır. Bunun önlenmesi için de kısa sürede⁴⁷⁰ öncelikli olarak ise İstanbul'da bir okulun açılması gerekmektedir.

Ortaçağ'da Avrupa'da mimari ile ilgili okullar olmayıp, mesleki bilgilerin ustadan çırağa zincirleme aktarıldığı, daha sonra bu konularda okulların kurulduğu, bu okullarda da Yunan Mimarisi'nin esas alınarak dersler verilmiş olduğu, Osmanlılarda da bunun tam tersi şekildeki işleyişten dolayı geriye gidişin başladığı anlatılmaktadır.

Layihâ'nın yazarı nakkaşlığın Osmanlılar'ın en ileri milli sanat dalı olduğunu ifade etmektedir. Layihâ'da tahrip edilen sanat eserlerinden bahsedilmekte, ayrıca üç yıl önce Sultan Ahmed Camii'nin tamiri sırasında Suphi Paşa'nın daha önce badana ile örtülen yerler üzerinde yaptırttığı çalışma sonucunda eski resim ve nakışların ortaya çıkartıldığı anlatılmaktadır.

Avrupa'dan gelen bazı adi nakış tekniğinin taklidi olan ve mahalle aralarında bir zamanlar devlet ileri gelenlerinin yaptırdıkları binalardaki nakışları gören Avrupalıların bunları ayıplamış olduklarını iletirken, Osmanlılarda ise kendi milletine ait sanatların yok edilmesine çalışılması yanlışır denilmektedir.

Paris'te eski Türk çinilerinin taklit edilmeye çalışıldığı fakat bunların eski Türk çinilerinin yüksek seviyesine ulaşamadığı iletilmektedir.

⁴⁶⁹ Özkaya, Y., OTAM, “II. Abdülhamid'e Güzel Sanatlar Hakkında Sunulan Layiha”, Ankara, 1993, c. 4, s. 645-685.

⁴⁷⁰ Layihâ'daki sözü edilen okulların açılması 8 yıl almıştır.

Osmanlı'nın güzel sanat kollarının canlandırılmasının hükümetlerin görevi olduğu, bunun için de gerek İstanbul'da gerekse Osmanlı'nın diğer yerlerindeki cami, türbe, medrese, kütüphane, çeşitli milli binalar ve bunların içerisinde bulunan her çeşit eşyanın ve eski eserlerin dikkatle korunmasının şart olduğu yazılmıştır. Eski durumu bozulan eserlerin eski hallerine döndürülmelerinin hırsızlıklara karşı korunması gerektiği, hademeler ve memurlar tarafından antikacılara satılmasının önüne geçilmesi gerektiği, bu işe cesaret edenlerin ise en kısa sürede cezalandırılmaları gerektiği söylenmiştir. Bu şekilde ülkedeki eski yapıların, eski eserlerin korunmasının mümkün olabileceği bu eserlerin koruma altına alınması için dört üyeden meydana gelen bir kurul, bir **koruma heyeti kurulabileceği** anlatılmıştır. Her sanat kolu kendi sanatlarını korumalı ve eski usulü taklit ederek yaptıkları örnekleri yılda bir kez olmak üzere bu **Koruma Heyeti**'ne sunmalı ve kurul tarafından örnekler incelenmeli, hak edenlere madalya, nişan ve hediyeler verilmelidir⁴⁷¹.

Bir süreden beri sanat adına, ülkeye alafranga adıyla çirkin bir sanat geleneğinin sokulduğunu, bu sanat eserlerinin ithaline özen gösterildiği ve millet ve memlekete ait olan eski geleneklerin unutulduğu iletilmektedir. Avrupalıların ise bunun tam tersi olarak Doğu sanat eserlerini büyük miktarda paralarla ülkelerine ve müzelerine kazandırmak için çaba sarf ettiklerini ve söz konusu eserleri Avrupa'ya taşıdıklarını anlatılmaktadır.

Avrupalılar, Kur'an-ı Kerim ve diğer el yazması eski eserleri, yazıtları ve yaldızla süslü ciltleri meydana getiren ressamın eserlerini, ortaya koymuş oldukları sanat takdir edilerek; Paris, Londra, Berlin ve Viyana kütüphane ve müzelerini donattıkları dile getirilmektedir. Üsküdar ve Eyüp gibi yerlerdeki eski mezar taşlarının yazılarının ve nakışlarının incelendiği bilinmekte ve Avrupalıların bunların birçoğunun resimlerini kendi kapılarına astıkları iletilmiştir.

Avrupa Sanat eseri uzmanlarının dikkatlerini çeken eserleri uzun zamandan beri topladıkları ve ele geçirdikleri pek çok örneği, Avrupa müzelerine taşımalarının seyredilmiş, olduğunun anlaşıldığı söylenmektedir. Ne yazık ki Osmanlı'da milli sanat eserleri müzesi oluşturulmak istense gereken örnekleri toplamak oldukça güçleşmiştir. Denilmektedir.

Okullarda, resim ve tarih gibi ilimleri okutmanın gerekliliği, resimsiz hiçbir bilimin fen ve sanatın gerçek şekliyle okutulmasının mümkün olamayacağı anlatılmıştır.

⁴⁷¹ Özkaya, Y., OTAM, "II. Abdülhamid'e Güzel Sanatlar Hakkında Sunulan Layiha", Ankara, 1993, c. 4, s. 645-685.

3.5. Eski Eserlerin Yurt Dışına Kaçırılmasını Önleyici Kanun Çıkarılması (1874 Tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi)

Dethier'nin müdürlüğü zamanını anlatırken de sözettiğimiz gibi, Türkiye'de ilk eski eserler tüzüğü 1874 tarihinde çıkmıştır. O zaman ki adı ile Asar-ı Atika Nizamnamesi diye anılan bu tüzük, Bir giriş, dört bölüm ve bir sonuç şeklinde sıralanmış olarak 36 maddeden ibarettir ⁴⁷². 1874 tarihli ilk eski eserler tüzüğünün 1. ve 2. maddelerinde eski eserin tanımı yapılmakta, 3. maddesinde kazılarda çıkan eski eserlerin nasıl taksim olunacağını belirtilmekte, 4. maddesinde Maarif Nezareti (Milli Eğitim Bakanlığı) ne başvurulmasının gerektiği konusu yer almaktadır. Daha sonraki maddeler kazı işleri, çıkan eserler, eserlerin taksimi ve diğer konularla ilgilidir.

1874 tarihli tüzük, arkeolojik kazılar için bir takım esaslar getirmiş olması bakımından, şüphesiz ileri bir adımı temsil etmekteydi. Ancak oldukça olumsuz bulunmuştur. Çünkü bu tüzüğün, arkeolojik kazılar da ele geçen eserlerin kimlere ait olacağını gösteren maddesi ile eserin yurtdışına çıkarılmasını yasaklamayan tarafı, Türkiye'nin menfaatleri ile bağdaşmamaktadır. Tüzüğün, kazılarda çıkan eserlerin üçte birini kazı yapana, üçte birinin arazi sahibine, üçte birinin de devlete ait olduğunu gösteren üçüncü maddesi ile eserlerin yurt dışına çıkarılmasını yasaklamayan, sadece basit formalite kayıtlarına tabi tutan otuzikinci maddesi şöyledir:

“Madde 3 – Gayrı mekşuf asar-ı atika nerede bulunur ise bulunsun devlete aittir. Fakat mezunen icray-ı taharriyat edenlerin bulacakları asar-ı atikanın sülüsü canib-i müriye ve sülüsü dahi bulana ve diğer sülüsü dahi asar-ı atikanın zuhurettiği arzini sahibine ve asar-ı atikayı bulan adam kendi arazisinde bulmuş ise sülüsünü kendisine ve sülüsü miriye ait olacaktır.

Madde – 32 Memelik'i şahanenin herhangi tarafında olur ise olsun memalik-i ecnebiye çıkarılacak gerek meskukat ve gerek sair nevi asar-ı atikanın bir kıt'a defteri Maarif Nezaretine irsal olunub mezuniyet'i resmiye alınmadıkça çıkarılamayacaktır. Asar-ı mesküreden müzeye lüzumlu olanların iştirasına rağbet olunur ise, değer kıymetinin tediyesi ile irza olunarak diğerlerine ruhsat verilecektir.”

1874 tüzüğünden önce eski eserlerimiz yağma edilircesine yurt dışına çıkarılmıştır. Bu tüzük, eski eser konusu ve kazılarla ilgili birtakım esaslar getirmiş olması nedeniyle, bu alanda ne de olsa ileri bir adım atılmış olduğu söylenilebilir. Ama eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını önleyen hükümler içermesinin yanında, merhum **Remzi Oğuz Arık**'ın da dediği gibi, eski eser hırsızlığını veya memleket dışına götürülmesini kolaylaştıran bir durumu da

⁴⁷² 1874 tarihli tüzük, Ruzname-i Ceride-i Havadis gazetesinin 3 ve 4 Rebiülevvel 1291 tarih ce 2446 ve 2447 sayılı nüshalarında yayınlanmıştır. Biz, tüzüğe ait incelemelerimizi bu gazete nüshalarından yapmış bulunuyoruz.

sözkonusudur. Tüzüğün, memleket menfaatlerine, uygun düşmeyen böyle maddeler ihtiva etmesinde asıl rol sahibi acaba kimlerdir? Bu konuyu kaleme almış bazı kimselerin de işaret ettiği gibi, kabahat yalnızca **Dethier**'e mi aittir? Bu konuyu derinlemesine incelemek ve tartışmasını yapmaktır konumuz dışı olduğundan, sadece şunu belirtelim ki, tüzük maddelerini Dethier, kaleme almış olsa bile, onu yürürlüğe koyacak tek başına Dethier değildir. Tüzüğün önce **Meclis-i Kebir-i Maarif**'te, ondan sonra **Şuray-ı Devlet**'te müzakere ve kabulü gerekmektedir. Konunun bu tarafı bir yana, tüzüğün çıktığı **1874** yılında **Maarif Nazırlığı** makamında **Ahmet Cevdet** ve **Saffet Paşa** gibi ⁴⁷³ geçen yüzyılın en kültürlü ve değerli kimseleri bulunmuşlardır. 1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi konusunda kimliklerini bilmediğimiz kimselerin haince kurnazlıklarını rol oynayıp oynamadığına dair bir şey söyleyecek durumda değiliz. Böyle bir kurnazlık olsa da olmasa da, tüzüğün çıkarılışı ile ilgili makam sahiplerinin, en basitinden memleket menfaatlarını hesaplamakta beceriksizlik göstermiş olduklarını düşünmek lazımdır ki, bu bile onları tarih karşısında suçlu saymamızı gerektirir.

“Eski eserlerin değerini takdir yönünden Türklerin durumu” başlığını taşıyan kısımda belirttiğimiz veçhile, eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını önlemek isteyen bir yazı 1865 yılı Ocak ayında bir gazetede yer almıştı. 1874 tüzüğünün çıkışından epeyce önce, eski eserleri yurtdışına çıkarmama fikrinin mevcudiyetine rağmen, bu tüzüğün, eski eserin yurt dışına çıkarılmasına kanuni hüviyet kazandırır mahiyetteki hükümlerle ortaya konusu, konuya hangi yönden bakılırsa bakılsın, zamanın idarecilerinin hatalarını elbette hafifletemez.

Tüzük çıktıktan sonra, Türkiye’de kazı yapan yabancılar tüzüğün üçüncü ve otuz ikinci maddelerinden kendi çıkarları için haddinden fazla faydalanmışlar, çok defa kendi hisselerine düşene bile razı olmamışlardır. Bazıları siyasal manevralar yaparak haklarından daha fazlasını götürmeye çalışmış, bazıları da haber vermeden veya gizleyerek hakkından fazlasını götürmüşlerdir ⁴⁷⁴.

İlk Eski EserlerTüzüğü (1874 Asar-ı Atika Nizamnamesi) hazırlanıp yayınlanıncaya kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yapılan eski eser kaçakçılığı ile ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. İlk tüzüğün yayınlanmasından çok sonra 1297 (1881) tarihinde Musul yakınlarında Koyuncuk mevkiinde Mr. Rafsam tarafından yapılan kazıda elde edilen eserlerin nasıl götürüldüğünü arşiv belgeleriyle yukarıda anlatmıştık. Bu belgenin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere meydana çıkarılan 707 parça eserden 684 parçası İngilizler tarafından alınmış, Osmanlı hükümetine sadece 23 parça bırakılmıştır. Sözde bu, resmen ve tüzüğün mevcudiyetine rağmen yapılan bir paylaşmadır. Görülüyor ki, ilk Eski

⁴⁷³ Ahmet Cevdet Paşa 24 Nisan 1873 den 5 Nisan 1874 e kadar, Saffet Paşa da 5 Nisan 1874 den 16 Ocak 1875 e kadar Maarif Nazırlığı yapmıştır.

⁴⁷⁴ Su, K., s. 21, 22, 62, 65.

Eserler Tüzüğü de eski eser kaçakçılığını büsbütün önleyememiştir. Profesör Remzi Oğuz Arık'a göre bu tüzük: *“Anadolu’da, Suriye’de, Mezopotamya’da keşfedilen eski eserlerin hırsızlığını veya memleket dışına götürülüşünü kolaylaştırmış, hatta meşrulaştırmıştır”*⁴⁷⁵. Gerçekten bu tüzüğün üçüncü maddesi bir kısım eserlerin memleket dışına çıkmasına imkân verecek nitelikte idi. Madde şöyle idi. “Keşfedilmeyen eski eserler nerede bulunursa bulunsun devlete aittir. Fakat mezunen kazı yapanların bulacakları eski eserlerin üçte biri devlete ve üçte biri de bulana ve diğer üçte biri eski eserlerin meydana çıktığı arazinin sahibine ve eski eserleri bulan adam kendi arazisinde bulmuş ise üçte ikisi kendisine ve üçte biri devlete ait olacaktır”.

Görülüyor ki tüzük, imparatorluk sınırları içinde kazı yapan yabancılara buldukları eserlerin üçte birini alma hakkını tanımıştır. Yabancılar aynı tüzüğün otuz ikinci maddesinden faydalanarak paylarına düşen eserleri, memleket dışına çıkarabilmişlerdir. Kazı yapan yabancılara, bu imkânı veren otuz ikinci madde de şöyle idi: *“Memalik-i Şahanenin (Osmanlı İmparatorluğunun) her hangi tarafında olursa olsun yabancı memleketlere çıkarılacak gerek paralar ve gerek sair çeşit eski eserlerin bir tane defteri Maarif Nezaretine gönderilip veya verilip resmi izin alınmadıkça çıkarılmayacaktır. Adı geçen eserlerden müzeye lüzumlu olanların satın alınmasına rağbet olunur ise değer ve kıymetinin ödenmesiyle sahibi irza olunarak diğerlerine ruhsat verilecektir”*.

Eski Eserler Tüzüğü'nün uygulanmasında da birçok yolsuzluklar yapıldığı şüphesizdir. Yabancı hafirler, tüzüğün üçüncü ve otuz ikinci maddelerinden kendi çıkarlarına pek çok faydalanmışlardır. Çoğu zaman hisselerine düşene razı olmamışlar, eserlerin fazlasını, daha değerli olanlarını dışarıya çıkarabilmek için zorlamalar yapmışlar⁴⁷⁶, gayrimeşru yollara başvurmuşlardır. Burada bir soru hatıra geliyor: Eserlerin dışarıya çıkarılması, niçin yasaklanmamıştır? Neden tüzüğe yasaklayıcı hüküm konmamıştır? Merhum Aziz Ogan'a göre böyle yasaklayıcı bir hükmün tüzüğe konmaması, yabancı hafirlerin hisse olarak aldıkları antikalara kolayca memleket dışına çıkarabilmelerine imkân sağlamak içindir. Bunun böyle olmasında ise Dr. Dethier'nin büyük etkisi olmuştur⁴⁷⁷. Aslında Dethier hakkındaki bu suçlama pek yerinde olmasa gerekir. Çünkü Prof. Remzi Oğuz Arık'ın da ifade ettiği gibi Dethier namuslu ve fakat silik bir insandır.⁴⁷⁸ Böyle bir kimsenin Türkiye’de eski eser kaçakçılığını meşru hale sokacak derecede kurnaz ve haince hareket etmiş olması pek

⁴⁷⁵ Arık, R.O., Türk Müzeciliğine Bir Bakış, s. 2.

⁴⁷⁶ Mevcut Eski Eserler Tüzüğü'ne rağmen Bergama'da hafriyat yapan Almanlar elde ettikleri eserlerin üçte ikisini, hatta tamamını Berlin'e götürmek için hükümete müracaatta bulunmuşlar, üçte ikisini alıp götürme izni almışlardır., Belge: 25, 29.

⁴⁷⁷ Asar-ı Atika Nizamnamesi ve 1874'ten itibaren yapılan hafriyat; Aziz Ogan Yeni Türk Mecmuası, ayrı bası, s. 4.

⁴⁷⁸ Arık, R.O., Türk Müzeciliğine Bir Bakış, s. 3.

mümkün gözükmemektedir. Oysaki eski eserlerin yabancılar tarafından yağma edilmesinin önüne geçmek üzere ilk teşebbüs onun müdürlüğü zamanında yapılmıştır. Eski Eserler Tüzüğü onun müdürlüğü zamanında çıkarılmıştır⁴⁷⁹. Bu tüzük, bütün kusurlarına rağmen yine de kazıları düzen altına koymuştur. Osmanlı Devletinin mali ve siyasi gücü güçlü olsaydı, bu tüzükle dahi yabancı hafirler tarafından meydana çıkarılan eserlerin değerlilerinin kendi müzelerimize nakledilmesi sağlanabilirdi. Hâlbuki ilk Eski Eserler Tüzüğü'nün yürürlüğe girdiği devir Osmanlı İmparatorluğu'nun gırtlığına kadar borçlandığı, siyasi nüfuz ve itibarını kaybettiği bir devirdir. Bu devir, padişah fermanı ile yabancılar her türlü imkânların bahşedildiği korkunç bir yaranma devridir. Böyle bir devirde Dethier gibi bir yabancından eski eserlerin dışarıya çıkmasını kesin olarak önleyecek tedbirlere başvurması, bizim adımıza, kahramanlık göstermesinin beklenmesi Osmanlıya eksikleri de olsa hizmet etmiş bir devlet adamına haksızlık olur. Dethier, dokuz yıllık müdürlüğü zamanında bize göre ancak bir yabancından beklenebilecek kadarıyla görevlerini yerine getirmiştir.

Dethier, müdürlüğü zamanında, Maarif Nezaretinden ve etrafından saygı ve itibar görmüştür. Kendisinden önce müzeyi koruma görevi yapan Trentzio'ya kazı izni vermek, bu konuda görüş bildirmek yetkisi tanınmamıştır. Sadece müzede eserleri muhafaza ve değerlendirme görevi verilmiştir. Dethier'ye de sadece müze ile meşgul olma vazifesi verilebilir, başka yetki tanınmayabilirdi. Halbu ki İngilizlerin Ayasluğ hafriyatı dolayısıyla Maarif Nezareti tarafından Babıaliye yazılan bir yazıdan, Dethier'ye, müdürlüğünün daha ilk yılında geniş yetki tanınmış olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki, imparatorluk içinde meydana çıkacak eski eserleri buldukları yerlerde muayene etmek, tarih ve sanat bakımından değerlendirmek ve bütün bunları Nezarete bildirmek Dethier'nin yetkileri arasındadır.

Bugünün Milli Eğitim Bakanlığı'nın Talim ve Terbiye Dairesi durumunda bir organ olan eski Maarif Nezareti'nin Meclis-i Kebir-i Maarif adlı kurulunun bu madde değişikliği tahakkuk edip tüzüğe işlenememiştir. O sırada müze, eski eser kaçakçılığı ve nihayet eski eserler tüzüğü konuları üzerinde duran sadece Meclis-i Kebir-i Maarif değildir. Bu konuyu öteden beri gazetelerde işlemektedirler. Böylece 1874 tarihli eski eserler tüzüğü yürürlüğe girdiği günlerde Basiret gazetesinde çıkan dört sütunluk ve 18 Nisan 1874 tarihli uzun bir yazıda⁴⁸⁰, eski eserlerin bir memleket için taşıdığı ile memleketimizin eski eser bakımından zenginliği konusuna değinildikten sonra, Avrupa müzelerinin Türkiye'den kaçırılan eserlerle zenginleştiği etraflıca anlatılmaktadır. Alman, İngiliz ve Amerikalıların yaptıkları eski eser kaçakçılıklarından örnekler verilerek bahsedilmekte, sonra yeni bir eski eserler tüzüğünün çıktığı belirtilmektedir. Bu tüzüğün eski eser kaçakçılığını önleyecek durumda olmadığı

⁴⁷⁹ Atasoy, S., "Türkiye'de Müzecilik", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, c.VI, s.1459.

⁴⁸⁰ Basiret no: 1208, İrebiülevvel 1291 – 6 Nisan 1290

kaydedildikten sonra tüzüğün değiştirilmesi konusu üzerinde durulmaktadır. 4 ve 5 rebiülevvel 1291 (21 ve 22 Nisan 1874) tarihli Basiret gazetesinde de Asarı Atika Nizamnamesi yani Eski Eserler Tüzüğü metni yayınlanmıştır.

Yine aynı gazetenin⁴⁸¹ 30 Ocak 1875 tarihli nüshasında yayınlanan Asar-ı Atika Mektebi (Arkeoloji Okulu) kurulması konusundaki hayli uzun bir yazıda İngiliz ve Amerikalıların Türkiye’den eski eser kaçakçılara dair örnekler verildikten sonra şöyle denilmektedir:

“Eski eserlerin kadir ve kıymetlerini biz de takdir edenlerden bulunduğumuz ve Avrupa müzelerinin Osmanlı toprakları sayesinde dolduğunu işitip durduğumuz halde, bizdeki müzenin onlara nispetle ikinci derecede kalabilmesi ve özellikle Avrupa’dan eski eser araştırmasına gelenlere müracaatları sırasında Babıâli’den verilen emirler ile buna ait tüzük hükümlerini yerine getirmeye, bilerek bilmeyerek itina göstermeleri, eski eserlerin yabancı ellere geçmesi sonucunu vermekte, bu da üzüntü ve teessüfünüzü mucip olmaktadır. Bu bakımdan şu halin ortadan kaldırılması ile bizim müzenin dahi gereken yüksek seviyeye ulaşmasını temin etmek ve taşralarda eski eser araştırmasına giden Avrupa’lıların hükümet memurluklarını iğfal edebilmeleri imkânına mani olmak için, eski eserler nizamının tadil ve genişletilmesi ile beraber, taşraya gidecek yabancıların araştırma yaptıkları sırada yanlarında bulunup çıkardıkları eserlerin ne olduğunu anlayacak memurlar yetiştirmek gerekmektedir.”

Yabancıların tarihi eser kaçakçılığına, eski eserler tüzüğünün yetersizliğine dair bu tip yazılar başka gazetelerde de rastlanmıştır. Bu yolla şu noktayı belirtmekte yarar vardır. Abdülaziz Devri gazetelerinde, zamanına göre, hayli üstün seviyeli fikir yazıları çıkmıştır. Bu yazılarda idare sistemindeki aksaklıklara işaret edilmiş, yeni olarak neler yapılması gerektiğine dair uyarılara rastlanmıştır. Bu yönden, daha sonraki devir olan Abdülhamid Devri basınından daha serbest ve serbestliğinden dolayı daha da kaliteli görünen Abdülaziz Devri basınıının, aksaklıkların düzeltilmesi ve yeni bir şeyler yapılması ihtiyacını duyurup bunun işaretini vermesi bakımından, idare adamları üzerinde olumlu etkiler yaptığı bir gerçektir. Nitekim Meclis-i Kebir-i Maarif’ in eski eserler tüzüğünde değişiklik isteyen yazısının 26 Kasım 1874, değişikliği tespit eden yazısının ise 6 Şubat 1875 tarihini taşımasına karşılık, yürürlüğe konan tüzüğün eski eser kaçakçılığını önleyecek durumda olmadığına ve değiştirilmesi gerektiğine parmak basan Basiret gazetesi yazısının bundan aylarca önceye rastlayan 18 Nisan 1874 de çıkmış olması, bu düşünce ve tahminimize hak verecektir⁴⁸².

⁴⁸¹ Basiret no: 1435, 22 zilhicce 1291 – 18 kanun sani

⁴⁸² Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 288.

1874 tarihli tüzüğün yürürlüğe girmesinin üzerinden bir sene bile geçmeden tüzüğün bazı maddelerinin değiştirilmesi için Meclis-i Kebir-i Maarif'in faaliyete geçtiği görülmektedir. Adı geçen kurumun böylesine kısa bir zamanda tüzükte değişiklik yapılmasını isteyişini, bunun yayınlanmasını müteakıp, Meclis-i Kebir-i Maarif'i hedef tutarak, tüzükte memleket menfaatlerine uymayan tarafların bulunduğuna dair konuşma ve yazışmaların gerçekleşmiş olabileceğine maletmek yerinde olur.

Meclis-i Kebir-i Maarif'in, 1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesinde değişiklik isteğiyle ilgili bir belge yayınlanmıştır. Yayınlanan bu vesikada: Yunanistan'da kazı yapma isteğinde bulunan yabancılara hangi şartlarla izin verileceğine dair yabancı gazetelerde görülen bir yazıdan bahsedilerek bu şartların, ülkelerinde eski eser aranacak devletin bu konudaki hukukunu koruyucu, aynı zamanda umumun faydasını da sağlayıcı durumda bulunduğu hakkında bir misal verilmeye çalışılması dikkati çekmektedir. Meclis-i Kebir-i Maarif'in yarısının bu kısmından, tüzük çıkmadan önce başka başka memleketlerin eski eser ve arkeolojik kazılarla ilgili mevzuatına dair bir bilgi edinilmeden ve memleketin menfaatlerini koruyacak bir tüzük metninin nasıl olabileceği hakkında araştırmacı mahiyette esaslı bir çalışma yapılmadan tüzüğün hazırlanmış olabileceği şüphesi kuvvet kazanmaktadır.

Dr. Dethier'nin müdürlüğü zamanında ele alınan önemli meselelerden birisi de Eski Eserler Tüzüğü'nün hazırlanması ve uygulanmasıdır⁴⁸³. Dört fasıl ve otuz altı maddeden ibaret olan bu tüzük, zamanın ihtiyaçları gözönünde tutularak kaleme alınmıştır. Bu tarihe gelinceye kadar Osmanlı Devleti sınırları içinde toprak altında ve üstünde bulunan kıymetli müzelik eserler adeta yağmaya uğramış, gemilerle Avrupa'nın çeşitli müzelerine götürülmüştür⁴⁸⁴. Tüzük bu yağmayı kısmen önlemiş, kazıları, antika araştırılmasını ve antika ticaretini bir dereceye kadar disiplin altına almıştır. Bu tüzüğün, müzecilik tarihimiz bakımından önemini belirtmek için, yayınlanmasından önce eski eserlerin nasıl yağma edildiğini bilmek gerekmektedir.

Türkiye'de kazı yapan yabancıların, kendi hisselerine razı olmayarak buldukları eserlerin tamamını kendi memleketlerine götürmelerine dair örnekleri içeren Meclis-i Kebir-i Maarif'in bu yazısı⁴⁸⁵ 16 şevval 1291 (M:26 Kasım 1874) tarihlidir. Bununla ilgili madde değişikliği yazısının tarihi ise 29 zilhicce 1291 (M: 6 Şubat 1875)'dir. Meclis-i Kebir-i Maarif'in 1874 Asar-ı Atika Nizamnamesi için hazırladığı yeni maddeler şöyledir:

- 1- Keşfedilmiş ve toprak üstünde olan eski eserler her nerede bulunursa bulunsun devlete ait olduğu gibi, devlete ait topraklarda, ister Osmanlı tebasından ister

⁴⁸³ Can, N., Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun ve Nizamnameler ve Emirler, s. 1-5.

⁴⁸⁴ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 285.

⁴⁸⁵ Su, K., s.52.

yabancı tebasından bulunsun, izinli olarak araştırma yapacakların bulunacakları esaslı eserlerin tamamı devletin olacaktır.

- 2- Mülk olan topraklarla araştırma yapacakların bulacakları eski eserlerin üçte biri arazi sahibine, üçte ikisi devlete ait olacak araştırmacıya bir şey verilmeyecektir.
- 3- Gerek devlete ait topraklarda gerekse başkalarının mülkünde kazı yapacak olanlar, bulacakları eski eserlerin alçılarını ve fotoğraf ile resimlerini alabilecektir.
- 4- Mülk sahibi kendi hissesine düşen eski eserlerin müze için alçı ile resimleri alınmadıkça, bir mahalden diğer mahale nakli veyahut satışı caiz olmayacaktır.

İlk Eski Eserler Tüzüğü, Dethier'nin müze müdürlüğü zamanında çıkmış olmakla birlikte elbette Dethier'nin eseri değildir. Dethier tarafından hazırlanan taslağın Maarif Nezaretinin Talim ve Terbiye Dairesi olan Meclis-i Kebir-i Maariften geçmesi lazımdır. Çünkü tüzüğün hazırlandığı sırada Meclis-i Kebir-i Maarif kurulmuş bulunuyordu. Kazı için ruhsat vermek, müze ile ilgili kanun ve yönetmelikleri hazırlamak bu meclisin yetkileri dâhilinde idi⁴⁸⁶. Böyle olunca Eski Eserler Tüzüğü hazırlanırken bu meclisin “eski eserlerin yurt dışına çıkarılması yasağını” kesin olarak tüzüğe koyması olanaklıdır. Dethier de müze müdürü olarak böyle bir kaydın tüzüğe konmasına engel olamazdı. Kanaatımızca, hazırlanırken tüzüğe eski eserlerin yurt dışına çıkarılması yasağı konulmak istenmiştir. Lakin muvaffak olunamamıştır. Bunun nedenini müze müdürü Dethier'nin yabancı oluşunda aramak doğru değildir. Nitekim bir süre sonra tüzüğün, eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını önleme bakımından yetersiz olduğunu gören Meclis-i Kebir-i Maarif, ilgili maddelerinde değişiklik yaparak müzelik eserlerin yurt dışına çıkarılmasına engel olmak istemiştir. Lakin sonraki uygulamadan anladığımızı göre bu teşebbüste muvaffak olamamıştır. Müzecilik ve arkeolojik kazılar tarihimiz bakımından önemi olan Meclis-i Kebir-i Maarif'in bu konudaki kararı ilginçtir. Kararda ilk Eski Eserler Tüzüğünden önce yabancı müzeler adına Osmanlı Devleti sınırları içinde yapılan kazılar için irade-i seniye çıkarıldığı, Maarif Nezaretince kabul edilmiş şartlara göre kazı izni verildiği, yeni tüzükte yabancılar tarafından yapılacak araştırma için gerçekleştirilecek kayırma ve isteklerin kabul veya reddedileceği hakkında bir kayıt bulunmadığına göre bunların araştırmadan men'edildikleri manasının anlaşıldığı, hâlbuki tarihi keşifler ve haberler bakımından faydası inkâr edilemeyecek olan böyle değerli bir işten halkın mahrum edilmesinin doğru olamayacağı ifade edildikten sonra şöyle devam edilmektedir:

“Yabancı tebaaya dahi adı geçen tüzük hükümleri uygulanmak şartıyla araştırma yapma izni verilmesi lüzumu meydandadır. Ancak bunlar elde ettikleri izne uygun hareket etmedikleri gibi Devlet-i Aliye (Osmanlı Devleti) hakkında saygı göstermemektedirler. Ne

⁴⁸⁶ 1286 (1871) Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 138. maddesi.

kadar şey çıkarabilirlerse hepsini alıp mabet, bina gibi meydana çıkan ve gayrimenkul eserlerin ötesini berisini söküp yıkıp bir suretle memleketlerine nakil ve ihraç etmektedirler. İngiltere tebaasından Bağdat vilayetinde, Musul'da araştırma yapma izni bulunan Mr. Smit'in ve yine aynı devlet tebaasından Aydın vilayeti içinde Ayasluğ (Selçuk) da kazı yapma izni almış olan Mr. Wud ve Cezayir-i Bahr-i Sefit vilayeti (Çanakkale vilayeti) dâhilinde Hisarlık arazisinde kazı yapmaya mezun olan Amerikalı Mr. Schliemann'ın araştırma sırasında ele geçirdikleri bunca kıymetli ve yeniden birkaç müze kurulmasına ve tanzimine yeter ve yaraşır değerli eserlerin hepsini, Devlet-i Aliye'ye ait hisseyi bırakmaksızın yabancı memleketlere gönderdikleri ve geçirdikleri delillerle sabittir, Bahsi geçen hissenin alınması yolunda yapılan teşebbüsler, açılan davalar neticesiz kalmış, devletin hukuku kaybolmuştur. Bahis konusu tüzükte araştırma için yabancılar tarafından istenecek iltimasın kabul ve reddi sükütle geçirilmiş ise de açıklanan sebeplerden dolayı bu şeklin uygun olamayacağı meydandadır. Zikri geçen tüzük hükümleri yürürlükte olmak şartıyla ve bazı sakıncalı kayıtlar konularak ruhsat verilecek olsa bu hal yabancılar hakkında istisnai kaide manasına alınarak dedikodu yaratacaktır. Sakıncalı kayıtlardan vazgeçilerek tüzük hükümlerine göre ruhsat verilecek olsa, bulunacak eserlerden araştırmacıya hisse ayrılacağı cihetle yabancılar bunu meramlarına vesile sayarak yine bildiklerini yapmaktan geri durmayacaklardır. Yunanistan'da araştırma isteğinde bulunan yabancılar ekli kâğıtta da yazılı şartlarla izin verildiği yabancı gazetelerde görülmüştür. Bu şartlar, ülkesinde eski eser aranacak devletin bu husustaki haklarını korumakla beraber umumu dahi istifade ettirecek durumdadır. Bu bakımdan hem yabancılar hakkında istisnai kaide rengi gösterilmemek, hem de Saltanat-ı Seniye'nin haklarını korumakla birlikte umumun faydasını sağlamak üzere gerek Osmanlı tebaasından, gerek yabancılardan devlet malı topraklarda veya şahıslara ait topraklarda araştırma yapacak olanlara hisse verilmesi ile ilgili maddeler tüzükten kaldırılmıştır. Bu maddelerin yerine ekli kâğıtta yazılı maddeler hükmü geçerli olmak ve bulunacak eski eserlerden müze ile arazi sahibinden başkasının hisse almaya hakkı ve yetkisi olmamak şartıyla izin verilmesi uygun bulunmuştur".

Daha sonra kararda, yeni maddelerin Eski Eserler Tüzüğüne eklenmesi ve yabancı devletler elçilerine duyurulmak üzere Babıâli'ye arzı yer alıyordu⁴⁸⁷.

Yukardaki karara göre Eski Eserler Tüzüğüne eklenecek yeni maddeler şunlardır:

1. Keşfedilmiş ve toprak üstünde olan eski eserler her nerede bulunursa bulunsun devlete ait olduğu gibi devlete ait topraklarda ister Saltanat-t Seniye (Osmanlı Devleti) tebaasından olsun ister yabancı tebaadan bulunsun izinli olarak araştırma yapacak olanların bulacakları eski eserlerin hepsi devlete verilecektir.

⁴⁸⁷ Su, K., Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi, ICOM Yayınları, İstanbul, 1965, Belge: 13, s. 26.

2. Mülk olan topraklarda araştırma yapacak olanların bulacakları eski eserlerin üçte biri toprak sahibine, üçte ikisi devlete ait olup aracıya bir şey verilmeyecektir.

3. Gerek devlete ait topraklarda gerek başkalarının toprağında kazı yapacak olanlar bulacakları eski eserlerin alçılarını, fotoğraflarıyla resimlerini alabileceklerdir.

4. Mülk sahibi hissesine düşen eski eserlerin müze için alçı ile resimleri alınmadıkça bir mahalden diğer mahalle nakli veyahut satışı caiz olmayacaktır⁴⁸⁸.

Meclis-i Kebir-i Maarif in Eski Eserler Tüzüğü'nde yapılmasını teklif ettiği yukarıda belirtilen dört maddeden ibaret değişiklik gerçekleştirilip yürürlüğe konamamıştır.

Osman Hamdi Bey tarafından ikinci Eski Eserler Tüzüğü hazırlanıp yürürlüğe konuncaya kadar yabancı hafirler, kazılarda meydana çıkardıkları eserlerden hisse almaya ve bunları dışarıya çıkarmaya devam etmişlerdir. Bu sırada imparatorluk uçurumun kenarına gelmiş, maddi ve manevi çöküntü içine girmiştir. Yabancı devletleri gücendirecek en ufak bir harekettten çekinilmektedir. Öyle ki, kendi topraklarımızda çıkan eski eserlerin dışarıya çıkarılmasının yasak olduğunu ilan etmekten dahi kaçınılmıştır. Bu bakımdan Osman Hamdi Beyin müze müdürlüğü sırasında hazırlanan Eski Eserler Tüzüğü ile⁴⁸⁹ eski eserlerin yurt dışına çıkarılışının yasak edilmesi medeni cesaret örneği ve büyük yurtseverlik ifadesidir. Böyle bir davranış Dethier'den beklenemezdi.

Meclis-i Kebir-i Maarif kayıtlarına göre tüzüğün yayınlanmasından önce hafirlere müddetsiz hafriyat izni ve bulacakları eserlerin ikili olanlarından birini Osmanlı Devleti müzesine bırakmak şartıyla diğerlerini dışarıya çıkarmak hakkı veriliyordu⁴⁹⁰. Bulunan eserler arasında ikili olanlara nadir rastlandığı için Osmanlı Devleti payına pek az şey düşmüştür.

3.6. Müzecilik Çalışmaları

İlk çağlarda “müze” kavramı ve eski sanat eserleri ve filozofların toplandığı yer ve araştırma, öğretim merkezi olarak algılanmaktadır. Müze, tabiat olaylarını ve insan emeğini en iyi temsil eden örnekleri muhafaza eden ve bu örnekleri insan bilgisinin gelişmesi yolunda kullanan bir kurumdur. Antik Dünya veya Ortaçağ Avrupa'sı insanları, o zamanlar halka açık müzeler olmadığı için, resim veya heykelleri ibadet yerlerinde ve sokaklarda sergilemekle yetinmişlerdir. Kiliselerde ve tapınakların hazine dairesinde de ender olan eşyalara rastlanılabilmektedir.

C. Başaran müzeyi “kültürel değeri olan buluntulardan oluşmuş bir bütünü çeşitli vasıtalarla korumak, incelemek, değerlendirmek ve özellikle halkın estetik zevkinin yükselmesi ve eğitimi için teşhir etmek amacıyla, kamu çıkarları için idare edilen kuruluşlar”

⁴⁸⁸ Su, K, age, s. 26.

⁴⁸⁹ 23 Rebiülahir 1301 ve 9 Şubat 1299 (1883) tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi, 8. madde: “Memalik-i Osmaniye’de meydana çıkan eski eserlerin yabancı memlekete nakil ve ihracı katiyen memnudur.

⁴⁹⁰ Su, K, age, s. 28, Belge: 12.

olarak tanımlarken⁴⁹¹ O. Alpözen, “dünya mirasının korunduğu mekânlar”⁴⁹², N. Akyürek Vardar ise, “belirlediği içerik ve program çerçevesinde barındırdığı ve barındıracağı varlıkları kişiye zevk vermek, bilgi ve bilinç kazandırmak, eğitmek, duyarlılık ve heves aşılacak amacıyla inceleyen; içeriklerini açıklayan, araştıran, gelecek kuşaklara aktaran ve onları sergileyip, tanıtan, kar ve kazanç beklentisi olmayan, tarihsel zenginliği motive eden, bilimsel ve kültürel devamlı kuruluşlar” olarak tanımlamaktadır⁴⁹³.

Günümüzde dilimizde kullanıldığı anlamıyla “Müze” sözcüğü Grekçe “Mouseion” kelimesinden türetilmiş olup⁴⁹⁴, Grek mitolojisinde “Musalar” adı verilen tanrıçalara adanan tapınak ve Atina’da Musalara ayrılan tepe, Grek pantheonun da ise, müzik ve şiir ilham veren esin perileri anlamına gelmektedir⁴⁹⁵ Priene’li sanatçı Arkhelaos’un yaptığı ve şair Homeros’un Apoteozesi’ni anlatan Hellenistik döneme ait “Arkhelaos Kabartması” olarak bilinen kabartmada, her biri güzel sanatların bir kolunu temsil eden bu ilham perileri topluca işlenmiştir⁴⁹⁶.

Tarihsel süreçte doğa nesnelерinin ve sanat yapıtlarının bir araya getirilmesi ilk kez Paleolitik Çağ mezarlarında görülmektedir⁴⁹⁷. Ancak elimizdeki kayıtlara göre, koleksiyonculuğun yakın doğuda doğduğu kabul edilmektedir⁴⁹⁸. Eski Mısır ile Mezopotamya’da değerli eşyaların tapınaklarda, mezarlarda veya saraylarda bir arada sergilendiklerine tanık olunmaktadır⁴⁹⁹. Dinsel amacın ön plana çıktığı bu sergilemelerin yanı sıra, savaşlarda galip gelen hükümdarlar ele geçirdikleri ganimetleri kuvvet ve kudret gösterilerinin bir simgesi olarak halkın görebilecekleri yerlere koymuşlardır⁵⁰⁰. İ.Ö. XII. yy.’da Elam kralı Şutruk Nanhuntes’in yağma ettiği şehirlerden topladığı eşyaları bir tapınağa yerleştirip halka teşhir etmesi⁵⁰¹ ve Asurbanipal’in Mısır seferi dönüşünde iki obeliskle, otuz iki heykeli kazandığı zaferin bir anısı olarak sergilemesi, buna örnek olarak gösterebilir.

⁴⁹¹ Başaran, C., “Çağdaş Müzeciliğimiz”, Akademik Araştırmalar I, 1996, s. 16–18.

⁴⁹² Alpözen, T.O. “Çağdaş Müzecilik”, 4. Müzecilik Semineri Bildiriler, 1998, s. 37.

⁴⁹³ Vardar, N. A. “Müze ve Müzecilik Kültürü”, Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III, Bildiriler, 1996, s.16–21.

⁴⁹⁴ İnel, B., “Amerika Birleşik Devletleri’nde, Sanat Müzelerindeki Sanat Etkinlikleri, Koruma ve Onarımla İlgili Periyodik Çalışmalar ve Sergilemedeki Planlamalar”, 4. Müzecilik Semineri Bildiriler, 1998, s. 24–29; Genim, Sinan, “Bir Toplum İçin Gelecek Yaratmada Müzelerin Yeri”, II. Müzecilik Bildiriler, 1994, s. 16–18.

⁴⁹⁵ Başaran, Cevat, Arkeolojiye Giriş I-II, 2. Baskı, Aşşyan Kitabevi, Erzurum, 1995, s.49; Gerçek, Ferruh, Türk Müzeciliği, TTK Yayınları, I. Baskı, Ankara, 1999, s. 1.

⁴⁹⁶ Pinkwart, D., “Das Relief des Archelaos von Priene” Antike Plastik, Leufferung IV, 1965, s. 55-65.

⁴⁹⁷ Uçankuş, T., Bir İnsanlık ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji, I. Baskı, TTK yayınları, Ankara, 2000, s. 194.

⁴⁹⁸ Atasoy, S., Müzecilikten yansımalar, I. Baskı, Anka yayınları, İstanbul, 1999, s. 1; Yücel, Erdem, Türkiye’de Müzecilik, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 1.

⁴⁹⁹ Yücel, E., Türkiye’de Müzecilik, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul, 1999, s. 19.

⁵⁰⁰ Yücel age. s. 19.

⁵⁰¹ Atasoy age, s. 1.

Sanatsal ağırlıklı nesnelere bilinçli olarak toplanması ilk olarak Greklerde görülmektedir. Kolonizasyon hareketleri ile birlikte siyasal ve dinsel önem taşıyan merkezlerde “Theasuri” (Hazine Binası) adı verilen binalar inşa edilmiştir.

Antik yazar Pausanias’tan nakledildiğine göre, Atina akropolünün büyük tören kapısı olan propleianın sol kanadına bitişik “Pinakothek” adı verilen ve içerisinde Polynote, Micon, Panainos, Apollodoros, Herodotos, Zeuxis ve Parhasios gibi dönemin ünlü sanatçıların eserlerinin sergilendiği⁵⁰², halka da açık olan bir resim galerisinin yer aldığı bilinmektedir⁵⁰³. Ayrıca, Delphi Apollon, Olympia Zeus ve Parthenon kutsal alanlarına pek çok eşya adak olarak verilmekte ve bu adak eşyaları bir oda içinde saklanmaktaydı⁵⁰⁴. Bu bakımdan, zamanla tüm tapınaklar adak eşyası olarak verilen heykeller ve tablolar ile tapınma yeri olmalarının yanı sıra birer “sanat galerisi” görevini de üstlenmişlerdir.

Hellenistik dönemden başlayarak, gymnasiumlarda fiziksel eğitimin yanında, zihinsel eğitime de ağırlık verildiği görülmektedir. Aynı dönem içinde mouseion’larda da sosyal etkinlikler ve felsefi konuşmalar ağırlık kazanmıştır. Bir süre sonra mouseionlar, entellektüel kişilerin buluşma yeri haline gelince, bu yapıların içi daha bir özenle düzenlenerek pek çok sanat eseri sergilenmeye başlanmıştır⁵⁰⁵, bu durumun sonucu olarak da, hellenistik dönemde eski eserlerin toplanmasına büyük önem verilmiştir.

Romalılar’da geçmişe ait eserlerden meydana gelen koleksiyon oluşturma ve eser kopyalama, kültürlerinin vazgeçilmez bir özelliği olarak görülmektedir. Hatta Romalılar, eski Grek heykellerinin bir araya toplanmasını, ya da başka bir deyişle, “Pinakothek” sahibi olmayı onur saymışlardır⁵⁰⁶. Bu anlamda koleksiyonculuk, en tipik ve çağımızla benzerlik gösteren yönleriyle ilk Roma’da ortaya çıkmıştır⁵⁰⁷.

Ülkemizde çeşitli sanat eserlerine ilk defa ilgi gösteren Fatih Sultan Mehmed’ dir. Topkapı Sarayı ikinci avlusuna Bizans devri lahit ve sütun başlıklarını toplamıştır. Ancak müze fikri sonraları ortaya çıkar.

Koleksiyonlar kimi zaman sahiplerinin hayat felsefesini yansıtmış Yunan ve Roma arkeolojisiyle ilgili birçok Avrupa koleksiyonu, yüzyıllardan beri Yunan güzellik anlayışına ve Yunan değer ölçülerine duyulan ilginin ve Roma imparatorluğunun büyüklüğüne karşı duyulan hayranlığın belirtisi olmuş, XVI., XVII. ve XVIII. yy.’lardaki öbür özel koleksiyonlar merak ve öğrenme isteğinden doğmuştur.

⁵⁰² Başaran, C., Arkeolojiye Giriş I-II, 2. Baskı, Aşyan Kitabevi, Erzurum, 1995, s. 49.

⁵⁰³ Yaraş, A., “Anadolu’da İlk Koleksiyonculuk ve Müzecilik Faaliyetleri”, II. Müzecilik Semineri, Bildiriler, 1994, s. 19–21.

⁵⁰⁴ Atasoy age, s. 1.

⁵⁰⁵ Yaraş age, s. 19.

⁵⁰⁶ Gerçek, F., Türk Müzeciliği, TTK Yayınları, I. Baskı, Ankara, 1999, s. 1.

⁵⁰⁷ Yaraş age, s. 20.

Ünlü İngiliz hekim ve doğa bilimcisi Sir Hans Sloane'da (1660 -1753) kendi bilimsel çalışmalarıyla ilgili bitkilerin koleksiyonunu yapmıştır. Fakat onun araştırma merakı kendi alanının çok daha ötesine varmış, 1713'te, listesini çıkardığı nesnelere sayısı 69 352'yi bulmuştur. Bunlar arasında, elyazması ve basılmış kitaplar, aletler, resimler, değerli madenlerden yapılmış küçük gemiler, paralar, madalyalar ve eski gelenekleri canlandıran resimler bulunmaktadır. Bu bilim adamının koleksiyonları, sergilemekten çok, saklama amacına göre düzenlenmiştir. Eşyanın çokluğu, onlara herhangi bir düzen vermeğe engel olmuş, bu özel müzeye genellikle halk da kabul edilmemiştir⁵⁰⁸.

Orta Çağ Avrupası'nda bugünkü anlamda bir müze kurma ve sergileme düşüncesi bulunmamaktadır. Yalnızca manastır ve kiliselerde dinsel eşyalardan derlenen ve her geçen gün biraz daha artan koleksiyonlar vardır⁵⁰⁹. Böylece Orta Çağda kiliseler, bir anlamda antik dönemde tapınakların gördüğü "eserlerin korunması ve saklanması" görevini üstlenmişlerdir.

Zamanla koleksiyonları sunuş şekli değişerek toplanan nesnelere sahibinin başlıca merakını ortaya koymağa başlamıştır. Romalı askerlerin Yunanistan'da yağma ettikleri heykelcikler, kıymetli madeni eşyalar ve çeşitli sanat eserleri, koleksiyoncuları evlerini süslemeye yöneltmiştir. Yüzyıllar sonra, öteki ülkelerden gelen asker fatihlerin etkisiyle zafer ve güç belirten şeyler biriktirmeye başlanmıştır. Hükümdarların zenginliği ve kudretini belirten, hazine dairesindeki değerli eşyalar, ziyaretçileri büyülemiştir. Altından ve gümüşten yapılmış çok zarif küçük gemiler ve figürler zor durumlarda para yerine geçmiş ve savaş giderleri bunlarla ödenebilmiştir. Sanayi-öncesi devirde, eşine az rastlanan değerli eşyalarla sanat eserlerini barındıran hazine daireleri bu nesnelere sergilemekten çok, onları biraraya toplamak ve saklamak amacıyla kurulmuştur.

XVIII. yy.da eğitim görenlerin sayısı gitgide artınca, birçok özel koleksiyon halk müzelerine taşınmıştır. Sir Hans Sloane'un geniş koleksiyonu İngiliz hükümeti tarafından satın alındıktan sonra, 1759'da Londra'daki British Museum açılmıştır. Zaten Hans Sloane, koleksiyonunun insanlığa yararlı olmasını vasiyet etmiştir. Bununla beraber, müzeyi ziyaret etmek isteyenler çeşitli işlemlerle uğraşmak zorunda bırakılmış, böylelikle müzeyi ziyaretleri haftalarca, bazen aylarca gecikmiştir. Bunun nedeni henüz ziyaretçilere güvenilmemesidir. Sonra çeşitli sergilerin bulunduğu kocaman salonları, bekçilerin eşliğinde gezmeğe izin verilmiş, böylece eski özel koleksiyon gelenekleri, ilk halk müzelerinde de sürüp gitmiştir⁵¹⁰.

1793'te, Fransız devrimi sırasında Cumhuriyetçi hükümet, kralların özel koleksiyonlarının yer aldığı Paris'teki Louvre'un bir halk müzesi haline getirileceğini bildirmiştir. 1609'da, o zamanlar İspanya kralı olan, Joseph Bonaparte, Madrid'deki Prado

⁵⁰⁸ Meydan Larouse, "Müzecilik", c. 9, s. 180-182.

⁵⁰⁹ Yücel, E., Türkiye'de Müzecilik, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul, 1999, s. 20.

⁵¹⁰ Meydan Larouse, "Müze", c. 9, s. 181 -183.

müzesinin halk müzesi olacağını ve krallık sanat koleksiyonlarının Prado müzesinde sergileneneceğini açıklayan bir bildiri yayımlamıştır. Prado müzesi, 1819'da Fernando VII tarafından açılmış, 1826'da yayımlanan bir katalogda, bu hazinelerin sahipleri olan krallara halkın duyduğu minnet borcu belirtilmiştir. Aynı devirde, Petersburg'daki Ermitaj müzesinde yalnız saray çevresi insanları kabul edilmektedir. Fransız gözlemcisi Louis Viardot bir yazısında, 'Viyana'daki Belvedere Sarayı müzesinin öbür müzelerin tersine çok düzenli olduğunu yazmıştır. 1630'da Berlin'de, Altes museum'un müze olmak amacıyla inşa edilen bir binada açılması, müzelerin gelişmesi yolunda önemli bir adım olmuş, Amerika'da ilk halk müzesi, bağımsızlığın ilanından üç yıl önce, 1773'te Güney Carolina'daki Charleston'da açılmıştır. Bu müze Charleston müzesi adı altında hala varlığını sürdürmektedir. 1785'te Philadelphia'da bazen American museum, bazen Pealeis American museum, bazen de Philadelphia müzesi denen bir müze açılmıştır. 1804'te New York'ta Park theatre'da Avrupa şaheserlerini ABD'de tanıtmak amacıyla, subay ve sanatçı John Trumbull'un (1756–1848) sermayesiyle bir sergi düzenlenmiştir. 1830'larda jeoloji ve biyolojiye duyulan ilgi 1843'te New York'ta, 1845'te Vermont'ta ve 1848'de Alabama'da devlet müzelerinin kurulmasına önyak olmuştur. Mali sorunlar, bu müzelerden çoğunun kapanmasına yol açmıştır⁵¹¹.

XX. yüzyılda müzeler, Almanya'da 1900–1920 arasında 179 müze kurulmuştur. XIX. yy. son ilk 20 yılında 15 yeni müze kurulduğu göz ününe getirilirse, bu sayının hayli arttığı ortaya çıkmaktadır. Diğer ülkelerde de buna benzer artışlar olmuştur. Örneğin, 1953'te ABD.'de müzelerin donatımı için ayrılması gereken sermayenin 7 milyarı bulacağı hesaplanmıştır. 1959'da ülkede her 43 750 kişi için bir müze açılmasına karar verilmiştir. XX. yy. da müzelere karşı gittikçe daha fazla ilgi uyanması, 1926'da Milletlerarası Müzeler dairesinin ve 1946'da da Milletlerarası Müzeler meclisinin (I.C.O.M.) kurulmasına önyak olmuştur. I.C.O.M. 1956'da bir milletlerarası müze kampanyası açmış, bu kampanyaya Milletlerarası Müzeler haftasında 61 ülke katılmıştır.

XX. yy.da görülen en ilgi çekici çalışma, çeşitli sanat ve bilim eserlerini bir araya toplayan müzelerin, tabiat bilimleri, fen, tarih, arkeoloji, etnoloji ve sanat müzeleri gibi çeşitli kollara ayrılması olmuştur. Örneğin, 1957'de, Ottawa'daki Kanada Milli müzesi, Beşeri Tarih ve Tabii Tarih olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Zaman zaman, sağlık, ziraat, modern sanat, Sanat Tarihi, belli bir ülkenin tarihi gibi konulara ayrılan yerlerin dar geldiği olmuştur. Çeşitli bilim eserleri, Chicago'daki Bilim ve Sanayi müzesi, Boston'daki Bilim müzesi, Londra'daki Bilim müzesi, Münih'teki Deutsches museum ve Paris'teki Palsis de la Dücouverte gibi bilime ayrılan geniş müzelerde sergilenmiştir. Tennessee'de, Osk Ridge'teki Atom Enerjisi

⁵¹¹ Arsebük, G., "Dünden Bugüne Arkeoloji", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1983, Çağaloğlu-İstanbul, c.1, s. 66.

müzesi ve Stockhlm'de Tekniska museet'teki Atomarium gibi daha küçük bilim müzeleri özet bir itina gerektirmektedir. New Mexico'da, Espanio yakınlarındaki Ghost Ranch müzelerinde toprak ve suyun muhafazası güç olmuştur. S.S.C.B.'deki bütün müzeler resmi ideolojiye hizmet etmek amacıyla kurulmuştur⁵¹².

Üniversite müzeleri koleksiyon ve muhafaza fonksiyonları üstünde önemle dururken, halk müzeleri “sunma” görevine gitgide artan bir önem veriyordu. Amerika'da müzelerin kurulması halkın mali desteğine bağlıdır. Buna karşılık Avrupa'da bu çeşit kuruluşlar özellikle vergilerden elde edilen kazançlara dayanır. Ayrıca, halkı çekmek için, havalandırma ve aydınlatma tertibatı olan, sezlong ve divanlarla döşeli dinlenme odaları bulunan müze binalarının yapılması yolunda da çaba gösterilmiştir. Sergiler, halka ayrıntılı bilgilerden çok özet şeklinde bilgi verir. İyi bir sergi hoş bir hikâye konusu teşkil eder. Ok başları veya burun süsleri bir antropoloğun (mesleği hakkında) bilgisini arttırmak yönünden ilgisini çekebilir, Fakat bu çeşit sergiler halka monoton gelebilir veya halkla kısa süren bir ilgi uyandırabilir. Halk, ancak bu alışılmamış nesnelere yapanlar veya kullananlar hakkında, yaşayışları ve aile hayatları hakkında bir hüküm verebilir. Los Angeles County müzesinde düzenlenen “Değişen Dünyamızın İnsanı” adlı bir sergide ağırlık noktası ırklar arasındaki ayrılıklardan çok benzerlikler meydana getirmiştir. Cleveland Sağlık müzesinde, ayrı parçalar halinde üzeri etiketli şişeler içinde sunulan insan organları, biyoloji uzmanlarının incelemeleri için oldukça önemli bir çalışma malzemesi olmuştur. Sağlıkla ilgilenen halk ise geniş ölçüde göz önüne serilen bu örneklerden insan vücudunun işleyişi üstüne bir bilgi edinebilir. Jeoloji alanında ise, Kanada'daki Royal Ontario müzesi, taş parçaları ve maden örneklerinin yanı sıra, geniş çapta gezegen toprağı ve bilinmeyen bitki örnekleriyle halkın hayal gücünü harekete geçirmektedir.

Birçok müzede ziyaretçilere çeşitli serbestlikler sağlanmıştır: makinelerin düğmelerine basarak taş parçalarını türlü renkte ışıklar altında incelemek veya gene düğmelere basarak sorulan sorulara cevap almak gibi. Bu müzelerde zaman zaman konferanslar verilir, konuşmalar, tartışmalar yapılır.

Müzeler, yurt içi ve milletlerarası gezici sergiler düzenleyerek çalışma alanlarını genişletmişlerdir. Bu tip sergilerde eserler özel arabalar veya muhafaza alanları içinde sunulur. Kütüphanelerde, dükkân ve banka vitrinlerinde geçici sergiler düzenlenir. Bilimsel araştırmacılar film yapımcılarına kadar çeşitli kişilere ve kuruluşlara sergilerdeki modeller ödünç verilir. Televizyon, müzelerin faaliyetini daha da ileri götürmüştür.

⁵¹² Meydan Larouse, “Müze”, c. 9, s. 181 -183.

Müzeciliğin başlıca konuları, koleksiyonların kullanılışı, demirbaş defterleri, koleksiyonların sınıflandırılması ve dağıtılması, yıkıcı etkenlere karşı korunma ve tarihi eserlerin korunmasıdır. Müzeciliğin estetik ödevi, zevki geliştirmek ve sanat eserlerinin artmasına yardımcıdır. Bilimsel ödevi, Tarih ve bilim araştırmalarına yardım etmek için müzeleri teşkilatlandırmak, kataloglar hazırlamaktır. Bu çalışmaların sosyalleşen dünyaya katkısı nedeniyle eğitici bir yönü de bulunmaktadır. UNESCO'nun amaçlarına uyan İ.C.O.M'ın etkisiyle milletler arasında tarihi eser alışverişi yapılarak ve özellikle müze eşyası sergilenerek milletlerin birbirleriyle daha sıkı ilişkiler kurmasını sağlamak için müze malzemesi kutlanılmaktadır. Eşyaların müzelerde sergilenişi çeşitli sorunlara yol açar. Bu meselelerin hem teknik yönleri (müzelerin mimarisi, özet malzemeler, aydınlatma ve etiketleme problemleri), hem de estetik yönleri vardır. Müzeleri gittikçe çoğalan kitlelere açmak zorunluluğundan ötürü, şaheserler birbirlerinden ayrı salonlarda gösterilmiştir. İncelenecek koleksiyonlar ise, malzemenin bir kısmı ayrılarak başka salonlarda sergilenmiş, kazılardan sürekli olarak çıkarılan eski eserlerle müzeler ve arkeoloji sürekli olarak beslenme yoluna gidilmiştir. Mesela Sele ırmağının ağzında bulunan Heraion keşfedilince, tapınaktan, 30 000 adak çıkarılmıştır. Bu adakların ancak birkaç yüz adedi, 1959'da Paestum'da açılan müzede sergilenebilmiştir. Müzelerin böyle genişlemesiyle meydana çıkan tek mesele, oralarda fazla eşyanın birikmesi değildir. Teknik zorunlukların gittikçe ağır bastığı bir medeniyette, müzelerde biriken malzemeyi değerlendirebilecek sayıda bilgin kalmamıştır. Geçen yüzyılda çeşitli arkeoloji enstitülerinin Mezopotamya'da buldukları çivi yatılı binlerce tablet, henüz okunup çözülmemiştir. Müze kurumlarının genişlemesi, çağdaş kültürün başlıca etkenlerinden biridir. Halkın bu kurumları gittikçe önemsemesi ise, bütün dünyada çözümlenmesi zor mali sorunlar meydana çıkarmıştır.

Sanat eserlerinin korunması ve düzenli bir şekilde sergilenmesi çalışmaları, ancak XVIII. yy.da başlamıştır. Fransa'da Comte D'Angivillier'in çalışmaları sonucunda Louvre'un Büyük galerisindeki kral koleksiyonları halka gösterildi. Napolyon müzesinin müdürlüğünü yapan Vivant Denon'dan itibaren müzecilik çalışmaları bütün Avrupa'ya yayılmıştır. XIX. yy. sonunda Almanya'da düzenli müzeler kurulmuş, Kaiser Friedrich museum'u (1903) açan Berlin müzeleri müdürü Wilhem von Bode, müzeciliğin bilimsel esaslarını ortaya koymuştur. Boston müzesinin yeni bölümü açılırken (1903) müzecilik teknik nitelikler kazanmıştır.

Eski eserlerin saklanması ve korunması düşüncesi, eski çağlara kadar uzanmakla birlikte, modern anlamda müzecilik anlayışının Aydınlanma Çağında geliştiği ve 19. yüzyılda yaygınlaşarak Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde müzeler kurulduğu gözlenmektedir. Osmanlı

İmparatorluğu'nda da çağın gelişmelerinden etkilenildiği ve 19. yüzyılın ikinci yarısında müzecilik alanında gelişmeler yaşandığı söylenebilir⁵¹³.

Birinci Dünya savaşından sonra birçok ülkede müzecilik çalışmaları milletlerarası bir planla yürütülmeğe başlanmıştır. İkinci Dünya savaşından sonra bu işbirliği devam etmiş, Buffalo Bilimler müzesinin (A.B.D.) girişimiyle 1947'de Milletlerarası Müzeler Derneği kurulmuştur.

Türkiye'de müzeciliğin tarihine bakıldığında; Avrupa'dan yüz elli yıl sonra eski eserlerin belirli mekânlarda depolanmasıyla başlamıştır⁵¹⁴. Türkiye'deki müzeciliğin tarihsel gelişimini dört ayrı evre altında incelenmekte olup çalışmamız içerisinde ancak ilk **iki dönem** incelenecektir:

İlk dönemde Sultan Abdülmecid 1845 yılında Yalova civarında yaptığı bir gezide üzerinde İmparator Constantinus'un adının bulunduğu yazıtlı başlıkları toplatıp İstanbul'a gönderilmelerini istemiştir⁵¹⁵ Tophane- i Amire Müşiri Ahmet Fethi Paşa da, bu taşları Harbiye Ambarı olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi'nde koruma altına almıştır⁵¹⁶. Daha sonra buranın düzenlenmesi ve "müze" haline getirilmesi ise, Ali Paşa'nın sadrazamlığı zamanında olmuştur⁵¹⁷. Aya İrini Kilisesi'nde oluşturulan müzeye ilk olarak Edward Goold müze müdürü olarak tayin edilmiş, ardından sırasıyla Tarenzio ve Alman Dethier müze müdürü olmuştur. 1881'de Dethier'in ölümüyle Türk müzeciliğinde **ikinci dönem** olan "**Osman Hamdi Bey Dönemi**" başlamıştır⁵¹⁸.

26 Nisan 1893 tarihli gazetelerde, kurulan özel komisyonun, başta Osman Hamdi Bey olmak üzere Ziraat Bankası Direktörü Cemil Bey, Orman ve Maden konseyi Başkanı Nazif Bey, Ziraat Konseyi Başkanı Eram Efendi, Nezaret genel sekreteri Abdüllatif Efendi ve mimarlar A.Vallaury, Berthier (Paşa) ve Schuler'den oluştuğu açıklanmıştır. Komisyon hızlı ve verimli bir çalışma yaparak bir ay içinde serginin program ve olası maliyet hesaplarını ve kaynak etüdlerini yapmıştır⁵¹⁹

⁵¹³ Yıldırım, R.,-Martal, A., XIII. Türk Tarih Kongresi , 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, "Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı", TTK Basımevi, Ankara, 2002, s.1095.

⁵¹⁴ Yaraş, Ahmet, "Çağdaş Müzecilik Yolunda Devlet Müzelerinde Çalışan Müzecilerin Sorunları" Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III, Bildiriler, 1996, s. 64-70; Atasoy, Sümer, Müzecilikten yansımalar, I. Baskı, Anka Yayınları, İstanbul, 1999, s.7.

⁵¹⁵ Atasoy, S., "Türkiye'de Müzecilik", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1984, c.6, s. 1458-1471.

⁵¹⁶ Başaran, C., "Çağdaş Müzeciliğimiz", Akademik Araştırmalar 1, 1996, s. 16-18; Yücel, Erdem, Türkiye'de Müzecilik, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul, 1999, s. 30; Tekeli, Sadık, "Askeri Müzede Çağdaş müzecilik Uygulamaları"4. müzecilik Semineri, Bildiriler, 1998, s. 13.

⁵¹⁷ Ogan, A., "Türk Müzeciliğinin Yüzcü Yıldönümü", T.T.O.K. Belleteni 61, s. 4-8; Atasoy, Sümer, "Türkiye'de Müzecilik", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 1984, c.6, s. 1458.

⁵¹⁸ Atasoy, Sümer, age, s.1458.

⁵¹⁹ Batur, A., "19.yy'da İstanbul Mimarlığında Bir Stilistik Karşılaştırma Denemesi: A. Vallaury/R. D'Aronco", Osman Hamdi bey ve Dönemi Sempozyum Kitapçığı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 17-18 Aralık 1992, s. 146-159.

Müze Komisyonu'nun toplanmasını duyuran ve bilgilerinize sunduğumuz bir belge⁵²⁰ Osmanlı Devleti'nde İmparatorluk genelinde farklı yerlerde müzeler olduğunu ve bu müzelerin bağlı bulunduğu bir müdürlük makamı olduğunu kanıtlamaktadır. **(Lev.47.a)**

Osman Hamdi Beyin ölümü üzerine (1910) yerine kardeşi Halil Edhem (Eldem) Bey getirilmiş, bu dönemde Didima, Mitetos, Priene, Efes ve Sardeis'te yapılan kazılardan elde edilen eserler müze salonlarına taşınmıştır. 1918'de müze binalarıyla birlikte bir bütün meydana getirecek şekilde yapılmış olan Sanayii Nefise mektebi binası değişme ve eklerle müze durumuna getirilmiştir. Mezopotamya, Mısır, Hitit eserleri bu bölüme nakledilerek, Şark Eserleri müzesi kurulmuş, sonraki yıllarda müzecilik faaliyeti daha da genişlemiştir: İstanbul'da eserleri koruma ve göstermede ortaya çıkan güçlükler göz önünde tutularak, buluntuların çıkarıldığı yerlerde de değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Yurdun çeşitli köşelerinde eserler toplanarak yeni müze çekirdekleri meydana getirilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra, Türk müzeciliğinde yeni bir dönem başlamış, Anadolu'nun birçok tarihi şehrinde yeni müzeler açılarak tarihi anıtlardan bazıları müze durumuna getirilmiştir.

3.6.1. Osmanlı Devleti Dönemi'nde Kurulan İlk Müze “İstanbul Arkeoloji Müzesi”

İlk Türk müzesinin kuruluşuna dair (yukarıda da kısaca değinilmişti). 1910 senesinde kaleme alınmış olan bir yazıda, müzenin kuruluşuna Sultan Abdülmecid'in Yalova'ya yaptığı bir gezinin yol açtığı kaydedilmektedir. Bu yazıya göre⁵²¹ : “Sultan Abdülmecid Yalova'ya yaptığı bir gezide, yerde bir takım yaldızlı taşlar görmüş, bunların ne olduğunu sorduğu zaman; taşlar üzerinde Kral Konstantin'in isminin yazılı bulunduğu kendisine söylenir. Bunun üzerine, “böyle bir hükümdarın namını taşıyan şeylerin yerlerde yatması doğru değildir. Diyerek taşları toplatıp İstanbul'a gönderttirir. O zaman Tophane Nazırı olan Damat Fethi Ahmet Paşa bu taşları muhafaza ederek eskiden beri silah deposu olan Sent İren kilisesine göndermiştir. Paşa, daha başka eski eserler de toplamaya da başlamıştır. O arada, Abdülmecid'in diğer bir damadı olan **Rıza Paşa**, kendisine Tunçtan bir Herkül heykeli hediye eder. Bu binada zaten eskiden beri Atmeydanı'ndaki yılanların başları, İstanbul'un Fethinde Haliç'i kapatan zincirin bir parçası, araba idaresiyle şöhret bulan Porfirios'un bir heykeli mevcuttur. İşte bunlar müzenin ilk eşyalarını meydana getirirler. Böylece müzenin kurulmasına başlanmış olur.”denmektedir⁵²².

⁵²⁰ BOA, DH. MK. HPS. M, Tarih: 1339.M.11, Vesika Adedi: 1, Dosya No: 44, Vesika No: 47.

⁵²¹ Servet-i Fünun, c. 38, s. 984 1 Nisan 1326 say.347.

⁵²² Abdülmecid zamanında Aya İrini kilisesinde antika eşyaların toplanmaya başlanması suretiyle Türk müzesi yavaş yavaş doğma yoluna girerken, sadece taşınabilir antikaların değerini takdir fikrinin de doğmakta olduğu görülmektedir. Nitekim Sultan Ahmet meydanının düzensiz ve etrafın molozlarla dolu olduğunu gören hükümet ilgilileri, 1856 senesinde bu meydandaki Burmaltaş'ın etrafını bir buçuk kulaç, Mısır'dan getirilmiş olan

Türkiye’de Müzecilik çalışmaları XIX. yy.ın ortalarında başlar. Daha önce bu konuda çalışma yapılmaması yüzünden birçok tarihi eser yabancı ülkelere kaçırılmış veya kaybolmuştur. Ancak 1846’da Sultan Abdülmecid’in Tophane-i Amire müşiri Damat Ahmed Fethi Paşa tarafından eski silahların İstanbul’da Ayasofya camiinin arka tarafında bulunan Ayairini (Hagia Eirene) kilisesinde Mecmua-i Esliha-ı Atika ve Mecmua-i Asur-ı Atika adı altında toplanmasıyla ilk müze binası meydana getirilmiştir⁵²³. Bu kuruluşa önyak olan Tophane Müşiri Damat Ahmet Fethi Paşa, ilk Türk müzesinin de kurucusu unvanını kazanmıştır⁵²⁴. Fakat burası ziyaretçilere açık değildir. Burası bugünkü anlamda bir müze olmaktan ziyade, eski ve kıymetli silahların, imparatorluğun türlü semtlerinden getirtilen antik devir eşyasının toplandığı ve muhafaza edildiği bir yerd, yani bir müze deposu olarak kullanılmıştır. Merhum Aziz Ogan’ın bu etüdünden⁵²⁵ sonra yayınlanmış broşür ve başka yazılarda Türkiye’de müzeciliğin başlangıcı için çoğunlukla 1847 yılının esas alındığı görülür. Müzeciliğe dair en yeni yayın olan **“Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi”** isimli eserde ise, Türk müzesinin kuruluşu; 1846 yılı olarak gösterilir⁵²⁶.

Kazılardan çıkarılan eserleri toplayarak bir müze kurulması fikri Tanzimat devrinde Ali Paşa’nın sadrazamlığı zamanında ortaya atılmış ve 1868’den önce kurulan teşkilat ilk defa Müze-i Hümayun adını almıştır. Halkın ziyaretine açık değildi. Meraklılar tarafından, izin alınmak suretiyle gezilebilirdi. Bununla beraber 1868 yılında Türkiye’ye gelen Fransız Albert Dumont tarafından burası La Mussee St. İrene diye adlandırılmaktadır.⁵²⁷

Maarif Nezaretine (Milli Eğitim Bakanlığına) gönderilen bir Sadaret (Başbakanlık) buyrultusundan anlaşıldığına göre, devlet adına yapılacak kazılardan elde edilecek eserlerle umumi (halka açık) bir müze kurulması fikri ilk defa 1868 tarihinde, Ali Paşanın Sadrazamlığı sırasında ortaya atılmıştır.

Aya İrini’deki eski eserlerle, Müzehane-i Osmanî olarak anılan bir müze kurulması; Galatasaray Sultanisi öğretmenlerinden Goold’un 8 Temmuz 1869’da bu müzenin başına müdür olarak atanması, ilk Türk müzesini oluşturan kurumun resmen doğuşu olarak kabul

Dikilitaş’ın etrafını iki kulaç kazdırarak molozları kaldırtıp etrafı temizletmişler ve bu eserlerin etrafını parmaklıkla çevirterek düzene sokmuşlardır. 19 Şaban 1272 (25 Nisan 1856) tarih ve 786 numaralı, 29 Şaban 1272 (5 Mayıs 1856) tarih ve 794 numaralı Ceride – i Havadis gazetesinde çıkan iki uzunca yazıda: yalnızca bu temizleme ve etrafın düzenlenmesi olayı anlatılmakla kalınmamaktadır. Bunların antika eserler olduğu ve antika eserlerin kıymetinin bilinmesi, bunların bakım altında bulundurulması ve korunması hususları da dikkate sunulmaktadır.

⁵²³ Meydan Larouse, “Müze”, c. 9, s. 181 -183.

⁵²⁴ Su, K., “Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi”, Fono Matbaası, ICOM Yayınları, İstanbul, 1965, s. 7.

⁵²⁵ Aziz Ogan, Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıldönümü (Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, Şubat-Mart 1947, no: 61–62).

⁵²⁶ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 166.

⁵²⁷ Öz, T., Aylık Ansiklopedi, C.IV, s.1132.

edilmektedir⁵²⁸. Bir tür eski eser deposu niteliğinde olan Aya İrini Kilisesi'nin Anadolu'nun antik eser zenginliği karşısında zamanla yetersiz kalması⁵²⁹, eserlerin daha büyük bir yapı içinde korunması ve sergilenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Nitekim 1868 yılında Maarif Nazırı Suphi Paşa'nın, müzeciliğin gelişmesi gereğine dikkat çekerek Çinili Köşk'ün müze yapılması yolunda ortaya attığı fikir⁵³⁰, 1874 yılında çıkan bir Padişah emri ile⁵³¹ desteğini bulmuş ve 1876 yılında arkeolojik eserlerin köşke taşınması ile gerçekleşmiştir⁵³². Ancak müzenin, Maarif Nazırı, Münif Paşa, dönemin müze müdürü Dethier ve bazı devlet büyüklerinin katıldığı bir törenle resmen açılışı, 1880 yılının Ağustos ayına rastlar⁵³³. Münif Paşa'nın bu törende yaptığı açış konuşması⁵³⁴ dönemin koruma anlayışı üzerine önemli bilgiler sunmaktadır.

Yeni müze, bulunacak eski eserlere Atik Cebhane'dekiler de katılmak suretiyle yine Aya İrini anıtında kurulacaktır. Buyrultuda ayrıca, etraflı bir tüzük hazırlanıp Sadrazamlığa gönderilmesi kaydı da vardır. Yeni müzenin kurulması için Maarif Nezareti bütçesine her yıl iki yüz bin kuruş eklenmesine karar verilmiştir⁵³⁵. Türk müzesinin temelini atan Fethi Ahmet Paşa 1857'de ölmüştür. Onun ölümü ile Sent İren'de birikmiş eserler, bir müddet burasının temizlik ve güvenliğine bakan kişilerin denetiminde kalmıştır. Bu kısa açıklamadan anlaşılacağına göre, Türkiye'de müze fikri ve ismi devlet tarafından ilk defa 1868 yılında benimsenmiştir.

Yıllar geçtikçe Türkiye'de Batılılaşma alanında ilerlemeler kaydedilmiş, bu arada kültürel meselelere eğilen devlet adamlarının sayılarında da yavaş yavaş artışlar görülmüştür. Tanzimat Dönemi'nin kültürlü devlet adamlarından **Saffet Paşa**'nın Maarif Nazırlığı (MEB) zamanında, Sent İren Kilisesi'ndeki eski eserlere de el atılmıştır. Sent İren'deki mevcut eserlerle Müze – i Hümayun (Müze – i Osmanî – Müzehane – i Osmanî) kurulmuş ve Galatasaray Sultanisi öğretmenlerinden **Goold** adında bir İngiliz, 8 Temmuz 1869 da buranın müdürlüğüne tayin edilmiştir. Böylece resmi yazışmalarda ve gazetelerde bazen “Numunehane – i Osmanî” bazende “Müze – i Hümayun “ veya “Müzehane – i Osmanî” şeklinde anılan ilk Türk müzesini meydana getiren kuruluş resmen doğmuştur.

⁵²⁸ Cezar, age, s. 231.

⁵²⁹ Ogan, A., s. 6.

⁵³⁰ Cezar, age, s. 236–237.

⁵³¹ Akın, N., “Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine” , Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Yay. Haz: Zeynep Rona, İstanbul, 1993, s.235: La Turguie 10 Ocak 1874.

⁵³² Kamil Su, s. 13: Cezar, s. 241.

⁵³³ Cezar, age, s. 241

⁵³⁴ Cezar, age, s. 241: Vakıf, No. 1735, 11 Ramazan 1297 / 17 Ağustos 1880.

⁵³⁵ Su, K., age, s.37, Belge: 1.

Goold'un müdürlüğü zamanın da müze personelinin arttığına dair bazı deliller bulunmaktadır. 19 Haziran 1871 tarihli bir gazete yazısından ⁵³⁶, Goold'un müdürlüğü zamanında burada müze ressamlığı ile görevli **Limoncu Efendi** adında birinin bulunduğunu öğrenmekteyiz. Müze ressamı Limoncu Efendi müzedeki eserlerin bir kısmının resimlerini çizmiştir.

Müzeciliği ele alan kitap ve araştırma yazılarında: Türk müzeciliğinin Sent İren kilisesinde toplanan eserlerden doğmaya başladığı, buradan Çinili Köşk'e nakledildiği, müze kelimesi kullanılmak suretiyle bir kurumun meydana getirilişinin ise, 1869'da gerçekleştiği belirtilir. Fakat "**Türk Tarih Encümeni Mecmuası**"nın 1926'da çıkan on altıncı yıl 17 (94) numaralı nüshasında yayınlanmış olan Lütfü Tarihi'nin basılmamış ciltlerinden derlenmiş olan bir yazıda ⁵³⁷, bunlara uymayan iki farklı durum göze çarpar. Bunlardan birisi, müze için Sultan Mahmut Türbesinin karşısında bir yer tahsis edildiği, diğeri de müzenin 1283 (miladi: 1866–1867) yılında kurulduğuna dair noktadır. Sent İren'deki eski eserlerin Çinili Köşk'ten başka yere nakledilmediğine dair bilimiz kesin olduğuna göre; Lütfü tarihinde sözü edilen yerde, ya kısa bir müddet müze deposu gibi bir yer kurulmuş ya da Sultan Mahmut Türbesi karşısında müze kurulması konusu gerçekleşmeyen bir karardan ibaret kalmış olsa gerektir.

Bilindiği üzere Tanzimat Devri eski kuruluşların yenilendiği ve birtakım yeni kuruluşların meydana getirildiği devirdir. Bu devirde yeni okullar, batılı örneğinde bilim, sanat ve fikir kuruluşları açılmıştır. Tanzimat Devrinde yeniliğe, batılı kuruluşlara gitmeye taraftar samimi aydınlar yetişmişti. Lakin buna taraftar olmadıkları halde taraftar gibi görünen ikiyüzlüler ve bu türlü hareketlere karşı olanlar da çoktur. Batılılaşma fikrini benimseyenler, fırsat buldukça düşündüklerini yaparlardı. İlk Türk müzesinin de, tehlikesine rağmen, Osmanlı Devletine Avrupai bir kuruluş kazandırılması fikrinden doğmuş alacağı şüphesizdir. Plastik sanat örneklerinin henüz put telakki edildiği, Müslüman evine sokulmadığı bir devirde müze kurma işinin ne derece tehlikeli bir hareket, cesurca ortaya atılmış bir fikir olduğu meydandadır. Teşebbüs, tehlikesine rağmen benimsenmiş, Ahmet Fethi Paşa tarafından meydana getirilen kuruluş 1868 tarihinden itibaren Müze-i Hümayun diye adlandırılmıştır.

⁵³⁶ Hakayık-ul Vekayi, 30 rebiülevvel 1288 no: 282 (Bak: Vesikalar no: 3).

⁵³⁷ "Tanzimattan sonra Türkiye'de Maarif Teşkilatı" başlığını taşıyan bu yazıdan, müzeciliğe dair ciddi incelemeler yapan Aziz Ogan ve Kamil Su'nun faydalanmadıkları anlaşılmaktadır. Sözkonusu yazının müzeyi ilgilendiren kısmı bu günün diliyle şöyledir: "İstanbul ve Osmanlı ülkesinin bazı taraflarında bir takım toprak altında yıllarca kapalı ve terk edilmiş halde kalan eski eserleri, yabancılar gelip gözümüzün önünde çıkarıp memleketlerine aşırarak ve bu eski eserlerden tarih ve sanat yönünden birçok faydalar sağladıkları gibi, müzelerini süsleyip doldurmakta oldukları da bilinmekteydi. Bilgi noksanlığı sebebiyle eski eserlerin elde edilmesi yolunda bir hareketimiz olmadığı gibi ele geçen antikalara bozuk kırdığımız dahi meydanda idi. Hatta yakın vakitlere kadar Anadolu'nun bazı taraflarında eski zamanlardan kalma tiyatro harabeleri, yekpare mermer ve somakiden oyulup yapılmış sütun başlıkları, kırılmış aslan kaplan gibi bazı hayvanların resimleri çeşme başlarında ve köşelerinde ve aralarında görüldü. Devrin heykeltıraşlarının hayretini mucip olan şeyler adı taş parçaları gibi kullanıldı. Avrupalılar ile ilişkilerin artması üzerine bu türlü şeylerin kadri bilinmeye başlanınca eski eserlerin toplanmasına mahsus olmak üzere Sultan ikinci Mahmud'un türbesinin karşısında "Müzehane" namıyla bir yer tahsis olundu."

Ali Paşa sadrazamlıktan uzaklaştırılınca yerine gelen Mahmud Nedim Paşa zamanında (1871) müze müdürlüğü kaldırılmış ve 1868'den beri müzenin başında bulunan Gold bu görevinden uzaklaştırılmıştır.

Müzecilikle ilgili bazı yazılarda, “Müze-i Hümayun’un ilk müdürü Mr. Goold’un ufak tefek faaliyetleri bir yana, müzedeki hizmeti, koruma görevinden ileri gidemedi” denirse de, müzenin kuruluşunun başlangıcına rastlayan Goold’un yaşadığı zamanı, bu derece küçümsemek pek gerçekçi olmasa gerektir. Çünkü her şeyden önce, müze konusu ile **Maarif Nazırı Saffet Paşa**’nın bizzat ilgilendiği görülmektedir⁵³⁸. Nitekim değerli bir insan olan Saffet Paşa’nın müzeye eser kazandırmak için önemli bir çabası olduğu bizlere ulaşan bilgiler arasındadır. Dağınık halde bulunan, eski eserleri bir araya toplamak ve yeni kurulan müzeye getirmek isteyen Saffet Paşa, valilere bir genelge göndererek sınırları içinde bulunan eski eserlere dikkatlerini çekmiş ve bunların kırılıp hasara uğramayacak şekilde ambalajlanıp müzeye yollanmasını emretmiştir⁵³⁹. Saffet Paşa’nın bu emri üzerine müzeye eser gönderen valiler arasında Trablusgarp valisi Ali Paşa, Senlik valisi Sabri Paşa, Konya valisi Abdurrahman Paşa, Girit’te Laşit mutasarrıfı Kostaki Adosidi paşalar en ön sırada yer almışlardır⁵⁴⁰.

Müze Müd. Mr. Goold, Kapıdağ yarımadasındaki Sizik harabelerinden eski eser getirmekle görevlendirilmiştir. Mr. Goold’un müze müdürlüğüne tayininden bir ay sonraya rastlayan bir gazete haberinde⁵⁴¹; Maarif Nazırı’nın uygulamalarının sonucu olarak, eski eser araştırması için özel bir vapurla, Marmara adaları tarafına gönderilmiş olan Numunehane Müdürü ile bu işlerde yeteneği ve bilgisi olan kimselerin, eski Yunanlılar’a ait oldukça güzel birkaç tane heykel⁵⁴² ve daha başka bazı antika eşya ile döndükleri bildirilmektedir. Yine aynı gazetenin 1 Haziran 1870⁵⁴³ tarihli nüshasında çıkan haberde de, Maarif Nazırı’nın uygulamalarının anlatılması, müzenin kuruluş ve düzenlenmesi işlerinden bahsedilmekte ve Tekirdağ tarafında bazı eski eserlerin sağlandığı belirtilmektedir⁵⁴⁴.

Eski eserlerin bulunup İstanbul’a getirilmesi çalışmalarının bir kısmına da katıldığı anlaşılan Goold’un ufak çaplı katalog yayınlama faaliyetinde de bulunmuştur. Nitekim Goold’un müdürlüğe tayininden bir yıl önce Fransa Akademisi üyelerinden **Dumont**

⁵³⁸ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.167.

⁵³⁹ Bş. Bk. Ar. Cevdet Maarif no: 221. Valilere gönderilen uzun genelgeyi meydana getiren bu üç parçalık vesikada: eski eserlerin nelerden ibaret olduğu anlatılmakta, bunların değerlerine işaret edildikten, devlete aidiyetleri belirtildikten sonra müzeye konmak üzere İstanbul’a yollanmaları istenmektedir. (Bak: Vesika fotokopileri no: 18)

⁵⁴⁰ T.T.O.K.B. no: 61, s. 9.

⁵⁴¹ Terakki, no: 200, 3 cumadeevvel 1286 – 11 Ağustos 1869.

⁵⁴² Gazetede, heykel için “resm-i mücessem” ve “İstatu” terimleri kullanılmaktadır.

⁵⁴³ Terakki, no: 363, 2, rebiülevvel 1287 – 1 Haziran 1870.

⁵⁴⁴ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.167.

tarafından Sent İren kilisesindeki eski eserlerin çeşit ve miktarına dair Paris’te ufak bir katalog yayınlanmıştır⁵⁴⁵. Goold 1871 yılında içerisinde 10 tane kadar taşbasması resim bulunan Fransızca bir katalog yayınlamıştır⁵⁴⁶.

Goold’un müze müdürlüğü iki buçuk yıl sürmüştür. **Ali Paşa**’nın ardından **Mahmut Nedim Paşa** sadrazam olmasaydı, büyük olasılıkla belki Goold bu görevde bir süre daha kalabilirdi.⁵⁴⁷

Nedim Paşa’nın zamanı müze için talihsiz bir devir oldu. Müze-i Humayun Müdürlüğü dağıtılması ve o sırada Avusturya elçisi⁵⁴⁸ olan ve birkaç yıldan beri Türkiye’de görev yapan, eski eser heveslisi ve özellikle koleksiyon için eski paralar toplayan **Prokesch Osten**⁵⁴⁹ adındaki elçinin ortaya çıkmasıyla **Teranzio (Trentzio)** adlı bir ressam eşlik etmekle görevlendirilmiştir. (21 Kasım 1871). Lloyd Autrichien⁵⁵⁰ Vapur Acentesi İşletmecisi’nin oğlu olan bu kişinin eşlik etmesi bir sene kadar sürmüştür⁵⁵¹. Eserlerin korunması işi böylelikle Avusturyalı **Trentzio**’ya verilmiştir.

Ahmed Vefik Paşanın sadrazamlığı sırasında “Müze-i Hümayun” yeniden kurulmuş ve müdürlüğüne **Dethier** getirilmiştir⁵⁵².

Dethier, müze müdürlüğüne tayininden bir hayli zaman önce İstanbul’a gelmiştir. Avusturya lisesi’nde müdürlükte yapmış olan Dethier, 1856 yılında Sultanahmet meydanındaki yılanlı (=Burmali) sütunu **O. Frick** ile birlikte temizleyip yazılarını incelediğine göre, bu tarihten birkaç yıl öncesinden beri İstanbul’da olması gerekmektedir⁵⁵³. Müsait zamanlarında İstanbul’u dolaşarak tarihi araştırmalar yapan Dethier, Sainte İrene kilisesindeki eski eserler ile de ilgilenmiştir. İstanbul’daki araştırmaları sonucunda bir takım

⁵⁴⁵ Müze- i Humayun – Rehnüma, Konstantaniye, Maatba-ı Ebüzziya, 1330, s. 11. Sayfalarının üstünde, adı “Müze-iHumayuna Mahsus Rehnüma” şeklinde kaydedilmiş olan bu eserin başında, Hamdi Bey’in damadı olan, Sanayi-i Nefise Mektebi Sanat Tarihi hocası Vahid Bey’in yazdığı 8 sayfalık bir müze tarihçesi mevcuttur.

⁵⁴⁶ Goold’un eserini tercümesi “Takvim –i Vekayi” nin 28 safer 1288 tarih ve 1359 numaralı nüshasında başlayarak tefrika şeklinde yayınlanmıştır.

⁵⁴⁷ 6 Şaban 1291 – 5 Eylül 1290 (18 Eylül 1874) tarih ve 236 numaralı Şark gazetesinde: eski Müzehane-i Osmanî müdürü Mr. Goold’un Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) öğrencilerine Osmanlı Tarihi okutmak üzere öğretmen tayin edildiği, 18 seneden beri İstanbul’da bulunan Goold’un çeşitli hizmetlerde istihdam olduğu ve Osmanlı tarihine ait geniş bilgisinin bulunduğu belirtilmektedir.

⁵⁴⁸ La Turquie, 25 Octobre 1867.

⁵⁴⁹ 30 Mart 1870 tarihli bir gazetede (Basiret, no:45, 27 zilhicce 1286) Prokesch Osten hakkında: “Avusturya devleti sefiri Baron prokeş Osten hazretleri geçen cumartesi günü Mabeyn-i Humayuna azimetle huzur-u hazret-i şehriyariyeçikp bilhassa mülakat eylemiştir”. İfadeli bir yazı görülmektedir. Bu haber, Prokesch Osten’in padişahla özel görüşme yapabilecek kadar İstanbul’da kendisine bir muhit yaptığıın işaretidir.

⁵⁵⁰ Bazı yazılarda, Teranzio (Trentzio, Terenzio), Lloyd Triestino’nun ajanı olarak gösterilmektedir. (**Kamil Su**, Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi, s.38).

⁵⁵¹ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.168.

⁵⁵² Aziz Ogan’a göre, Dethier’yi müze müdürlüğüne Ahmet Vefik Paşa getirmiştir. (Yeni Türk, Nisan 1938, s. 64.).

⁵⁵³ Eyice, S., İstanbul Arkeoloji Müzelerinin İlk Müdürlerinden Dr. Ph-Anton Dethier Hakkında Notlar (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, no: 9, İstanbul, 1960) s. 45.

yazı ve eserler yayınlamıştır. Dethier'in müze müdürlüğüne getirilişi, tarih ve eski eserlere karşı gösterdiği ilgi ve bu alandaki yayınlarından kaynaklanmış olmalıdır.

Dethier müzeye müdür tayin edildiği zaman 68 yaşındadır. Yabancı müdürlerin en faydalısının Dethier olduğundan şüphe edilmezse de, bu faydanın derecesi çok da büyük sayılmaz.

Dethier hakkında, söylenen sözler daha çok aleyhindedir. Mesela, onun müzeden daha çok İstanbul'u incelemeye zaman ayırdığından, Türkiye'deki tarihi eserlerin yurt dışına çıkarılışını meşrulaştıran bir Eski Eserler Yönetmeliği ortaya koyduğundan bahseden yorumlar görüldüğü gibi, **S. Reinach** tarafından onun "yarı deli" bir adam olduğu dahi ifade edilmiştir. Osman Hamdi Bey'i sevip takdir eden ve onun hakkında yedi sayfalık bir biyografik yazı kaleme almış olan **R. Lindau** adındaki Alman, müzenin yabancı müdürleri için "İstanbul'u önemli bir sanat merkezi haline getirmekten ziyade kendi memleketlerindeki müzeleri zenginleştirmek amacını güdüyorlardı⁵⁵⁴." Derken şüphesiz bu ithamında daha çok Dethier'yi hedef tutmuştur⁵⁵⁵.

Dethier ve ondan öncesinde müzenin personel durumu hakkında kesin bir şey şimdilik bilinmemektedir.

Dr. Dethier'nin müdürlüğü zamanında müze personelinin, beliren ihtiyaçlarına göre yavaş yavaş artmaya başladığı anlaşılıyor Müzeye bir müdür tayin edildiği tarihten itibaren burada mutlaka, müdürden başka, yazışma işlerine yardım eden bir memur ve ayrıca müzenin muhafaza ve temizliğine bakan bekle ve hademe mevcut olması gerekirdi.

Dethier, müze için eski eser toplatmaya çalışmıştır. Bu maksatla Selanik'ten Yuvanaki, Bandırmadan Takvor Ağa, İstanbuldan Derviş Hüseyin adlarında ajanlar temin ettiği ve eski eser toplatmada bunlardan faydalandığı görülür⁵⁵⁶. Müze'ye eski eser sağlanması konusunda kendisinin Kıbrıs'tan 88 sandık eski eser getirtmiş olduğu bilinir. Kıbrıs'ta bulunup İstanbul'a getirilerek müzeye konan eserlerin bir kısmı, heykellerden oluşmaktadır. Bu heykeller arasında güzel bir Baküs heykeli de vardır. Bu heykellerin bazılarının resimleri 1874 senesi kasım ve aralık aylarında "**Medeniyet**" adlı gazetede (dergi) yayınlanmıştır⁵⁵⁷. Resimli olarak yayınlanan en eski gazetelerimizden olan bu yayın

⁵⁵⁴ Lindau, R., Nord und Südu Eine Deutsche Monatschrift 312, 1903, s. 5.

⁵⁵⁵ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.168.

⁵⁵⁶ Eyice, S., İstanbul Arkeoloji Müzelerinin İlk Müdürlerinden Dr. Anton Dethier, s. 47.

⁵⁵⁷ Medeniyet, no: 6, 5 şevval 1291
Medeniyet, no: 7, 7, 11 şevval 1291
Medeniyet, no: 8, 18 şevval 1291
Medeniyet, no: 9, 24 şevval 1291
Medeniyet, no: 13, 23 zilkade 1291
Medeniyet, no: 14, 30 zilkade 1291
Medeniyet, no: 15, 15 zilhicce 1291

organında müze eserlerinin ve özellikle heykellerin resimlerinin yayınlanmış olmasının, o devir şartları bakımından ayrıca pek büyük bir önem taşıdığına bu vesileyle işaret etmek yerinde olacaktır. Bu gazetenin, Kıbrıs'ta bulunup müzeye getirilen heykellerin resimlerini ihtiva eden nüshalarında “*Kıbrıs'ta bulunmuş olan Bakus heykelinin tarifi hakkında mösyö Doktor Detye'nin risalesi*” başlığı altında bir buçuk veya ikişer sütunluk yazılar da bulunmaktadır.

Dethier, Goold zamanında 160 olan müzedeki eser sayısını 650'ye çıkartmıştır. Müze ile ilgili yazışma ve olayların kaydedildiği bir defter ve bir dosya tanzim ettirmiş, ayrıca bir de küçük katalog meydana getirmiştir. Bunlar büyük çapta şeyler olmamakla beraber faydalı hizmetlerdir ve kendisinden sonra geleceklere olumlu yollar gösteren hareketlerdir⁵⁵⁸.

Dethier'nin müdürlüğü zamanında, müzecilik ve arkeolojik faaliyetler konusunda, etkileri hayli geniş çaplı olacak bazı önemli olay ve davranışlar da göze çarpar. Bunlardan birisi müzenin Sent İren'den Çinili Köşk'e taşınması, diğeri 1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin çıkarılması, Bir üçüncüsü de Arkeoloji Okulu'nun açılmak istenmesidir.

Dethier'nin teklif yazısından bir buçuk ay kadar sonra müzenin Çinili Köşk'e taşınması kararının kesinleştiği anlaşılmaktadır. Çünkü 3 Ocak 1874 tarihli şu gazete haberi⁵⁵⁹ bunu göstermektedir:

“Müzehane-i Osmanî şimdiye kadar Hazine-i Hassa kurbinde vaki olup tüfenk deppoyu ittihaz olunan mahallin derununda bir mahalde bulunduğundan ve burası asar-ı atikanın istiabına gayri kâfi olduğundan Çinili Kasr-ı Hümayunu tabir olunan köşk müzehane ittihaz olunmak üzere asar-ı atikanın oraya nakli hususuna karar verilmiş olduğu işidilmiştir.”

2 Ocak 1874 tarihli başka bir gazete haberinde⁵⁶⁰ ayrıca müze eserlerinin bir kısmının müze bahçesinde açıkta bulunduğu, o sırada Çinili Köşk'ün boş durumda olduğu belirtildikten sonra, müze yapılacak Çinili Köşk ve Dethier hakkında şöyle denilmektedir: *“Bu kere cedit mevkiin vüsati hasebile Müzehane-i Osmanî müdürü mösyö Detye'nin dirayet ve maharetinden memul olunduğu vechile bu asar-ı atikayı muntazam surette tertip, bazı bilüzum olanlarını ihrac ile enzar-ı umumiyede takdir olunacak bir suret-i muntazamayaisal edeceği ümit olunur. Mevkii cedidi münasebetile müzehane her-bar açık bulundurulması ve bir defter-i mahsusu Türkçe ve Fransızca olarak neşredilmesi dahi temenni olunmaz mevaddan değildir.”*

⁵⁵⁸ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.177.

⁵⁵⁹ Basiret, no: 1123, 14 zilkade 1290.

⁵⁶⁰ Ruzname-i Ceride-i Havadis, no: 2359, 13 zilkade 1290.

Eserlerin toplandığı Aya İrini Klisesi'nin fazla rutubetli oluşu ve herkes tarafından ziyaret edilememesi yüzünden müze için, yeni bir bina aranmış, Çiniliköşk'te Mirontiano adında bir mimar gerekli değişikliği yaparak Ayairini'deki arkeolojik eserler Çiniliköşk'e getirilmiştir. (1876), 24 Kasım 1876 tarihli bir gazete haberi ⁵⁶¹ karşısında ise 1876'da arkeolojik eserlerin tamamı veya bir kısmının buraya taşınmış olabileceği sonucunu çıkarabiliriz ⁵⁶². Hiç olmazsa bir kısmının diyoruz, çünkü 1880 yılının Ağustos ayının on altısında **Maarif Nazırı Münif Paşa**'nın bir nutku ile müzenin açılış ⁵⁶³ töreninin yapıldığı bilgilerimiz arasındadır. **Sadrazam Kadri Mehmed Paşa** ve daha bazı devlet büyüklerinin de hazır bulunduğu bu açılış töreninde Münif Paşa'dan başka o sırada Mekteb-i Aliye (Yüksek okullar) müdürü bulunan **Aristoklis Efendi**⁵⁶⁴ ve Müze Müdürü **Dethier** de birer konuşma yapmışlardır⁵⁶⁵. Zengin bilgi sahibi bir kimse olan Münif Paşa'nın, o zamanın Milli Eğitim Bakanı sıfatıyla müze ve eski eserlere dair görüşlerini dile getiren, aynı zamanda yabancıların eski eser kaçakçılığına da dikkat çeken bu açılış konuşmasını zamanımız diline çevirerek vermekteyiz⁵⁶⁶:

“Diğer medeni memleketlerde olduğu gibi İstanbul'da da bir müzenin kurulması, ilerlemekte olan memleketimizin emeli idi. Hükümdarlara yaraşır gayretlerin bu gibi medeniyet eseri kuruluşların çoğalma ve genişlemesine önem veren yüce örneği padişahımız hazretlerinin, bir büyük eseri olarak bu eksikliğin tamamlanması hepimiz için sevinç kaynağı olmalıdır.

Bu gibi müzelerin faydalarını burada sayıp açıklamaya lüzum yoktur. Gelip geçmiş kavimlerin medeniyet derecelerini ve bunların kademe kademe ilerlemelerini gösterir. Bundan tarih ilmi ve sanat yönünden pek çok faydalar elde edilir. Arkeoloji ilminin Avrupa medeniyetince büyük etkileri herkesin malumudur.

Eskiden bizde eski eserlerin kıymeti pek bilinmezdi. Avrupalılardan birkaç sene evvel Kıbrıs'ta bir Amerika elçisi oradan bir müze dolduracak kadar sanat eserlerini çıkarıp

⁵⁶¹ İttihad, no: 98, 11 teşrin sani 1292.

⁵⁶² Vakit gazetesinin 24 Haziran 1880 tarihli nüshasında : “Çinili Köşk'te umumun nazar-ı ibretine küşadı mukarrer bulunmuş olan Müze-i Osmanî'nin Nizamnamei dâhilîsi hitam bulmamış olduğundan henüz küşad olunmamıştır” şeklinde bir haber yayınladığına göre, müze açılmak üzereyken bie de tüzük hazırlanmış olduğu anlaşılıyor.

⁵⁶³ Başbakanlık Arşivi dâhiliye iradeleri no: 65565, Mahmud Cevad, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s. 197, Türkiye Turing ve otomobil Kurumu Belleteni, sa. 61.

⁵⁶⁴ Aristoklis Efendi 1831'de İstanbulda dünyaya gelmiştir. Dimitraki adında bir tüccarın oğludur. Öğrenimini İstanbul'da yapmış, sonra bazı ailelere özel ders vermiştir. 1870'de Meclis-i Maarif üyesi olmuş Mekteb-i Mülkiye'de Tavsif-i Akvam (Etnoğrafya) dersi okutmuş, Darülfünun'da da dersler vermiştir. Müzenin açılışı sırasında Mekatib-i Aliye Müdürlüğü görevinde bulunan Aristoklis Efendi daha sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'nde tarih-i sınaat (sanat tarihi) öğretmenliği yapmıştır. 1893'te ölmüştür. (Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, s. 111)

⁵⁶⁵ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.178.

⁵⁶⁶ Vakit, no:173. 11 ramazan 1297 – 17 ağustos 1880

götürdü. Halen Avrupa ve Amerika da müzelerinde mevcut eski eserlerin çoğu memleketimiz eski eserlerinden oluşmuştur. Şimdiye kadar Avrupalılar memleketimizin eski eserlerini türlü yollardan alıp götürmeye devam etmekte ve bunu da bizde buna dikkat ve ilgi görülmemesinden dolayı yapmakta idiler. Bir hayli zamandan beri Osmanlılar arasında bu ilgi meydana gelmiş ve bir süre önce eski eserlere ilişkin bir kanun⁵⁶⁷ da ortaya konmuştur. Müze-i Humayun'un kurulması ise bunun en açık örneği olduğundan, artık Avrupalıların bu konuda hakkımızdaki fikir ve davranışlarını değiştirecek olmaları umut edilmiştir.

Avrupa devletleri Yunanistan'da büyük harcamalarla eski eser araştırması yapıyorlarsa da bunlar kendi memleketlerine gönderilmemektedir. Söz konusu eski eserler Atina'da koruma altına alınmıştır.

Osmanlı ülkesinin her tarafı bir zamanlar buralarda oturan zamanının uygar milletlerine ait çeşitli eski eser ile dolu olduğundan, eğer vaktiyle izin verilmiş olsaydı dünyada en mükemmel müze İstanbul'da olurdu. Bununla beraber şimdiye kadar toplanabilen eserler bir hayli olup bunlar arasında bu işten anlayan kimselere göre kıymetli şeyler bulunmaktaydı. Geçmiş kuşakların bu değerli eserlerinden yararlanmaya ve buna karşılık biz de gelecek kuşaklara böyle armağanlar bırakmaya güçlü olmaya çalışmalıyız.

Bu içinde bulunduğumuz bina dahi bir antika değerindedir. Fatih Sultan Mehmet'in güzel eserlerden olan ve o zamanın mimari usulünün güzel bir örneği bulunan bu bina bu maksat için de pek uygun olarak seçilmiştir.

Bu Müze-i Hümayun'un düzenlenmesinin benden öncekilerin harcamış olduğu emekleri takdir ve ilan ile açılışının benim görevim sırasına rastlayışından dolayı kendimi mutlu sayarım."

Müze eşyalarını yeni bir binaya nakledildiğine göre, tasnif içinde yeni bir imkân ortaya çıkmıştır. Lakin bu sırada, eskiye oranla personel sayısının da artmış olmasına rağmen, sınırlandırma konusunda gerekli gayret ve dikkatin gösterilmediği anlaşılıyor. Nitekim müzenin tarihçesine ilişkin bazı yazılarda⁵⁶⁸ müdür Dethier, müze eserlerini hiçbir bilimsel sınıflandırmaya tabi tutmadan Çinili Köşk'e doldurmakla suçlanır.

Bunlardan başka yine Dethier zamanında, Maarif Nezareti Tamirat Müdürü olan **Kadri Bey**⁵⁶⁹ ismindeki kişinin, müzenin yazışma işlerini idare ettiğini, Dethier'nin ölümünden kısa bir süre önceki hastalığı sırasında müdürlüğe ait işleri de yapmasının istendiğini ve Kadri Bey'in Osman Hamdi Bey zamanında da Müzenin Dâhiliye (İç işleri) Müdürü olarak çalıştığı günümüze ulaşan bilgiler arasındadır. 23 Haziran 1887 de Kadri

⁵⁶⁷ 1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi kastadılmaktadır

⁵⁶⁸ Müze-i Humayunu Mahsus Rehnüma, s. 13

⁵⁶⁹ Bş. Bk.Ar. Dâhiliye iradeleri no: 66053.

Bey'in maaşına bin kuruş zam edildiğini⁵⁷⁰, ayrıca 1883 Ekiminde de Alman Hükümeti tarafından bir nişanla taltif⁵⁷¹ olunduğunu belgeler yoluyla öğrenmekteyiz.

1880 Temmuzunda müzeye **Derviş Hüseyin** adında birisi müfettiş olarak tayin edilmiştir⁵⁷². Yine Dethier zamanında müzenin resmen açılışı yapılıncaya (1180 ağustosunda) müzeye 300 kuruş maaşla bir memur tayin edildiği⁵⁷³ ve padişah iznine dair bir irade hazırlandığı bilinmektedir.

Böylece Askeri müze ile Arkeoloji müzesi birbirinden ayrılmıştır. Dethier'in ölümünden (1881) sonra Osman Hamdi Bey müzenin başına getirilmiştir. (O. Hamdi Bey'den konu ilerledikçe sözedilecektir). Bu tarihten itibaren Türk müzeciliği için yeni bir devir açılmıştır. Osman Hamdi Bey, yeni bir Asar-ı Atika nizamnamesi hazırlamış, Bu Nizamname 1883'ten itibaren uygulanmıştır. Anadolu'nun her köşesindeki eski eserler İstanbul'a gönderilmeğe başlanmış ve yeni arkeoloji araştırmaları sonunda elde edilen eserler müzeyi zenginleştirmiştir. Özellikle Sayda lahitlerinin İstanbul'a getirilmesinden sonra müzede yer sıkıntısı baş göstermiştir. Çiniliköşk karşısında mimar Valaury'nin klasik mimariden alınmış motiflerle yaptığı müze 1891'de açıldı. Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Anadolu'da yapılan ve önemli sonuçlar sağlayan kazılardan elde edilen eserlerin sergilenmesi için binanın doğu tarafına mimar Bello tarafından yeni bir ek yapılmıştır (1903). Bir yıl sonra ilk müzenin güney tarafına aynı plana uyan bir ek daha yapılmıştır (1908).

Müze çalışmaları arasında gelen kazı işleri ilk Türk müzesinin kuruluşundan önce başlamıştır. Mülga Maarif Nezareti belgeleri arasında ele geçen bir kazı kayıt özetine göre, Türkiye'de yabancılara kazı izni 1840 tarihinde verilmeye başlanmıştır. Bu tarihten itibaren yabancılar, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalan maddi ve manevi değerleri üstün müzeliğe eserleri, türlü araçlarla, hatta gemilerle Avrupa merkezlerine götürmeye başlamışlardır. Diğer bir deyimle Türkiye'de bu tarihten itibaren resmen eski eser yağmacılığı başlamıştır⁵⁷⁴. İlk defa 1868 tarihinde müze kurulması işi ele alındığı zaman bir de tüzük hazırlanması öngörülmüştür. Bununla bir dereceye kadar yağmacılığın önüne geçilmek istendiği düşünülebilir. Ancak, tüzük bu tarihte hazırlanamamış, eski eser yağmacılığı, daha uzun bir süre devam etmiştir Sadarettin Maarif Nezaretine 1874 yılında yazılan bir yazıda şöyle denilmektedir: "Bu gibi eserler medeni devletler nazarında pek ziyade kıymetlidir. Padişahın geniş memleketi ise bu gibi eserlerin büyük kaynakları olduğu halde gerekli

⁵⁷⁰ Bş. Bk. Ar. Dâhiliye iradeleri no: 81716.

⁵⁷¹ Bş. Bk. Ar. Hariciye iradeleri no: 18317.

⁵⁷² Bş. Bk. Ar. Dâhiliye iradeleri no: 65447.

⁵⁷³ Bş. Bk. Ar. Dâhiliye iradeleri no: 65565.

⁵⁷⁴ Su, K., aynı eser, s. 8-9.

tedbirler layıkıyla alınmamasından dolayı çoğu toprak altında örtülüdür. En güzelleri ile de Avrupa müzeleri süslenmiştir”⁵⁷⁵.

Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif Dairesi’nden⁵⁷⁶ çıkan bir yazıda; “müzehane yapılan yerin gayet nemli ve rutubetli olduğu, bu yüzden içinde bulunan eski eserlerden bazılarının paslanıp çürüdükleri, asli heyetlerini kaybettikleri, diğer taraftan yeri bakımından müzenin herkesin girmesine elverişli bulunmadığı, kuruluş amacı mili eğitimin ve güzel sanatların gelişmesini hedef tuttuğu halde böyle bir sonucun alınamayacağına aşikâr bulunduğu kaydedildikten sonra, «ilim ve irfana hizmet etmek isteyenleri zorluklardan kurtarmak müzenin kuruluşundan ve umuma arzından beklenen faydayı sağlamak üzere Çemberlitaş hizasında bulunan bir arsanın satın alınarak üzerine altlı üstlü muntazam ve rabıtalı bir daire yaptırılması, binanın üst katının, sabahtan akşama kadar açık bulunmak üzere bir umumi kütüphane, alt katının ise Müze-i Osmanî yapılması” teklif ediliyordu⁵⁷⁷. Aynı yazıda, binanın müzeye tahsis edilecek bölümüne mevcut eski eserlerin nakledilerek güzel bir surette tertip ve tanzim edilmesi ve «mutedilce giriş ücreti alınarak umuma seyir ve temaşa ettirilmesi» uygun olacağı da ayrıca kaydedilmekte idi. Bu belge bize, bu tarihte resmi makamlarca Türk müzesi için yeni bir bina yapmak lüzum ve zorunluğunun anlaşılması olduğunu, aynı zamanda müzelik eşyanın iyi bir şekilde korunması lazım geldiğini, halka kolaylıkla gösterilebilmesi gerektiği düşüncesinin benimsendiğini göstermektedir. Bugün dahi birçok müzelerimizin modern binalardan mahrum buldukları, esrelerin medrese, han, imaret köşelerinde teşhir edildikleri düşünülürse, bundan yüzyıl önce müze için yeni bir bina yaptırma fikrini, ileri bir görüş olarak kabul etmek lazım gelir. Eğer Meclis-i Kebir-i Maarif’in ileri sürdüğü fikir kabul edilip uygulanabilseydi, ilk Türk müzesi olan İstanbul Arkeoloji Müzesi 1872 tarihinde, yani bugünkü binanın yapılışından aşağı yukarı yirmi yıl önce yeni bir müze binasına kavuşmuş, öte yandan İstanbul’un daha kalabalık ve kolayca ziyaret edilebilecek bir semtine nakledilmiş olacaktır.

Ahmet Fethi Paşa tarafından kurulan müzenin ilk defa Müze-i Hümayun adıyla adlandırılması, düzenlenip umumun faydasına arzı, yukarda da açıklandığı üzere, Ali Paşanın Sadrazamlığı devrine rastlar. Bu devirde bir kısım Türk aydınlarının, özellikle Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif üyelerinin ileri bir müzecilik görüşüne sahip oldukları anlaşılıyor. Bu daireden çıkan müze ile ilgili kararlar incelendiği zaman, eski eserlerin bir araya toplanmasıyla basit bir koleksiyonculuk amacı güdülmeyeceği, öğretim ve eğitim hizmeti görececek bir kuruluş meydana getirilmesi için çalışıldığı görülür.

⁵⁷⁵ Ergin, O., Türkiye Maarifi, c. 2, s. 593.

⁵⁷⁶ Meclis-i Kebir-i Maarif bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi’nin gördüğü işi görmüştür.

⁵⁷⁷ Su, K., age, s.40, Belge: 4.

Meclis-i Kebir-i Maarif karar defterlerinde rastladığımız bir belgede Müzehane'nin herkese gösterilebilecek durumda bulunmadığı kaydedildikten sonra, «bu gibi müzehaneler yalnız seyir mahalli olmayıp belki dikkat erbabına bir çeşit kütüphane demek olacağından, müzehane dairesinin genişletilip düzenlenmesiyle mevcut eserlerin iyi saklanmasına dikkat olunması ve zikri geçen eserlerin uygun suretle vaz ve tertip olunup üzerlerine gerekli bilgi bulunan yafta asılması ve müzhanede özel bir defter bulunup bu deftere mevcut eserlerin cins ve nev'iyile çıkmış olduğu yerin ismi, bu eserler hakkında ne suretle bilgi edinilmiş olduğuna dair kısa bilgi konulması...» şeklinde, o zaman için değerli sayılabilecek bir mütalaa ileri sürülmektedir⁵⁷⁸.

Bu tayine dair iki parçalık bir arşiv belgesinden ⁵⁷⁹ oluşan belgelerin bir parçası Maarif Nezareti tezkeresi, diğeri de Saadet ve Mabeyn-i Hümayun Başkâtipliği yazıdır. 20 zilhicce 1297 (23 Kasım 1890) tarihli Maarif Nezareti yazısında, müzeye tayin edilecek şahsın durumu hakkında “el-yevm Efkafe-i Humayun-u Nezareti Celilesi'nin cihat kaleminde müstahdem bulunan Kadri Bey'in şehri bin üç yüz kuruş maaşla adı geçen Müze-i Hümayun Memuriyetine tayin tasvib edilmiş” denildiği halde, bundan altı gün sonra kaleme alınmış olan ve sadrazamın imzasını taşıyan yazıda “*Kadri Bey'in bin üç yüz kuruş maaşla mezkûr Müze-i Humayun müdüriyetine tayini*” sözleri yer almaktadır.

Sadaret tezkeresindeki ifadeden **Kadri Bey**'in müze müdürlüğüne tayin edilmiş olduğu anlamını çıkarmak gerekirse de, bu yazının altında padişahın onayını gösteren Mabeyn-i Humayun Başkâtipliği yazısında müdürlük sözü geçmemekte ve “*Kadri Bey'in mezkûr-ül-mikdar maaşla bu memuriyete tayini*” kelimeleri yer almaktadır.

Aya İriani anıtının müze binası olarak kullanılmasının mahzurlu olduğu görülmekle beraber, Çemberlitaş civarında yeni bir müze binası yaptırılması da mümkün olamamıştır. Bunun üzerine müze olmaya elverişli başka bir bina aranmasına başlanmıştır. Nihayet müze müdürü Dethier tarafından, Çiniliköşk'ün müze binası olarak kullanılması fikri Maarif Nezaretine telkin edilmiştir. Maarif Nezaretinden bu konuda Babıâli'ye (Başbakanlık) yazılan bir yazıda, Çiniliköşk'ün⁵⁸⁰ müzeye tahsis edilmesinin gerekliliği ve zorunluluğu açıklanmakta, aynı zamanda Türk müzesinin gelişmesi için ne gibi çabalar gösterilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Yazıda şöyle denilmektedir:

“Hükümet, milli eğitimin bu önemli bölümünü göz önüne alarak, bundan önce Topkapı Sarayı civarında bulunan Cebhane'nin bir cihetini müzehane olmak üzere tahsis buyurmuş, şimdiye kadar ele geçirilen eserler orada toplanıp saklanmış ise de burası silah

⁵⁷⁸ Su, K., age, s.42, Belge: 5.

⁵⁷⁹ Bş.Bk.Ar. Dâhiliye iradeleri no: 66053 (Bak: Vesikalar no: 11).

⁵⁸⁰ Çiniliköşk, İstanbul'un Fethinden yirmi sene sonra inşa edilmiş olup Fatih tarafından yaptırıldığına dair kitabesi bulunan İstanbul'da mevcut iki binadan birisidir. Gerek mimari tarz ve üslubundaki ahenk ve yapı tarzı ile ve gerekse zerafetini ile Türk sanatının bir şaheseridir. Celal Esad Arseven, Sanat Ansiklopedisi, c. 1, s. 101.

muhafazasına mahsus daire içinde bulunduğundan askerlere lüzumu olduğu Canib-i Vala-yi Sipehsalari'den bildirilmiştir. Essaen burası teşhir yeri olma kabiliyeti ve genişliği olan bir yer değildir. Bu bakımdan eski eserlerin düzgün olarak konulması kabil olamamaktadır. Sikkeler de ayrı ayrı yerlerde ve sandıklar içinde saklanmaktadır. Hâlbuki tahmin edildiğine göre eldeki antikalar en az iki yüzbin lira değerinde şeylerdir. Öyle iken itibar ve şöhret bulamayacak bir halde kalmaları maksada aykırıdır ve esef vericidir. Eski eserlerin Avrupalıların gözünde değeri ve önemi ziyade olduğu cihetle Avrupa'nın her tarafından gelen misafirler ve seyyahlar ile yabancı sefirler müzehaneyi daima temaşa etmektedirler. Bu bakımdan hükümetin şanına uygun derecede düzenli bulunmak gerektiğini düşünmek lazımdır. Bunun için bir tedbir arandığı sırada müze müdürü tarafından eldeki eserler karşılık tutulup yirmi otuz bin lira borç alınarak bir müzehane yaptırılması ve bu borcun anaparası ile faizinin ikili antikalarından biri satılarak ve her yerde olduğu gibi müzehaneye girenlerden giriş ücreti alınarak ödenmesi gibi bazı düşünceler ileri sürülmüştür. Ancak yeniden bina yapıldığı halde de rutubetten müteessir olan eşya için birçok zaman beklemek gerekecektir. Bu dahi isteğin meydana gelmesinin geri kalması sonucunu vereceğinden mevcut binalar içinde bir yerin müzehane yapılması lüzumlu görülmüştür. Müze müdürünün ifadesine göre adı geçen Saray-ı Hümayun binalarından Çiniliköşk'ün gayet elverişli olduğu, buna izin verilirse padişah sayesinde Dar-ül-Hilafet-i Seniyye'de⁵⁸¹ mükemmel ve düzgün bir müzehane vücuda gelecektir. İçinde korunmakta olan eserler bu defa Kıbrıs adasında meydana çıkan büyük Herkül heykeli gibi memalik-i mahrusenin her tarafında gizli olan nefis eserlerin az zamanda bir kat daha fazlalaşacak kıymeti ve önemi batı memleketlerinin o türlü medeni kuruluşlarına üstün olacaktır. Bu itibarla düşman dost gözünde devletin canlı bir eseri denmeye layık olacaktır”⁵⁸².

1872 tarihinde, müzelik eserlerin rutubet yüzünden Aya irini'den Çiniliköşk'e nakledilmeleri düşünülmüş olmakla beraber bu iş daha sonra yapılmıştır. Çünkü önce köşkün bu işe elverişli hale getirilmek üzere tadil edilmesi gerekmiştir. Maarif Nezareti kayıtlarından, tadil işinin M. Montrano adında bir yabancının, kırk elli lira karşılığında satın alınan basit bir projesine göre, Ermeni kalfalar tarafından yapıldığı anlaşılıyor.

Çiniliköşk'ün tadili ile ilgili yazıda köşk için «Cüdi Köşkü» tabirinin kullanıldığını görüyoruz. Yazıda şöyle deniliyor: “Mös. Montrano tarafından düzenlenerek meclisimize sunulan Fransızca raporda müzehane yapılması kararlaştırılmış olan Cüdi Köşkünün müze

⁵⁸¹ İstanbul'da.

⁵⁸² Su, K., age, s.49, Belge: 10.

haline konulması için iktiza eden haritanın kendi tarafından düzenlenmesi beyan olunmuştur...»⁵⁸³.

Arkeololik eserler Aya İrini'den Çiniliköşk'e, 1876 tarihinde nakledilmiştir⁵⁸⁴. Böylece Askeri Müze ile Arkeoloji Müzesi birbirinden ayrılmıştır.

Müze-i Hümayun ilk defa 1881 (1296) tarihinde paralı olarak ziyarete açılmıştır. Açılış töreni 3 Ağustos Pazartesi günü yapılmıştır. Törende Başbakan Kadri Mehmet Paşa ve Bakanlar hazır bulunmuşlardır. Zamanın Milli Eğitim Bakanı Münif Paşa ile Yüksek Öğretim Genel Müdürü, müze müdürü birer nutuk söylemişlerdir⁵⁸⁵.

Müzeye giriş ücreti ilk defa yüz para olarak tesbit edilmiştir. Gerçi ziyaretçilerden ücret alınmasına 1871 (1288) yılında karar verilmişse de, bu karar on yıl sonra müze resmen açıldığı zaman uygulanmıştır.

1871 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde neşrolunan gazete, kitap, risale ve haritalarla, açılan matbaalardan ve buna benzer şeylerden ruhsatiye alınmadığı halde, bu tarihten itibaren alınması için Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından Nezaret makamına on beş maddelik bir teklif sunulmuştur. Bu teklife göre «müzelik antika ve eski eserleri görmek isteyenlerden yüzer para alınması» öngörülmüştür⁵⁸⁶. Böyle olmakla beraber yüz paradan ibaret oları giriş ücreti, yukarda da arz edildiği üzere ancak 1881 yılında müze resmen açıldıktan sonra alınmıştır.

1881 tarihli bir belgede «Topkapı Saray-ı Hümayunu içinde bulunan Müze-i Hümayun bundan böyle her gün açıktır» denildikten sonra, çarşamba günlerinin kadınlara mahsus bulunduğu, salı günleri giriş ücretinin beş, diğer günler ise iki buçuk kuruş olduğu kaydı görülmektedir⁵⁸⁷.

1881 (1296) tarihli bir belgeye göre müzenin çalışma saatleri cuma ve pazar günleri hariç alaturka ikiden dokuz kadardı, Her ayın ilk cuması saat ikide memurların müzede hazır bulunmaları gerekmektedir⁵⁸⁸.

Eski eser ve kazılarla ilgili bir tüzüğün hazırlanması meselesi Dethier'nin müdürlüğe getirilmesinden önce söz konusudur. Örneğin 29 Ocak 1869 tarihli bir buyrultuda ⁵⁸⁹:
*“Antika taharrisi için talep olunacak ruhsatların tedkik ve itası ve bu babda etraflı bir nizamname layihası yapılarak Babîali'ye verilmesi”*nden söz edilmiştir.

⁵⁸³ Su, K., age, s.57, Belge: 17.

⁵⁸⁴ “Müzehane ittihaz olunmuş olan Çiniliköşk'ün ittisalinde bulunan bahçede bahçıvan vesair kimseler bulunmakta olduğuna ve buraya birtakım kıymetli asar vazolunacağına nazaran...”21 Ekim 1292 (1876).

⁵⁸⁵ Maarif Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı, Mahmut Cevat, s. 197.

⁵⁸⁶ Su, K., age, s.43, Belge: 6.

⁵⁸⁷ Su, K., age, s.71, Belge: 40.

⁵⁸⁸ Su, K., age, s.70, Belge: 38.

⁵⁸⁹ Su, K., s. 37. Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.180.

Maarif Nezaretinin 3 Haziran 1288 (16 Haziran 1872) tarihli bir “Meclis-i Kebir-i Maarif” kararına ait yazıda⁵⁹⁰ : “*Derdest bulunan Asar-ı Atika Nizamnamesinde gösterildiği veçhile*” diye geçen cümleden, bu tarihte eski eserlere ait bir tüzüğün hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Esas konumuz müzecilik olduğundan, bu tüzüğün 1872 yılında çıkamayışının sebeplerini, tüzüğün hazırlanmasında Dethier’nin bir rolü olup olmadığını, şayet varsa bu rolün olumlu mu yoksa kurnazca bir olumsuzluk mu taşıdığını tam olarak bilememekteyiz. Türk müzecilik tarihinde ilk “Asar-ı Atika Nizamnamesi”nin 1874 yılında yürürlüğe konulduğunu söyleyebiliriz⁵⁹¹. Bu konuda yararlanılan kaynaklarda bu nizamname’nin varlığının iyi mi yoksa kötü mü olduğu tartışma konusu olup, bazı değişik fikirler yer almaktadır.

Zamanımızın Türkçesi ile “Eski Eserler Tüzüğü” diyebileceğimiz Asar-ı Atika Nizamnamesi dört bölüm ve otuz altı maddeden ibarettir. Bu tüzük eski eser kaçakçılığını önleyecek hükümler getirmemiştir. Hatta bazı kişilerin söylediği gibi, bir yönü ile tarihi eserlerin yurt dışına çıkarılmasına meşruluk kazandırmıştır⁵⁹². Tüzüğe göre; kazılarda çıkarılan eski eserlerin üçte biri devlete, üçte biri kazı yapana diğer üçte biri de arazi sahibine aittir. Yine tüzüğe göre, kazı yapan yabancılar hisselerine düşeni memleket dışına çıkarabilmekteydiler. Yabancılar bununla da yetinmemişler, çeşitli yollardan daha fazla eser çıkararak, en kıymetlilerini kendilerine ayırmışlardır.

Tüzüğün eski eser kaçakçılığını önlemediği anlaşılmış, durumu gören Meclis-i Kebir-i Maarif, şimdiki şekliyle Milli Eğitim Bakanlığı’nın, Talim ve Terbiye kurulu, tüzükte bir takım değişiklikler hazırlamıştır⁵⁹³. Yapılan değişikliğe göre, Osmanlı sınırları içinde yapılan kazılarda bulunan eserlerin tamamı devlete ait olacaktır. Söz konusu yerlerde yapılan araştırmalarda ele geçen eserlerin üçte biri toprak sahibine, üçte ikisi de devlete ait olacaktır. Ne yazık ki Meclis-i Kebir-i Maarif-in bu tüzük değişikliğini yürürlüğe koyamamıştır. Osman Hamdi Bey Zamanın da Asar-ı Atika Nizamnamesi yeni baştan ele alınıncaya kadar 1874 tarihli tüzüğün yürürlüğü devam etmiştir.

Müze müdürü Dethier’nin sağlık durumunun pek düzenli olmadığı, zaman zaman yatağa düştüğü için görevine devamının bir hayli aksadığı, hatta hastalığı yüzünden geçim sıkıntısı da çektiği anlaşılıyor. Mesela 2 Şubat 1876 tarihli bir belgede⁵⁹⁴, Dethier’nin hastalanarak beş aydan beri yataktan çıkamadığı, doktor ve ilaç masrafı olarak fazlaca para

⁵⁹⁰ Su, K., s. 45.

⁵⁹¹ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.181.

⁵⁹² Arık, R.O., Türk Müzeciliğine Bir Bakış, s. 2.

⁵⁹³ Su, K., Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi, s. 26.

⁵⁹⁴ Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, sayı 61, s. 10

harcadığı için, iki aylık maaşına karşılık olmak üzere 1700 kuruşun kendisine ödenmesini istediği görülüyor.

Dethier'nin sık sık yatağa düşerek görevini gerektiği şekilde yerine getirememesi, resmi işlerde bir hayli aksamalara yol açmış, günün birinde, onun müdür sıfatıyla yapması gereken işlerin düzenli şekilde yürütülebilmesi amacıyla, bir kimsenin müzede görevlendirilmesi gerekmiştir. Bu duruma dair tayin belgesinde, Dethier'nin hastalıklı olduğundan, kendisinin fen memuru olması nedeniyle yalnızca teknik işlerle uğraşmasından ve kayıt işlerini de anlamadığı için müzenin iç işlerinin iyi yürümediğinden bahsedilmiştir.

Dethier'nin uzun süren hastalığı sırasında iki defa yerine vekil tayin edilmesi gerekmiştir. 1876 Eylül ayı sonlarında Meclis-i Kebir-i Maarif üyelerinden **Artin Efendi** bir süre vekâlet etmiş, daha sonra onun istifasıyla yine Meclis-i Kebir-i Maarif üyelerinden **Aristoklis Efendi** beş yüz kuruş maaşla birkaç ay vekâlette bulunmuş, daha sonra da aynı göreve bir süre daha maaşsız olarak bakmıştır⁵⁹⁵.

1876 yılı şubatında ilaç ve doktor parasını karşılayabilmek için iki aylık maaşına karşılık 1700 kuruş verilmesi dileğinde bulunan yine 23 Kasım 1880 tarihli Maarif Nezareti yazısında ise kendisinden “hayli ihtiyar ve ekseriya hasta” diye bahsedilişine şahit olunan Dr. Dethier 3 Mart 1881 de ölmüştür⁵⁹⁶.

Dethier ölünce müzeye yine bir yabancı müdür tayin edilmek üzere faaliyete geçildi. Yabancıdan müze müdürü arayanlar, öyle görünüyor ki, memlekette bu işi yapacak yetenekte bir kişinin bulunmadığı düşüncesindedirler⁵⁹⁷.

Dethier'nin ölümünü takiben, memlekette “asar-ı atika fennine tamamı ile vakıf ve aşına bir kimse” bulunmadığından söz edilerek, müzehaneyi Avrupa müzelerinin olgunluğuna ulaştırmeye muktedir bir zatın bulunabilmesi için Berlin sefaretine bir yazı yazmıştı. Bu konuda Maarif Nezaretinden Babıâli'ye gönderilmiş 1 Temmuz 1297 (13 Temmuz 1881) tarihli bir yazıda⁵⁹⁸: Berlin sefaretinden alınan cevapta; müze müdürlüğü için **Dr. Milhofer** ‘in⁵⁹⁹ seçildiği belirtilmekte ve bununla yapılacak kontratın örneğinin yollandığı da kaydedilmekteydi; Yine aynı yazıda, Dr. Millhofer'in Eski Eserler Üniversitesi'nden çıktığı, doktorluk payesine haiz bulunduğu, eski eser ve tarihi binaları incelemek üzere Alman

⁵⁹⁵ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.186.

⁵⁹⁶ İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı no: 9, İst. 1960. Dethier'nin mezarı Feriköy Katolik mezarlığındadır. Mezar kitabesi Prof. Semavi Eyice tarafından yayınlanmıştır.

⁵⁹⁷ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.187.

⁵⁹⁸ Su, K., s. 71.

⁵⁹⁹ Ogan, A., “Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıldönümü” başlıklı yazısında bu şahsı “Milhofer” şeklinde kaydediyor.

hükümeti tarafından İtalya ve Yunanistan'a yollandığı, bu ülkelerde birer sene kaldığı, kendisinin halen Berlin Müzesi Başkâtibi olduğu kaydediliyordu.

Berlin sefiri, Dr. Millhofer ile iletişime geçmiş ve Millhofer; *“maaşı her ay nihayetinde verilmek kaydıyla, Türkiye’de sekiz sene kalmak, bu sekiz senenin ilk dört yılında otuzar, diğer dört yılında otuz beşer Osmanlı lirası maaşla müze müdürlüğü yapmak”* şartını ileri sürmüştür. Sefir *“mezkûr kontratı sureti mealinden ve bundan aşağı maaşla ve sureti mezkûrede münderic şeraitten gayri şartla muvafakatı kabil olamıyacağı”*nı bildiriyordu.

Maarif nezareti Millhofer’in ileri sürdüğü şartları kabul etmiş ve kontratın imzası için sadarettten yetki istemiştir. Az daha müze müdürleri zincirine Millhofer adında bir yabancı halka daha eklenecek olup, Hamdi Bey gibi bir değer de Türk müzesinin başına geçemeyecekti. Türk müzesinin, gerçek anlamda bir müze haline gelişi, Hamdi Bey’in bu kurumun başına geçirilişi ile başlar. Onun içindir ki müzenin asıl gelişme devresini *“Hamdi Bey’in Müdürlüğü”* zamanındadır⁶⁰⁰.

3.6.2. Müzecilik Okulu’nun Kurulması

Dr. Dethier’nin müdürlüğü zamanında, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının çeşitli yerlerinde, yabancılar kazılar yapmaya devam etmiş bu arada çok sayıda tarihi eser yurt dışına çıkarılmıştır.

Türkiye topraklarının eski eserler bakımından zenginliği ve bu eserlerin taşıdığı büyük değer, müzeciliğin önemi, artık birçok Türk aydını tarafından anlaşılmıştır. Böylece gazetelerde müze ve eski eserler konusundaki yazılar daha sık görülür olmuştur. Bu yazılarda eski eserlerin değeri üzerinde durulmuş, hatta eski eser kaçakçılığından duyulan üzüntüler de belirtilmiştir. Eski eser ve müzecilik konusunun, bazı devlet adamlarının dikkatlerini çektiği ve bu konu üzerinde daha fazla durma ihtiyacı hissettikleri bilgilerimiz arasındadır.

Arkeolojik kazıların yönetmelik ve kanunlara bağlanması yoluyla, tarihi eser kaçakçılığının devlet otoritesiyle büyük ölçüde önlenmesi mümkün olmuştur. Öte yandan yabancıların yaptıkları kazılarda çıkan eserlerin değerini takdir edebilecek, aynı zamanda bizzat kazı yapabilecek ve de yapılmakta olan kazılarla bulunacak tarihi eserlerin, bakım onarım ve korunmasını gerçekleştirebilecek personele ihtiyaç duyulmuştur⁶⁰¹.

Zamanın yöneticilerinin yukarıdaki değerlendirmelerinden sonra müzecilikten anlayacak, bizzat arkeolojik kazı yapabilecek elemanın, memleket içinde yetiştirilmesi konusu üzerinde durulmaya başlanmıştır. Arkeoloji ve müzecilik öğretimi yapacak bir okulun

⁶⁰⁰ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.187.

⁶⁰¹ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.182.

açılması fikrinin, Maarif Nezaretinin Talim ve Terbiye Dairesi'nin bir kurumu olan "Meclis-i Kebir-i Maarif" de doğmuş olabileceği fikri çok yüksek bir olasılıktır⁶⁰².

Dr.Dethier'nin müdürlüğü zamanında, daha doğrusu 1870 yılını takip eden senelerde Türkiye de müze ve eski eserler, hatta müzeciliğin yanı başında güzel sanatların çeşitli kollarına karşı dikkate değer bir ilginin gösterilmeye başlandığı görülmektedir⁶⁰³. Bu yıllar zarfında Türkiye'de ilk resim sergisi açılmış⁶⁰⁴, resim sanatına⁶⁰⁵ dair veya güzel sanatların resim, heykel, mimarlık ve müzik dalları hakkında⁶⁰⁶ gazetelerde yazılar yayınlanmıştır. Müze ve eski eserler konusu üzerinde duranların sayısı ise resim ve mimarlık konularına ilgi gösterenlerin sayılarından daha fazla olup, bunların miktarları her yıl biraz daha artmıştır. Özellikle, Maarif Nezaretinin önemli bir organı olan "Meclis-i Kebir-i Maarif" in üyeleri müze ve eski eserler meselesine eğilmişler, bu hususta bir takım faydalı tedbirler almaya çalışmışlardır⁶⁰⁷.

Arkeoloji alanında öğretim yapacak bir okulun açılmasına dair ilk bilgiler 1874 yılına aittir. 29 Ağustos 1874 tarihli bir gazetede⁶⁰⁸: Müze-i Humayun dâhilinde Asar-ı Atika Mektebi adı ile bir okul açılacağı, okulun öğretim süresinin beş yıl olacağı ve bu okulu bitirenlerin Osmanlı ülkesinin her tarafında eski eser araştırmasında görevlendirilecekleri bildirilmektedir.

Arkeoloji okulu kurulması fikri ortaya atıldıktan sonra, fikrin olgunlaşmasını mümkün kılacak kadar zaman geçmeden, aynı zamanda imkân ve şartlar hesaplanmadan okulun hemence açılmak istendiği ve buna ait resmi formalitelerin tamamlandığı anlaşılmaktadır. Çünkü okulun kurulması kararıyla buna ait yönetmelik 1875 yılının Şubat ayında (8 muharrem 1292) padişahın onayından çıkmıştır⁶⁰⁹.

"Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi" adlı eserde, bu konu ile ilgili mevcut belgede: Okulun "**Müze Mektebi**" diye kaydedildiği görülmekte ise de, okulun yönetmeliğinde "*fenn-i asar-ı atika ve meskûkât-ı kadime tahsiline mahsus olmak üzere Maarif Nezareti Celilesi taht-ı idaresinde bir mekteb teşkil olunacaktır*" şeklinde bir açıklama ve o zamanın gazetelerinden bundan hep "Asar-ı Atika Mektebi" diye bahsedilişine bakarak,

⁶⁰² Cezar, age, s. 183.

⁶⁰³ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.184.

⁶⁰⁴ Hakayık-ul Vekayi, no 793, 794, 795, 799,821, 824, 825, 829, 830, 831, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863.

⁶⁰⁵ Hakayık-ül Vekayi, no. 282.

⁶⁰⁶ Hakayık-ül Vekayi, no: 560.

⁶⁰⁷ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.185.

⁶⁰⁸ Mecmua-i Maarif, 16 receb 1291, no. 48.

⁶⁰⁹ Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi, s. 60.

burada asar-ı atika mektebi karşılığı olarak M.CEZAR bu okulu “**Arkeoloji Okulu**” şeklinde isimlendirmiştir.

Okulun yönetmeliği incelenince, burada daha çok arkeolojiye dair bilgi verilmesi özellikle arkeolojik kazı yapacak personel yetiştirilmek istendiği görülmektedir⁶¹⁰. Bu konuda mevcut bilgilere göre, Arkeoloji Okuluna alınacak öğrencilerin, Fransızca, eski yunanca, Latince ve Türkçeyi, genel tarih ve coğrafyayı gerektiği şekilde bilmeleri ve bu dillerden Türkçeye tercüme yapacak yetenekte olmaları gerekmektedir. Okula önce on iki öğrenci alınacak ve bunlara ayda iki yüz kuruş maaş verilecektir. Okulun müdürlüğünü müze müdürü Dethier yapacak, ayrıca bir müdür yardımcısı ve iki öğretmeni bulunacaktır. Okulun öğretim süresi iki sene olacak, mezunları gerek devletçe yaptırılan arkeolojik kazılarda, gerek araştırma işlerinde veyahut da müze ile ilgili diğer yerlerde görevlendireceklerdir. Okul hakkında bu bilgilere bakıldığı zaman arkeoloji okulunun, gerçekten devrin öğretim sistemi ve bu sisteme bağlı olarak devletin imkân ve şartları iyice hesaplanmadan acele bir kararla açılmak istendiği görülür.

Gazetelerde akseden ilk haberlere nazaran, öğretim süresinin beş yıl olmasının⁶¹¹ ve bu okula Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi)’yi bitirenlerin⁶¹² alınmasının düşünüldüğü anlaşılıyor. Yine başka bir gazete yazısından da⁶¹³ arkeoloji okulunun programının basılıp yayınlanmış olduğu öğrenilmektedir⁶¹⁴.

Zamanın fikir beyan edebilen aydınları, arkeoloji okuluna ilgi göstermiş ve bu okulun memleketin kültürel ve mali şartlarına göre başarı gösterip gösteremeyeceğini inceleyen yazılar yayınlamışlardır.⁶¹⁵

1877 yılında müze ile ilgili önemli bir kuruluş olarak bir Müze Komisyonu’nun teşkil edildiği görülüyor. Daimi bir müze komisyonu kurulması fikrinin, Meclis-i Kebir-i Maarif’e ait olması gerekmektedir. Bu fikrin sahibinin Dr. Dethier olması da ihtimal dâhilindedir. Hiç kuşkusuz bu konuda asıl önemli şey, fikrin sahibinin kim olduğu konusundan çok böyle bir komisyonun kurulmuş olmasıdır.

⁶¹⁰ Cezar, age, s. 18.

⁶¹¹ Mecmua-i Maarif, 16 receb 1291, no: 48.

⁶¹² Basiret, 22 zilhicce 1291, no: 1435.

⁶¹³ Şark, 15 safer 1292, no:388 (Bk. Vesikalar no: 7)

⁶¹⁴ 9 Mart 1875 tarihli La Turquie gazetesinde bu okulun yönetmeliği yayınlanmıştır. “Reglement de l’Ecole d’Archeologie – Arkeoloji Okulu Yönetmeliği” başlığını taşıyan bu yönetmelik 16 maddedir. Birinci maddesinde, okulun adı, “Özel bir Arkeoloji ve Nümizmatik Okulu İstanbul’da kurulmuştur. Okul Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olacaktır”, dördüncü maddesinde ise öğretim durumu; “öğretim müddeti iki yıl olacak bu müddet içinde öğrenciler arkeoloji ve nümizmatik dersleri görecektir. Resim, alçı, mulâj, fotoğrafçılık ve mineroloji bilgileri okunacaktır” şeklinde belirlenmektedir. Yönetmelikte öğretmen ve öğrenci statülerine, öğrencilerin öğrenim maksadıyla arkeolojik kazı da yapacaklarına dair maddeler mevcuttur.

⁶¹⁵ Kitabın sonundaki vesikalar kısmında mevcut bu konu ile ilgili bir gazete yazısına bakınız. (Bak: Vesikalar no. 7)

Bu konuda mevcut 11 Nisan 1293 (24 Nisan 1877) tarihli bir vesikadan ⁶¹⁶ öğrendiğimize göre, müze komisyonu sekiz üyeden meydana gelmiştir. Komisyonun görevi : *“müze yapılan Çinili Köşk’ün tamirinin tamamlanması, mevcut eski eserlerin ve paraların örselenmeden yeni yerine nakli, müzenin gelecekteki idaresinin temini, müze dışında mevcut eski eserlerin bu günkü durumlarına hanel getirilmeden muhafazası, eski eser hafriyat ve araştırması hakkında bundan böyle iyi bir yol tutulması, müzenin herkesin dikkatini çekecek iyi bir seyir yeri haline getirilmesi, mevcut eserlerin muntazam şekilde tasnif ve tertibi, bu vazifelerin hakkıyla yapılabilmesi ve işin diğer yönlerine dair gereken tüzük tasarılarının gerektiğince hazırlanması ve bunların yürütülmesine nezaret edilmesi.”*

Müze komisyonu kuruluş ve görevlerini belirten vesikanın 3 Haziran 1878 tarihli ekinde ⁶¹⁷ ise, komisyona seçilen kimselerin isimleri bulunmaktadır. Bu üyeler şunlardır:

Müze Müdürü Mösyö Dethier

Müze Muhafızı Köçeoğlu Kirkor Efendi

Meskûkât memuru Sebilyan Efendi

Altıncı Daire Belediye Reisi saadetlü Hamdi Beyefendi

Şuray-ı Devlet azasından saadetlü Kara Todori Efendi

Meclis-i Maarif azasından faziletlü Mustafa Efendi

Rasathane memurlarından Mösyö Mosali

Nafia Meclisi Başkâtibi Mösyö Dölone

Yukarıdaki isimlerin geçtiği bu vesikadan anlaşılacağı üzere, Dethier’nin müdürlüğü zamanında müze ve müzeciliğe ait önemli esaslar ortaya konmuştur. Diğer yandan müze konusunda Hamdi Bey’in fikirlerinden ve bilgisinden yararlanma işi de ele alınmıştır. Böylece Hamdi Bey’in müze müdürlüğüne tayininden 3 sene önce onun müze ile ilgisinin kurulduğu görülmektedir⁶¹⁸.

Kuruluş emri padişahın onayından geçmesine, programının yayınlanmasına rağmen, okulun faaliyete geçtiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Abdulaziz zamanında, bir kısım hükümet adamları ve bazı özel şahısların müzecilik, eski eserler, sanayi-i nefise konuları üzerine hayli eğilmeye başladıkları açıkça görülmektedir. Bu ilgi elbette günün birinde uzman kişilerin ortaya çıkmasını ve bu konuda hizmet edecek kurumların, kurulup zamanla gelişmesini sağlayacaktır. Dethier zamanındaki müze ile ilgili çalışmalarda memlekette buna bağlı görüş, fikir ve hareketle, bir takım bocalamalar var olsa da bu alanda bir gelişmenin varlığı ve bu zorluğun aşıldığı bilgilerimiz arasındadır. Beklide

⁶¹⁶ Su, K., Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi, s. 60.

⁶¹⁷ Su, K., Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi, s. 61.

⁶¹⁸ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s.186.

bu zorlukların yaşanması, hem Müzeci Hamdi Bey'in keşfini, hem de onun bu alanda büyük işler yapabilmesini gerekli kılmış ve arkasından yetişen müzecilerin bu işi sahiplenerek sürdürmelerini sağlamıştır⁶¹⁹.

Hamdi Bey'in Arkeolojik çalışma hayatında müzeciliği nasıl bir ortam içerisinde devraldığını yukarıda anlatılanlardan daha iyi anlamış bulunuyoruz.

3.6.3. 1884 Tarihli Asar- Atika Nizamnamesi

Daha yürürlüğe konduğu günlerde bile kifayetsizliği anlaşılan 1874 tarihli Eski Eserler Tüzüğü'nün kusur ve noksanlarının nerelerinde olduğu, uygulandığı yıllarda elbette etraflı şekilde ortaya çıkmış olmalıydı. Tüzüğün, hazırlanmasında rolü olan görev sahiplerinin, mevcut aksaklıkları ortadan kaldıracak yeni bir tüzüğü arzulamalarına rağmen, bu konuda asıl önemli olan nokta, tüzük değişikliğinin gecikmesinde, daha doğrusu iyi bir tüzüğün bir an önce çıkarılamamasındadır.

Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin bir an önce basılarak yayınlanmasına konusunda bilgilerinize sunduğumuz belgede;

Müze-i Hümayun'dan Muarif Nezaret-i Celilesi'ne (**Lev.48.a**) 25 Teşrinisani 1299 tarihli gönderilen yazıda⁶²⁰; Osmanlı topraklarında kazı yapabilmek için bir takım kişilerin dilekçe ile başvurdukları iletilmektedir. Dilekçelere cevap vermekle birlikte, söz konusu sorunlu durumdan bir türlü kurtulmak mümkün olmamıştır. Asar-ı Âtika Nizamnamesi'nin bir an önce basılarak yayınlanması konusu Padişahın izinlerine Hamdi Bey tarafından sunulmaktadır.

İlk kez tezimizde sunmakta olduğumuz üzere **Asar-ı Atika Nizamnamesi yeniden düzenleninceye kadar kimseye ruhsat verilmemesi konusunda Devlet Şurası'nca bir Lâyiha**⁶²¹ (**Lev.49.a**) kaleme alınmış ve buna dair Osman Hamdi Bey tarafından diğer bir Lâyiha gönderildiğinden, bu kanun maddeleri görüşülerek Suphi Paşa'ya iki layihanın maddelerinin kaynaştırılması için verilmiştir.

Yeni düzenlenmekte olan nizamnamenin madde madde muntazam bir şekilde yazılması için itina gösterilmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Hazırlanan Nizamname baskıya ve yayınlanmaya verilmeden önce Hamdi Bey'e gönderilmesi ve ekleyeceği bir şey varsa madde olarak eklemesi ve düzeltilmiş nüshaların yine bütünüyle gönderilmesi konusunda kendisine bildirilmesi işi acilen gerçekleştirilmiştir.

⁶¹⁹ Cezar, M., age, s. 183.

⁶²⁰ BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 763, Gömlek Sıra No: 22, Belge Adedi: 10, Varak: 27, Tarih: 1301.M.26.

⁶²¹ Yazılı hale getirilmiş (Kanun)

Yeterliliği ve resmi izinleri olmayanların, eski eser toplamasının önlenmesi hakkında ki Muarif Nezareti'nden Müze-i Hümayun'a gönderilen bir yazıda⁶²²: (Lev.50.a)

Muarif Nezaret-i Celilesi'nce yazımı tamamlanan Nizamname ekli olarak gönderilirken Osmanlı topraklarında yapılan kazılarda yeterliliği ve resmi izinleri ve bu işin erbabı olmayanların yapmakta olduğu başvuruların kendilerine yönlendirilmesi iletilmiştir. Hiçbir şekilde bu kişilerin eski eser toplayarak dışarıya göndermelerine bölgesel olarak müsaade verilmemesi bildirilmiştir. Bu işe kalkışanlar olursa da illerdeki en yüksek rütbedeki kişilerce eski eserlerin bu kişilerden toplanılarak hangi masrafla olursa olsun İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir. Bu işle ilgili görüşmelerin kayıtlarının tutulduğu bir defter oluşturulması istenmektedir.

Nihayet 1883 yılında yeni bir eski eserler tüzüğünün çıkarılması için çalışmalara başlandığı görülmektedir. Bu konudaki çalışmalarda ana fikir; eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasının yasaklanması, Türkiye'de yapacakları kazılar sonucunda eski eser bulan yabancıların, bunların sadece fotoğraflarını ve alçıdan modellerini çıkarmalarına müsaade edilmesi noktasında toplanmaktaydı. Biraz yukarıda belirttiğimiz veçhile daha 1874 yılından beri bu fikir üzerinde işlenmekteydi. Fikir seneler öncesinden beri mevcut olduğuna göre, bunun tahakkuku sebebini bu defa işi daha ehil ve daha başarılı kimselerin ele almış olmalarında aramak lazımdır.

Yeniden bir eski eserler tüzüğü çıkarılması yolundaki çalışmalarla ilgili vesikaların tamamını elde edememiş olmakla beraber, bulduğumuz bir kaç parçalık bir arşiv vesikası⁶²³ bu konuya hayli geniş çapta ışık tutmaktadır. Vesikadan ilk planda öğrendiğimize göre, yeni tüzüğün hazırlanması ile ilgili çalışmalar bir kaç yönlü olarak yürütülmüştür.

Şunu peşinen belirtmek icap eder ki: ilgi ve formalite icabı olarak, tüzük değişikliği teklifinin önce Maarif Nezareti'nden gelmesi ve tüzük metninin de önce Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından hazırlanmış bulunması gerekir. Lakin arşiv vesikamızda, Maarif Nezareti'nin böyle bir teşebbüs ve ön çalışmasına dair işaret mevcut değildir. Aksine, vesikanın, Meclis-i Mahsus karar zaptını teşkil eden kısmını, tüzük değişikliği ile ilgili işlemin yerine getirilmesinin Meclis-i Mahsus'ca Maarif Nezareti'nden istendiğini gösteren satırlara rastlanılmaktadır.

Vesikanın, Sadareten Maarif Nezareti'ne yazılan 4 rebiülevvel 1301 (3 Ocak 1884) tarihli yazıyı teşkil eden kısmında: *“Eski Eserler Tüzüğü'nün düzeltilip değiştirilmesine dair Şuray-ı Devlet tarafından kaleme alınan tasarı ile Hamdi Bey tarafından hazırlanıp verilen diğer tasarinin incelenip, ilavesi lazım gelen hususların Şuray-ı Devlet'çe hazırlanan tasarıya*

⁶²² BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 441, Gömlek No: 2, Vesika Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1285.Z.23.

⁶²³ Bş. Bk. Ar. Meclis-i Mahsus İradesi no: 3401 (Bak: Vesikalar no: 20).

fıkralar halinde ilave ettirilerek, örnek nüshasının gönderilmesi 24 muharrem 1301 (25 Kasım 1883) tarihinde nezaretinize (Maarif Nezareti) bildirilmiş ve bununla ilgili yazılar da takımı ile gönderilmişti”, denilmektedir.

Sadaret yani Başbakanlığın bu yazısında, her iki tasarının incelenmesini müteakip, Şuray-ı Devlet tasarısına fıkralar eklenmesi lüzumundan bahsedilmesi, Hamdi Bey ‘in tasarısının Şuray-ı Devlet tasarısında bulunmayan bazı noktalar ihtiva ettiğini ortaya koymaktadır.

Sadrazamlığın yine aynı yazısının devamında: “*Fransa’nın Bağdat konsolosu Sarsec ‘e Dicle ve Fırat nehirleri yöresinde arkeolojik kazı yapması için evvelce verilen izne ait ferman müddetinin uzatılmasına dair Hariciye Nezareti’nden (Dış İşleri Bakanlığı) gelen yazı ile Fransız sefaretinin bununla ilgili yazısının Meclis-i Mahsus-u Vükelada okunduğu, Avrupa’da bu gibi eski eser araştırmacıları, meydana çıkardıkları her nevi eski eserin yalnız alçıdan yapılmış birer kopyasını alarak asıllarını mahalli müzelere bıraktıklarından, her yerde yürüyen işlem dışında bir yola gidilmesinin memleketimizdeki bir takım eski eserlerin dışarıya çıkması sonucunu vereceği, onun için, bundan böyle Türkiye’de arkeolojik kazı yapmak isteyenlere bulacakları eserlerin yalnız birer kopyasının verilmesi ve asıllarının Müze-i Hümayun’a konması şartıyla ruhsat verilmesi esasına dayanacak bir tüzüğün elde bulunması gerektiği, belirtilmekte ve sözü edilen tüzüğün bu esaslara göre düzeltilerek örnek nüshasının yollanması” istenmekteydi.*

İşaret edilen prensipler dairesinde Maarif Nezareti’nce 31 Ocak 1884’ te hazırlanan eski eserler tüzüğü, nihayet Meclis-i Mahsus-u Vukela’da müzakere ve kabul edilmiştir. (13 Şubat 1884). Tanzimat Devri’nde ihdas edilen Meclislerin daha doğrusu kurulların en önemlisi olan ve Sadrazamın başkanlığında Serasker, Bahriye Nazırı Hariciye Nazırı, Maliye Nazırı, Nafia Nazırı, Zaptiye Nazırı, Evkal Nazırı, Sadaret Müsteşarı, Şuray-ı Devlet Başkanı ve Başkan vekilleri ve bir üyesi, Rüşumat Emni, Defter-i Hakani Umum Müdürü ve İstanbul Şehrernini’nden meydana gelen bu kurulun kabulünden sonra padişahın onayına sunulmuş ve 23 reblülahir 1301 yani 21 Şubat 1884 de onaydan çıkmıştır. Böylece, halen bir yüzyıla yaklaşan ömrü bulunan ünlü Asar-ı Atika Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir.

1884 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi, beş fazıl üzerine otuz yedi maddeden meydana gelmektedir.

Kazı yapana ve arazi sahibine pay verilmesi hükmünü ortadan kaldıran ve eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını yasaklayan bu tüzük elbette yabancıların işine gelmeyecek ve onların hiddetini mucip olacaktı. Nitekim yabancılardan bu tüzüğü Drakon kanunlarına

benzetmeler oldu, bazı yabancılar da hedef olarak Hamdi Bey'i seçerek onun aleyhinde⁶²⁴ yazılar yazdılar.

Hamdi Bey'in müdürlüğü zamanında, Türkiye için, eski eserlerle ilgili çok önemli bir hizmet olayının ifadesi olarak, 1884 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesinin çıkarılışını görmekteyiz.

Bugünün Türkçesi ile Eski Eserler Tüzüğü diyebileceğimiz Asar-ı Atika Nizamnamesi ile tarih ve sanat değeri taşıyan eski eserlerin Türkiye sınırları dışına çıkarılması kesin olarak yasaklanıyor ve arkeolojik kazılarla ilgili hususlar sağlam esaslara bağlanıyordu.

Musul Vilayeti'nden bildirilen ve Erbil Kaymakamı İbrahim Efendi'nin Irak'ta bulduğu eski eserlere dair⁶²⁵

Erbil Kazası Kaymakamı İbrahim Efendi Musul Valiliğine yazdığı dilekçe yazısı **(Lev.51.a)**'nda eski eser araştırması isteğini dile getirmektedir.

Irak'ta 4 seneye yakın bir süre boyunca tarihi inceleme ve araştırmalarda bulunan ve bunun sonucu olarak; yerleri hakkında bilgi sahibi olduğu hazineyi ihraç etmek üzere 4 maaş miktarı avans gönderilmesini yazılı olarak isteyen Erbil Kazası Kaymakamı İbrahim Bey'in Asar-ı Atika Nizamnamesi gereğince aceleyle Muarif Nezaret-i Celilesi'ne başvurmasının gerekeceği Maliye Nazırı adına Müsteşar imzasıyla 7 Şubat 328 tarihinde saygıyla arz olunmaktadır. **(Lev.51.b)**

İbrahim Efendi'nin hazine bulduğuna dair üst makamlarla yapılan yazışmalar silsilesiyle beraber, Muarif-i Umumiye Nezareti'nin, Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne yazmış olduğu yazıda; Irak'ta keşfettiği hazinelerin dışarıya gönderilmesi konusunda Erbil Kazası Kaymakamı tarafından 4 maaş miktarının avans yoluyla gönderilmesi talep olunuyorsa da Asar-ı Atika Nizamnamesi'nde Kaymakam'ın teklifine dair bir madde olmadığı, hatta bu konuda emsal bile bulunmadığı ifade edilmektedir. Bu sebeple başvurunun kabulünün mümkün olmadığı ayrıca adı geçen Nizamname'nin 9. maddesi gereğince keşfedilen eserlerin yerlerini bildirdiği ve söz konusu yerde eski eser ya da eski para meydana çıkarıldığı takdirde kendi arazisinde ise yarısını, bir başkasının arazisinde ise bu konudaki Devlet Şurası Kararı'na göre %20 oranında bir meblağ verileceği Müzey-i Hümayun Müdüriyet-i Umumiyesi ile yapılan haberleşme sonucunda bildirilmiştir. 14 Şubat 328 tarihli yazı da Muarif-i Umumiye Nazırı adına Müsteşar imzasıyla emir ve ferman yine Padişah'a bırakılmıştır. **(Lev.51.c)** Bu belgeden de anlaşıldığı üzere **Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin yetersiz kaldığı durumlarda Devlet Şurası Kararları geçerli olabilmektedir.**

⁶²⁴ Müze, yıl 1937, No: 2, s. 47.

⁶²⁵ BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi: 14, Dosya No: 139, Vesika No: 8.

Amacı Osmanlı Devleti'ne hizmet etmek olan İbrahim Efendi'nin başvurusu türlü yazışmalardan sonra olumsuz karşılanmış ve kendisinin para isteğinden vazgeçmesi ve yalnızca kendisine kanun hükümlerince verilebilecek hisseye razı olmak üzere, yaz mevsimi için izin verilmesi isteği bile kabul edilmemiştir. Bab-ı Ali Dâhiliye Nezareti'ne Musul Valiliği'nin bildirdiği 7 Nisan 329 tarihli telgraf yazısından **(Lev.51.d)** öğrenmekteyiz.

Son olarak Dâhiliye Nezareti'nden Musul Vilayeti'ne yazılan 7 Nisan 329 tarihli cevap yazısında ise Define kazısı zamanı olmadığına Köy Sancak Kaymakamı'na ihtar edilmesi istenmektedir. **(Lev.51.e)** Türkiye'nin tarihi eser hazineleri için Asar-ı Atika Nizamnamesi büyük önem taşıdığına göre, şüphesiz, bu çok önemli tüzüğün hazırlanıp yürürlüğe konmasında asıl rolün kime ait olduğu sorusu akla gelecektir. Şunu peşinen belirtmek gerekir ki; bu konuda bütün onuru bir kişiye maletmek doğru olmayacağı gibi, aslında mümkün de değildir. Ama yine de söylemek yerinde olacaktır. Bu konuda **Hamdi Bey**'in hizmet payı oldukça büyüktür.

Asar-ı Atika Nizamnamesi konusu üzerine biraz eğilmek, hem sanat ve kültür tarihimiz yönünden, hem de Hamdi Bey'in bu alandaki hizmet payını anlamamıza imkân verebilmesi bakımından faydalı olacaktır.

Bugün Türkiye'de hala yürürlükte bulunan kanun kuvvetindeki en eski tüzük 1884 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'dir. Gerçi zamanımız kanun kitaplarında da ⁶²⁶ yer alan asar-ı atika nizamnamesinin üzerinde: “yayım tarihi, 29 safer 1924–10 Nisan 1322” ibaresi görülür. Bu tarih miladi takvimle 24 Nisan 1906'ya karşılık gelir. Fakat uygulanmakta olan Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin bazı maddelerindeki pek küçük farklar hariç diğer tarafları 1884 tarihli tüzüğün aynısıdır. Bu tüzük yürürlükten kaldırılrsa da eski eserlerle ilgili yeni bir kanun veya tüzük yapılırsa 1884 tarihli tüzüğün; eski eserin mahiyeti, korunması, arkeolojik kazılar ve bilhassa eski eserlerin devlet malı oluşu ve yurt dışına çıkarılmasının yasaklanışına ait onun asıl ruhunu teşkil eden esaslar, şekil ve ifade değişiklikleriyle yeni kanun veya tüzüklerde mutlaka kendine has yerini alacaktır. Bu bakımdan zamanın çok ilerisindeki yılların ihtiyacına da cevap verebilen (1884) bu tüzüğün, daha öncesine ait bilgilerin geniş bir şekilde anlatılmasının sebebi, 1884 tarihli Tüzüğün ne kadar zor koşullar ve siyasi baskılar altında ve zamanın tarih ve arkeoloji bilincinin henüz olgunlaşmamış bir döneminde bu işe hayatını adayan ve gönlünü veren O. Hamdi Bey tarafından gerçekleştirilmiş olmasından dolayı büyük önem taşımaktadır.

Bu çağ için çok ileri bir görüşle hazırlanmış olan bu nizamnamenin temelde öngördüğü ve ülke arkeolojisi açısından uzun dönemde kuşkusuz yararlı olan bu ilkelerin bazılarının uygulamasının sadece kâğıt üzerinde kaldığı ve çeşitli nedenlerle

⁶²⁶ Milli Eğitimle İlgili Kanunlar, Ankara, 1953, Milli Eğitim Basımevi, s. 311.

gerçekleştirilemediği de belirtilmelidir. Bu uygulama eksikliklerinin nedenleri arasında, ilk aşamada II. Meşrutiyet öncesine özgü genel tutum ve buna bağlı olarak *İhsanı Şahaneler*, kapitülasyonlar ve dış baskılar gösterilebilirse de, bütün bu görüntüsel olayların ardında yatan asıl nedenin herhalde o dönemlerde, toplum olarak Batı anlamındaki kültür bilinci ve kültür politikasından yoksun bulunmamız olduğu söylenebilir. Bu çağlarda ülkemizdeki arkeolojik nitelikteki bazı kalıntıların kireç ocaklarında yakıldığı üzücü bir gerçektir⁶²⁷.

Bu dönemin sonlarına doğru, ülkemizde iki bilimsel yabancı arkeoloji enstitüsü kurulmuşsa da bunlar uzun ömürlü olmamışlardır. Ülkemizde kurulan ilk yabancı arkeoloji enstitüsü 1895 -1914 yılları arasında faaliyet gösteren İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü olup, bunu 1917 -1918 yılları arasında çalışmalarını sürdüren İstanbul Macar Arkeoloji Enstitüsü izlemiştir. Her iki enstitü de I. Dünya Savaşı yıllarında kapanmış ve bir daha faaliyete geçmemişlerdir. İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün yaklaşık 25000 ciltlik zengin kitaplığı önce İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne devredilmiş, sonra buradan alınarak Rusya'ya geri götürülmüştür. İstanbul Macar Arkeoloji Enstitüsü'nün kitaplığının bir bölümü günümüzde Ankara'daki Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde bulunmaktadır.

3.7. Osmanlı Devletince Başlatılan İlk Kazı Çalışmaları

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ilk arkeolojik kazıların Mısır ve Irak'ta cereyan ettiği daha yukarılarda anlatılmaktadır. Anadolu'daki kazıların ise, Mısır ve Irak'taki kazılardan epeyce sonra başladığı izlenmektedir. Anadolu'da en eski kazılar **Truva** ve **Bergama**'da yapılmıştır. Bu kazılara girişildiği sırada Hamdi Bey henüz müze müdürü olmamakla beraber bu kazılarının son zamanları Hamdi Bey'in müze müdürlüğü zamanına rastlamış, Anadolu'da yürütülen diğer kazıların önemli bir kısmı da yine onun müze müdürlüğü zamanına denk düşmektedir.

Osmanlı imparatorluğu toprakları dâhilinde yabancıların yaptıkları arkeolojik kazılarda elde edilen eserlerden Türk müzesine taşınan eserlerin oranı çok yüksek değildir. Bu nedenle Türk müzelerinin zenginleşmesi ancak, yabancıların buldukları tarihi eserlerin yurt dışına çıkarılmalarının tamamen önlenmesi ve bu arada arkeolojik kazıların Türkler tarafından yapılması ile mümkün olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılda arkeoloji ilmi Batıda hızla gelişme kaydetmiş, yüksek tarihi bilgiye sahip ve eski eser meraklısı bazı Batılı kişiler ise, bizzat giriştikleri kazılar sonucunda arkeolojiyi, uygulamalı şekilde öğrenmişlerdir. Batılıların Türkiye'den eski eser toplamaları ve girişmiş oldukları arkeolojik kazılar, Türkiye'de de eski eserlere ve dolayısıyla Eski Çağ Tarihine karşı bir ilgi uyandırmıştır. Ancak Türkiye'de arkeolojik kazıları kimin yapacağı

⁶²⁷ Arsebük, G., Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, "Dünden Bugüne Arkeoloji", c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 66- 75.

sorusu kafalarda yer etmiştir. İşte bu ihtiyaca cevap verebilmesi için 1877 yılında, yukarıda daha sonra da söz edeceğimiz Arkeoloji Okulu açılmak istenmiştir. Nevarki okul fiilen açılarak öğretim faaliyetine geçememiştir. Bazı hükümet adamlarının böyle bir okulun kurulması gerekliliğine inandıran en önemli faktör, hiç kuşkusuz, yabancıların Türkiye'deki eski eserleri sürekli olarak kendi memleketlerine taşıyıp götürmeleri idi. Nitekim Maarif Nezareti (Milli Eğitim) belgeleri arasında bu nokta ile ilgili hayli yazıya rastlanmıştır. Öte yandan zamanın gazetelerinde de aynı konuya ilişkin yazılar göze çarpmıştır. Örneğin: 18 Nisan 1874 tarihli bir gazete de⁶²⁸ *“Asar-ı Atika” başlığını taşıyan dört sütunluk uzun bir yazıda: önce eski eserin ne olduğu, değeri, buna dair bilgi sahibi olmanın gerekliliği; Avrupalıların bu konuya verdikleri önem anlatıldıktan sonra memleketimizin eski eserler yönünden zenginliğine dikkat çekilmekte, Avrupa müzelerinin Türkiye'den kaçırılan eşyalarla zenginleştiği etraflıca belirtilmekte, sonra Alman, İngiliz ve Amerikalılar'ın eski eserlerimizi toplayıp götürüşleri buna ait bazı önemli olaylardan ibaret örnekler verilerek gözler önüne serilmekte, en sonunda da, eski eserlerden anlayan adamlar yetiştirilip kazıların Türkler tarafından yapılması ve eski eserler tüzüğünün değiştirilmesi”* konusu üzerinde durulmaktadır.

Bu tip resmi ve özel yazılar, hiç kuşkusuz, Maarif Nezareti ve Müze-i Humüyun görevlilerini; hem eski eserlerin yurt dışına çıkışını önleyici düzenlemeler getirilmesi, hem de kazıların Türk hükümeti adına yapılması girişimini başlatmaya yöneltmiştir. Örneğin; Müze müdürü Dethier 1872 yılında Maarif Nezaretine yazdığı bir yazıda, Ayasluğ'da (Selçuk-Efes) İngilizlerin, değerli tarihi eserleri gemilere yükleyip götördüklerini kaydederek, eski eserlerin memleket dışına çıkarılmasının önlenmesi için kendisinin özel olarak oraya yollanması gerektiğini ifade etmiştir⁶²⁹.

İngiltere Müzesi'nin Ayasuluk'ta (Efes) yürüttüğü kazı sırasında çıkan eserlere dair⁶³⁰ **(Lev.52.a)** Dâhiliye Nezareti'nden 1867 senesinde gönderilen yazının konusu:

“Tesadüf olunan olayın, İngiltere Müzesi tarafından Eski Eser kazısı için görevlendirilen Mister Vodoçek Bey 1866 yılında dahi Ayasuluk'ta kazı yapmaya devam ederken “Odeum” ismi verilen yer civarında, üzerinde çeşitli yazılar bulunan ince mermer levhaları bulmuş ve bunları birbirine eklendiğinde Roma İmparatorlarınının 4 kta yazılı emirlerine ait parçalar olduğu anlaşılmıştır. Açıklaması yapılan yazılı emirlerin üçü İmp. Antonius Pius tarafından Ayasuluk halkına emir olunmuş olup, bunların ikisi Miladi takvim ile 145 ve 150 tarihiyle kayıtlıdır. Açıklanan 2 yazılı emirleri adı geçen şehrin kâtibi olan

⁶²⁸ Basiret, No: 1208, 1 Rebiülevvel 1291, 6 Nisan 1290.

⁶²⁹ Su, K., Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi, s. 16.

⁶³⁰ BOA, HR. TO, Dosya No: 58, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 18, Varak: 19, Tarih: 1873.6.26, Orijinal Kayıt No: 258.

Boblivus Antonius'un gördüğü hizmetlere dair olup, İmp. Sevil Sivus Julianos'un adı tekrar geçen dördüncü yazılı emirler ise İmp. Adrian tarafından Ayasoluk halkına hitaben yazılmıştır. Mister Vot'un Büyük Tiyatro mevkiinde bulmuş olduğu geniş tasfirlerin birisi insan boyutunda olup, Romalılar zamanından kalma Seblinyus tasfiri olması muhtemeldir. Bu tasfirin yanında muhtemelen madenden yapılmış, üçayaklı bir masa şeklinde bir temel üzerinde tuhaf bir desti ve destinin üzerinde "Kabala" adı verilen bir nevi kâse ve içinde bir yarım ay şekli vardır. İkincisi yine Romalılar zamanından kalma bir tavan kenarı parçası olup, üzerinde bir çocuğun vücudu görülmektedir. Mister Vodo bunlardan başka Büyük Tiyatro'da çocukların nafakasına dair bir nizamname parçası bulmuş ve bu nizamnamenin eskiden Vodius Yolius'un yayınladığı bir nizamname olduğunu açıklamıştır. Adı geçen bu kişi Augustus zamanında yaşamış bir kişidir. Bundan başka adı geçen şehrin güney doğu tarafından girmek için eskiden var olan bir yolu tarif eden bir sıra mezar taşları keşf edip, bunların birisi üzerinde Kıbrıs, Trabzon ve Asya illerinin Valisi bulunan Kalpudinos Dofos'un ismi yazılmış, diğeri üzerindeyse Asya İmparatoru vekili olan Helvius Cemius ve üçüncüsünde de ismi tekrar geçen Metrodoros bulunmuştur. Dördüncüsünün ise Valinin kardeşi Fontus Agripa'nın mezarına ait olmadığı anlaşılmıştır. Yukarda adı geçen bu sıralarda Asya muhasebecisi olan Farinos'un inşa ettirdiği mihrap ve günümüze yakın bir vakitte yapılmış oymayla süslenmiş bir sandık bunun yanında, civardan indiği muhtemel olan 80 adet levha parçası bulunmuştur". (Lev.52.b)

İstanbul Arkeoloji Müzesi görevlisi Alman Dethier'in Türklerin kazı yapmaya başlaması için Hükümet Makamlarına yaptığı kazı başvurusu, onun namuslu bir insan olduğunun delili sayılabileceği gibi, bu konudaki yazısında: "Türkiye'de meydana çıkacak eski eserlerin bulunduğu yerlere gidilip muayene edilmesi ve bunların tarihsel ve sanatsal değerlerinin incelenip, sonucunun Maarif Nezaretine bildirilmesi müze müdürünün görevlerindedir" şeklindeki satırları ise; onun müze müdürü sıfatıyla görevinin bu yönünü de yerine getirmek isteğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu başvurusunu takiben Dethier kazı alanlarına gönderilmiş olsaydı belki; kendisi de kazı faaliyetinde bulunacaktı fakat ne yazık ki Alman Müze Müdürü bu işle görevlendirilemeden hastalanarak hayata veda etmiştir.

Dethier'nin arkeolojik kazı yapmayı istediği belge dışında bu konuya ilişkin başka bir belgeye rastlanmamıştır. Türk hükümeti, daha doğrusu Müze-i Hümayun adına, yerli olarak, ilk arkeolojik kazıyı acaba kim yapmıştır? Türkiye'nin arkeolojik kazılar tarihini yazmak niyetinden hareketle araştırmalarımı bu yöne kaydırduğım için, bu konuda elbette kesin bir şey söylemek zordur.

Yaptığımız Belge araştırmaları sırasında Hamdi Bey'in bu alanda da öncü, daha doğrusu resmen kazı yapan ilk Türk olduğu sonucuna varmış bulunmaktayız. Bununla birlikte, Hamdi Bey'den önce, arkeololik kazı değilse de resmen görevlendirilmek suretiyle eski eser araştırması yapan başka kimseler de bulunmaktadır. Örneğin 28 Haziran 1875 tarihli bir gazetede⁶³¹ eski eser araştırması ile ilgili bir yazı görölmektedir. Bu yazı zamanımız Türkçesiyle şöyledir:

*“Maarif-i Umumiye Meclisi üyelerinden Sayın Aristoktis Efendi'nin, bazı eski eser araştırması görevi ile Girit'e gittiği bundan önce yazılmış idi. Aristoklis Efendi adı geçen adada on beş gün kadar kalıp okulları ve diğer yerleri inceledikten sonra geçen perşembe günü İstanbul'a dönmüş ve bir iki ay sonra eski eser araştırması görevi ile adı geçen adaya tekrar gideceği anlaşılmıştır.”*denilmektedir.

Eski eser araştırmasına dair bu gazete haberinden başka, bir de kazı için izin isteğine dair yayınlanmış bir belge söz konusudur. 5 Eylül 1294 (1878) tarihini taşıyan bu belgede: İstanbul'da Tekfur namındaki bir antikacının Maarif Nezaretine başvurarak Bandırma civarında antika eser araştırması ve kazı yapmak için izin istediği, bu konunun Meclis-i Maarifte görüşülmesi sonucunda Antikacı Tekfur'un Bandırma'nın Belkıs denilen bölgesinde kazı yapmasının uygun olduğuna, kazıya eşlik edecek Antikacı Tekfur'a 800, yanındaki memura 300 kuruş maaş, çalıştıracakları işçilere de o günkü bedel üzerinden gündelik verilmesine ve bunların giderlerinin de müze gelirlerinden ödenmesine ve durumun da Bab-ı Ali yani Başbakanlığa bildirilmesine dair karar alındığı anlatılmaktadır⁶³².

Bu belgelerin yayımlanmış olduğu eserde, aynı konu ile ilgili başka belge bulunmadığından, Maarif Nezaretinin yazısına sadrazamlığın ne cevap verdiği ve söz edilen kazıya fiilen girişilip girişilmediği bilinmemektedir.

3.7.1. Efes Kazısı

19. yüzyılın ortalarında bazı kimselerin, özellikle Hristiyanların ilgisini daha çok çekmek için Meryem Ana Evi konusu üzerine eğilmeleri, zamanla Efes şehri üzerine de dikkatlerin çevrilmesine yol açmıştır. Batı Anadolu'nun Eski Çağdaki ünlü şehri Efes hakkında aslında tarihi kaynaklarda epeyce bilgi mevcuttur. Bu bilgiler, Efes'in sadece yaşayan devrine ait de değildir. şehrin harap haline dair kitaplarda anlatılan bazı bilgiler bulmak mümkündür. Örneğin Ayasofya'nın inşasında Efes'ten getirilen büyük sütunların kullanıldığına dair sağlam kayıtlar bulunmaktadır.

Antik kaynaklarda **Efes Artemis Tapınağı** ile ilgili bazı şeyler göröldüğünden, burada ilk araştırmaları yapanlar, ünlü Artemis Tapınağı'nı bulmak istemişlerdir. İngiliz mühendisi

⁶³¹ Basiret, No: 1562, 24 Cumadelevvel 1292, 16 Haziran, 1291.

⁶³² Aynı tarihli gazetedir.

T. Wood 1866 da Efes kalıntılarında dolaşmış, uzun araştırmalardan sonra kazıya girişmiş ve seviye olarak toprağın bir hayli altında kalmış olan Artemis Tapınağı'nı bulmuştur (1869). Wood'dan epeyce sonra yine bir İngiliz olan **D. G. Hogarth da** Artemis Tapınağı kazılarında çalışmıştır. Şüphesiz İngilizler bu tapınakta kazı yapmanın meyvalarını toplamaktan geri kalmamışlardır. Nitekim British Museum'da Artemis Tapınağı'ndan büyük mimari parçalar bulunmaktadır.

Efes kazılarının en önemli kısmı Hamdi Bey 'in müze müdürlüğü zamanı ile daha sonraları yapılmıştır. Hamdi Bey zamanında burada hem İngilizler, hem de Avusturyalılar çalışmıştır. İngiliz kazı heyetinin başında D. G. Hogarth, Avusturyalılarınkinde **Prof. Bendorf** bulunmuştur. İngilizler Artemis üzerinde çalışırken, Avusturyalılar şehir üzerinde kazılar yapmışlardır. (**Lev.53.a**) Aydın Ayasuluk'ta kazı yapmakta olan Bezerof'un görev süresinin uzatılmasına ilişkin 3 Nisan 1314 (1898) tarihli yazısı⁶³³ arşiv belgelerimiz arasındadır.

Efes kazılarına Osmanlı Devleti müzesi adına komiser olarak **Makridi Bey** gönderilmiş ve 1897, 1898, 1902, 1903, 1905 ve 1906 yıllarında Efes'te bulunmuştur⁶³⁴. Makridi'nin müzeyi iyi bir şekilde temsil ettiği, aynı zamanda kazı metodlarını öğrenme bakımından bu kazılardan hayli faydalandığı, müze müdürlüğüne yolladığı raporlarından anlaşılmıştır.

1883 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra da, yabancıların idaresindeki kazıların bazılarında üzücü olaylara rastlanmaktadır. Bu olaylar, şüphesiz, kazının başında bulunan kimselerin bir takım önemli eserleri gizlice kendi memleketlerine götürmeye çalışmalarından ibaretti. İşte bu biçim bir olaya Efes kazılarında da rastlanmıştır. Buradaki kazıya bir ara komiser olarak müze başkâtibi Hamdi Bey gönderilmiştir. Onun komiserliği sırasında Avusturyalılar Efes'te buldukları şeyleri Halil Bey'den saklamışlardır. O sırada müze müdür yardımcısı bulunan Halil Edhem Bey, kazı çalışmalarını gözden geçirmek için Efes'e gitmiş ve eserlerin saklanışından haberdar olmuştur. Halil Edhem Bey, eserlerin Avusturya'ya naklini önlemeye çalışmış fakat pek başarı sağlayamamıştır. Zamanın hükümdarının arkeolojik eserlere karşı tutumunu göstermesi bakımından hayli dikkate değer olan bu olayı, Halil Edhem Bey'in bizzat kendisinden dinlemiş olduğunu belirten Bilal Yanıkoğlu'nun kaleminden alınan cümlelerden takip edelim⁶³⁵.

«Profesör Benndorf'la konuşma esnasında:

— *Bulduğunuz güzel eserleri görebilir miyim? Dedim.*

⁶³³ BOA, İ.HUS, Dosya No: 63, Gömlek Sıra No: 1315.Zo./75, Belge Adedi: 1, Varak: 1, Tarih: 1315.Zo.23.

⁶³⁴ Belleten No: 17-18.

⁶³⁵ Edhem H., Hatıra Kitabı, c. II, s. 61.

— *Buyurunuz göstereyim, dedi. Gece eline bir lamba alarak Ayasluğ (Selçuk) daki evinde koca bir heykel, bir baş ve diğer eserleri gösterdi.*

— *Bunları alıp götüreceksiniz? Deyince, bana cevabı:*

Ben sefaretimden talimat bekliyorum, oldu.

— *Öyle ise yarın sizinle görüşürüz, diye dargın ayrıldım. O sırada İzmir valisi olan sadrazam Kamil Paşa bir telgraf göstererek; “Zat-ı Hazret-i Şehriyari Avusturya imparatoruna hoş görünmek için, tekmil kazı mahsulünü kendisine hediye etmiştir” dedi. Mösyö Benndorf’a bir kâğıt yazıp, vilayet kanalıyla İstanbul’dan aldığım telgraf üzerine dönüyorum, artık sizinle alış verişim yoktur dedim. Benndorf istasyona gelerek al’ diledi.*

İzmir’e sürülmüş olan Kamil Paşa Abdülhamid’e atıp tutmuştu. Ben bunun intikamını sonradan şöyle aldım: Meşrutiyet olunca Avusturyalılar tekrar kazı için müracaat ettiler, Benndorf’un yerine gelen Prof. Risch’e “olmaz” diye cevap verdim. Avrupaya giderken Viyana’ya uğradım. Risch kazı izni için adeta yalvardığı zaman Bendorf rezaletini anlattım. ‘Efes’te çıkan eserlerin bir kısmını müzeye iade ederseniz ruhsatname veririm” dedim. Viyana müzeleri doğrudan doğruya Avusturya imparatorunun Hazine-i Hassasına ait olduğu için kimse buna cesaret edemezdi. Düşünüp taşındıktan sonra bir kısım eserleri iade ederiz dediler. Bir albüm yolladılar, “işaret edilen 20 parça müstesna, geri kalanını alabilirsiniz” dediler. Masrafları kendilerine ait olmak üzere müzeye kadar da yollanmasını taahhüt ettiler. Böylece 6 -7 heykel geri geldi.» diye anlatmaktadır⁶³⁶.

Ayasoluk (Efes)’la ilgili olarak daha önce rastlamadığım ilk defa bizim yayınlıyacak olduğumuz birçok belge vardır. **(Lev.54.a)** ve **(Lev.54.b)**

Zamanın Bakanlar Kurulu’nun İzmir Ayasoluk Tepesi’nde Avusturya İmparatorluğu’nun desteği ile yürütülen kazı ile ilgili almış olduğu kararda⁶³⁷ “*Bab-ı Ali Meclis-i Mahsus tarafından şayan buyrulan Padişah izni üzerine Ayasoluk’ta Avusturyalılar tarafından kazı ile ortaya çıkarılan eski eserlerin İzmir’den ihracı için bölgesel sorumlularca engel çıkarılmamasının Avusturya Sefaretince istendiği ve bazı ifadelerin Padişaha okunduğu ve yorumlandığı anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere 14 Şubat 315 tarihli tezkere ile arz olunduğu üzere kazının başından sonuna kadar ortaya çıkan eserlerin tamamı doğrudan Viyana Müzesi’ne gönderilip, Müze-i Hümayunca bunların yalnızca bir defteri elde edilebilmiştir. Çıkarıldığı ve Viyana Müzesine gönderildiği bilinen eserler tunçtan yapılmış harikulade heykel gibi dünyanın hiçbir müzesinde rastlanmayan eşsiz bir güzellikte ve maddi değerinin yaklaşık 30 -40 bin lira olduğunun bilindiği, manevi kıymetini belirlemenin ise imkânsız olduğu Müze-i Hümayun Müdürü’nün yazısından anlaşılmaktadır. Sonraki tarihlerde adı*

⁶³⁶ Cezar, aynı eser, s. 260.

⁶³⁷ BOA, İ. HR, Belge Adedi: 5, Varak: 6, Tarih: 1315.Ş.3, İrade No: 2. (1310 Sonrası İradeler Hariciye)

geçen yerde çıkan tarihi eserlerin, Nizam gereğince Müze-i Hümayun'a ait olduğu bunların orada bulunan müze memurları tarafından teslim olunması ve yalnız resim ve kalıplarının kazı yapanlar tarafından alınması gerekeceği kararlaştırılmıştır. Ancak bu karar uygulanamayarak, bu kazının yapılması hakkındaki Padişah izni Avusturya İmparatoru'na bir jest olmak üzere verilmiş olduğu ve bu durumun Avusturya elçisine tezkere ile daha önceden bildirildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu eserlerin büyük bölümünün daha önceden Viyana'ya gönderilmesinden sonra çıkarılan eski eserlerin yurt dışına çıkarılmaması gerekmesine rağmen sonraları kazı yapılmasına devam edildiğinin ve özel bir düzenlemeye uygun olarak hareket edildiği bu belgeden anlaşılmaktadır. Görüşmenin yapıyor olduğu ana kadar Ayasuluk'ta İmparator adına (Avusturya İmp.) yapılan kazıda eserlerin dışarıya ihraç etme işinin devam ettiğinin ve bu eserlerin nakline mani olunmaması konusu incelenerek adı geçen tezkere ekte sunulmak üzere emir ve ferman Padişaha" bırakılmıştır.

Ayasuluk Kazısı hakkında Bab-1 Ali Daire-i Hariciye Mektubi Kalemi'nden hediye edilmiş olan asar-ı atika hakkında bazı ifadeleri içeren Muarif Nezareti'nden iletilen tezkere arz edilerek; Avusturya elçisi ile görüşülerek, konu açıklığa kavuşturulmak üzere, durumun ilgili makamlara duyurulması Padişah emir ve Fermanının gereği (Lev.54.c) olduğu iletilmektedir.

Buyrulan emir üzerine Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabeti'nden özel tezkere ile adı geçen Nezaretin adı geçen tezkere suretinin gönderilerek tebliğ edildiğini bilmekteyiz. Gereğinin yapılacağını ve sonucunun arz edildiğini ifade eden 28 Safer 315 tarihli ve 1485 numaralı Başbakanlık mütalaası olarak gerçekleşen tebligata dayanarak adı geçen büyükelçiye "sadece imparator hazretlerine güzel bir muamele olmak üzere eski eserlerin kazısına izin verildiğini öğrenmekteyiz. Vaktiyle imparator'un aynı şekilde bu durumdan faydalandığı ve işin hükümeti ilgilendiren yönü olmayıp, hatta bu iş için harcanmış olunan masrafın imparator tarafından verilmiş olduğunu öğrenmekteyiz. Şimdiye kadar (kazının yapılmakta olduğu an) ortaya çıkarılan eserler önemsiz şeylerden (!) ibaretken bunların (yeni çıkan eserlerin) pek kıymetli olduğu ve Viyana'ya nakil olunduğu hakkındaki söylentilerin duyulduğu" yazıda bildirilmektedir. "İki büyük hükümdarın ayrıca aralarında kararlaştırdıkları üzere herhangi bir şekilde eksiklik olduğu durumda resmi olarak haberleşme yoluna giderler" denilmektedir.

Bununla birlikte görüşmelere girişilmekten kaçınılmayacağı evvelce açıklanmış, söz konusu kazıya ne suretle Padişah izni verildiğine dair soru soran Osmanlı Hükümeti temsilcisi İzzet Bey'e gönderilen özel tezkere suretinin ulaştırılmasıyla kazının Padişah izni dâhilinde yaptırıldığı ve kazının devamı sağlanmışsa da çıkarılan bazı eserlerin bölgesel sorumlularca yurt dışına çıkarılmasına engel olunmak istenmişse de eserlerin yine iltimas geçme yoluyla ve

padişah emrinin olduğu özel izinle yurt dışına kaçırılması önlenememiştir. (13 Kanuni evvel 313 yılı)

Daire-i Hariciye-i Hususiye'den çıkan diğer yazı da **(Lev.54.d)** yine Ayasoluk'taki eski eserlerin yurt dışına götürülmesine karşı çıkanların engellemelerinin önlenmesi için çıkarılan tezkere ve Avusturya Sefiri'nin aracılığıyla İmparatora hoş bir jest olmak üzere İzmir'den Padişah emir ve iradesi yoluyla kaybedilen eserler hakkındadır.

Ayasoluk Kazısında çıkan eserlerin Avusturya İmparatoru'na hediye edilmesine dair Yıldız Saray-ı Hümayun-u Baş Kitabeta Dairesi'nden çıkan yazıda;⁶³⁸ **(Lev.54.e)** kazıda toprak üstüne çıkarılıp da Padişah tarafından hediye edilen eserlerin taşınması ve dışarıya gönderilmesiyle ilgili olarak yapılması gerekenlerin yerine getirilmesi için Padişah buyruğu çıkarıldığına dair 27 teşrinisani 1313 tarihli bilgiler yer almaktadır.

Ayrıca Yıldız Sarayı'ndan eserlerin Avusturyalılar tarafından yurt dışına götürülmesine engel olunmamasına dair Padişah'ın yazdırdığı bir başka yazıda⁶³⁹ **(Lev.54.f)** “hükümetin içten yıkılması” deyiminin buradaki anlamıyla tam olarak uyuşmaktadır. Anlatılmak istenen şudur ki bu işle uğraşanlar ne kadar titiz davransalar da üst makamlarının bu konuda ki yetersiz bilgileri ve gelecek nesillerin kendi ülkelerinin geçmişini tanımada eski eserlerin ne kadar önemli olduğunu kavrayamamış olmaları, bu eserlerin ülkenin en büyük idari amirlerince karşılıksız olarak verilmelerini kolaylaştırmıştır.

Efes'te o günkü adıyla Ayasoluk, bugünkü adıyla Selçuk kasabası olan yerde, Osman Hamdi Bey daha müze müdürlüğüne getirilmeden bir önceki İstanbul Müzesi Müdürü Alman Mösyö Gold'un Ayasoluk'ta yaptığı kazıya dair arşiv belgelerine ulaşmış bulunmaktayız. Belki de ilk kez yayınlanacak olan bu belgeler bir yabancıнын bulunduğu zaman için değerlendirilirse eğer, Osmanlı topraklarında çıkarılmakta olan eserler için ne kadar övülesi bir çaba sarfettiğinin delilidir.

Bab-ı Ali Nezareti'nden yazılan yazıda **(Lev.54.g)**: *“1865 -1866 yılları arasında Ayasoluk'ta keşfedilip İngiltere Devleti Müzesi'ne götürülen eski eserlere ait adı geçen Müze idaresi raporlarından çıkarılmış açıklamada 1866 senesinde Mösyö Gold Müzehane İdaresi'nin adına Ayasoluk'ta bulunan Odeom isimli yerin kazısını gerçekleştirmiş ve oymacılık sanatında Roma sanat eseri olmak üzere Kayser Komodius'un beyaz mermerden yapılmış belden aşağı kısmını bulmuştur. Heykelin alt kısmında bulunan kazınmış yazıdan anlaşıldığına göre; Kayser Marfus Odeus'un hayatında ve Komodus'un babasıyla beraber İmparatorluğu idare ettikleri zamandan olduğu düşünülen, 175 tarihinden önce yapılmış olmalıdır. 1865 yılında Ayasoluk'ta Odeum isimli yerde Mösyö Gold tarafından*

⁶³⁸ BOA, İ.HUS, Dosya No: 59, Gömlek Sıra No: 1315.B/40, Belge Adedi: 1, Varak: 1, Tarih: 1315.B.14.

⁶³⁹ BOA, İ.HUS, Dosya No: 50, Gömlek Sıra No: 1314.C/6, Belge Adedi:1, Varak: 1, Tarih: 1314.C.3.

gerçekleştirilen kazıdan bir Nisa (kadın) heykelinin başı ile kazınmış bir tarihi parça bulunmuştur. Nisa (nysa) heykelinin başı Roma Dönemine ait olup kaba bir şekilde işlenmiştir. Beraberindeki tarihi parça da muhtemelen Ayasoluk halkına hitaben İmparator Antonius Pius tarafından gönderilen bir mektuptan ibarettir. Bundan başka Mösyö Gold aynı yerde İmp. Trajan tarafından yine Ayasoluk halkına hitaben gönderilmiş diğer iki mektupla birlikte İmparator Markus Odeus adına kazınmış bir yazılı eseri daha keşfetmiştir”.

1870 tarihinde Ayasoluk ve çevresinde Yapılan Kazıda Ele Geçen Eski Eserlerin dökümü:⁶⁴⁰ **(Lev.54.h)**

“1- 1870 senesindeki kazı sırasında akçe alınıp rehin tutulan boş araziden dolayı, borçlu ile alacaklı arasında meydana gelen hukuki meseleye dair bir nizamnamenin kazılı olduğu taş,

2- Dikili mezar taşı,

3- Tahnos denilen mabed sınırlarına dair yazılı bir taş parçası,

4- Asya Vilayeti'nin (Verna Arkarios) yani ambar emini olan Opolonius adlı kişinin eşinin mezar taşı,

5- 2 mısradan meydana gelen manzum sözlerin yazılı olduğu 8 satırın yer aldığı bir kalkan,

6- İstratonike isimli bir hanımın Zoilus ve İskenderes isimli iki evladına ait mezar taşı,

7- Bir mabedin sınırlarını tayin etmek için bazı dikili taşların değerine dair olan bir raporun yazılı olduğu taş parçası,

8- Bazı yerlerdeki sınırları gösteren yazılı taş parçası,

9- Bamlius Cornelius Nikforos Hilafor adının yazılı olduğu bir taş eserin bir tarafında kazınmış medusa başı,

10- İskapityus mabedinin mimarı olan Nidyus tarafından yapıp, Artemis'e adanan taş,

11- Artemis Mebedi'nin avlusuna dair olan alan ve barakaların kazınmış olduğu 3 taştan ibarettir.” şeklinde verilmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Türkiye’de ilk milli arkeolojik kazıyı Hamdi Bey yapmış görünmektedir.

3.7.2. Truva Kazısı

Geçen yüzyılda Anadolu toprakları üzerinde cereyan etmiş olan arkeolojik kazılar arasında, gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında en fazla ses getiren kazılardan birisi Truva

⁶⁴⁰ BOA, HR. TO, Dosya No: 58, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 18, Varak: 19, Tarih: 1873.6.26, Orijinal Kayıt No: 258.

kazısıdır. Bu akisler, tarihi efsanelere karışmış Truva'nın bulunuşu kadar, kazıyı yapan kimsenin şahsiyet ve davranışlarından da ileri gelmektedir.

Truva kazısını, **Heinrich Schliemann** isminde Alman asıllı bir eski eser avcısı yapmıştır. Schliemann, Truva kazılarını yaptığı sırada Amerikan uyuğunda bulunmaktadır. Kendisi, yerinde bir deyimle dünyayı dolaşmış ve feleğin çemberinden geçmiş bir kimsedir. Zeki ve çok iyi derecede yabancı dil öğrenme yeteneğine sahiptir. Yabancı dil bilisi bakımından on dilden fazla dil bildiği söylenmektedir. Bu kişi Anadolu'ya gelirken iki şeyi taparcasına sevmektedir. Bunlardan birisi, Anadolu halkların antik dönem Troyası'nda uğradığı haksız yenilgiyi, antik dönemde şiirselleştirerek anlatan, Anadolu halk ozanı Homeros, diğeri de paradır. Kısacası bu kişi, Homeros sevgisinin önemli bir kısmını da paraya endekslemiş kurnaz bir eski eser kaçakçısından başka birisi değildir.

Schliemann aslında bir arkeolog değildir. Aslında 19. yüzyıldaki büyük ünü olup, kazı yapanlar arasında arkeolog olmayan yalnızca Schliemann değildir. Örneğin, Paul Emile Botta aslen bir hekim, Bergama'yı meydana çıkaran Hummann da aslen bir demiryolu mühendisidir. Bu iki ünlü kişinin arkeolojik kazı yapma düşüncesiyle hareket ederek efsaneleri dillerden düşmeyen uygarlıkların kalıntılarını bularak toprak üstüne çıkartmaları açısından arkeoloji ilmi büyük faydalar sağlamıştır. Fakat Schliemann'ın arkeolojideki bilgisizliği para hırsı ile birleşince Truva kazısının ilk yıllarında yürüttüğü kazı faaliyeti, arkeolojik kazı kurallarının dışına çıkarak, adeta bir uygarlık tahrip hareketi şekline dönüşmüştür.

Kazılar aralıklı olarak 1870, 1871–72, 1878–79, 1882–83, 1889 ve ölüm yılı olan 1890'da da sürmüştür. Kazılar daha sonra mimar Wilhelm Dörpfeld tarafından Sophie Schliemann adına 1895'e kadar yapılmıştır. Schliemann Troya kazılarında tabakada yedi yerleşme bulduğunu sanmıştır. Mimarı Dörpfeld'in yardımıyla bulunan tabakaların dokuz olduğu sonradan anlaşılmıştır. Bunlardan en alttan üstte doğru ilk beş tabaka (I-V) MÖ 3.binyıla, Prehistorik çağa aittir. Yangınla son bulan VI. Tabaka MÖ 2. binyılda Troya ile Miken kültürü arasındaki ilişkileri belirler. VII. Tabakada VII a-b olmak üzere iki yerleşme vardır. Bunlardan ilki yangın sonrasında VI. Tabakadaki yerleşmenin yeniden onarılmasıyla meydana gelmiştir. Büyük olasılıkla Troyalılar'la Akhalar'ın savaşı bu sırada yapılmıştır. VII. b yerleşmesi Avrupa'dan Trakya yoluyla gelen barbarlara aittir. Eskiye kıyasla bu kültür çok ilkeldir ve el yapımı "Memecikli Kaplar"ıyla belirlenir. VIII. Kent Yunan Ilion'udur. M.Ö. I.

Bin yılda Lydia ve Pers dönemleriyle çağdaş, Geometrik Çağ'dan başlayarak Yunan kolonilerine ait kalıntıları vardır. IX. Kent Helenistik ve Roma dönemlerinin İlion'udur⁶⁴¹.

Schliemann bu gezisi sırasında yaptığı araştırmaları bir tez şeklinde hazırlayıp Rostock Üniversitesine sunar ve arkeoloji doktoru unvanını kazanır⁶⁴².

Homeros ve yunanlılığa karşı duyduğu aşırı sevgi, genç ve güzel bir Rum kadını ile evli bulunması bakımından adeta perçinlenmiş gibiydi. Kazılarda karısı da yanındaydı. Truva'da toprak üstüne çıkan şeylerin değerlilerini Yunanistan'a aktarmak hususunda karı-koca çok becerikli olmuşlardır.

Truva⁶⁴³ kazılarında Schliemann'ın ilk ve asıl başarısı, Homeros'un Odysseus ve İlyada destanlarında bahsedilenlerden hareketle **Hisarlık** alanında tarihi Truva⁶⁴⁴ (Troya = İlion⁶⁴⁵) 'nın yerini tespit etmiş olmasından ileri gelir. Schliemann Truva⁶⁴⁶ şehri kazısına 1870 yılının Nisan ayında başlamıştır. Bu tepenin bir kısmı Amerika viskonsülü Frank Calvert'in mülkü olmakla birlikte burada bir de villası bulunmaktadır. Calvert de önceleri buralarda bir kaç kazı yapmıştır.

Schliemann'ın Hisarlık'ta yürüttüğü Truva kazısı ilk seferde dört yıl sürmüştür. İlk iki yıl ikişer ay, sonra da dörder buçuk ay çalışmıştır. 1875 yılının haziran ayında yeniden kazıya girişmiştir. Bir sabah karısı ile birlikte kazıları gözden geçirirken, karısının kolunu tutup "altın!" diye fısıldamıştır. Schliemann, kazıya başladığı ilk günden beri gece ve gündüz

⁶⁴¹ Ufuk, E., "19. Yüzyıl Sonlarında Heinrich Schillimann'ın Troya Kazıları ve Osmanlılarla İlişkileri", Osman Hamdi Bey ve Dönemi, (Yayına Haz: Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayını, Sempozyum 17-18 Aralık 1992, İstanbul 1993, s. 179-191.

⁶⁴² Schliemann, Heinrich, Bericht über die Ausgrabungen in Troja im Jahre 1890, Leipzig, 1891, s. 1-9.; Ufuk Esin age, s.181

⁶⁴³ Mansel, A.M., Ege Yunan Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 130-133.

⁶⁴⁴ Erhat, A.,-Kadir, A., İlyada, "Homeros", Can Yayınları, İstanbul, 1988, s. 18-22. Aslında İlyada'da da geçen tüm olaylar, bugün Çanakkale ili sınırları içerisinde kalan ve bir Anadolu şehri olan Truva'da geçmektedir. İlyada anlatısı, Homeros isimli Anadolu'lu ozanın manzum olarak söylediği ve daha sonra Helenistik Çağ'da yazıya geçirilerek, Antik Çağ'dan günümüze kadar gelmiş bir Antik Çağ yazımıdır. Bu Destansı anlatıda Troya Şehri'nin güç ve savaşı ile yenilmeyen Anadolu'lu yiğitlerinin ve Anadolu'nun kalesi durumundaki bu şehir halkının, Akhalı Achilleus'un arkadaşı, akıllı ve kurnaz Odysseus'un, düşündüğü bir oyun ve hile ile kandırılarak yenilmesi anlatılmaktadır. Bu yenilgi sonucunda şehrin, Akhalılar (Antik Yunan Savaşçıları) eliyle yağma edilerek, yakılıp yıkılması ve talan edilmesi iki gözü de ama olan ozan tarafından hüznü bir şekilde anlatılmaktadır. Şehrin düşmesi sonucunda Anadolu Karanlık Çağ'a gömülmüş, uygarlık tarihinin gelişmesi durmuş, antik çağdaki her alanda kaydedilen ilerleme, bu düzen ve hile ile geriye kalmıştır. Yıldızlı Çanakkale Savaşları'nda parıldayan Türk Ulusu'nun başeğmez önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün: "Çanakkale Geçilmez" sözüyle anlatmak istediği şey, Türk Ulusu'nun asker kuvvetiyle yenilemeyeceği, savaşırken tek bir beden haline geldiğidir. Aslında Türk Milleti Çanakkale Savaşı'nı üzerine doğru gelen birkaç tabur askere değil, hayâsız Batı'ya karşı vermiştir. Söz konusu cephede Türk askeri yaklaşık 19 farklı uyrukta bulunan Batılı Devletlerin sömürgelerinden gelen askerler ile savaşmıştır. Kurtuluş Savaşı ile Türk Milleti artık önderini bulmuştur zaman özgürlük zamanıdır. Agamemnon adı verilen bir İngiliz Zırhlısı'nda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile zayıf düşen Osmanlı toprakları her gün biraz daha dozaj artırılarak işgal altına girmiştir. Bu anlaşmanın imzalandığı Agamemnon zırhlısına bu adın verilmesi anlamlıdır. İşte Türk Milleti'nin yüce önderi "Geldikleri gibi giderler" sözleriyle Türk Milleti'nin özgür bir millet olarak kalabilmesi için kurtuluş mücadelesini başlatmıştır.

⁶⁴⁵ Herodotos, "Herodot Tarihi, Remzi Kitabevi, Türkçesi: Müntekim Ökmen, İstanbul, 1991, s. 120. İlyada adı da İlion isminden gelmektedir.

⁶⁴⁶ Erhat, A., Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 8-9.

aklından bir türlü çıkmayan antik dönemin ünü günümüze kadar ulaşan Truva⁶⁴⁷ Kralı Priamos'un hazinesini bulduğunu düşünerek kurnaz zekâsını büyük bir hızla işleterek bir bahane ile işçileri kazı yerinden uzaklaştırmış, karısı ile birlikte altına rastlanan yeri tek başına kazmaya devam etmiştir. Schlimann'ın kendi ağzından eserleri nasıl bulduklarını anlattığı sayfalardan aşağıda bir alıntı yer almaktadır:

“Fildişi donuk donuk ışıltıyor, altın şakırdıyordu. Karısı şalı tutuyor, şal paha biçilmez hazinelerle doluyordu. Priamos'un hazinesi! Karanlık eski çağın en kudretli hükümdarlarından birinin altınları, gözyaşları ve kana bulaşmış Tanrı gibi insanların süsleri, üç bin yıl gömüldükten sonra yeni bir günün ışığına çıkıyordu! Schliemann hazineyi bulmuş olduğundan bir an bile şüphe etmedi. Ancak ölümünden az önce onun heyecanının sarhoşluğu içinde yanıldığı, Troya'nın ne ikinci, ne de üçüncü tabakada değil alttan altıncı katta bulunduğu, hazinenin de Priamos'tan bin yıl daha eski bir krala ait olduğu isbat edilmiştir.

Karı koca hazineyi hırsızlar gibi gizlice, ürküntü içinde tahta bir kulübeye götürdüler. Sonra kaba bir tahta masanın üzerine, bu mücevherlerin yığılması anı geldi. Bunlar taşlar, tokalar, zincirler, plaklar, düğmeler, teller, yılanlar ve sırmalardı.

Schliemann, bu hayal adamı, bir çift küpe, bir gerdanlık aldı, bunları genç karısına taktı. Yirmi yaşında bir Yunanlı kadın için üç bin yıllık mücevherler! Ona uzun uzun baktı “Helena” diye fısıldadı. Ama hazineyi nereye götürecekti? Buluntunun haberi sızdı. Schliemann maceralı yollardan hazineyi karısının akrabalarının yardımıyla Atina'ya oradan da bir köye taşıdı. Schliemann'ın evine, Türk sefirinin isteği üzerine el konduğu zaman memurlar hazineden eser bulamadılar.”⁶⁴⁸

Schliemann bu hareketinden dolayı mahkemeye verilmiş, bir taraftan da müze idaresi Atina'ya götürülen eşyaların geri verilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Eserler yurt dışına götürüldüğünden, olay siyasi bir karaktere bürünmüştür. Sonunda kaçırılan eşyanın pek az bir kısmı geri getirilebilmiştir. Öte yandan Schliemann mahkeme tarafından 1000 altınlık bir para cezasına çarptırılmıştır.

Prof. Semavi Eyice, Dethier'ye dair bir yazısında, Schliemann'ın Atina'ya kaçırdığı eserler konusuna kısaca değinmekte ve bu hususta esas itibariyle yabancı yayınlara dayanarak şöyle demektedir: “Truva'dan Yunanistan'a götürülen eserlerin geri alınması için. Dethier hayli uğraşmış, fakat sonunda devlet, bir müzenin kurulmasında kullanılacak külliyetli bir tazminat karşılığında bu eserlerdeki hakkından vazgeçtiğinden, Schliemann'ın bu parayı ödemesi ile mesele kapanmıştır.”

⁶⁴⁷ Herodotos, “Herodot Tarihi, Remzi Kitabevi, Türkçesi: Müntekim Ökmen, İstanbul, 1991, s. 10–11. Burada Truva, Herodotos'un çizmiş olduğu Antik Çağ haritası üzerinde Troas bölgesi üzerinde gösterilmektedir.

⁶⁴⁸ Ceram, C.W., Tanrılar Mezarlar ve Bilginler, s.39; Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 250-251.

Schliemann Yunanistan'da 1876'da **Mykenai** kazısını yaptığı zaman şansı, altın hazinelere kavuşma bakımından Truva'dakinden daha iyi gitmiştir. 1878'de **Virchow** 'un yardımı ile Truva'da tekrar kazıya girişmiş, Truva'daki son kazısını ise Alman **Dörpfeld** ile birlikte yapmıştır.

Schliemann'ın kazılar sırasında bir hazine bulup bunu Yunanistan'a kaçırmaması, bu olayı müteakip onun hakkında türlü şeyler söylenmesi Osmanlı Hükümetinin gözünü biraz açmış olmalı ki, bu defa (1878) Truva kazılarını Maarif Nezareti adına kontrol etmek üzere, elinde altı maddelik bir de talimat bulunan **Kadri Bey** adında bir memur gönderilmiştir⁶⁴⁹. Talimata göre, Schliemann'a iki sene için kazı ruhsatı verilmişti. Kazıda Asar-ı Atika Nizamnamesi esasları tatbik olunacaktır. Bulunacak eserler iki ayrı deftere kaydedilecek ve bu eserlerin üçte ikisi müze hissesi olarak alınıp gerisi Schliemann'a bırakılacaktır. Schliemann'ın daha önceki kazısında çıkan eserlerin hükümet hissesinin ayrılması sırasında da Kadri Bey yine Truva'da hazır bulunmuştur. Schlieman'ın daha önceki kazılarında bulduğu şeylerin kıymetlilerini yurt dışına taşıması memlekette hayli memnuniyetsizlik uyandırdığından, artık Türk gazetecileri kendisini şüpheli gözlerle izlemektedirler. 6 Ağustos 1878 tarihli bir gazetede⁶⁵⁰ bu şüphe ve şikâyetin şöyle dile getirildiği görülmektedir:

“Truva şehir-i kadiminin harabelerinde asar-ı atika çıkarmak için ruhsat talebinde bulunduğunu yazmış olduğumuz Baron Şilman'a ruhsat verildiği ve kendisinin asar-ı atikadan haberdar adamlar bulmak için Atina'ya gittiği işitilmiştir.

İnşallah bu defa Baron Şilman asar-ı atikanın kıymetlilerini Atina'ya kaçırmaz da bizim müze de istifade eder”.

1882 yazında yayınlanmış gazetelerde Truva kazısı ile ilgili haberler mevcuttur. Bu duruma göre, Schliemann'ın iki senelik ruhsatla 1878'de başladığı kazısını bu müddet bitiminde uzattığı anlaşılmaktadır. Son kazısı da Avrupa basını tarafından ilgi ile takip edilmiştir. Hatta İstanbul'da yayınlanan bazı gazeteler, Avrupa basınından çeviriler yaparak Truva kazısı hakkında bilgiler vermişlerdir. Nitekim 12 Temmuz 1882 tarihli La Turquie gazetesinde, Schliemann'ın Truva'da 150 -160 kişi ile çalıştığına, bir taraftan da Trakya'daki **Chersones** kazısını idare ettiğine, onun Truva şehrinin eski durumu hakkındaki fikirlerine kazı sonucu çıkarılmış eserlerin fotoğraflarının yayınlandığına dair **“Augsburger Zeitung”** adlı Alman gazetesinden nakledilen haberler yer almıştır. Bu sonuncu kazıdan meydana çıkan, eserlerden bazıları hükümet hissesi olarak müzeye gönderilmiştir. 1882 yazında Hamdi Bey bizzat Çanakale'ye kadar giderek bu eserleri teslim almıştır⁶⁵¹.

⁶⁴⁹ Su K, Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi, ICOM, İstanbul, 1965, s.64, 66.

⁶⁵⁰ Tercüman-ı Şark, No: 111, Ağustos 1878- 19 Şaban 1295.

⁶⁵¹ La Turquie, 24 Juillet 1882.

1890'da İtalya'da ölen Schliemann'ın cenazesi Atina'ya nakledilmiştir. Kendisinin ölümünden sonra 1893 de⁶⁵² Dörpfeld'in idaresinde Truva'da bir kazı daha yapılmıştır. 1884 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'nden önceye rastlayan Truva kazılarında ele geçen eserlerin önemli bir kısmı Berlin müzesine, bazıları da Atina'ya taşınmıştır. Schliemann'ın, Truva'da bulunmuş ve Türk müzesine girmesi gereken bazı eserleri bile Paraya düşkünlüğü nedeniyle değer pahasına satabilmek için bizzat para vermek suretiyle satın aldığına dair arşivlerimizde vesikalar bile görülmektedir⁶⁵³.

3.7.3. Bergama Kazıları

Almanlar tarafından Bugünkü Ege Bölgesi'nde Hellenistik Devrin en önemli şehirlerinden birisi olan **Bergama**'da bir hayli kazılar yapılmıştır. Buradaki kazılara ilk defa 1877 de C. Humann tarafından başlanmıştır. C. Humann daha önce 1865 yılında Bergama'yı görmüş ve 1870 de de Bergama⁶⁵⁴ akropolünde incelemelerde bulunmuştur⁶⁵⁵. Alman mühendis olan Humann 1869'da Osmanlı Hükümeti tarafından Bergama ile Dikili arasında bir şose etüdü yapmakla görevlendirilmiştir. Bu sırada işçilerin getirdiği taşlar arasında firizli taşlara rastlanması Humann'ın bir müddet sonra Bergama'da bir arkeolojik kazı hareketine girişmesi için bir başlangıç olmuştur. Humann'ın hükümetten aldığı ruhsat süresine göre yaptığı kazılar yedi yıl devam etmiştir⁶⁵⁶. Bergama kazısının ilk üç senesi arkeolojik sonuç yönünden çok verimli geçmiştir. Diğer yandan en büyük tarihi eser kaçakçılığı da yine bu arada meydana gelmiştir. Bergama kazısını yapan Humann, kazılara resmen başlamadan önce 1873 yılında Berlin müzesine kabartmalı bir kaç mermer göndermiştir. Kendisi oralarda yol mühendisi olarak çalıştığı sıralarda Bergama aşığı olarak düşünülürken, onun Berlin'e yolladığı taşlar ve mektuplarla başka kişiler de Bergama'ya ilgi beslemektedirler. Bu kişilerin en başında ise heykeltıraş **Alexander Konze** bulunmaktadır. A. Konze o sırada Prusya Kraliyet Müzesi heykel galerisinin başına geçirilmiştir. Humann ile mektuplaşan bu adam, kısa zamanda en az onun kadar Bergama'nın tutkunu haline gelmiştir. Prusya Kültür Bakanına gitmiş, Bergama'da arkeolojik kazı yapılması ve bulunacak eserlerin Almanya'ya getirilmesi imkânlarının şimdiden hazırlanması lüzumuna onu inandırmaya çalışmıştır. Bu sırada konudan Kraliyet Müzesinin fahri başkanı olan **Velihat Prens Frederk**'in de haberi olmuş, Frederik te bu konuda her türlü yardımı yapacağı sözünü vermiştir. Humann, işte böyle bir hava içinde Bergama kazısına başlamıştır.

⁶⁵² Servet-i Fünun No:676.

⁶⁵³ Bş. Bk. Ar. Dâhiliye İradeleri No: 75171 (Bak: Vesikalar No: 23).

⁶⁵⁴ İslam Ansiklopedisi, " Bergama", 2. C., MEB, İstanbul, 1979, s. 537-538.

⁶⁵⁵ Bayatlı, O., Bergama Tarihinde Asklepion, s. 50, 102.

⁶⁵⁶ Servet-i Fünun sa: 676, s. 410; Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 253.

Humann, Eski çağdan kalma kitaplarda Bergama Zeus Sunağı'nın konusu geçmekte olduğundan, bu sunağı bulmak isteği ile işe koyulmuş, günün birinde Berlin'e Humann'dan şöyle bir telgraf gelmiştir:

“Onbir büyük rölief buldum. Ekserisi eksiksiz. Otuz kadar da kırık parça. Tapınak bulunmuştur”.

Bu sıra da Humann'dan başka Almanlar'ın İzmir'deki konsolos ve İstanbul'daki elçileri de, bulunacak eserlerin Almanya'ya taşınabilmesi için araştırmalarını sürdürmekte ve bunun için hazırlık yapmaktadırlar. Eserler bulunduktan sonra Humann İzmir'e gitmiş, İzmir valisini görüp, bazı kıymetsiz taşların limandan çıkarılmasına izin verilmesi hususunda onu ikna etmeye çalışmıştır. Kendisi çok iyi Türkçe bildiğinden istediği kimselerle iletişimde bulunması kolay olmuştur. Bu lisan bilgisinden de faydalanarak valinin yanında çalışan bir iki kişiye rüşvet niteliğinde bol bol bahşiş vererek bu konuda valiyi inandırmalarını sağlamaya çalışmıştır. Aslında işin asıl sonuçlandırılma yeri İstanbul olup, Humann İstanbul'daki Alman büyükelçisine çektiği telgraf ve yazdığı mektuplarda, Padişah ve Sadrazamın ikna edilmesi için bu uğurda her türlü diplomatik oyunun denenmesini istemiştir. Öte yandan Konze, Berlin'de Alman makamlarını her türlü yönden harekete geçirmiş, para talebi acele olarak karşılanmıştır. İstanbul'da Alman elçisinin çalışmaları devam ederken bir taraftan Humann eserleri muntazam şekilde ambalajlatmış ve eserlerin taşınabilmesi için arabalar sipariş etmiştir. Bir kaç ay zarfında Humann'ın beklediği sonuç alınmış, yani izin çıkmıştır. Sultan İkinci Abdülhamid dostu Almanlar için Bergama mermerlerini çok görecektir değil mi ya! Sonuç olarak Osmanlı Padişahı Abdülhamit izin vermiştir. Böylece, Anadolu'daki eski çağ tarihi yadigârlarının en güzeli ve en derli toplu şekilde topraktan çıkarılan eseri olan **Bergama Zeus Sunağı**, Sultan Abdülhamid'in yüksek izni ile yurt dışına çıkarılmıştır. Humann Bergama'dan çıkan eserleri Dikili'ye taşıtmıştır. Oradan da Alman gemilerine yüklenmiş, böylece koca tapınak Almanya'ya taşınmıştır. Bir yıl sonra Berlin'de Arkeoloji müzesinde “**Bergama Salonu**” adı verilen ve özel olarak yaptırılan oldukça gösterişli bir yükselti üzerinde eksiksiz olarak birleştirilmiştir⁶⁵⁷. Böylece günümüz arkeoloji ilim âlemince Dünya'nın yedi harikasından birisi kabul edilen **Bergama Zeus Altarı** elimizden çıkmıştır.

Bergama kazısında meydana çıkan eserlerin çok azı İstanbul müzesine getirilebilmiştir. Bu arada bir de Maltepe adı verilen bir mezarda bulunan altın tac, o vakit İzmir valisi olan **Kamil Paşa** tarafından oğlu **Sait Paşa**'nın eliyle **Sultan Abdülhamid**'e gönderilmiştir. Yıldız Sarayı koleksiyonu arasına konan bu tac, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul müzesine verilmiş ve 1937 yılında müzede teşhire konulmuştur.

⁶⁵⁷ Cezar M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 253.

Bergama sunağı Almanya'ya gittikten sonra da Humann kazılara devam etmiştir. İşte bu tarihlerde Hamdi Bey müze müdürlüğüne getirilmiştir. Hamdi Bey'in müze müdürü olmasıyla birlikte, Türkiye'deki kazılarda meydana çıkarılan eserlere Türk Müzesi için sahip olunmaya çalışılması açısından yeni bir dönem başlamıştır. Bunu doğrulayıcı bir durum ise Humann'ın kazısı sona ermek üzereyken Bergama kazılarında elde edilen eserlerden Türk müzesinin payına düşecekleri teslim almak üzere bizzat Hamdi Bey'in Bergama'ya gitmiş olmasıdır⁶⁵⁸. Zamanın gazetelerinde çıkan haberlere göre, Hamdi Bey'in Bergama kazısından Türk müzesi hissesi olarak aldığı eserler bir milyon frank değerindedir. Bergama'dan İzmir'e geçen Hamdi Bey orada bulunduğu sırada, Denizli-Sarayköy yolu yapılırken bulunmuş üç heykel İzmir valisinin emriyle getirilip, kendisinin incelemesine sunulmuştur. Yine aynı günlerde Manisa kaymakamlığı dâhilinde M Küsmüş çiftliğinde bulunmuş bir miktar altın ve gümüş eşya da yine İzmir valisi tarafından Hamdi Bey'e teslim edilmiştir.

1898 yılında Humann'dan bir süre sonra Alexander Konze da Bergama'da kazı yapmış ve Bergama kalesinin büyük kapısı ile suyollarını meydana çıkarmıştır. 1908 yılında **Th. Wiegand** ve **W. Dörpfed** 'in idaresinde Bergama'da kazılara girişilmiştir. 1908'de Bergama kazısında Prof. Dörpfeld ile birlikte Prof. **Schatzmann** da bulunmuştur⁶⁵⁹.

3.8. Batı Kültürüyle Yetişen Osmanlı Aydını Osman Hamdi Bey ve Günümüz Arkeolojisinin Temellerinin Atılması

1842 yılında İstanbul'da doğmuş olan Osman Hamdi Bey, daha sonraları II. Abdülhamid'in sadrazamlığını da yapmış olan Ethem Paşa'nın büyük oğludur. Doğduğu şehirde Mekteb-i Maarif-i Adliye' de okumuş, henüz on altı yaşındayken (1858), bir görevle Sırbistan'a ve sonra da babasıyla birlikte Viyana'ya geçerek orada müzeler ve resim işleriyle ilgilenmiştir. Bu gezide edinmiş olduğu izlenimler, tüm yaşamı boyunca kendisine bilim ve sanat hayatında oldukça büyük katkı sağlamıştır⁶⁶⁰.

Osman Hamdi Beyin doğumunun 150. yılı dolayısıyla bir sempozyum düzenlenmesine karar verildiğinde, Düzenleme Kurulu'nun başlıca amacı Osmanlı kültür, sanat ve bilim hayatında son derece önemli bir rol oynamış olan bu şahsiyeti, yaşadığı ve etkin olduğu dönemi kısmen de olsa anlayabilmek için merkezi bir simge haline getirmek ve bunun sonucunda da kültürel tarih bağlamında işlerlik kazanacak bir referans noktasına dönüştürmek olmuştur⁶⁶¹.

⁶⁵⁸ Osmanlı, No: 48, 16 Nisan 1884 ve No: 50, 18 Nisan 1884.

⁶⁵⁹ Türk Arkeoloji Dergisi, Sa. IX -2, 1959, s. 32.

⁶⁶⁰ Ekipman, R., Osman Hamdi (1842-1910), MEB Basımevi, İstanbul, 1967, s. 1.

⁶⁶¹ Rona, Z., (Yayına Hazırlayan), Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Tarih Vakfı Yurt Yayını, Sempozyum 17-18 Aralık 1992, İstanbul 1993, Önsöz.

Osman Hamdi'nin babası, İ. Edhem Paşa, 1873 Viyana Dünya Sergisi nedeniyle *Usul-i Mi'mari-i Osmani* ve *Elbise-i Osmaniye* isimli iki ünlü eserin yayımlanmasını da sağlamış, hatta ilk eserinin Türkçe metnini Ahmet Vefik Paşa ile beraber yazmıştır⁶⁶². Komisyon başkanlığını kendisinin yaptığı serginin komiseri, oğlu Osman Hamdi Bey'e Fransızca metnini yazdırdığı ikinci eseriyle ilgili olarak Hamdullah Suphi Tanrıöver bir nutkunda "...bu seçkin vezirimiz, çok büyük bir ihtiyacı karşılayan bu eserini bırakma beraber, belki kendinden sonra geleceklerin de eski Anadolu'nun sanat merkezlerini ayrı ayrı tanıtacak kitaplar yayımlayacaklarını umarak gözlerini kapatmıştır" demektedir⁶⁶³.

Paşa'nın zengin kütüphanesinden, bilim ve siyaset ağırlıklı 300'ü aşkın kitap, 1894'te Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi'ne devredilmiştir⁶⁶⁴.

Hukuk öğrenimi amacıyla Paris'e gönderilen Osman Hamdi, Hukuk yerine resim ve arkeoloji eğitimini tercih eder. 1869'da yurda döndükten sonra Devletin farklı kademelerinde görev alır. 1881'de Müze-i Hümayun müdürlüğüne atanmasıyla bu alanda devrim sayılabilecek eski eserlerimizin yurt dışına götürülmesini yasaklayan "1883 Asar-ı Atika Nizamnamesi"ni hazırlar. Yaptığı kazılarla ilk Türk Arkeologu unvanını alır. Ülkede İlk Bilimsel Türk kazıları ve Çağdaş Müzecilik anlayışı onunla başlar. Bu çalışmalarından ötürü Türk Müzeciliğinin modern anlamda gerçek kurucusu olarak kabul edilmiştir. Bugünkü Mimar Sinan Üniversitesinin temeli sayılan "Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi"ni 1883 de kurması ile sanat ve kültür alanında ülkemize yaptığı katkılar doruğa ulaşır⁶⁶⁵. Deniz Müzesinin temeli olan Bahriye müzesi (1897)'de yine Osman Hamdi bey döneminde açılmıştır. Osman Hamdi Bey, başkent İstanbul dışında Selanik, Sivas, Bursa ve Konya'da eser depolarını kurdurarak ileride geliştirilecek bölge müzeleri projelerini de başlatmıştır⁶⁶⁶.

Osman Hamdi'nin kişiliği, Sanat sevgisinin ve başarıya heyecanının üstünlükle yer aldığı bir karakter çizgisinde; bilim ve sanat çalışmalarında ve yorulmak bilmeyen çalışma gücü ile bütünleşen davranışlarında, kendine güvenli, düşüncelerini çekinmeden açıklayan, inandığını kuvvetle savunan uygar bir insan olarak kendini göstermiştir. Padişahlık devrinin güç koşulları içinde, bütün güçlülere göğüs germiş, üzerine aldığı önemli görevleri başarı ile yürütmüştür.

Osman Hamdi'nin ressamlık yönünden çok arkeolog yönünün ele alınacak olduğu bu bölümde kendisinin yalnız Osmanlı aydınının değil, yabancıların da gönlünde taht kurmasına neden olan gereğinde kendi başını dahi ortaya koyduğu çalışmalarının arkeoloji alanında

⁶⁶² İnal, İbnülemin, Mahmut, Kemal, Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar, İstanbul, 1940, s. 622.

⁶⁶³ Tevetoğlu, F., Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ankara, 1986, s. 249-250.

⁶⁶⁴ 1 No.lu Envanter Defteri, 1894 kayıtları "Bibliothèque Edhem Paşa" notuyla tutulmuş kayıtlar.

⁶⁶⁵ Aydıngün, Ş., 29. Uluslar Arası Kazı, Ataştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Osman Hamdi Bey,

⁶⁶⁶ Öz, Tahsin, "Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler", Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, İstanbul, V, 1949 s.1-15.

olduğunu görürüz. Uluslararası isim yapmış bir arkeolog olarak Türk sanat tarihinde önemli yeri olan saygıdeğer devlet adamı, dünya müzeleri arasında, sakladığı eşsiz eserlerle ün salmış olan, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni bilimsel sınıflandırmaya göre yeniden kurmuştur. Zamanın elverişsiz koşullarına direnerek kurduğu bu müzeyi, kazılardan çıkardığı birçok değerli eserlerle de zenginleştirmiştir. Müzenin yapılışında da O. Hamdi'nin emeği hiç şüphesiz büyük olmuştur.

Osman Hamdi Bey gibi, çağının çok ötesinde ileri görüşe sahip, dinamik bir kişiliğin bulunmasına borçludur. Osman Hamdi Bey, sayılı birkaç ülke dışında, geçmişe karşı ilginin hemen hemen hiç olmadığı bir dönemde, ulusal arkeoloji ve korumacılık gibi yeni kavramları getirmiş, Türk arkeolojisinin sağlam temeller üzerine kurulmasını sağlamıştır⁶⁶⁷.

Edhem Eldem'in Osman Hamdi Bey'in şahsi mektuplarını konu alan çalışması, yukarıda açıklanmış görüşler ile karşılaştırıldığında oldukça ilginç benzerlikler ve karşıtlıklar ortaya çıkmaktadır⁶⁶⁸. Her ne kadar Eldem'in çalışmasındaki özel mektuplar ile yukarıda sözü edilen resmi yazışmaların arasında çok önemli farklar var ise de, son dönem Osmanlı aydınının bazı ortak özellikleri gözlemlenebilmektedir. Burada Osman Hamdi Bey'in Paris 'ten yeni dönmüş, genç idealist ve hırslı bir adam oluşu, yukarıda sıklıkla sözü edilen Osmanlı Devletinin "yorgun savaşçıları" ile arasındaki en belirgin farklılıktır⁶⁶⁹.

Osman Hamdi'nin müze müdürlüğüne atanması üzerine⁶⁷⁰ ilk iş olarak, eski müdür Dr. Dethier zamanında üst üste yığılı bir halde duran Çinili Köşk içindeki eserleri düzenlemeye başlamıştır. Bu işlerle ilgili birçok zorlukları giderecek yetkisi olmayan O. Hamdi için, bu ödev gerçekten ağır olmuştur. Çünkü o zamana kadar bu bilim dalında yetkili kişilerin bulunmayışı, işleri bir kat daha güçleştirmiştir. O. Hamdi bu elverişsiz koşullar içinde,

⁶⁶⁷ Özdoğan, M., "Arkeolojide Çağdaşlaşma ve Türk Arkeolojisini Bekleyen Tehlikeler", Osman Hamdi Bey ve Dönemi, (Yayına Haz: Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayını, Sempozyum 17-18 Aralık 1992, İstanbul 1993, s. 192.

⁶⁶⁸ Eldem, E., "Quelques Lettres d'Osman Hamdi Bey a son pere lors de son sejour en Irak, 1869-1870", Anatolia Moderna-Yeni Anadolu, 1990, s.1-19.

⁶⁶⁹ Deringil, S., "Son Dönem Osmanlı Aydın Bürokratının Dünya Görüşü Üzerine Bir Deneme", Osman Hamdi Bey ve Dönemi, (Yayına Haz: Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayını, Sempozyum 17-18 Aralık 1992, İstanbul 1993, s. 3-11.

⁶⁷⁰ Müzeyi 650 parça eserle devir aldığı sırada O. Hamdi 39 yaşındadır. 2 yıl sonra da Sanayi-i Nefise Mektebi-İ Âlisi 'ni kurmuştur. Dr. Deither'in ölümü üzerine, Hariciye Nezareti tarafından o zaman Berlin Sefiri bulunan Sadullah Paşa'ya acele bir müze müdürü bulunup İstanbul'a gönderilmesi istenmişti. Bu istek II. Abdülhamit'e de bildirilmişti. Fakat daha önce birçok defa farklı milletlere mensup müdürlerin denenerek başarısızlıkları görülmesi üzerine bu sefer de bir Türk'ün bu iş için denenmesi, padişah'ın da fikri alınarak, istenmiştir. Teşrifat-ı Umumiye Nazırı Münir Paşa'nın iyi tanıdığı Hamdi Bey'i bu görevi başarabilecek bir kişi olarak padişaha bildirmesi üzerine, O. Hamdi Bey müze müdürlüğüne atanmıştır. (1881). Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kuruluşunda devlet yöneticileri üzerine O. Hamdi'nin çok büyük etkisi olmuştur. 11 Eylül 1881'de Müze-i Hümayun Müdürlüğü'ne atanan O. Hamdi, o tarihlerde ticaret nazırı ve kendisinin yakın dostu olan Raif Paşa'da bu girişimi desteklemiştir. Bu nedenle ilk önceleri Ticaret Nezareti'ne bağlanmış olan bu okulun hükümetçe kuruluşu kararlaştırıldıktan sonra müdürlüğüne Osman Hamdi Bey atanmıştır. (2 Ocak 1882). Mektebin kurulması kararı üzerine, eski eserler müzesi olan Çinili Köşk yanında bir okulun küçük de olsa yapımına hemen başlanmıştır. Yapı Suphi Paşa'nın Ticaret Nazırlığı zamanında bitirilmiştir. Yirmi kadar öğrenci ile derslere başlanmış, okul daha sonraları, atölye ve yarışma sergilerine ayrılan salonlarla genişletilmiştir.

Nezarete, Sadarete ve Padişaha birçok bildirilerde bulunmuş, eski eserler biliminin ne derece önemli bir sanat dalı haline geldiğini, müzelerin artık depo durumundan kurtarılması gerektiğini, ilgili katlara duyurmaktan geri kalmamıştır.

Zamanın Dâhiliye Nazırı olan babası Ethem Paşa'nın yerinden faydalanarak, il memurlarına gönderdiği bildirilerle eski eserlerin önemi üzerinde durarak, bunların korunması için dikkatli olmaları konusunda uyarı yazıları göndererek, bu konuya dikkatlerini çekmiştir. Bir yönden de müzenin bilimsel ayırımı için temel girişimlerle müzecilik ve sanat tarihi bakımından Avrupa'nın tanınmış uzmanlarını getirmeyi düşünmüştür. Tanıdığı o zamanki Fransız elçisi Tissou aracılığıyla Fransa Encümeni Daniş üyesi, ünlü sanat tarihçisi Salomon Reinach'ı çağırarak, yalnız müzedeki eserlerin bölümlenmesini değil, bütün koleksiyonların bir sıralamasını da yaptırarak işleri düzenlemiştir.

Eski eserlerimizin yabancılarca yurt dışına götürülmesini engelleyen yasayı çıkarıp, ortaya çıkan eserlerin müzelerimize kazandırılmasını ve müzelerin de depo anlayışından çıkartılıp modern anlamda bilime hizmet verecek şekilde tasnif, koruma ve sergileme çalışmaları yapmasını sağlayan Osman Hamdi bey aynı zamanda, İmparatorluk müzesi dışında ülkenin değişik yerlerinde yeni müzelerin temellerini de atar. Bu arada, güzel sanatlar müzemizin çekirdeğini de oluşturmaya başlamıştır. Dünyaca ünlü sanatçılara ait resimlerin kopyalarını yaptırmış ve bu tabloları, Sanai-i Nefise'de yetişen Türk ressamlarının eserleriyle birlikte, Güzel Sanatlar Akademisi'nin büyük salonunda toplamıştır. Bu çalışmalarından ötürü Çağdaş Türk Müzeciliğinin gerçek kurucusu olarak kabul edilmiştir.

O. Hamdi, yurtseverliği, ilericiliği ve yorulmak bilmeyen çalışmasıyla yirmi beş yıllık kısa bir zamanda, kuruluşu, dünyaca tanınan bir duruma yükseltmiştir. Müzenin gelişimi için hiç bir esirgemezlikten çekinmemiş, resimden kazandığı paraları bile, yapılışında büyük emeği olan müze için ayırmıştır. Eski eserlerin bulunduğu müze olarak kullanılan Çinili Köşk'ün içinde yer kalmayışı ve çok önemli lahit ve heykellerin sergilenmesine ayrılmış bir yapının önemini ilgili makamlara anlatarak, yeni bir müzenin yapılmasını kabul ettirmiş ve bu işi fedakâr girişimlerden sonra başarmıştır. Artık kazılardan gelen eserler, uzun zaman, sandıklar içinde beklemekten kurtularak, yeni müzedeki yerlerine konulmuştur.⁶⁷¹

Osmanlı imparatorluğu'nda yaşanan Batılılaşma ve kültürel değişim sürecinde önemli roller üstlenen Osman Hamdi, kültürün politik bir güç olduğuna inanmış ve bunu, üzerinde yaşadığı toprakların kültürel mirasını sahiplenerek sergilemeye çalışmıştır. Bağdat Vilayet-i

⁶⁷¹ Müze yapısı üç dönemde bitirilmiştir. Çinili Köşkün karşısındaki birinci kısım 1307'de, ikinci kısım doğu kanadı 1319'da, üçüncü kısım batı kanadı ise 1323'te bitirilmiştir. Yapının yüzünde Yunan üslubunda ve İyon Nizamı'nda dört sütun üzerine oturtulmuş bir alınlık (Fronton) ve geniş mermer merdivenlerle çıkılan bir kapısı bulunmaktadır. Girişte sağ ve sol yöndeki iki kapıdan, her ikisine de 27 metre uzunluğu ve 14 metre genişliği olan 2 salon bulunmaktadır. Bu salonlarda 136 lahit ve eski mezarlar sergilenmiştir. Yapının yüzü 66 metre, derinliği ise 15 metredir. Mimarı Valori'dir.

Umur-u Ecnebiye Müdürü iken babasına yazdığı 13 Temmuz 1869 tarihli mektubunda “...şu anda bir kaç tarihi ve arkeolojik inceleme yapmaktayım. Bana yollanmış olduğunuz Devr-i Âlemi okudum. Şimdiden belirli miktarda bir eski eser koleksiyonumuz oluştu, bu konu beni çok ilgilendiriyor...”⁶⁷² Şeklinde kullandığı ifadeler, eskiçağ tarihi ve arkeolojiye olan merakını daha o zamanlar çok net olarak ortaya koymaktadır. Bu alandaki uğraşları, 1881 yılında Müze-i Hümayun Müdürü olduktan sonra resmi ve daha aktif bir şekil kazanmıştır. 1884 Asar-ı Atika Nizamnamesi, bilimsel bir müzecilik⁶⁷³, Osmanlı Bankası, Şark Demiryolları İdaresi gibi kurumların ve bazı nazırların katkıları ile Osmanlı Devleti adına yapılan kazılar⁶⁷⁴ ve bunlara ilişkin Osman Hamdi imzası taşıyan yayınlar⁶⁷⁵, eskiçağ tarihi, arkeoloji ve müzecilik alanındaki uğraşlarının önemli örnekleridir.

Osman Hamdi Bey’in önderliğinde Anadolu arkeolojisinde kaydedilen gelişmeler “.. *Türkleri Roma ve Yunan anıtlarının koruyucusu olarak düşünmek neredeyse biraz komik. Hiçbir soruya cevap alamıyorsunuz. Hiç katalog yok. Hiç böyle bir gelenek yok..*” ifadesini kullanan klasik dönem tarihçisi Theodor Gömberz⁶⁷⁶ ve onun gibilere verilmiş önemli birer yanıtıdır. Ayrıca, o zamana kadar Anadolu’dan kolayca eser götüren Batılı araştırmacıları hayli tedirgin ettiği de açıktır. Örneğin, Milet ve Bergama kazılarını yapan ve Berlin Bergama Müzesi’nin kurucusu olan Theodor Wiegand’ın eşinin, annesine yazdığı mektupta (1 Nisan 1905)⁶⁷⁷ “...Osman Hamdi’nin giderek zorlaştığından, bütün buluntuların Türkiye’ye ait olduğuna dair kesin düşünceleri olduğundan, kazıların sadece onun elinde ve sayısız koşula bağlı olmasını istediğinden bahsedışı ve bir sürü bu türden ufak tefek iş bu kış Theo’yu sinirlendirdi...” şeklindeki ifadesi bu durumun bir göstergesidir. Ne var ki Osmanlı Devleti’nde arkeolojik değerleri korumaya yönelik Batılı araştırmacıların işine gelmeyen bu önemli gelişmeler de, esasında eski eser kaybını tümüyle önleyememiştir. Arkeolojik eserler bu tarihten sonra da, ya Osmanlı padişahının armağanı olarak ya da kaçırılarak Avrupa müzelerini süslemeye devam etmiştir. Örneğin Almanlar, 1890’larda Priene ve Miletos’da gün ışığına çıkarılan arkeolojik bulguların büyük bir bölümüne, Sultan Abdülhamid’in

⁶⁷² Eldem, E., “Osman Hamdi Bey’in Bağdat Vilayeti’ndeki Görevi Sırasında Babası Edhem Paşa’ya Mektupları”, Osman Hamdi Bey Kongresi, Bildiriler (2-5 Ekim 1990), İstanbul, 1992, s. 73.

⁶⁷³ Müzenin, eskiçağ tarihi araştırmacılarına malzeme sunan bir eğitim ve araştırma kurumu olduğu inancı ile hareket eden Osman Hamdi, bu yapı içerisinde sergilenen eserlerin bilimsel bir tarzda sınıflandırılması, düzenlenmesi ve kataloglanması ile bizzat ilgilenmiş; yapının içinde bir de kütüphane kurduştur. Bkz. M. Cezar, s. 262; A. Ogan, s. 9.

⁶⁷⁴ Nemrud, Sayda, Lagina, Tralles, Alabanda, Boğazköy ve Alacahöyük kazıları Osman Hamdi Bey’in önderliğinde Müze-i Hümayun adına yürütülen kazılardır. Bkz. M. Cezar, s. 311–325.

⁶⁷⁵ O. Hamdy Bey-Theodore Reinach, Une Necropole Royale A Sidon: Fouilles De Hamdy Bey, Texte & Plan ches, ed. Ernest Leroux, Paris, 1892; O. Hamdy Bey-Osgan Efendi. Le Tumulus De Nemroud Dagh: Voyage, Description, Inscriptions avec Plans et Photographies, Constantinople, Imp. F. Loeffler, 1883.

⁶⁷⁶ Akın, N., s. 234; A. Bammer, Architektur als Erinnerung, Viyana, 1977, s. 77.

⁶⁷⁷ Akın, N., s. 237; Th. Wiegand, Hal bmond im Letzten Viertel, Münih, 1970, s. 77.

hediyesi olarak sahiplenebilmişlerdir⁶⁷⁸ 1904–1905 yıllarında Miletos Artemision’da araştırmalar yapan D. H. Hogarth’ın, bulduğu elektron sikke ve fildişi heykelcikleri Londra’ya götürebilmiş olması da yine bu bağlamda dikkat çekici bir noktadır⁶⁷⁹. Kısaca, 19. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu arkeolojisinde Osman Hamdi Bey ve onu destekleyen aydınların önderliğinde atılan adımlarla, yapılacak kazı çalışmaları belli esaslara bağlanarak her önüne gelenin kazı yapmasına engel olunmuş ve arkeolojik yıkım durdurulmuş ise de eski eser kaybı ne yazık ki sonlandırılmamıştır. Bunun nedeni de dış ilişkilerdeki zayıflıktır.

Milliyetçilik meselelerinde de Osman Hamdi Bey ile Osman Nuri Paşa arasında ilginç benzerlikler vardır. İki de imparatorlukta “unsur-u asli”nin Türkler olduğunu savunurlar. Osman Nuri Paşa’nın ‘Lisan-ı Türkî’ ve “tevhid-i elsine” konusundaki görüşlerinin yanı sıra, her ikisi de, Sünni İslamiyeti giderek tonları milliyetçiliğe kayan bir biçimde algılamaktadırlar. Sonuç olarak denilebilir ki, Osman Hamdi Bey’de her ne kadar Paris ve Avrupa tecrübesi belirleyici olmuşsa da, aslında o sanıldığı kadar döneminin ve Osmanlı çerçevesinin dışında bir adam değildir. Bunun belki de en iyi örneği, ideal insan tipi olarak Prusya burjuvazisini seçmesidir⁶⁸⁰. Aslında Abdülhamid’in de gönlünde yatan teba aynı insanın Müslümanlığa yansımasıdır; çalışkan, sadık, fazla düşünmeyen, devlete nesiller boyunca kadrolar veren “erbab-ı dirayet ve hamiyet”⁶⁸¹.

Osmanlı Devleti’nde ise, arkeolojik zenginliğin bilimsel anlamda değerlendirilmesi müzecilikle sınırlı kalmıştır. Osman Hamdi Bey’in bir kaç yayını dışında Anadolu’nun binlerce yıllık tarihine adını yazmış kültürleri arkeolojik malzemeye dayalı olarak tanımlamaya ve aydınlatmaya yönelik bilimsel bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Osman Hamdi’nin ünlü eseri, S. Reinack ile birlikte yazdığı «Une necropole royale Sidon» 1892’de Paris’te yayınlanmıştır.⁶⁸²

O. Hamdi, müdürlüğü ile ilgili işlerle uğraşırken bir yönden müzeyi zenginleştirmek için yeni kazılar yapmış ve bu çalışmalara ait harcamaları da hükümetten almayı başarmıştır. Oldukça önemli bir atılış olan bu kazı işine ilk olarak müze yönetimi başlamış, Ethem Paşa’nın yardım toplayarak oğlu Hamdi’ye verdiği paralarla başlanmıştır.

⁶⁷⁸ M. Cezar, s.304.

⁶⁷⁹ Ebcioğlu, İ., Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, “Türkiye’den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 78.

⁶⁸⁰ Eldem, age.

⁶⁸¹ Deringil, S., “Son Dönem Osmanlı Aydın Bürokratının Dünya Görüşü Üzerine Bir Deneme”, Osman Hamdi Bey ve Dönemi, (Yayına Haz: Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayını, Sempozyum 17–18 Aralık 1992, İstanbul 1993, s. 9.

⁶⁸² Eser’in Antalya’da Suna İnan Kıraç Enstitüsü Kütüphanesi’nde bir nüshası bulunmaktadır. Okuyucuya açık kısımda bulunmayan eser nüshası ancak Arkeolog ya da Tarihçi uzmanlarca ve gözetim altında incelenebilmektedir.

Eski (Etolia) bugünkü (Ayvalık ve Bergama) bölgesindeki bazı şehirlerin yeraltı lahit mezarlarını aramak üzere yapılan çalışmalardan iyi sonuç alınınca, bütçeden müze müdürlüğü için ödenek ayırılmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında eski eserlerden anlayan ve eski kültürlerle ilgi duyan bir çevre oluşmuşsa da⁶⁸³ bu tür çalışmalar için, daha da önemlisi bu alanda eğitim verecek ve elemanlar yetiştirecek kurumların oluşması için, daha uzun yıllar geçmesi gerekecektir⁶⁸⁴. Her ne kadar 19. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun tarihi zenginliğini ve arkeolojik önemini kavrayan bir grup aydınının desteği ile bir Asar-ı Atika Mektebi kurmaya yönelik girişimlerde bulunulmuş ve bu karar, 1875 yılında padişah onayından geçmişse de, dönemin öğretim sistemi ve bu sisteme bağlı olarak devletin olanak ve koşulları iyice hesaplanmadığından olsa gerek, böyle bir okulun kurulması mümkün olamamıştır⁶⁸⁵.

Osman Hamdi bey'in hazırlamış olduğu ve 31 Ocak 1884 Tarihinde Meclis-i Mahsus-u Vukela tarafından kabul edilip, 21 Şubat 1884'te de Padişahın onayından geçen Asar-ı Atika Nizamnamesi, 89 yıl boyunca Türkiye'de yürürlükteki tek Eski Eser Yasası olarak önemini korumuştur⁶⁸⁶.

Anadolu'nun arkeolojik önemini Osmanlı Devleti'den önce kavrayan Batı, antik kültür kalıntılarına, yine Osmanlı Devleti'nden önce kurumlaştırmış olduğu müzeciliğin temel kaynakları olarak sahiplenirken; bu kaynakları ait oldukları kültürleri aydınlatmak adına değerlendirmekte de gecikmemiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arkeolojik verilerle antik kültürleri aydınlatmak ve yapılan araştırmaları yayın yolu ile bilim dünyasına kazandırmak amacı ile Anadolu'ya gelmiş, antik yerleşimleri görmüş, incelemiş, hatta resmetmiş birden fazla araştırmacı vardır. Londra'da Dilettanti topluluğunun, üç uzman kişiye verdiği resmi bir görevlendirme yazısı (17 Mayıs 1764)⁶⁸⁷ bu amaca iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Yedi kişilik bir komite tarafından kaleme alınan yazıda Dilettanti topluluğunun, bir ya da bir kaç güvenilir ve uzman kişinin, Doğu'daki antik yerleşim alanlarını saptamak, bu alanlar ve üzerindeki antik kalıntılar hakkında bilgi toplamak ve gözlemlerde bulunmak üzere

⁶⁸³ Ortaylı, İ., s. 127, 131 dip not: 8: 1890 tarihli Aydın Vilayeti yılığı, Anadolu'nun arkeolojik değerini ve eski çağ tarihinin önemini bilen bir kesimin varlığı açısından önemli bir göstergedir. Ege bölgesinin önemli arkeolojik kalıntıları için yazılmış ilginç bir rehber niteliği taşıyan yıllık İonia, Aeolia, Kana, Lidya ve Frigya tarihlerinden de bahsetmektedir. Aydın Vilayeti'ne Mahsus Salname, H. 1308 (1890).

⁶⁸⁴ Kundakçı G.E., "19. yüzyılda Anadolu Arkeolojisi'ne ve Eski çağ Tarihine Genel Yaklaşım, XIII. TTK Kongresi, Ankara, 1999, Sunulan Bildiriler, s. 1083-1094.

⁶⁸⁵ Cezar, age, s. 243-245.

⁶⁸⁶ Akın, N., "Osman Hamdi bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine" Osman Hamdi Bey ve Dönemi, (Yayına Haz: Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayını, Sempozyum 17-18 Aralık 1992, İstanbul 1993, s. 234.

⁶⁸⁷ R. Chandler, Travels in Asia Minor and Greece; An Account of a Tour made at the Expence of the Society of Dilettanti, 3rd ed., vol. 1, London, 1817, s. viii-xi.

görevlendirilmesine dair karar aldığı; bunun için 2000 pound civarında bir para ayrıldığı ve bu göreve araştırmacı Chandler, mimar Revett ve ressam Pars'ın atandığı belirtildikten sonra, göreve atanan bu üç kişinin uyması gereken kurallar 6 madde halinde sıralanmaktadır. Bu görevlendirme yazısına göre, Kaptan Stuart'ın Anglicana gemisi ile yola çıkılacak ve Smyrna'ya varılacaktır. Konsolos Hayse'in yardımları ile İzmir'i merkez almak suretiyle civardaki antik yerleşimler gezilecek, bu alanların büyük bir titizlikle harita ve planları çizilecek, antik çağa ait tüm kalıntılar resmedilecek, yazıtlar kopya edilecek, yapı, anıt ve kabartma gibi bulguların ise ölçüleri alınacaktır. Ekipten, İzmir'e 8-10 günlük mesafede olan, kayda değer tüm alanların görülmesi istenmekte ve tüm bu araştırma ve incelemelerini 12 ay içerisinde tamamlamaları beklenmektedir. Diğer bir zorunlu iş de, her günkü inceleme ve gözlemlerin raporunu düzenli olarak tutmak; bu raporları ve çizimleri, konsolos Hayse ve Levant Company'nin sekreteri William Russel aracılığı ile Londra'ya iletmek ve yine aynı kanalla gelecek olan talimatlara uymaktır. Söz konusu görevlendirme yazısında, taşınabilir türde bulguların alınarak Londra'ya getirilmesi istenmemektedir. Bu durum, araştırma ve incelemelerin İzmir ve bölgesinin antik çağını aydınlatmaya yönelik bir amaçla yapılacağını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Nitekim antik yerleşimlerin harita ve planlarını, görünürde olan kalıntıların tanımlarını, yazıt kopyalarını içeren bu çalışma *Antiquities of İonia* adı altında yayınlanarak bilim dünyasına kazandırılmıştır⁶⁸⁸. Chandler'in 1817 tarihinde yayınlanan *Travels In Asia Minor and Greece* adlı yapıtı⁶⁸⁹ da yine aynı araştırmanın bir başka ürünüdür.

19. yüzyılda, Anadolu'nun antik kültürlerini yazıtlar, sikkeler, heykeltraşlık eserleri, seramik ve mimari kalıntılar gibi arkeolojik bulguların ışığında bilimsel olarak tanımlamaya ve değerlendirmeye yönelik çalışmalar yapan birçok araştırmacı vardır. Bunlar arasında Beaufort⁶⁹⁰, Leake⁶⁹¹, Fellows⁶⁹², Hamilton⁶⁹³, Newton⁶⁹⁴, Waddington⁶⁹⁵, Messerschmidt⁶⁹⁶, Head⁶⁹⁷ ve Blumer⁶⁹⁸ ilk akla gelenlerdir. Ortaya koydukları yapıtların tümü günümüz arkeologları ve eskiçağ tarihçileri için önemli kaynaklar olarak yerini korumaktadırlar.

⁶⁸⁸ R. Chandler, N. Revett, W. Pars, *Antiquities of İonia*, Society of Dilettanti, London, 1769. Anadolu ve Yunanistan'ın sahne olduğu antik Yunan ve Roma uygarlıklarını aydınlatmaya yönelik yapılmış olan söz konusu çalışmanın tamamı, ilk cildi 1769 tarihinde olmak üzere, uzun bir süreç içinde 5 cilt halinde yayınlanmıştır.

⁶⁸⁹ R. Chandler, *Travels in Asia Minor and Greece*, London, 1817.

⁶⁹⁰ F. Beaufort, *Karamania: A Brief Description of South Coast of Asia Minor*, 2nd ed., London, 1818.

⁶⁹¹ W.M. Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor*, London, 1824.

⁶⁹² C. Fellows, *Asia Minor*, London, 1839; *An Account of Discoveries in Lycia*, London, 1841; *Travels and Researches in Asia Minor*, London, 1852.

⁶⁹³ W. j. Hamilton, *Researches in Asia Minor*, London, 1842

⁶⁹⁴ C. T. Newton, *Travels and Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae*, London, 1863.

⁶⁹⁵ Ph. Le Bas & W. H. Waddington, *Voyage Archeologique en Greece et en Asie Mineure 111: Inscriptions Grecques et Latines Recueillies en Asia Mineure*, Paris, 1870.

⁶⁹⁶ L. Messerschmidt, *Corpus Inscriptionum Hettitarum*, Berlin, 1900.

⁶⁹⁷ B. V. Head, *Catalogue of the Greek Coins of İonia*, London, 1892.

⁶⁹⁸ Imhoof-Blumer, *Monnaies Grecques*, Paris, 1883.

Yüzyılın ikinci yarısından itibaren düzenli olarak yayınlanan Bulletin de Correspondance Hellenique, Annual of the British School, Journal of Hellenic Studies gibi süreli yayınlar da Batı'nın, Anadolu arkeolojisi ve eskiçağ tarihine yönelik gittikçe artan ilgisinin bilimsel kanıtları olarak görülebilir.

Anadolu arkeolojisi ve eskiçağ tarihi ile ilgili bilimsel çalışmaların ancak Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden yıllarda gerçekleştirildiği görülmektedir. Arkeolojik malzemeyi toplamak, tanımlamak, sınıflandırmak, ilişkileri saptamak gibi çalışma metodlarına dayalı tanımsal nitelikte yayınlara, Türk Tarih Kurumu (1931), İstanbul Üniversitesine bağlı Türk Arkeoloji Enstitüsü (TAE) (1934) ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) (1936) gibi kurumların faaliyete geçmesi ile birlikte başladığı görülmektedir. Ş. A. Kansu⁶⁹⁹ H. Z. Koşay⁷⁰⁰, A. M. Mansel⁷⁰¹ bu alandaki bilimsel çalışmalara imzasını atan önemli isimlerdir.

3.9. Osman Hamdi Bey Dönemi'nde Yürütülen Kazılar

3.9.1. Nemrud Dağı Kazısı

Osman Hamdi Bey müze müdürlüğüne getirilince, müzede bulunan eserlerin bilimsel olarak düzenlenmesine ve müzenin yeni eserlerle zenginleştirilmesi konularının yanında arkeolojik kazılara da kişisel olarak ilgi göstermeye başlamıştır. Onun arkeolojik kazılara ilgi duyması, Müze-i Humayun adına kazılara girişilmesi sonucunu vermiş, yani böylece Türk arkeoloji tarihinde "Milli Kazılar" dönemi başlamıştır.

Türk müzesi adına yapılan milli kazının ilki şimdiki Adıyaman ili sınırları içinde kalan Nemrud⁷⁰² Dağı'nda gerçekleştirilmiş, kazının başında da bizzat Hamdi Bey'in kendisi bulunmuştur. Hamdi Bey'in müze müdürlüğüne getirilmesinden önce **Prof. Sister** Nemrud Dağı'nda kiral Antiohos'un büyük mezarını ve bazı arkeolojik kalıntıları keşfetmişti⁷⁰³. Nemrud Dağı hüyükünü **Dr. Puchstein** incelemiş ve onun bu konudaki raporu Berlin Müzesi tarafından 19 Ekim 1882 de yayınlanmıştır. Rapordan sonra Berlin müzesi Nemrud'a **Humann**'ın yönetiminde yeni bir heyet göndermiştir. İşte bu sırada Osmanlı hükümeti de Nemrud Dağı'ndaki abideleri yerinde incelemek ve gerekli bilgileri toplamak için Müze

⁶⁹⁹ Kansu, Ş. A. Prehistorya Araştırmalarında Metodlar, Ankara, 1938; Eti Yokuşu Hafriyatı Raporu (1937), Ankara, 1940; İnsanlığın Kaynakları ve ilk Medeniyetler, Ankara, 1946.

⁷⁰⁰ Koşay, H. Z., Alacahöyük Hafriyatı, 1936, Ankara, 1938; Koşay 8c Sperling, Troad'da Dört Yerleşme Yeri, 1936; Pazarlı Hafriyatı Raporu, Ankara, 1941.

⁷⁰¹ Mansel, A. M., İlk Çağ Tarihi, İstanbul, 1943; Ege ve Yunan Tarihi, Ankara, 1947; Perge'de Kazılar ve Araştırmalar, Ankara, 1949.

⁷⁰² İslam Ansiklopedisi, "Nemrud", 9. c., MEB, İstanbul, 1964, s. 192-194.

⁷⁰³ Servet-i Fünun, No: 984, 1 Nisan 1326, s. 350.

Müdürü **Hamdi Bey**'le Sanayi-i Nefise Mektebi hocalarından **Oskan Efendi**⁷⁰⁴,yi görevlendirmiştir. İşte bunun üzerinedir ki Hamdi Bey Nemrud Dağı kazısını gerçekleştirmiştir.

Nemrud Kazısı Hamdi Bey'in ilk arkeolojik faaliyeti olduğu için onun arkeoloji ile ilgi yönüne biraz değinmek gerekecektir.

Hamdi Bey'in biyografisinde onun Paris'te bulunduğu sırada arkeoloji derslerine devam ederek bilgisini artırmaya çalıştığına dair bir satırlık kayıt dışında başka bilgiye sahip değiliz. Hamdi Bey'in arkeoloji ile ilgili bir diploma veya sertifikası mevcut olmadığına göre, arkeoloji derslerine devamı çok fazla olmasa gerektir. Aslında Nemrud kazısını gerçekleştirmesinden yıllarca sonra **S. Reinach** 'a yazdığı bir mektupta "*İstanbul'da bulunduğunuz sırada belki farkında olmadan beni arkeoloji alanında forme etmeye ilk defa siz başladınız*" dediğine göre, Paris'teki Arkeoloji derslerine fazla devam etmemiş ve bu alanda fazla bir şey öğrenmemiş durumda olmalıdır.

Kendisi bir arkeolog olmadığı halde ilk kazısı başarılı sayıldığına, hatta kazısının sonunda arkeoloji âleminde ilgi uyandıran bir de eser yayınladığına göre, onun asıl başarılı tarafı, yöneticiliğinde ve yöneticilik yeteneği sayesinde insanları yerine göre en iyi şekilde kullanarak onlardan en uygun verimi alabilmesindedir. Hamdi Bey, başarı ile sonuçlanan ilk arkeolojik kazısını yapmak üzere yola çıktığı zaman yanında, arkeoloji alanında yetki sahibi ikisi Avrupalı olmak üzere toplam altı kişi bulunmaktadır⁷⁰⁵.

Hamdi Bey, müze müdürlüğüne atanmasından bir buçuk yıl sonra 1883 Nisanının ikinci haftası içinde arkeolojik araştırma ve kazı için geziye çıkmıştır. Onun bu amaçla İstanbul'dan ayrılmasından önce, arkeolojik kazılar için değerli bir girişim mevcuttur. Kendisine yıllar boyunca oldukça fazla destek olan babası Edhem Paşa yine arkasında olmuştur. Posta telgraf müdürü İzzet Bey'in girişimiyle Dâhiliye Nazırı Edhem Paşa (Hamdi Bey'in babası) nın başkanlığında, müze yararına bir para toplama kampanyasına girilmiştir⁷⁰⁶. Toplanacak paralar önce Anadolu'nun bazı yerlerinde, sonra da Nemrud Dağı'nda kazılar yapılması işlerinde kullanılacaktır, Müze müdürü Hamdi Bey ile telgraf idaresi genel sekreteri Gildani Efendi bu kampanyanın yardım paralarını toplamakla görevlendirilmişlerdi. Osmanlı Bankası 75, Şark Demiryolları İdaresi 50, Haydarpaşa Demiryolları İdaresi 15 Türk lirası ve bazı nazırlar da çeşitli miktarda para yardımıyla bu kampanyaya katılmışlardır. Hamdi Bey'in emrindeki heyetle birlikte İstanbul'dan ayrılışından

⁷⁰⁴ Yervant Oksan Avrupa'da heykel öğrenimi gören ilk Osmanlı vatandaşıdır. (1855–1914) Fransa ve İtalya'da eğitim gördüğü bilinmekle birlikte Sanayi-i Nefise'nin ilk atelye eğitmenlerindedir. Günümüze ulaşan 4 heykeli bulunmaktadır. İlk heykel kuşağını yetiştirmiştir.

⁷⁰⁵ La Turguie, 7 Avril 1883.

⁷⁰⁶ Aynı eser. Aynı kısımda.

bir hafta kadar sonra toplanan paralar 500 lirayı aşmıştır⁷⁰⁷. Bu para o devir için önemli bir miktardır.

Zamanın gazetelerinde çıkan haberlerde; Aydın ili dâhilinde kazılara katılması gerektiğine ve 4 Mayıs 1883'te İskenderun'a gitmek üzere İzmir'den hareket ettiğine göre, Hamdi Bey önce İzmir'e gitmiş olmalıdır. Aydın ilinde bazı yerleri gördükten sonra İzmir'e dönmüş, İzmir'den hareketini bildiren gazete haberlerinde ise⁷⁰⁸, Menemen kazılarının idaresini Bedri Bey'e bıraktığı, kendisinin Antiohos'un mezarını bulmak üzere Antakya yöresinde başka kazılara girişeceği belirtilmektedir. Bununla ilgili 5 Haziran 1883 tarihli haber⁷⁰⁹ şöyledir:

“Müze-i Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey Nemrud Dağı tepesinde değerleri çok yüksek, fakat maalesef nakledilmeleri imkansız eski eserler bulunduğunu Orf (?)’dan çektiği bir telgraf ile bildirmektedir. Hamdi Bey bunların kalıplarını ve fotoğraflarını almakla meşgul olmaktadır.”

Hamdi Bey'in Nemrud Dağı kazısı işte böyle başlayıp yürüdü. İstanbul'a dönüşünde Nemrud dağında elde ettiği bilgi ve malzemeyi değerlendirmeyi de başarmıştır. Oskan Efendi ile birlikte *“Le Tumulus de Nemroud-Dagh”* adlı eserini yayınlamıştır.

Hamdi Bey Nemrud dağından dönüşünde Islahiye tarafında Zincirli'yi görmüş ve burada bazı keşiflerde bulunmuştur.

3.9.2. Sayda⁷¹⁰ Kazısı

Müze-i Hümayun adına yapılan arkeolojik kazıların hemen hemen en parlak sonuç vereni, Osman Hamdi Bey'in en çok yüzünü güldürüp onun başarılı bir arkeolog olarak dünya arkeoloji literatürüne geçmesine neden olan Sayda kazısı ve sonuç olarak da İstanbul müzesinin dünyanın en zengin lahid koleksiyonlarından birine sahip olmasına ve bu sayede İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin büyük bir ün kazanmasını sağlamıştır. Bu açıdan Sayda kazısı hakkında diğer kazılara oranla daha geniş bilgi verilmektedir.

Sayda civarındaki Aya mevkiinde Şerif Efendi İsminde birisi tarlasını kazarken, içi toprakla dolu bir kapı meydana çıkarmış, bunun gerisinde de iki tane Lahid bulunduğu anlaşılmıştır⁷¹¹. İşte bu olaya ilişkin haberlerin İstanbul'a ulaşması Hamdi Bey'in Sayda'da kazı yapmak üzere harekete geçmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Sayda kazısına bir rastlantı neden olmuştur.

⁷⁰⁷ La Turguie, 20 Avril 1883.

⁷⁰⁸ La Turguie, 4 Mai 1883.

⁷⁰⁹ La Turguie, 5 Juin 1883.

⁷¹⁰ İslam Ansiklopedisi, “Sayda”, 10. c., MEB, İstanbul, 1980, s. 260-262.

⁷¹¹ Servet-i Fünun No: 673, 4 Mart 1320, s. 358. Arık, R.O., “Les Fouilles en Turquie Republicaine” başlığını taşıyan yazısında (Halil Edhem Hatıra Kitabı c.1. s. 249) Sayda Kazısını 1877'de yapılmış göstermektedir. Bu yazıda yalnız Sayda kazısını 1877'de yapılmış göstermektedir. Bu yazıda yalnız Sayda kazısının değil Nemrud Dağı, Lagina, Sur (Tyr) kazılarının tarihleri de yanlıştır. Bu daha sonraki karşılaştırmalardan anlaşılmıştır.

Ernest Renan'ın "*Mission Archéologique de Phénicie*" adlı eserini okumuş olan Hamdi Bey, bu bölgenin pek önemli arkeolojik keşiflere yol açabileceği düşüncesine sahiptir. Onun için, hızla kazıya başlayabilmek için, padişahın gerekli kazı iznini elde ederken ödenek de sağlamıştır. Böylece lahidlerin bulunduğu alanda herhangi bir tahribat olmadan, yanında müzede görevli arkadaşlarından Dimosten Baltacı Bey'le birlikte Sayda'ya ulaşmıştır⁷¹². (1887)

Hamdi Bey, Sayda'da lahidlerin bulunduğu yerde ilk incelemeyi yaptığında, 13 metre derinliğinde bir kuyu kazılmış olduğunu görmüştür. İçerisinde lahidler bulunan bir odanın varlığı, çok önemli bir nekropol (antik mezarlık) alanına işaret etmektedir. Fenike krallarına ait bu yeraltı nekropolünde bütün dikkatini toplayarak başarılı bir kazı yapmıştır. Çalışılan alanın geniş tutulması sonucunda nekropol iyice ortaya çıkarılmıştır. Hamdi Bey'in şansı yaver gitmiş, Mezar odalarından yirmiyi aşkın lahid çıkarılmıştır. Taş işçiliği açısından hepsi birer sanat eseri olan bu lahidler arasında "*İskender Lahdi*" diye ün kazanan fakat kime ait olduğu kesin olarak anlaşılamayan lahid ile "*Ağlayan Kızlar Lahdi*" gibi sanat incileri de bulunmaktadır.

Hamdi Bey, bu keşiften Avrupa'nın ilim kurullarını ve bu arada Paris'teki "*Académie des Inscriptions et Belles Lettres*"i haberdar etmiştir. Ayrıca kiral Tabnit'in lahdinin üzerinde bulunan Fenike kitabesinin bir kopyasını, dostu **Ernest Renan**'a yollamıştır. Ernest Renan ise, o sırada kazı bölgesinden henüz ayrılmamış olan Hamdi Bey'e kitabesinin tercümesini telgrafla bildirmiştir⁷¹³.

Sayda nekropolünde çıkan eserler çok fazla özen gösterilerek vapura yerleştirilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Lahidlerin çıkarılışında olduğu gibi İstanbul'a naklinde de bir hasar kaydedilmemiştir. Hamdi Bey daha sonra tanınmış arkeologlardan **Th. Reinach** ile birlikte yazdığı "*Necropole Royale de Sidon*" adlı eserini 1892 de yayınlamıştır. Bu gün dahi değerini yitirmemiş olan bu büyük eserde Sayda kazısı, kazıda elde edilen eserler ve hatta bunların İstanbul'a taşınmasına ilişkin detaylı bilgi bulunmaktadır.

Arkeoloji âleminde büyük bir olay kabul edilen Sayda keşifleri bir taraftan Hamdi Bey'i milletlerarası bir arkeolog olarak üne kavuşmasını sağlarken, diğer yandan da, müze binası bölümünde anlatılacak olan yeni bir binanın kurulmasına da olanak sağlamıştır. Sayda eserleri ile önem kazanan İstanbul müzesini artık Avrupa ile Amerika'nın ilim adamlarından pek çok kimseler ziyaret etmeğe başlamışlardır⁷¹⁴.

⁷¹² Bş. Bk. Arş. Dâhiliye İradeleri No: 84805 (Bak: Vesika Fotokopileri No:29).

⁷¹³ Ernest Renan'ın telgrafının bir fotokopisi, Prof. Dr. Arif Müfid Mansel tarafından 94 sayılı Belleten'de yayınlanmıştır.

⁷¹⁴ Servet-i Fünun No: 676, s. 411.

Sayda'da ikinci bir kazı yine Hamdi Bey'in müze müdürlüğü sırasında yapılmıştır. Fakat ikincisinde Hamdi Bey bulunmamış, kazıyı müze adına Makridi Bey idare etmiştir.

1900 -1902 yıllarında Baalbek'te Alman imparatoru İkinci Wilhelm adına yapılan kazılarda, Makridi komiser sıfatıyla kazılara katılmıştır. Makridi bu işe devam ederken Sayda'da bazı kimselerin gizlice kazılar yaparak buldukları şeyleri sattıklarını öğrenmiş ve İstanbul'a yolladığı raporlarla Hamdi Bey'i Sayda'daki eski eser kaçakçılığından haberdar etmiştir. Bunun üzerine Hamdi Bey hem kaçırılan eserlerin bulunması, hem de Sayda çevresinde kazı yapılması işiyle Makridi'yi görevlendirmiştir. Hamdi Bey'den aldığı emir üzerine Sayda'ya giden Makridi, bir taraftan saklanan eserleri bulmuş⁷¹⁵, diğer yandan da **Bostaneişeyh** adını taşıyan yerde arkeolojik kazıya girişmiştir. Bu kazıda **Eşmum Tapınağı**'nın bir kısmını keşfeden Makridi, gerek kazılardan çıkan gerekse kaçakçılardan elde edilen eserleri İstanbul'a yollamıştır.

Sayda kazıları ve burada bulunan eserler hakkında çok fazla yayın yapılmıştır. Bu yayınların bir kısmı Hamdi Bey, Reinach ve Makridi'ye aittir. Makridi'nin Sayda'daki arkeolojik çalışmaları 1903, 1904 yıllarında da devam etmiş ve bu kazılara Alman **Winckler** de katılmıştır. Yine Sayda'da 1913 yılında yeniden kazıya girişilmiş, Fransız **Conteneau** da yardımcı olarak katılmıştır. Son kazıda bulunan iki Fenike Lahdi ile üzerinde gemi resmi mevcut Roma devrinden kalma bir Roma lahdi, mozayikle süslü mezar kapağı ve renkli mozayikler I.Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine İstanbul'a gönderilememiştir.

Makridi 1913 yılında Sayda'dan biraz daha güneyde kalan **Sur**'da da iki ay süren bir kazı yapmıştır. Özellikle arkeolojik kazılar yoluyla müzeye önemli hizmetlerde bulunan Teodor Makridi 1940'lı yıllarda yaşama veda etmiştir.

3.9.3. Zincirli Kazıları

Osman Hamdi Bey Nemrud kazısından sonra, o çevrede dolaşmış ve İslahiye tarafındaki Zincirli'de⁷¹⁶ bazı arkeolojik kalıntılar tespit etmiştir. Hitit çağına ait bu kalıntı alanında arkeolojik kazılara başlanılmıştır.

Hamdi Bey'in Zincirli'yi görmesinden biraz önce bazı Batılı heyetler Bahçe-Zincirli-İslahiye çevresinde araştırma gezileri yapmışlardır⁷¹⁷. Daha sonra 1879 -1882 arasında **Charles Wilson**'un başkanlığında bir İngiliz heyeti, 1880'de İngiliz yüzbaşlarından **Andrew Scott-Stevenson** ve karısı, 1882'de Prusya Akademisi adına **Carl Humann**, **Feix von Luschan** ve **Otto Puchstein** bu çevrede dolaşmışlardır.

⁷¹⁵ Belleten, sa. 17-18.

⁷¹⁶ İslam Ansiklopedisi, "Zincirli", 13. c., MEB, İstanbul, 1986, s. 574-575.

⁷¹⁷ Belleten, Sa. 95, s. 360, 387, 383, 395.

Zincirli'de Carl Humann⁷¹⁸ ve Luschan idaresinde 1888 -1894 arasında iki defa kazı yapılmış, aynı yerde bir üçüncü kazıyı 1901-1902'de Luschan idare etmiştir. Asur metinlerinde **Sam'al** şeklinde isimlendirilen Zincirli'deki kazıda hayli zengin tarihi ve arkeolojik malzeme çıkarılmıştır. Zincirli kazısı yabancıların idaresinde⁷¹⁹ sürdürülmüş olmakla beraber, kazılardan önce yeni Asar-ı Atika Nizamnamesi yürürlüğe girmiş olduğundan bulunan eserlerin tamamı Müze-i Hümayun'a (İstanbul Müzesi) kalmıştır⁷²⁰.

Kazılarda ortaya çıkarılan eski eserlerin taşıma ücretleri düşülerek bir kısmının bedelinin ödenmesi uygulamasına dair **(Lev.55.a)** istek yazısı, bunun üzerine çıkarılan Meclis-i Mahsus İradesi **(Lev.55.b)** ve ele geçen eserlerin resimleri ⁷²¹ **(Lev.55.c), (Lev.55.d), (Lev.55.e), (Lev.55.f), (Lev.55.g), (Lev.55.h), (Lev.55.i)**.

Berlin Müzesi Müd. Mös. Human'ın Adana'nın Zincirli mevkiinde bulunduğu tarihi eserlerden bir kısmının kendisine verilmesine dair istek yazısı olduğunu, Bab-Ali Dire-i Sadaret Amedi Dairesinden, Padişaha gönderilen bilgi yazıdan anlamaktayız.

90 parça eski eserin adı geçenin iltimasıyla (kayıması), bir diğerine benzeyen örnek olanlardan kıymetçe Müze-i Hümayun'a ait olanların nakil ücretine karşılık birkaç parçasının kendisine emredilmesini göz önünde bulundurarak İstanbul'a gönderilmesi konusunda, Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey'in adı geçen yere gönderilmesi istenmektedir. Bu konuya dair Muarif Nezaret-i Celilesiyle haberleşerek, konuyu içine alan tezkere verilmesi istenmiştir. Meclis-i Mahsus-u Vükela'dan (Bakanlar Kurulu) kaleme alınan zabıt tutanaklarıyla bu konu padişaha Sadrazam Kamil Paşa tarafından 12 Teşrinievvel 304 senesinde arz ve takdim edilmiştir. Bakanlar kurulunda görüşülerek karar alınan aynı konudaki yazının alt tarafında konuyu görüşen bakanların mühürleri yer almaktadır. **(Lev.55.i)**

3.9.4. Lagina Kazısı

Milas kasabasının kuzey doğusundaki **Lagina**'da 1891 -1892 yıllarında yapılan kazıyı **O. Hamdi Bey** yönetmiştir. Sayda'dan başka bizzat başında bulunduğu kazıların en önemlisi bu kazıdır. Lagina kazısı da hayli başarılı geçmiş, buradaki Hekate tapınağının kabartmaları meydana çıkarılarak bu parçalar, 1891 de İstanbul'a getirilmişlerdir.⁷²²

⁷¹⁸ Human'ın kazılar sırasında bulunduğu eserleri, Almanya'ya götürmek için uğraştığı bilinmektedir. Nitekim 1890 yılında yayınlanan bir gazete haberinde (Zuhur, No: 81, 16 Şevval 1307 – 3 Haziran 1890) Humann'ın Adana ili sınırları içinde beş tane mermer aslan heykeli bulunduğu bu heykellerden ikisini Almanya'ya götürmek için izin almak amacıyla Maarif Nezareti'ne (zamanın MEB'na) dilekçe ile başvurduğu ve dilekçesi ile birlikte heykellerin hepsinin fotoğraflarını da nezarete yolladığı belirtilmektedir.

⁷¹⁹ Cezar aynı eser, s.255, Pottier, E., l'art Hittite, IV. Zendjirli (Syria II, 1921, s.6-382. III. V, Zendjirli, s. 96-119).Luchan von F.-Humann, C.- Koldewey, R., Ausgrabungen in Sendschirli, II, 1898., Luschan von F., Ausgrabungen in Sendschirli, III, 1902. Luchan von F- Jacoby G., Ausgrabungen in Sendschirli, IV, 1902.

⁷²⁰ Servet-i Fünun No: 676.

⁷²¹ BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19.

⁷²² Halil Edhem Hatıra Kitabı, c. II, s. 16.

Lagina'nın uzun firiz serisi Magnesia'nın firizleri ile birlikte Arkeoloji müzesinin en güzel ve değerli firizlerini meydana getirmektedir. Lagina kazısında **Chamonard** da bulunmuştur. Bu kazıya ve meydana çıkarılan eserlere dair oldukça fazla yayın yapılmıştır. Milas yöresinin tarihi eserler bakımından zenginliği hakkında, Lagina kazısına girilmeden önce bazı gazetelerde müze müdürlüğünü ikaz edici yazılar çıktığı görülmüştür. 3 Temmuz 1890 tarihli bir gazetede çıkan aşağıda yer alan haber bunun kanıtıdır:

“Milas'ta Gümüşlük denilen yerdeki askeri eğitim alanında tahminen yüz metre karelik yerde tabanı ve sathı mermerden sanatla yapılmış somaki sütunlarla süslü bir köşk mevcut olup, bu köşkün altında birçok güzel eski eser bulunduğu ecnebiler tarafından belirtilmiştir. Fakat bunun bulunduğu yerin “arazi-i emiriye”den olması sebebiyle henüz bir kimse tarafından kazı yapılmadığı haber alınmıştır. Müze-i Hümayun nüdir-i âlisinin nazar-ı dikkati celbolunur.”

Söz konusu gazetede bu haberden bir buçuk ay sonra yayınlanmış olan bir yazıda⁷²³ da müze ve arkeolojik kazılara ilişkin uzunca bir haber bulunmaktadır. Bu haberde yine müzeyi uyarıcı bir hava göze çarpmaktadır.

3.9.5. Tralles⁷²⁴ (Aydın) Kazısı

Antik çağ tarihçileri Diodoros, Plinius ve Strabon'dan tarihini öğrendiğimiz antik kentte **G. Been**'in **Karia**⁷²⁵ adlı eserinde 1888'de yapılan bir kazıdan bahsedilmektedir. Ancak bu kazıyı doğrulayan bir arşiv belgesine henüz rastlamadık.

Hamdi Bey'in müze müdürlüğü zamanındaki arkeolojik kazıların en önemlilerinden birisi de **Tralles** kazısıdır. Şimdiki Aydın şehrinin 2 kilometre uzağındaki eski Aydın yani Trailes'deki kazının dikkate değer taraflarından birisi de kazıyı Hamdi Bey' in henüz pek genç olan oğlu mimar Edhem Bey'in idare edişidir.

Servet-i Fünun dergisinin 19 Haziran 1319 (1903) tarih ve 636 numaralı nüshasında mimar Edhem Bey'in Tralles kazısına dair bir raporu yayınlanmıştır. Hamdi Beyin oğlu Edhem Bey, Tralles'de daha önce kimlerin kazı yaptığına dair bilgi verdiği gibi, kendisinin hazır bulunduğu kazıyı da detaylı olarak anlatmıştır.

Tralles'de Edhem Beyden önce iki defa daha kazı yapıldığı bilinmektedir. İlk kazı faaliyeti **Kavfman**'a aittir. Alman arkeologu Kavfman Tralles tarafını dolaştığı sırada bir “Venus de Cnide” başını satın almak yoluyla ele geçirmiştir. Bu başın gövdesini de bulabilmek umuduyla Tralles'de jimnazyum alanında bazı kazılar yapmış, bir şeyler bulamamıştır. Daha sonra 1888 yılında **Humann** ve **Dörpfeld** tarafından girilen kazıda bir

⁷²³ Zuhur, No: 158, 6 Muharrem 1308 -22 Ağustos 1890.

⁷²⁴ Akurgal, E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, s. 462.

⁷²⁵ Been, G., Karia, İstanbul, 1987, s. 248-251.

Roma imparatorunu temsil eden büyük bir heykel bulunarak İstanbul'a gönderilmiştir. O sırada Aydın vilayeti fahri müze memuru **Baltacı Dimosten Bey**'in bir büyük Apollon başı bulup İstanbul'a göndermesi üzerine, müze başkâtibi **Nikolaki Efendi** Aydın'a yollanmıştır. Nikolaki Efendi arkeolog Humann ile işbirliği yaparak Tralles tiyatrosunda kazıları başlatmıştır. Bu kazıda Apollon heykelinin gövdesi ile bir bacağı meydana çıkarılmıştır ki, bu eser arkeoloji müzesinin en güzel heykellerinden birisidir.

Edhem Beyin kazısına ise bir rastlantı yol açmıştır⁷²⁶. Bu tesadüf şöyledir: 1899 yılında Menderes vadisinde bir deprem olmuş ve çevrede bazı binalar yıkılmıştır. Sökeli Hacı Halil Efendi adında biri depremde hasar gören bir camiye onarmak için, eski Tralles şehrinin **Topyatağı** diye tanınan yerinde taş ve mermerlerden faydalanmak üzere izin istemiş, verilen izin üzerine söylenilen yerde işçiler çalışmaya başlamıştır. İşte bu çalışmalar sırasında üç tane mermer heykel bulunmuştur. Heykellerin bulunduğu haberi 1902 Ocak ayında İstanbul'a ulaşmış, bu haberin arkasından da, müzeye hayli hizmeti dokunmuş bir kimse olan Aydın Milli Eğitim Müdürü Naili Bey tarafından gönderilen bu heykeller müzeye varmıştır. İşte bu iş üzerinedir ki Edhem Bey, heykellerin çıktığı alanı incelemek ve kazı yapmak üzere Aydın'a yollanmıştır. **Salomon Reinach** ile birlikte 15 Mart 1902 de Aydın'a varan Edhem Bey sözkonusu yeri incelemiş ve ertesi gün Reinach kazıya başlamıştır. Araştırma niteliğindeki bu ilk kazı boyunca Roma ve Bizans dönemine tarihlenebilecek bina kalıntıları meydana çıkarıldığı gibi bir hayli de heykel bulunmuştur. 26 Nisanda İstanbul'a dönen ve raporunu veren Reinach, Hamdi Bey tarafından sonbaharda tekrar kazıya devam etmekle görevlendirilmiştir⁷²⁷. Aynı yılın eylül ayı başında Tralles'te tekrar kazılara girişen Reinach'ın bu kazısı da birincisi gibi fazlasıyla verimli geçmiştir⁷²⁸. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde günümüzde de Tralles kazısında bulunmuş ve halen sergilenmekte olan birçok eser bulunmaktadır. Bunlar müzenin güzel ve kıymetli eserleri arasında yer almaktadır.

3.9.6. Alabanda⁷²⁹ (Araphisar) Kazısı

Stabon'un da belirttiği gibi Alabanda antik çağda iç Karia'nın en önemli kentlerinden birisidir. Bizanslı **Stephanus** kentin kuruluş efsanesinden bahsederken Karia Dili'nde "ala"nın at, "banda"nın da zafer anlamına geldiğini belirtmektedir. **Çiçero "Tanrılar Dünyası"** adlı kitabında kente adını veren tanrı "**Alabandos**"tan söz etmiştir. Herodotos, kendi adını taşıyan tarihinde Pers Kralının, Amyntas'a, Alabanda isminde büyük bir Phrygia kenti bağışladığını belirtir. Kentin tarihsel süreci antik dönem boyunca bastırılan paralar

⁷²⁶ Cezar, M., aynı eser, s. 278.

⁷²⁷ Cezar, M., Sanatta Batiya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 278.

⁷²⁸ Reinach, S., Les Fouilles de Tralles (Chronique d'orient, II, 1894, s.331, Revue archeologique, 1894, I, s.184). Revue Archeologique, 1904, II, s. 348 -362. Bulletin de correspondance hellenique, 1904, s. 54 – 92.

⁷²⁹ Akurgal, aynı eser, s. 475 – 476.

üzerinden de takip edilebilmektedir. Kent çevresindeki tepelerden, yüksek ısıda eritilerek cam yapımında kullanılan mor renkli koyu bir mermer türü elde edilmektedir. Nitelikleri çok yüksek olmayan bu malzemenin fiyatı da düşüktür.⁷³⁰ Aydın'ın güney doğusundaki Çine ilçesinin Araphisar köyündeki eski **Alabanda**'da 1905 senesinde müze adına bir kazı yapılmıştır. Bu kazı, Osman Hamdi Bey'in görevlendirmesiyle Hamdi Beyin kardeşi Halil Edhem Bey'in katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Halil Edhem Bey Alabanda kazısında Hellenistik çağa ait mezar odaları, bir takım mimari parçalar bulmuş, bunları temizletmiş, ertesi sene de kazı sonuçlarını yayınlamıştır⁷³¹. Ethem Bey tarafından yürütülen kazıda Tiyatro'ya dokunulmamıştır⁷³². Alabanda kazısının mimari parçaları İstanbul'a taşınmıştır. Antik Dönemden günümüze kalan en ilginç yapı Apollon İsotimos (=Saygınlıkta eşit) tapınağıdır.

3.9.7. Rakka Kazısı

Suriye toprakları içerisinde bulunan **Rakka** da arkeolojik kazı yapılan yerlerdendir. Halep'in doğusunda Fırat kıyısına pek yakın bir yerde olan Rakka eski çağda kurulmuş şehirlerdendir. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında Rakka'ya yerleştirilen Çerkes göçmenler etrafı gizlice kazmakta ve buldukları şeyleri aynı gizlilikle satmaktaydılar. (**Lev.56.a**) ve (**Lev.56.b**) Osmanlı topraklarında ruhsatsız kazı yapanlara, eski eserlerin korunmasında devletin sorumlu olduğuna ve kazıda ele geçen eserlerin müzeye gönderilmesine dair bölgesel görevlilere yazılı olarak Osmanlı Devleti yetkililerince bildirilen konuya dair arşivlerimizde yeterli düzeyde belge⁷³³ bulunmaktadır.

Bab-1 Ali Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Dâhiliye Müdüriyeti 29 Kanuni evvel 329 tarihli ve 327 numaralı yazılan yazıya ek olarak hazırlanan Rakka Harabelerinde ve Halep İli ile El-Cezire kıtası'nın çeşitli yerlerinde yöre halkınca ruhsatsız olarak eski eser kazısı ve çıkan eserlerin orda burada satılmasının alışkanlık haline geldiğinden bu konuda yararlı ve etkili bir tedbir seçilmesi hakkında gönderilen bilgiye cevaben ulaşan ve Maarif Nezareti'nden gönderilen tezkerede "*Osmanlı Topraklarının istisnasız her tarafının eski eser ile dolu olduğundan, Müze idaresince kazı yapılması veya kazı yerine bekçiler tayini ile korunması olanaklı olmasına ve Osmanlı topraklarında bulunan eski eserler devletin malı olmasa da bunların korunmasından hükümetin görevli olması yeni suretle gereken tedbirlerin alınmasıyla, eski eser bulunan bütün halka açık yerlerde ruhsatsız kazıya meydan verilmemesi, buna cüret gösterenlerin cezalarının verilmesi konusunda mahkemeye*

⁷³⁰ Been, G., Karia, İstanbul, 1987, s. 215- 226.

⁷³¹ Belleten, No: 63, s. 372 -373. Ethem Bey, Comptes Rendus d'Academie des Inscription et Belles Lettres, 1906, s. 422.

⁷³² Been aynı eser, s. 222.

⁷³³ BOA, DH. MB. HPS. M, Tarih: 1332.Ra.2, Vesika Adedi: 2, Dosya No. 10, Vesika No. 3.

gönderilmeleri ile beraber kaçak eser görülecek ve açığa çıkarılacak olursa; Müze-i Hümayun'a ulaştırılması gerektiği önemle bildirilmiş ve gereğince önceki yazı doğrultusunda emredildiği şekilde korunması” istenmektedir. (28 Muharrem 322 senesi; 15 kanuni evvel 329 senesi ve 21 Kanuni evvel 329 senesi).

Halkın harabeleri kazması ve tarihi eser satışları hükümetçe önlenemeyince Rakka'da bir kazı yapılması kararlaştırılmıştır. Kararın hemen arkasından Hamdi Bey bu işe **Makridi**'yi görevlendirmiş ve Makridi 14 Ocak 1905 de Rakka'ya gitmiştir⁷³⁴. Makridi'nin Rakka'daki kazısı oldukça başarılı geçmiş, iki ay gibi kısa bir sürede, birçok eser meydana çıkarılmıştır⁷³⁵. Makridi kazı sonucunda ele geçen eserleri hemen İstanbul'a sevk etmiştir. Bunlar arasında bulunan üzerleri mavi yeşil sırlı tabak, çanak ve vazo gibi kazı buluntuları İstanbul Arkeoloji müzesinde önemli bir koleksiyon meydana getirmektedir. Rakka'da Makridi'den sonra **Haydar (Sumerkan) Bey** tarafından da müze adına bir kazı daha yapılmış ve yine bir hayli eser elde edilmiştir.

3.9.8. Boğazköy⁷³⁶ ve Alacahöyük Kazıları

Boğazköy, önce Batıların ilgilenip araştırmalarda buldukları, hatta bu araştırma faaliyetlerinin yanbaşında kazıya benzer bazı teşebbüslere de giriştikleri, fakat asıl arkeolojik kazıların Müze-i Hümayun adına yapıldığı yerlerdendir. Nitekim burası ile ilk defa 1834 de **Charles Texier** ilgilenmiş, daha sonra **W. Hamilton, H. Barth, A. D. Mordman, G. Perrot** ve nihayet **E. Chantre** gibi Batılı gezgin ve araştırmacılar Boğazköy hakkında arkeoloji ve sanat tarihini ilgilendiren bilgiler vermişlerdir. **E. Chantre** 1893 -1894 de biraz kazı da yapmış ve ağustos 1904 de “Academie des Inscriptions et Belles Lettres” toplantısında, Boğazköy'de bulunmuş çivi yazılı levhaları takdim ilim âlemine takdim etmiştir. Böylece bazı ilim adamlarının dikkatleri Boğazköy üzerine çevrilmiştir. Bu durum, 1906, 1907, 1911 ve 1912 yıllarında Boğazköy'de Müze-i Hümayun adına kazılar yapılmasına yolaçmıştır.

Müze-i Hümayun adına yapılan Boğazköy (**Hattuşaş**) kazısında müzeyi, Makridi Efendi temsil etmiştir. Müzede 1907 yılına kadar 16 yıl süreyle fransızca kâtibî, bu tarihten sonra ise konservatör olarak çalışmış olan Makridi, arkeoloji ve nümizmatığe karşı ilgi duymuş ve bu alanlarda kendisini yetiştirmiş bir kimsedir. 1905 senesinde, Berlin Üniversitesi profesörlerinden **H. Winckler** Anadolu'da bir gezi yapmak için devletten izin aldığı zaman, Alman bilginin yanında müze temsilcisi olarak Makridi görevlendirilmiştir. Makridi'nin Winckler'e refakati beş sene kadar sürmüştür⁷³⁷.

⁷³⁴ Cezar M., aynı eser, s. 278-279.

⁷³⁵ Belleten, No: 17 -18.

⁷³⁶ İslam Ansiklopedisi, “Boğazköy”, 2. c., MEB, İstanbul, 1979, s. 695-697.

⁷³⁷ Ogan, A., Th. Makridi'nin Hatırasına, Belleten, sa. 17 -18, 1941, s. 167. Belleten sa. 83, Temmuz 1957, s. 359 -376. Yeni Türk Dergisi'nin 66. sayısında yayınlanmış olan bir yazıda, Boğazköy kazısının Prof.

İşte, Boğazköy’de Müze-i Hümayun adına ilk kazı Makridi’nin de katılımıyla **Hugo Winckler**’in yönetimi altında 1905 yılında yapılmıştır. Kazı ve araştırmalar Boğazköy’den başka **Büyükkale**, **Nişantepe** ve **Yazılıkaya**’da da⁷³⁸ devam etmiştir. Buralardaki kazılarda ayrıca **O. Puchstein** de bulunmuştur. Boğazköy kazılarına Cumhuriyet Devrinde de devam edilmiş ve Hitit tarihini aydınlatan asıl verimli kazılar, Cumhuriyetin kurulmasından sonraki kazılar olmuştur.

H. Winckler ve Makridi’nin kazılarında elde edilen tabletler, İstanbul müzesinin malı olmakla beraber işlenilmek üzere Berlin’e gönderilmiştir⁷³⁹. Bu tabletlerin büyük bir kısmı daha sonra İstanbul’a geri verilmiştir. Boğazköy’de 1931 -1939 yılları arasında **Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi Müdürü Kurt Bittel** tarafından da kazı yapılmış, bu kazıda da bir miktar tablet bulunmuştur. Bittel’in çıkardığı tabletler Ankara Anadolu Medeniyetleri müzesindedir. Bozköy’de ki Her iki kazı grubundan elde edilen tabletlerin miktarı 15000’dir.

Theodor Makridi Boğazköy’den başka Alacahöyük’te de bir kazı yapmıştır. Boğazköy’ün 20 kilometre kadar kuzey doğusundaki Alachöyük’de sfenksli kapıda giriştiği kazıda Hititlere ait birçok eser bulmuştur. Makridi’nin 1907’de ki bu kazısı uzun sürmemiştir. Makridi 1909 yılında Alacahöyük’ün sfenksli kapı çevresinden başka höyüğün kuzey ve güneyinde olmak üzere iki yerde sondaj kazısı yapmıştır⁷⁴⁰. Alacahöyük’te uzun süreli ve geniş çaptaki asıl kazılar Cumhuriyet Devrinde cereyan etmiştir.

3.9.9. Akalan ve Langaza Kazıları

Müze-i Hümayun adına yapılan kazılardan birisi de Samsun’a 18 kilometre uzaklıktaki **Akalan** isimli yerde yapılmıştır. Akalan kazısı 1907’de gerçekleşmiş ve bu kazı, Halil Edhem Bey’in 1906 yılında buradan geçişi sayesinde yapılmıştır.

Halil Edhem Bey Samsun’da Milalaki Theodoraki adında birisinin dükkânında üzeri boyalı tuğlalar görmüş, bunlarla derhal ilgilenerek müze adına satın almış ve köylülerin getireceği bunun gibi başka tuğlaların da satın alınmasını sağlamıştır.

Bu yıllarda **M. Johannes Mülberg** kazı konusunda müze ile işbirliğinde bulunmak istediğinden, Akalan’da kazıya karar verilmiş ve Makridi ile birlikte Akalan’a gönderilmiştir⁷⁴¹. Akalan kazısını müze adına Makridi yönetmiş ve burada bulunan eserlerin tamamı İstanbul’a getirilmiştir.

Winnefeld’in yardımı ile İstanbul Arkeoloji Müzesi adına yapıldığı ve kazıya 15 Kasım 1905’te başladığı kaydedilmektedir.

⁷³⁸ Unger, E., “Yazılıkaya’daki kabartmaların İzahı”, Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, sa. 2 Temmuz 1934.

⁷³⁹ Ankara Üniversitesi D.T.C.F.D., c. II, sa. 4, 1944, s. 621.

⁷⁴⁰ Türk Arkeoloji Dergisi, sa. XIII-I, 1964, s. 63.

⁷⁴¹ Belleten, sa. 17 -18. Belleten sa. 63, s.384.

Samsun'daki kazıda ele geçen heykelciklerin sayısı yedi yüzü geçer. Heykeller arasında pek çok eros ve horoz heykelciği, dionisyak maskeler, kadın başları vardır. Bu kadar fazla sayıda heykelciğin bir yerde ele geçmesi, burada bir pişmiş toprak eser imalathanesinin bulunduğunu gösterecek mahiyettedir⁷⁴².

Makridi'nin Hamdi Bey'in yönetimindeki İstanbul müzesi adına yaptığı kazılardan bir diğeri de **Langaza** kazısıdır⁷⁴³. Selanik Langaza yolu üzerinde ve Selanik'e 9 kilometre uzaklıkta bulunan bir tümülüste yapılmasına karar verilen arkeolojik kazıya 1910 Şubatında gerçekleşen bir deprem sonucu karar verilmiştir.

Hamdi Bey'in ölümünden bir iki hafta kadar önce gerçekleşen bir yer sarsıntısında Langaza'daki tümülüste bir çöküntü olmuş ve açılan bir delikten içeri giren köylüler bazı antikalar elde etmişlerdir. Bu olay hükümetçe haber alınınca Makridi Langaza'da kazı yapmakla görevlendirilmiş, böylece 1910 Nisan ayında müze adına kazıya başlanmıştır.

Makridi, Langaza tümülüsünde mezar odasını gayet iyi bir şekilde meydana çıkarmıştır. Kazı alanının planı ve mezar odasının rölövelerini yaptıran Makridi, gayet süslü mermer kapı ile diğer ahşap kapıya ait tunç süsleme eşyasını ve diğer şeyleri müzeye göndermiştir.

3.9.10. Sakçagözü Kazısı

Dâhiliye Mektubi kaleminin 11 teşrini Sani 322 senesinde (**Lev.57.a**) ;

“İngiltere Devleti vatandaşı Delyurfol Darülfünun’u öğretmenlerinden Mösyö Conganistan’a İslâhiye Kazası’nın “Sakça Güzel” mahallinde eski eser kazısı için kazı izni⁷⁴⁴ emri verilmesi İngiltere Sefiri tarafından gerçekleşen yardım üzerine izin verilmiş fakat adı geçen kişinin oralarda bulunacağı süre boyunca hal ve hareketlerinin 29 Teşrinievvel 314 senesi tarihli tebligat suretiyle, dikkat edilerek, kötü bir hali görülürse şifreyle bilgi verilmesi” emredilmiştir.

Adana Vilayet-i Celilesine ve Dâhiliye Nezareti Celilesi'ne (**Lev.57.b**) ve (**Lev.57.c**) Aynı konuyla ilgili yazılan yazıları görmekteyiz.

Liverpool Üniversitesi eski profesörlerinden **John Garstang** tarafından Gaziantep ili dâhilinde İslâhiye'nin kuzey doğusundaki **Sakçagözü köyü** dolaylarındaki bir höyükte 1907, 1909 ve 1911 yıllarında kazılar yapılmıştır⁷⁴⁵. Sakçagözü kazısında buradaki neolitik devir medeniyetine ışık tutan birçok malzeme bulunmuştur. Ayrıca aynı kazı alanının bir köşesinden Geç Hitit sanatı üslubuna göre kabartmalarla süslenmiş olan bir saray ile M.Ö.

⁷⁴² Rollas, A.N., Müzemizin Pişmiş Toprak Heykelcikler Koleksiyonu (İstanbul Arkeoloji Yıllığı, No: 9, 1960).

⁷⁴³ Belleten, sa. 17 -18.

⁷⁴⁴ BOA, DH. MKT, Dosya No: 1212, Gömlek Sıra No: 71, Belge Adedi:3, Varak: 5, Tarih: 1325.Z.18, Orijinal Kayıt No: 56518.

⁷⁴⁵ Belleten, sa. 45, s. 269; Belleten sa.83, s. 359 -376.

birinci bin yılının ilk yarısına ait büyükçe bir kale meydana çıkarılmıştır. Sakçagözü kazılarında çıkarılan Geç Hitit Devri eserlerinin çoğu bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir⁷⁴⁶.

Sakçagözü kazılarında Osman Hamdi Bey de bizzat hazır bulunarak John Garstang'a yardım etmiştir⁷⁴⁷. Kazıyı bir İngilizin yapmasına rağmen Türk Müzesi müdürünün orada bulunup kazılara katılması, Sakçagözü kazısının milli kazılardan sayılabilmesini mümkün kılmaktadır.

3.9.11. Sidamara Kazısı

Müze-i Hümayun adına yapılan kazılardan bir diğeri Konya ili sınırları içinde kalan eski **Sidamara**'da yapılmıştır. Burası, Konya Ereğlisi yakınında olup bugün onun yerinde Abararası adında bir köy bulunmaktadır.

Sidamara kazısı 1909 da **Halil Edhem** Bey tarafından yapılmıştır⁷⁴⁸. Bu kazıda meydana çıkarılıp İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne nakledilen lahid, Sidamara ismini arkeolojide özel bir üne kavuşturmuştur. Üzerinde kabartma insan figürleri bulunmaktadır. Bu çeşit lahidlere İstanbul müzesindeki diğer lahidlere kıyasla Sidamara tipi lahid adı verilmiştir. Bu tip Lahid yapımı, M. Ö. I. yüzyıl sonlarından, M. S. III. yüzyıl ortalarına kadar Anadolu'da yaygındır.

Sidamara lahdini 1875 de gezgin **Davs**, daha sonra da 1882 de **Mr. Vilson** ve **Ramsey** görmüştü. Bunların görmelerinden sonra üzeri toprakla kapatıldığından sağlam kalmıştır. 1889'da bir köylü tarafından tekrar meydana çıkarılması üzerine Hamdi Bey bu lahdi incelemek için Sidamara'ya gitmiştir. Hamdi Bey lahdi gördükten sonra kazı yapmak üzere ödenek sağlamış ve kazıya kardeşi müze müdür yardımcısı Halil Edhem Bey'i görevlendirmiştir⁷⁴⁹. Sidamara Lahdi İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin kıymetli lahidlerindedir. Sidamara lahdi tipinde ondan biraz küçükçe başka bir lahid de Afyon'un Şuhut kasabasından 1930'da Aziz Ogan tarafından çıkarılarak Ankara'ya nakledilmiştir. Bu tip lahid daha başka yerlerde de bulunmuştur. Aşağıda demiryolu yapımı çalışmaları sırasında meydana çıkan eski eserler hakkındaki yazı, devletin eski eserlere verdiği önemi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. **(Lev.58.a) ve (Lev.58.b)** *“İnşaatına başlanılan demiryolu güzergâhında ortaya çıkma ihtimali bulunan asar-ı atika (eski eser) 'nın derhal Müzehane-i Hümayun'a haber verilmesi bildirilmektedir”*.

⁷⁴⁶ Memiş, E., Eskiçağ Türkiye Tarihi, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001, s. 180.

⁷⁴⁷ Halil Edhem Hatıra kitabı c. I, s. 1; Garstang, J. The Land of the Hittites, London, 1917.

⁷⁴⁸ Halil Edhem Hatıra Kitabı, c. II, s. 17, c.I, s. 193 -196.

⁷⁴⁹ Ogan, A., Şuhut kasabasında bulunan Lahid, Türk Tarih ve Arkeologiya ve etnografya Dergisi, sa. 2, Temmuz 1934, s. 181.

İl Valiliklerine yazılan Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nin (Konya, Adana, Halep, Musul, Bağdat, vilayetleriyle Zor Mutasarrıflığı) göndermiş olduğu 15 Mayıs 326 (1910) tarihli yazıda; Muarif-i Umumiye Nezareti Tahrirat Müdüriyeti Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne yazılan özet yazıda; *“Bağdat Demiryolu Hattı'nın Ereğli İstasyonu'ndan ileri kısmına ait olan inşaata başlanıldığından ve bu sırada hat güzergâhında asar-ı atika çıkması ihtimali çok güçlü olduğundan eski eserlerin zarara uğratılmadan hemen Müze-i Hümayun idaresine bilgi verilmesi”* hususunda hat boyundaki vilayetlere emir buyrulması (16 Cemaziyel evvel sene 328 ve 16 Mayıs sene 326) 1910 senesinde gönderilen yazı ile bildirilmektedir.⁷⁵⁰

3.9.12. Bozöyük Kazısı⁷⁵¹

Bozöyük bölgesinde demiryolu inşa edilirken **Bozöyük** şehri yakınındaki Boyra ve Hatmi köyleri arasında bulunan höyük alanından demiryolunun geçmesi gerekmiştir. Höyüğün arkeolojik bir değer taşıdığı gözönünde bulundurularak, yol yapımı burada arkeolojik bir kazı şekline çevrilmiş ve 1895 te Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayun yönetiminde olduğu zamanlarda yapılan bu kazıya temsilci olarak **Bedri Bey** katılmıştır. Bozöyük kazısında Friky devrine ait seramik eşya ve bir takım parçalar bulunmuştur.

3.9.13. Rodos ve Taşoz Kazıları

Bu kazılarda Osman Hamdi Bey bizzat bulunmasa da onun ekolünün devam ettirdiği kazı çalışmaları yapılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, yabancı devlet elçiliklerinin Osmanlı makamlarına müracaat yoluyla kazı izni aldıklarını gösteren belgelere bol miktarda rastlanmaktadır. Bunlardan biriside Taşoz Adası ile Selanik Vilayeti'nde yapılmasına izin verilen kazı hakkındadır.

Sadrazam adına Adliye Nazırı imzasıyla 2 Şaban 328 senesi (27 Temmuz 326 “1910”) 'nde Babıâli Sadaret Tahrirat Kaleminin, Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne yazmış olduğu yazıda; **“Mösyö Dinaka”** isimli kişinin talebinden bahsedilmektedir. **(Lev.59.a)** Bu talep üzerine yazılan Padişah iradesini aşağıda görmekteyiz.

⁷⁵²Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nin, Selanik Vilayeti Behiyesi'ne (Selanik Valiliği) göndermiş olduğu yazı da bunun örneklerindedir. Belgede; “Atina'daki Fransız Asar-ı Atika Mektebi azasından ve Fransız vatandaşı Mösyö Dinaka'nın isteği üzerine iki ay süreyle Taşoz Adası'nın Liman Bölgesi civarında Asar-ı Atika Nizamnamesi'ne uymak şartıyla Padişah izniyle kazı yapabileceği” anlatılmaktadır. **(Lev.59.b)** Müze-i Hümayun

⁷⁵⁰ BOA, DH. MUİ, 1328/Ca/19, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 98-1, Vesika No: 39.

⁷⁵¹ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayımları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 282.

⁷⁵² BOA, DH. MDİ, B28Ş7, Vesika Adedi: 2, Dosya No:121, Vesika No:13.

adına **Rodos** ve **Taşoz** adalarında kazılar yapılmıştır. Rodos'taki kazı, bu adanın Lindos bucağının Katavya köyü yöresinde gerçekleştirilmiş ve bu kazıyı Danimarkalı **Dr. King** yönetmiştir⁷⁵³. 1906 ve 1909 yıllarında müze adına kazıya girişen Dr. King hayli önemli eserler bulmuştur⁷⁵⁴. Rodos kazısında çıkan eserlerin bir kısmı İstanbul'a nakledilmiş, bir kısmı da Rodos'ta bırakılmıştır.

Taşoz adasındaki kazı ise, bu adanın Limenas adı verilen alanında gerçekleştirilmiştir. Taşoz'daki kazıyı 1909'da Makridi yönetmiştir. Taşoz kazısı iki ay sürmüş ve Makridi bu kazıda meydana çıkardığı yedi tane heykeli İstanbul'a getirmiştir. Heykellerden birisi Rodos'lu ünlü heykeltıraş **Filiskos**'un imzasını taşımaktadır.

Taşoz adasında 1911 senesinde bir defa daha kazıya girilmiştir. Atina'daki Fransız Arkeoloji Okulu'ndan **Picard** tarafından yürütülen ve iki ay süren kazı sonucunda bulunan eserler ne yazık ki bazı sebepler yüzünden İstanbul'a taşınamamıştır.

İstanbul'da yayınlanmakta olan o zamanın gazeteleri müzecilik ve tarihi eserler konusuna ilgi göstermekte ve bu konuda zaman zaman bazı yazılarında haber aldıkları bilgileri yayınlamaktadırlar. Örneğin, 1885 yılında çıkan gazete haberinin içeriğinde⁷⁵⁵, Kıbrıs'ta bulunan bir heykel hakkında, aşağıdaki satırların geçtiği bir habere yer verilmektedir:

“Geçende Kıbrıs'ta ortaya çıkan Arternis heykelini Viyana müzesi satın almış ki, bu, emsalsiz bir eski esermiş. Anlayanların belirttiğine göre bu heykel milattan dört yüzyıl önce Praksitel'in bir öğrencisi tarafından yapılmıştır. Bileklerinden başka yerinde sakatı yoktur. Baş ve cehresindeki letafet gerçekte emsalsiz imiş. Vaktiyle boyalı olup hala da eseri görülüyor. Bu heykel evvelce Londra müzesine satılmak istenilmişse de müzenin bütçesi istenilen fiyatı vermeye kâfi değildi.”

3.9.14. Yortan Kazısı

Osman Hamdi Bey'in İstanbul müzesi idare ettiği yıllarda yapılan kazılardan biri de Yortan'daki kazıdır. Çandarlı körfesine dökülen Bakırçay vadisinde bulunan **Yortan**'da 1901 de **P. Gaudin** idaresinde İstanbul müzesi adına yapılan kazıda, bilhassa vazolar, çeşitli çanak çömlek ve idoller bulunmuştur⁷⁵⁶. Bu kazıya müze adına İzmir Milli Eğitim Müdürü **Naili Bey** katılmıştır. Yortan'da kazı yapılan yer, bir mezarlık alanı idi. Bu bakımdan, kazı alanının adı, arkeoloji literatürüne daha çok Yortan mezarlığı olarak geçmiştir. Yortan'da bulunan

⁷⁵³ Blinkenberk, C., Lindos, Fouilles et Recherches 1902-1914, Berlin 1931.

⁷⁵⁴ Gabriel, A., La Cite de Rhodes, Paris 1921 ve 1923.

⁷⁵⁵ Osmanlı, No: 240, 5 Rebiülahir 1302 -21 Ocak 1885.

⁷⁵⁶ Colignon, M., Note sur les fouilles de M. Paul Godin dans la necropole de Yordan en Mysie (C. R. D'Academie des Incriptions, 1901, II, s. 810-817).

arkeolojik malzeme, özellikle Truva ve göller bölgesindeki Senirce’de meydana çıkan eserlere benzemektedir⁷⁵⁷.

3.9.15. Notion⁷⁵⁸ Kazısı

Notion, İzmir ilinin Değirmendere ilçesinde eski adı **Gavurköy** olan bugünkü **Ahmetbeyli** köyünün bulunduğu yerdedir. Bu da, Ege kıyılarında ve eski çağın önemli şehirlerinden birisi olan Efes’in kuzey batısında olup, Helenistik Dönem’de inşa edilmiş olan kent duvarının günümüze değin kalmış olan üç girişi bulunmaktadır. Kent Roma Çağı’nda onarım görmüştür.

1907 yılında Notion’da yapılan kazıyı İstanbul Müzesi müdürü O.Hamdi bey’in görevlendirmesiyle müze adına Makridi yönetmiştir. Makridi aynı yerde 1913’te ikinci bir kazıya daha girişmiş ve bu ikinci kazıda Atina’daki Fransız Arkeoloji Okulu Müdürü **Picard** da hazır bulunarak Makridi’ye yardım etmiştir. İkinci kazı, birincisinden daha önemli sonuçlar vermiş ve ünlü Apollon Klaros (Klarios) tapınağı (bu tapınak Klaros Abidesi şeklinde de tanınır) bulunduğu gibi daha başka eserler de elde edilmiştir⁷⁵⁹.

Makridi, Notion’daki kazısının sonuçlarını bir rapor halinde yayınlamıştır⁷⁶⁰.

3.9.16. Kadeş Kazısı

Hititlerle Mısırlılar arasında yapılan savaş sonrasında Dünya’da yapılan ilk yazılı anlaşmanın yapıldığı yer olarak bilinen ve ayrı bir yeri olan Kadeş’te 1894 yılında bir arkeolojik kazı yapılmıştır. Suriye’nin önemli şehirlerinden Humus yakınında olan Kadeş’te Müze-i Hümayun adına yürütülen kazının başında Fransız Gautier bulunmuştur. Kadeş kazısında pişmiş topraktan ve bakırdan bir takım eserler bulunarak İstanbul’a getirilmiştir.

3.9.17. Gorikos Kazısı

Osman Hamdi’nin halen müze müdürü olduğu yıllarda Silifke yöresinde ve Mersin yolu üzerinde bulunan **Gorikos**’ta 1907 yılında İsviçreli **Guyer**’e müze adına kazı yapma izni verilmiştir. Guyer’in Gorikos’taki çalışmaları daha çok inceleme ve sondaj faaliyeti şeklinde geçmiş ve uzun da sürmemiştir. Buna rağmen pek önemli sayılamayacak bazı şeyler ele geçmiştir. 1925 yılında Viyana Arkeoloji Enstitüsü üyelerinden Prof. **Keil** başkanlığındaki

⁷⁵⁷ Ankara Üniversitesi D.T.C.F. D. C. II, sa. 3, Mart – Nisan 1944, s. 407 -418.

⁷⁵⁸ Akurgal, aynı eser, s. 386.

⁷⁵⁹ Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 282.

⁷⁶⁰ Macridi, Th., -Picard, Ch., Fouilles du Hieron Apollon Clarios a Colophon, premiere campagne 1913. Bulletin de Correspondance Hellenique, XXXIX, 1915, s. 33; Akurgal E., Ancient civilisation and ruins of Turkey, s. 133 -139.

heyet Mersin çevresinde arkeolojik incelemeler yaparken araştırma alanını Gorikos'a kadar uzatmış ve bazı yeni şeyler bulduğu gibi, Guyer'in daha önce bulduğu arkeolojik malzemeyi de inceleyip değerlendiren bir eser hazırlamışlardır.

3.9.18. Tedmür Kazısı

Mısır ve Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de bazı arkeolojik alanlarda halk gizli kazılar yapmıştır. Ya define aramak ya da ele geçen tarihi eserleri yabancılara satmak için yapılan bu gizli kazılar hükümetçe haber alındıkça o bölgeye memurlar gönderilir ve halkın bulduğu şeyler paylaşılırdı. İşte halkın gizli kazı yaptığı yerlerden birisi de Suriye'deki Tedmür (Palmir) harabeleridir.

Suriye'de Humus'un 140 kilometre kadar doğusunda bulunan ve M.Ö. üçüncü yüzyıla ait bir şehir harabesi olan Tedmür (Palmir)'de Arap halkın gizli kazı yaptığı öğrenilmiş ve bunların bulduğu bir takım kabartmalar, mezar taşları, cam ve seramik eşya hükümet adamları tarafından el konularak İstanbul'a gönderilmiştir⁷⁶¹. Bu olay üzerine, Baalbek'te kazı yapan Alman Arkeoloji Heyeti, İstanbul Müzesi memurlarından Makridi ile birlikte 1902'de Tedmür'e gitmiş⁷⁶², burada arkeolojik incelemeler yaptığı gibi bir de harabenin haritasını çizerek daha sonraki araştırmacılar için kaynak oluşturmuştur.

3.9.19. Irak'ta Mahmudiye (Sipara) Kazısı

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalan Irak toprakları Batılı arkeologların geniş çapta arkeolojik kazılar yaptıkları yerlerdendir. Batılılar Irak kazılarında buldukları eserlerin çok büyük kısmını kendi memlekelerine taşımışlardır. Oysa Osmanlı Devleti'nin o zamanki içinde bulunduğu durum ve imkânları, bırakın Irak gibi İstanbul'a hayli uzak yerleri, İstanbul'a yakın olan Ege bölgesinde bile, kazılar yapmaya elverişli değildir. Batılıların Mezopotamya medeniyeti eserlerini sürekli olarak kendi ülkelerine taşımaları, Osmanlı Hükümetini Irak'ta bir kazı yapmak durumunda bırakmıştır⁷⁶³.

Irak'ta Müze-i Hümayun adına yapılan kazı Bağdat'ın 70 -80 kilometre kadar güney batısındaki **Mahmudiye** topraklarında bulunan Fırat'ın sol sahilindeki **Sipara** ismi verilen alanda⁷⁶⁴ gerçekleştirilmiştir. 1893 yılında yapılan bu kazının giderlerini padişah İkinci Abdülhamid kendi Hazine-i Hassasından karşılamıştır. Kazıyı müzeye oldukça büyük hizmetleri dokunmuş olan Fransız arkeoloğu **Scheil** yönetmiştir. Sipara kazısında Seheil ile

⁷⁶¹ Mordtmann, J. H., Asar-ı Himyeriye ve Tedmüriye Kataloğu, 1315, İstanbul, J.H. Mordtmann, Antiquities Himyarites et Palmyriennes, Catalogue sommaire, 1895.

⁷⁶² Cezar, M., Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İş Bankası Kültür yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971, s. 283.

⁷⁶³ Cezar, aynı eser, s.283.

⁷⁶⁴ Servet-i Fünun, sa. 676, Mart 1320.

birlikte müze memurlarından Bedri Bey de hazır bulunmuştur. Sipara kazısı bir kaç ay sürmüş, kazı sonucunda bir hayli eser çıkarılmıştır.

Hamdi Bey'in İstanbul'daki müzeyi zenginleştirmedeki olaganüstü çabasını burada anmak yerinde olur.

3.10. Yürütülen Kazı Çalışmaları Sonucunda Avrupa'daki Olumlu Yankıları

Türk müzeciliğinin gelişimi bakımından büyük önemi olan ve o zamana kadar eser bakımından müzenin fakir bir durumda kalmasına sebep olan Eski Eserler Tüzüğünü değiştirerek, dışarıya eser kaçırılmasını önlemiştir. Yeni tüzüğün uygulanmasıyla (1883) artık yurttaki yerli ve yabancı halkın resmi izinle yapacakları kazılarda ortaya çıkacak eserlerle, rasgele sağlanan bütün eski eserlerin doğrudan doğruya müzeye gönderilmesi ve güvenlik altına alınması sağlanmıştır. Tüzükte yapılan bu değişiklikler, dış memleketlerde birçok eleştirmelere uğramış ve iyi karşılanmamıştır. Fakat yapılan bu değişiklikler, bu dalda çalışanlar için teşvik edici olmuştur.

O. Hamdi daha müze müdürlüğüne getirilmeden önce Prof. Sister tarafından başlanmış olan Nemrut Dağı'nda ki kazılarda (1298) Kral Antiochos'un⁷⁶⁵ büyük mezarları bulunmuş olduğunu duyunca, kazı yerine giderek durumu incelemiş, sonra da Zincirliye giderek eski eserlerin kalıntılarını ortaya çıkarmıştır.⁷⁶⁶

O. Hamdi bu yönde başlayan arkeolojik çalışmalarını aralıksız yürütmüştür. Sayda (Sidon)' da 1887 -1888 yıllarında yaptığı kazıda arkeolojik bakımdan büyük bir buluş olan, dünyaca ünlü eski lahitlerin ve bu arada Büyük İskender Lahdi'nin ortaya çıkarılışı, kendisine uluslararası bir ün sağlamıştır⁷⁶⁷.

O. Hamdi, kendi yönetiminde yapılan kazıları yürütürken, uygulanmaya başlanmış olan eski eserler tüzüğünün yenilenmesiyle birlikte arkeoloji alanında Türkler lehine olan kolaylıklar belirmeye başlamıştır. Suriye'nin ayrı ayrı yerlerinde yapılan kazılarda çıkarılan eserler İstanbul'a gönderilmeye başlanmış, Anadolu'da yapılan kazılarda da yabancı arkeologlar tarafından birçok eski eserler meydana çıkarılmıştır. O. Hamdi'nin araştırma yaptığı yerler, daha çok Aydın dolaylarında olmuş ve bu kazılardan başarılı sonuçlar elde etmiştir. Fakat Abdülhamit II, bu yerlerde dolaşmasını yasakladığından, kazıyı kardeşi H. Ethem gözetmiştir.

⁷⁶⁵ Kral'ın adı alıntı yapılan kaynaktan yanlış yazılmıştır. Refik Ekipman, Osman Hamdi, İstanbul, MEB. Basımevi, 1967, s. 6.

⁷⁶⁶ Adana ili içinde Zincirli mevkiinde yapılan kazılar sonucunda ele geçen eski eserlerin kalıntıları müze müdürü Osman Hamdi Bey önderliğinde, Alman Human ve Lechat'ın katkılarıyla üç kazı daha yapılarak, üzerinde Hititçe yazılar bulunan bir takım levhalarla bazı figürlerin tamamı müzeye taşınmıştır.

⁷⁶⁷ Ekipman, R., Osman Hamdi, İstanbul, M.E.B. Basımevi, 1967, s. 6.

Ünü artık Osmanlı sınırlarını aşan değerli devlet adamı O. Hamdi tarafından yapılan araştırmalar sonucunda, Aydın ili Menteşe sancağına bağlı Milas ilçesi içinde eski ismi Lakina olan Hecate anıtını kuşatan süslü kabartma frizler çıkartılmıştır. (1891 -1892). Ayrıca Aydın ili içinde Trallis (Tralles)'de⁷⁶⁸ de müze tarafından yaptırılmış kazılarda da (1902) mermerden çok değerli eserler bulunmuştur. ⁷⁶⁹Yine “eski Menderes Magnesiası” diye adlandırılan bölgede Diyana (Diane) ‘ya⁷⁷⁰, bağışlanmış tapınak frizinin büyük bir kısmı ile daha birçok değerli eşya da ortaya çıkartılmıştır.

O. Hamdi'nin eski eserler müzesi müdürü olarak bu başarıları yurt dışında da büyük ilgi yaratmıştır. Atina'daki Fransız okulunun kuruluşunun 50. yılı dolayısıyla (1898), Oviedo Üniversitesinin (İspanya) 100. yılı (1908) ve Fredrick müzesinin (Berlin) kuruluşu münasebetiyle (1904) basılan madalyalardan birer tanesi kendisine verilmiştir. Şark bilimleri eski eserler derneğinin, Alman imparatoruna verdiği madalyayı da Hükümdar, O. Hamdi'ye hediye etmiştir.

Uluslararası birçok bilim ve sanat kuruluşlarında yer almış olan O. Hamdi, Enstitüt de France, Berlin, Londra, Viyana, Boston, Filadelfia Eski Eserler Bilimi Enstitüleri, Atina Eski Eserler Bilim Derneği üyesi, İngiliz Mimarlık Akademisi onursal üyesi, Avusturya Güzel Sanatlar Müzesi haberleşme üyesi olmuştur. Ayrıca Panislivanya da ve Oxford Üniversitesinde doktorluk sanını almış, Londra Güzel Sanatlar Akademisi üyesi olmuştur. Bilim dünyasına başardığı büyük işlerle kendini tanıtan O. Hamdi, müzeye alınışının 25. yılı ilişkisiyle (1906), Bon, Haydlberg, Aberden Üniversitelerinden doktorluk ve Leipzig Üniversitesi de Doktor Honoris Koza sanını vermiş, ayrıca Fransız Enstitüsünün özel surette yaptırmış olduğu madalya da kendisine verilmiştir. Berlin Müzeleri Müdürlüğü ile Haydlberg ve Hal Üniversiteleri ve Alman Eski Eserler Üniversitesi de işlemeli parşömen üzerine

⁷⁶⁸ Trallis (Tralles), eski Lidya'nın en eski şehirlerinden ve yukarı Menderes vadisine bakan Mesoziş Dağı (Kestane Dağı)'nın eğik yüzeylerinden birisi üzerindedir. Bu yerin bitişiğinde Aydın Şehri bulunmaktadır. Ticaretiyle zenginliğe kavuşmuş olan bu şehirde, İsa'dan önce II. Yüzyılda heykelcilik sanatının ileri olduğunu yazılı antik kaynaklardan öğrenmekteyiz. Burası Rodos ve Bergama Heykelciliği ile üstünlük yarışına giren sanatçıların yetiştiği bir yer olmuştur. Bu sanatçılar arasında “Farnes Boğası” (Paris Louvre Müzesi) adlı ünlü eseri yapanlardan sayılan Apollonides ve Tauriscos ile Esculape tapınağını yapan ve ilk önce bu tapınağın çevresine Korint Nizamı'nda sütunlar koymuş olan mimar Targelias (Thargelias) ile yine bu şehirden Antemios (Anthemios) bulunmaktadır.

⁷⁶⁹ Trallis (Tralles)'deki arkeolojik çalışmalar 1888 yılına kadar iner. Bu yılda Human Dorphield, daha önce Kaufman tarafından yapılmış kazıları yürüterek bir Roma İmparatoru'nun büyük heykelini ortaya çıkarmıştır. (Eski Eserler Müzesi İstanbul). O zaman Aydın ili müze müdürü bulunan Baltacı Demosten Bey'in rastgele bulduğu bir Apollon başını, müzeye göndermesi üzerine, müze başyazmanı Nikolaki, Aydın'a gönderilmiştir. Humann'ın yardımıyla da Trallis tiyatrosunun taraçası üzerinde yapılan kazılar sonunda, aynı başın gövdesiyle bacağı da ortaya çıkarılmıştır. (Tralles Apollonu).

⁷⁷⁰ Eserlerin ele geçtiği yerin bugünkü ismi Tekinköy olup, bu tezin yazarı, bir kazı dönemi stajını orada tamamlamıştır. Roma'daki ismi Diana olan Tanrıça'nın Yunan mitolojisi'ndeki adı Athena'dır.

yazılmış kutlama mektupları göndermişlerdir⁷⁷¹. Son yıllarında, kendisine, Bavyera Kırallığı'nın «Bilim ve Sanat» büyük altın madalyası hediye edilmiştir.

O. Hamdi, çalışma yeri olarak seçtiği, Kuruçeşme'de bir yalının üst kat atölyesinde tablolarını yapmış ve müzeye ait tasarımlarını da burada planlamıştır. Eşyaların, İstanbul ve başka şehirlerimizden yaptığı tabloların kompozisyonlarında doküman olarak kullandığı etütlerin, raflarda cam işleri ve çeşitli giyeceklerin bulunduğu geniş atölyesinde, çoğu zamanını, resim yapmak ve okumakla geçirmiştir. Dinlenme yeri olarak seçtiği İzmit körfezine bakan Gebze'nin eteğindeki (Eski Hisar) köşkünde yetiştirdiği meyve ağaçları, üzüm bağları ve gülfidanları arasında kimi vakit de deniz gezileri yaparak, balık tutarak, kırlarda dolaşarak şehir hayatından uzak, ailesiyle birlikte rahat ve mutlu bir ömür sürmüştür. Gebze de Mimar Sinan'ın eseri (Çoban Mustafa Paşa) camiinden, civar köylerden, karşı yakadaki Hersek köyünden birçok resimler yapmıştır.

68 yaşında hayata gözlerini kapatan O. Hamdi, tükenmek bilmeyen bir çaba ile ömrünün sonuna kadar çalışmıştır. Mezarı, Gebze'ye bağlı Eski Hisar'daki köşkünün arkasında, sağlığında seçtiği, servi ve zeytin ağaçlarının bulunduğu tepe üzerindedir.

O. Hamdi'ye Haydlberg Üniversitesi, Hal Üniversitesi, Almanya İلمي Asar-ı Atika Enstitüsü'nden gelen tebrik mektupları kendisinin ilim yolunda ne kadar çok yol aldığıнын göstergeleridir.

3.11. Halil Edhem⁷⁷² (1861–1938)

Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın (öl. 1893 Mart) ortanca oğlu Halil Edhem Eldem (1861–1938)⁷⁷³ arkeoloji, sanat tarihi, nümizmatik, epigrafi ve tarih alanlarında ilk kez Batı metodlarıyla eserler vererek Osmanlı-Türk kültürünün modernleşme sürecini açan büyük bilim adamlarından biridir. Osman Hamdi Bey'in de babasıdır.

Edhem Paşa'dan başlayarak tüm aile, Osmanlı-Türk kültür tarihinde seçkin bir yer tutar. Edhem Paşa kendisi, 1873 Viyana Uluslararası Sergisi'ne Osmanlı sanatını tanıtan üç Batı dilinde iki eser, Usul-i Mimari-i Osmanî ve Elbise-i Osmaniyye'yi hazırlatıp göndermiştir (Mimari üzerindeki eserin Türkçe metnini dönemin büyük kültür adamı Ahmed Vefik Paşa yazmıştır). 1877 Şubatı'nda Midhat Paşa yerine sadrazamlığa getirilen Edhem Paşa zamanında ilk Osmanlı Meclis-i Meb'usan 'ı toplanmıştır. Meclis'in, hükümeti eleştirileri sonucu Edhem Paşa sadareten ayrılmıştır (1878 Ocak).

⁷⁷¹ Berlin müzelerinden gelen mektup Türkçeye çevrildiğinde Osman Hamdi 'nin bilimsel ve sanatçı yönleri hakkında oldukça hoş övgülerle dolu bir yazı tercümesine rastlanır. Refik Ekipman, Osman Hamdi, İstanbul, MEB Basımevi, 1967, s. 8

⁷⁷² İnalçık, H., OTAM, Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları, s.87-90.

⁷⁷³ Biyografisi hakkında bkz. Halil Edhem Hatıra Kitabı, I-II, Ankara, Türk Tarih Kurumu 1948, bu ciltte özellikle Aziz Oğan ve İ.H. Uzunçarşılı'nın yazıları.

Aynı zamanda değerli bir fikir adamı olan Edhem Paşa'nın Türk kültür hayatına değerli katkılarını anmadan geçemeyiz. Paşa, Osmanlı matbaası ve Rasadhane'yi geliştirmiş, Endülüs Tarihi adlı bir kitap yazmaya başlamıştır (sonradan Ziya Paşa iki cilt olarak yayınlamıştır). Batı'yı yakından tanıyan yüksek kültür sahibi Paşa'nın unutulmayacak eseri, oğulları Osman Hamdi (1842–1910), Halil Edhem ve İsmail Galib Beyleri müzeciliğimizin, sanatımızın ve tarihçiliğimizin, üstün kurucuları olarak yetiştirmesidir. Paşa'nın oğullarından İsmail Galib ilk modern nümizmatçımız sayılır⁷⁷⁴. İsmail Galib'in oğlu Mübarek Galib, nümizmatik alanında babasının eserini devam ettirmiştir.

Edhem Paşa'nın ortanca oğlu Halil Eldem, özel ihtisas isteyen nümizmatik, arkeoloji, epigrafi, jenealoji ve tarih bilimlerinde uluslararası ün kazanmış bir bilginimiz olmakla kalmaz; modern müzeyi geliştiren, Tarih-i Osmanî Mecmuası'nı kuran ve yürüten örgütleyici yeteneklere sahip bir adamdır. Babasının Berlin'de elçilikleri sırasında Alman mekteplerinde eğitim görmüş, İsviçre'de Bern Üniversitesi'ni doktor unvanıyla bitirmiş, Türkiye'ye dönüşünde öğretmenlik yapmış ve Müze-i Hümayun'da ilkin ağabeyi Osman Hamdi'nin muavini olmuş, 1908 Meşrutiyet ilanı ile beraber önemli ödevler yüklenmiş, 1909'da bir ara İstanbul Şehreminliği'ne atanmıştır. Şehreminliğinde 2 ay sonra gönderdiği istifanamede 'bu koca şehrin parasız hiç kimsenin elinde imarı kabil olamayacağına gereği gibi kani' bulunduğunu belirtiyordu. Halil Edhem, Müze-i Hümayun'un (bugün Arkeoloji Müzesi) kurucusu kardeşi Osman Hamdi Bey⁷⁷⁵den sonra bu müzenin müdürlüğüne atanmıştır (1910–1931).

Gazi Mustafa Kemal, Türk Tarih Kurumu'nu kurarken Fuad Köprülü ile beraber Halil Edhem kurucuları arasında yer almış, 1931'de İstanbul'dan meb'us (milletvekili) seçilmiş ve 1938'de bu görevde iken vefat etmiştir⁷⁷⁶.

Eserleri:

1. Müzedeki mühürlerin tasnifiyle ilgili Kurşun Mühürler Kataloğu, İstanbul, 1321/1905.
2. Kayseri Şehri Mebaini-i İslamiye ve Kitabeleri, İstanbul, 1334/1918.
3. Meskukat-i Kadime-i İslamiyye Katalogları'nın altıncısı Meskukat-i Osmaniyye, 1. cilt, İstanbul, 1334/1916 (Sultan Orhan Gazi -III. Murad dönemi).
4. Van Berchem ile birlikte Fransızca: Sivas et Divriği Corpus, Kahire.
5. Topkapı Sarayı, Türkçe ve Fransızca Rehber, İstanbul, 1931.
6. Yedikule, kısa tarihi, İstanbul, 1931.

⁷⁷⁴ Eserleri için bkz. İ.H. Uzunçarşılı, a.g.m., 72; A. Tevhid, Meskukat-i Kadime-i İslamiyye Kataloğu, Kısm-i Rabi', Medhal.

⁷⁷⁵ O.Hamdi Bey hakkında bkz. Osman Hamdi Bey ve Dönemi, İstanbul, 1993.

⁷⁷⁶ İnalçık, H., OTAM, Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları, s.87-90.

7. Camilerimiz, İstanbul, 1932, İstanbul'daki cami, türbe ve sebiller hakkında Türkçe ve Fransızca.

Halil Edhem'in ölmez klasik eseri, kuşkusuz Düvel-i İslmiyye adlı eseridir⁷⁷⁷. (1345/1927'de Arap harfleriyle İstanbul'da basılmıştır). Dİ, Stanley Lane-Pool'un İslam hanedanlarına ait eserinin sadece bir çevirisi olmaktan çok daha fazladır. H. Edhem, İslami sikke ve kitabelerin okunup tarihlenmesi için bu eserin son derece gerekli olduğunu belirttikten sonra, çeviriyi yaparken isim ve tarihleri kontrol etmiş, U. Barthold'un 1899'da yaptığı çevirideki düzeltme ve ilaveleri Türkçe tercümesinde göz önünde tutmuş, başka yeni araştırmaları gözden geçirmiş, kendisi ilave ve düzeltmeler ile eseri iki kat genişletmiş, gerçekte yeni baştan yazmıştır. Lane-Pool'un kitabına 42 İslam devletini ilave ederek hanedan sayısını 181'e çıkarmıştır. Bütün bunlar ciddi bir bilim adamı olarak Halil Edhem'in titizliğini, gerçeğe erişmede gösterdiği yorulmaz çabasını ortaya koymaktadır⁷⁷⁸.

Halil Edhem, Anadolu'da baştanbaşa Türk dönemi binaları üzerindeki kitabeleri sistemli bir araştırma konusu yapmış ve bu yolda araştırmaları teşvik etmiştir (TOEM ve TTEM'deki makalelerin tam bir listesi: Enver Koray, Türkiye Tarih Yayınları, İstanbul, 1959, 7–28). H. Edhem'in TOEM'de kitabeler üzerinde makaleleri:

1. "İstanbul'da En Eski Osmanlı Kitabesi", (sayı 68).
2. "Kitabeler Nasıl Kayd ve Zapt Olunmalıdır", (sayı 70).
3. "Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûke" (sayı 71-74'te dört makale).
4. "Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin Namına Kayseri'de Bir Kitabe" (sayı 76).
5. "Anadolu'da İslami Kitabeler" (sayı 87, 92–96).
6. "Gebze'de 787 Tarihli Bir Osmanlı Kitabesi" (sayı 100).
7. "Trabzon'da Osmanlı Kitabeleri" (sayı 108).

Kitabeler üzerinde ayrıca şu eserleri: Kayseri Şehri, İstanbul, H. 1334 ve Mısır'ın Son Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II Adına Çorlu 'da Bulunan Bir Kitabe, İstanbul, 1945 (Halil Edhem, uzun seyahatlerde yaptığı kitabe estampajlarını Türk Tarih Kurumu'na bağışlamıştır).

Düvel-i İslmiyye'yi Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında yazan Halil Edhem, Anadolu Türkmen Beyliklerinin 20. Yüzyılda Milli Türk devletinin kuruluşu bakımından önemini göz önünde tutarak, kitabında bu beyliklerin her biri hakkında orijinal kaynaklara göre ayrıntılı bilgi vermiş ve soy kütüğü cetvelleri ilave etmiştir. Kendisi bu devletlerin "Türk tarihi nokta-i nazarından ehemmiyeti derkardır" demektedir.

⁷⁷⁷ Düvel-i İslmiyye, Tarihi medhaller ve takvimi ve ensabi cedvelleri muhtevindir, İstanbul 1345/1927, 640 sayfa. Stanley Lane-Pool'un İslam devletleri sülalelerine dair te'lif –kerdesi olan eserin The Mohammedan Dynastic, Chronological and Genealogical Tables With Historical Introductions, Westminster, 1893, 389 sayfa Türkçe'ye tercümesidir.

⁷⁷⁸ İncalcık, H., OTAM, Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları, s.87-90.

Aslında, 1908’de Meşrutiyet Devrimi’nden sonraki yıllar, Türk milliyetçiliğinin Türk aydınları arasında hızla yayıldığı ve geçmişte Anadolu’da kurulmuş bulunan küçük büyük devletlerin tarihine ilginin arttığı bir dönemdi. Hatta bu dönemde aydınlarca, Osmanlı Devleti de artık bir Türk devleti, milli bir devlet gibi görülmeye başlanmıştı (Bugünkü Türkiye’de bu yorum yerleşmiştir). Türk devletlerine bu bakış 1909’da kurulan Tarih-i Osmanî’ Encümeni ve onun çıkardığı süreli yayında ağır basmaktadır. Orada, Osmanlı tarihine ait konular, Türk tarihi açısından ele alındığı gibi, Anadolu’da Selçuklular ve 13.-14. yüzyıllarda kurulan beylikler tarihine ait kaynaklar ön planda araştırma konuları olmuştur. Bunda Halil Edhem’in öncülük ettiği görülmüştür.

Anadolu kitabeleri üzerinde TOEM’ de Ahmed Tevhid, Anadolu Beylikleri üzerine bir seri makaleleriyle birlikte onların kitabelerini yayınlamaya başlamıştır⁷⁷⁹ (“Bursa’da En Eski Kitabe”: sayı 89; “Antalya’da Kitabelere Dair”: sayı 116; “Antalya Surları Kitabeleri”: sayı 119; “Konya Müzesinde İki Kitabe”: sayı 120).

Halil Edhem, kitabeler üzerinde olduğu gibi nümizmatik bilimi araştırmalarını Türkiye’de sağlam bilim metotlarına göre kuran ve yayın yapan ilk kişidir.

Müstesna âlim kişiliği Halil Edhem’e, uluslararası bilim dünyasının saygısını kazandırmıştır. Halil Edhem, Moskova, Atina, Viyana, Sidney, Bale bilim cemiyetleri azalıklarına seçilmiş, 1934’te Leipzig Üniversitesi kendisine Fahri Doktorluk ünvanını vermiştir.

Meskukat gibi tarih yazıcılığının en güvenilir ve keskin kanıtlarını veren kitabelerin tespit ve yayınlanması faaliyeti memleketimizde Halil Edhem’in teşvikiyle, onun açtığı çığırda devam etmiştir. Halil Edhem, İ. H. Uzunçarşılı’ nın, Balıkesir üzerinde yayınladığı kitapları TOEM’ de tanıttı ve kendisini teşvik etti. İ. H. Uzunçarşılı, Halil Edhem’in açtığı çığırda yürüyerek Anadolu Beyliklerine ait kitabeler üzerinde 1937’de şu eseri yayınlamıştır: *Sahip, Saruhan, Aydın, Mentеше, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malümat*. Başlıca bu malzemeye dayanarak Anadolu Beylikleri tarihi üzerinde bir seri makale ve eser yayınladı. Uzunçarşılı, Halil Edhem’in ilk kez bölge ve şehir tarihi incelemelerini başlattığını belirtir ve ilave eder: Halil İnalçık, bu iki üstadın (Halil Edhem ve H. Hüsmeddin) eserlerini rehber yaparak Sivas Şehri ve Kütahya Şehri isimli eserleri neşrettiğini kendisi ifade etmektedir. Yerel kadı sicillerini kullanarak ilk kez bir şehir tarihi yazan Şakir Şevket (Trabzon Tarihi, 1–11, İstanbul, 1294/1878) ve özellikle vakfiyelerden yararlanan Hüseyin Hüsameddin (Amasya Tarihi, 1–111, İstanbul, 1913–1928), Halil Edhem’ den önce bu vadide eser vermişlerse de,

⁷⁷⁹İnalçık, H., OTAM, Türkiye’de Osmanlı Araştırmaları, s.87-90.

Halil Edhem, başka alanlarda olduğu gibi, bu konuda da kitabe ve nümizmatığın önemini ilk kez tanıtan modern bilgindir⁷⁸⁰.

⁷⁸⁰ İnalçık, H., OTAM, Türkiye’de Osmanlı Araştırmaları, s.87-90.

SONUÇ

Ülkemiz, tarihöncesi çağların en eski evrelerinden böyle çeşitli kültürel kalıntıların ve daha sonraki dönemlere ait değişik uygarlıkların izlerine kesintisiz bir şekilde rastlanan, kültürel evrim ile arkeolojik sıradüzenin anlamlı bir çerçeve içinde izlenebildiği ender yerlerden biridir.

Osmanlı devleti Döneminde Anadolu kültürlerinin öğretisi yoktu. Osmanlı vatandaşı 700 yıldır yaşadığı Anadoluyu tanımamaktaydı. Bu nedenle birçok yöredeki antik kalıntının bizden olmama yaklaşımı yüzünden kaçırılmasına ve yok olmasına ne yazıkki göz yumulmuştur.

Tarih ve eski eser bilincimizde, gerçeğe uygun derecede bir zenginleşme, bir olgunlaşma olmadığı takdirde bu sorunlar büyüyecektir. Tarihimizi bildiğimiz ve sahip çıktığımız ölçüde günümüzdeki yaşadığımız sorunlarımızın farkına daha çok varacak ve en aza indirme mücadelesinde ancak bu şekilde başarı elde edebileceğiz. Yurttaşlar olarak üstün tarih hazinelerimize sahip çıktığımız ve gelecek nesillerimize bıraktığımız ölçüde tarih sahnesinde daima kalacağız.

Cumhuriyetle birlikte, ülke arkeolojisinin yeni bir atılım gücü kazandığı izlenmektedir. Günümüzde Türk ve yabancı bilim adamlarının katkılarıyla yurdumuzda gerçekleştirilmekte olan arkeolojik çalışmalar yoğun bir şekilde devam etmektedir.

Türkiye, Bizans İmparatorluğu'nun merkezliğini yapmıştır. Selçuklu medeniyetinin izleri buradadır. Doğu Anadolu'da Urartu uygarlığı'nın kalıntıları çok enteresan bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Asıl önemlisi Beylikler devri dediğimiz dönemdir. 21. yüzyıla kadar uzanan ve göz dolduran, tarihi çok yakın zamana dayanan ulusların hazımsızlığına neden olan çok uzun bir Türkiye tarihi söz konusudur. En yoğun ve en önemli devir bu bin yıldır. Tabii ki Osmanlı İmparatorluğu'nun, bu dünyaya yayılan sentezinin en önemli parçaları yine bu topraklardadır.

Sadece ibadethaneler, ticarethaneler, kervansaray, bedesten gibi eserlerle değil; hayatın her safhasını teşkil eden eserlerle, mezarlıklarla bile Türkiye çok zengin bir toprak bütünlüğü göstermektedir. Bu zenginlikten de hiç şüphesiz ki kötü niyetli faydalanmak isteyenler bulunacaktır. Bu tür yaklaşımlara karşı biz bilim adamlarının çözüm üretmesi gerekmektedir.

Ülkemizin öz mirası olan eski eserlere ve tarihi yerlerin bakım ve onarımına sahip çıkmalı ve onlara gereken önemi vermeliyiz.

Üzerinde asıl durulması gereken bir diğer konu, Osmanlı dönemi boyunca klasik çağın eserlerinden hiç kimsenin bir şey anlamadığı, bunların yok edildiği ve bu tip bir zihniyetin adeta bizim eski eser bilincimizi ve zenginliğimizi yok ettiği ve birtakım Avrupalıların bu

eserleri gelip yağmalayıp, söküp götürmelerinin adeta onların medeni bir hakkı ve bir medeniyet misyonu olduğu gibi bir düşüncenin sadece yurt dışında ve Batı Avrupa’da değil, bizim aramızda dahi yaşıyor olması esef vericidir.

Türkiye aslında eski dünyaya ilgi duymak bakımından hiç de küçümsenmeyecek bir mirasa sahiptir. 17. yüzyılda Mısır piramitlerini gezip onlardan bahseden Evliya Çelebi ve O’nun dâhiyane tasvir yeteneği ile ortaya koyduğu “Seyahatname” adlı eseri Mısır Medeniyeti ve Anadolu medeniyetlerinin uygarlık mirasları konusunda daha 17. yüzyılda bir Osmanlı vatandaşı olarak öncülük ettiğini kanıtlar.

Yağmacı ve koleksiyoncu zihniyetle baş etmek son derece güçtür. Bununla ancak tarih ve milliyet bilinci son derece yüksek olan Türk gençliğini yetiştirerek başa çıkabiliriz.

Örnek olarak İsrail, arkeolojiyi milli bir spor haline getirdiği için kaçakçıların şerrine daha az uğramaktadır. İsrail’de eski eser kaçakçılığı çok azdır. Ülke kendi topraklarındaki eski eserleri ve zenginlikleri maksimum düzeye yakın bir şekilde koruyabilmektedir.

Hiç şüphesiz ki eski eser bilinci ve gereken entelektüel yapısı çok eskiden beri var olduğu halde tıpkı Türkiye gibi Mısır da bugün maalesef kaçakçılığın, kaçak kazıların hedef tahtası olan ülkelerden biridir. Bundan sadece Mısır zarar görmemekte aynı zamanda eski Mısır medeniyeti hakkındaki bilgilerimiz de daralmakta ve yok olmaktadır. Çünkü kaçakçılar ve kaçak koleksiyonları zenginleştirmeye hizmet edenler, bu eserleri bilim dünyasının envanterinin dışına çıkarmaktadırlar. Bilim Dünyası için çok değerli olabilecek ve tarih yazımı için çok değerli malzemeler ne yazık ki bu şekilde yok olmaktadır. Nitekim Türkiye’deki Osmanlı dönemi mezarlıkları artık bırakın çok zengin koleksiyoncuları, kendini bilmez turistlerin ve hatta yerli halkımızdan bazı görgüsüz kimselerin bile yağma hedefi haline gelmiştir. Sağa sola devşirilip götürülen bu mezar taşlarıyla tarihimiz hakkında ne kadar önemli biyografik bilgileri kaybettiğimiz tasavvur dahi edilemez.

Ülkemizdeki arkeolojik çalışmaların yaklaşık 150 yıllık bir geçmişi vardır. Bu arkeolojik geçmişimizi sorunlara yaklaşımımız, olayları değerlendirişimiz, düşünce yapımız, konuya verdiğimiz önem ve genel tutumumuz bakımından ana hatlarıyla dört ayrı döneme ayırmak mümkündür. Ancak, bu dört dönemin her zaman birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmadığı, bir dönemde başlayan bir olayın bir sonraki dönemde de devam edebildiği ve birbirinin içine kaymalar olduğu özellikle vurgulanmalıdır. Ülkemiz arkeolojisinin birinci dönemi, başlangıcından Türk arkeolojisinin ilk bilinçli temsilcisi Osman Hamdi Bey’in (1842–1910) Müze-i Hümayun Müdürü Umumisi olarak 1881 yılında göreve başlamasına, ikincisi bu tarihten Cumhuriyet döneminin başlarına, üçüncüsü Cumhuriyet döneminin başlarından yaklaşık 1950’li yılların sonlarına ve dördüncüsü de 1950’li yılların sonlarından günümüze kadar devam etmiştir.

Eğitim, bilim ve sanat alanında, ancak Tanzimat ve onu izleyen Meşrutiyet dönemlerinde sağlam adımlar atılmaya başlanmış; eskiçağa ve arkeolojik değerlere yönelik artan bir ilgi ile beraber, eski eserlerin yurt içinde korunup değerlendirilmesi anlayışı da bu dönemde gündeme gelmiştir.

Amsterdam bildirgesinde de verilen mesajda Avrupa'nın mimarlık mirası, paha biçilmez kültürel değerinin yanı sıra, halklarına ortak tarih bilincini aşılamanın gerekliliği ve bu nedenle arkeolojik değerlerin korunmasının ve yaşatılmasının çok önemli olduğu dile getirilmektedir.

Eski eserler ve buldukları çevrelerin, tarihi süreç içinde yıpranarak unutulmaya yüz tutan, önemli eserlerimizin yeniden işlevlendirilerek değerlendirilmesi, gelecek nesillere doğru aktarımını mümkün kılacaktır. Tarih bilincinden yoksun toplumlar, yozlaşma ve yokolma yolunda ilerlemekte olduklarının bilincine varmalıdırlar. Tarihimizi tanıma, koruma ve tanıma, toplumsal değerlerimizin sağlıklı olarak yaşatılması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

I- ARŞİV BELGELERİ

- 1- Başb. Osm. Arş. İrad-Dah, Na: 8060 – 8207
- 2- BA, I.H., No: 7991-12CD 1274 (Ocak 1858)
- 3- BA, I.H., No: 4813-16 Safer 1269 (Kasım 1852)
- 4- BA, I.D., No: 830, 1268 (Mayıs 1852)
- 5- BA, I.D., No: 45223-14 RA 1289 (Mayıs 1872); I.M.V., No:5976 : 12 1266 (Ağustos 1856)
- 6- BA, I.M.V., No: 4582, 22 Safer 1266 (Ocak 1850)
- 7- BA, I.H., No: 8463, 17 M. 1275 (Ağustos 1858)
- 8- BA, I.H., No: 1478
- 9- BA, I.H., No: 1478, 2 Muh. 1262 (1 Ocak 1846)
- 10- BA, I.D., No: 24347, 8 C 1273 (Şubat 1857)
- 11- BA, I.D., No: 24654, 18 B 1273 (Mart 1857)
- 12- BA, I.H., No: 8335, 28 CA 1274 (Ocak 1858)
- 13- BA, I.D., No: 16351, 2 RA 1269 (Aralık 1852)
- 14- BA, I.H., No: 5148, 12 R 1270 (Ocak 1854)

- 15- BA, I.D., No: 67046
- 16- BA, I.D., No: 2807, 27 L 1263 (Ekim 1847)
- 17- BA, I.D., No: 8060 ve No: 8207
- 18- BA, I.M.V., No:8023, 13 CA 1268 (Mart 1852)
- 19- BA, I.M.V., No: 5255, Recep 1267 (Mayıs 1851)
- 20- BOA, DH. MKT, Dosya No: 1417, Gömlek Sıra No: 90, Belge Adedi: 1, Varak: 1, Tarih: 1304.Ş.11.
- 21- BOA, DH. İD, Tarih: 1330.B.22, Vesika Adedi: 5, Dosya No: 28–2, Vesika No: 1.
- 22- BOA, A.MKT.UM.,Tarihi: 1274.Z.25, Vesika Adedi: 1, Dosya No: 315, Vesika No:33.
- 23- BOA, DUİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 63, Belge Adedi:1, Varak:1, Tarih: 1321.S.20, Orijinal kayıt No: 62/4–13.
- 24- BOA, DİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 57, Belge Adedi: 5, Varak: 5, Tarih: 1329.Ca.24, Orijinal Kayıt No: 62/4–7.
- 25- BOA, DUİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1331.Ca.15, Orijinal kayıt No: 62/4–6.
- 26- BOA, DH. MKT, Dosya No: 933, Gömlek Sıra No: 40, Belge Adedi:2, Varak:3, Tarih: 1322.Z.16, Orijinal Kayıt No: 34555
- 27- BOA, İ.HUS, Dosya No:59, Gömlek Sıra No: 1315.B/44, Belge Adedi:1, Varak:1, Tarih: 1315.B.15.
- 28- BOA, HR. TO, Dosya No: 261, Gömlek Sıra No: 40, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1884.1.5, Orjinal Kayıt No: 258

- 29- BOA, HR. TO, Dosya No: 234, Gömlek Sıra No: 11, Belge Adedi: 2, Varak:4,
Tarih: 1860.6.10, Orijinal Kayıt No: 258
- 30- BOA, DH. MUİ, 1328, S. 17, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 69–1, Vesika No: 45.
- 31- BOA, HR. TO, Dosya No: 264, Gömlek Sıra No: 10, Belge Adedi: 2, Varak: 4,
Tarih: 1889.8.29, Orijinal Kayıt No: 258
- 32- BOA, HR. TO, Dosya No: 261, Gömlek Sıra No: 40, Belge Adedi: 1, Varak: 2,
Tarih: 1884.1.5, Orjinal Kayıt No: 258
- 33- BOA, DUİT, Dosya No: 71, Gömlek Sıra No: 6, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih:
1336.B.8, Orijinal Kayıt No: 45.2/86.
- 34- BOA, İ. HR, Belge Adedi: 4, Varak: 4, Tarih: 1325.S.24, İrade No: 20. (1310
Sonrası İradeler Hariciye)
- 35- BOA, DH. MKT, Dosya No: 1224, Gömlek Sıra No: 11, Belge: 4, Varak: 6, Tarih:
1325.Z.4, Orijinal Kayıt No: 57479.
- 36- BOA, DUİT, Dosya No: 20, Gömlek Sıra No: 30, Belge Adedi: 3, Varak: 3, Tarih:
1335. Ş. 5, Orijinal Kayıt No: 15–1/35.
- 37- BOA, DH. MKT, Doya No. 384, Gömlek Sıra No: 24, Belge Adedi: 2, Varak: 3,
Tarih: 1312.Z.19, Orijinal Kayıt No: 24810.
- 38- BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi:14, Dosya No: 139, Vesika No: 8.
- 39- BOA, DH. İD, Tarih:1329.C.29, Vesika Adedi:3, Dosya No: 28–1, Vesika No: 25.
- 40- BOA, DH. İD, Tarihi:1329.Ş.24, Vesika Adedi:3, Dosya No: 28–1, Vesika No: 34.
- 41- BOA-HR-SYS., D. 79/4, G.11.

- 42- BOA, DH. MUI, 1328-R.7, Vesika Adedi: 1, Dosya No: 86-1, Vesika No: 3.
- 43- BOA, HR. TO, Dosya No: 548, Gömlek Sıra No: 108, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1921.7.12, Orijinal Kayıt No: 356.
- 44- BOA, DH. MKT, Dosya No: 1249, Gömlek Sıra No: 33, Belge: 3, Varak: 5, Tarih: 1326.Re.21, Orijinal kayıt No: 59723.
- 45- BOA, DH. EUM. THK, Tarih:1328.M.4, Vesika Adedi:2/4, Dosya No: 22, Vesika No: 24.
- 46- BOA, DUİT, Dosya No: 62, Gömlek Sıra No: 55, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1335.S.21, Orijinal Kayıt No: 40/3-1-1.
- 47- BOA, A.MKT.N2D, Tarihi:1266.5.24, Vesika Adedi:1, Dosya No:5, Vesika No:27.
- 48- BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No:32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630.
- 49- BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 465, Gömlek No: 56, Vesika Adedi:1, Varak Adedi:1, Tarihi: 1290.Ş.9.
- 50- BOA, Y.A.HUS. Tarih: 1313.4.6, Sadaret Maruzatı: Defter No: 807, a/2/Z, 337/31.
- 51- BOA, DH-KMS, Tarihi: 1332.C.6, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 21, Vesika No: 7.
- 52- BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No:32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630.
- 53- BOA, DUİT, Dosya No: 62, Gömlek Sıra No: 55, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1335.S.21, Orijinal Kayıt No: 40/3-1-1.
- 54- BOA, Yıldız, No:2022.

- 55- BOA, DH. MKT, Dosya No: 1249, Gömlek Sıra No: 33, Belge: 3, Varak: 5, Tarih: 1326.Re.21, Orijinal kayıt No: 59723
- 56- BOA. CH. 6708.
- 57- BOA. Sicil-i Ahval 2/218, İH. 149, CAs. 29175, CH. 6708, CM.2521.
- 58- BOA, Yıldız, No:2022.
- 59- BOA, İ. HR, Belge Adedi: 5, Varak: 6, Tarih: 1315.Ş.3, İrade No: 2. (1310 Sonrası İradeler Hariciye).
- 60- BOA, İ.HUS, Dosya No:59, Gömlek Sıra No: 1315.B/40, Belge Adedi:1, Varak:1, Tarih: 1315.B.14.
- 61- BOA, İ.HUS, Dosya No: 50, Gömlek Sıra No: 1314.C/6, Belge Adedi:1, Varak:1, Tarih: 1314.C.3.
- 62- BOA, HR. TO, Dosya No: 58, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 18, Varak: 19, Tarih: 1873.6.26,Orijinal Kayıt No: 258.
- 63- BOA, HR. TO, Dosya No: 58, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 18, Varak: 19, Tarih: 1873.6.26,Orijinal Kayıt No: 258.
- 64- BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi: 14, Dosya No:139, Vesika No: 8.
- 65- BOA, İ.HUS, Dosya No: 63, Gömlek Sıra No: 1315.Zo./75, Belge Adedi: 1, Varak: 1, Tarih: 1315.Zo.23.
- 66- BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 441, Gömlek No: 2, Vesika Adedi: 2, Varak: 2, Tarih:1285.Z.23.
- 67- BOA, DH. MK. HPS. M, Tarih: 1339.M.11, Vesika Adedi: 1, Dosya No: 44, Vesika No: 47.

- 68- BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi:10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19.
- 69- BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi:10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19.
- 70- BOA, DH. MKT, Dosya No: 1212, Gömlek Sıra No: 71, Belge Adedi:3, Varak: 5, Tarih: 1325.Z.18, Orijinal Kayıt No: 56518.
- 71- BOA, DH. MUI, 1328/Ca/19, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 98-1, Vesika No: 39.
- 72- BOA, DH. MDİ, B28Ş7, Vesika Adedi: 2, Dosya No:121, Vesika No:13.
- 73- BOA, DH. MB. HPS. M, Tarih: 1332.Ra.2, Vesika Adedi: 2, Dosya No. 10, Vesika No. 3.
- 74- Bş. Bk. Ar. (BA), I.D., 27764, 3CA 1275 (Aralık 1858).
- 75- Bş. Bk. Ar. İrade-Hariciye, 5457, 20 L, 1270.
- 76- Bş. Bk. Ar. İrade-Meclis-i Mahsus, 3970.
- 77- Bş. Bk. Ar. İrade-Şurayı Devlet, 614,21, Za, 1285.
- 78- Bş. Bk. Ar. İrade-Hariciye,14795.
- 79- Bş. Bk. Ar. İrade-Hariciye, 14863,1288.
- 80- Bş. Bk. Ar. Dâhiliye iradeleri no: 65565.
- 81- Bş. Bk. Ar. Meclis-i Mahsus İradesi no: 3401 (Bak: Vesikalar no: 20).
- 82- Bş. Bk.Ar. Dâhiliye iradeleri no: 66053.

83- Bş. Bk. Ar. Dâhiliye iradeleri no: 81716.

84- Bş. Bk. Ar. Hariciye iradeleri no: 18317.

85- Bş. Bk. Ar. Dâhiliye iradeleri no: 65447.

86- Bş. Bk. Ar. Dâhiliye iradeleri no: 65565.

87- Bş. Bk. Ar. Cevdet Maarif no: 221.

88- Bş. Bk.Ar. Dâhiliye iradeleri no: 66053 (Bak: Vesikalar no: 11).

89- Bş. Bk. Ar. Dâhiliye İradeleri No: 75171 (Bak: Vesikalar No: 23).

90- Bş. Bk. Arş. Dâhiliye İradeleri No: 84805 (Bak: Vesika Fotokopileri No:29).

91- Başb. Osm. Arş. İrad-Har Nr. 2893, sene 1266.

II- DERGİLER

1- **Anatolia**, VI, 1961/1962.

2- **Anatolia**, IV, 1959.

3- **Anatolia**, I., 1956.

4- **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, c. XVI, sa.34. Eylül – Aralık 1958.

5- **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, c. XVII, 1-2, Mart-Haziran 1959.

6- **Ankara Üniversitesi D.T.C.F. D. C. II**, sa. 3, Mart – Nisan 1944.

7- **Ankara Üniversitesi D.T.C.F.D.**, c. II, sa. 4, 1944, s. 621.

8- **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 21, İstanbul 1969.

9- **Bellesten**, No: 17–18. 1941.

10- **Bellesten**, No: 31.

11- **Bellesten**, Sa: 40.

12- **Bellesten**, Sa: 45.

13- **Bellesten**, No: 48, Kasım 1948.

14- **Bellesten**, Sa: 55.

15- **Bellesten**, Sa: 63, Temmuz 1952.

16- **Bellesten**, No: 81, Ocak 1957.

17- **Bellesten**, Sa: 83, Temmuz 1957.

17- **Bellesten**, Sa: 95.

18- **Bellesten**, c. XXIV, Sa: 96, 1960.

19- **Belvedere Dergisi**, “Fatih Camii ve Mimarı”, Viyana, 1926, No: 46.

20- **Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi**, IV, 1959.

21- **Düsten**, C. 1, Matbaa-i Amire, 1282.

22- **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı** No: 9, İst. 1960.

23- **Servet-i Fünun Dergisi**, Sa: 676, 25 Mart 1320.

24- **Servet-i Fünun**, No: 676, Bellesten Sa: 63.

- 25- **Servet-i Fünun**, No: 676. Belleten Sa: 86, Nisan 1958.
- 26- **Servet-i Fünun**, No: 676 Mart 1320.
- 27- **Servet-i Fünun**, c. 38, 1 Nisan 1326 Sa: 347.
- 28- **Servet-i Fünun**, No: 673, 4 Mart 1320.
- 29- **Servet-i Fünun**, No: 984, 1 Nisan 1326.
- 30- **Tarih Vesikaları**, No: 15.
- 31- **Türk Arkeoloji Dergisi**, Sa: VII-2, 1957.
- 32- **Türk Arkeoloji Dergisi**, Sa: XIII-I, 1964.
- 33- **Türk Arkeoloji Dergisi**, Sa: IX -2, 1959.
- 34- **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, Sa: 2 Temmuz 1934.
- 35- **Türk Turing ve Otomobilciler Kurumu** Belleteni (T.T.O.K.B.) No: 61.
- 36- **Yeni Türk**, Sa: 15.
- 37- **Yeni Türk**, Mayıs 1938, Sa: 65.
- 38- **Yeni Türk**, Haziran 1938, Sa: 66.
- 39- **Yeni Türk**, Temmuz 1938, Sa: 67.

III- GAZETELER

- 1- **Basiret**, No: 1208, 1rebiülevvel 1291 – 6 Nisan 1290.
- 2- **Basiret**, No: 1435, 22 Zilhicce 1291 – 18 Kanun Sani.

- 3- **Basiret**, No: 1208, 1 Rebiülevvel 1291, 6 Nisan 1290.
- 4- **Basiret**, No: 1562, 24 Cumadelevvel 1292, 16 Haziran, 1291.
- 5- **Basiret**, 22 Zilhicce 1291, No: 1435.
- 6- **Basiret**, No: 1123, 14 Zilkade 1290.
- 7- **Ceride – i Havadis** 19 Şaban 1272 (25 Nisan 1856) No: 786.
- 8- **Ceride – i Havadis** 29 Şaban 1272 (5 Mayıs 1856) No: 794.
- 9- **Hakayık-ül Vekayi**, 30 Rebiülevvel 1288 No: 282.
- 10- **Hakayık-ül Vekayi**, No: 560.
- 11- **Hakayık-ül Vekayi**, No: 793, 794, 795, 799,821, 824, 825, 829, 830, 831, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863.
- 12- **İttihad**, No: 98, 11 Teşrin Sani 1292.
- 13- **La Turquie**, 11 Temmuz 1874.
- 14- **La Turguie**, 16 Aralık 1875.
- 15- **La Turquie**, 25 Octobre 1867.
- 16- **La Turguie**, 24 Juillet 1882.
- 17- **La Turguie**, 7 Avril 1883.
- 18- **La Turguie**, 20 Avril 1883.
- 19- **La Turguie**, 4 Mai 1883.

- 20- **La Turguie**, 5 Juin 1883.
- 21- **Mecmua-i Maarif**, 16 Receb 1291, No: 48.
- 22- **Medeniyet**, No: 6, 5 Şevval 1291.
- 23- **Medeniyet**, No: 7, 7, 11 Şevval 1291.
- 24- **Medeniyet**, No: 8, 18 Şevval 1291.
- 25- **Medeniyet**, No: 9, 24 Şevval 1291.
- 26- **Medeniyet**, No: 13, 23 Zilkade 1291.
- 27- **Medeniyet**, No: 14, 30 zilkade 1291.
- 28- **Medeniyet**, No: 15, 15 zilhicce 1291.
- 29- **Osmanlı**, No: 48, 16 Nisan 1884 ve No: 50, 18 Nisan 1884.
- 30- **Osmanlı**, No: 240, 5 Rebiülahir 1302 -21 Ocak 1885.
- 31- **OTAM**, Dergisi, Zekeriya Türkmen, “Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış”, Sayı: 6, Ankara, 1995.
- 32- **OTAM**, Dergisi, Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Defteri, Sayı: 7, Ankara, 1996.
- 33- **OTAM**, Dergisi, Mustafa Albayrak, “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı”, Sayı: 6, Ankara, 1995.
- 34- **OTAM**, Dergisi, Zekeriya Türkmen, “Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış”, Sayı: 6, Ankara, 1995.

- 35- **Resimli Tarih Mecmuası**, No: 30, Haziran 1952.
- 36- **Revue Annuelle d'Archelogie**, IV, 1959.
- 37- **Revue Archeologique**, c. I. 1894.
- 38- **Revue Archeologique**, II, 1904.
- 39- **Ruzname-i Ceride-i Havadis**, No: 81, 19 Şaban 1281.
- 40- **Ruzname-i Ceride-i Havadis**, No: 2359, 13 Zilkade 1290.
- 41- **Sabah Gazetesi** Nr. 5470, 26 Kanun-u evvel 1320.
- 42- **Şark**, , No:388, 15 Safer 1292.
- 43- **Takvim-i Vakayi**, Tertib-i Evvel, Nr. 2053, 1 Şubat 1284 – 1 Zilkade 1285.
- 44- **Terakki**, No: 200, 3 Cumadeevvel 1286 – 11 Ağustos 1869.
- 45- **Terakki**, No: 363, 2 Rebiülevvel 1287 – 1 Haziran 1870.
- 46- **Tercüman-ı Şark**, No: 111, Ağustos 1878- 19 Şaban 1295.
- 47- **Vakit**, No: 1748, 24 Ramazan 1297- 30 Ağustos 1880.
- 48- **Vakit**, No:173, 11 Ramazan 1297 – 17 Ağustos 1880.
- 49- **Zuhur**, No: 158, 6 Muharrem 1308 -22 Ağustos 1890.

IV- ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

- 1- Adıvar, A., **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, 1943.

- 2- Akarca A., **Şehir ve Savunması**, 2. Baskı, TTK, Ankara, 1987.
- 3- Akın, H. 1968, **Aydinoğulları Tarihi**, Ankara, 1968.
- 4- Akurgal, E., **İslam Sanatında Türklerin Rolü** (Ank.Ün.D.T.C.F.D. c.II, Sa.4, Mayıs-Haziran 1944).
- 5- Akurgal, E., **The Birth of Grek Art (Orient und Okzident)**.
- 6- Akurgal E., **Ancient civilisation and ruins of Turkey**
- 7- Akyol, İ.H., “*Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji*”, **Tanzimat I**.
- 8- “*Anadolu’da Tarih Öncesi Medeniyetlere Ait Medeniyet Merkezleri*” **Altın Tarih Atlası**, Genişletilmiş Yeni Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2002.
- 9- **An Account of Discoveries in Lycia**, London, 1841.
- 10- Alpözen, T.O. “*Çağdaş Müzecilik*”, **4. Müzecilik Semineri** Bildiriler, 1998.
- 11- **Arazi Kanunname-i Hümayunu** (23 Şevval 1274/ 6.VI.1858) Madde 107.
- 12- Arseven, Celal Esad, **Türk Sanatı**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.
- 13- Arseven, Celal Esad, **Sanat Ansiklopedisi**, c. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- 14- AMAE, Paris “*Correspondance consulaire, le Caire*”, **XXVI**, 4 Nisan 1826.
- 15- Arif, M., **Humbaracı Başı Ahmed Paşa**, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı: 18,19,20, yıl: 1328–1329.
- 16- Arık, R.O., “*Les Fouilles en Turquie Republicaine*”, **Halil Edhem Hatıra Kitabı** c.1. Ankara, 1947.
- 17- Arık, R.O., **Türk Müzeciliğine Bir Bakış**, İstanbul, 1953.

- 18- Arıkan, Z., “*Tahrir Defterlerinde Geçen Deyimler*”, 1996.
- 19- Arsebük G., “*Dünden Bugüne Arkeoloji*” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim yayınları, İstanbul, c. 1, 1983.
- 20- Arsebük, G., **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, “*Dünden Bugüne Arkeoloji*”, c.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- 21- Atasoy, S., “*Çağdaş Müzecilik Anlayışı ve Türk Müzeciliği*”, **Anons Plastik Sanatlar Dergisi**, Say:41–42, 1994.
- 22- Atasoy, S., “*Türkiye’de Müzecilik*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, c.VI, 1983.
- 23- Atasoy, S., **Müzecilikten Yansımalar**, I. Baskı, Anka Yayınları, İstanbul, 1999.
- 24- ATIF, **Arazi Kanun-i Hümayunu Şerhi** (İstanbul) 1319.
- 25- Atik K., **Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2001.
- 26- Ausgrabungen in Milet und Didyma Jahrbuch des Deutschen Archaologischen Instituts, **Archaologische Anzeiger** 1911.
- 27- Avcıoğlu, D., **Türkiye’nin Düzeni I**, İstanbul 1971.
- 28- Aydın Vilayetine Mahsus **Salname**, H. 1308.
- 29- Aydınğün, Ş., 29. **Uluslar Arası Kazı, Ataştırma ve Arkeometri Sempozyumu**, Osman Hamdi Bey
- 30- Aziz, A., (Ogan), **İzmir Müzesi Rehberi**, 1927, İzmir, 1927,1932.
- 31- Bammer, **Antom**, Architektur als Erinnerung, Viyana, 1977.

- 32- Başaran, Cevat, “*Çağdaş Müzeciliğimiz*”, **Akademik Araştırmalar 1**, 1996.
- 33- Başaran, Cevat, **Arkeolojiye Giriş I-II**, 2. Baskı, Aşiyân Kitabevi, Erzurum, 1995.
- 34- Batur, Afife, “*19.yy’da İstanbul Mimarlığında Bir Stilistik Karşılaştırma Denemesi: A. Vallaury/R. D’Aronco*”, **Osman Hamdi bey ve Dönemi Sempozyum Kitapçığı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 17–18 Aralık 1992.
- 35- Bayatlı, O., **Bergama Tarihinde Asklepion**, İstanbul, 1954.
- 36- Bayburtluoğlu C., **Lykia**, Ankara, 1975.
- 37- Baysun, C., “*Ahmet Paşa (Bonnaval,Humbaracı Başı)*” **İslam Ansiklopedisi**, c.I.
- 38- Baysun, C., “*Mustafa Reşit Paşa*”, **Tanzimat I**, İstanbul 1940.
- 39- Beaufort,F., “*Karamania: A Brief Description of South Coast of Asia Minor*, 2” ed., **London**, 1818.
- 40- Been G, **Karia**, İstanbul, 1987.
- 41- Behlül, B., **Mufassal Kamus-i Hukuk**, “*Mizan ül Hukuk*”, yıl I, sayı 13,15 Kânunusani 1324/28.1.1909.
- 42- Berkes N., **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 1978.
- 43- Berkes, N., **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul, 2004.
- 44- Berkes, N., **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul, I. Baskı, 2002.
- 45- Bezmen, C., “*Turizmde Arkeolojinin Görünümleri: Hacılar, Hocalar ve Diğerleri*”, **Cogito 28**, Yaz 2001.

- 46- Blinkenberk, C., Lindos, **Fouilles et Recherches 1902-1914**, Berlin 1931.
- 47- Boehlau, J., **Larisa Hafriyatı Hakkında Rapor**, Türk Arkeologya ve Etnografya Dergisi, Sa: 1, 1933.
- 48- Bozdağ, İ., **Abdülhamit'in Hatıra Defteri**, Hazırlayan:, İstanbul, 1985.
- 49- **Bulletin de correspondance hellenique**, 1904.
- 50- **Butlin**, R. A. 1993.
- 51- Can, N., **Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun ve Nizamnameler ve Emirler**.
- 52- Ceram, C.W. **Tanrıların Vatanı Anadolu**, İstanbul, 1979.
- 53- Ceram C.W., **Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler**, İstanbul, 1964.
- 54- Cezar M., **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**, c. 2, İstanbul, 1995.
- 55- Cezar M., **Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi**, İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1971.
- 56- Chandler, R.; N. Revett, W. Pars, **Antiquities of Ionia**, Society of Dilettanti, London, 1769.
- 57- Chandler,R., **Travels in Asia Minor and Greece; An Account of a Tour made at the Expense of the Society of Dilettanti**, 3rd ed., vol. 1, London, 1817.
- 58- Chandler, R., **Traveis in Asia Minor and Greece**, London, 1817.
- 59- Colignon, M., **Note sur les fouilles de M. Paul Godin dans la necropole de Yordanen Mysie** (C. R. D'Academie des Incriptions,) II, 1901,
- 60- Colin Renfrew & Paul Bahn, **Archaeology**, London, 1991.

- 61- Coşkun İ., “*Batı İdeolojilerinin Türk Tarih Anlayışına Yansımaları Üzerine*”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri**, Ed.Fak. Basımevi, İstanbul, 1991.
- 62- Çal, Halit “*Osmanlı Devletinde Asar-ı Atika Nizamnameleri*”, **Vakıflar Dergisi**, S. XXVI, Ankara, 1997.
- 63- Çavdar, T., **Osmanlılar’ın Yarı Sömürge Oluşu**, İstanbul, 1970.
- 64- Çelebi, M., **Adalya N: X**, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, “*Antalya Bölgesi’nde İtalyan Arkeoloji Heyetleri*”, 2007.
- 65- Çiğdem A., “*Sosyoloji, Tarih ve Özgürleşim*”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri**, Ed. Fak. Basımevi, İstanbul, 1991.
- 66- Deringil, S., “*Son Dönem Osmanlı Aydın Bürokratının Dünya Görüşü Üzerine Bir Deneme*”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi**, (Yayına Haz: Zeynep Rona), Tarih Vakfı Yurt Yayını, Sempozyum 17–18 Aralık 1992.
- 67- Ebcioğlu İ., “*Türkiye’den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, c.I, 1983.
- 68- Ekipman, R., **Osman Hamdi (1842-1910)**, MEB Basımevi, İstanbul, 1967.
- 69- Elibüyük, M., **Matematik Coğrafya**, 1995.
- 70- Elibüyük, M., **Türkiye’nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak**. Mufassal Defterler, 1990.
- 71- Ercan Y., **Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslümler**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.
- 72- Erdem, Y., **Türkiye’de Müzecilik**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999.

- 73- Eren, A.Cevat, “*Tanzimat*”, İ.A, **M.E.B.**, İstanbul 1979.
- 74- Ergin, O., **Türkiye Maarifi**, c. 2, 1939.
- 75- Ergin, Osman Nuri, **Türkiye Maarif Tarihi**, Cilt III, İstanbul 1943.
- 76- Ergin, O., **Türk Maarif Tarihi**, 5. Cilt, İstanbul 1977.
- 77- Erhat, A.,-Kadir, A., **İlyada**, “*Homeros*”, Can Yayınları, İstanbul, 1988.
- 78- Erhat, A., **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.
- 79- “*Ethem Pacha*”, **La Grande Encyclopedie**, V. 15, s. 556; “*Edhem, Ethem ou Adham Pacha*”, Grande Larousse, Cild:4
- 80- **Eti Yokuşu Hafriyatı Raporu** (1937), Ankara, 1940
- 81- Edhem H., **Hatıra Kitabı**, TTK Yayını, c.I ve II, Ankara 1947,1948.
- 82- Ethem Bey, **Comptes Rendus d’Acedemie des Incription et Belles Lettres**, 1906.
- 83- Edhem Eldem, “*Quelgues Lettres d’Osman Hamdi Bey a son pere lors de son sejour en Irak, 1869–1870*”, **Anatolia Moderna-Yeni Anadolu**, 1990.
- 84-Edhem Eldem, “*Osman Hamdi Bey’in Bağdat Vilayeti ’ndeki Görevi Sırasında Babası Edhem Paşa ’ya Mektupları*”, **Osman Hamdi Bey Kongresi**, Bildiriler (2–5 Ekim 1990), İstanbul, 1992.
- 85- Ekipman, R., **Osman Hamdi**, İstanbul, M.E.B. Basımevi, 1967.
- 86- Eyice, S., “*Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, c. VI.
- 87- Eyice, S., **İstanbul Arkeoloji Müzelerinin İlk Müdürlerinden Dr. Ph-Anton**

Dethier Hakkında Notlar (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, no: 9, İstanbul, 1960).

88- Fellows, C., **Asia Minor**, London, 1839.

89- Gabriel, A., **La Cite de Rhodes**, Paris 1921 ve 1923.

90- Garstang, J. **The Land of the Hittites**, London, 1917.

91- Genim, S., “*Bir Toplum İçin Gelecek Yaratmada Müzelerin Yeri*”, **II. Müzecilik Bildiriler**, 1994.

92- Gerçek, F., **Türk Müzeciliği**, TTK Yayınları, I. Baskı, Ankara, 1999.

93- Grammont, J.L.B., **XIII. TTK.,Kongresi** “*20. Yüzyılın Sonunda Osmanlı Tarihi ve Yardımcı Bilimleri Hakkında Düşünceler*”, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, c.III, III. Kısım, Ankara, 2002.

94- Gül, Ş. (Sümerolog) “*Anadolu Medeniyetleri Müzesi ’nde Bulunan Kültepe Tabletlerinden Örnekler*”, **Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1989 Yıllığı**, Ankara, 1990.

95- Hasluck, W., http://tr.wikipedia.org/wiki/Frederick_William_Hasluck

96- Hasol D., **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, YEM Yayınları, İstanbul, 1990.

97- Haydar, A., **Şerh-i Cedid-i Kavanin ül – Arazi**, İstanbul 1321.

98- Head, B. V., **Cataiogue of the Greek Coins of Ionia**, London, 1892.

99- Herodotos, **Herodot Tarihi**, Remzi Kitabevi, Türkçesi: Müntekim Ökmen, İstanbul, 1991.

100- Herzfel, E., Samarra, Berlin, 1907; Viollet, H., **Fouillesa Samarra en Mesopotamie, un Palais Musulman du IX erae siecle**, Paris, 1911.

- 101- Herzfeld, E., **Der Wandschmuck der Bauten von Samarra**, Berlin 1923.
- 102- Homeros, **İlyada**, Çev: Erhat, A.-A.Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 1988.
- 103- Işıksal, Turgut., **Midhat Paşa Hakkında İngiliz Elçisi Layar'ın Düşündükleri**, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, No: 2, 1967.
- 104- **Inscriptions Grecques et Latines Recueihies en Asia Mineure**, Paris, 1870.
- 105- Imhoof-Blumer, **Monnaies Grecques**, Paris, 1883.
- 106- İlber Ortaylı et Tekin Akıllıoğlu, “*Le Tanzimat et le modele français: mimesisme ouadaptation?*”, **L’Empaire Otoman, La Republique de Turquie et la France, VariaTurcica III**, İstanbul 1986.
- 107- İnalçık H., **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300 -1600)** Çev: Ruşen Sezer, YKY, İstanbul, 2003.
- 108- İnalçık, H., OTAM, **Türkiye’de Osmanlı Araştırmaları**, XIII. TTK.Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, c. 3, TTK Basımevi, Ankara, 2002.
- 109- İnal, İ., Mahmut, Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar**, İstanbul, 1940.
- 110- İnel, B., “*Amerika Birleşik Devletleri’nde, Sanat Müzelerindeki Sanat Etkinlikleri, Koruma ve Onarımla İlgili Periyodik Çalışmalar ve Sergilemedeki Planlamalar*”, **4. Müzecilik Semineri Bildiriler**, 1998.
- 111- **İnsanlığın Kaynakları ve ilk Medeniyetler**, Ankara, 1946.
- 112- İslam Ansiklopedisi, “*Baalbek*”, 2. C., **MEB**, İstanbul, 1979.
- 113- İslam Ansiklopedisi, “*Koyuncuk*”, 6. C., **MEB**, İstanbul, 1977.
- 114- İslam Ansiklopedisi, “*Mşatta*”, 8. C., **MEB**, İstanbul, 1979.

- 115- İslam Ansiklopedisi, “*Nablus*”, 9. C., **MEB**, İstanbul, 1964.
- 116- İslam Ansiklopedisi, “*Nimrud*”, **MEB**, 9. C. İstanbul, 1964.
- 117- İslam Ansiklopedisi, “*Niffer*”, **MEB**, 9. C., İstanbul, 1964.
- 118- İslam Ansiklopedisi, “*Samarra*”, 10. C., **MEB**, İstanbul, 1980.
- 119- İslam Ansiklopedisi, “*Bergama*”, 2. C., **MEB**, İstanbul, 1979.
- 120- İslam Ansiklopedisi, “*Sayda*”, 10. c., **MEB**, İstanbul, 1980.
- 121- İslam Ansiklopedisi, “*Zincirli*”, 13. c., **MEB**, İstanbul, 1986.
- 122- İslam Ansiklopedisi, “*Nemrud*”, 9. c., **MEB**, İstanbul, 1964.
- 123- İslam Ansiklopedisi, “*Boğazköy*”, 2. c., **MEB**, İstanbul, 1979.
- 124- Kansu, A., **Prehistorya Araştırmalarında Metotlar**, Ankara, 1938.
- 125- Karaca, A., “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeoloji Bilinci*”, **CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslar arası Komitesi XIV Sempozyumu Bildirileri** (18–22 Eylül)
- 126- Karal, E. Z., **Osmanlı Tarihi**, c. 5 (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri, 1789–1856), Ankara, 1988
- 127- Karal, E. Z., “*Osmanlı Tarihine Dair VesikalarBonneval’in Osmanlı Bahriyesine dair Raporu; Nizam-ı Cedid Hakkında Vesikalar; Osmanlı Devleti’nin Durumuna dair Rapor*”, *Bellekten*, **IV**, 14–15 (1940).
- 128- Karal, E. Z., **Osmanlı Tarihi**, c. V , TTK, Yayını, Ankara 1978.
- 129- Karaduman, H., “*Eski Eser Yasalarında Özel Müzeler Koleksiyonculuk Ticaret*

ve Müzayedeler”, **Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu** 111 Bildirileri (24–26 Eylül 1996-İstanbul), Ankara Genelkurmay Basımevi, 1997.

130- Karaduman, Hüseyin, “*Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi*” (10 Belge ile Birlikte), **TTK Dergisi**, Belgeler, Cilt: XXV, Sayı: 29, Ankara, 2004.

131- Karakoç, S., **Tahşiyeli Kavanin**, Cild II, İstanbul 1341.

132- Klein, S., **Zeitschrift des Deutschen Palestinaverains**, c. XXXV.

133- Klein, S., **Zeitschrift des Deutschen Palestinaverains**, c. XXXIII.

134- Kocabaş R., “*Müzecilik Hareketi ve İlk Müze Okulunun Açılışı*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sa: 21, İstanbul,1969.

135- Korok, R.D., “*18 Ay İtalyan İşgali Altında Antalya ve Havalisinden Notlar*” **Yeni Sabah**, 11 Mart 1941.

136- Koşay, H.Z., **Alacahöyük Hafriyatı**, 1936, Ankara, 1938.

137- Koşay 8c Sperling, **Troad’da Dört Yerleşme Yeri**, 1936; Pazarlı Hafriyatı Raporu, Ankara, 1941.

138- Kuban D., **100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1981

139- Kuban, D., **Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme**.

140- Kunter, H. B., “**Üstad Halil Edhem**”.

141- Kundakçı G.E., “*19. yüzyılda Anadolu Arkeolojisi’ne ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım*”, **XIII. TTK Kongresine Sunulan Bildiriler**, Ankara, 1999,

142- Kundakçı, G.E., **XIII. TTK Kongresi**, “*19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım*”, Ankara, c. III, II. Kısım. (4-8 Ekim 1999

Kongresine Sunulan Bildiriler)

- 143- Kuran, E., **Türkiye Günlüğü**, “*Tanzimat Devri Osmanlı Tarih Yazıcılığı*”, çev: Seyfettin Yılmaz, sayı: 42, Eylül – Ekim 1996.
- 144- Küçükçelebi-zade Asım, **Tarih**.
- 145- Korfman M., **Troia Gezi Rehberi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.
- 146- Layard, H., **Autobiography and Letters**, Londra, 1930, c. II, s. 83-85; Berkes, N., Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yay. Haz: Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul, 2002
- 147- Leakey, L.S.B., **İnsanın Ataları**, Çev: Güven Arsebuk, TTK Basımevi, Ankara, 1988.
- 148- Lewis, **Bernard –P.M.Holt**, Londra, 1962.
- 149- Lindau R., **Nord und Südü Eine Deutsche Monatscfiftheft** 312, 1903.
- 150- Luchan von F.-Humann, C.- Koldewey, R., **Ausgrabungen in Sendschirli**, II, 1898.
- 151- Luschan von F., **Ausgrabungen in Sendschirli**, III, 1902.
- 152- Luchan von F- Jacoby G., **Ausgrabungen in Sendschirli**, IV, 1902.
- 153- M. Ş. A. **İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, c.I, 1937.
- 154- Maalouf, A., **Semerkant**, Çev: Esin Talu Çelikkan, YKY, İstanbul, 1988.
- 155- Macalister, R.A.S., **The Excavation of Gezer 1902-1905 and 1907-1909**, London, 1911, II, 1912.
- 156- Macridi, Th., -Picard, Ch., **Fouilles du Hieron Apollon Clarios a Colophon, premiere campagne 1913**. Bulletin de Correspondance Hellenique, XXXIX,

1915.

157- Mahmud C., **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni.

158- Mansel, A. M., **İlk Çağ Tarihi**, İstanbul, 1943.

159- Mansel, A. M., **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara, 1947.

160- Mansel, A. M., **Türkiyenin Arkeolojisi, Epigrafi ve Tarihi Coğrafyası için Biblioğrafya**, Ankara, 1948.

161- Mansel, A. M., **Perge'de Kazılar ve Araştırmalar**, Ankara, 1949.

162- Mansel A.M., **Ege ve Yunan Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

163- Mardan E., *“Osmanlı Devleti'nde Eski Eser ve Onarım Üzerine Gözlemler”*, Belleten, TTK, sa: 195, 1986.

164- Messerschmidt, **Corpus Inscriptionum Hettiticarum**, Berlin, 1900.

165- Memiş E., **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001.

166- Mendel, G., Catalogue des Sculptures Gregues, **Romaines et Bysantines**, c. III.

167- Mevlüt Çelebi, *“Antalya Bölgesinde İtalyan Arkeoloji Heyetleri”*, **Adalya**, No: X / 2007.

168- **Meydan Larouse**, *“Müze”*, c. 9.

169- **Meydan Larouse**, *“Müzecilik”*, c. 9.

170- **Mirad-ı Mühendishane-i Berr-i Hümayun**.

171- Mitchell, J. B., **Historical Geography**, 1975.

- 172- **Milli Eğitimle İlgili Kanunlar**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1953.
- 173- Mumcu, A. “*Eski Eserler Hukuku ve Türkiye*”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XXVI, s. 3–4, Ankara 1969, s. 66, 69.
- 174- **Mülga Maarif Nezareti Arşivi**, 3 Mart 1301 (1885) tarihli belge.
- 175- Münir Aktepe, “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Henry Layard’ın II. Abdülhamid’e Verdiği Rapor*”, **BTTD**, Cilt: IV, Sayı: 22, Temmuz, 1969
- 176- **Müze**, No: 2, 1937.
- 177- Müze- i Humayun – Rehnüma, **Konstantaniye**, Maatba-ı Ebüzziya, 1330.
- 178- **Müze-i Humayunu** Mahsus Rehnüma.
- 179- Mordtmann,., **J. H Asar-ı Himyeriye ve Tedmüriye Kataloğu**, İstanbul, 1315.
- 180- Mordtmann, J. H Antiquites Himyarites et Palmyriennes, Catalogue sommaire, 1895.
- 181- Naumann, R., **Architektur Kleinasiens 1971** (Türkçe çevirisi: Beral Marda, Eski Anadolu Mimarlığı, TTK, Ankara 1975).
- 182- Nasuhi, E., **Türk Arkeoloji Dergisi**, VII-2, 1954.
- 183- Newton, C. T., **Travels and Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae**, London, 1863.
- 184- **Noraobunghanin III**. Cilt.
- 185- Nur Akın, **A. Bammer, Architektur ais Erinnerung**, Viyana, 1977.

- 186- Nur Akın, **Th. Wiegand, Hal bmond im Letzten Viertel**, Mnh, 1970.
- 187- Ogan, A., **Asar-ı Atika Nizamnamesi ve 1874'ten İtibaren Resmi Ruhsat ile Yapılan Hafriyat**; Yeni Türk Mecmuası (Eminönü Halkevi Dergisi), Sayı: 63, 64, 65, 66, 67, 71, İstanbul, 1938.
- 188- Ogan, A., "*Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıldönümü*", **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu** Belleteni, No. 61–62, İstanbul, 1947.
- 189- Ogan, A., 94 – 95. **Cemiyetin Kuruluş Tarihi**: 12 şubat 1326/27.II1911.
- 190- Ogan, A., **Larisa Hafriyatından Alınan Neticeler**, 1932.
- 191- Ogan, A., **şuhut kasabasında bulunan Lahid**, Türk Tarih ve Arkeologya ve Etnografya Dergisi, Sa: 2, Temmuz 1934.
- 192- Ogan A., **Yeni Türk**, Nisan 1938.
- 193- Ogan, A., **Th. Makridi'nin Hatırasına**, Belleten c: V, Sa:17/18, Ankara, 1941.
- 194- **Orientalische Literaturzeitung**, No. 10, süt. 858 v.d., 1926.
- 195- Ortaylı İ., **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- 196- Ortaylı İ., **Batılılaşma Yolunda**, Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- 197- Ortaylı İ., "*Osman Hamdi'nin önündeki Gelenek*", **I. Osman Hamdi bey Kongresi**; Bildiriler (2 Ekim 1990), Yay. Haz: Zeynep Rona, İstanbul, 1992.
- 198- Ortaylı İ., **Batılılaşma Yolunda**; "*Osman Hamdi'nin önündeki Gelenek*", Merkez Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- 199- Ortaylı İ., "*İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*", **İletişim Yayınları**, İstanbul, 1999.

- 200- Ortaylı İ, “*Osmanlılarda İlk Telif İktisat Elyazması*”, **Sayı 46/1**, 1983.
- 201- Ortaylı İ, Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek, “*Asar-ı Atika*”, **Timaş Yayınları**, İstanbul, 2007.
- 202- Ortaylı İ., “*Tanzimatta Vilayetlerde Eski Eser Taraması*”, **Tarihi Eserler ve Müzecilik Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 6, İletişim Yayınları, 1985.
- 203- **Osman Hamdi Bey Kongresi** Bildirileri, 2–5 Ekim 1990, İstanbul 1992.
O. Hamdi Bey-Theodore Reinach, Une Necropole Royale A Sidon: Fouilles De Hamdi Bey, Texte & Plan ches, ed. Ernest Leroux, Paris, 1892.
- 204- O. Hamdi Bey-Osgan Efendi. **Le Tumulus De Nemroud Dag: Voyage, Description, Inscriptions avec Plans et Photographies**, Constantinople, Imp. F. Loeffler, 1883.
- 205- Osmanoğlu, A., **Babam Sultan Abdülhamid**, (Hatıralarım), İstanbul, 1986.
- 206- **Osmanlılar Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul 1999.
- 207- Ögün B., “*Türkiye’de Eski Eser Kaçakçılığı, Turizm ve Arkeolojik Kazılar*”, **50. Yıl Konferansları**, A.U. DTCF Yayını, Ankara, 1976.
- 208- Ömer C. S., **Otoman Industrial Policy**, in Ch. Issawi(ed) *The Economic History of the Middle East* London and Chigago 1966.
- 209- Önder, M., “*Anadolu’da Eski Eser Kaçakçılığı ve Kültür Soygunu*”, Erdem, **Atatürk Kültür Merkez Dergisi**, sa: 17, 1990.
- 210- Özalp, H.-Bozdayı, M., “*Cumhuriyet Devrinde Eski Eserlerimizin Değerlendirilmesi*”, Türkler, c. 18, **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara, 2002.
- 211- Özdoğan, M., “*Arkeolojide Çağdaşlaşma ve Türk Arkeolojisini Bekleyen Tehlikeler*”, Osman Hamdi Bey ve Dönemi, (Yayına Haz: Zeynep Rona), **Tarih**

Vakfi Yurt Yayını, Sempozyum 17–18 Aralık 1992, İstanbul 1993.

- 212- Özkan, S., “*Osmanlı devleti ’nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri*”, Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı 1999.
- 213- Özkaya, Y., **OTAM**, “*II. Abdülhamid’e Güzel Sanatlar Hakkında Sunulan Layiha*”, Ankara, c. 4, 1993.
- 214- Özgüç, T., **Ön Tarihte Isparta Ovası Kültürü ve Yeni Buluntular**, D.T.C.F.D., c.II, Sa: 3, 1944.
- 215- Özgüç, T., **Anadolu’da Arkeoloji Araştırmaları**, Belleten, c. XI, sa: 40, Ankara, 1947.
- 216- Öz, T., **Aylık Ansiklopedi**, C.IV.
- 217- Öz, Tahsin, “*Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler*”, **Türk Tarih**, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, İstanbul, V, 1949.
- 218- Özgüç, T., “*Atatürk ve Arkeoloji*”, **Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Semineri**, Seminere Sunulan Bildiriler, TTK., Ankara, 1975
- 219- Paksoy, İ. G., **Osman Hamdi Bey ve Dönemi**, Sempozyum Kitabı., “*Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti ’nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler*”, Yay. Haz: Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
- 220- Paksoy İ. G., “*Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devletinin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler*”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi- 17-18 Aralık 1992**, yay. Haz. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.
- 221- Paul Imbert, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri**, Çev: Adnan Cemgil, Havas Yayınları, İstanbul Kasım 1981.
- 222- Petricioli, M., **L’Italia in Asia Minore**, equilibrio Mediterraneo e ambizioni

İmperialiste all vigiliadella prima querra mondiale 1983.

- 223- Petricioli, M., “*Le missioni archeologiche Italiane nei paesi del Meditarreneo: Uno strumento alternativo di politica internazionale*”, **L’archeologia Italiana nel Mediterraneo fino alla seconda guerra Mondiale**, (Anti del convegno del 4–5 Novembre, Catania), a cura di Vincenzo la Rosa, Catania, 1986.
- 224- Pinkwart, D., “*Das Relief des Archelaos von Priene*” **Antike Plastik**, Leuferung IV, 1965.
- 225- Poole, S. L., **Lord Stradford Canning’in Türkiye Anıları**, çev: Can Yücel, Ankara, 1988.
- 226- Pottier, E., et Reinach, S., **La Necropole de Myrina, recherches archeologiques executees au nom et au frais de l’Ecole Francaise d’Athenes par E. Pottier, S. Reinach, A. Veyries**, Tome I. Paris 1897.
- 227- Pottier, E., l’art Hittite, **IV. Zendjirli** (Syria II, 1921, s.6-382. III. V, Zendjirli, s. 96-119).
- 228- Poul Pedersen, **The Maussoleion At Halikarnasos: Reportsof the Danish Archeological Expedition to Bodrum**, vol. 3: 1 (text and Appendices: The Maussoleion Terrace and Accessory Structures), Jutland Archaeological Society Publications, 1991.
- 229- Pulhan, G., “**Mehmet Özdoğan ile Arkeoloji-İdeoloji-Devlet İlişkileri Üzerine**”, Cogito, Satı: 28 Yaz 2001.
- 230- Ph. Le Bas & W. H. Waddington, **Voyage Archeologique en Greece et en Asie Mincure**.
- 231- Puchstein, **Erster undzweiter Jabresbericht über die Ausgrabungen in Balbek**, Berlin 1902.
- 232- Puchstein, **Erster undzweiter Jabresbericht über die Ausgrabungen in**

Balbek, Berlin 1903.

233- Puchstein, **Führer durch die Ruinen Baalbek**, Berlin, 1905.

234- Raşid M.Efendi; **Tarih-i Raşid**, Tarih, c. 5, 1282.

235- Refik A., **Âlimler ve Sanatkârlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.

236- Reinach, S., **Musee des antiquites a Vienne, le Mausolee de Trysa**, Gazete des Beaux-Arts 3, per. VIII 1892.

237- Reinach, S., **Les Fouilles de Tralles** (Chronique d'orient, II, 1894).

238- Rollas, A.N., **Müzemizin Pişmiş Toprak Heykelcikler Koleksiyonu** (İstanbul Arkeoloji Yıllığı, No: 9, 1960).

239- Rona, Z., (Yayına hazırlayan) **Osman Hamdi Bey ve Dönemi**, Tarih Vakfı Yurt Yayını, Sempozyum 17–18 Aralık 1992, İstanbul 1993.

240- Serya, A.,: **Evkaf-ı İslamiye Müzesi**, İslam Mecmuası, Yıl IV, Sayı 56, 1334 (1918)

241- Schefold, K., -Boehlau, J., **Larisa am Hermos**, Berlin, 1940.

242- Sicilli Kavanin, **Cild 16**.

243- Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa, **Nusretname**, c. 1, Fasikül 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964.

244- Sofuoğlu E., **İslahatlar ve I. Meşrutiyet**, Bilimevi Basın Yayın Ltd. Şti., İstanbul, 2004.

245- Schliemann, Heinrich, **Bericht über die Ausgrabungen in Troja im Jahre 1890**, Leipzig, 1891.

- 246- Strzygowski J.– Heiniich Glöck ve Fuat Köprölü, **Eski Türk Sanatı ve Avrupaya Etkisi**, I. Baskı, Çev: A.Cemal Köprölü İş Bank. Kültür Yayınları: 152, TTK Basımevi Ankara, 1974.
- 247- Su, K., “*Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi*”, Fono Matbaası, **ICOM Yayınları**, İstanbul, 1965.
- 248- Şenyürek M., **Larisa Civarında Höyücek’te Yapılan Sondaj**, Belleten, Sa: 55.
- 249- Ş., Abdurrahman, **Tarih Musahabeleri**, Sadeleştiren: Enver Koray, Başbakanlık Basımevi, Ankara, I. Baskı, 1985.
- 250- Şişman, A. “*Tanzimat Dönemi’nde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*”, **TTK Basımevi** 2004.
- 251- Tarih-i Suphi –Sami-Şakir, Varak 58, Ata, **Tarih**, c. I.
- 252- Tekeli, S., “*Askeri Müze ve Geçirdiği Evrimler*”, **II. Müzecilik Semineri** Bildiriler (19–23 Eylül 1994 Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Harbiye-İstanbul) 1995.
- 253- Tekeli, S., “*Askeri Müzede Çağdaş müzecilik Uygulamaları*” **4. Müzecilik Semineri**, Bildiriler, 1998.
- 254- Temizer R. **Anadolu Medeniyetleri Müzesi**, Ankara, 1975.
- 255- Tengirşenk, Y., “*Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti*” **Tanzimat I**, İstanbul 1940.
- 256- Tevetoğlu, F., **Hamdullah Suphi Tanrıöver**, Ankara, 1986.
- 257- Tevhid, A., **Meskûkât-i Kadime-i İslamiyye Kataloğu**, Kısım-i Rabi’, Medhal.
- 258- Tezcan, H., **Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi**, İstanbul, 1989.

- 259- **Theophile Lavellee, Historie de la Turquie**, II Paris, 1859.
- 260- **Traveis and Researches in Asia Minor**, London, 1852
- 261- Tırpan A., **İdol Dergisi**, http://www.arkeologlardernegi.org/arkeoloji_nedir.html
- 262- Turan O., **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi**, c. II, III. Baskı, İstanbul, 1979.
- 263- Turan O., **Selçuklular Zamanında Türkiye**, (Siyasi Tarih. Alp Araslan'dan Osman Gazi'ye), İstanbul, 1971.
- 264- Turani A., **Dünya Sanat Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
- 265- Turani A., **Sanat Terimleri Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- 266- Turgut Işıksal, "*Eski Eserlerimizin Yağmalanmasına Ait Örnekler*" **Belgelerle Türk Tarihi**, sayı: 4, 1968.
- 267- Tülin Ertan Çoruhlu, "*Askeri Okullarda ilk Resim Dersleri ve Asker Ressamlarımız*", **Askeri Tarih Bülteni**, Şubat 1990/28.
- 268- Türkoğlu, S., **Efes'in Öyküsü**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.
- 270- Uçankuş,H.T., **Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2002.
- 271- Uçankuş, H.T., **Bir İnsanlık ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji**, I. Baskı, TTK, 2000.
- 272- Ufuk Esin, "*19. Yüzyılda Heinrich Schliemann'ın Troya Kazıları ve Osmanlılarla İlişkileri*", **Osman Hamdi Bey ve Dönemi** 17-18Aralık 1992, İstanbul, 1993.
- 273- Umar B., **Psidia**, Ak Yayınları.

- 274- Unat, F. R., **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, MEB. Basımevi, Ankara 1964.
- 275- Unger, E., “*Yazılıkaya’daki Kabartmaların İzahı*”, **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, Sa: 2 Temmuz 1934.
- 276- Uzunçarşılı İ.H., **Osmanlı Tarihi**, c. I
- 277- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Halil Hamit Paşa, **Türkiyat Mecmuası**, c.v.s. 233
- 278- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “*İbrahim Edhem Paşa ve Halil Edhem Eldem (1861–1938)*”, **Halil Edhem Hatıra Kitabı**, II, Ankara, 1948.
- 279- Uzunçarşılı, İ. H., Selim III’ün Veliht İken Fransa Kralı Lui XVI ile Muharebeleri, *Belleten*, Sa: 5–6.
- 280- Ümit Meriç, **Cevdet Paşa’nın Cemiyet ve Devlet Görüşü**, İstanbul, 1975.
- 281- Ünver, A. S., “*Osmanlı Tababeti ve Osmanlı Hakkında Yeni Notlar*” **Tanzimat I**, İstanbul, 1940.
- 282- Vardar, N. A. “*Müze ve Müzecilik Kültürü*”, **Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III**, Bildiriler, 1996.
- 283- Webster, R. A., *L’imperialismo industriale Italiano, 1908–1915*. M. Chiabrandò (İtalyanca çev.) 1974.
- 284- Winckelmann, J.J., “*Açık Mektuplar*” ve “*İlkçağ Sanat Tarihi*” yapıtları ile Arkeoloji Tarihine adını yazdıran bir bilim adamı olarak kabul edilmektedir. Bkz. C. W. Ceram, **Tanrılar Mezarlar ve Bilginler**, çev: Hayrullah Örs, İstanbul 1982.
- 285- Wace, A.J.B., **Recent excavation in Asia Minor**, Miletus (J. Hell. S. XXIII. 1903).

- 286- Wanda, **Souvenirs sur la Turquie** (1820–1870), Paris 1884.
- 287- W.M. Leake, **Journal of a Tour in Asia Minor**, London, 1824.
- 288- W. J. Hamilton, **Researches in Asia Minor**, London, 1842.
- 289- Yaraş, Ahmet, “*Anadolu’da İlk Koleksiyonculuk ve Müzecilik Faaliyetleri*”, **II. Müzecilik Semineri**, Bildiriler, 1994.
- 290- Yaraş, Ahmet, “*Çağdaş Müzecilik Yolunda Devlet Müzelerinde Çalışan Müzecilerin Sorunları*” **Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III**, Bildiriler, 1996.
- 291- Yediyıldız, B., **Ordu Kazası Sosyal Tarihi**, 1985.
- 292- Yıldırım, R.,-Martal, A., **XIII. Türk Tarih Kongresi** , 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, “*Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı*”, TTK Basımevi, Ankara, 2002.
- 293- Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin **Paris Sefaretnamesi**, İstanbul, 1306.
- 294- Yinanç M. H., **Türkiye Tarihi**.

EKLER

EK-1 Osmanlı Arşivciliğindeki Düzen⁷⁸¹

Osmanlı Devleti'nin tarih araştırmacılarına verdiği önemi gösteren ve Osmanlı Arşivlendirme sisteminin ne kadar mükemmel bir düzene sahip olduğunu gösteren belgede; aynı konuyla ilgili olan yazışmalar sunulan örnek arşiv belgesiyle listelenmiştir.

Günümüzdeki resmi yazışmalarda uyulacak hükümlerden birisi de resmi olarak yazışması yapılmış belgelerin çok düzenli bir şekilde arşivlenmesine sorumlularınca itina gösterilmesidir. Eski eser kazısı konusunda Irak'ta Musul Valiliği ile yapılan yazışmalara ait 14 adet belgenin tarih, konu ve nerden gelip nereye gittiğine dair oluşturulan yazışma döküm belgesi görülmektedir. (Lev.60.a)

EK-2 Mufassal Tahrir Defterleri'nin Tarihi Coğrafya ve Arkeoloji'de Kullanılması

Mufassal tahrir defterleri, öncelikle Osmanlı öncesi sosyo-ekonomik ve kültürel tarih açısından çok önemli kaynaklardır. Çünkü Osmanlı yönetimi kendinden önceki düzeni pek fazla değiştirmemiş, var olan sosyal ve ekonomik yapıyı çoğu kez olduğu gibi korumuştur. Bu defterlerde yer alan kayıtların büyük kısmı, Osmanlı öncesi durumun açıklanması bakımından büyük önem taşımaktadır⁷⁸². Mufassal defterlerin idari bölünüş, yerleşme tarihi vb gibi konular açısından Osmanlı dönemi öncesi için ne kadar önemli olduğu H. Akın⁷⁸³, B. Yediyıldız⁷⁸⁴ ve M. Öz⁷⁸⁵ gibi araştırmacılar tarafından da vurgulanmıştır.

Ayrıca, tahrir defterleri içinde kayıtlı ve bunların ayrılmaz bir parçası durumundaki kanunnamelerde geçen deyimler, kaynağını Osmanlı'dan yüzlerce yıl önceye giden sosyal, siyasal ve ekonomik yapılardan almıştır. Osmanlı fethettiği yerlerde eski gelenekleri, örf ve adetleri göz önünde bulundurarak kanunnameler düzenlemiş, dolayısıyla buna göre de tahrirler yapmıştır. Bu nedenle Osmanlı tahrir sistemi sadece Türk-İslam etkilerini değil, Balkanlar, Macaristan, Adriyatik kıyıları ve Adalar'da Osmanlı'dan önce geçerli olan düzenin, sosyal ve ekonomik yapının etkilerini de yansıtır⁷⁸⁶. Anlaşıldığı gibi mufassal tahrir defterleri, diğer bilim dalları kadar tarihi coğrafya çalışmaları için de önemleri tartışılmayacak kaynaklardır. Defterlerde yerleşme merkezleri ve bazı yerler, isimleri yanında "nam-ı diğer" isimleriyle yazıldıklarından, bunlar toponimi için çok önemlidirler. Bu sayede zamanla

⁷⁸¹ BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi: 14, Dosya No: 139, Vesika No: 8.

⁷⁸² Z. Arıkan, 198., a.g.e., s. 5.

⁷⁸³ H. Akın, 1968, Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma, s.96.

⁷⁸⁴ B Yediyıldız, 1985, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, s. 41,42.

⁷⁸⁵ M. Oz, 1991, a.g.e., s. 432 ,438 ve 439.

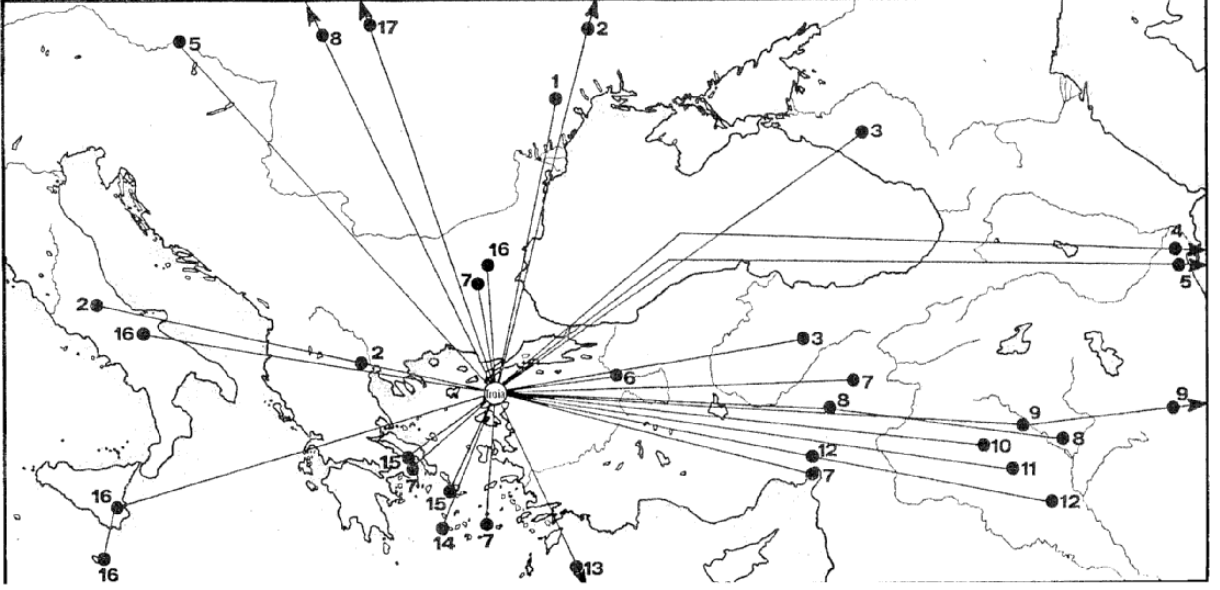
⁷⁸⁶ Z. Arıkan, 1996, " Tahrir Defterlerinde Geçen Deyimler", s. 1-5.

değişen yer ve yerleşme adları tespit edilebilir⁷⁸⁷. Yerleşme merkezlerinin yerlerinin tespit edilerek, bugünkü arazi ve harita üzerinde incelenmesi, genellikle hangi morfolojik birimlerde ve hangi yükselti basamakları üzerinde yerleşildiğini, bu konuda etkili olan faktörleri⁷⁸⁸ ve hatta bazen coğrafi nedenlerden dolayı günümüze ulaşmayan yerleşme var ise bunun sebeplerini tahrir defterlerinden sağlanan verilerden öğrenmek olasıdır.

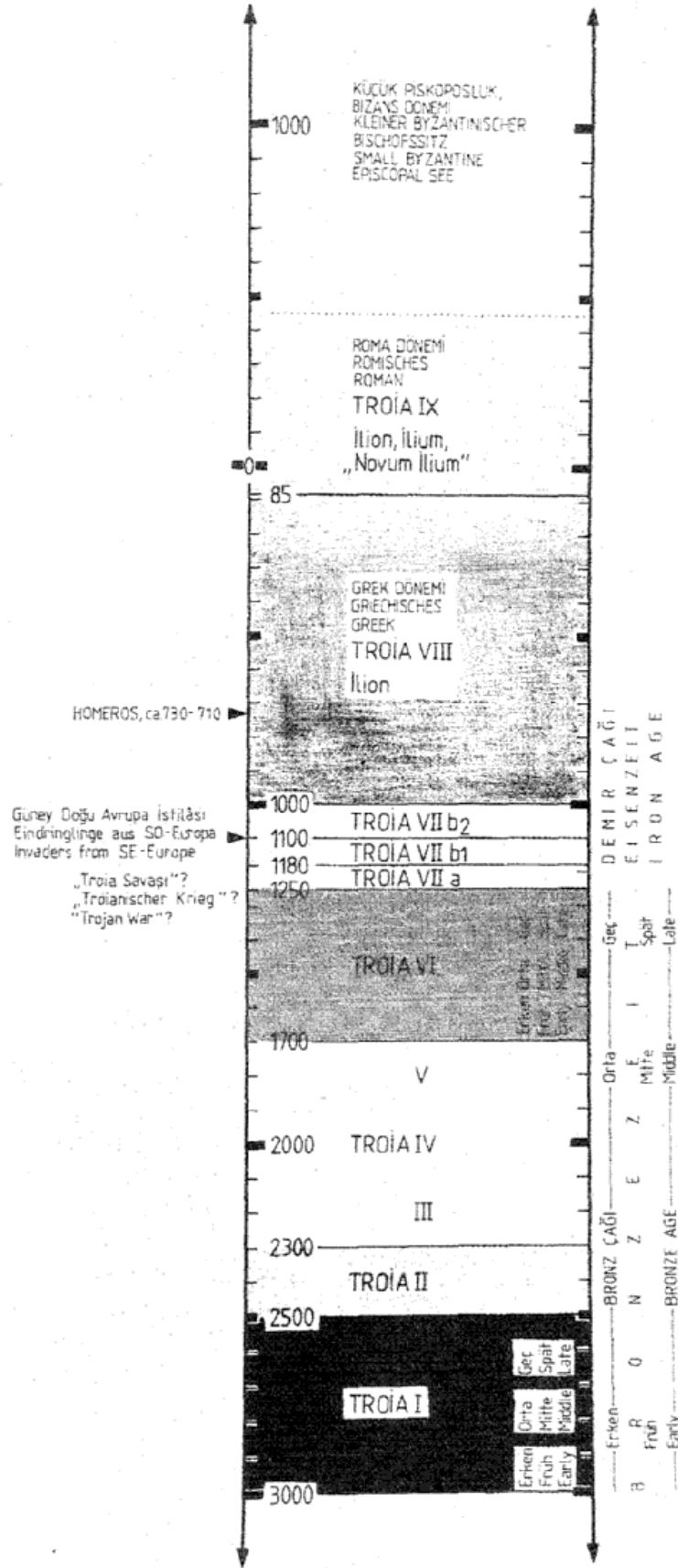
⁷⁸⁷ M. Oz, 1991, a.g.e., s. 438.

⁷⁸⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bin: 0. Gümüşçü, 1997, a.g.e., s. 108-133.

LEVHALAR

1- (Lev.1.a), Olası İlişkiler (hammadde ve kültür özellikleri) Harita üzerinde gösterilen sayıların simgelediği buluntu numaraları:

2- (Lev.2.a), Eski ve Yeni Çağı yaşamış, antik Troia kentinin toprakları üzerinde yaşayan

اوراد و امور	سورق اسی	نویسندگی	صاحب	تاریخ	شرح
۱۷۶	علی	۱۱	صاحب	۱۱	موضوع مفت صدقین
۱۱					
مفاد اید و جواب سمن فخری از معلوم عارفان در مدینه تبلیغ نامه ایستدی بیکره جوابی وارد کعب بر صورتی نقاشی شده نگاه فخما از تقدیم قلنا تفرخانه موافق موی و سماوات قدما اورده افواج ایددی کلیدی تاریخی اتیم کوش دولتی صبرانه بوده دولت اشفا این ماسه بعد بواج کشفان رخصت در بابه همایون باب کتابه صید شده تبلیغ اولنا راه سینه رخصت یادش هم اعطام صید شده که در کیفیت تفرغه بیدر ای کوشه هم از دونه					

3- (lev. 3.a); Mösyö Schilliman'ın çıkardığı eserleri gizlice Atina'ya kaçırmasından dolayı kendisine bir daha kazı izni verilmemesi buyurulmaktadır. BOA, DH. MKT, Dosya No: 1417, Gömlek Sıra No: 90, Belge Adedi: 1, Varak: 1, Tarih: 1304.Ş.11.

4- (Lev. 4.a); Horoztepe’de ele geçen çocuğunu emziren kadın heykelciği. Müze, sa: 1, Ocak-Haziran, Ankara, 1989, s.6.

5- (Lev.4.b); Kargamış'tan Tanrıça Kubaba kabartması; Geç Hitit Çağı (M.Ö. 8.YY) Müze, sa: 1, Ocak-Haziran, Ankara, 1989, s.8.

6- (Lev. 4.c); Dövklek'te (Sivas) ele geçen Tanrı Heykelciği, Hitit İmparatorluk Çağı (M.Ö. 16–15.Yüzyıllar) Müze, sa: 1, Ocak-Haziran, Ankara, 1989, s.8.

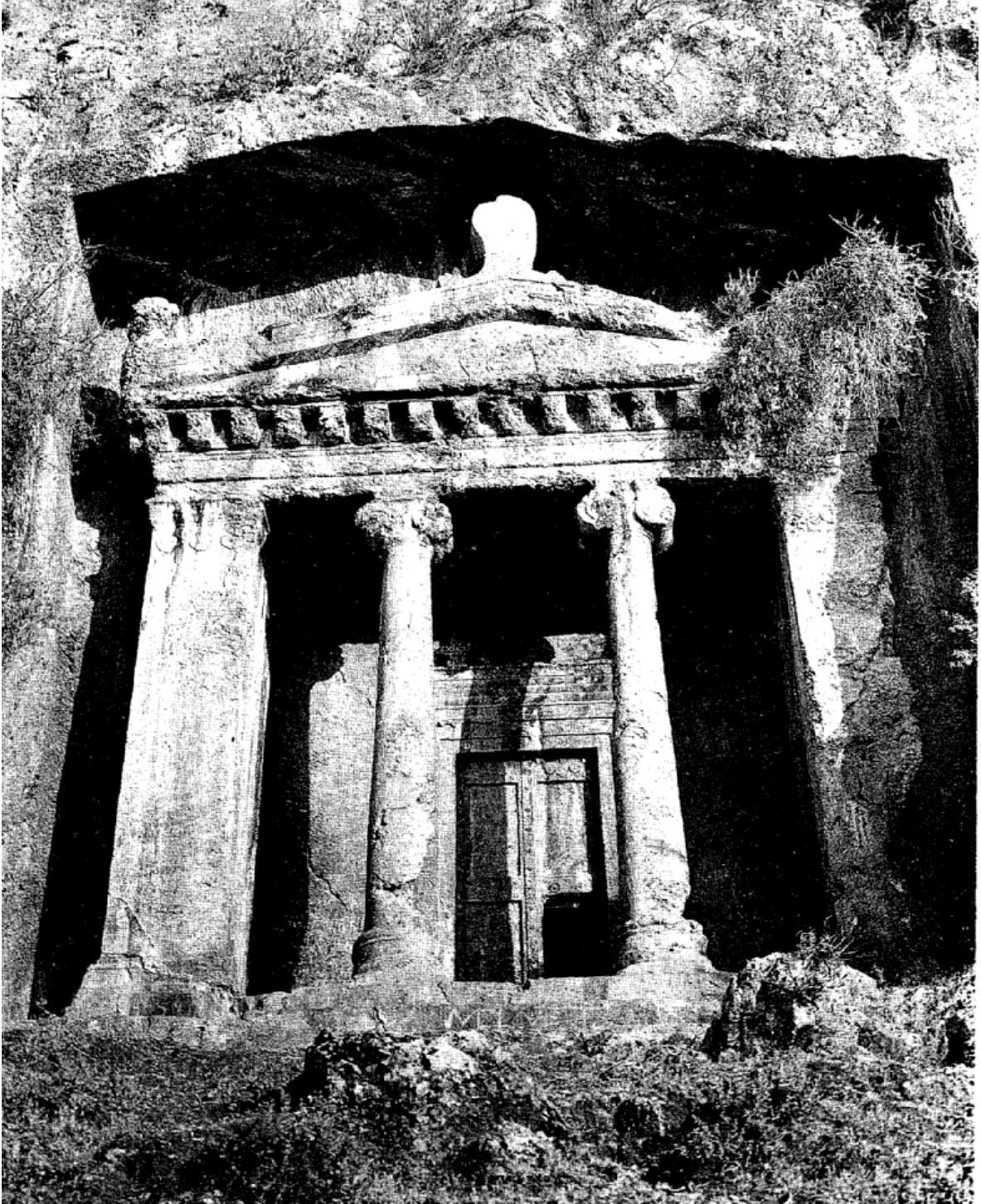

7- (Lev.4.d); İnanlıktepe’de ele geçen “Hiyeros Gamos” denen Kutsal evlilik Töreni’nin (gerdek) yüzeyinde konu olarak işlendiği değerli bir vazodur.

4 kulplu, pişmiş topraktan yapılan büyük vazo M.Ö. 18. Yüzyıldandır. (Anadolu Medeniyetleri Müzesi “çoğaltım karpostalından”)

8- (Lev. 5.a); Üzerinde sitilize geyik motifleri olan, Frig Çağı, (M.Ö. VII. Y.Y.) Alişar'da ele geçmiş. Dört kulplu pişmiş topraktan yapılmış küp, Raci Temizer, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara, 1975, s. 118.

9- (Lev.6.a);M.Ö. IV. Yüzyıla, Fethiye merkezde kayadan oyulmuş anıt mezar. Üzerindeki yazıta göre; Hermapias'ın oğlu Amynthas'ın gömü evi. Kapının sol üst köşesinde Fransız gezgini Charles Texier'in adı yazılıdır. Ekrem Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, (lev.78) s.195.

10- (Lev. 6.b) ; a) Lykia. Myra. Lykia Kaya gömü anıtları. M.ö. V ve IV. Yüzyıl. b) Fethiye Lykia tipi kaya gömü anıtları. M.Ö. V ve IV. Yüzyıl. Ekrem Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, (lev.77).

11- (Lev.7.a); Urartu sanatı'nın eşsiz eserlerinden. Hayvan heykelcikleri ile süslü tunç kazan, Raci Temizer, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara, 1975, (lev.200) s. 125.

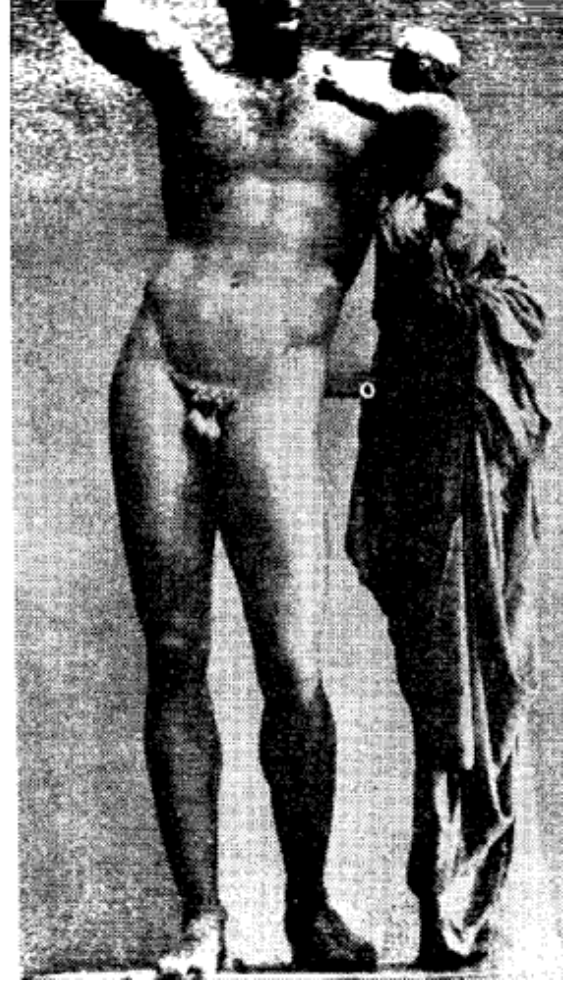
12- (Lev. 7.b); Karadeniz Ereğlisi. Tyran Başı. M.Ö. 530 civarı. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi. Akurgal E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, 1990, (lev.13) s. 204.

13- (Lev.8.a.); Sidon (Sayda) lahitlerinden: “İskender Lahdi” üzerinde İskender’i savaşırken tanımlayan kabartma. Mansel A.M., Ege ve Yunan Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 426-427.

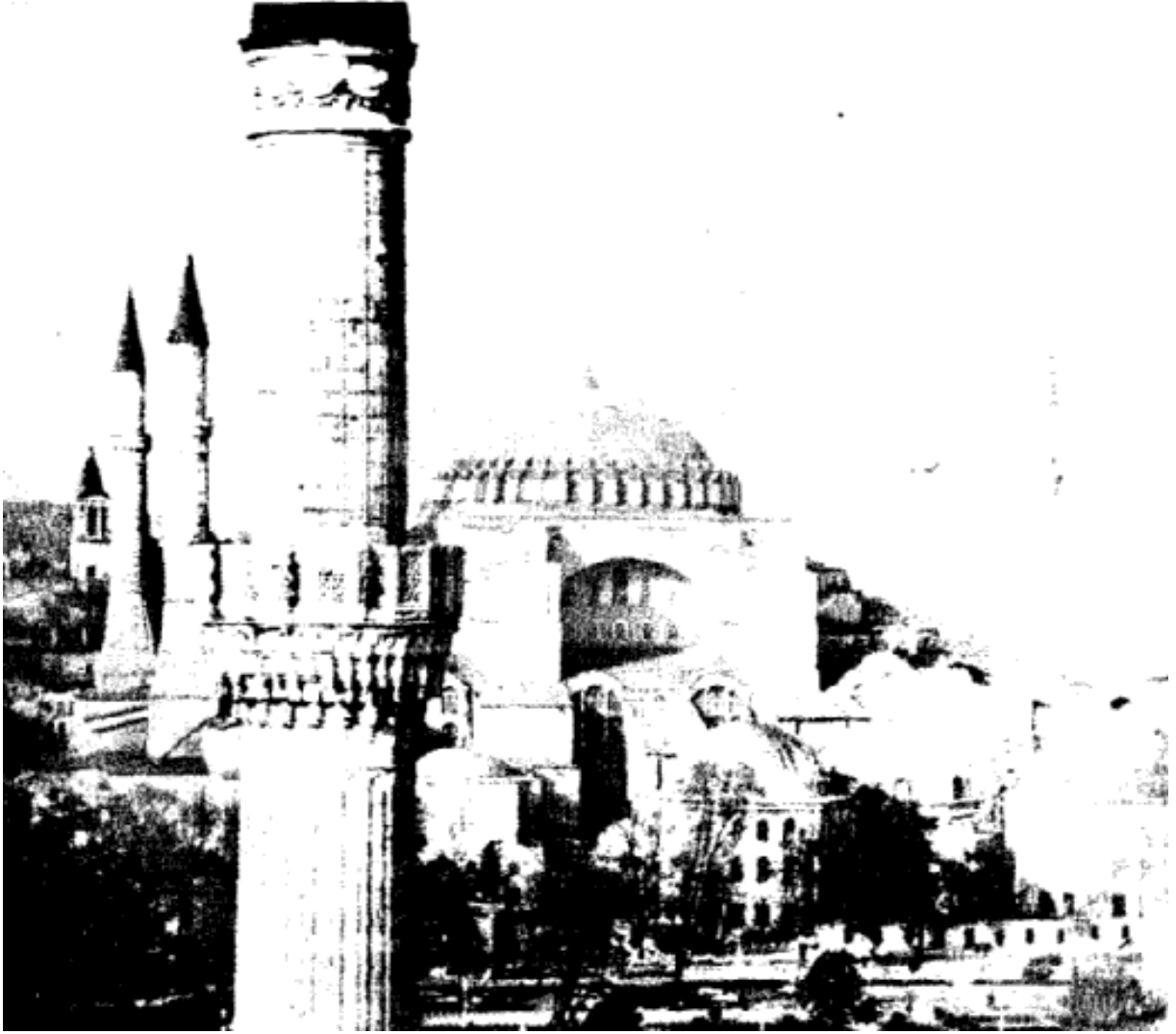
14- (Lev.8.b); Halikarnas Mozolesi, (Mausoleum). Mimarları Pytheos ve Satyros'dur. İ.Ö. IV. Yüzyılın ortası. Rekonstrüksiyon. Mansel A.M., Ege ve Yunan Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 174. Anadolu'dan British Museum'a götürülen en önemli eserler Bodrum kökenlidir. Bunlardan biri, Artemisia II'nin ölen kocası Karia Satrabı Mausolos için yaptırdığı mozaledir. Dünyanın yedi harikasından birisi sayılacak olan Mouseleum'un tepesinde Mausolos ve karısı Artemisia'nın heykelleri bulunuyordu

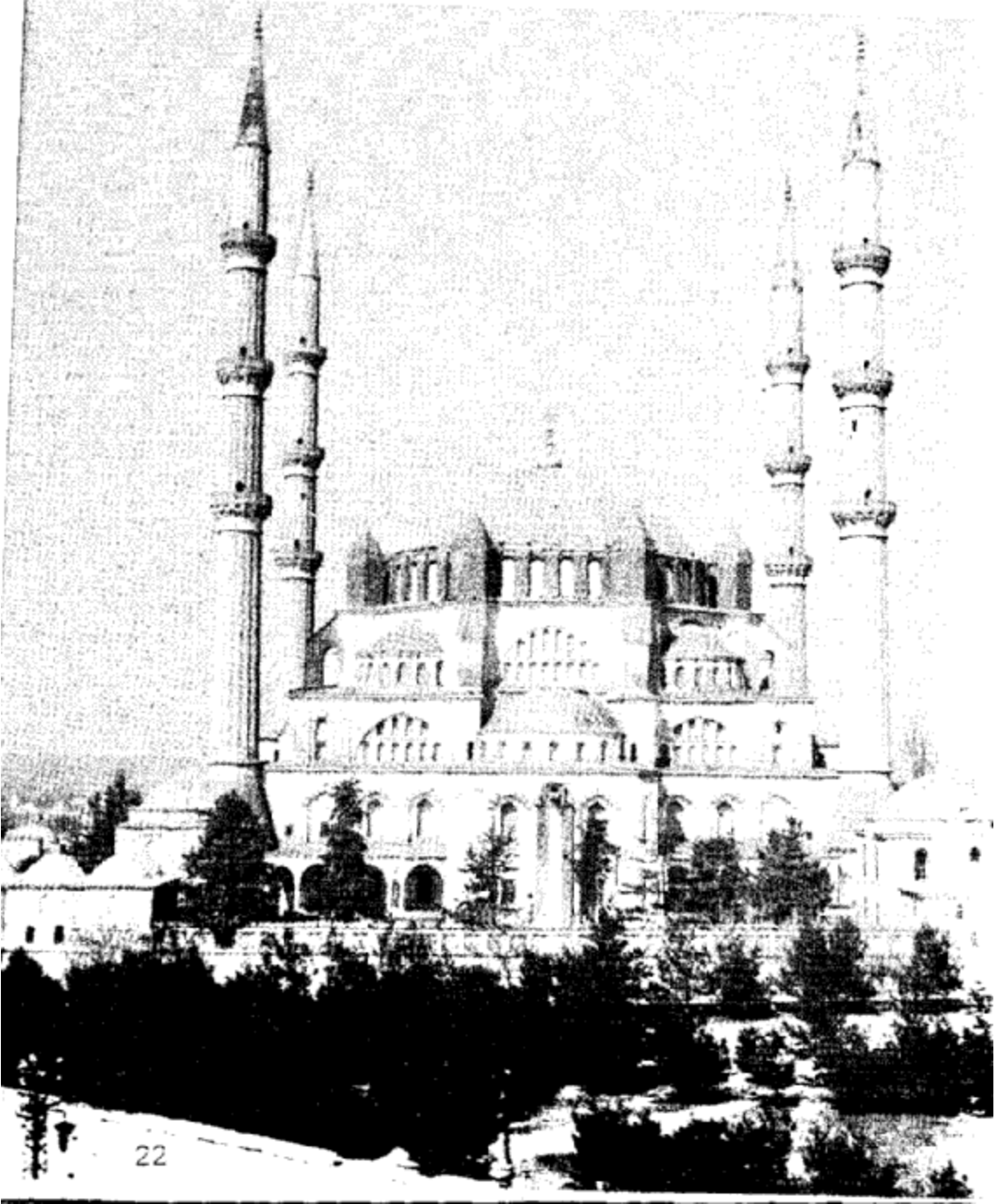
15-(Lev.9.a);Resmin solunda; Praksiteles'in kolunda Diyonizos çocuğunu taşıyan Hermes heykeli. Resmin sağında; Praksiteles'in Knidos için yapmış olduğu Afrodite heykeli. Mansel A.M., Ege ve Yunan Tarihi, TTK Basımevi, Ankara, 1988, Res.252. s. 427.

16- (Lev.10.a); Ayasofya Camii'nin karşıdan görünüşü.
www.math.umn.edu/.../marmara/ayasofya.html

17- (Lev.10.b); Ayasofya Camii, İstanbul-Turkey, Ministry of Tourism and Information, Bakanlık Hrt. Gen. Müd. Matbaası- 1972.

18- (Lev.11.a); Edirne Selimiye Camii; Osmanlı Dönemi olan eser 16. Yüzyıla ait. Müze, Sayı:1: Ocak-Haziran 1989, Res.22, s.16

د اخلیه بقه پهلینه منه

نظام خارجه

روس آتیکه انستیتوسی مقده

۱۱۶

دولتو اتق هندی

اوه سکرته دبری دولت عثمانیه نیک معاونه خیرخواهان سیده خدایه مراد ایفا سنه موفقه اولاد در سعاده روسی علم آتیکه انستیتوسنده بکره قبل تاریخ ازمنه عاقد اولاد ادره بر شعبه تائیس ایولیکلی واسپوشچنیک تائیسنده کی مقصد قبل تاریخ دو حجر ایله اولاد سازه به عاقد اولاد و محالک عثمانیه حدودی داخلنده بولنوب شمردی به قدر هدی و تنظیم بر صورتده تدقیق و مطالبه اولنیمان آمار و مباینیک تدقیق و مطالبه سنده عبارتده بولندی و ازمنه قبل تاریخ مدنیک ، جغالیق تقصیا توسع و ترقی ایولیکلی طرفه شهریه دنه معدود بولناده میریح نهزینیک مجرای جنوبی هولیسنده انستیتو مدیریتی سنه حالیه نصف تائیسنده تدقیقده اجرائی ایله تحریاته بنا شرمه ایدلک خصوصیک تصور اولدیغی و تدقیقده اولیه مذکوره نیک ایلروده وقوع بولجه تحریاته و هفتایک نره لاده موققیله اجرا اولنه بیله جکلی تعیین مدار اولدیغی و مذکور استیوجه اجرائی تصور اولاده سالف الذکر سیاحتک تاریخیه ایله تقصیه ایدیلد جک طریقک بالاخره یلیدیر بده جکلی بیانی ایله سیاحته اشتراک ایدیه جک اولاده روانک ایفای وظیفه خصوصه ماموریه محلیه طرفه ندره فطر حمله و تشریح اولدی ایچونه لازم کلنیده و صلیای مقصیه ایفای روسیه سفارتی طرفه دنه با تقریر التماس اولنقدده در اقتضای حالک ایفا و تئیم سنک انبای منول هم علیه نقه تئیم کلیدیه

امرو زمان خصوصه مهله الامرکده

خارجیه ناظری نامه

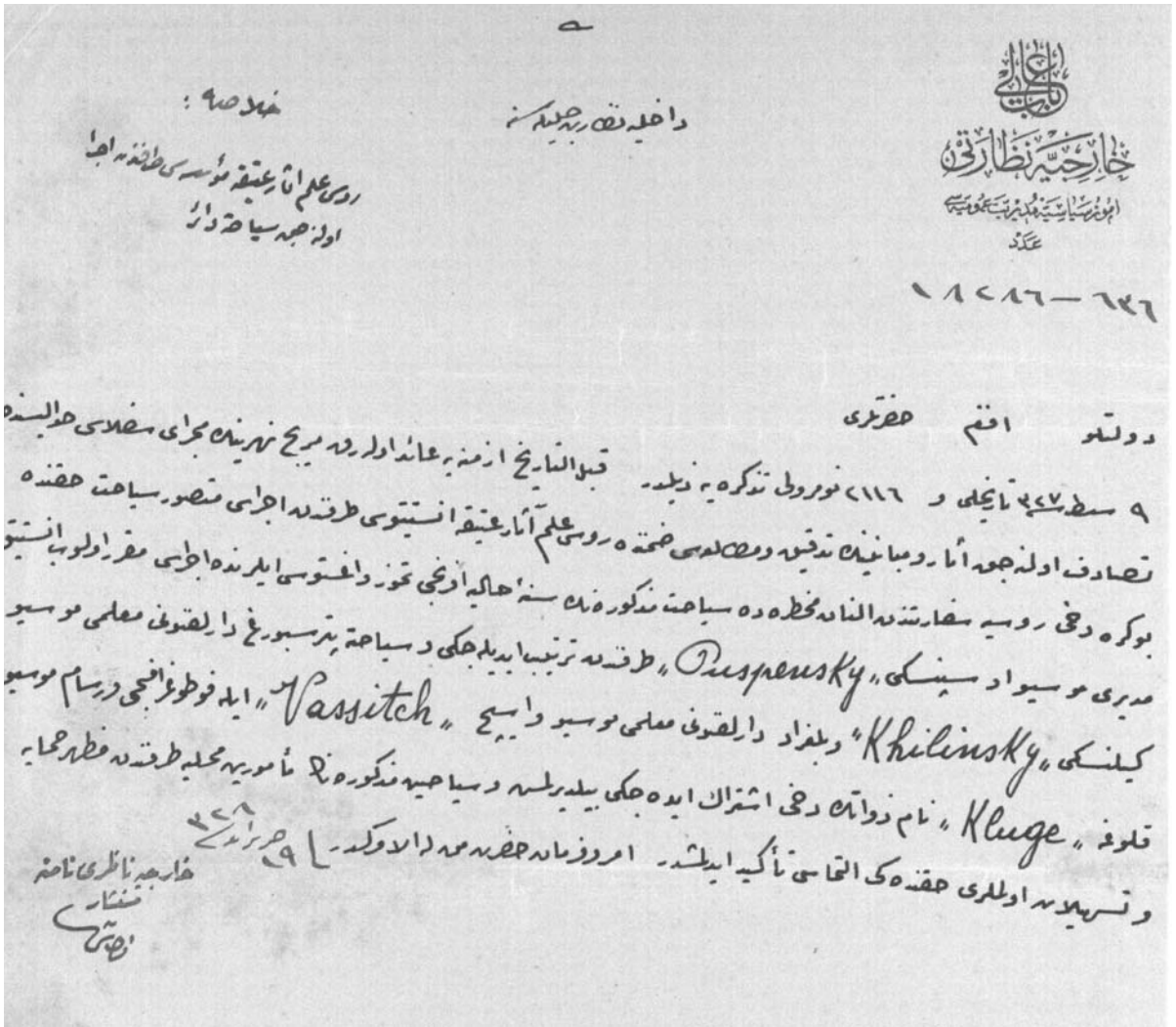
۱۱۶

19- (Lev.12.a.); BOA, DH. İD, Tarih: 1330.B.22, Vesika Adedi: 5, Dosya No: 28-2, Vesika No: 1. Rus Asar-ı Atika Enstitüsü Hakkında Rusya Sefareti'nden Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti Celilesine Yazılan yazı

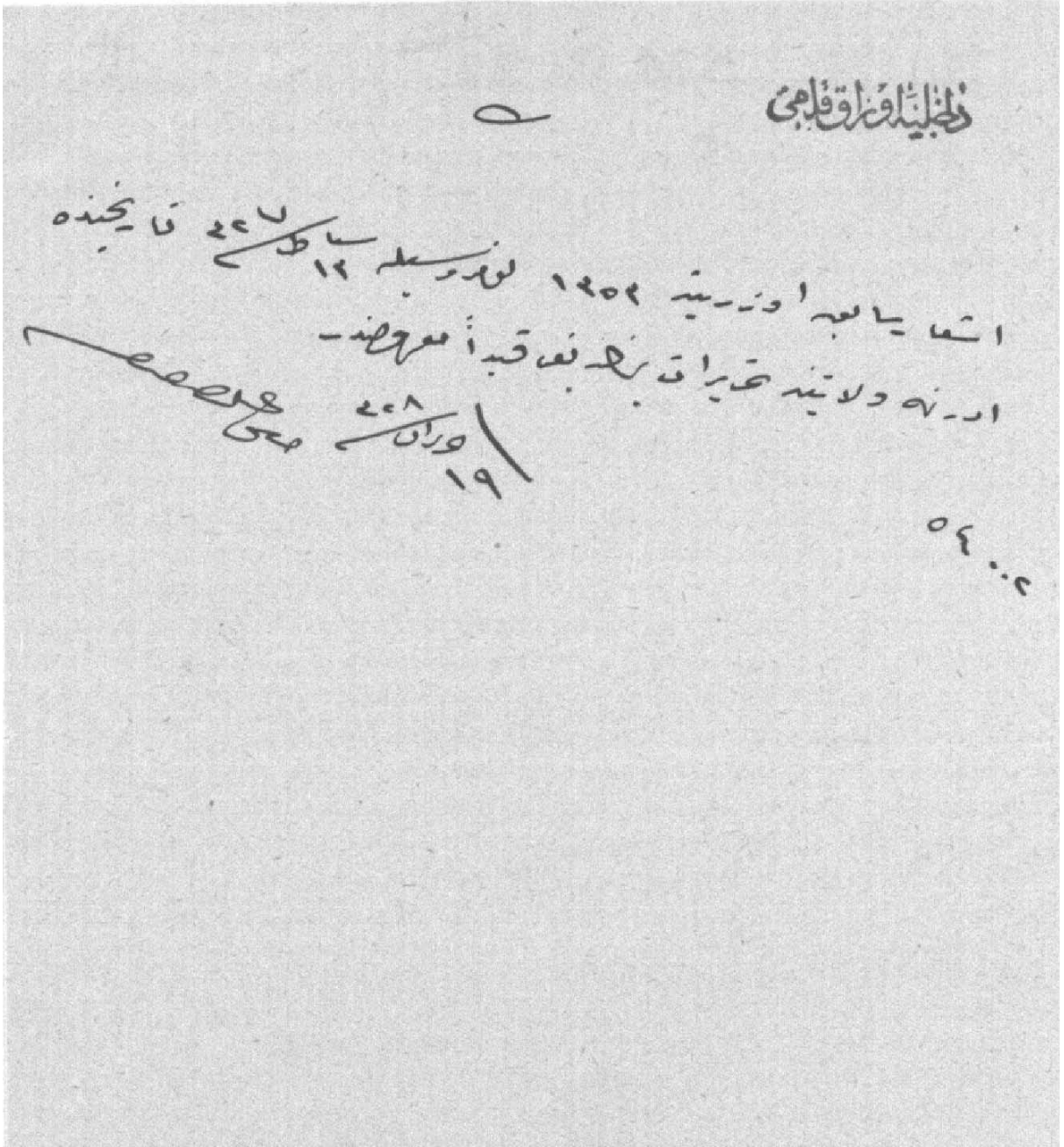
داخلیه نظارتی مخابرات عمومیہ دائرہ سی ۱ شعبہ				میزی	مسودی	اوراق نومردسی
لاجل التبیض قلمه ورودی						۱۱۶
مقابلہ ایڈنلر	۱۸	۱۷	۱۶	تاریخ تیبض	تاریخ آسوید	قلمه ورودی تاریخی
						۱۷ سارویہ ۱۲/۱۲
ارز و ولایت بریہ						
اور سنہ ۱۲۰۰ ہجری دولت عثمانیہ تک معادلت غیر متوالیہ سبب خدمات و ہر ایفانہ موصی اولان در سعادت روس علم انا عتیقہ استیونندہ بوکر قبل تاریخ از مذعیاد اولیہ و زرہ بر شہ تاسیس ایڈیکی رستوشہ تک تاسیذہ کی مفصل تاریخ دو مجرای اور اسارہ عیاد اولان در مالک عثمانیہ حدودی و ہلندہ بر یونب شدی بر قدر عہدی و منظم بر صورت دقیقہ و مصلحہ اویونان آثار و مباحثیک تدقیقہ و مصلحہ شدن عبارت بر لندی و از مذعیاد قبل تاریخ مذتیک جراری تعقیباً توسع و ترقی ایڈیکی طرفہ نہر یون معد و بولان متبع نہر تک مجرای ہولیندہ استیو مدبر تجربہ عالمہ نصف تانیندہ تدقیقات ایڈیکی تویمانہ بشکلی منصور کولیدی و تدقیقات اولیہ مذکورہ تک ایڈیکی وقوع بولہ جوہ تجربات و مصلحہ باتک زہ لردہ موقفیدہ اجر ایڈیکی تعین مدار اولیہ و مذکور استیوہ ایفای منصور بولان کلف الذکر سبب تک تاریخ ایڈیکی طریقہ بالآخرہ ایڈیکی سببہ سببہ استیوہ ایڈیکی زدالتک ایفای طبقہ مخصوصہ مایورین کولہ لرفلندن نظر جماریہ و سربلات اولاد قلمتہ روسیہ فارقی جاتیدہ با تفریق اس کندی فارجمہ نفرت عہد شدن کمان مذکورہ و کئی خطہ وین دورت کورہ و کورہ ایڈیکی اشک تقضاتک ایفای و کورہ سبب تک نفرت سار ایڈیکی کورہ ایڈیکی ایفای منصور ہنر بولہ بایدہ						

مہلومہ
روس آثار عتیقہ استیو کا عہدہ

20- (Lev.12.b.); BOA, DH. ID, Tarih: 1330.B.22, Vesika Adedi: 5, Dosya No: 28-2, Vesika No: 1. Hariciye Nezareti tarafından Dâhiliye Nezaretine iletilen Rus Asar-ı Atika Enstitüsü'nün Meriç Nehri taraflarında Araştırma yapmak konusundaki Yazı.

21- (Lev.12.c.); BOA, DH. İD, Tarih: 1330.B.22, Vesika Adedi: 5, Dosya No: 28-2, Vesika No: 1. Rusya Sefareti'nden alınan yazıda Enstitü'nün gezisine katılacak şahısların isimleri bildirilmektedir.

22- (Lev.12.d.); BOA, DH. İD, Tarih: 1330.B.22, Vesika Adedi: 5, Dosya No: 28-2, Vesika No: 1. Edirne'ye gönderilen yazı kaydı.

معرفت
 چو کینه لر بر کرد
 روس جزیره سنه بصد امان عقیقه ناک رسنی اظه اوزره بطرفه کلمه اولاده قرنه روتی نه سنده مپوسا نون حق حق کتسه و سبار
 یو بولده امرانه سرمنی و کاتبان هیاری اوزرینه معاینه و تریسم لوزمده لوزمنی؛ عامه عا که نه دتر کرا لوزمنی اوزر سرمنی نظورده جیلین طرفه اولاده
 مو لوزم اینه نصیبیه قرنیجی جانب سفارته اولاده اولیغی بیله عاییده تریسم محنت لوزم و تقرعات حق کون بولده نصیبیا بیجا
 ایچیکنه اولکی امرانغا اصفا لرینا احکام طبعیه سنده اولاده رفصه نه و بول مو لوزم حق ابراهیم سبده ماسعه اولیغی باریج بولم تر فورد
 اولاده فرمائش سرمنی جمیعده مال منیفی مرکز ازی بولم اشته بومصول مو لوزم کدوسه بصد مرتبه تیرلاره دفعنی سردویا دایله
 روس قلمه سیکتسی ققنوغنه افقه بن لرینا دفع اولاده اجنبیه و هنزری بونصیبیه سبب و بر سبار طبعه امرانغا عقیقه زور داری اوزره
 حکمه اوله جیفه مو طعمی عا خدیو باریج بوزرقه ادب بوز اوزرینا صرفه و اولو کلامه لایق
 وقف آره ۱۳۳۲
 محمد

23- (Lev.13.a.); BOA, A.MKT.UM., Tarihi: 1274.Z.25, Vesika Adedi: 1, Dosya No: 315, Vesika No:33. Mösyö Salzman'ın çalışmalarında açıklık olmadığına dair Padişah'a yazılan yazı.

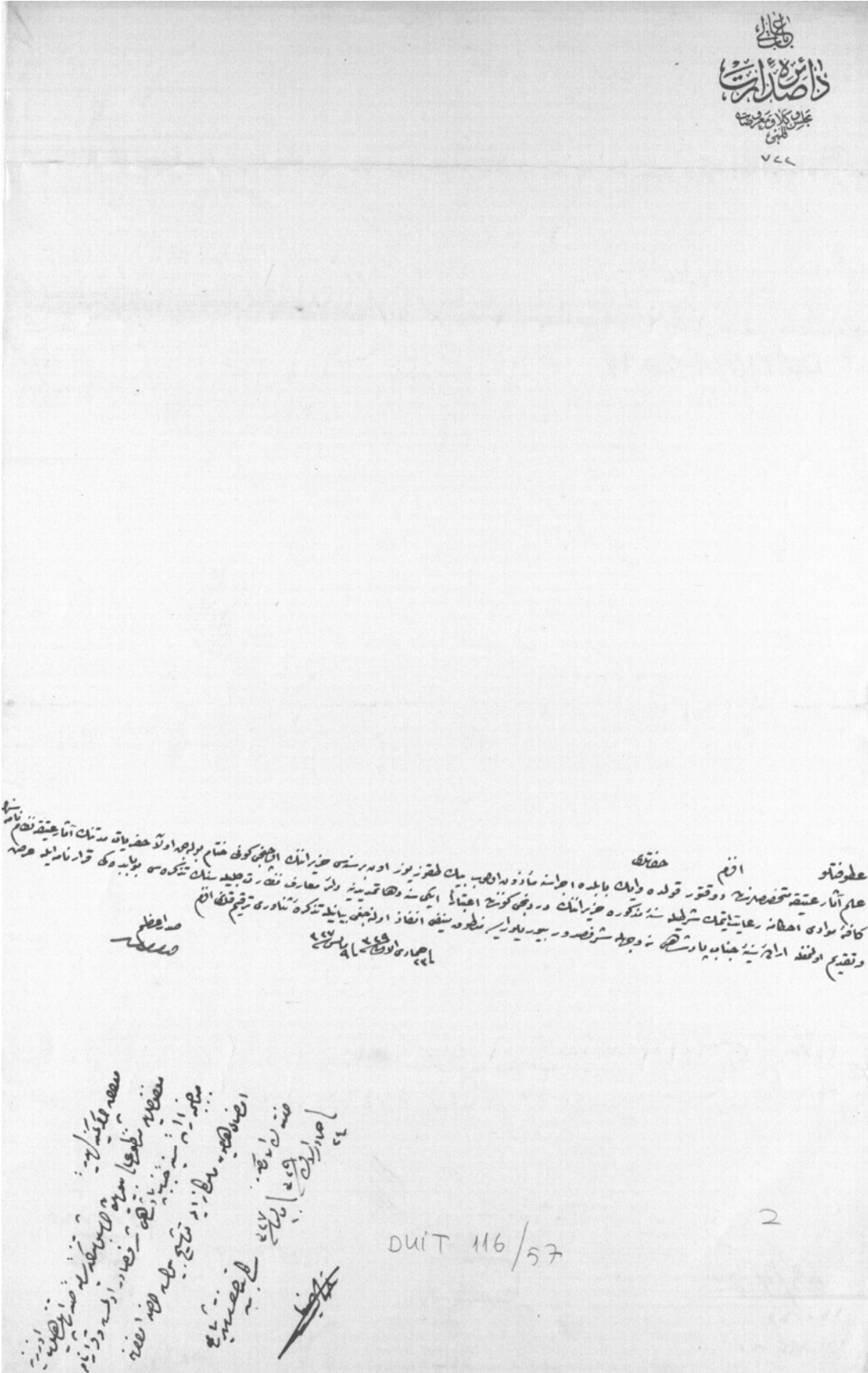
دولت
وزارت عدالت
آذربایجان شوروی
۶۶

دولت اقدم حضرت
معارف رتبه بیست و نه باورود شری دولت حواله اولنامه شماره اورزیم تعلیمات دانه سنه تعلیم و لغا عصبه و تقدیم قضاه مصطلحه کورس لیبی و جرحه بابل شری
قرار سنه حفریات مازونه موسی فولادی رخصتاسی مدق ۶۶ مارش ۱۹۶۶ تاریخچه ختام بولدیفه و معین ابراهیم هرنز آتاک حفریات ابع ماسنه جنی انا عبقرقه ماسدس
اگهان نه نوبه عجانید ایملک شریله رخصتاسی مدنت برنده ها ندیدی حضرت ملک نقد رتسا ابراهیم حوالی شماره قلمه اولغله اولدیجی هرنز و جرحه اردن سنه حضرت خاقانی
ترتیباً جرحه بر ابر شریله منقب انقاز ایملک بیلجه شماره ماسوری شری اولدی اقدم ابراهیم ابراهیم
صدر اعظم
شهره

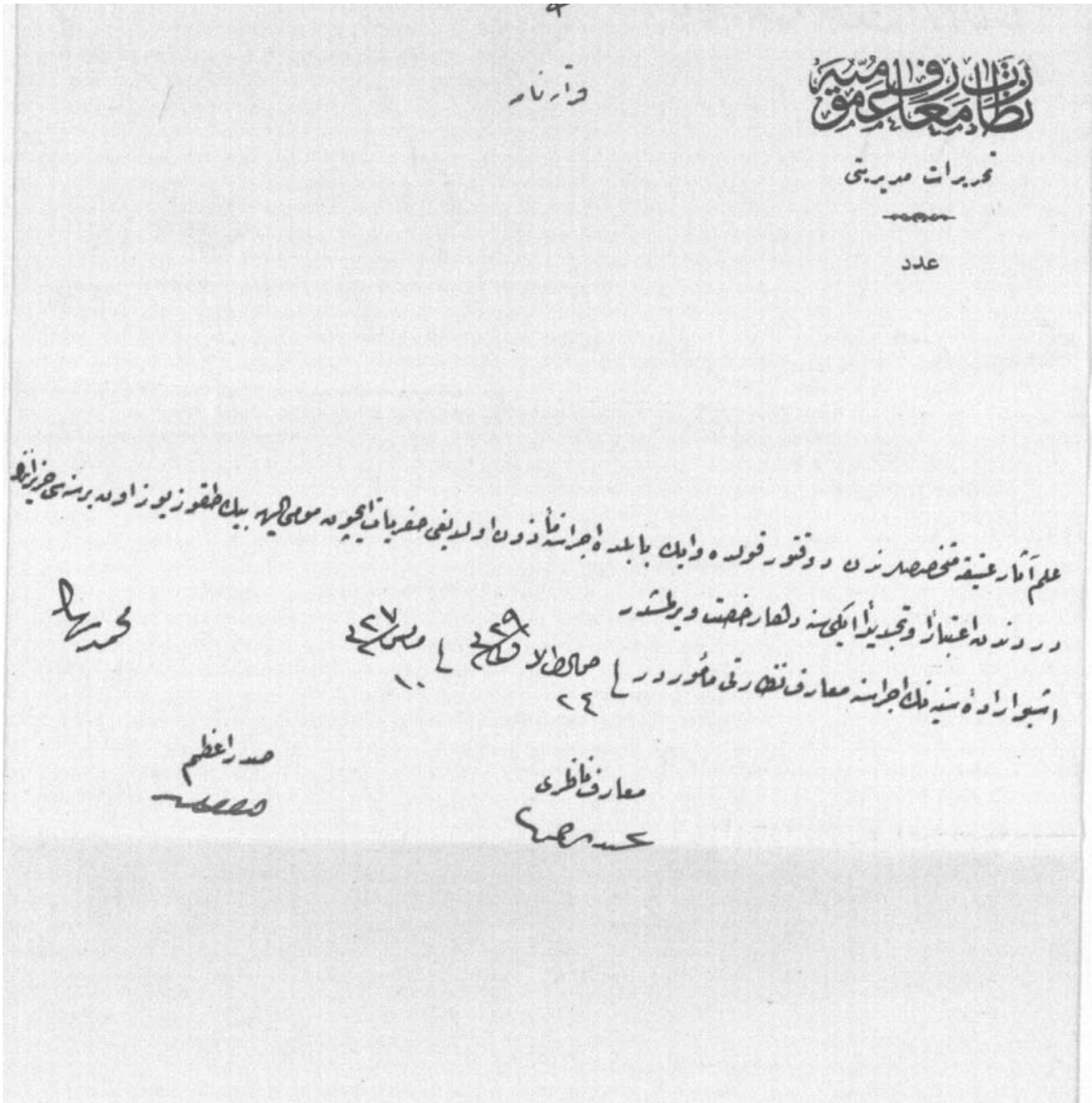
مردم
رسیده دست
صدایا
بیلجه
ایملک
شهره

DUIT 116/63

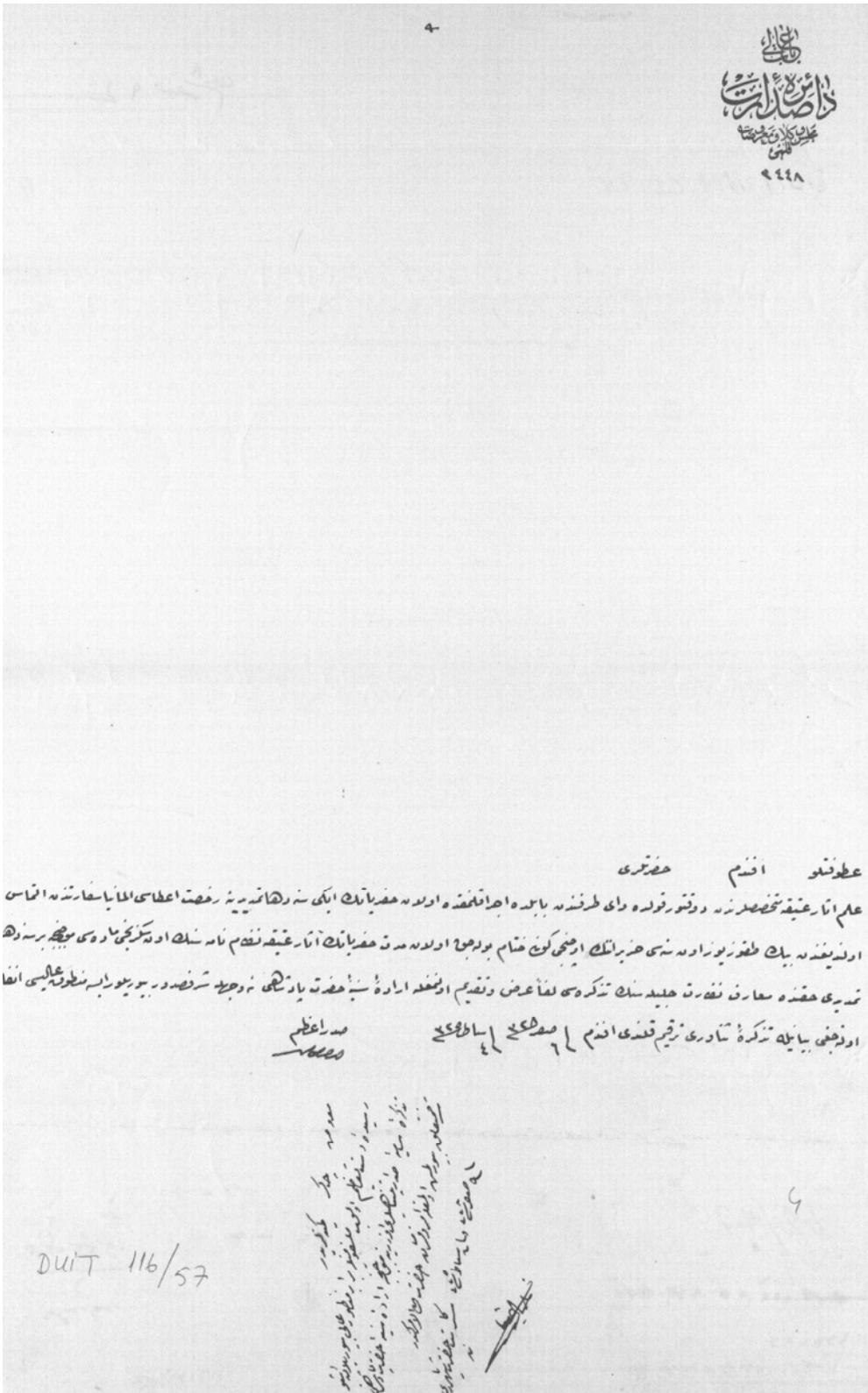
24- (Lev.14.a); BOA, DUIT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 63, Belge Adedi:1, Varak:1, Tarih: 1321.S.20, Orijinal kayıt No: 62/4-13. Koldaway'ın Kazı ruhsatının 1906 yılından itibaren 1 yıl daha uzatılmasına dair yazı

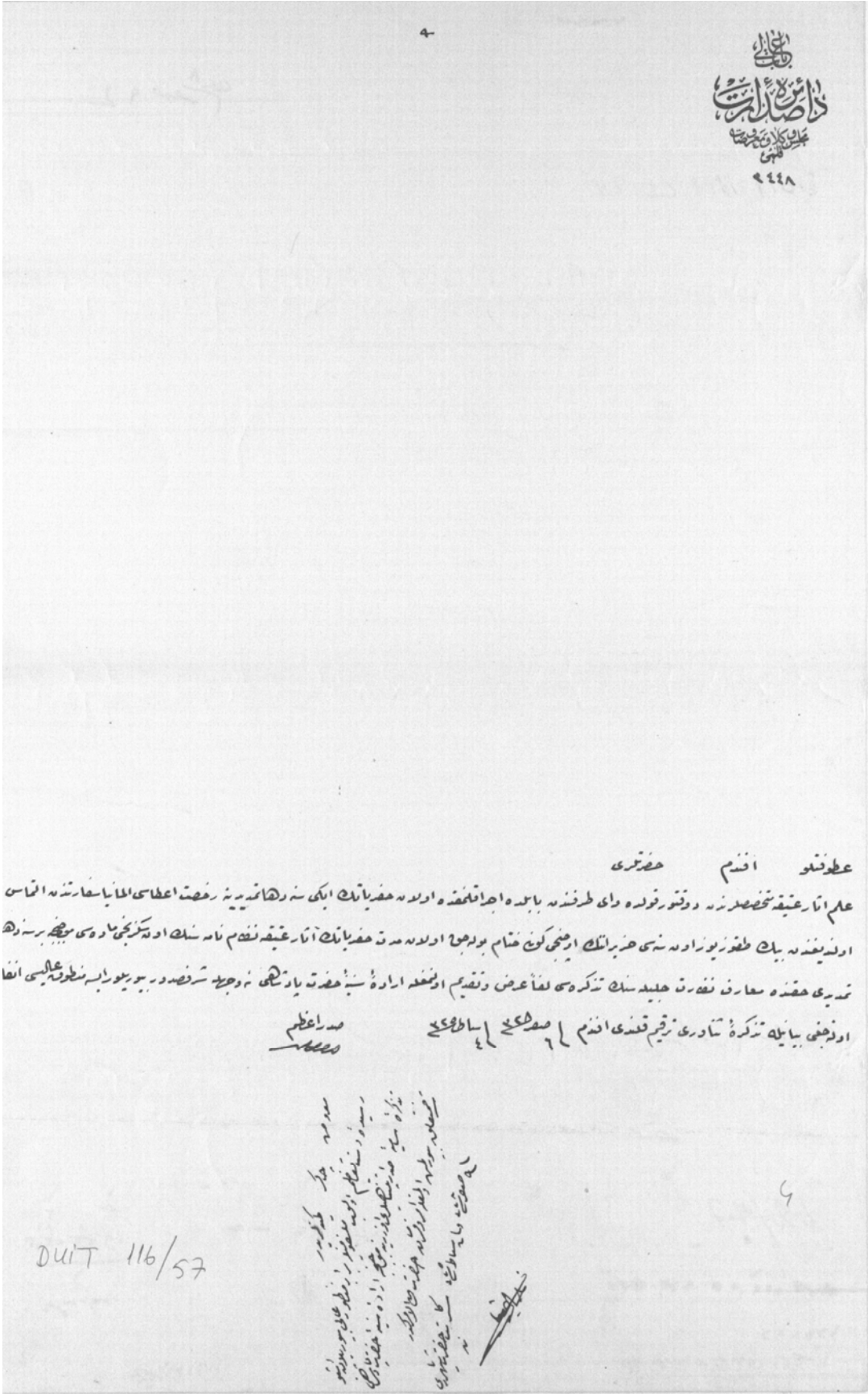
25- (Lev.14.b.); BOA, DİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 57, Belge Adedi: 5, Varak: 5, Tarih: 1329.Ca.24, Orijinal Kayıt No: 62/4-7. Mösyö Koldaway'ın kazı süresinin 2 yıl süreyle uzatılmasına dair yazı

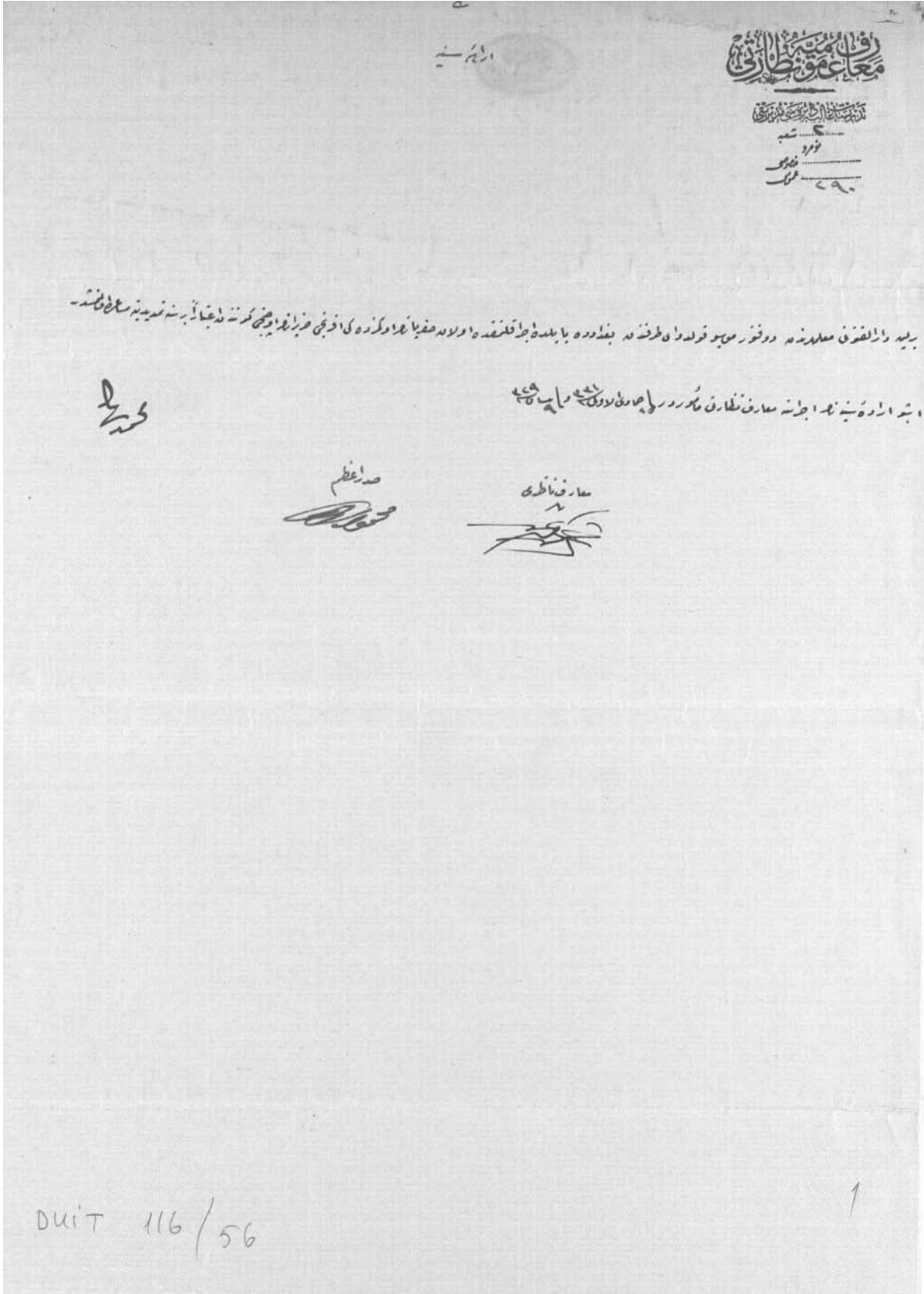
26- (Lev.14.c.); BOA, DİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 57, Belge Adedi: 5, Varak: 5, Tarih: 1329.Ca.24, Orijinal Kayıt No: 62/4-7. Mösyö Koldway'ın Kazı süresinin uzatıldığına dair cevap yazısı.

27- (Lev.14.d.); BOA, DUIT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1331.Ca.15, Orijinal kayıt No: 62/4-6. Mösyö Koldaway'ın 1909'daki Kazı süresi uzatma Yazısı.

28- (Lev. 14.e); BOA, DUIT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1331.Ca.15, Orijinal kayıt No: 62/4-6. Mösyö Koldway'ın 1913 tarihli kazı süresinin uzatılması için talep yazısı

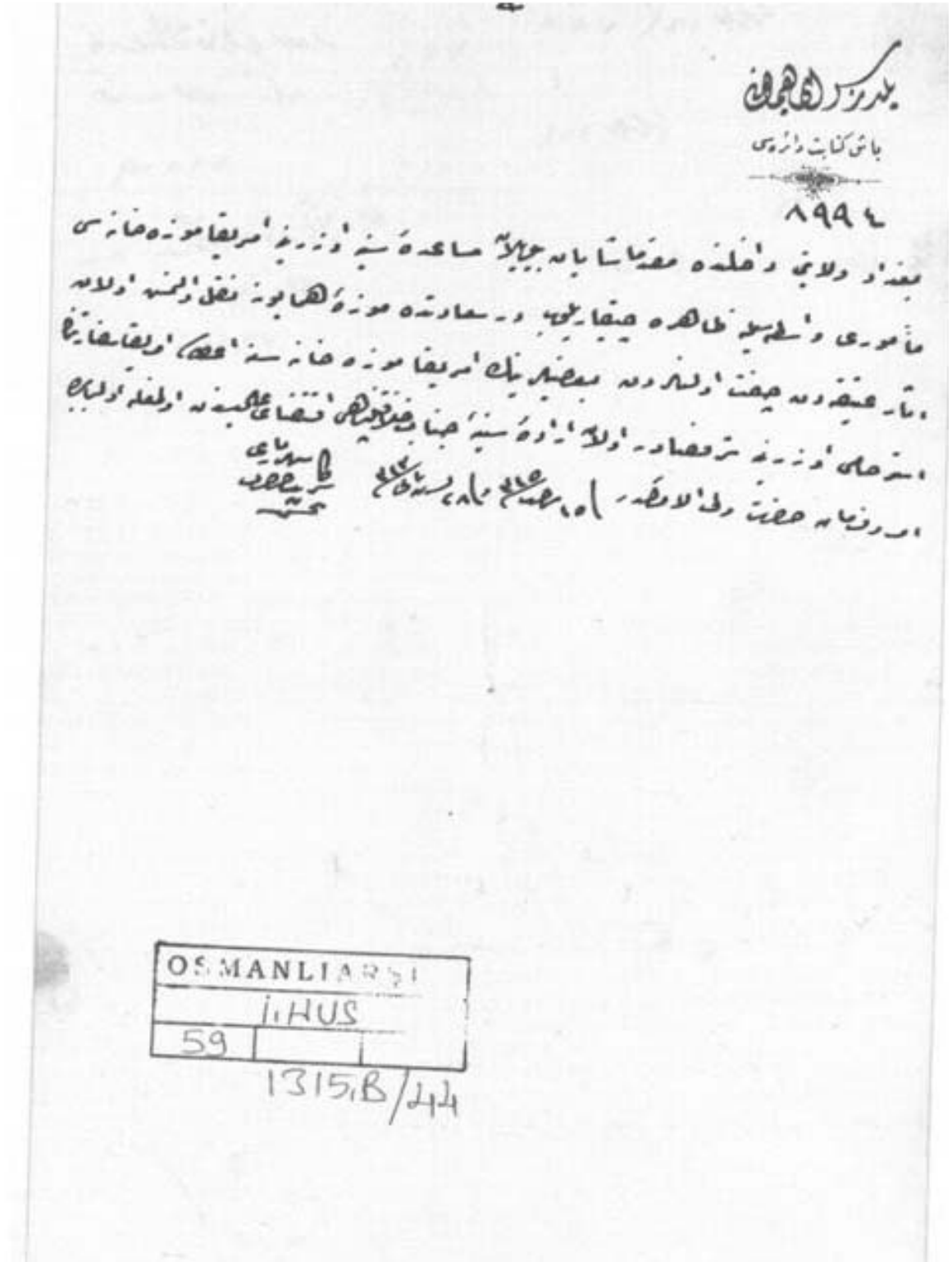

29- (Lev.14.f); BOA, DUİT, Dosya No: 116, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1331.Ca.15, Orijinal kayıt No: 62/4-6. Mösyö Koldway'ın 1916 kazı süresinin uzatılması yazısı

2
تلفظ

راخایه سئوی قلم				راخایه سئوی قلم			
تاریخ ثبت	محل ثبت	محل ثبت	محل ثبت	تاریخ ثبت	محل ثبت	محل ثبت	محل ثبت
				1106			
				موصوفه قوری نیه سینه آما غنچه خفایه تا مذون بوناه مرید لوسونک اکمال مرتبه بنیاده عزیت ایلمی مومن سویت بر نه بکجه الله عزوجل ده بدر لیکتیک برای مملوهای بیانه ایشار قهری قهری			

30- (Lev.15.a.); BOA, DH. MKT, Dosya No: 933, Gömlek Sıra No: 40, Belge Adedi:2, Varak:3, Tarih: 1322.Z.16, Orijinal Kayıt No: 34555. Bu belgeden Koyuncukta Tomson (Thomsen?) adında bir İngiliz'in de kazı yapmış olduğunu anlıyoruz.

32- (Lev.16.a.); BOA, İ.HUS, Dosya No: 59, Gömlek Sıra No: 1315.B/44, Belge Adedi: 1, Varak: 1, Tarih: 1315.B.15. Padişah'a sunulan Yıldız Saray-ı Hümayun-u Başkitabet Dairesi'ne Yazı. Amerika Müzesi'nin gönderdiği ve Amerika Sefareti (Elçiliği)'nin aracılık ettiği yazısı.

موسو راسام حذرة العربة والاشيخه لبرسيه اوردو اذلا موجود ارماع محمد علي نوري		تاريخ	مبلغ	تاريخ	نوع
انكوه عازم لقه لقه درون تا سيبه ه تا مور با شرح تاريخه سوسه - اسام - ن انگيز سوزده خازنه ناز انكوه حذرة العربة نار حقه نوره ايله لقه خ حازه ياردن طبع درجه اوزون نار انگيزه تاريخه سوسه استناده اوردنه احمد بيرتو نار حاليك حذريه سوسه استناده اوردنه احمد بيرتو بيرتو ايله انكوه باجه بيرتو باجه بيرتو لله ياردن خ مور اوزون بيرتو حالي قبه ايله خ اوردنه حذريه بيرتو اوردنه حذريه بيرتو بيرتو بيرتو حذريه اوردنه بيرتو حذريه سوسه حذريه حذريه حذريه حذريه حذريه تاريخ بيرتو خ حذريه					

33- (Lev.17.a.); BOA, HR. TO, Dosya No: 261, Gömlek Sıra No: 40, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1884.1.5, Orjinal Kayıt No: 258. İngiliz Müzesi adına eski eser kazısı yapacak olan Mösyö Rassam için izin belgesi.(1. Sayfa).

Constantinople
June 10. 1860.

Sir,

The active encouragement given by the Porte to the researches carried on at Nimrud, a few years ago by Mr. Layard, which led to such valuable discoveries of specimens of ancient art, - an encouragement which Her Majesty's Government did not fail highly to appreciate, will, doubtless be fresh in Your Excellency's recollection. - And I am, therefore, the more readily induced to appeal to the good

His Excellency
Fuad Pasha

Office

— — — — —

35- (Lev.18.a.); BOA, HR. TO, Dosya No: 234, Gömlek Sıra No: 11, Belge Adedi: 2, Varak:4, Tarih: 1860.6.10, Orijinal Kayıt No: 258. Osmanlı topraklarında çıkan eserlerin madeninden yararlanmak amacıyla eserlerin yok edilmesine dair İngiltere Elçiliği aracılığıyla gönderilmiş olan bir belge yazı.

Officers of the Ottoman Government on this occasion, to preserve some interesting relics which have been recently found at Van.

They consist principally of a fine bronze human-headed bull, about three-fourths the size of life, a large winged eagle, and two coiled serpents, - all of the same metal.

There is, I fear, good ground for believing that the Governor of Van, - ignorant, perhaps, of the value of these antiquities, in a scientific point of view, - has sanctioned their being, in part melted down, in order
to

to utilize the substances of which they are composed; - I have, therefore, to beg Your Excellency to be good enough to send as soon as possible the necessary instructions to The Pacha, in order to prevent any further injury to such interesting objects.

I have the honor to be,

Sir,

Your Excellency's
most obedient and faithful servant

Henry L. Bulmer

36- (Lev. 18.b.); BOA, HR.TO, Dosya No: 234, Gömlek Sıra No: 11, Belge Adedi: 2, Varak:4, Tarih: 1860.6.10, Orijinal Kayıt No: 258. Osmanlı topraklarında çıkan eserlerin madeninden yararlanmak amacıyla eserlerin yok edilmesine dair İngiltere Elçiliği aracılığıyla gönderilmiş olan bir belge yazının devamı. (Sayfa 2).

داخلیه نظارتی عبارات عمومیہ دائرہ سی				میشی	مسودی	ایوانی و سرودی
لاجل التیض لله ورودی					۱۳۲۳	۲۴۹۹
مقاله ایندلی			بند و برون و کاتبه	تاریخ تیض	تاریخ کسود	لله ووردی تاریخ
				۱۳۲۳	۱۳۲۳	۱۱
علم آثار خفته حفرة ردفو - قول دی فرغید باندو اج حفرة اوتو دایر دها تدیر رفقة اعصک المیا سفارده اساس ارتنا حفیانه مدی بد حفرة بود اوتو دایر دها ایچون کن صلح بوجوه خیم آثار خفته نه مازده اوتو سدن مایه بیچو بزر دها تدیری نقد صرف نقد جیدانج دفوق بول استار اوزیه بالاسیله اوزیه سینه جیدانج اوزیه نزدود بوجوه نقد س ایلام خلیج کیفه ایدوکی باتلقه سیه از بار بوجوه اظنه ایلام تیس						

38- (Lev.19.a.); BOA, DH. MUİ, 1328, S. 17, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 69-1, Vesika No: 45. Koldeway'ın Babil'de yaptığı kazının ruhsat süresinin uzatılması hakkında Padişah iradesine başvurulması konulu belge.

باب عالی
تجره اداری
نمبر ...
...

خبریاتی اجرا اولیة هیئت ساری کلده
 محال ساری هیئت کلونی سوزه فاهه اضلحه و کلهی تاخیقی مقامات سوره ساری اعطانه کلمتیه
 دولت و ساری

ایندکی ایجه اولیة کلونی اجرا اولیة هیئت ساری کلده
 و قوف و معلومات ساری بر قوف و قیوم ساری ساری ساری
 خبریاتی ساری لایحه ساری اولیة ساری ساری ساری
 ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری

ایسره ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری
 ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری

ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری
 ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری

ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری

ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری

ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری

ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری

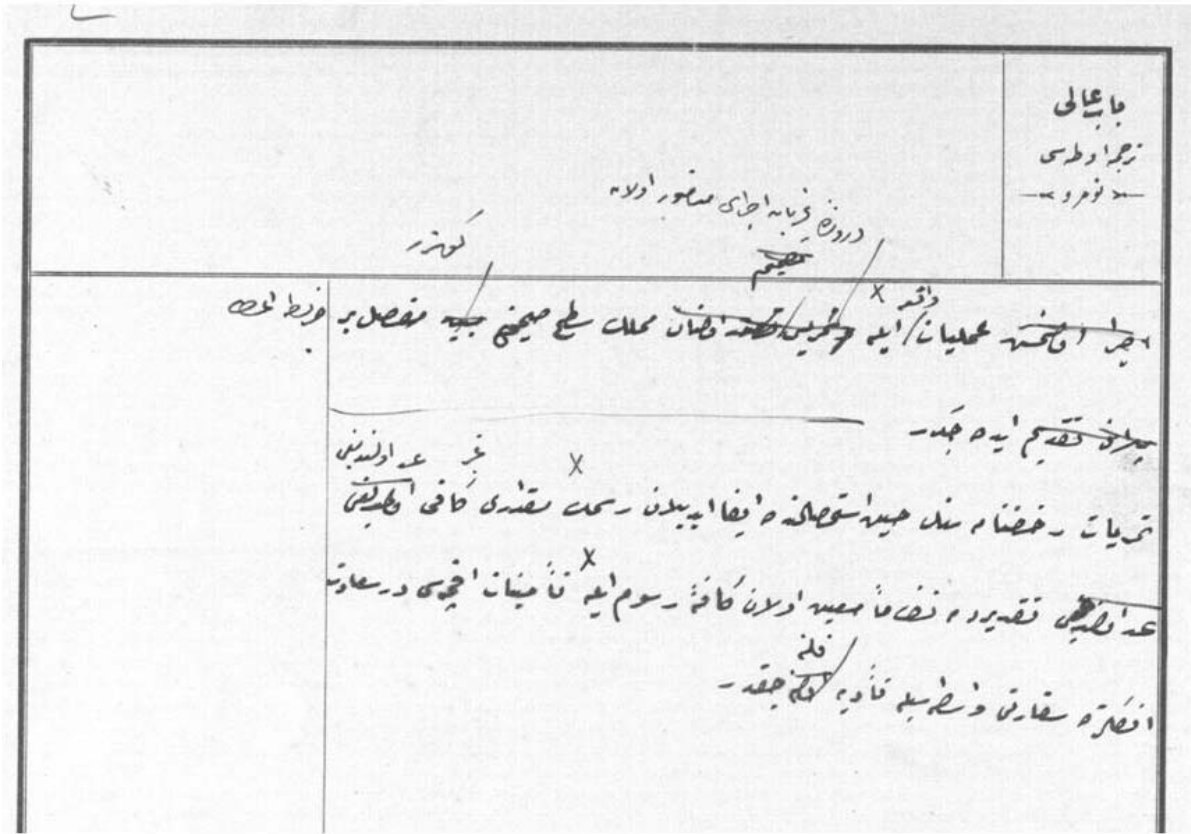
ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری

ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری

ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری

ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری ساری

41- (Lev.20.b.); BOA, HR. TO, Dosya No: 264, Gömlek Sıra No: 10, Belge Adedi: 2, Varak: 4, Tarih: 1889.8.29, Orijinal Kayıt No: 258. İngiltere Müzesi'nin İngiliz Elçiliği'nin aracısı olduğu, Bağdat ili yakınlarında kazı yapmak için izin istemi konulu yazının 2. sayfası.

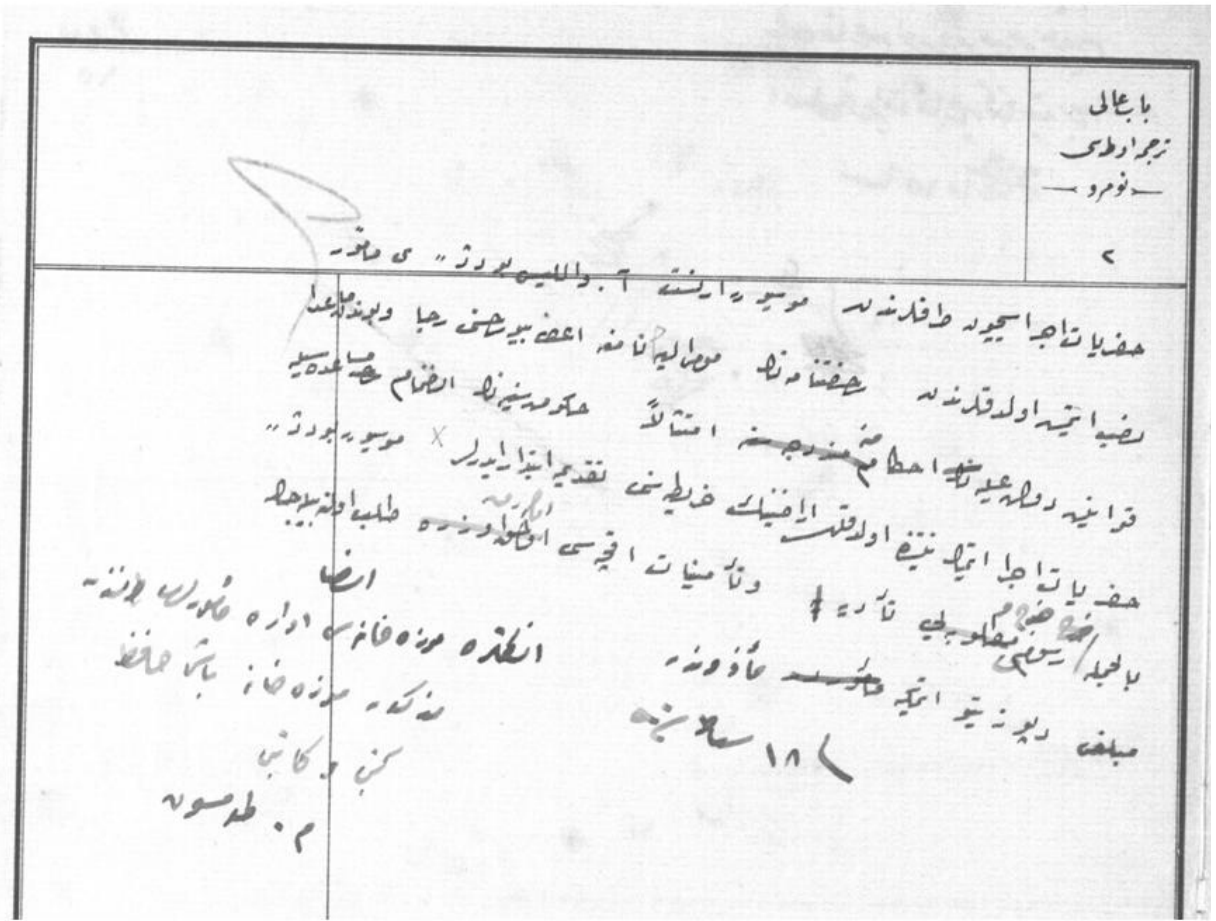
43- (Lev.21.b.); BOA, HR. TO, Dosya No: 264, Gömlek Sıra No: 10, Belge Adedi: 2, Varak: 4, Tarih: 1889.8.29, Orijinal Kayıt No: 258. İngiltere Elçiliği'nin çevirisi yapılan telgrafında Babil ve Asur Şehirleri'nin kuzeyinde 2 sene kazı yapmak için izin istemi yazısının 2. sayfası.

باطل زبردوس -نومو-	ترم حركه	صحيح	در... انار عبقه خفیات اجرای... حادو انگزه سوزه خارسه سوزانده است... در سوزیه سوزانده است و... ایسه اورنده رخضاه سوزانده ناز اعنه اولسه دان

نقشه شماره ۱۰۰ ماریخ نایجید انگزه سفارتنه به وار اولد به نقدهك تبرجیه -

دیه... ده آتا عبقه خفیات اجرای...
 سوز خاز داره یامورلینک استعانه سید مورالینک خفیات اجرای...
 فریطه سینه باقیه شو لهجه لاریجان ماریک دو سوزیه به اخذاتیه اولینجه...
 سوزگور استعانه معده سینه معلوم علقه اسفانزه سید بوردیه حین وجه...
 سوز حارتنه... والیب بوردیه...
 رخضاه رنگ...
 اعنه بویسه اولد...
 آرد سوز اولد...
 رخضاه سوز...
 ارضای خنده...
 انگزه سوز...
 بخارک...
 آتا عبقه...
 به رخضاه...

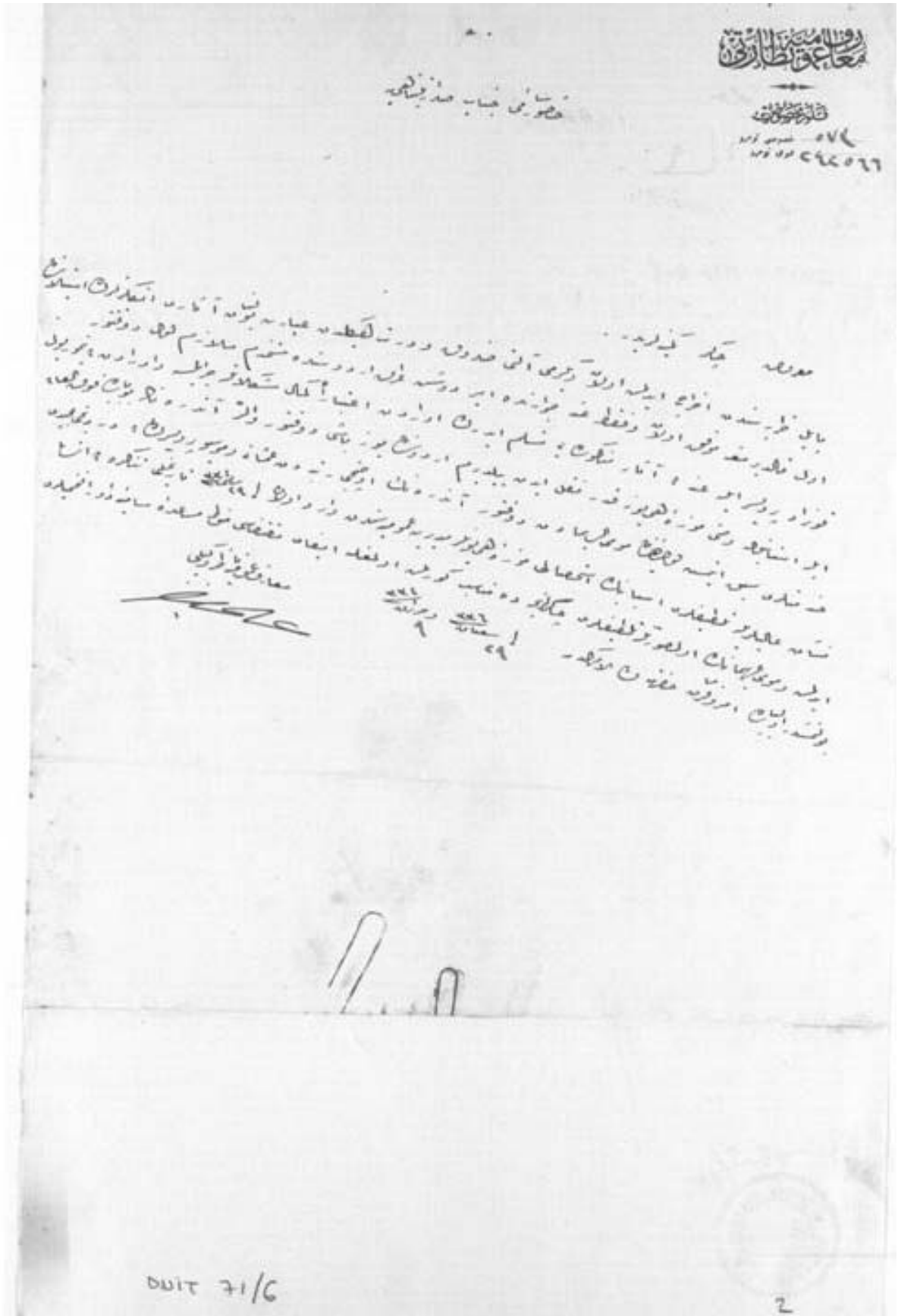
44- (Lev.22.a.); BOA, HR. TO, Dosya No: 264, Gömlek Sıra No: 28, Belge Adedi: 1, Varak:2, Tarih: 1890.3.20, Orijinal kayıt No: 258. İngiltere Elçiliği aracılığıyla gönderilen ve Bağdat'ın güneybatı ucundaki Diir'de kazı yapmak için izin istemi belgesinin 1. Sayfası.

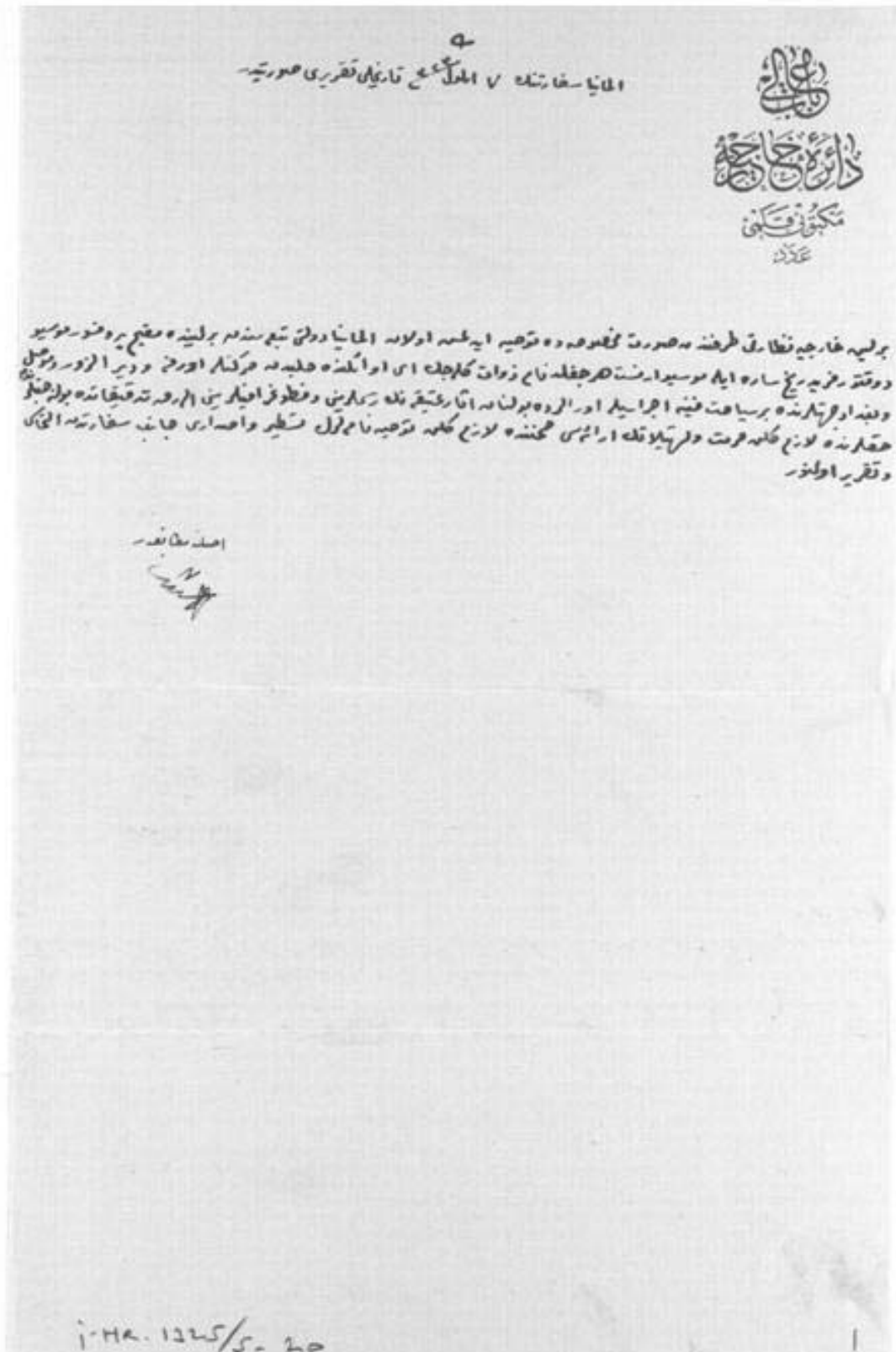
45- (Lev.22.b.); BOA, HR. TO, Dosya No: 264, Gömlek Sıra No: 28, Belge Adedi: 1, Varak:2, Tarih: 1890.3.20, Orijinal kayıt No: 258. İngiltere Elçiliği aracılığıyla gönderilen ve Bağdat'ın güneybatı ucundaki Diir'de kazı yapmak için izin istemi belgesinin 2. Sayfası.

نومرد	تاریخ	مبهم	صحيح	شرح
موسیو راسام جزیره العربیه و تاریخچه کوسرا لویه اراپ جزیره ارمایه تجدید الحفظ				
انگیزه سفارت نامه ای که در روز بیست و نهم ماه کانون سال ششم تاریخیه موسیو راسام " ن انگیزه مرده فایده نامه انارده جزیره العربیه دوره حقیقه نموده ایله نقشه ای صخره یادون ملک درجه اولی لایحه انظره تاریخیه ایله مستند شده انارده احصا میری نزه عالیله تجدیدی استعانتیله ایله ایله ایله ایله ایله برنده ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ملکته بارشده ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله برایه ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله برایه ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله تاریخ بر سرکار ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله اصولیه ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله جانبه بارشده ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله تاریخیه ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله ایله				

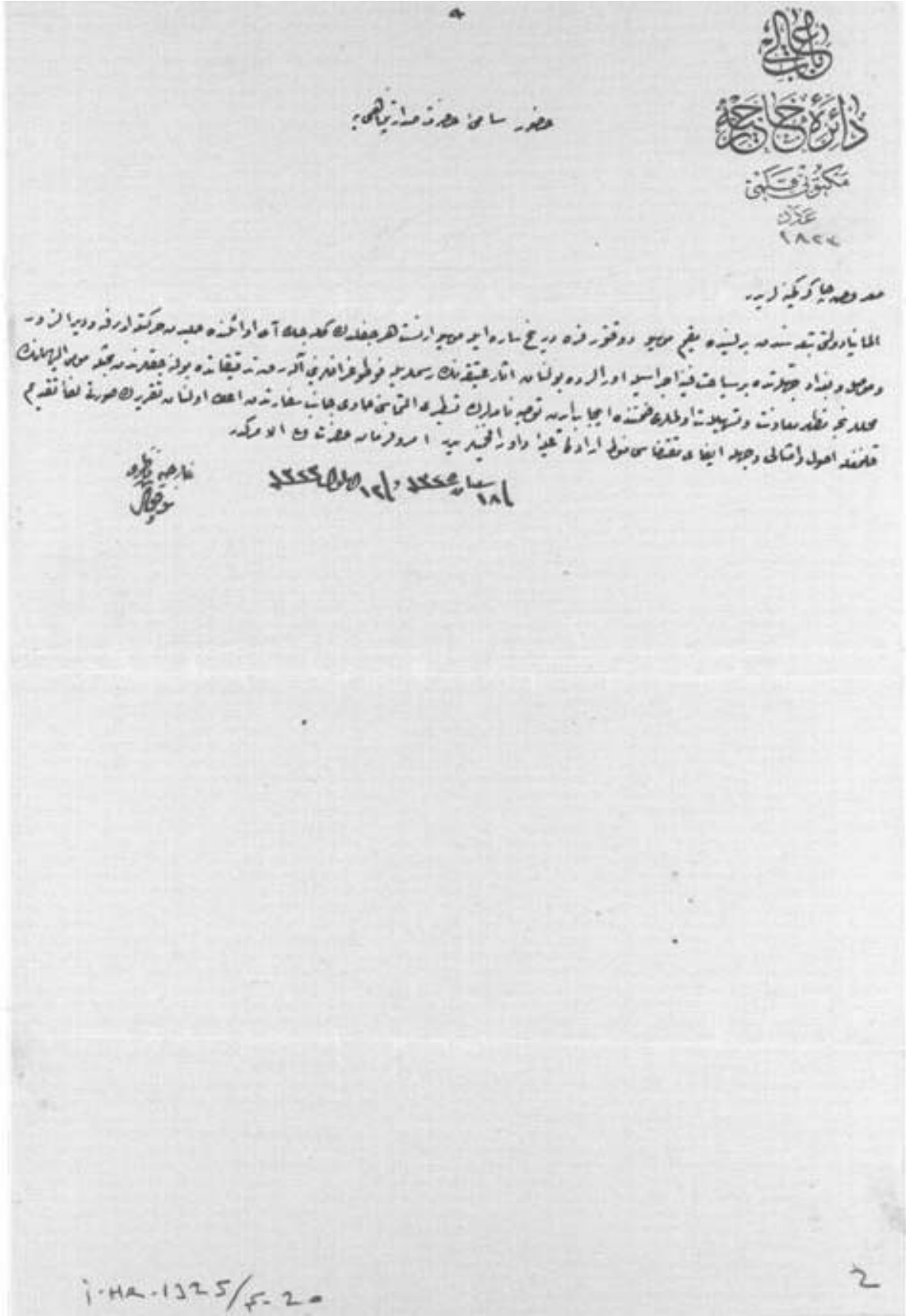
46- (Lev.23.a.); BOA, HR. TO, Dosya No: 261, Gömlek Sıra No: 40, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1884.1.5, Orjinal Kayıt No: 258. İngiltere Elçiliği'nden 5 kanuni sani 1884 tarihinde bildirilen, Mösyö Rassam'ın İngiltere Müzesi adına Arap Yarımadası'nda eski eser kazısı yapması konusundaki telgraf yazısı.

47- (Lev.24.a.); BOA, DUİT, Dosya No: 71, Gömlek Sıra No: 6, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih. 1336.B.8, Orjinal Kayıt No: 45.2/86. İngilizler'in istilasından kurtarılan eski eserler hakkında yazı.

48- (Lev.25.a.); BOA, İ. HR, Belge Adedi: 4, Varak: 4, Tarih: 1325.S.24, İrade No: 20. (1310 Sonrası İradeler Hariciye), Alman Sefareti'nin, Bab-ı Ali Daire-i Hariciye-i Mektubi Kalemî'ne yazmış olduğu 7 Eylül 323 tarihli Yazı. Profesör Dr. Frederih Sare ile Mösyö Ernest Hercefeld isimli kişilerin Urfa-Musul ve Bağdat'ta yapacakları bilim gezisinden bahsedilmektedir.

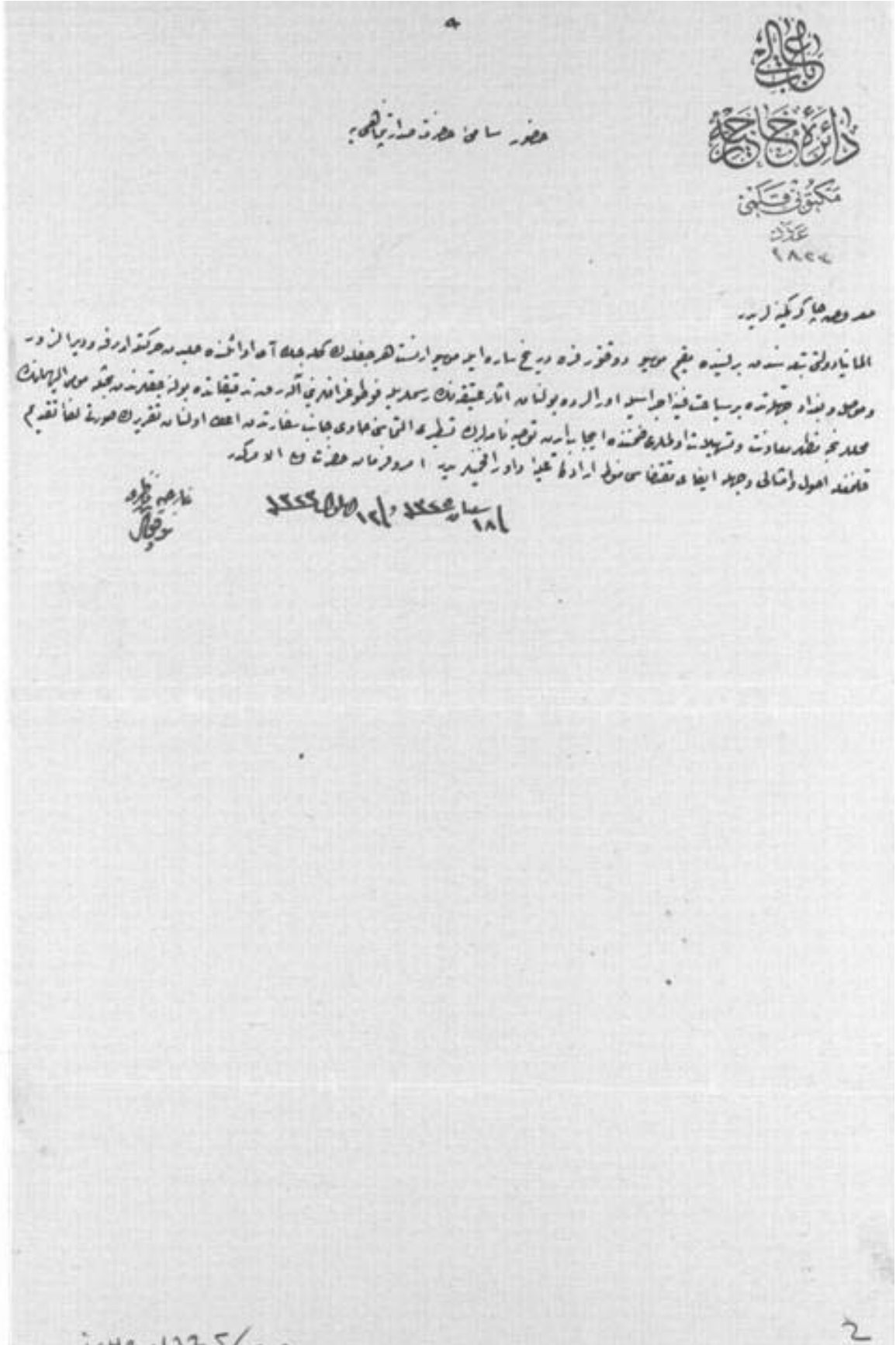
49- (Lev.25.b.); BOA, İ. HR, Belge Adedi: 4, Varak: 4, Tarih: 1325.S.24, İrade No: 20. (1310 Sonrası İradeler Hariciye) Bab-ı Ali Daire-i Hariciye-i Mektubi Kalemi'nin Osmanlı Padişahına yazmış olduğu 12 Eylül 1323 tarihli yazıda Profesör Dr. Frederih Sare ile Mösyö Ernest Hercefeld isimli kişilerin hakkında bilgi verilmiştir.

بَابُ الْحَجِّ وَالْقِيَامِ

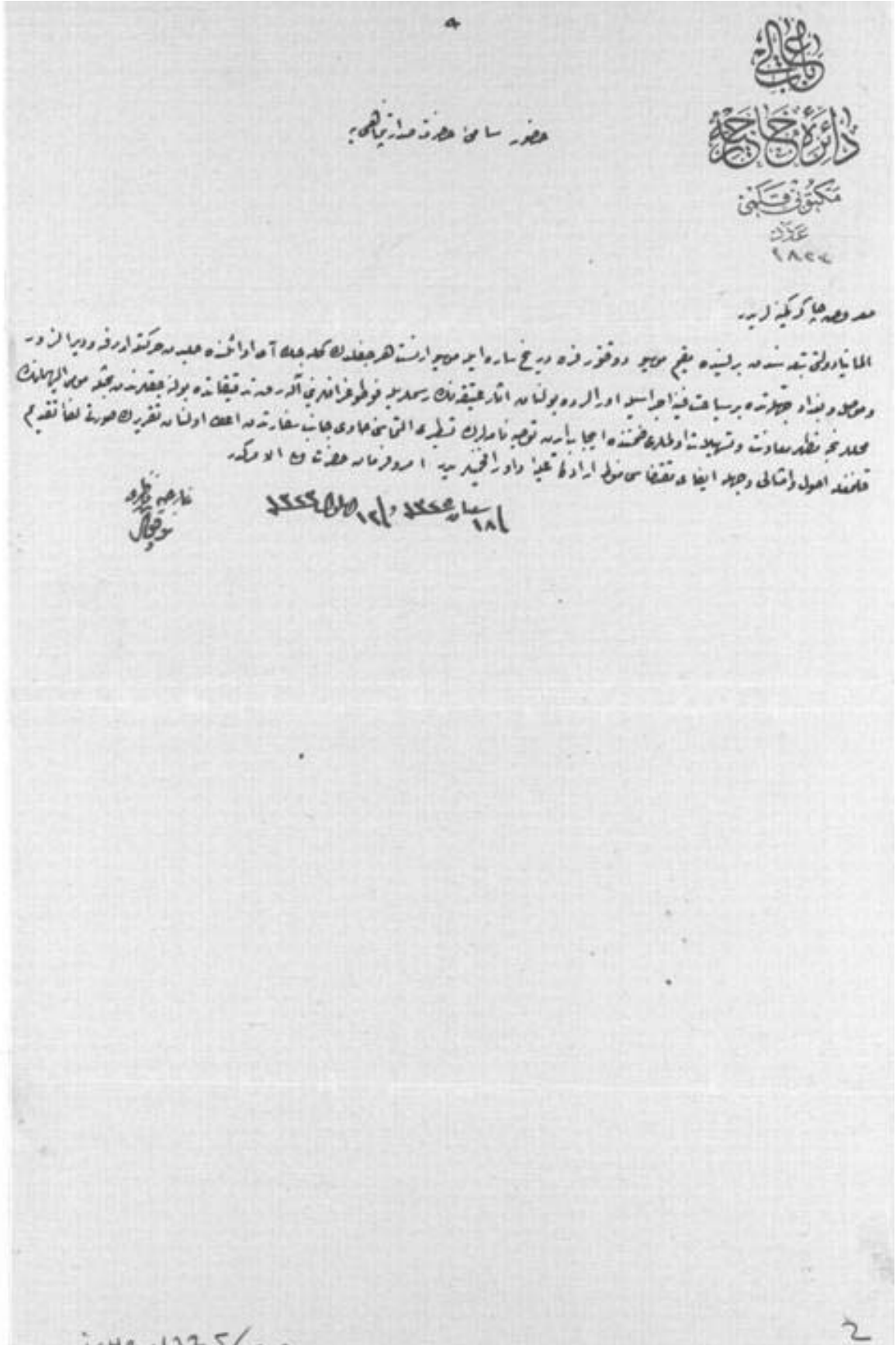
ارادات نسيه به مخصوص مافوفات جد وليد

ارادة نسيه نك خلاصت	نسيه	ارادة
هلب ولبى به بعضه محله اما حقيقه نسيه نك بونجه اولد امانى دوقون فره دريخ ساره بونجه محله نك معاوت نسيه لازم اجراسه دائر	۱۸۱۱ ۲۴	
بالاده كى اراده نسيه نك مافوفى بونجه اولد امانى	تاريخ امانى	تاريخ امانى
خارجيه نسيه نك نسيه	۱۸۲۴	۱
المانيا نسيه نك امانى نسيه نسيه		۱
		۲

50-(Lev.25.c); BOA, I. HR, Belge Adedi: 4, Varak: 4, Tarih: 1325.S.24, İrade No: 20. (1310 Sonrası İradeler Hariciye) Alman vatandaşı olup Berlin'de yaşayan Profesör Dr. Frederih Sare ile Mösyö Ernest Hercefeld isimli kişilerle ilgili referans içerikli yazı.

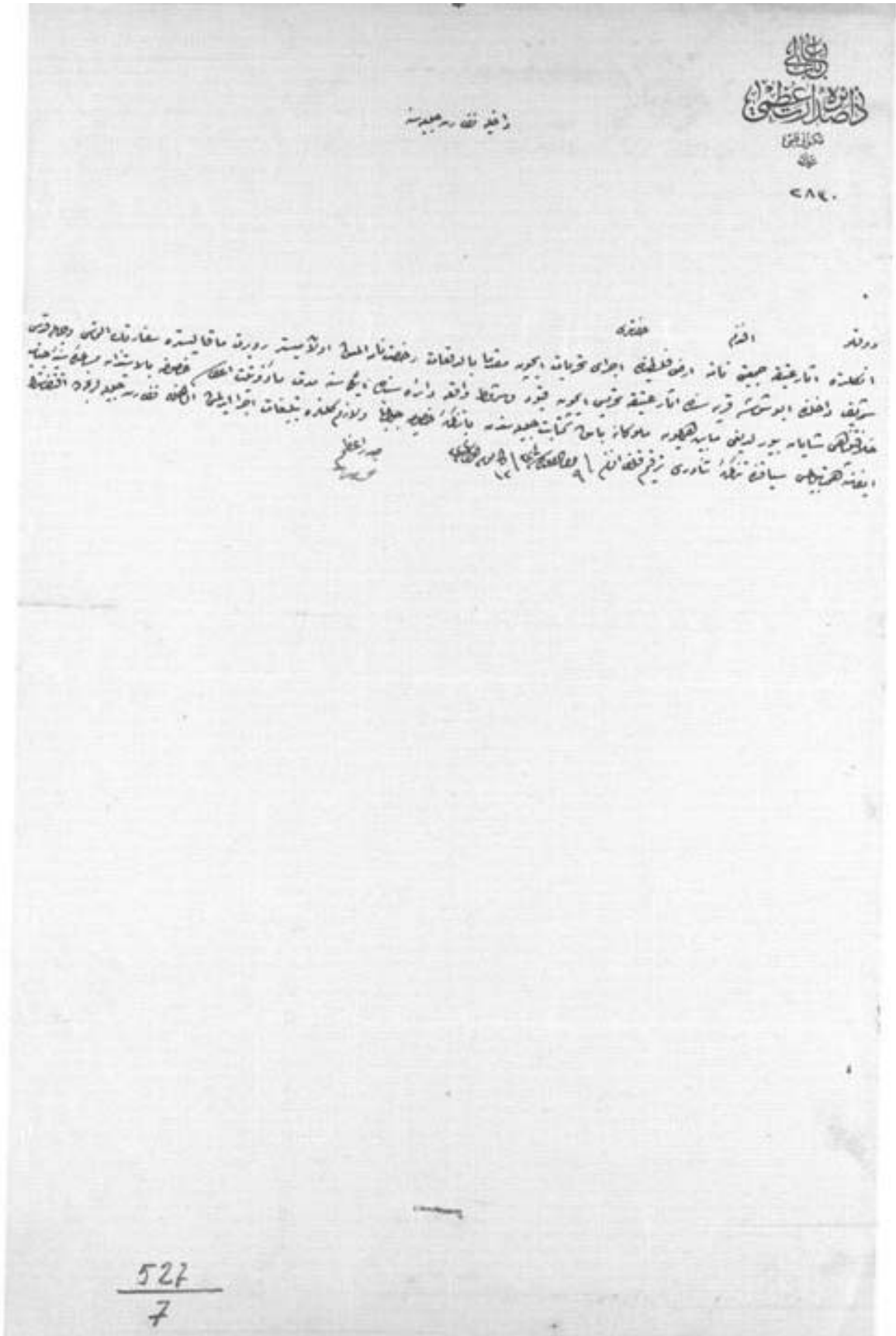
50-(Lev.25.c); BOA, İ. HR, Belge Adedi: 4, Varak: 4, Tarih: 1325.S.24, İrade No: 20. (1310 Sonrası İradeler Hariciye) Alman vatandaşı olup Berlin’de yaşayan Profesör Dr. Frederih Sare ile Mösyö Ernest Hercefeld isimli kişilerle ilgili referans içerikli yazı.

51- (Lev.25.d); BOA, İ. HR, Belge Adedi: 4, Varak: 4, Tarih: 1325.S.24, İrade No: 20. (1310 Sonrası İradeler Hariciye) Padişah yetkisine sunulan istek yazısının anlatıldığı, Hariciye Nazırı'nın ilgili yazısı.

دختره بیست و نه		دختره بیست و نه	
تاریخ ثبت	موردی که مورد نظر است	تاریخ ثبت	موردی که مورد نظر است
		۱۶	۱۶
انکاره آنرا شقیه المیزان از طرفین اجراء کرده بود معذرت با دماغ در جهت نامرکز اولاً نسبت به درجه انقباض سفت است آنرا درجه سفتی که از دماغه او متولد شده است ثانیاً نسبت به درجه انقباض سفت و سرد و آنکه از دست او که در مازوست اعطای شده ثالثاً نسبت به درجه انقباض سفت و سرد و آنکه از دست او که در مازوست اعطای شده و اینست که با اینها درجه انقباض سفت و سرد و آنکه از دست او که در مازوست اعطای شده و اینست که با اینها درجه انقباض سفت و سرد و آنکه از دست او که در مازوست اعطای شده			

52-(Lev.26.a) BOA, İ. DH.MKT., Dos. No: 1137, Gömlek Sıra No: 92, Belge Adedi: 3, Varak: 5, Tarih:1324.Zu.13, Orijinal Kayıt No: 49582. Ruben Makalister'e İngiliz Elçiliği'nin yardımıyla ruhsat izni için başvurduğuna ve gerekenlere tebliğ edilmesine dair yazı.

53- (Lev.26.b); BOA, İ. DH.MKT., Dos. No: 1137, Gömlek Sıra No: 92, Belge Adedi: 3, Varak: 5, Tarih:1324.Zu.13, Orijinal Kayıt No: 49582. Ruben Makalister için Kudüs Mutasarrıflığına yazılan yazı.

شریف المصطفیٰ
 خورشید
 ۶۶

۵۰

داخدا

دوتنه
 انچه
 حضرت
 انچه معتبره بر فرسو بر و خورایه ستر بیورن عم آنا عقیقه حقه لطفه شفا تا عیبه اجای مقدر
 زیاده نیک و تا عیبه آنا و بنا تمیزد نوطوغا قدری امدار دنده بوند قدره آناه سیزده حقدی معارنه و بر آتیه اولده
 راهی انچه ای ندریم اولده ۶۶ لایحه ۶۶ تا عیبه خورایه قدری امدار دنده بوند قدره آناه سیزده حقدی معارنه و بر آتیه اولده
 رانده قدری اولده ۶۶ لایحه ۶۶ تا عیبه خورایه قدری امدار دنده بوند قدره آناه سیزده حقدی معارنه و بر آتیه اولده

۶۶
 ۶۶
 ۶۶

56-(Lev.27.b); BOA, DH. MKT, Dosya No: 1224, Gömlek Sıra No: 11, Belge: 4, Varak: 6, Tarih: 1325.Z.4, Orijinal Kayıt No: 57479. Profesör Brigordon ile Mister Pempur'un gezisi hakkında Kudüs mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti Celiles'ne yazı.

دائرة حلب

سوریه ولایت حلب	سوریه ولایت حلب	سوریه ولایت حلب	سوریه ولایت حلب
۴۹	۴۹	۴۹	۴۹

مکتوبه

مقدّمه: مکتوبه بنامی حضرتانیدر دوشنبه یومی خودداده ایلم مستر ب یومک علی آغا خدیو قفقاز
 بعد تنصاع تاریخ اجلاس مفصیله که جهت شایط طرفه ولایت حلبه ایلم مستر ب یومک خدیو قفقاز
 سنجای داخضه بوند شایط بیروقات معلومه زیاده ایتمک و تاریخ شایط اکتیه اکتیه و بعد
 قیومت نظر فرایدین آلمه آرزوسنه بوند قفقاز بجه انای باخضه ا معادته و ایلم
 سازماری آلمه ایلم مستر ب یومک خدیو قفقاز اعطای اوند تقریر صورتک کوند رده ایلم دار
 خارج نظر به جیه سنه تکراره کدی کومله بوجهی ازده سنه عقرب خلایق کدی شرفه و
 بوردین ۴۰ کالیه کالیه تاریخ بوردن سیه از یاز بوشه / وقتیه کدی ولایه اوند کدی بجه ایلم
 جناب معطای: مقدّمه اصک و انت طرفه اوردن سیه از یاز بوشه ایلم مستر ب یومک خدیو قفقاز

سازماری

مورد کالیه اوردن مقدّمه معطای ایلم مستر ب یومک خدیو قفقاز

57-(Lev.27.c); BOA, DH. MKT, Dosya No: 1224, Gömlek Sıra No: 11, Belge: 4, Varak: 6, Tarih: 1325.Z.4, Orijinal Kayıt No: 57479. Suriye Vilayeti Celilesine yazı.

داخله مکتوبی علمی				تاریخ	موردی	درجه و نوبت
نایب رئیس	معاون	محقق	سوریه ولایت حلب	تاریخ	موردی	درجه و نوبت
دکتر محمد علی	دکتر محمد علی	دکتر محمد علی	دکتر محمد علی	تاریخ	موردی	درجه و نوبت
انگاره مکتوبی علمی معتبر است بر دوشو. بر روی خود رده ایم ستاره. نور کمال علم آتیه حقیق بجهت تنفیه تاریخ اجزا مقصود کماله شاد فزائده. ولایت حلب ریه حلب ولایت دکتر سید سخی راخذده بولاند شایسته تحت محله زیاده اقل و تاریخ شایسته اکت آتا. دریا خا قدیمه فطوریانده این آلهه ارزوسته بولاند قدره عقیده معاونت در لازمه از این مقدمه سخی سیه حله خلاقیان بولاند دیگر تحریرانه بیدرستی موفقی و محصله او از ده بولاند عقیده سخی حاله وقتکه ۹۹ لزمه سخی تا یعنی بیخنده خود بولاند بسیه نظر دقته بولاند سخی معارف و فاعال حاله کور بولاند سخی ایم مددانه اعطای بویطربان						

58- (Lev.27.d); BOA, DH. MKT, Dosya No: 1224, Gömlek Sıra No: 11, Belge: 4, Varak: 6, Tarih: 1325.Z.4, Orijinal Kayıt No: 57479. Yine Profesör Brigordon ile Mister Pempur'un gezisi hakkında bir yazı.

داخلیه نظارتی مخابرات عمومیہ دائرہ سی شعبہ			
لاجل انیٹیش فٹہ ورودی			اوراق نومروسی
۱۶	۱۶	۱۶	۶۰۰
مقابله ایڈنر			تاریخ تسوید
۱۶			۱۶/۱۱/۱۹۱۶
			تاریخ تیض
			۱۶/۱۱/۱۹۱۶
ع. ۱۶/۱۱/۱۹۱۶ انگلیز کنگڈم سے مہربان اور مہربان دیکھو روٹنڈونک آفٹ انگلیز آفٹ بورڈ افسانہ و آفٹ دور سہارت انگلیز کنگڈم سے مہربان اور مہربان دیکھو روٹنڈونک آفٹ انگلیز آفٹ بورڈ افسانہ و آفٹ مقبولہ خارجیہ دفتر کے لئے پیش کردہ ۱۶/۱۱/۱۹۱۶			

64- (Lev.31.a); BOA, DH. İD, Tarih: 1329.C.29, Vesika Adedi: 3, Dosya No: 28-1, Vesika No: 25. Dâhiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye Dairesi'nden, İngiliz vatandaşı Mösyö Ormord ve Mösyö Rubenson hakkında.

TELEGRAMME **تلفراشا**

دولت علیه عثمانیه تلفراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

پولت لفرال ممالاتدان دولتی مسئولیت قبول ایلمز
(کوتله ۱)

Retransmission ou Expédition			تکرار کشیده و یا سونق		RECEPTION				الخذ	
No. d'expédition	کشیده اولان مکتوب	Date	تاریخ	Signature de l'employé	Signature de l'employé	Date	تاریخ	Réçu de	سره نومروسو واسعه مرکزی	No. d'ordre
		۱۸				۷				
		H. ۱ M.				H. ۷ M.				

Da _____ Pour _____ موردي _____

No _____ Date _____ H. ۷ M. _____ تاریخ _____

Voie _____ Indic. Eventuelles _____ اشارت محله _____

صورت

انقره بندر وانه انقره امار حقیقه بلن معارفیه مرسو تفاریک درود درودیه صومره مامنه
ایکی کتبه کورن انطیار کلمه وانقره کورنوسه کلمه التاسیل صومره ایجا ایجه الحالور
نمونه کلمه ایله بره نوجیه نام و برطیه ایله بو اولورور بولورده انطیار کلمه کورن
بوا و ایله لره کورن کورن منوعات اشک ایله سیه شده کیمیه و بیار انار حقیقه
موردیه کیمیه مشاهدات و مطالعات بولورده عودت ایه مگردیه خیمه نه نظر نوجیه ایله لران
نکته کورنوسه طرفه بانقره انار ایله لره اولور و بوسفره سیاحت و تفریحات واسه
بر مقیاسده اولور کیمیه ره و برلمه بولورده نظر بولورده کیمیه خط و حرکتیه نموده ایله
باید صیاح ندره بلیغ بولورده مرهمه

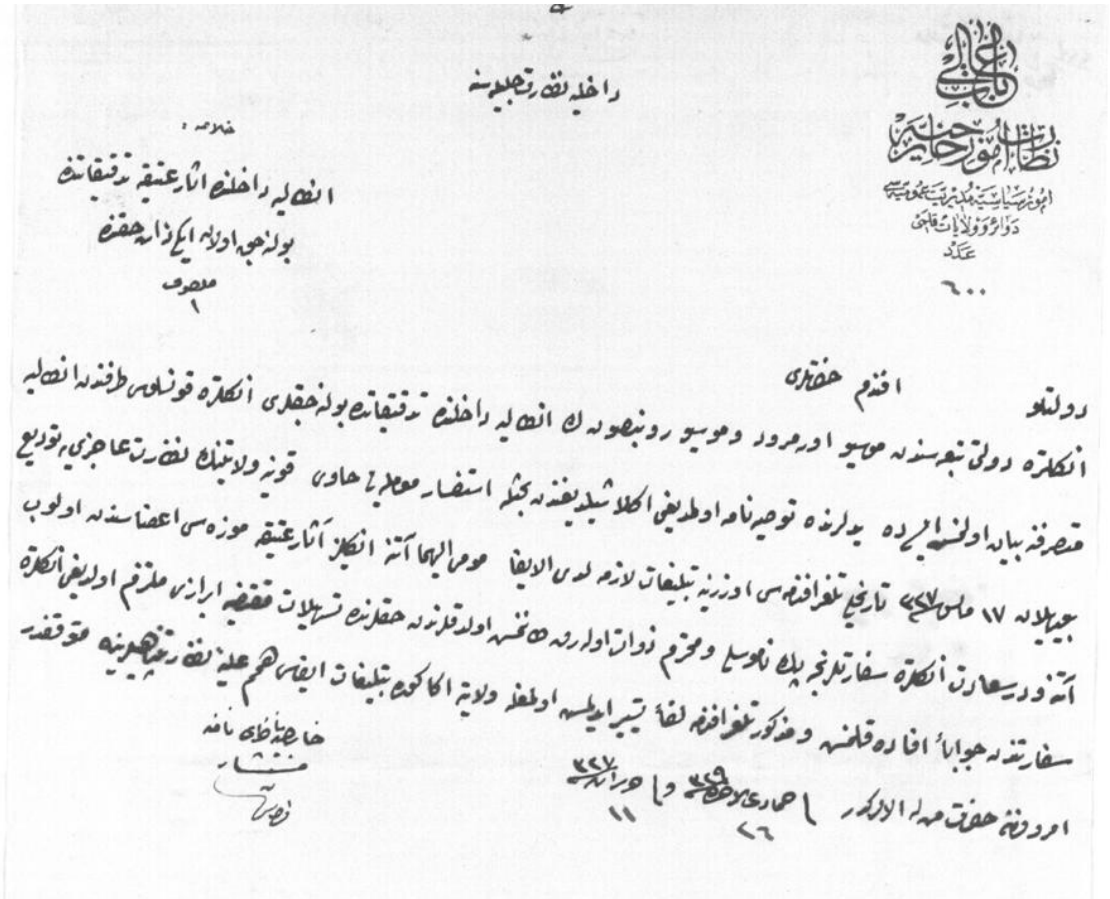
راجله لغه نه

انقره بندر طرفه انار ۱۸ مای ۱۸۷۷ تاریخه کورنوسه صومره بایر عیبا صیاح لره صومره ایله
بلیغ بایر عیبارده صیاح نوجیه نام اولورده ایله ایله لره و احوال مشاهده نکرده و بلیغ اولورده لره
نکته ره ختم کرده کورنوسه بلیغ بولورده ایله صیاح بلیغ بولورده ایله صیاح بلیغ
وای عیبارده

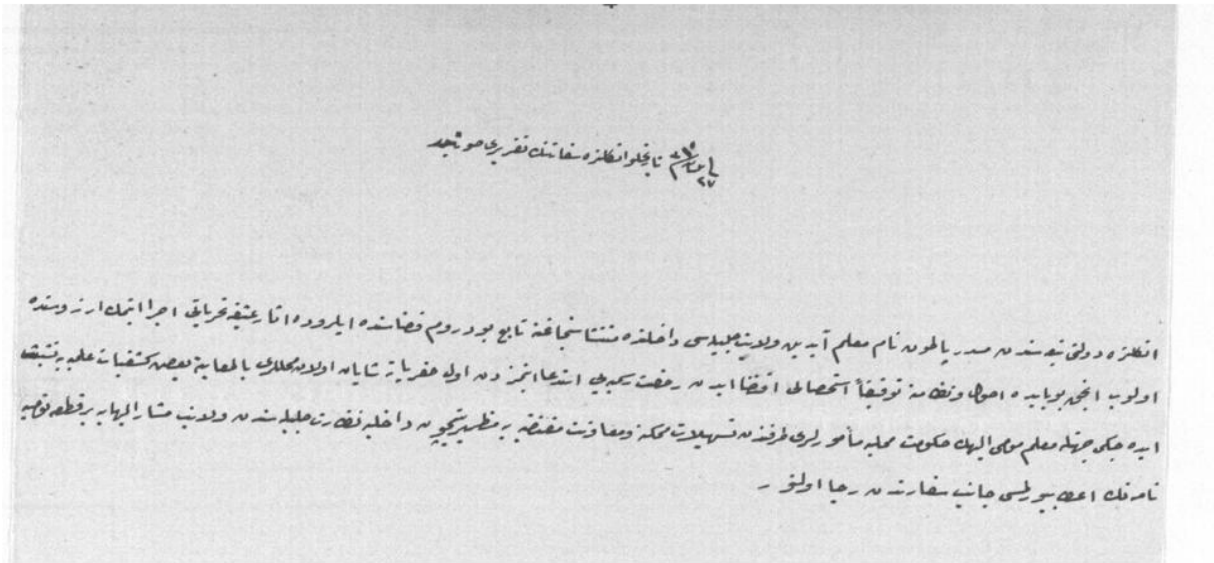
۱

طبعة اوله اسکان و کورنوسه

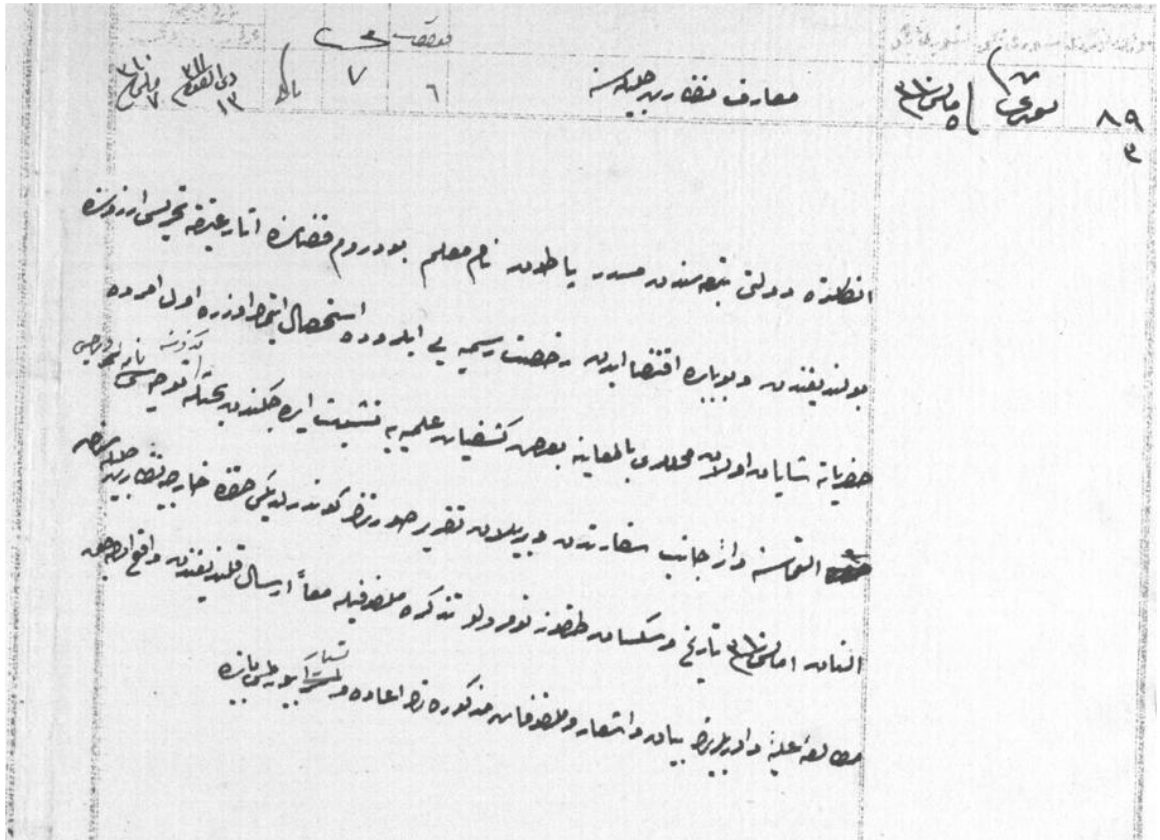
65- (Lev.31.b); BOA, DH. İD, Tarih: 1329.C.29, Vesika Adedi: 3, Dosya No: 28-1, Vesika No: 25. Antalya ve çevresinde eski eser sahalarını gezecek olan İngiliz heyet hakkında bilgi verilmektedir.

66- (Lev.31.c); BOA, DH. ID, Tarih: 1329.C.29, Vesika Adedi: 3, Dosya No: 28-1, Vesika No: 25. Antalya ve çevresinde eski eser incelemelerinde bulunacak olan İngiliz vatandaşı Mösyö Onmerud ve Mösyö Rubenson hakkında İngiltere konsolosunun aracı olması ve kendilerinin güvenilirliği hakkında yapılan araştırmaya dair bilgi verilmektedir.

67- (Lev.32.a); BOA, DH, MKT, Tarih: 1311.Za.13, Vesika Adedi: 5, Varak: 7, Dosyano: 237, Gömlek Sıra No: 61, Orijinal Kayıt No: 13628. İngiliz Patson'un, İngiltere Devleti Sefareti aracılığıyla göndermiş olduğu ilk başvuru yazısı.

68- (Lev.32.b); BOA, DH, MKT, Tarih: 1311.Za.13, Vesika Adedi: 5, Varak: 7, Dosyano: 237, Gömlek Sıra No: 61, Orijinal Kayıt No: 13628. Patson'un yapacağı kazı ile ilgili olarak Muarif Nezaretı'ne gönderilen yazı.

تاریخ مورخه کا حصول ہی استریشیا برقی
 خارجہ رقم ۲۱۰۱
 ۲۱۰۱
 ۲۱۰۱
 انکارہ دینی بندہ سدر باہونہ معلم بودوم فضیلت انا بخیفہ خوی ابقہ ازہ و خوی
 ابرودہ رخصت سید اتصال ایلکت ازہ اولہ ارم حقیانہ شایام ادرہ محلدی باطمانہ بعضہ
 کتبات علیہ نسبت ایدہ بندہ چندہ کتیبہ نوییام دیرس ایتہ دارہ حاجتہ سفارتہ دیرتہ تفرہ
 صدرتہ اسیلہ اجڑایہ خض نور دایہ اعلائے تابع وکساہ طغوز نورہ نقدہ خبہ دارہ ادرہ
 معارفہ نظریہ جلدیسیہ باخارہ جزا ایتہ ۷۷ ماسخہ ایتہ ویکہ ایتہ ایتہ انا بخیفہ خوی
 ایتہ ایتہ ایتہ خبایہ اجڑایہ جہارہ مخلصہ اتصال رخصتہ اولہ کتباتہ ہونہ ساع
 نظریہ ادرینہ خبایہ مورثہ سدر باہونہ اسلاف ایتہ اسلاف ایتہ اسلاف ایتہ اسلاف ایتہ
 موصوفتہ نصیبہ ایتہ اصولہ و اسلافہ نورینقا طیب رخصت ایتہ حالہ ایتہ اجڑایہ
 افادہ خبہ اعلائے

69- (Lev.32.c); BOA, DH, MKT, Tarih: 1311.Za.13, Vesika Adedi: 5, Varak: 7, Dosyano: 237, Gömlek Sıra No: 61, Orijinal Kayıt No: 13628. İngiltere Devleti Vatandaşı olan "Patson"un Bodrum civarında kazı yapmak için önce araştırma yapmak istediğine dair yazı.

۵

داغده نظاره جلد ۱

نظام الحاکمین

مکتوبه کتبه

نمبر

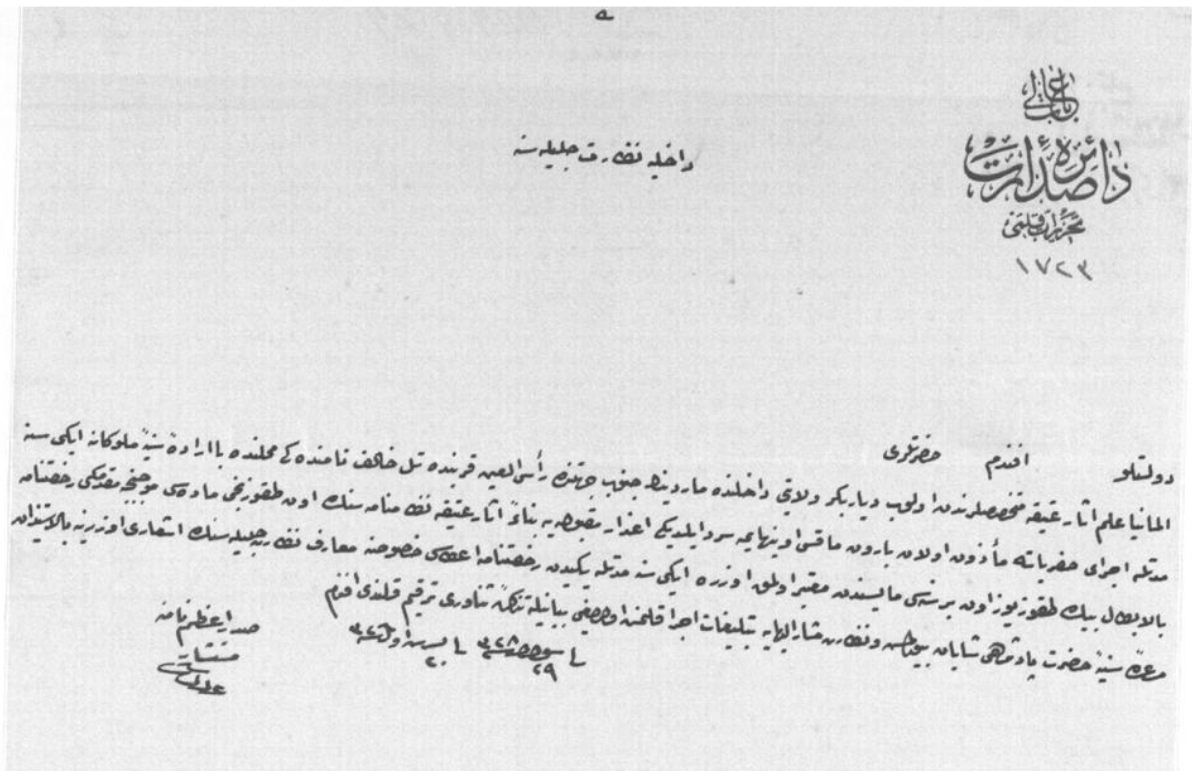
۴۴

در نشانی افخم حضرتی

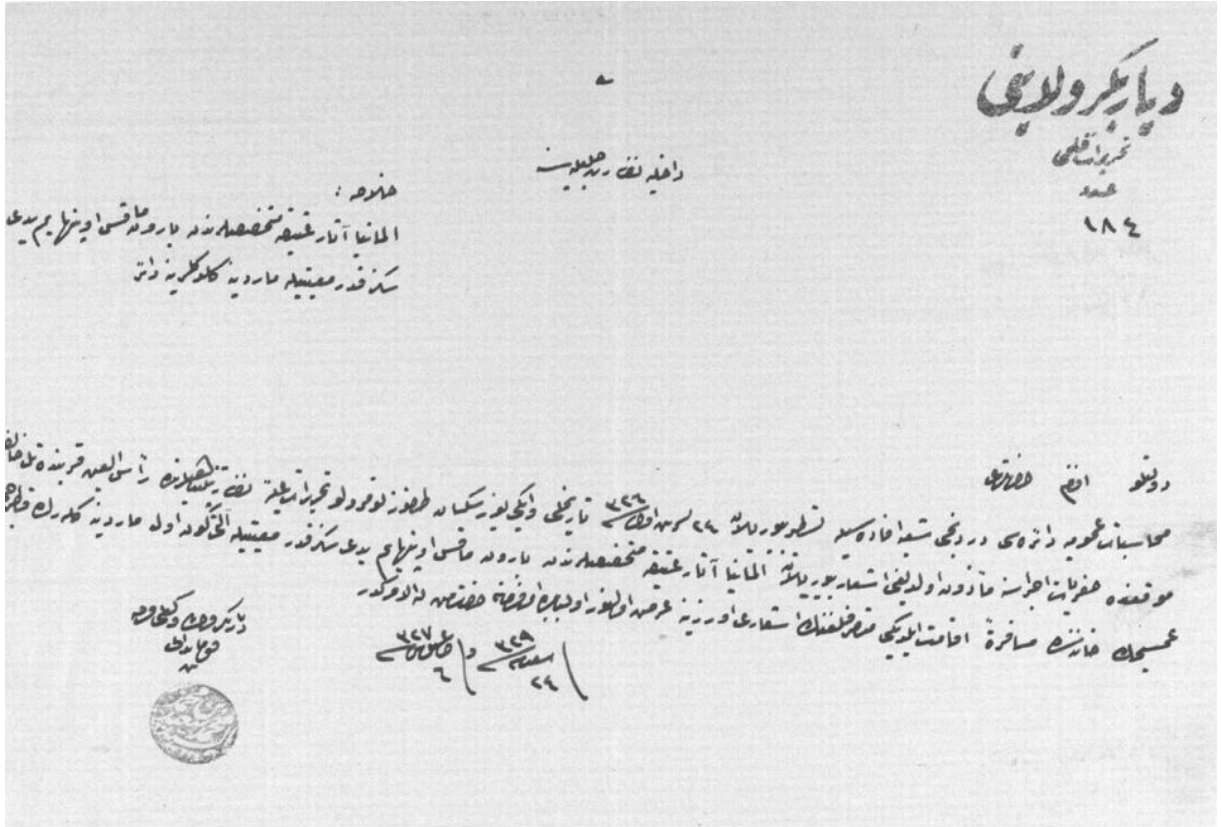
انگفته در این سند مسدود شده است و در وقت قضا سند و اثبات حق قریب است از و سند الیه در آورده رخت سیمه آتصال بیدک از سره اول در ده حقیقاً
 شایسته از درود محوری بالعیان بصیرت کشفیه عدیه نسبتاً ایسه جفند بجدت کتیبه ترجمه نامه در این سند از سفارتک تقریری حسیه نکوندر لیسکی حقیقه خارجه
 نفع جبهه سبب نکره سنک بقدا استغفار طالعها جزئی به هادی ۱۴۱ در کوهه الحج تاریخ و غیره در وقت نکره عیداً اخصافه لری نوزده هم بوده میریزید
 در اول ماه آنا عتیقه قریب است ایستادک تحریکاً اجزایه جلوی محله در تحصیل رخصته اول کشفیات بفرزیه ساعت نظار اولی در این سند موملر مسدود یا طردن
 اسفان استعجاب بطور مکتوبه اولیه جفنده نفع هم خصوصاً قیبه ایله بکلی اصول و شرائط قریباً طلب رختت ایله بی توهماله و ایجاب اجز اوله بمقتل مجرباً بموجب
 نظر بینا هدیه از بار بی دره و مضموناً مکرره و نفا اعاد و تمسک الی الله اعطای اردو نامه مفصله الی الکره

سعادت افخم
 سعادت افخم
 سعادت افخم

70- (Lev.32.d); BOA, DH, MKT, Tarih: 1311.Za.13, Vesika Adedi: 5, Varak: 7, Dosyano: 237, Gömlek Sıra No: 61, Orijinal Kayıt No: 13628. Muarif Nezareti'nin ruhsat almadan keşif yapılamayacağına dair yazısı.

71- (Lev.33.a); BOA, DH. ID, Tarihi: 1329.Ş.24, Vesika Adedi: 3, Dosya No: 28-1, Vesika No: 34. Tell Halef Kazısı'nın ikinci izin belgesine dair Almanya eski eser uzmanlarından Baron Maksi Openhaym için iletildiği, Bab-ı Ali Daire-i Sadaret 'ten Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne yazılan yazıda.

72- (Lev.33.b); BOA, DH. İD, Tarihi: 1329.Ş.24, Vesika Adedi: 3, Dosya No: 28-1, Vesika No: 34. Diyarbakır Vilayet-i Tahrirat Kalemi'nin Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne yazılan yazıda Openhaim'in 8 kişilik grupla geldiği Diyarbakır'dan bildirilmekte emir ve ferman Padişaha bırakılmaktadır.

۶۶۵

دخلیه نظارتی محابرات عمومیه دائره سی

لاجل التبعیه نامه دوره سی	شماره	تاریخ	مجلس	مجلس	مجلس	مجلس	مجلس	مجلس	مجلس
مقامه ایندلی									

عمام

کماله نماز دافند. بعدله ده مهرد اولد. باقره خفا قویله اجریله اده ایجه
 اماره خفا ده بره ریزه خایره ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله
 خفا ده بره ریزه خایره ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله
 خفا ده بره ریزه خایره ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله

بره ایشله ده تکرار

ایجه دوله ایشله

خفا ده بره ریزه خایره ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله
 خفا ده بره ریزه خایره ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله
 خفا ده بره ریزه خایره ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله
 خفا ده بره ریزه خایره ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله

بره ایشله ده تکرار

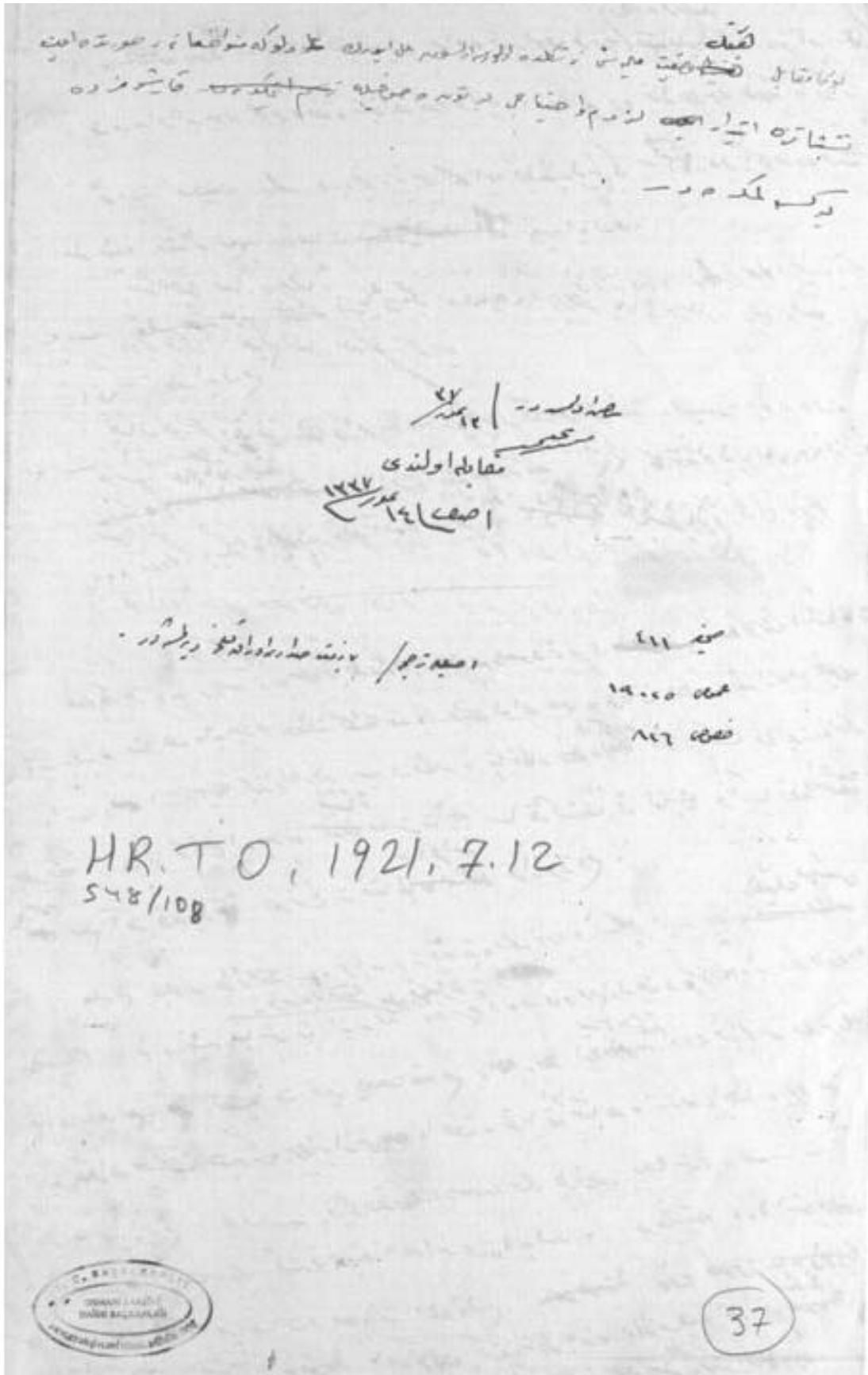
ایجه دوله ایشله

خفا ده بره ریزه خایره ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله
 خفا ده بره ریزه خایره ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله
 خفا ده بره ریزه خایره ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله
 خفا ده بره ریزه خایره ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله خفا ایشله

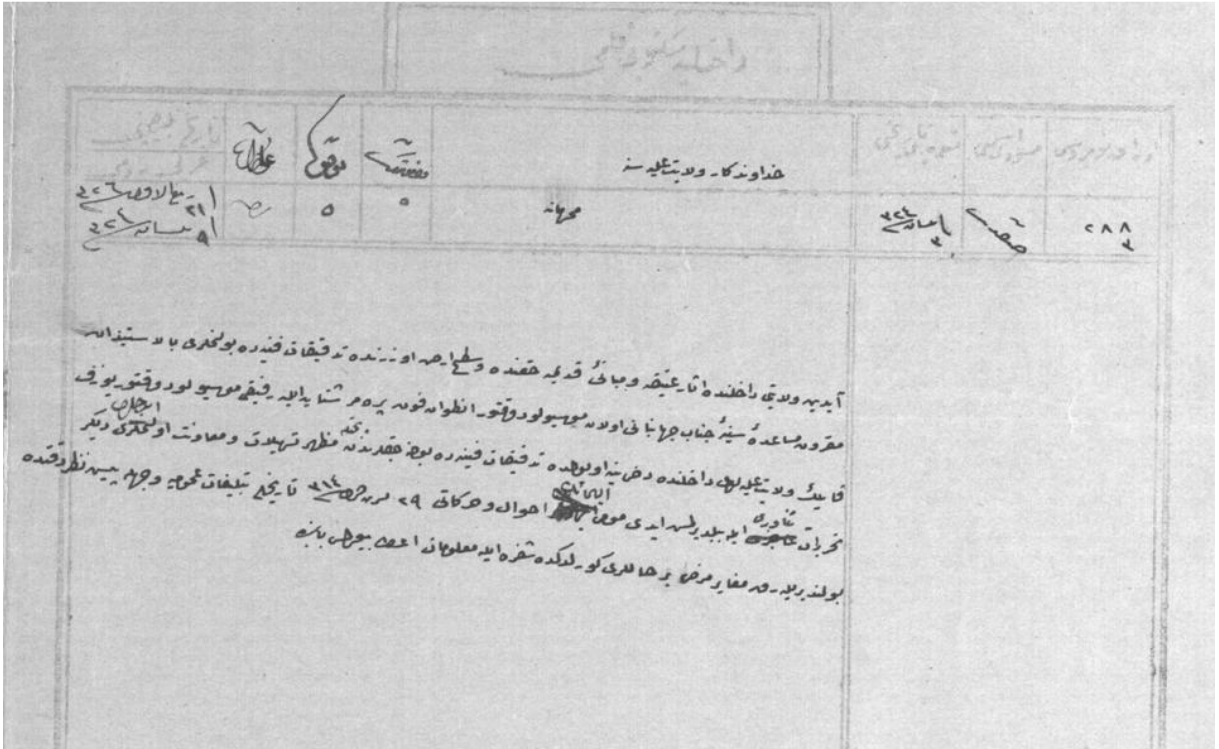
بره ایشله ده تکرار

ایجه دوله ایشله

74- (Lev.34.a); BOA, DH. MUİ, 1328-R.7, Vesika Adedi: 1, Dosya No: 86-1, Vesika No: 3. Halperti ve Savatlı Köyleri civarında eski eser kaçakçılığı yapıldığına dair yazı.

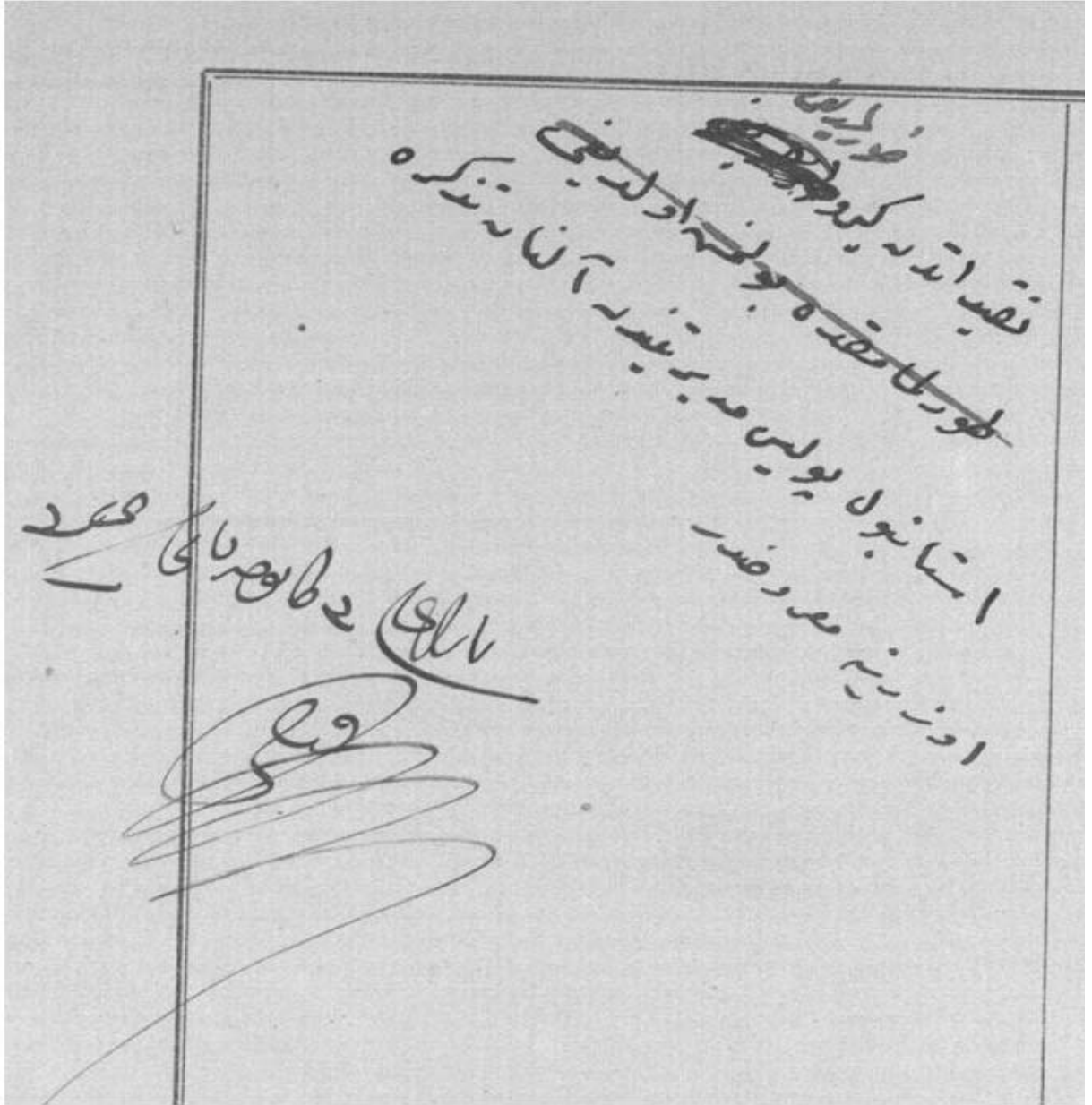
76- (Lev.35.b); BOA, HR. TO, Dosya No: 548, Gömlek Sıra No: 108, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1921.7.12, Orijinal Kayıt No: 356. Tercümenin ikinci sayfası. Eski eser araştırma konusunun önemi vurgulanmaktadır.

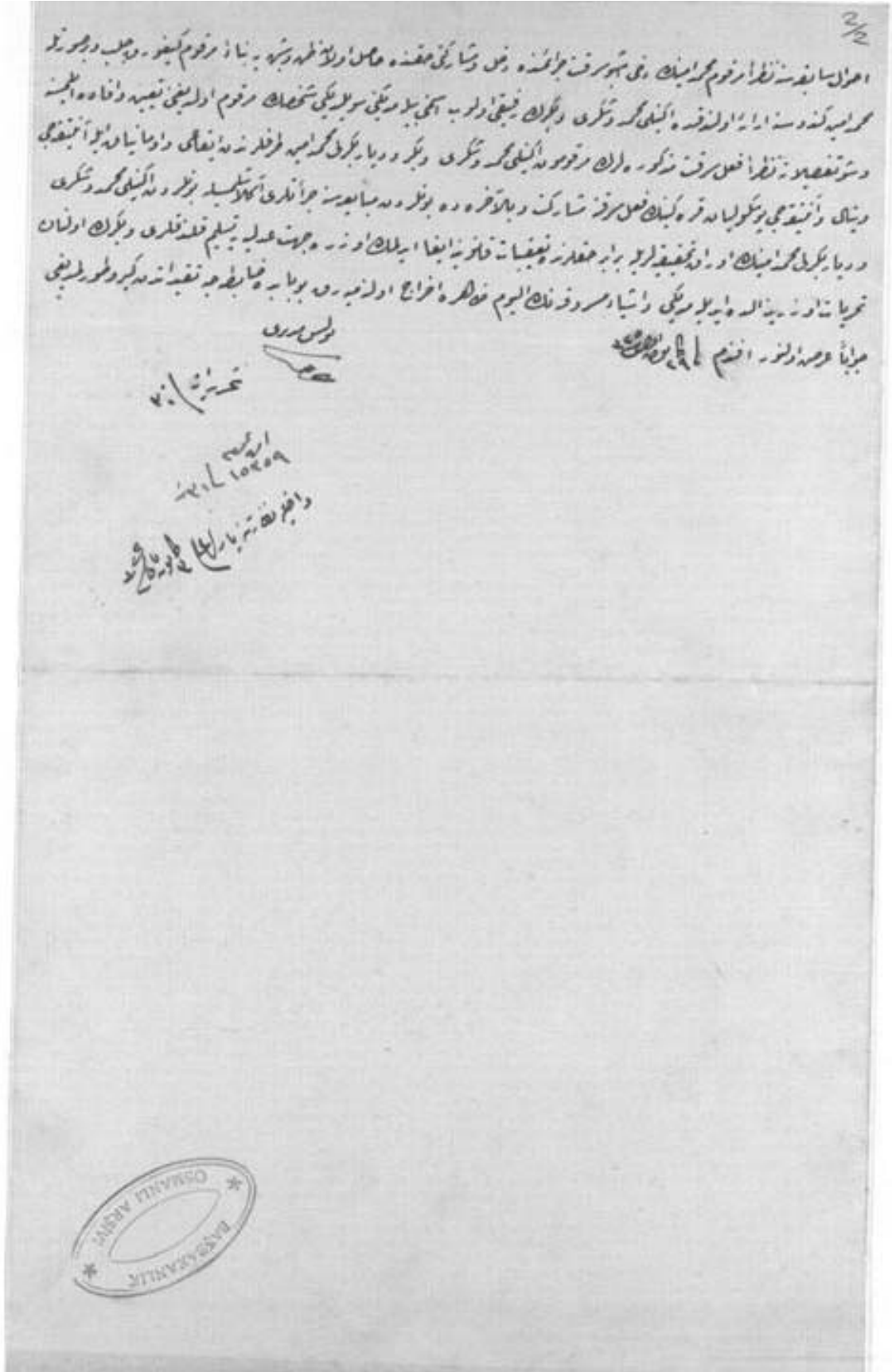
77- (Lev.36.a); BOA, DH. MKT, Dosya No: 1249, Gömlek Sıra No: 33, Belge: 3, Varak: 5, Tarih: 1326.Re.21, Orijinal kayıt No: 59723. Hüdavendigâr Vilayet-i Celilesine, Dr. Antuvan Fon Peremer ve yardımcısı, Dr. Yozef Kaylin'in Aydın Vilayeti civarında eski eser ve tarihi kalıntılar hakkında, yüzey araştırması yapılacağını bildirilen yazı.

تاریخ تهرانی	تخلیصنامه	۹۰۸۸	شماره دگر
سرور کاندلی	۹		
تاریخ تصحیح	کلبوزه جامع سرفیلد دیگر معابد در وقوع	تخریه	اساسک نژاد
سرور کاندلی	آثار عتیقه سرفیلد عتیقه کی تحقیقاته دار		اساسک نژاد
تاریخ تصحیح			مطهر ناست
سینک انکلا			هنگ
	داخله تصحیح		
کلبوزه ده دیوبند جامع سرفیلد سرفیلد ایتمه آثار عتیقه حفزه اجده اولیانه تحقیقات کونک جامع سرفیلد مذکور در درک معابد سارده ده اکتی محمد ایتمه برادر شگری و دیار بکر محمد امبه و اورنگ کوی و بنگه که جبهه افغان ایتمه بکن نام استحصاک جوامع و معابد در آثار قدیمه و ضمیمه آری ایتمه افغانی اعیان دایدگری و چهار سوک کبیره آنتیجه می یوسکولیا به او مایانک مرقوموی به طمانه سوره و مرقوم او مایانک ایتمه رجانه بقونک امامری فایده افغان ایتمه او ستر با تمه سند آنتیجه می موسوی دیالی و چهار سوک کبیره و طمانک قاری سونک کی و طمانده بولنا نه رویه آنتیجه می یوسکولیا نه وه کینک سر و مات مذکور هی استر ایتمه کلدیگری حفزه اخبارات و فرائد دستری اولمنه و بوند ده اکتی محمد شگری و دیار بکر محمد امینک اورنگ تحقیق زیم برادر حفزه فقیران قانونیه ایفا ایتمک اوزره جبهه عدلیه تبلیم ایتمه یوسکولیا هوز بولدی بزم جرج الد ایتمه میانه اشیای سر و خنک ده حفزه افغانی حفزه			

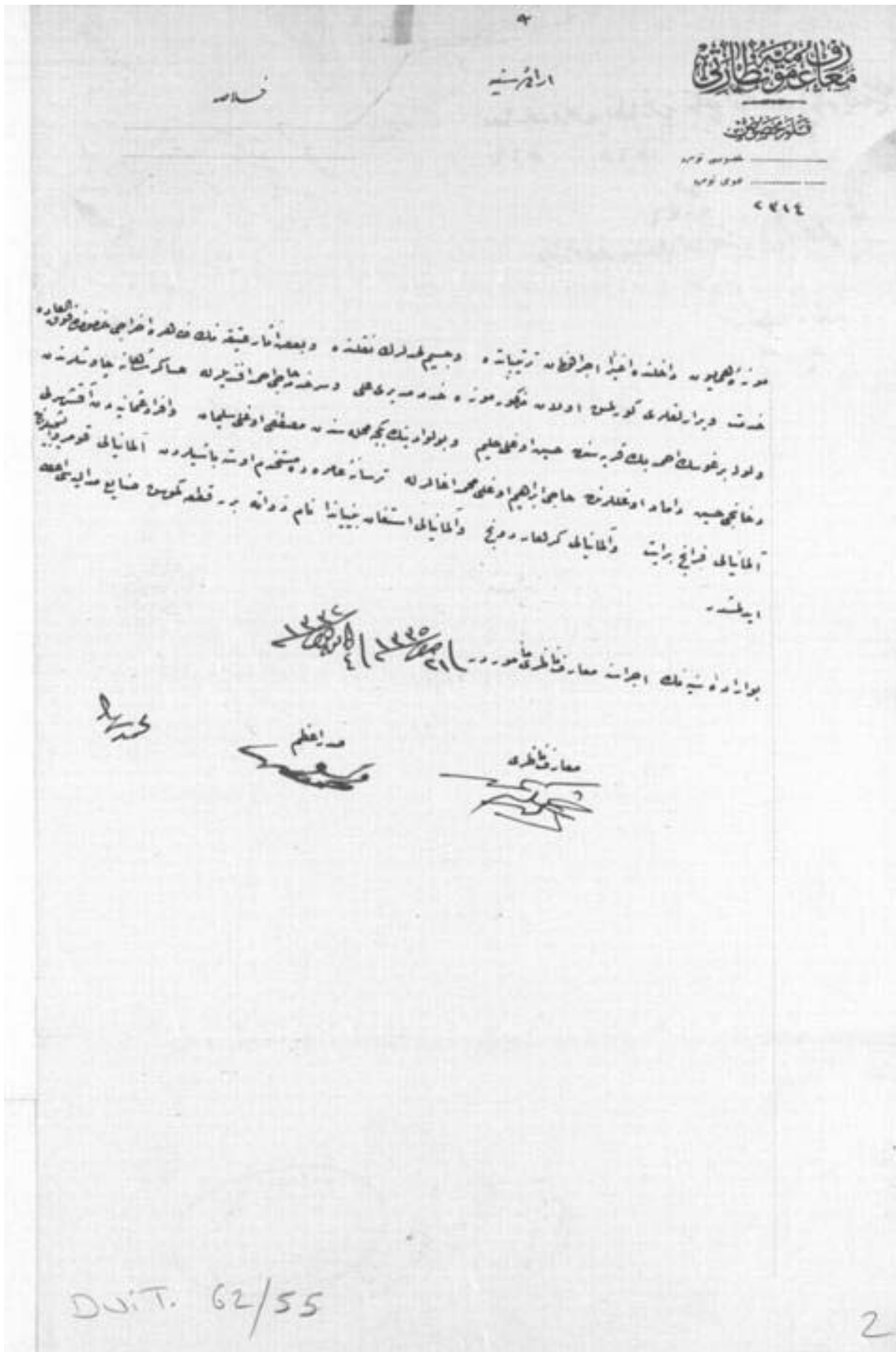
80- (Lev.37.a); BOA, DH. EUM. THK, Tarih: 1328.M.4, Vesika Adedi: 2/4, Dosya No: 22, Vesika No: 24. Gökböze'deki Çoban Camii Şerifi'nden çalınan eserler hakkındaki yazının 1. Sayfası.

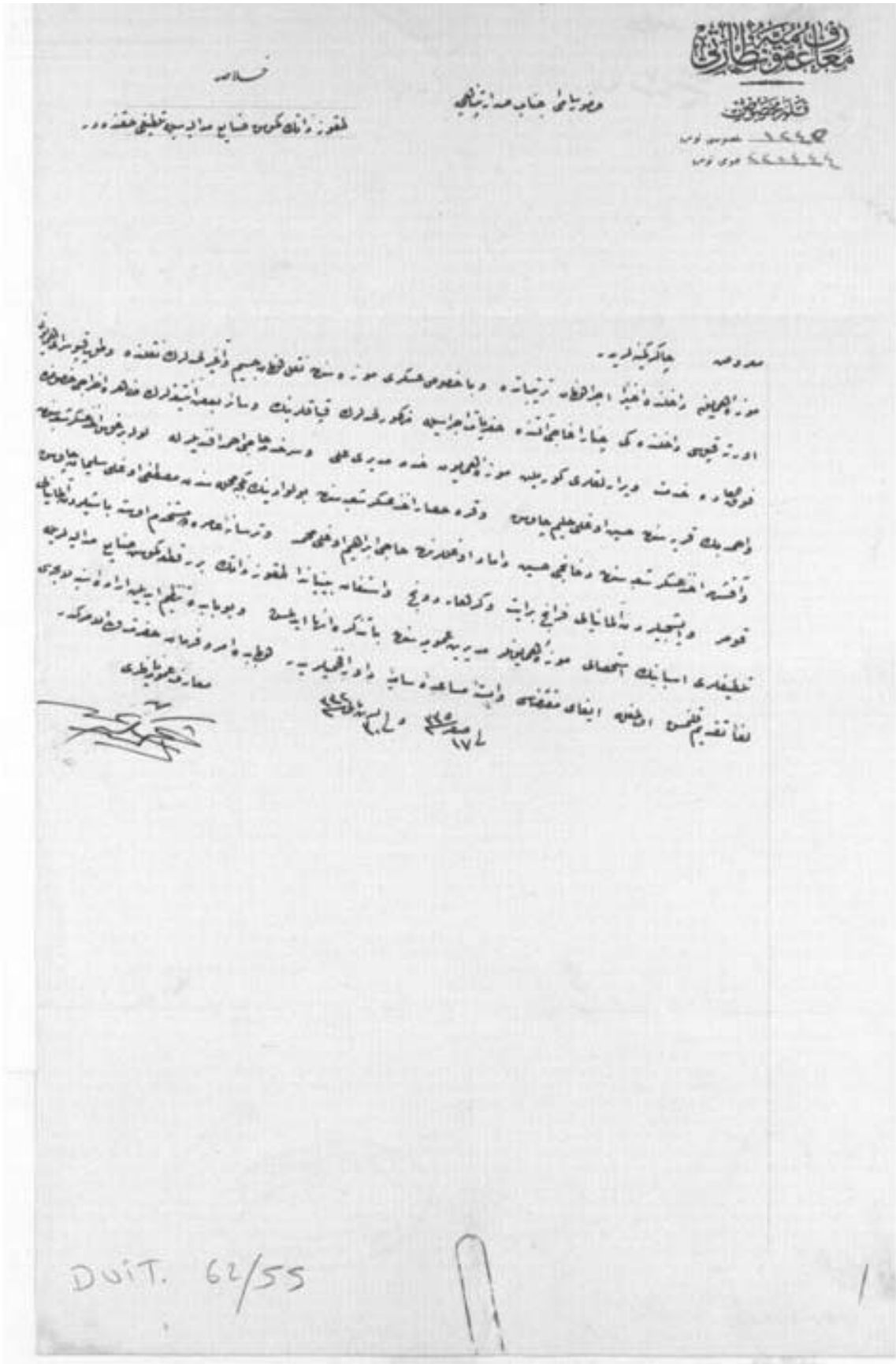
81- (Lev.37.b); BOA, DH. EUM. THK, Tarih: 1328.M.4, Vesika Adedi: 2/4, Dosya No: 22, Vesika No: 24. Gökböze'deki Çoban Camii Şerifi'nden çalınan eserler hakkındaki yazının 2. Sayfası.

83- (Lev.37.d); BOA, DH. EUM. THK, Tarih: 1328.M.4, Vesika Adedi: 2/4, Dosya No: 22, Vesika No: 24. Polis Makamları ve Dâhiliye Nezaret-i Celilesi arasındaki Gökböze'deki Çoban Camii Şerifi'nden çalınan eski eserlerle ilgili failer hakkında verilen detay bilgilerin olduğu yazının ikinci

84- (Lev.38.a); BOA, DUIT, Dosya No: 62, Gömlek Sıra No: 55, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1335.S.21, Orijinal Kayıt No: 40/3-1-1. Müze yakınlarındaki lahitlerin taşınmasına katkısı olan müze personeli ve diğer kişilere madalya verilmesi hakkında yazı.

85- (Lev.38.b); BOA, DUİT, Dosya No: 62, Gömlek Sıra No: 55, Belge Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1335.S.21, Orijinal Kayıt No: 40/3-1-1. Müze-i Hümayun'un Hizmetlilerine Müze civarında lahit ve Lahit kapaklarının taşınması sırasında yapmış oldukları yararlılıktan dolayı madalya verilmesine dair yazı.

داخله نقره ربه حلیه سه

مجلس تفتیش و تحقیق
در امور دولتی

۸ <

دولت و اقدام حضرتی
 عمل بجه بر بجه ساعت سافره و فانه تابع بیه سه قیس در وزن قفا کوی بصر اولانه و اورنه نش و ایلی قولاج مو ایلی اما رعیت خیر بنا نمود
 اولی فی رواقه ایدیه کولک و طرها لیسند بعضه کسیر نامه سفاده مقصد به قور و لیسن محومه قیو جلیو صنفند و هارته اولاقه قاضی زاده حال صند
 نامت بریله برسه اول عقد مقاوله ایدرک شهر ارتفاعک قوه قولاج اسغی زمینده یوز اوتوز بیه قولاج محلی در وزن انانه اقامت ایدر جمله ریح
 طولدر بیه و نهایتا ایلی قدر ریح کسادی اجرا الوتوه اوز رره اوبه بیه قولاج قدر بر مافه قالمسه اولدیغنده و ریح کسادی ماکور بیه مخصوصه بوز لیسن
 استخیا قیلدیغنده بجه ریح کسادی اجرا بیه ممانعت ایدر بیه اولدیغی محلی ماکور لیمانه ریح کسادی اولدیغی کسادی ماکور لیمانه ریح کسادی اولدیغی
 ۸ کوه اولدیغی تاریخ و بیه بوز بیه نومر و توتنجه در سفار ایدر بیه و خصوصه ماکور حکومت محلیه علیه علیه مواردی بولدیغنده بوکا مداخله ایدر اسنک
 ریحی موصل بر اشعاره سوزی بجه افاده بیه ریاسته قالی ایلیه جوبابا بید بیه اولدیغی اولدیغی اروفه ماه حضرت مه لایر کده
 ۱۰۰۰ ده الفقه ۱۰۰۰
 بجه لیسن
 مکتوبه

86- (Lev.39.a); BOA, DH, MKT, Dosya No: 929, Gömlek Sıra No: 49, Belge Adedi: 2, Varak: 3, Tarih: 1322. Za. 27, Orijinal Kayıt No: 34193. Fatsa'da Yassı Taş Kafa Gölü'nün kurutulması ve eski eserlerin koruma altına alınmasına dair Dâhiliye Nezaret-i Celilesine yazılan yazı.

1

۵

از بچه دولتک در طایفه اولاد بیولجی ارغون در بخارا در آن روز در آنجا اولاد او را که
 صعب میگیرید با بیاید بی بخارا در آن روز در آنجا اولاد او را که

انه قلمی بک خیم و عتف بر ملک اولاد بجه آثار قریبه معصمه اولاد بیعت محاربه سبیله خراب اولاد سی مخصوصه از فرزند
 هت و عتف اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که
 ایضای مزاج سعادت و خطا سازگی اولاد رعایتی از اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که
 او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که
 بنیاد چندی از اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که
 بایه اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که
 همه سنگ که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که
 نوکار اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که
 عتفا علی معلوم بود در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که
 و هم او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که
 و عتفا او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که
 عتفا او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که در اولاد او را که

عقبه و سبیله

88- (Lev.40.a); BOA, HAT, (Hatt-ı Humayun), Dosya No: 943, Gömlek Sıra No: 40671-B, Belge Adedi: 1, Varak: 2, Tarih: 1242.M.15. Osmanlı Yönetimi'nde Savaş durumunda bile tarihi eserlere ne kadar önem verildiğini gösteren belge.

ماله نظریه بتصفیاتی
 قریه کلیسا اهل اسندی محمدت عرصه سفی بدوسی اولدغنی جودلت درویش اونوز عدد انونه ولفانه اوج عدد رسم سکه عنفیک
 بدی عاصنه ویرطک اوزن بو طرفه کوندریک افا سنه و تیر ادرنه بختک جویا فدا در ابد نه فیضیه ایل بوصله مجلسی و لایه ویریلوب نه
 قریه سفی نظریه زکرا و فانه سکولانک قریه جلیله فیضیه با نسیم ایجاب ابد نه بختک عاصی مرفوضه اعینه قلمق اوزن محله ارساله
 قریه جلیله ایجابک ابرسی فیضیه صوب و لایه حواله نسیم و فاکسای قریه سفی شهنشاه هبد نه استندانه اوله رده اراضیه
 حساب موقوفه زکی بو مرکز و منقوله و شرفی و در بویربلیب مذکور فیضیه ایل بوصله مریوق کوندر مسه اولغنی مویلیک قریه جلیله اوقیانک
 ابرسی فیضیه همین جوره لری و قریه عینه

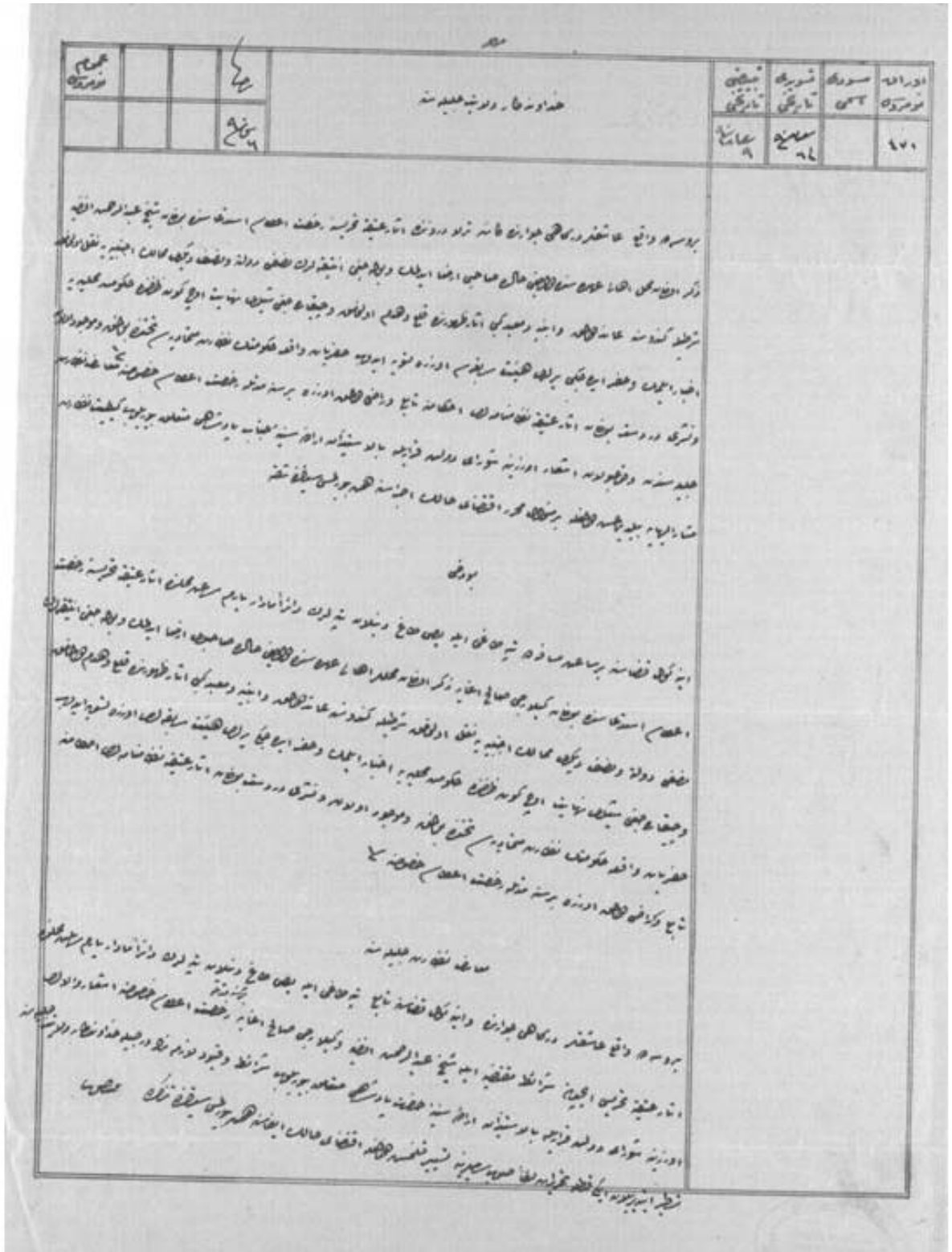
درک و قریه جلیله
 قریه جلیله کوندریک
 قریه جلیله کوندریک

عظیم

89- (Lev.41.a); BOA, A.MKT.N2D, Tarihi: 1266.5.24, Vesika Adedi: 1, Dosya No:5, Vesika No: 27. Para bulan vatandaş devletın para ödemesi uygulaması. Maliye Nazırına yazılan yazı.

94- (Lev.42.e); BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630. Maarif Nezareti'ne yazılan ve Tarsus'daki Menderse Harabeleri konulu yazı.

95- (Lev.43.a); BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 465, Gömlek No: 56, Vesika Adedi: 1, Varak Adedi:1, Tarihi: 1290.Ş.9. Birisi Bursa civarında, birisi İnegöl Kazası'nda olmak üzere iki yer için Devlet Şurası Kararı ile ruhsat izni çıkarıldığını gösteren yazı.

مضمون حسب طلبه

داغولوده واقع جعبوه اوته دئره زاویشه اولوب کجه نکه ده کا زاویشه کراولور سنا و نوا کجه سده سنوری افسی خزینه خلقته
 عیله افسی اولم سیله کوندره اولدین خریقه منظر عالی اولوب اولجا بیله شریفلیق جوسیلوه اداوه سینه حباب یا زیله منظور منق
 نوزیفقا سنا ایز خیزیله خلعن مویلا سا بیله ایله خلاصه اشعار دانه دوری موله ایز خیزی ادا ولده استقامت اولدوق
 هکله و طاهره استقامت رضای یا زیله ایله اولد هیه نظ عالی به نقد براند کما اولوب سینه بولسا ایز خیزی فرمایان یا بیجی
 هکله کجه
 حال بریندیر شغلی خیزه به هله ها به اهاجنت کسه اولوب استجاب مقصد به کجه دله و سایر باله اجهه و قهر اولور شغلی
 شه سز برانیمده مولایا انواع وسوس ایله متوسیه یله یا عقله دانه ده ترمیمت بلا سب درجه سز
 واقیفه و تقیه کی معطلان ایفا کجه نظری ایوب استومعدن عدله کجه ده حیات ادره تبیل قباضه هجوه کجه کجه
 با شغلی به اجدیدک یا زیله شغلی ایله هکله کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه
 اکلکله اولدین یاوه اولم خلیقه یا دهلر دوللو دردی یا سنا هکله کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه
 دلا به جلیله سده استقامت ایله اولدین بیله ایله کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه
 ایز خیزی ایز خیزی تطیب قلوبه کجه اولم منظر اولوب باله اولد هکله کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه
 و نجه اولم کجه
 زاویشه تطیب علوم عالییه و فضایی بینه ایله مشغول اولدوقه دعوت فیه هکله کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه
 فرماه ویشا به موجب عالیله متوسیه هکله کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه
 علم سز به سعادت و اخلاص انجاسیله هکله کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه
 هکله کجه
 مکه کجه
 تخیران علیه سینه کجه
 برکته اعدل و قوه میانه و بر در لعل و در کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه کجه
 مکه کجه
 انا به کجه
 سنا به نام کجه
 بنیور سنا به کجه

96- (Lev.44.a); BOA, Y.A.HUS. Tarih: 1313.4.6, Sadaret Maruzatı: Defter No: 807, a/2/Z, 337/31. Cabub (Bingazi)'da yaşayan Şeyh Ahmed Mehdi Essunusi'nin Sadaret'e yolladığı dilekçe yazısı.

ملاحظه ایستد ایله ده زایه جیونیزیه کورون و سه ایله اولور او قدر ادریم نفع قنده طویلا قبول ایلیجب زایه یا نه بولسانه
 برهانیه کورله ایستدیلد فکور خانه خدمت قنده مذکور اولورده مورج ده بعضه عرفان ناسی وقوم کلمید بو کلمه معنایه مشروطه بولون
 نشانین و بوده خلقت سیم جی اولورده مقضای حالت انجاس سندن اولورده زایه خلقت سولک و جواب حرفی بعضی دمه مکرر برسم
 حسیایلده و مورن ایله عذرا اقدینده مؤدیه حرفی درج و تحریف و تحریف بولون بیانه ایلدیکی سھایت اشو وقوم ده منبعت اولوب
 اولدیلا سب و بیان مائالیه عذریله مریدانه اولورده و اخوانی بحسب ایدر جلد معاندان اعتراف نایله هیچ برزمانه و وقوم کلونده سراجان
 حقه کلمه مورن مشروطه بولور ایدر اصغریه اھالیه اولوب سیاحت طریقده مرده و جھوب و آورده دریم کلدیکی استخبارتانه
 و در حال وز زایه جیایلده معقم لورده اقدیر قنده حلیم با زیلده کاوردن نایله و الزام ایکی ندر اولور ایله تحفظ رعایه
 اعظم اولسانه جھوب نام کورده بقه اولور او ده بیانه جانت خلقت مرده اقدیر بولور سوا طریقده تسبیله خاند جھوب کلور
 اسباب و در بعضه متابع اولورنده مروی اولور او زره بیانه جانت خلقت مرده اقدیر بولور سوا طریقده تسبیله خاند جھوب کلور
 استند نه ایدر کلور اولور او زره بیانه جانت خلقت مرده اقدیر بولور سوا طریقده تسبیله خاند جھوب کلور
 زوایا حرف سؤ معذری عبارتده ربع ایلر ایدر ده عاده سیرت ربع ایلر ایدر ده اسباب معذریله و موریه اسب سیرت ربع
 مائالیه با زیلده تحریفده کور جواب و در دایمی ندر بیانه عذر سالف اولورده مائالیه مسئلہ طویلا حساب الوطقه سوال و جواب حرف
 مکرر سیرت جیایلده زایه خلقت بعضی ندر بقه مؤدیه زوایا حرف سؤ معذری اقدیر اولورده ندر مائالیه عذریله عیب حسیایل
 اولور عذریله لاجل التفییم رعایانه کورده مورن ایله عذرا اقدینده اقدیر کندی قریب اولور اکلورده اولور حساب عطف اولورده
 عذریله مائالیه عذریله مریدانه اخوان و بھود اولور اھالیله کور لورده و تعذیرده وصوله اولورده امور و خصوصی معان فریظ
 یاز ایدر مائالیه و ایضا اتمک بولور اولورده عذر حقیقت حال جزئی اولورده اولورده امور و معاندان قنده اولورده

اعلیٰ
 اعلیٰ
 اعلیٰ
 اعلیٰ
 اعلیٰ
 اعلیٰ
 اعلیٰ
 اعلیٰ

معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت

معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت

معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت

معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت

معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت

معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت

معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت

معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت

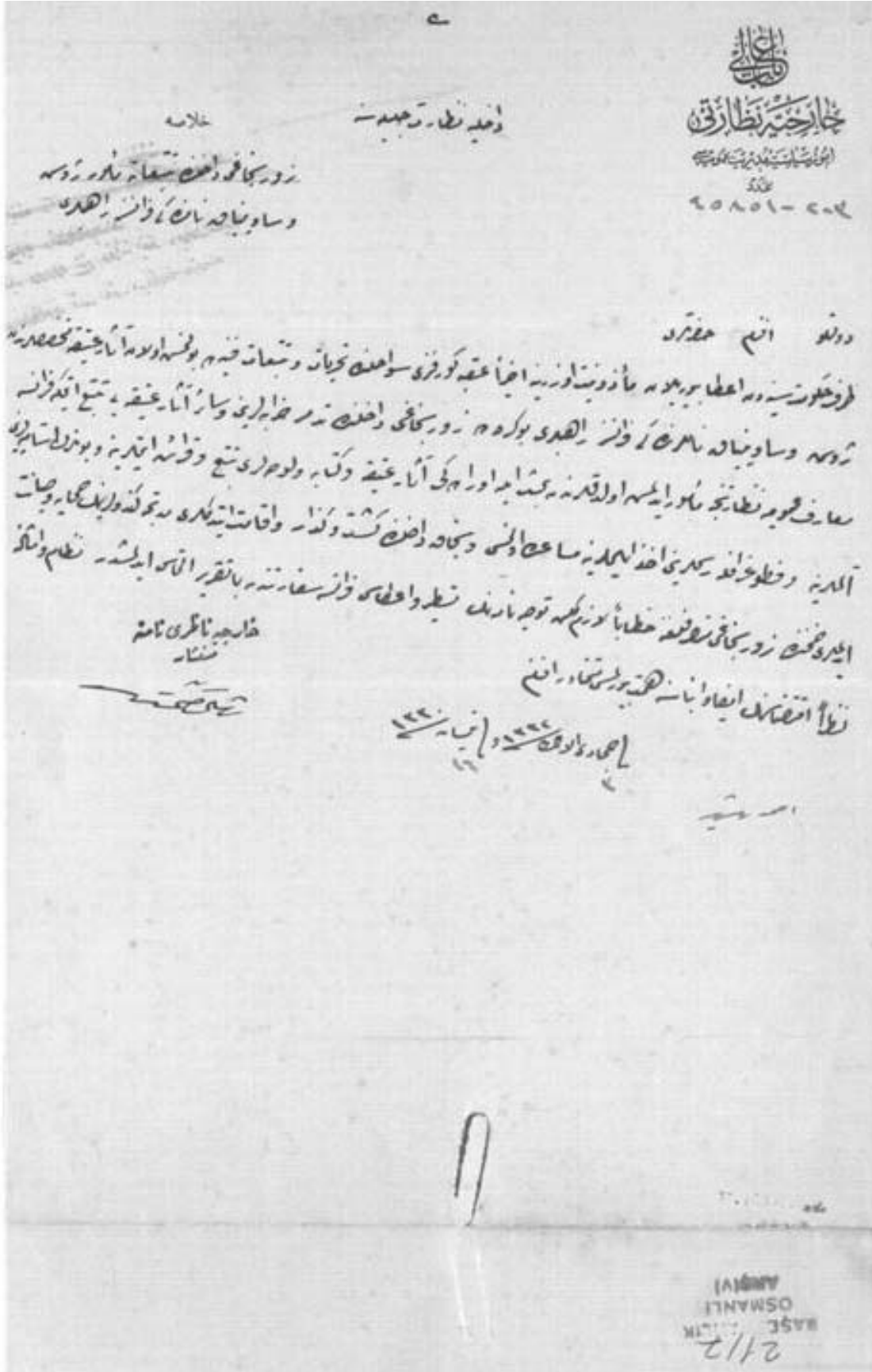
معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت

معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت

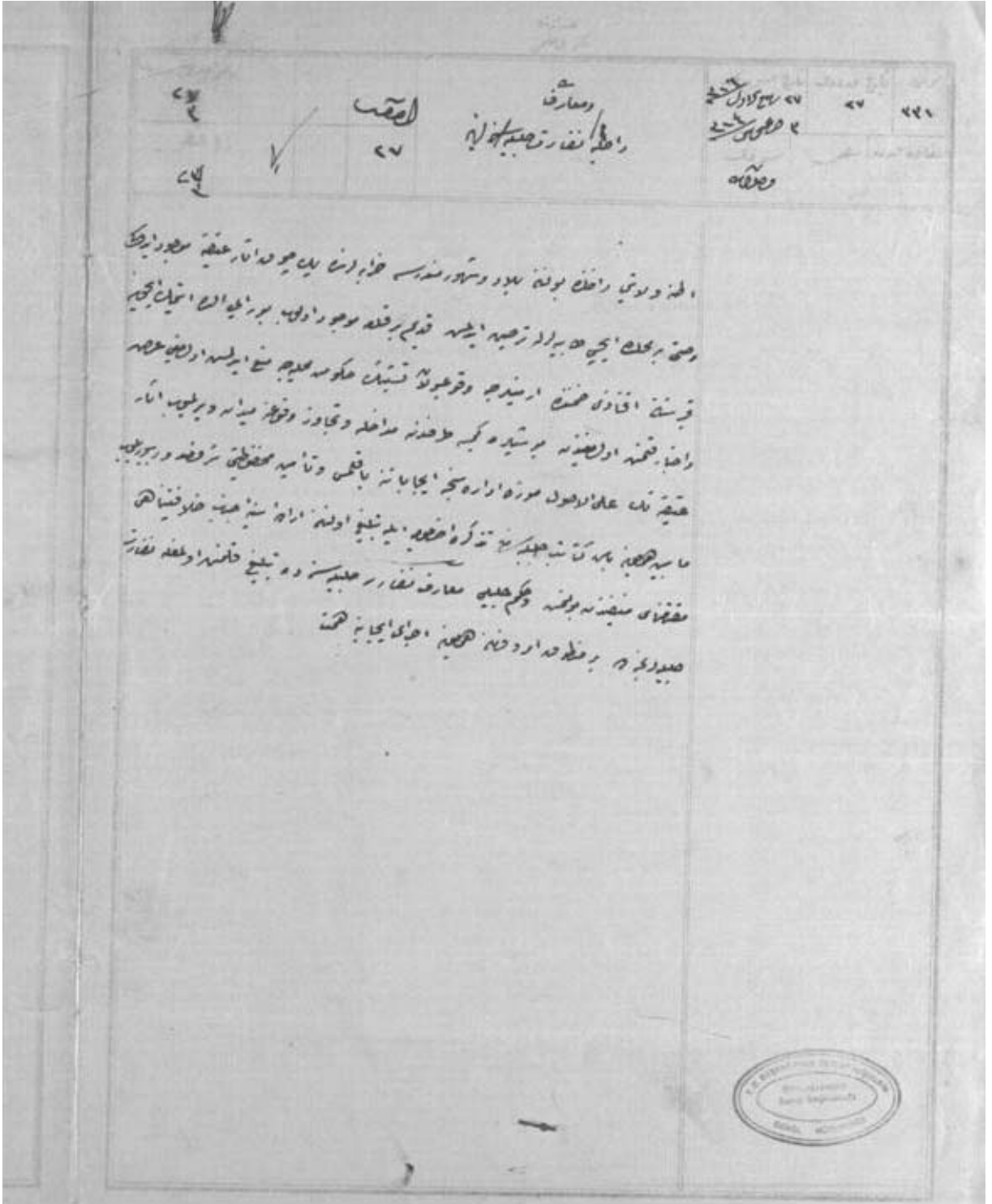
معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت

معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت
 معذرت

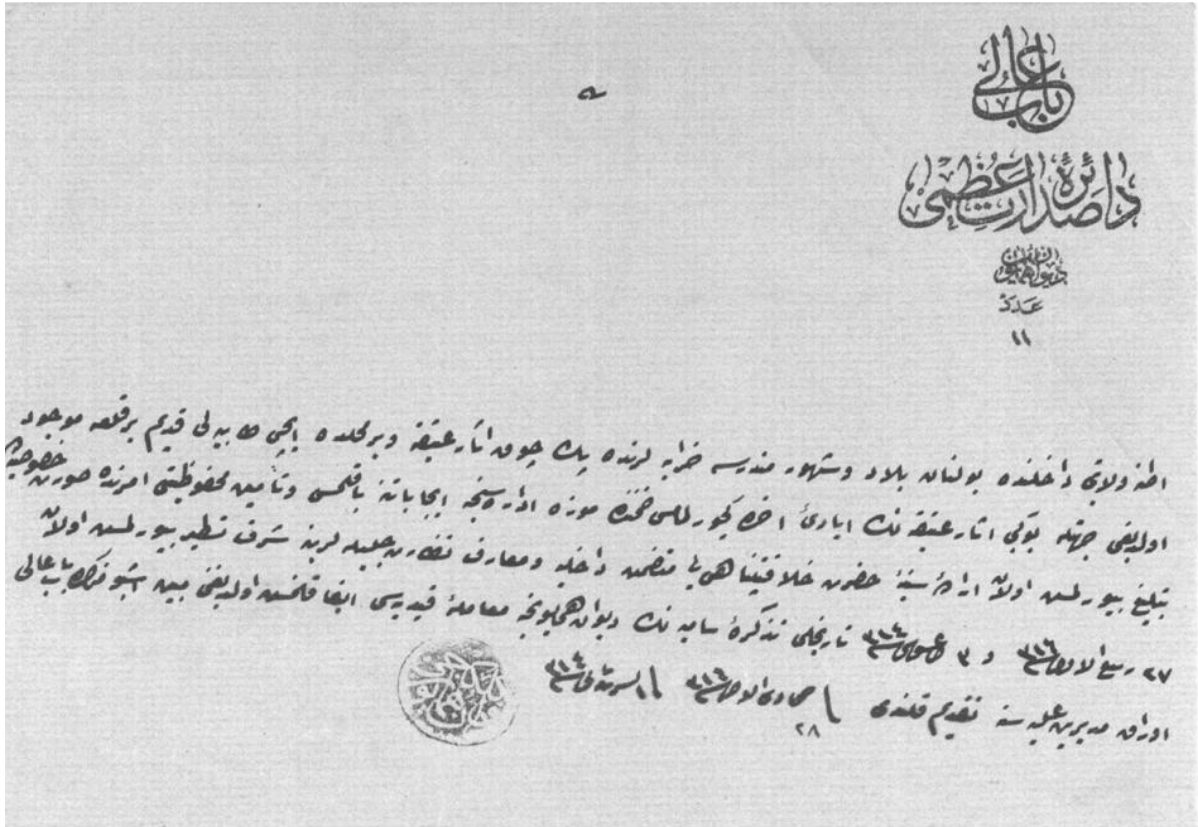
97- (Lev.44.b); BOA, Y.A.HUS. Tarih: 1313.4.6, Sadaret Maruzatı: Defter No: 807, a/2/Z, 337/31.Cabub (Bingazi)'da yaşayan Şeyh Ahmed Mehdi Essunusi'nin Sadaret'e yolladığı dilekçe üzerine kişinin şikâyetine dönük gönderilen cevap yazısı.

99- (Lev.45.b); BOA, DH-KMS, Tarihi: 1332.C.6, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 21, Vesika No: 7. Bab-1 Ali Hariciye Nezareti' nden, Dahiliye Nezareti Celilesi'ne yazılan yazıda Tedmer Harabeleri'nde araştırma yapacak olan Joş ve Sevinyak isimli iki Fransız'a kolaylık gösterilmesi ve korunmaları bildirilmektedir.

100- (Lev.46.a); BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630. Ermenilerce mezarlığa dönüştürülmek istenen yerdeki eski eserlerin korunmasının hükümet tarafından sağlanması konusunda yazılan yazı.

102- (Lev.46.c); BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630. Ermenilerce mezarlığa dönüştürülmek istenen yerdeki eski eserlerin korunmasının hükümet tarafından sağlanması konusunda özel tezkere ile ekli belge.

موضوعی حضرت صدیق اکبر

۷۴

۷۴

معروضه چیکر کوریدر که
 آفت ویدی را خنق بویخه نداد و سه روز خرابی رخ بد بود آنا عتقه موجود اید و چنی مجلس ایمن نعبه لر ز صبه
 ایله قدیم قلمه موجود ضهوب بورای اده اتمک اعونه قدسانه اتقا ذکر ختمق اینارده وقوعه بولده تشنگ خنقور محله
 منع ایله اولانی عومر و انا قند بقیته بوسره کمره طرفنده مداند دکاور وقوعه مذمه و ایسوا آنا عتقه زه علی ارضه
 موزه اداره که ایجاباته تا فلوس دنا منه محفوظی شر قصد و بورلا اراده منه جناب عتقه نقضا سفینه صوره
 حکم جدید معاینه نکرده سینه بدیر لوی و عس و سلاخ تاریخ وید بوز قور بر نوزق تنکرم صده نیزهیدرخ ایزار
 کورس اوزرنه سوله بده استعاره حویا و لا یسار الی ادره لغت لقا تقدم فلفه ۷۴ عس و سلاخ تاریخ دوز خسه نه نوزق
 غیرتقی قلمه دخیلانه محلی لم سوسه لاشه آنا قدیم دده بر صبه ضهوب ۷۴ ماره سلاخ تاریخ و بوز سینه اتی نوزق تنکرم
 سه و قحمتنا هدر بویخه جور بوبه ایله سینه جناب عتقه حکم عبیده نونقا نصه اولله محله و عکره دز فورس بعد
 ایله دغه اسولنه اوزنوق شرطیه ایناره شام قلمه وارنه موقتی حکومته مابعد ایید محلی خصوصه دغه ایزدک
 اوزره اوزره دغه اسوت اوزنه متادیا انا ایس زه ایجاب ایله نغ اوزنه اولی و موجود اولدر سار آنا عتقه
 کسره مدخله و تحا و زینه مبله و رله زن رز لوقه ایله سینه جناب عتقه ۷۴ عس و سلاخ تاریخ و بوز سینه اتی نوزق تنکرم
 انقا قلمه رسایه ایشد اوصی آرزومین حضرت صدیق اکبر

تأیید و قلمه
 تاریخ ۱۳۱۶

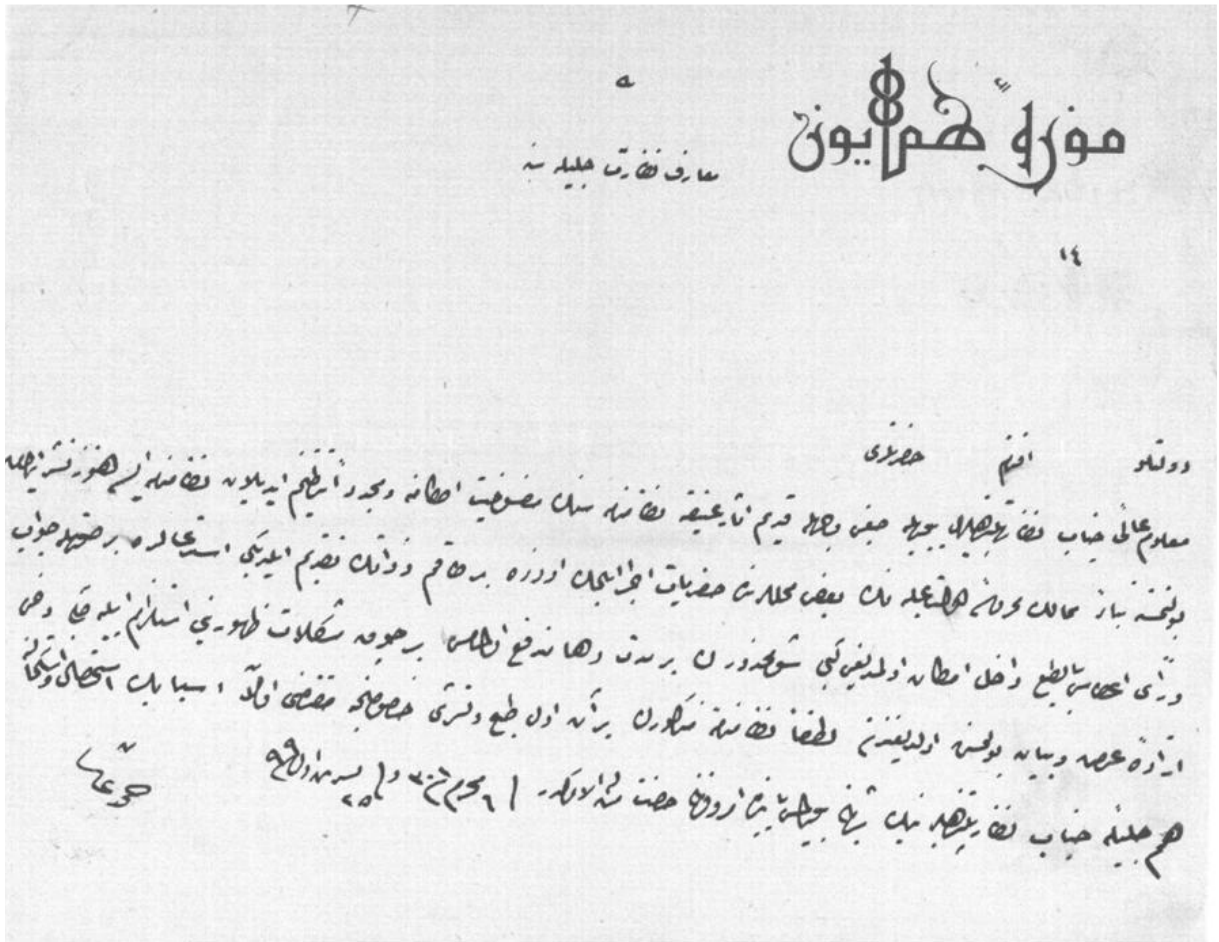
ای صبه سلاخ تاریخ و بوز سینه اتی نوزق تنکرم
 ۷۴

103- (Lev.46.d); BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 617, Gömlek No: 32, Vesika Adedi: 6, Varak: 8, Tarihi: 1316.Ra.27, Adana/14630. Dâhiliye Nezareti'nin 28 Eylül 1314 tarihli olarak Başbakanlığa yazdığı Ermenilerce mezarlığa dönüştürülmek istenen yerdeki eski eserlerin korunmasına dair belge.

موزه همایون
 انصاف الدین بک احمدی حضرتی
 ۱۳۳۵
 ۱۴۴

آثار عتیقه نظامنامه سنک یلیدیه تظیفی اجموده تظیل ابدیه قومسیونک ماه حالک بکرمی سزغی
 صافی کونی صباغ ساحت اونده موزه همایونده عقد اجماع انجمن مسلم بولونویقنده وقت یغیرنکده
 زلف بویولیس سده احمدی سال المور
 موزه همایونلر مدیر محمدیسی
 م

104- (Lev.47.a); BOA, DH. MK. HPS. M, Tarih: 1339.M.11, Vesika Adedi: 1, Dosya No: 44, Vesika No: 47. Müze Komisyonu'nun toplanmasını duyuran belge.

105- (Lev.48.a); BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 763, Gömlek Sıra No: 22, Belge Adedi: 10, Varak: 27, Tarih: 1301.M.26. Asar-ı Âtika Nizamnamesi'nin bir an önce basılarak yayınlanması konusu Padişahın izinlerine Hamdi Bey tarafından sunulmaktadır.

نظامنامه
مکتوبه
 عدد ۲۱

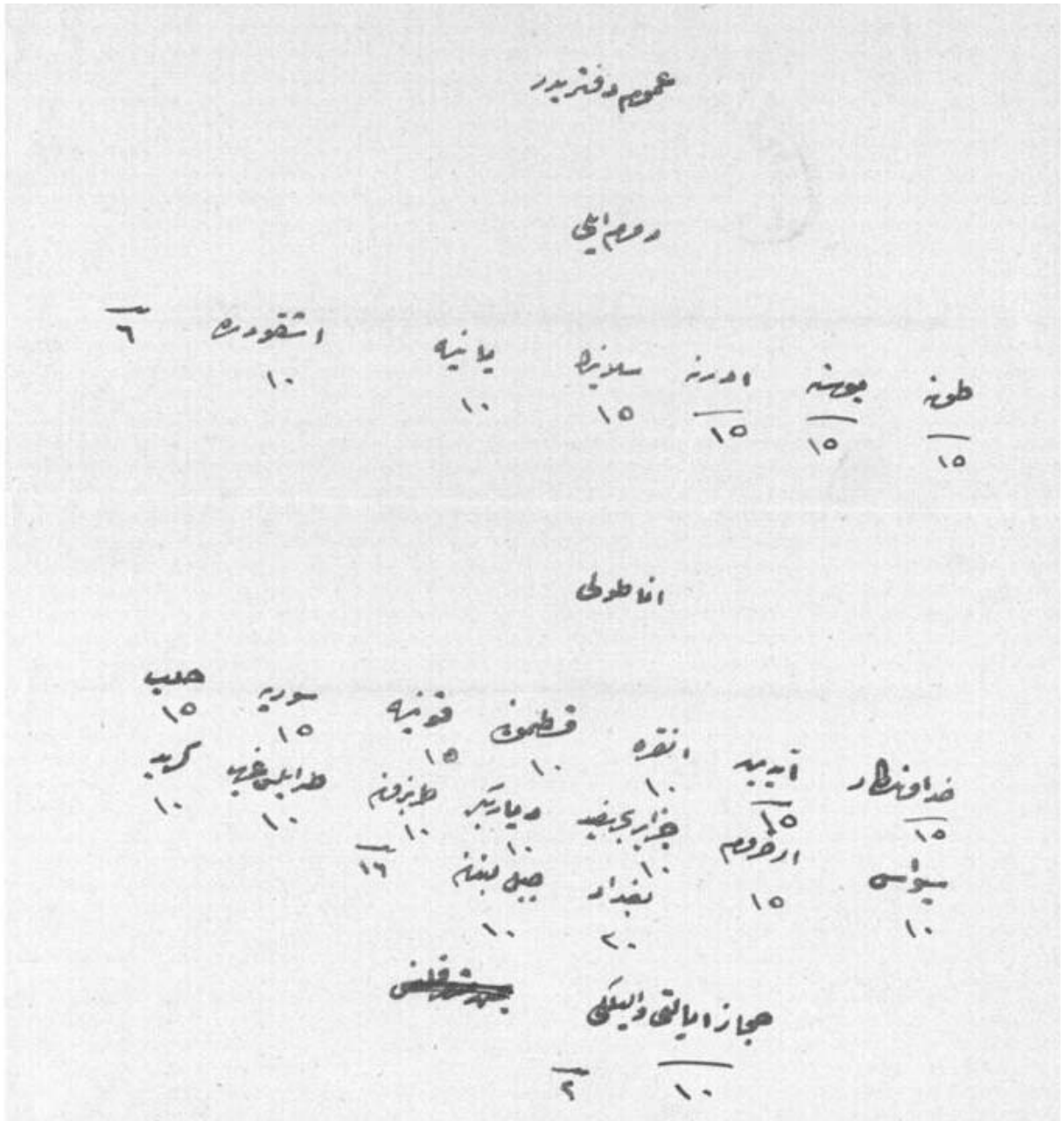
معارضه میگردید که در
 مورد همی... در دولت...
 سرکار...
 و...
 در...

X

حقوق **ایتم** **حقوق**

مفاد استماع...
 در...
 مع...
 در...
 در...

106- (Lev.49.a); BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 763, Gömlek Sıra No: 22, Belge Adedi: 10, Varak: 27, Tarih: 1301.M.26. Asar-ı Atika Nizamnamesi yeniden düzenleninceye kadar kimseye ruhsat verilmemesi konusunda Devlet Şurası'nca bir Lâyiha kaleme alındığına ve Osman Hamdi bey'in Devlet Şura'sınca yapılan Layiha üzerine bu Layihanın maddelerini uyarladığına dair yazı.

107- (Lev.50.a); BOA, A.MKT. MHM, Dosya No: 441, Gömlek No: 2, Vesika Adedi: 2, Varak: 2, Tarih: 1285.Z.23. Muarif Nezareti'nden Müze-i Hümayun'a gönderilen yazıda Yeterliliği ve resmi izinleri olmayanların, eski eser toplamasının önlenmesi istenmektedir.

۴

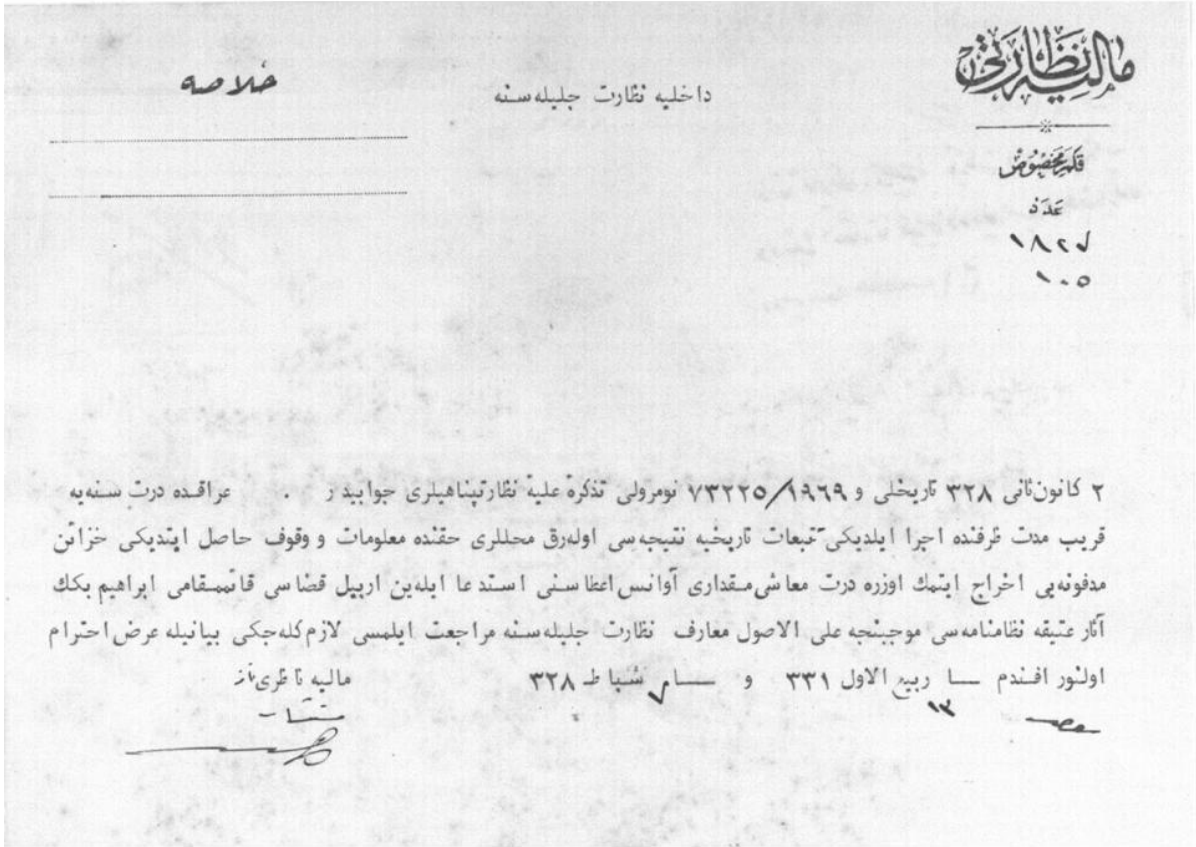
محل درینجه نامه شریف

 شریفی

عاقد درین سند قریب مدتی طفقاً اجراء ایلیکلی تبعاً تاریخ سابقه درجه مع عدایدلم ملک مقدم
 خزانة مدفونہ اصحاب ایدر ملک تعلات تاریخه و محلیه صاحب اولوب حکومت خدمت دیوبلی ایشرده
 مصف ایجاب ایدر کلی کی فادریک خدمتلی نیتده منفقاً اولی ده منفق عمیل اقتضایند
 بولدیقتده بجه وریلم ملک امری ایضا جابه دونی درینجه راجه عاقد بولدیق ایلی فائزلی
 ابراهیم بن فرزند استعاره و کتبی بیلدیلا خزانة مملکت نه ده عباریه ایدرلی مقصد ایدرلی
 استیضاه فائزلی مصلحت ایدر و بردی جواج نفود درها فضل ایضا هانه ویره بجه موجدک
 حقی مکاره اینک ارزون اولدی و عرفه کلمه دره معانی مفاصلک آونسی صونیل حکامی وریلی
 و نتیجتم آونسی قیمت بوزم حسابم کندم اعصای تنجب اولمجه اکرامی و نه نوبتی بیلدیله اولمجه
 و اینجه کیفیت اولمجه ۲۱/۱۱/۱۳۳۱
 و سوری اکتوبر ۱۳۳۱

دای وکیل
 اصفا

108- (Lev.51.a); BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi: 14, Dosya No: 139, Vesika No: 8. Musul Vilayeti Dâhiliye Nezareti'ne İbrahim Efendi'nin dilekçe yazısı.

109- (Lev.51.b); BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi: 14, Dosya No: 139, Vesika No: 8. Erbil Kazası Kaymakamı İbrahim Bey'in Asar-ı Atika Nizamnamesi gereğince bulduğu eski eserlere karşılık 4 maaş miktarında avans istemi yazısı.

خودنظر بر معدوم

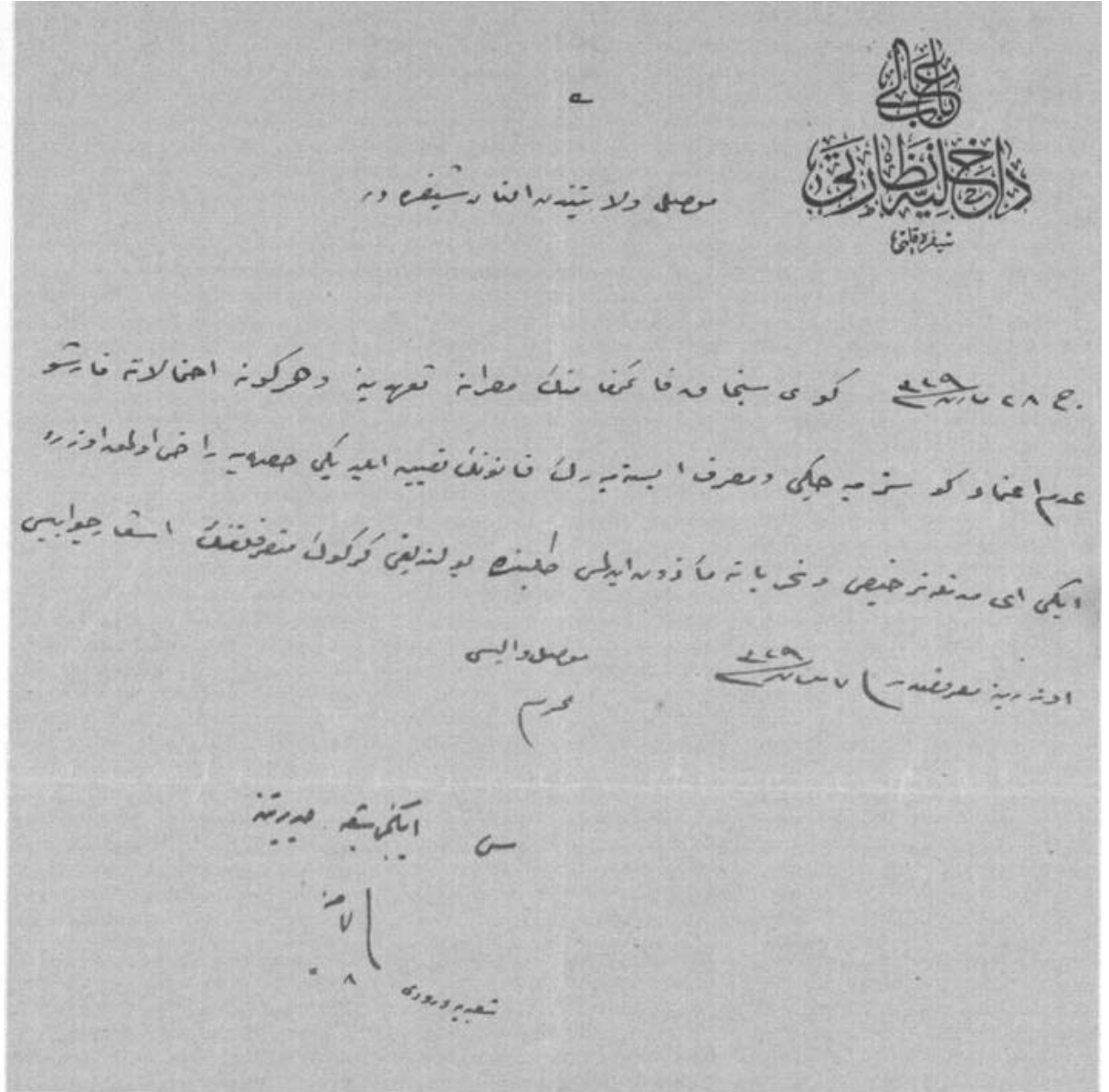
مجمع موقوفات اوقاف
 دفتر موقوفات اوقاف
 شماره
 ۸۵۰۸۵۰۸۵۰
 تاریخ

دو نفر ، فتح حفتری

ما در این تاریخ و حقیقتاً در روز و تاریخ عیناً نظارت بر غیر از خود در عیادت و گفتار بدینی خراسان مدینه زید علی هدیه خراجی مضافاً به این اموال و زره کوه کما فی سابقه طرفه اولی
 حوله نام در احوالی خود بر ماده نظامی مورد و در این و بود در امکان و حتی بر زمین خود هر قطیف و قطع قبول کنند اولی مغلدر بر ما عیناً نظاماً از طرف خودی ماده سی و پنجمه گفتار اولی در آن
 معنی آن در احوالی و با لوی نام و مسکن در عیناً در برسی از او ایویتی تقدیر کند ایاضاً بر نصفه معادل و آنرا افسند و بدینین حاله و باین به کی نوری دولت قرار بر ترقیها بعد از ده
 بجز نسبت به مبلغ و در این صحتی با اخبار و موردی هر یون معیوبت خود بدین بدین رسد و مغلدر اولی به در و فرغ از حقیقت که اولی در

معادل و غیر از طرفی اولی
 است
 صحیح

110- (Lev.51.c); BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi: 14, Dosya No: 139, Vesika No: 8. Nizamname'nin 9. maddesi'nin uygulanması hakkında yazı.

111- (Lev.51.d); BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi: 14, Dosya No: 139, Vesika No: 8. İbrahim Efendi'nin başvurusunun olumsuz karşılandığını gösterir belge yazı.

داخله نظارتی				میسوی	مسودی	اورداق عمومی نومروسی
بطالتك قلمه ورودی تاریخی	۲۸	۹	۹	۱۹	محمود	۲۱
مقابلہ ایدنلر	۹	۹	۹	تاریخ تیس	تاریخ تسوید	قلم نومروسی
				۱۰	۲۹	۶۱

۱۹
موسد و لایینه
تاریخ

۲۹
۷
۱۳۳۹
کوی سنجاقده قنا محققانه انظار

تعمیر

با اولاد کتبه نسیب

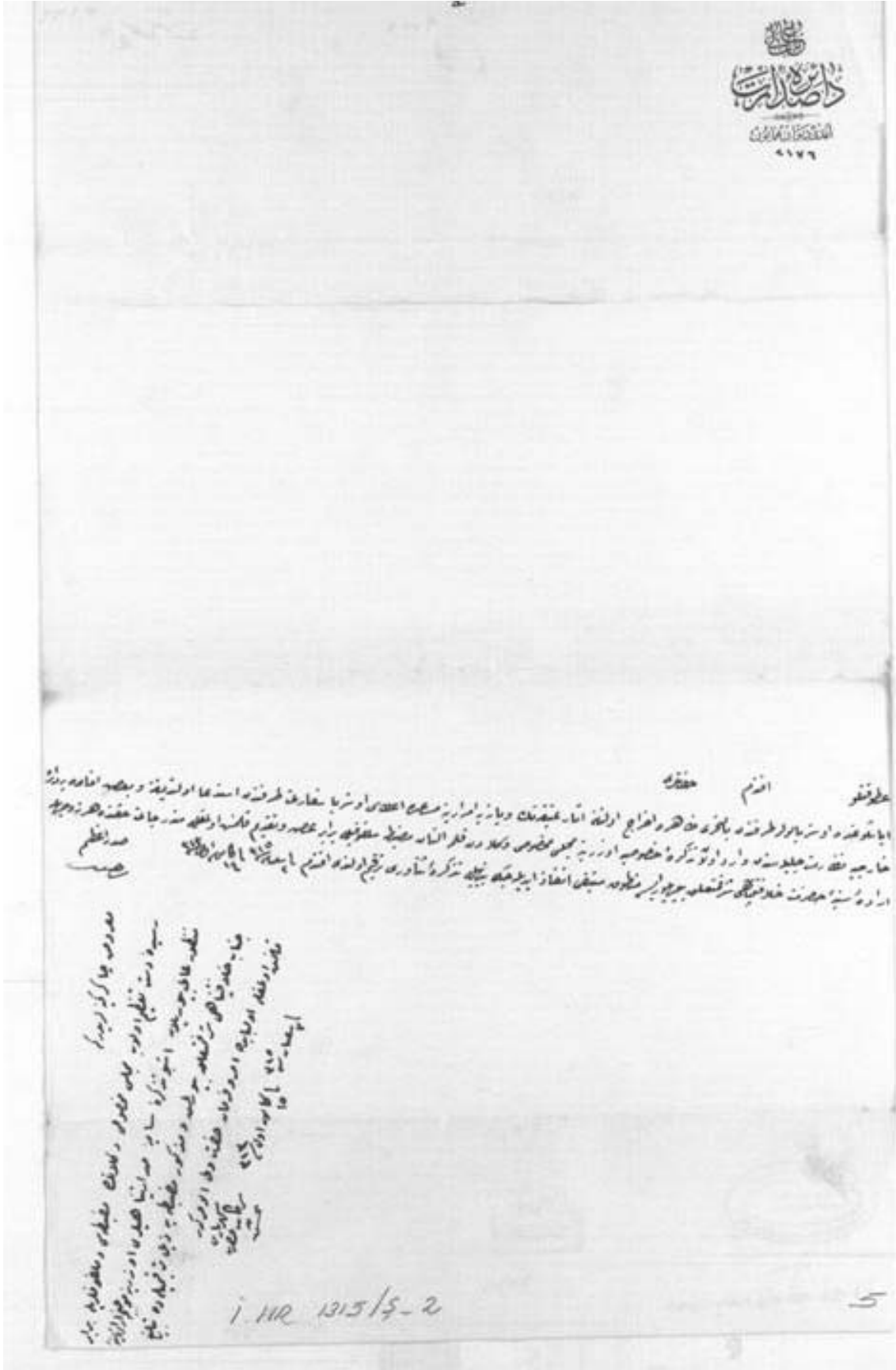
112- (Lev.51.e); BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi: 14, Dosya No: 139, Vesika No: 8. 7 Nisan 329 tarihli cevap yazısında Define kazısı zamanı olmadığı için Köy Sancak Kaymakamı'na ihtar edilmesi istenmektedir.

113- (Lev.52.a); BOA, HR. TO, Dosya No: 58, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 18, Varak: 19, Tarih: 1873.6.26, Orijinal Kayıt No: 258. Ayasuluk (İzmir-Efes)'ta 1866 yılında çıkarılan esarlere dair Müze raporlarından çıkarılan yazı.

114- (Lev.52.b); BOA, HR. TO, Dosya No: 58, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 18, Varak: 19, Tarih: 1873.6.26, Orijinal Kayıt No: 258. İngiltere Müzesi'nin Ayasuluk'ta (Efes) yürüttüğü kazı sırasında çıkan eserlere dair yazı.

116- (Lev.54.a); BOA, İ. HR, Belge Adedi: 5, Varak: 6, Tarih: 1315.Ş.3, İrade No: 2. (1310 Sonrası İradeler Hariciye). Ayasoluk'tan kaçırılan eserler hakkında üst yazı.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مجلس تصویب
۱۳۱۵

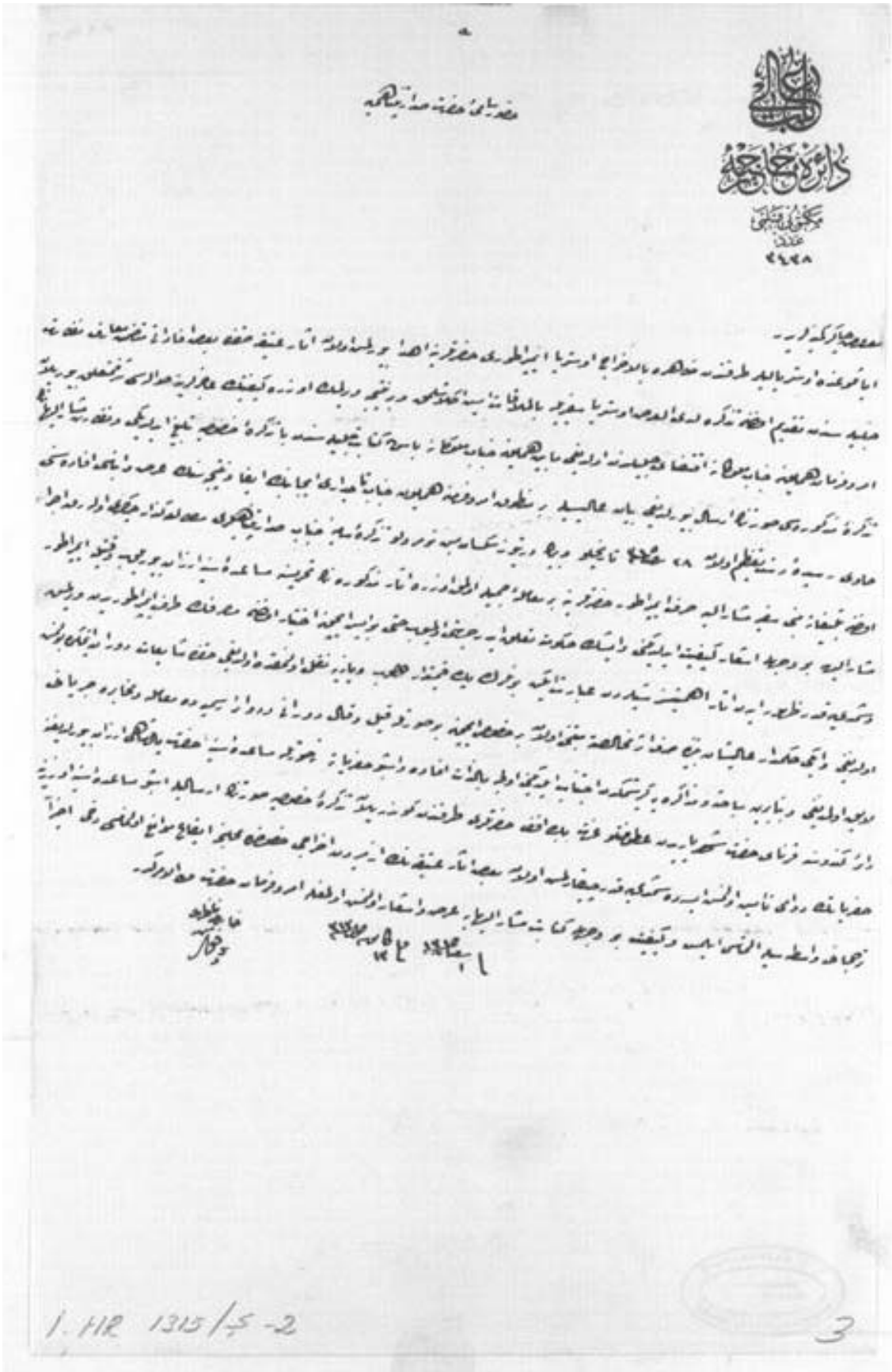
سابقه بر روی مرتبه سینه حضرت یادساکه اوزر به ایام خوده اوست با اول طرفه باقری خاخره اخراج اولیاد انا عقیدت از خوده اخراج ایرون کمالی ایضاً
موضوع اولیاد اوست با سفارح طرفه انیس اولیاد و بعضه اعاده به دار خاخره نظر نه وار دادو تکرار خصوصیه بسیار بلج نزه فرات وقت بعد اولیاد
معارف عالی جویشی و ۱۱ سلالا تا پیشی تکرار خصوصیه عصبه اولیاد اوزر ه حفیبات یا بنده نظر خاخره نظیر ایرون انارک موسی طرفی و بانده
موزه سه کوزه بیرون موزه هها بریزه باقی برنوک بر دفری ادره ایبر بیله و انا معدود طرفه معمول هها کل خاخره اعاده کوه و یا بنده هیچ بر موزه سه و سلالا
اولیاد نظامیه اولیاد بیست میس اولیاد طرفه بیست بر ارا سه و وقت معفر لری نظیر و بنیه خاخره اولیاد موزه هها بر موزه سه طرفه و سلم اولیاد
سرت اخیر طرفه و سلم سکر و ه حیفا انارک بر موجب نظام موزه هها بریزه هازیر یا اناس برنوک اوزر برنوک اوزر اجازت عقد که ساهه سینه حفیبات موزه
و یا بنده رسم و یا بنده بیست و ه حفر ایرون اخذ ایس لوزم کلایه در کار بریزه ایس حفیبات مکرره ناک اجازت عقد که ساهه سینه حفیبات موزه
اوست با ایبر لوزم حفیبات بر معاله جمیل اولیاد اوزر شایده بریزه اولیاد و کیفیت سفیر سالیه یا تکرار و بنیه بیغ حفیبات و انا مکرره ناک رسم حفیبات
اولیاد و یا بنده کوزه رسمه اخیر حیفا بقا انا عقیدت در بیغ ایبر لوزم ساس و ساس عالیله موافق اولیاد حفیبات بعضا حفیبات اجازت اولیاد بیغ عالیله و ساس
موضوعی تکرار معاله اولیاد طرفه بر اوزر سکر ایام خوده ایبر لوزم سالیه یا تکرار و بنیه بیغ حفیبات اجازت اولیاد بیغ عالیله و ساس
ممانعت اولیاد تکرار سالیه یا تکرار معاله اولیاد و نظیر ایبر لوزم سالیه یا تکرار و بنیه بیغ حفیبات اجازت اولیاد بیغ عالیله و ساس

خارجی ناظری	سوزی و دونه بیس	مجره ناظری	سرسکر	عبد ناظری	شیخ و بیس	مدر اعظم
مدر استایه	تجارت و ناظری	معارف ناظری	ادغام ناظری	مبار ناظری	لجبنا ناظری	داغ ناظری

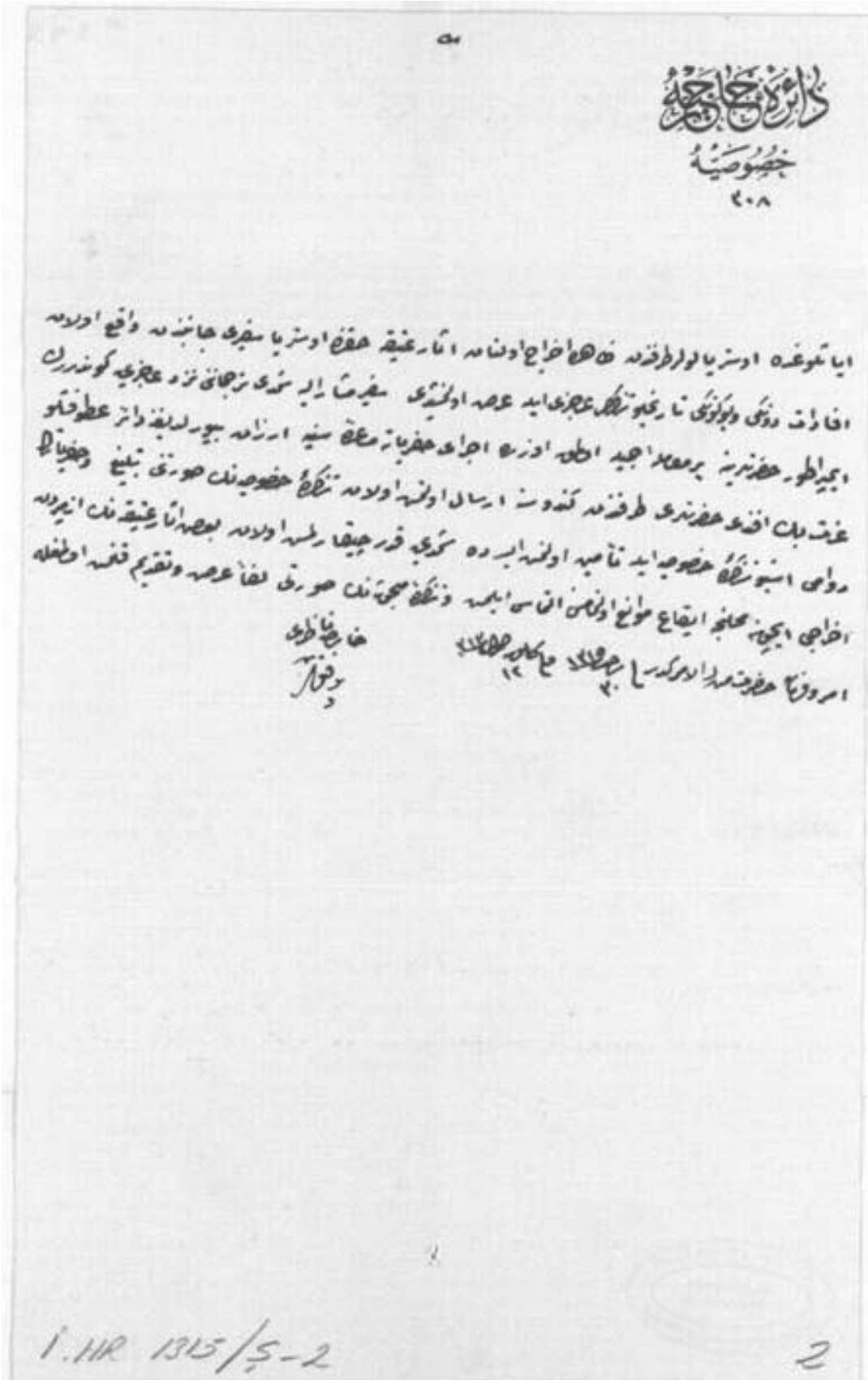
بیس خصوص و کفایت نظیر عالی جویشی استر مقبله اوزر به جویشی اراده بنده جان - قدرتی هر تر نفیله جویشی اولیاد ایضاً اوزر
حقه دی اولیاد کمالی پیمان ۱۵ لایه اولیاد ۱۵
مجلس تصویب

1. HR 1315/5-2

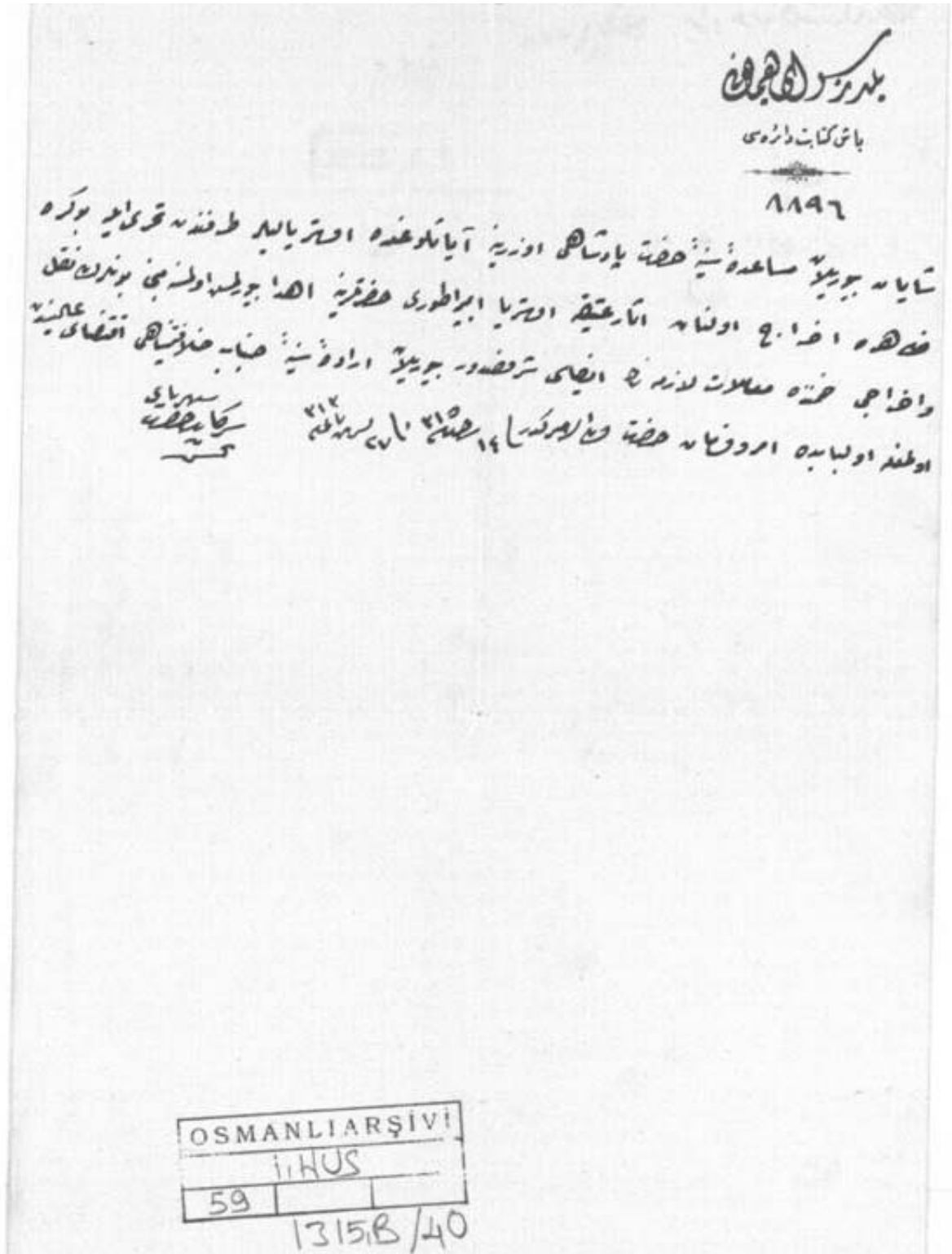
117- (Lev.54.b); BOA, İ. HR, Belge Adedi: 5, Varak: 6, Tarih: 1315.Ş.3, İrade No: 2. (1310 Sonrası İradeler Hariciye). Ayasuluk'tan kaçırılan eserlerin bildirilmesi üzerine alınan kararları gösteren yazı.

118- (Lev.54.c); BOA, İ. HR, Belge Adedi: 5, Varak: 6, Tarih: 1315.Ş.3, İrade No: 2. (1310 Sonrası İradeler Hariciye). Bab-1 Ali Daire-i Hariciye Mektubi Kalemî'nden hediye edilmiş olan Ayasoluktan çıkarılan asar-ı atika hakkında yazı.

119- (Lev.54.d); BOA, İ. HR, Belge Adedi: 5, Varak: 6, Tarih: 1315.Ş.3, İrade No: 2. (1310 Sonrası İradeler Hariciye). ve Avusturya Sefiri'nin aracılığıyla İmparatora hoş bir jest olmak üzere İzmir'den Padişah emir ve iradesi yoluyla kaybedilen eserler hakkında yazı.

120- (Lev.54.e); BOA, İ.HUS, Dosya No: 59, Gömlek Sıra No: 1315.B/40, Belge Adedi: 1, Varak: 1, Tarih: 1315.B.14. Padişah tarafından hediye edilen eserlerin taşınması ve dışarıya gönderilmesiyle ilgili olarak yapılması gerekenleri gösteren belge yazı

بلد و راجہ

باش کتابت داروس

۶۰۶۷

ایسید و دیوئی دھندو ایبا تولوغده مقدماش پانہ چو ریوہ مسعدہ سید او زرنہ بانوی
 بوکندہ اولامہ اتار حیفہ او ستریا ایچا طوری خدیزہ الہا چو رطمہ اولر یقندہ نقل
 و امرایہ محافت اولمسی شرفہ در چو ریوہ ارارہ سید صباب یارکھی اقتضای عالیہ
 اولمہ اولابیرہ مردوخانہ طرف و ط اولمہ ایچا اولمہ ایچا اولمہ ایچا اولمہ ایچا
 سہاری
 سرکاشکون
 حستہ

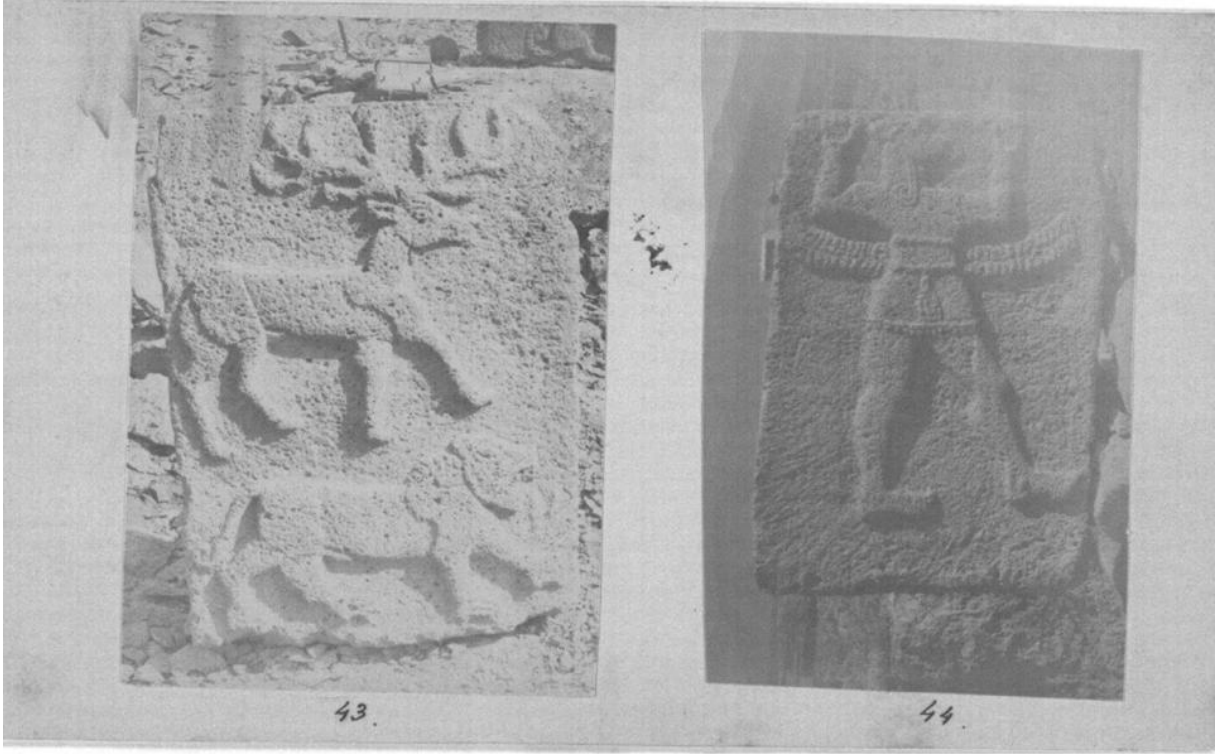
OSMANLIARŞIVI		
I.HUS		
50		

1314.C/6

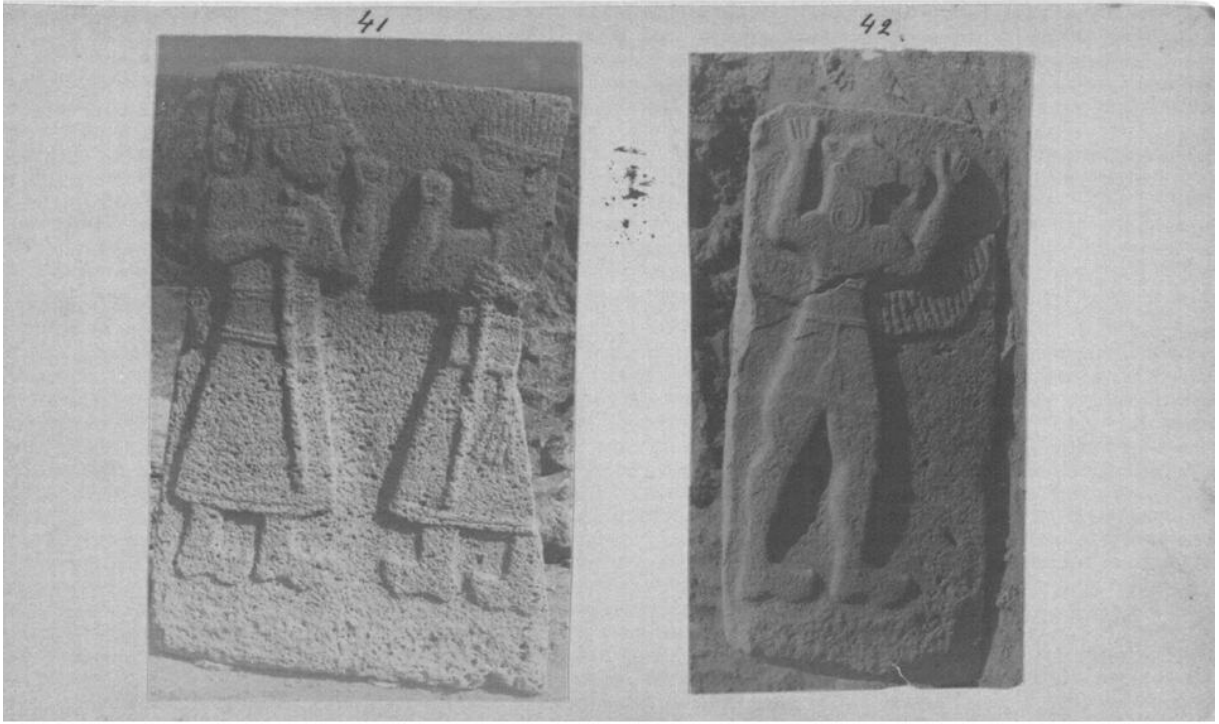
121- (Lev.54.f); BOA, İHUS, Dosya No: 50, Gömlek Sıra No: 1314.C/6, Belge Adedi:1, Varak: 1, Tarih: 1314.C.3. Avusturyalılar tarafından yurtdışına götürülen eserlerin nakline engel olunmasına dair yazı.

122- (Lev.54.g); BOA, HR. TO, Dosya No: 58, Gömlek Sıra No: 56, Belge Adedi: 18, Varak: 19, Tarih: 1873.6.26, Orijinal Kayıt No: 258. Mösyö Gold tarafından yürütülen kazıda ortaya çıkarılan eserlerin dökümünü gösteren yazı.

126- (Lev.55.c); BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Adana Zincirli Kazısı'nda ele geçen arkeolojik eserler grubundan. Üstte solda üstte kaya bloğa kabartma şeklinde yapılmış geyik, altta aslan tasviri, sağda ise hayvan başlığı olan tanrı kral (?) kabartması yer almaktadır.

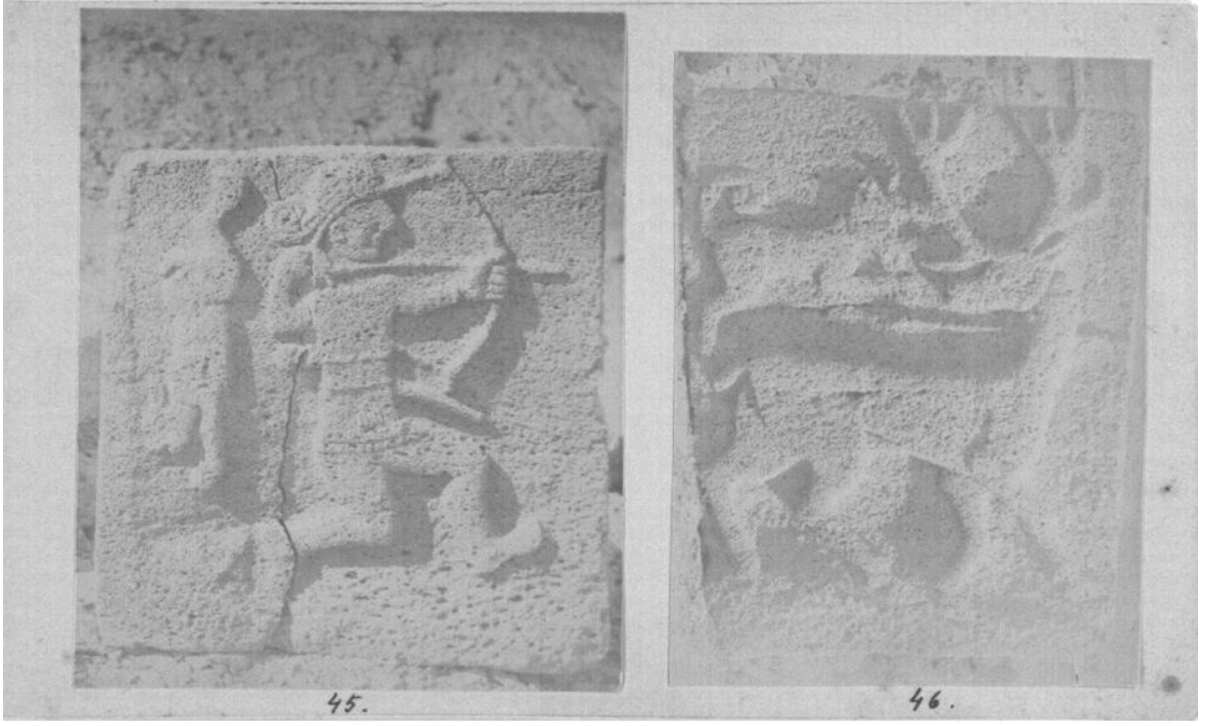
127- (Lev.55.d); BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Adana Zincirli (Samal) Kazısı'nda ele geçen arkeolojik eserler grubundan. Üstte solda kaya bloğa kabartma şeklinde yapılmış karşılıklı duran iki insan kabartması, sağda ise iki eli havada tanrı kral (?) kabartması, kabartması yer almaktadır. Aramlaşmış Geç Hitit Geleneksel stili.

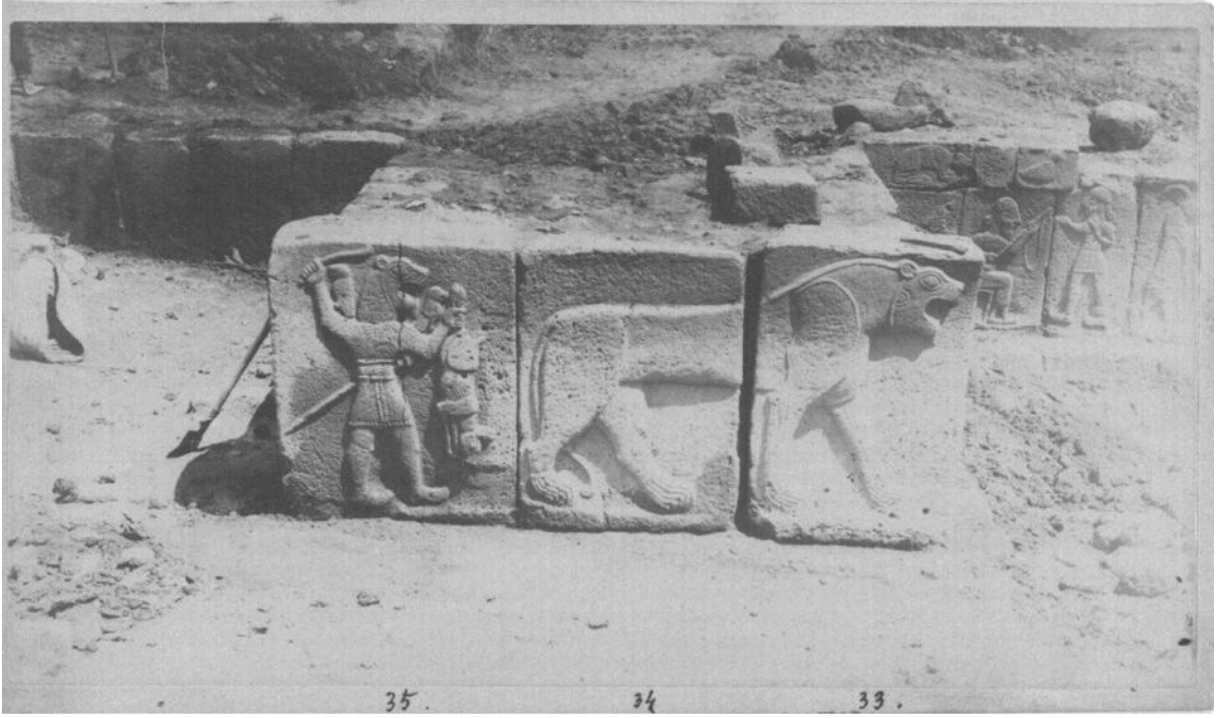
128- (Lev.55.e); BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Adana Zincirli (Samal) Kazısı'nda ele geçen arkeolojik eserler grubundan. Üstte solda kazılar sırasında çalışanlardan birisi, karşılıklı kaya bloğa kabartma şeklinde yapılmış karşılıklı duran iki hayvan (yavru geyik?) betimlemesi yer almaktadır. Geç Hitit sitili.

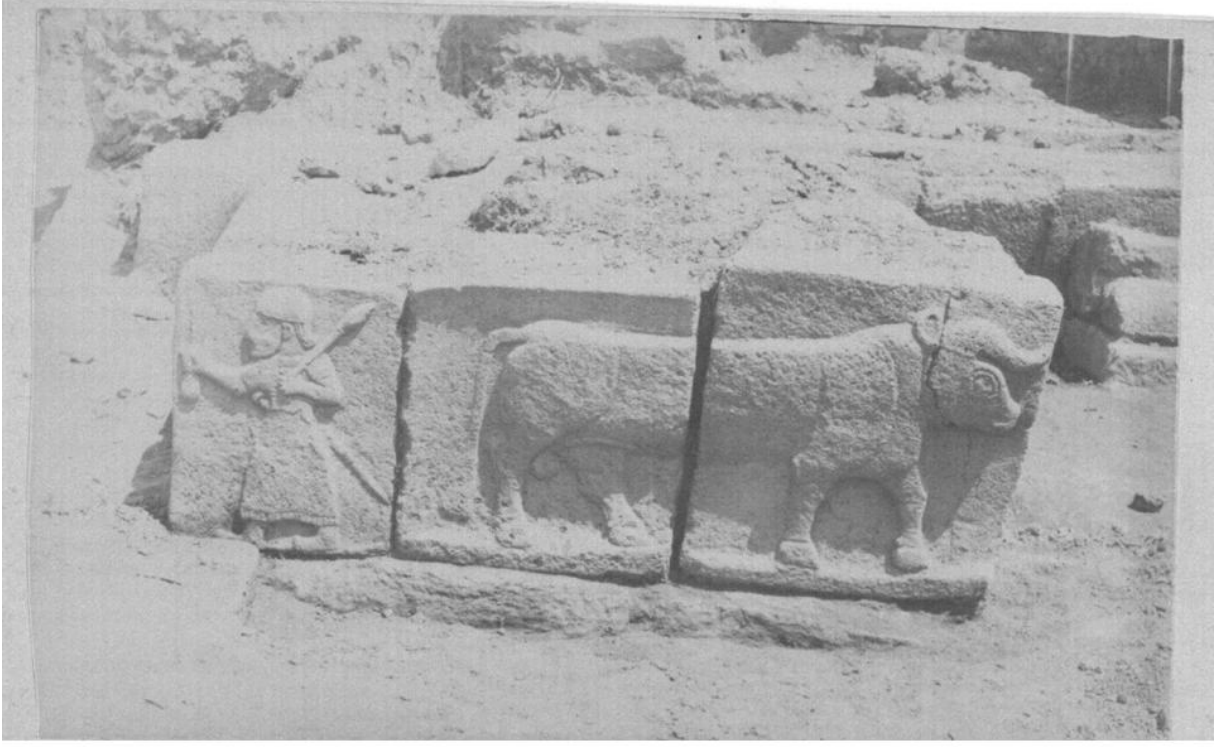
129- (Lev.55.f); BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Zincirli (Samal) Geç Hitit av sahnesi ve beraberinde kazı alanı gözükmektedir.

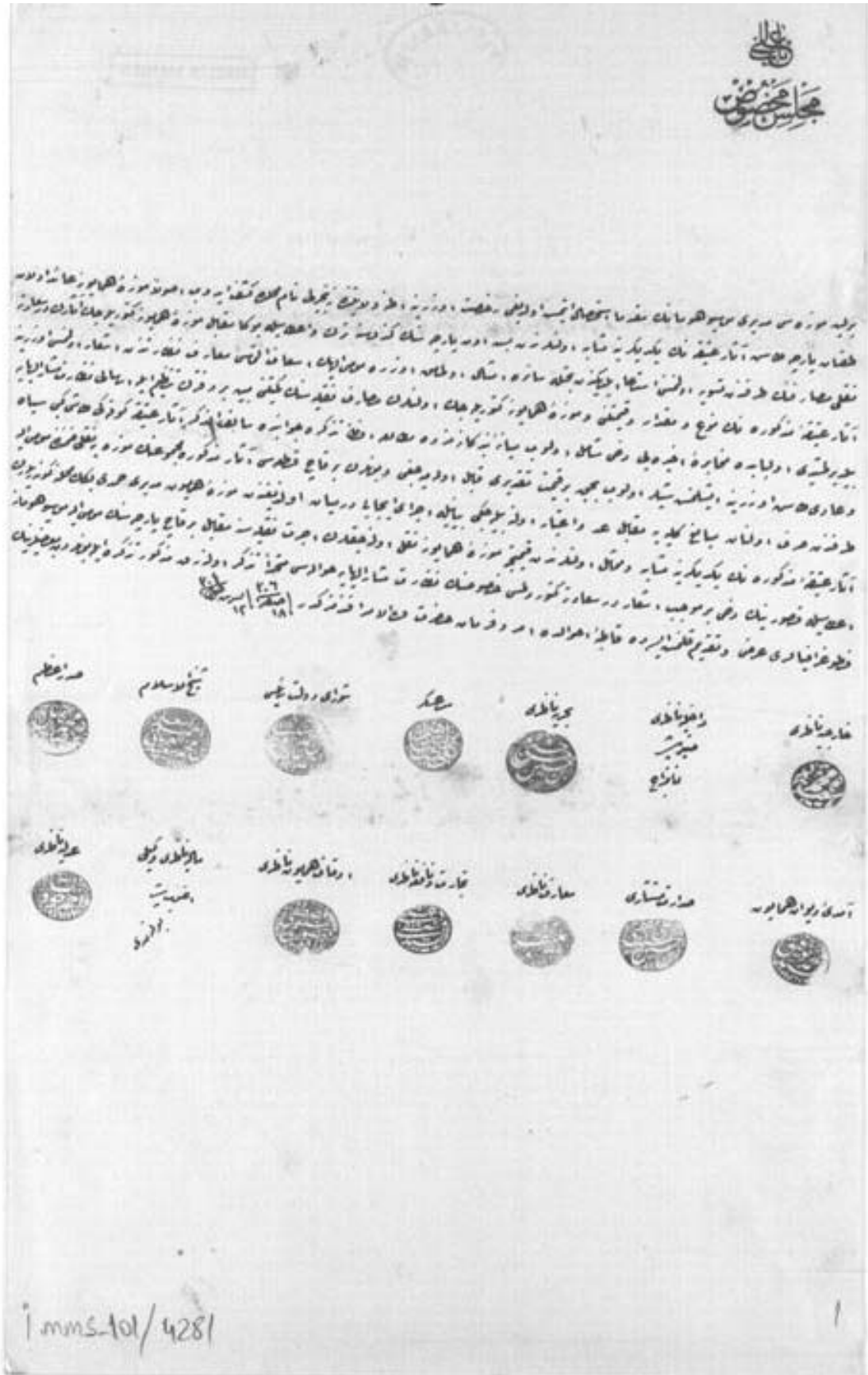
130- (lev.55.g); BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Her iki kaya bloğunda da av sahnesi yer almaktadır. Geç Hitit, Zincirli (Samal). Sağdaki kabartma bir hayli tahrip olmuş durumdadır.

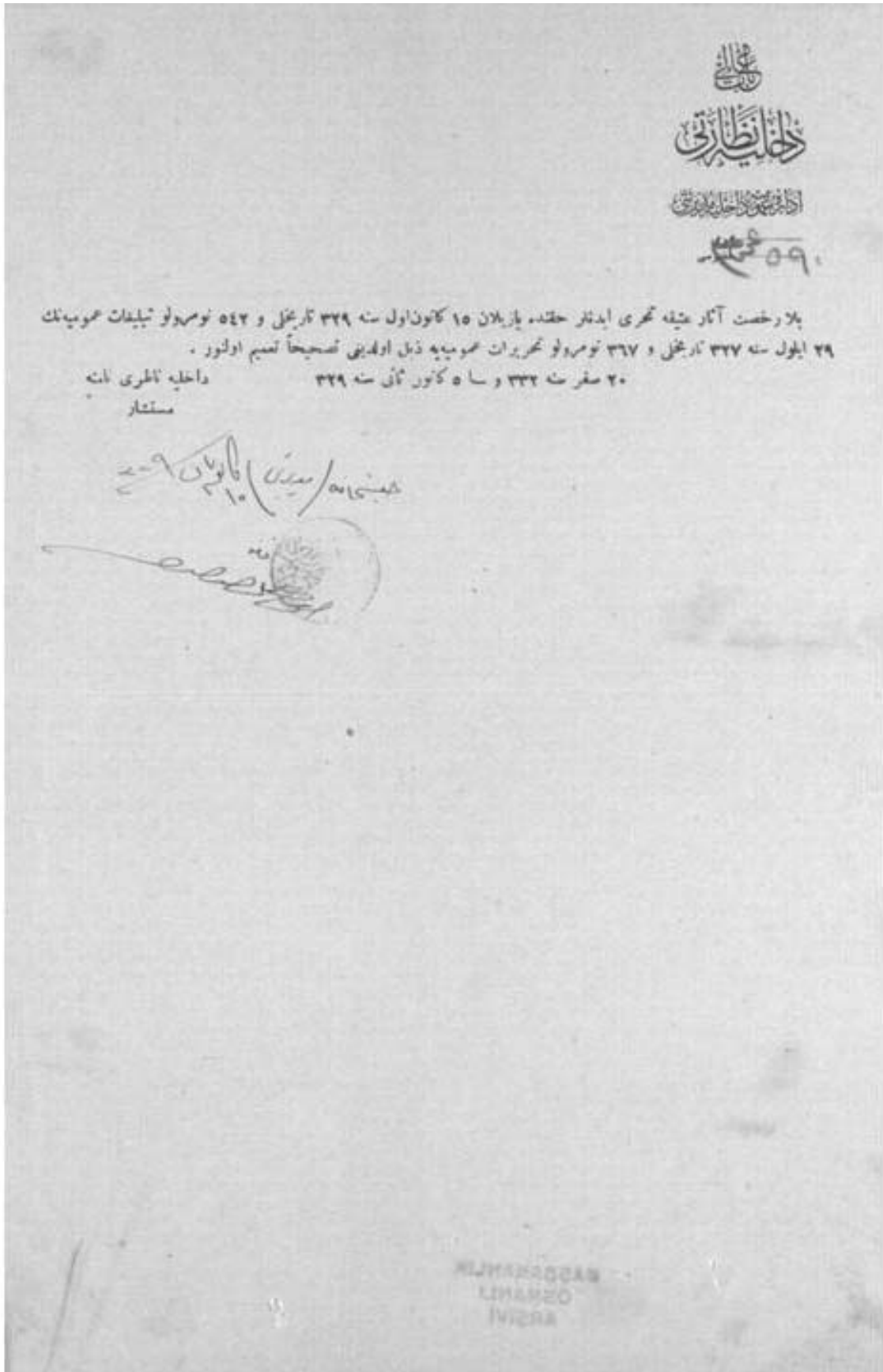
131- (lev.55.h); BOA, İ.MMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Adana Zincirli (Samal) Geç Hitit sağda iki blok halinde yürüyen kabartma aslan tasviri, arkasında soldaki blokta kabartmada Tanrı Kral (?) aksiyon halindedir. Av sahnesi. Yine blokların hemen sağ üst tarafında ise bir başka sahne göze çarpmaktadır

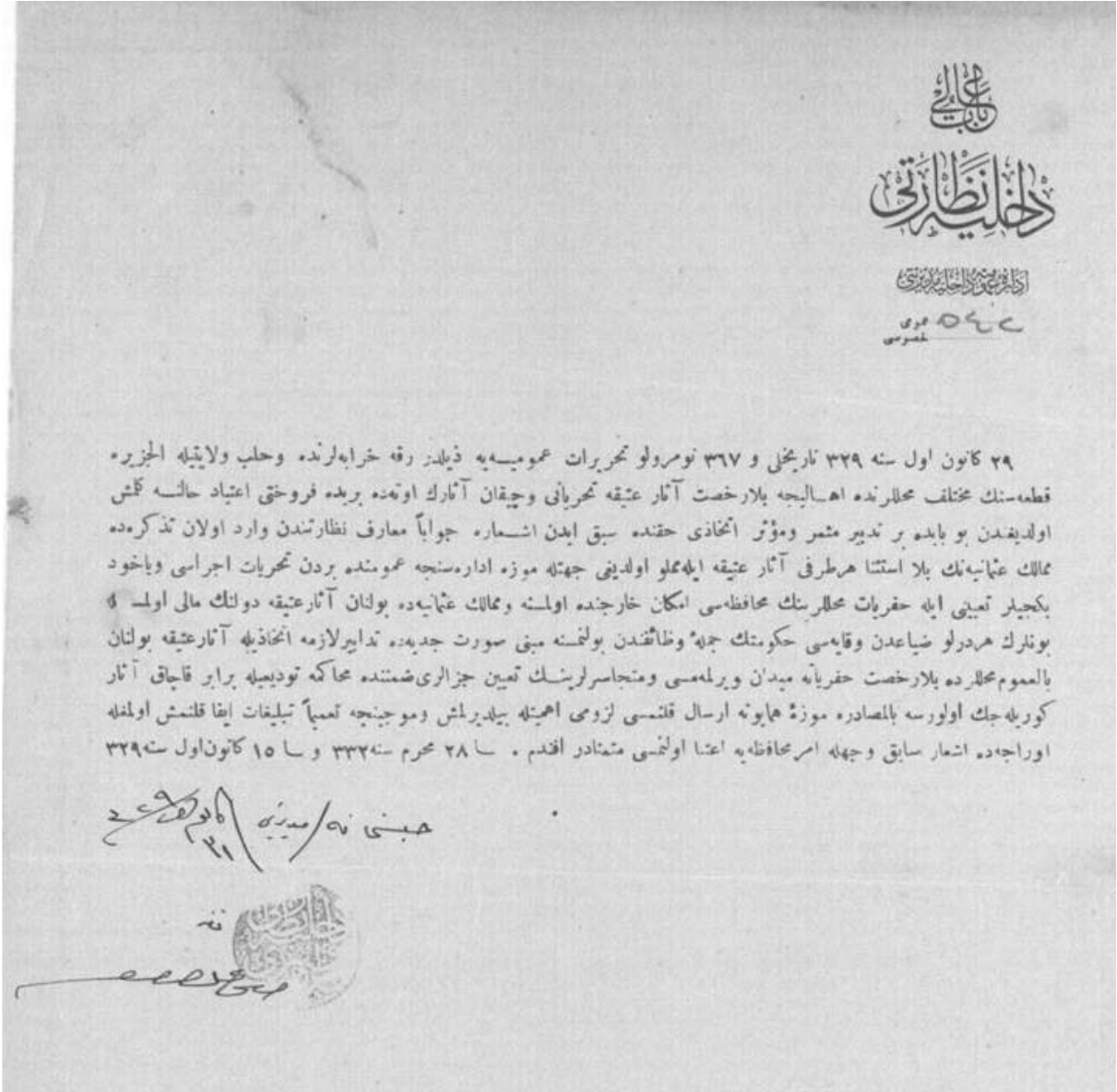
132- (lev.55.1); BOA, İMMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Adana Zincirli (Samal) Geç Hitit, Önde sağda iki blok halinde bir boğa tasviri, arkada başka yöne dönük elinde bir objeyi tutan bir insan tasviri yer almaktadır.

133- (Lev.55.i); BOA, İMMS, Dosya No: 101, Gömlek Sıra No: 4281, Belge Adedi: 10, Varak: 10, Tarih: 1306.S.19. Mösyö Humann'ın Adana Zincirli'de çıkarılan eserler hakkında istek yazısı sonucunda görüşülen durumu gösteren (Meclis-i Vukela) günümüzdeki adıyla Bakanlar Kurulu Karar yazısı.

134- (Lev.56.a); BOA, DH. MB. HPS. M, Tarih: 1332.Ra.2, Vesika Adedi: 2, Dosya No. 10, Vesika No. 3. Rakka'da ruhsatsız olarak eski eser kazısı yapanlar hakkında yazı. Bir sonraki belgeye ekli yazı (Lev.56.b'ye).

135- (Lev.56.b); BOA, DH. MB. HPS. M, Tarih: 1332.Ra.2, Vesika Adedi: 2, Dosya No. 10, Vesika No. 3. Rakka Harabelerinde ve Halep İli ile El-Cezire kıtası'nın çeşitli yerlerinde yöre halkınca ruhsatsız olarak eski eser kazısı yapıldığına dair (28 Muharrem 322 senesi; 15 kanuni evvel 329 senesi ve 21 Kanuni evvel 329 senesi). tarihlerini içeren yazı.

داخلیه کاتبی خامی				امروزه قوروس	مسودگی	نوبه نامی	المزولاته بیله
تاریخ تدوین	محل	موضوع	شماره	۸	۸	۸	(معماد)
۸	۶	۸	۸	۸	۸	۸	۸
انگاره دوقیتم سنه دیوربول دارالفنون علمدارنه موسو حوبه فارستانه اصلاجه قضائیه صافجی کوزل محض آتاه عقیقه قریری بویه عقیبه ابرسه ما زودیته اعطاسی انگاره سفیری دارنه قوروس انسی اوزرینه کورمه مقدره سیه حنا - خلاقیتله جریله دیو تحریرانه بدیلریندی لورالار اوز کوره بوردخنی مدجه حال و قرنی ۹ - دره دهکده تاییکی نیقات عمومی مومنجی بیسه نظراندزه بولندیلیم ده مشایره دره عالی حال کوریلورسه شفره ایله معلومانه اعطاسی بایغ							

136- (Lev.57.a); BOA, DH. MKT, Dosya No: 1212, Gömlek Sıra No: 71, Belge Adedi:3, Varak: 5, Tarih: 1325.Z.18, Orijinal Kayıt No: 56518. Adana Sakça Gözü Kazıları konusundaki Adana Vilayet-i Celilesine ve Dâhiliye Nezareti Celilesi'ne Dâhiliye Mektubi Kalemi'nin yazmış olduğu yazı.

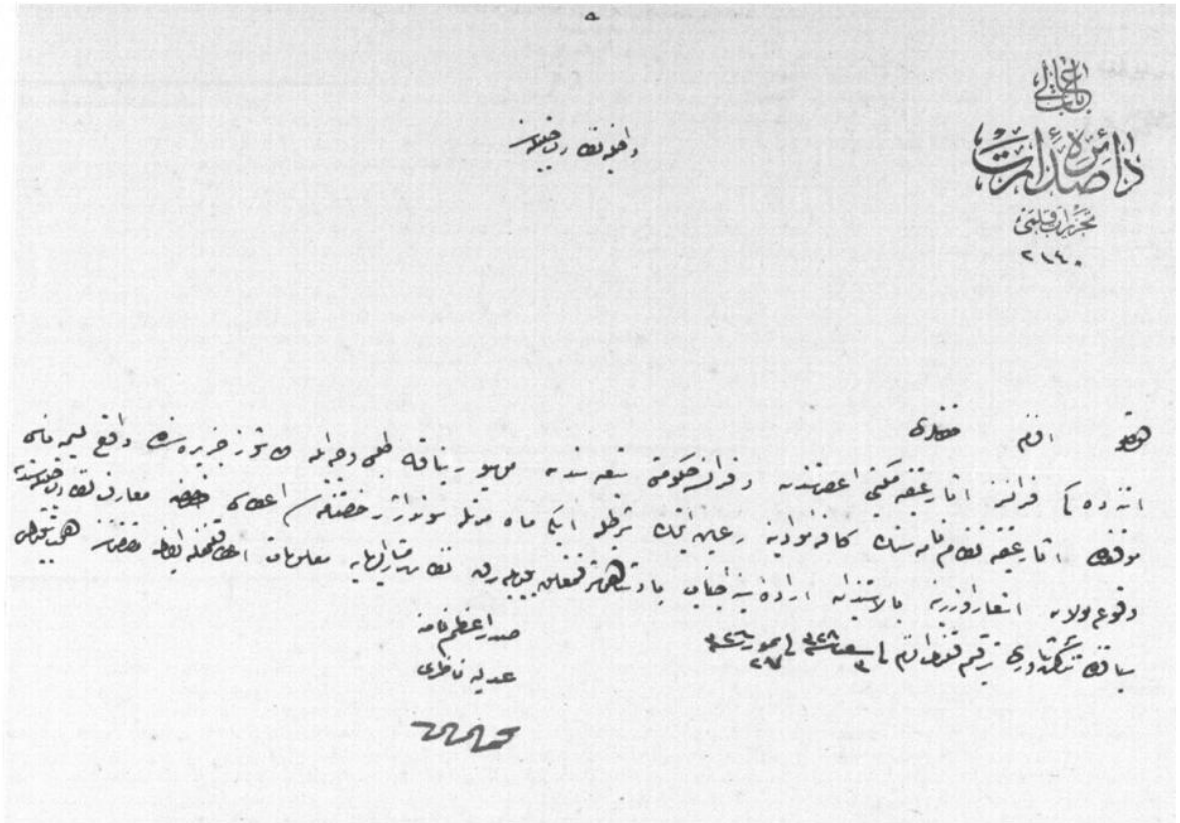
داخلیه نظارتی مخابرات عمومیہ دائرہ سی شعبہ ۱۴۴۵

اوراق نومروسی	مسودی	میضی	رقبت	رقبت	لاجل التبیض قلمه ورودی
۴۴	عقبت	عقبت	قونہ آفتہ عقب بعداد وینزبد	۱۶	۱۶
قلمه ورودی تاریخ	تاریخ تسوید	تاریخ تبیض	زور نرفتنه	۱۵	مقابلہ ایڈنر
۱۵ سن ۱۳۱۶	۱۵ ذ	۱۶			۱۶

خدمت
 اعلیٰ تدریجی بیورو
 اساتذہ بااثرین و محرمین
 مذکورہ کاغذ فراہم کرنے کی تاریخ سے
 بعد از محرمین ۱۳۱۶

بعد از محرمین ۱۳۱۶
 خط مذکورہ کی خدمت اعلیٰ اساتذہ پر کتب عامہ اور اساتذہ بااثرین و محرمین
 خط مذکورہ کاغذ تاریخ سے فراہم کرنے کی تاریخ سے بعد از محرمین ۱۳۱۶
 ادعا و تدریس ہمہ سوزہ ہمایوں ادارہ سے معلوم ہے کہ اساتذہ بااثرین و محرمین
 زور معارف نفع رچیدہ سندہ وارد اولادہ تذکرہ رہے۔ انبار و کیفہ خط بویش کی دیوانہ
 اساتذہ بااثرین و محرمین اور اجودہ بود محرم اتقند ایضاً ہت بویش تاریخ
 بیض

140- (Lev.58.b); BOA, DH. MUİ, 1328.Ca.19, Vesika Adedi: 2, Dosya No: 98-1, Vesika No: 39. Konya, Adana, Halep, Musul, Bağdat vilayetleriyle zor kaymakamlıklarına yazılan eski eser çıkması durumunda derhal Müze Müdürlüğü'ne haber vermeleri için emir yazısı.

141- (Lev.59.a); BOA, DH. MDİ, B28Ş7, Vesika Adedi: 2, Dosya No:121, Vesika No:13. Bab-1 Ali'den Fransız Asar-1 Atika Mektebi (=Eski Eserler Okulu) üyesi Mösyö Dinaka'nın istemi nedeniyle çıkarılan tezkereden bahsedilen yazı.

1331 - Ca - 16

1689
مصادرة

وزارت عدالت
کتابخانه

دوسه بی تشکیل ایدن اوراقده تاریخ صدسی اور زبیر مرتب جدول

ردیف	تاریخ	موضوع	محل	نوع	ملاحظات	تاریخ	ردیف
1	1689	...	...	...	...	...	1
2	1689	...	...	...	...	...	2
3	1689	...	...	...	...	...	3
4	1689	...	...	...	...	...	4
5	1689	...	...	...	...	...	5
6	1689	...	...	...	...	...	6
7	1689	...	...	...	...	...	7
8	1689	...	...	...	...	...	8
9	1689	...	...	...	...	...	9
10	1689	...	...	...	...	...	10
11	1689	...	...	...	...	...	11

1331/2

کتابخانه

شیرخانہ جدید کتب و نسخہ دارانہ

143- (lev.60.a); BOA, DH. İH, Tarih: 1331.Ca.16, Vesika Adedi: 14, Dosya No: 139, Vesika No: 8. Irak'ta dört yıl inceleme yapan Erbil Kazası Kaymakamı İbrahim Bey'in eski eser bulunduğu konusundaki Osmanlı Devleti yetkilileriyle ve yetkili makamların kendi aralarında yaptıkları yazışmalarının listesi.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI : Sultan YILDIRIR

Doğum Tarihi ve Yeri : 01.01.1969 / Antalya

Medeni Durumu : Bekar

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Antalya Gazi Lisesi

Lisans Diploması : Ankara Üniversitesi DTCF Klasik Arkeoloji A.D.

Yüksek lisans Diploması:

Tez Konusu : Osmanlı Devleti Dönemi'nde Arkeoloji Araştırmalarının Başlaması

Yabancı Dil / Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler

1999–2008 Suna & İnan KIRAÇ Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'nde Bilimsel Çalışmalara Katılım

2007–2008 Join Commision İnternational (Uluslararası Birleşik Komisyon); Akdeniz Üniversitesi Hastanesi, Çalışanların Niteliği ve Eğitimi Komitesi Akreditasyon Çalışmaları

2007–2008 Akdeniz Üniversitesi Hastanesi Hasta ve Ailesinin Eğitimi Komitesi Akreditasyon Çalışmaları

2008- Akdeniz Üniversitesi Hastanesi Kurum içi Eğitimi Yürütme Komisyonu Çalışmaları

İş Denevimi

Stajlar : 1990-1991 Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL Başkanlığındaki Çanakkale, Smintheion Apollon Tapınağı Kazısı, Sminteion Nekropol Alanı çalışmaları ve Çanakkale Yöresi (Beşiktepe, Neandria, Assoos ve Troya) Survey Çalışması

1991–1992 Likya Gezisi Arkeolojik Survey

1992–1993 Fethiye Arkeoloji Müzesi Sikke Seksiyonu'nun Düzenlenmesi. Amerikalı ve İngiliz Nümizmatlar (Richard Achton ve John Casey) ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden Nümizmat Arkeolog Melih ARSLAN ve ekibi ile

1993–1994 Prof. Dr. Orhan BİNGÖL Başkanlığındaki Aydın, Magnesia Kazısı

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : Ankara İskitler Çıraklık Eğitim Merkezi – Usta Öğretici
1994-1995
Akdeniz Üniversitesi Hastanesi - Eğitim Sorumlusu 2005–2008

Adres : Güvenlik Mah. 277. Sok. Yıldırım Apt:24/7 ANTALYA

Tel. no : Ev 1 : 0 242 335 43 19
Ev 2 : 0 242 334 41 39
İş : 0 242 249 66 69
GSM : 0 532 313 88 78